

Pavuša Vežić / Milenko Lončar

HOC TIGMEN

Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije

Nakladnik
SVEUČILIŠTE U ZADRU

Za nakladnika
ANTE UGLEŠIĆ

Urednik
ANTUN TRAVIRKA

Grafičko i likovno oblikovanje
ANTUN TRAVIRKA

Tehnički urednik
ANTUN TRAVIRKA

Recenzenti
IVO PETRICIOLI
ŽELJKO RAPANIĆ

Fotografije
ZORAN ALAJBEG, ŽIVKO BAČIĆ,
BOŽIDAR GJUKIĆ, ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ,
STEVO KUKIĆ, KREŠO TADIĆ,
TONČI SESER, PAVUŠA VEŽIĆ

Crteži
VINKO BAKULIĆ, IVAN ČONDIĆ,
NELA KOVAČEVIĆ, PAVUŠA VEŽIĆ,
DARKO VUKŠIĆ

Lektorica
ANKICA BRALIĆ

Korektor
MILENKO LONČAR

Prijevod na engleski jezik
LARIS BORIĆ, MARIA MARIOLA GLAVAN

Glosarij
ANA MIŠKOVIĆ

Kazala latinskih riječi i natpisa
MILENKO LONČAR

Katalog
ANA MIŠKOVIĆ

Indeks imena, pojmova i stvari
MILENKO LONČAR

Grafička priprema
GRAFIKART d.o.o. Zadar

Tisak
GORENJSKI TISK, Kranj, Slovenija

Naklada
1000 primjeraka

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost Sveučilišta u Zadru

Srećko Jelušić (predsjednik), Robert Bacalja, Nedjeljka Balić-Nižić, Valerija Barada, Stipe Belak, Vera Ćubela Adorić, Stjepan Jagić, Mira Klarin, Anamarija Kurilić, Milenko Lončar, Goran Lovrić, Marko Lukić, Brunislav Marijanović, Zdenka Matek Šmit, Tomislav Oroz, Jozo Rogošić, Vladimir Skračić, Maša Surić, Antun Travirka, Nikica Uglešić, Marko Vučetić, Nada Zgrabljic Rotar

Na naslovnici:
Ciborij iz katedrale u Rabu
Crtež: W. Zimmermann u R. Eitelberger, Die mittelalterlichen
Kunstdenkmale Dalmatiens, *Jarbuch der k. und k.*
Centralkommission, Wien, 1861.

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Znanstvena knjižnica Zadar
UDK 73.04(497.5-3 Istra)''04/09''
73.04(497.5-3 Dalmacija)''04/09''
811.124'04:73.04

VEŽIĆ, Pavuša

HOC TIGMEN - ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i
Dalmacije / Pavuša Vežić, Milenko Lončar ; urednik Antun
Travirka <fotografije Zoran Alajbeg ... et al. ; crteži Vinko
Bakulić ... et al. ; prijevod <sažetka> na engleski jezik Laris
Borić>. – Zadar :
Sveučilište, 2009. - 336 str. : ilustr. u bojama ; 29 cm

Bibliografija ; bibliografske bilješke uz tekst. - Summary.

ISBN 978-953-7237-48-6

1. Lončar, Milenko

121220007

ISBN 978-953-7237-48-6

Izdavanje ove knjige poduprlo je Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i športa RH

Pavuša Vežić / Milenko Lončar

HOC TIGMEN

Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije

Zadar 2009.

Našim učiteljima

Predgovor

U nutrini kršćanskoga hrama posebnu arhitektonsku cjelinu tvore ambijenti liturgijskoga namještaja. To su pretežno kamene instalacije razmještajem i oblicima podređene obrednim funkcijama prostora. Pritom sklop ciborija upravo atraktivno naglašava mjesto oltara u sakrariju ili krsnoga zdenca u baptisteriju crkve. Ciborij je kao posebna arhitektonska struktura, u epohama kršćanske umjetnosti, bio likovni akcent nad mjestom mističnoga čina u hramu. Takav osobito je njegovan na Zapadu, u krilu Rimske crkve i ambrozijanskoga bogoslužja. O tim tradicijama u ranome srednjem vijeku svjedoče deseci ciborija u prialpskome području te na italskoj i slavenskoj strani Jadrana. U hrvatskome kulturnom naslijeđu očuvani su u većim ili manjim dijelovima elementi šezdesetak takvih instalacija. Po množini ulomaka, osobito krune ciborija, najcjelovitiji su oni četverostrani, izloženi u *Arheološkome muzeju Pule* i *Arheološkome muzeju Zadra* te u *Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika* u Splitu, dok su po dojmu kojega u prostoru čine upravo reprezentativni morali biti šesterostrani ciboriji u Novigradu, Puli, Rabu, Galovcu kod Zadra i Biskupiji kod Knina te u Kotoru i Budvi.

Različiti su autori pisali o ranosrednjovjekovnim ciborijima u nas u mnogim publikacijama tijekom prošloga stoljeća. No poseban poticaj proučavanju tih umjetnina u novije doba dali su tematski kolokviji *Međunarodnoga istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek* koje od 1994. godine Zagrebačko sveučilište organizira redovito u Motovunu. Ondje sam i sâm imao prilike izlagati vlastita saznanja o šesterostranim i četverostranim ciborijima nastalim na tlu Istre i Dalmacije tijekom ranoga srednjeg vijeka, u vremenu vrlo složenih kulturnih i političkih prilika. S njima se postupno sužavao prostor bizantske vlasti na Jadranu, a širio opseg germanskih i slavenskih država podložnih Franačkome Carstvu. Tako se širio i utjecaj Rimske crkve s kojom se poistovjetila franačka država u *Svetome Rimskom Carstvu* na čelu s Karlom Velikim i njegovim nasljednicima. Istra je s Karlom ušla u sustav franačke države, dok je Dalmacija sve do Kolomana nominalno bila u onoj bizantskoj. U njezinu je zaleđu stasala hrvatska država priklonjena Rimskome Carstvu.

Do sinoda u Mantovi, u 9. stoljeću biskupi istarskih gradova bili su sufragani gradeškoga patrijarha, a tek potom akvilejskoga nadbiskupa. Njemu je bio podložan i hrvatski prelat. Biskupi dalmatinskih gradova, pak, od 8. do 10. stoljeća formalno su potpadali pod vlast carigradskoga patrijarha. No, nezavisno od juridičke pripadnosti i tragova koji neupitno govore o bizantskoj komponenti i grčkome jeziku u životu i kulturi Crkve, romanski gradovi na tlu Istre i Dalmacije u ranome srednjem vijeku njegovali su u liturgijskoj praksi, još po tradiciji iz kasnoantičkih vremena, obred Rimske crkve, a s njom i umjetnost Zapada. O tome nam zorno svjedoče, uz ostalo, i ovdje okupljeni ciboriji.

Ova knjiga je svojevrsna razrada motovunskih predavanja i nastavak bavljenja temom ciborija ranoga srednjeg vijeka u nas. Utemeljena je na radovima mnogih istraživača koji su se do sada njima bavili, a značajnu pomoć u radu na njoj pružila je izložba *Hrvati i Karolinzi* brojnim eksponatima i opsežnim katalogom, u kojemu sam i sâm surađivao. Ipak, ova knjiga je do sada prva integralna obrada ranosrednjovjekovnih ciborija na hrvatskoj strani Jadrana. Zasluga za to dobrim dijelom pripada Anti Miloševiću, donedavno ravnatelju *Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika* u Splitu, koji mi je susretljivo predložio da napišem knjigu takva sadržaja pa mu i ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

Zasebnu “knjigu u knjizi” predstavlja ovdje donesena analiza važnijih natpisa uklesanih na krunama ciborija. Riječ je o cjelovitijim književno oblikovanim latinskim zapisima, štivu koje sa svojim vrijednostima dopunjuje arhitekturu i sam smisao izgradnje pokrova nad oltarom ili krsnim zdencem. Stoga sam zahvalan Milenku Lončaru što se prihvatio tako opsežnog posla te s novim iščitavanjem i tumačenjem tog dijela naše “književnosti u kamenu” sadržajno obogatio ovu knjigu.

Pavuša Vežić

Uvod

Istra i Dalmacija bijahu u antici provincije rimske države. Tijekom kasne antike u njihovim se gradovima na moru razvijao sustav bizantske carske vlasti i crkvenih biskupija, u Istri podložnih najprije akvilejskome, a potom gradeškome patrijarhu - odnosno, u Dalmaciji salonitanskome metropolitu, te preko njih Crkvi na Zapadu. Međutim, u ranome srednjem vijeku pravni su se odnosi na Jadranu zamršeno mijenjali. Prodorima Avara i Slavena ugušen je privredni sustav Salone te ona u 7. stoljeću polako propada. Stoljeće potom pala je i Ravena, a s njom i cijeli egzarhat, bizantska pokrajina na Jadranu, u kojoj je Ravena, na zapadnoj strani provincije, ujedno bila metropolom Istre i Dalmacije na istočnoj, i to još od 6. stoljeća kada je pokrajinu ustanovio bizantski car Justinijan. Ipak, i nakon pada egzarhata usko područje laguna u dnu Jadrana skupa s gradeškim patrijarhatom i nadalje je ostalo u bizantskoj državi. U zaleđu pak nastao je langobardski *Regnum Italiae*. U njemu je važnu ulogu u organizaciji Crkve imala Akvileja, negdašnja pravna i vjerska metropola cijele regije. U zaleđu Istre i Dalmacije nestabilnost su prouzročili pridošli Slaveni. Stoga je car Leon III nakon pada Salone, već 732. godine, dalmatinske biskupe podredio jurisdikciji carigradskoga patrijarha, te se oni potom odazivaju sazivima ekumenskih sabora Crkve na Istoku (u Carigradu 754. godine i Niceji 787. godine, gdje su uz ostale bili prisutni biskupi Raba, Osora, Salone i Kotor). Hagiografski tragovi, skupa s onima u jeziku i pismu, jasno ukazuju na bizantsku komponentu u kulturnome naslijeđu poslijeantičkoga vremena u Istri i Dalmaciji, na primjer u Rovinju, Dubrovniku i Kotoru, donekle Splitu te osobito u Zadru, gdje su *Graecorum ritus et lingua* prakticirani sve do 12. stoljeća. To govori o izvjesnoj bivalentnosti kulturne tradicije u Istri i Dalmaciji tijekom ranoga srednjeg vijeka, govori o specifičnome *adriobizantinizmu*, kako je taj zanimljivi fenomen nazvao E. Dyggve. Ipak, u istarskim i dalmatinskim gradovima ranoga srednjeg vijeka, u prvome se redu i nadalje čuvala tradicija latinskoga jezika i pisma u Crkvi, a s njima i obred Rimske crkve koji, unatoč spomenutoj bizantskoj komponenti, bijaše liturgijska konstanta na tlu Istre i Dalmacije.

Kralj Liutprand već je u 8. stoljeću snažno poticao obnovu rimskoga prava u državi i rimskoga obreda u Crkvi na tlu *Regnum Italiae*. Time je obnavljao crkvenu umjetnost kasne antike općenito, pa tako i sklop liturgijskoga namještaja. Velika pažnja među kamenim instalacijama u crkvi tada je poklanjana ciborijima. Novi zamah *liutprandskoj renesansi* dali su Franci i osobno njihov kralj Karlo Veliki koji je langobardsko kraljevstvo uklopio u svoje *Sveto Rimsko Carstvo* koje se protezalo od Atlantika do Alpa. Tako je stvoren srednjovjekovni Zapad na tlu Europe, novi politički i kulturni poredak s ishodištem u franačkome pravu i rimskome kršćanstvu. S tom je civilizacijom nastala i umjetnost ranoga srednjeg vijeka koju historiografi već odavno nazivaju predromanikom.

Potkraj 8. i početkom 9. stoljeća franačka je država usmjerila svoj interes na Jadranu prema Istri i Dalmaciji. Istru je, unatoč otporima domaćih oligarhija u gradovima, uspjela uklopiti u svoj sustav, ne samo vojno i politički, nego 827. godine i crkveno. Naime, do tada su biskupi romanskih gradova na zapadu Istre bili podložni gradeškom patrijarhu, eksponentu Bizanta, a od tada, odlukama sinode u Mantovi, akvilejskome nadbiskupu, eksponentu Karolinga. Francima nije pošlo za rukom nešto slično napraviti s Dalmacijom. Stoga Karlo Veliki Ahenskim mirom već 812. godine romanske gradove na obali i otocima Dalmacije diplomatski prepušta Bizantu, koji provinciju organizira najprije kao *arhontiju*, a kasnije kao *temu*. Nju tvore, kao odvojene karike u lancu bizantske vlasti na plovnome

putu od Kvarnera do Boke, obalni gradovi s posjedima, više na otocima, nego na kopnu. Ti su: Osor, Krk, Rab, Zadar, Trogir i Split u Donjoj Dalmaciji (od Kvarnera do Cetine); te Dubrovnik i Kotor u Gornjoj Dalmaciji (od Neretve do Boke). Metropolitom cijele provincije bio je Zadar, bizantska *Iadera*, najvažniji *kastron* na plovnome putu uzduž Dalmacije. Biskupi u tim gradovima i nadalje su, sve do 10. stoljeća, priznavali carigradskog patrijarha kao svoga poglavara. Sve to ipak nije ometalo njegovanje latinskoga jezika u dalmatinskoj Crkvi i tradicije rimskoga obreda te primanje novih umjetničkih oblika, nastalih s njegovom renesansom u krilu Crkve na Zapadu. Dapače, brojni primjeri liturgijskoga namještaja, opremljeni zavjetnim natpisima na latinskom jeziku i pismu, s citatima iz rimskoga obrednika te likovnim oblicima zapadnjačke umjetnosti, svjedoče upravo njegovanje tradicija i novina Rimske crkve. Ciboriji na cijelome području od Novigrada u Istri do Kotora u Boki rječito govore tome u prilog.

Tijekom 9. stoljeća u zaleđu gradova Dalmacije ustanovljene su tzv. *sclaviniae*, slavenske države, među kojima je Hrvatska već sredinom 9. stoljeća organizirana kao dukat s vlastitim vladarom na čelu. Njegova se vlast protezala od Podgorskoga kanala podno Velebita preko Ravnih kotara do sliva Cetine. Najvažnija središta države bila su: Nin, Knin i Solin. U njihovu trokutu protezala se, također već sredinom 9. stoljeća, i prva hrvatska biskupija s episkopijem u Ninu. Unutar nje nastale su tijekom 10. i 11. stoljeća još dvije biskupije sa sjedištem u Biogradu i Kninu. Cijeli je taj sustav postojao pod patronatom franačke države i Crkve, koja je na tlo Hrvatske slala svoje misionare, benediktinske opate i redovnike koji su očito imali velikog udjela u kristijanizaciji naroda i organizaciji Crkve. No stara se hrvatska kultura razvijala također uz izvjesne utjecaje iz romanskih gradova i biskupija bizantske Dalmacije. O tome svjedoče ponajviše upravo umjetnički oblici u arhitekturi (na primjer, šesterolisti), ili liturgijskome namještaju gdje prepoznajemo srodnosti s produkcijama klesarskih radionica, posebno onih u Zadru, Trogiru i Splitu.

Na cijelome prostoru koji danas nazivamo Istrom i Dalmacijom (kao suvremenim regijama), najvećim dijelom u granicama Republike Hrvatske, sačuvani su ostaci šezdesetak ciborija, pretežno iz negdašnjih romanskih gradova. Među njima većina je kvadratnoga oblika, za koje samo po tome nije moguće sa sigurnošću kazati jesu li oltarni ili krstionički, dok se za šest ili sedam heksagonalnih već po njihovoj poligonalnoj formi može govoriti o krstioničkim instalacijama. Na jednome od njih, onome iz Novigrada, o tome izravno svjedoči i natpis uklesan na kruni ciborija u kojemu se navodi riječ *baptisterio*.

Krstionički ciboriji

Na tlu Istre i Dalmacije nalazili su se na više mjesta šesterostrani ciboriji. Sačuvani su u većim ili manjim fragmentima koji svjedoče o ukupno sedam do sada poznatih takvih instalacija. O njima pojedinačno različiti su autori objavili nekoliko članaka raspršenih po raznim časopisima u kojima su dva ciborija protumačena kao oltarna, kao dio liturgijskog namještaja u svetištu crkve, a dva, pak, kao krstionička, kao inventar baptisterija. Vjerujem da je to drugo tumačenje ispravno za cijelu skupinu. Dakako, obredu krštenja pripadaju također i ciboriji kvadratne osnove. Međutim, kako mi nisu poznati primjeri poligonalnih instalacija ni u prezbiteriju ranokršćanskih niti srednjovjekovnih crkava, vjerujem da svi primjeri ranosrednjovjekovnih šesterostranih ciborija u hrvatskome naslijeđu pripadaju upravo krstionicama. Obradit ću ciborije iz Novigrada i Pule u Istri te pet sličnih iz Dalmacije: iz Raba, zatim iz Galovca nedaleko od Zadra, iz Biskupije kod Knina i, konačno, ciborij iz Kotora te nedavno otkriveni ulomak arkade iz Budve. Analiza će biti usmjerena u prvome redu na arhitektonsku strukturu i konstruktivne elemente, a tek potom na neka pitanja stilskog određenja plastike na tim umjetninama. No prije analize svakoga pojedinačnog primjera valja pokušati sažeto opisati samo porijeklo poligonalnoga ciborija kao liturgijskoga elementa u obredu krštenja, njegov teološki smisao i arhitektonski oblik u prostoru krstionice.

*Rimski mauzolej u Saint-Rémy-de-Provence
(prema: P. Grimal u Rimska civilizacija)*

*“Veliki mauzolej” u Akvileji - 1. st.
(foto: M. Zanette)*

U kršćanskoj umjetnosti ciborij je kao oblik preuzet iz antičke memorijalne i funerarne arhitekture. To je zapravo svojevrsan trijem, kamena streha podignuta nad grobom pokojnika ili kipom slavljenika. Konstrukciju ciborija čini nekoliko stupova povezanih arhitravima ili arkadama nad kojima je čunjasti pokrov. Različite su osnove tih konstrukcija

*Prikaz Kristova groba u reljefu na bjelokosti iz Münchena - oko 400. godine
(prema: A. Grabar u L'età d'oro di Giustiniano)*

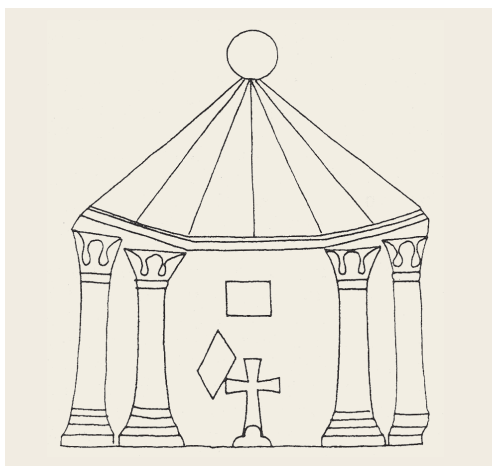
- ¹ P. GRIMAL, *Rimska civilizacija*. Beograd, 1968, sl. 144.
- ² L. CREMA, *L'architettura romana*, u: *Enciclopedia classica*, sec. III, vol. XII, t. I, (dalje: *L'architettura romana*), Torino, 1959, str. 242-264; sl. 280-289.
- ³ A. W. LAWRENCE, *Greek Architecture*. The Pelican History of Art, 1983, reprinted 1987, str. 244-245.
- ⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. (dalje: *Leksikon*), Zagreb, 1979, str. 577.
- ⁵ A. GRABAR, *Christian Iconography. A Study of Its Origins*. (dalje: *Iconography*), Princeton University Press, 1968, str. 12, sl. 25, 27 i 336.
- ⁶ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, *Gata - Crkva Justinijanova doba*. Split, 1994, str. 73.
- ⁷ Zaista, krstionice svojim osnovnim oblikom i artikulacijom prostora slijede forme nekih primjera grobnih kapela na rimskim nekropolama. Za krstionicu u Zadru već je uočena sličnost s mauzolejom na groblju Pretextata, uz Via Apia u Rimu (vidi: J., T. i M. MARASOVIĆ, *Sveta Trojica - Split*. Split, 1971, str. 12 i 14. - P. VEŽIĆ, *Krstionica u Zadru, Peristil*, sv. 34, Zagreb, 1991, str. 21). Za krstionicu u Saloni, pak, uočena je sličnost s mauzolejom cara Dioklecijana u Splitu (vidi: E. DYGGVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, 1996, str. 38).

*Prikaz Kristova groba na mozaiku iz crkve San Apollinare Nuovo u Raveni - 6. st. (prema: A. Grabar u *L'età d'oro di Giustiniano*)*

u antici, rijetko trokutaste ili poligonalne, često kvadratne, a najviše kružne sa šest, osam ili još više stupova. Mnogi mauzoleji na rimskim nekropolama takve kružne ciborije imaju u gornjem dijelu građevine, u funkciji tambura odnosno sjenice. Vrlo dobar predložak predstavljaju, na primjer, mauzolej Julijeveca u Saint Remy de Provence u Francuskoj¹, ili nekoliko sličnih mauzoleja u Italiji.² Rješenje je poznato već u grčkoj memorijalnoj arhitekturi, na primjer, Lizikratov spomenik u Ateni.³ Upravo takav oblik, gotovo standardiziran na tzv. helenistički tip svečanoga groba, s kvadratnom osnovom i kružnom sjenicom na vrhu, izabran je u ranoj kršćanskoj umjetnosti za svojevrsan ikonografski znak Kristova groba. Na njemu su u donjem dijelu odškrinuta vrata koja simboliziraju otvoreni Grob. Pred njim su usnuli vojnici, anđeo i svete žene: ikonološka shema koja uprizzoruje uskrsnje jutro opisano u Evanđeljima (Mt 28,1-6; Mk 16,1-8; Lk 24,1-12; Iv 20,1-3).⁴ Različit od takva groba u kršćanskoj je umjetnosti, na primjer, Lazarov grob, kada je prikazan kao građevina, redovito jednostavna edikula, zgradica bez tambura.⁵

Nadalje, nad stvarnim Kristovim grobom u Jeruzalemu, u bazilici Anastasis, koju je dao podići Konstantin Veliki, zaista se nalazio kružni natkriveni trijem, *tholos-egurium*, te tako, na način svojstven duhu i kulturi antike, posebno obilježavao Grob.⁶ Po tome uzoru u kršćanskoj se ikonografiji Kristov grob prikazuje ujedno i kao kružni, ili češće poligonalni ciborij s čunjastim ili piramidalnim pokrovom i križem na vrhu (samo križ, ili, pak, akroterij s križem). To je tzv. sirijski tip Kristova groba. Podno ciborija simboli su vjere: odmaknuti kamen s Groba, anđeo što blagoslivlja i svete žene. Dakle, prizor koji podjednako, kao i onaj s mauzolejom, predočuje uskrsnje jutro; sam Uskrs, a on je najviša teološka ideja kršćanske religije: božanska preobrazba tijela u duh, prolaznosti u vječnost. Taj se misterij, po vjerovanju, zbio u Kristovu grobu koji je time postao Izvor vjere i života koji ona obećava čovjeku. Tako je u filozofiji kršćanstva Grob poistovjećen s Izvorom. Iz takvoga teološkog smisla u kršćanskoj umjetnosti proizašao je arhitektonski oblik baptisterija koji formom slijedi oblik rimskih funerarnih građevina⁷, nadgrobni spomenika i kapela, ali označuje upravo Kristov grob u kojem se, po vjerovanju, zaista zbilo najznačajniji misterij kršćanske religije. Taj misterij kršćani ponavljaju svakim obredom krštenja kojim simbolično odbacuju tjelesnost i prolaznost, a prihvaćaju duhovnost i vječnost dokazanu upravo Uskrsom. U tom teološkom značenju počiva i sam smisao ciborija koji simbolizira izravno Kristov grob.

Prikaz Kristova groba na ploči iz Sirije (crtež napravljen prema fotografiji)

Prikaz Kristova groba na ampuli iz Monze - 6/7. st. (crtež napravljen prema fotografiji)

Kao takav zabilježen je na ranim kršćanskim umjetninama poput ploča iz Sirije, ampula iz Monze ili mozaika iz Ravene⁸, ili na bočnoj stranici relikvijara iz Samagera u Istri.⁹ Tako je *tholos-tegurium* (ciborij) podignut nad krsnim zdencem kao mjestom preobrazbe, tj. Izvorom života, upravo ono isto što je i trijem podignut nad stvarnim Grobom u Jeruzalemu. Dakle, teološki obrazloženo, Izvor je zaista Grob. Pod njegovim se ciborijem pri svakom obredu u krstionici odvija dramaturgija toga mističnog čina, dramaturgija krštenja, *mysticum baptismatae*, kako stoji uklesano u spomenutom natpisu na Calistovu ciboriju iz krstionice u Cividaleu.¹⁰ Scenografija samog ritusa evocira zapravo Kristovo krštenje na Jordanu, spomenuto i u tome natpisu, ali izvorno opisano u Evanđelju (Mt 3,13-17; Mk 1,9-11; Lk 3,12-22; Iv 1,19-34). Teološkim značenjem ono predstavlja čin prihvaćanja vjere u Krista i vjere u Uskrsnuće. Stoga je krštenje uskrsni sakrament, a njegova se liturgija tradicionalno obavlja upravo u noći Velike subote.¹¹

Prikaz Kristova groba na relikvijaru iz Samagera kod Pule (Venezia, Museo Archeologico Nazionale) - 5. st. (prema: H. Buschhausen u *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare*)

⁸ P. A. UNDERWOOD, *The Fountain of Life in Manuscripts of the Gospel*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 5, Washington, 1950, str. 91-92, sl. 39-40. - A. GRABAR, *Iconography*, str. 124 i 132, sl. 294, 295 i 317.

⁹ Prema mišljenju M. Guarducci na toj stranici je prikazan car Valentijan III. sa ženom Eudoksijom i kćeri Eudocijom u crkvi Anastasis u Jeruzalemu za posjete 439. ili 440. godine. (Vidi: M. GUARDUCCI, *La capsella eburnea di Samager. Un cimelio di arte paleocristiana nella storia del tardo imperio* (dalje: *La capsella eburnea di Samager*), *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Trieste, 1978.)

¹⁰ P. VERZONE, *Od Tedorika do Karla Velikog*. Novi Sad, 1973, str. 213, sl. 78. - H. JEDIN, *Velika povijest Crkve I* (dalje: *Povijest Crkve I*). Zagreb, 1972, str. 321. - G. CUSCITO, *Le epigrafi medievali dei patriarchi tra Aquileia e Grado* (dalje: *Le epigrafi*), *Aquileia nostra*, anno LXII, Udine, 1991, str. 144.

¹¹ K. S. F. TERTULIJAN, *Spis o krstu*. Zagreb, 1981, str. 93. - H. JEDIN, *Povijest Crkve I*, str. 308. - *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb, 1969, stupac 459.

Arkada ciborija krstionice u Cividale s uklesanim natpisom: AETERNAM MISTICUM BAPTISMATE - 8. st. (prema: M. Brozzi u: *L'Italia dei Longobardi*)

Ciborij krstionice u Cividaleu - 8. st. (prema: *Enciclopedia dell'arte medievale* - V)

U ranome srednjem vijeku ta je liturgija stekla svojevrsnu obnovu koja je bila u funkciji pokrštavanja novih naroda na tlu Europe. Dakako, bila je dio općih crkvenih i političkih nastojanja novih država da ostvare jedinstvo sa starim Carstvom, koje je kao njegova glavna institucija, od vremena kasne antike, naslijedila upravo Rimski crkva. Takva su nastojanja osobito došla do izraza kod germanskih država koje su preko crkvenih i političkih odnosa nastojale uspostaviti “*rimsko-germansku sintezu*” tijekom 8. i 9. stoljeća.¹² Uspješne poticaje takvom sjedinjavanju priložili su osobito Langobardi i njihov kralj Liutprand, te nakon toga Franci i njihov kralj Karlo Veliki, potom prvi car *Svetoga Rimskog Carstva*.

¹² D. BULBOUG, *Germanska Italija*. U: *Rani srednji vek*. Beograd, 1976, str. 174.

“Fons vitae” iz Godeskalkova Sakramentara (Paris, Bibliothèque nationale) - 8. st. (prema: F. Mütherich u Karl der Grosse)

“Fons vitae” iz Evanđelistara u Soissonsu (Paris, Bibliothèque nationale) - 9. st. (prema: F. Walther/N. Wolf u Masterpieces of Illumination)

Izrazi te liutprandske i karolinške renesanse iskazani su na planu kulture, u prvom redu života Crkve, latinskim jezikom, rimskom liturgijom i postantičkim oblicima u likovnim umjetnostima. Valovi te kulture preko njezina snažnog centra u dnu Jadrana, preko Akvileje i njezinih veza s Istrom, Dalmacijom i Hrvatskom, oplakivali su i naše krajeve. Stoga u tom kontekstu valja promatrati i ciborije o kojima je ovdje riječ, budući da oni jezikom svojih umjetničkih oblika govore o karolinškom kulturnom krugu, a oni poligonalne forme izravno o krstioničkom inventaru. Tome u prilog zorno svjedoče i minijature s crtežom “Fons vitae” u Godeskalkovu Sakramentaru s kraja 8. stoljeća, na kojem je krsni zdenac smješten između osam stupova nad kojima je piramidalni pokrov s akroterijem i križem. Uokolo Izvora raspoređene su životinje i biljke koje nam dočaravaju rajska polja.¹³ Ikonografski posve jednak prizor, likovno možda izrazitiji u svom značenju, predstavlja crtež na sličnoj minijaturi u Evanđelistaru iz Soissons, s početka 9. stoljeća. Crtež ima naznačenu perspektivu te se na njemu u zdencu ljeska površina vode kao dodatna rečenica

¹³ J. BECKWITH, *Early Medieval Art*. Thames and Hudson, 1969, reprinted 1989, str. 32, sl. 23.

- ¹⁴ J. HUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBBACH, *L'Empire carolingien* (dalje: *L'Empire carolingien*), Editions Gallimard, 1968, str. 348, sl. 75.
- ¹⁵ L. KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. Split, 1993, str. 114. - (O Gottschalku općenito vidi: H. JEDIN, *Velika povijest Crkve III/1*. Sv. III, Zagreb, 1971, str. 180-183. - Ž. RAPANIĆ, Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1992, str. 91-100. - R. KATIČIĆ, *Litterarum studia, Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998, str. 340 i d.)
- ¹⁶ Ž. RAPANIĆ, Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 15, Split, 1985, str. 23.
- ¹⁷ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb, 1914, str. 125. - N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*. Zagreb, 1971, str. 226 i 227. - ISTA, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, 1972, str. 22 i 23. - I. GOLDSTEIN, O Trpimiru i njegovom dobu, *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u Kaštel Sućurcu*, Split, 1992, str. 230.
- ¹⁸ *Leksikon*, str. 188, 356, 367, 442 i 558.
- ¹⁹ A. KHATCHTRIAN, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris, 1962, str. 47 i 57. - D. DI MANZANO, Il simbolismo del fonte battesimale esagonale, *Aquileia nostra*, XXXIX, Udine, 1968, stupac 49-54.
- ²⁰ I. PETRICIOLI, Krstionica s imenom "Vuissaslavo duci" i problem ninskog baptisterija (dalje: *Vuissaslavo duci*), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 14, Split 1984, str. 125-133. - N. JAKŠIĆ, On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav (dalje: Baptismal Font), *Hortus artium medievalium*, sv. 8, Zagreb - Motovun, 2002, str. 245.
- ²¹ P. CHEVALIER, Les baptistères paléochrétiens de la province romaine de Dalmatie, *Diadora*, sv. 10, Zadar, 1988, str. 111-163.
- ²² P. VEŽIĆ, Krstionica u Zadru, *Peristil*, sv. 34, Zagreb, 1991, str. 13-23.

koja tumači vrstu ciborija i liturgijskog obreda koji se pod njim obavlja.¹⁴ Zacijelo su takvi kodeksi kružili karolinškim svijetom, kao i područjima njegova kulturnog utjecaja, te bili upravo nacrti, tj. crteži u funkciji grafičkoga predloška za izradu krstioničkog ciborija i ikonografskih sadržaja na njemu. O takvim vezama govori, na primjer, epizoda s obrazovanim benediktinskim redovnikom Saksoncem Gottschalkom koji se tijekom četrdesetih godina 9. stoljeća našao na dvoru kneza Trpimira.¹⁵ Dakle, našao se na tlu Hrvatske, države nastale u ranome srednjem vijeku u zaleđu bizantske Dalmacije. Zacijelo, takvih je redovničkih veza moglo biti i ranije, kao što se pouzdano zna da ih je bilo kasnije, tijekom druge polovine 9. stoljeća.¹⁶ K tomu, sam je knez Trpimir posjetio neku benediktinsku opatiju na području akvilejske nadbiskupije te je u tzv. Cividalskom evanđelistaru, među ostalim imenima slavenskih vladara, zapisan kao "Domno Trepimero", što je bio izraz velikoga poštovanja iskazanog tom našem vladaru.¹⁷

Dakako, simbolika brojeva i geometrijskih oblika također je imala izvjesnu vrijednost u liturgiji krštenja. U toj simbolici krug znači Vječnost, kvadrat - Svijet, križ - Vjeru, šesterokut - Stvaranje, a osmerokut - Uskrsnuće.¹⁸ Sva su značenja zastupljena u mističnom obredu krštenja, te se već i svojom osnovnom formom ciborij izravno uklapa u simboliku toga obreda. Činjenica je da je veliki broj baptisterija, od kasne antike do zreloga srednjeg vijeka, izgrađen kao kružna, kvadratna, križna ili poligonalna zgrada, kao tzv. centralna građevina. Iste oblike slijedili su i krsni zdenci. Ciboriji, pak, najčešće su građeni kao kvadratni ili poligonalni. Među potonjima najveći broj je onih šesterostranih. No kombinacija oblika i brojeva gotovo da je bila pravilo. Tako postoje oktogonalni baptisterij s heksagonalnom piscinom i ciborijem ili pak križna piscina s kvadratnim ciborijem.¹⁹ U ranome srednjem vijeku katkada su, umjesto piscina ukopanih u podu i mahom naslijeđenih iz starokršćanskoga vremena, sagrađeni zdenci kao kamenice položene na pod, klesane u monolitnom bloku poput šesterokutne Višeslavove krstionice (pohranjene u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu).²⁰ Za našu temu važno je naglasiti činjenicu da su svi do sada poznati poligonalni ciboriji na tlu Istre i Dalmacije upravo šesterostrani. Time su svojim oblikom sukladni s formama relativno brojnih piscina na području od Grada i Akvileje do širega područja Salone, gdje su mnoge ranokršćanske piscine također šesterostrane (Novigrad, Poreč, Osor, Pridraga, Salona).²¹ Tu je i jedan baptisterij, onaj u Zadru, svojim izvanjskim oblikom također šesterostran, što je rijetkost općenito u kršćanskome naslijeđu.²² Sve to govori o velikome značenju broja šest u tradiciji kasnoantičkih i kasnijih kršćanskih zajednica na tome području.

Iz svega rečenoga vidljivo je da ukupnu strukturu ciborija čini red stupova i lukova nad kojima je piramidalni pokrov. Stupovi tvore svojevrsan trijem, poligonalni *peristil* ili *tholos*, koji može biti postavljen izravno na tlo, iznad piscine ukopane u podu, a može biti izdignut na parapet uokolo krsnoga zdenca. Dakako, stupovi imaju svoje baze i kapitele. Na njih su oslonjeni lukovi ciborija, *tegurium*, izrezani u monolitnim kamenim pločama koje međusobno povezane sklapaju svojevrsnu krunu. Povrh njezinih stranica teče glavni vijenac, a iznad njega se uzdiže pokrov ciborija. Sačinjen je od niza trokutastih ploča složenih u čunjasti oblik, svojevrsnu piramidu oslonjenu u dnu na rubove stranica krune i povezanu u vrhu kitnjastim akroterijem u obliku razlistanog busena palmeta, akantusa ili ljljanova cvijeta. U busen je često zaboden križ istaknut na vrhu pokrova. Podno njega ovješena je svijećnjak, *polykandelon*, posred ciborija "za svjetlonosnu i hraniteljsku krstionicu", kako to na latinskome stoji uklesano na novigradskom ciboriju, upravo kao što je i crtežom prikazano na minijaturi u Godeskalkovu Sakramentaru. Ispod lukova, pak,

Arkada ciborija krstionice u Cividale s uklesanim natpisom: TEGUR(IUM) - 8. st. (prema: M. Brozzi u *L'Italia dei Longobardi*)

²³ Istu konstrukciju imaju i četverostrani ciboriji, oni nad kojima je pokrov riješen kao osmerokutna piramida. (Vidi: I. PETRICIOLI, Ciborij iz zadarske Crkve sv. Tome, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split, 1981, str. 167, sl. 2.

²⁴ A. COSMI DI FANTI, *Il battistero di Calisto a Cividale*, Bologna, 1972. - M. BROZZI - C. - CALDERINI - M. ROTILI, *L'Italia dei Longobardi*, Milano, 1980, str. 7-8, sl. 5-11. - S. LIÉGARD - A. FOURVEL, Les vestiges carolingiens découverts en 1995 dans la cathédrale du Puy-en-Velay, *Hortus artium medievalium*, sv. 8, Zagreb-Motovun, 2002, str. 141-144.

Podgled rekonstruiranog ciborija iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 9. st. (foto: Z. Alajbeg)

Arkada ciborija krstionice u Novigradu s uklesanom natpisom: TIGMEN - 8. st. (foto: Ž. Bačić)

možu također biti ovješene svjetiljke, ali i zavjese, *velum*. Tako bogato opremljena instalacija zaista je pokrov iznad zdenca, *tegurium* kako je to uklesano u natpisu na ciboriju u Cividaleu, ili *tigmen* na onome u Novigradu.

Kod šesterostranih ciborija ta struktura ima posebne zakonitosti zadane samim oblikom geometrijske osnove. Arkade krune spajaju se pod kutom od 120°. Stoga su bočne stranice svake arkade postavljene u otklonu na pravi kut, rezane su pod kutom od 60° prema prednjoj i stražnjoj plohi. Pokrov ciborija tvori dvanaesterostrana piramida. Stoga su u vrhu krune, s unutrašnje strane ciborija, u uglovima među arkadama, ugrađene zasebne trokutaste ploče položene horizontalno u posebne utore. One skupa s arkadama, tvore bazu za pokrov ciborija.²³ Pod njim je krsni zdenac koji opsegom može biti uži od ciborija, ili pak jednak s njim. Ukoliko je uži, stupovi trijema osvojeni su na baze postavljene izravno na pod krstionice, poput primjera na spomenutoj minijaturi *Fons vitae* u Godeskalkovu Sakramentaru iz 8. stoljeća, ili u reljefu prikazano na Drogonovu Sakramentaru iz 9. stoljeća. No ukoliko je krsni zdenac opsegom jednak ciboriju, onda stranice zdenca tvore zapravo parapet na koji su postavljani stupovi trijema, kao što je to zabilježeno na minijaturi u Evandelistaru iz Soissons. Upravo takav primjer predstavlja i ciborij iz krstionice do katedrale u Cividaleu, iz 8. stoljeća. Srodan primjer, ali s vrlo niskim parapetom, nalazio se u katedrali u gradu Le Puy-en-Velay u Francuskoj.²⁴ Proporcijski odnosi debljine i visine stupova spram veličine krune i pokrova, naravno, nisu jednaki za obje konstrukcije. Na vrhu piramide, čunjastoga pokrova nad ciborijem, osvojen je akroterij koji u vrhu povezuje stranice pokrova.

Nažalost, niti jedan šesterostrani ciborij na tlu Istre, Dalmacije i ranosrednjovjekovne Hrvatske nije u cijelosti sačuvao opisanu strukturu, ali je svaki od njih očuvao bitne elemente same instalacije, te je temeljem stvarnih ostataka ipak moguće raspravljati o njihovom izvornom obliku i namjeni. Dakako, oni su tek dio većeg broja sličnih ciborija u

Poligonalni ciborij nad krsnim zdencem prikazan u reljefu od slonovače na Drogonovu sakramentaru (Paris, Bibliothèque nationale) - 9. st. (prema: J. Porcher u L'Empire carolingien)

Poligonalni ciborij nad krsnim zdencem prikazan u reljefu od slonovače na Drogonovu sakramentaru (Paris, Bibliothèque nationale) - 9. st. (prema: S. Liégard - A. Fourvel u Hortus artium medievalium 8/2002)

jadranskom kulturnom ambijentu u kojem su srodni primjeri bili još u Akvileji, Gradu, a možda i Poreču²⁵, te ostalim sredinama toga područja.

²⁵ L. BERTACCHI, *Architettura e mosaico, Da Aquileia a Venezia*. Milano, 1980, str. 234-238; - A. TERRY, *The Sculpture at the Cathedral of Eufraius*, Washington, 1988, str. 62. - P. KANDLER, *Cenni al forestiero che visita Cittanova*, *L'Osservatore Triestino*, Trieste, 1847, br. 128.

Zacijelo su neki (a možda i mnogi), među brojnim ciborijima kvadratne osnove na tlu Istre i Dalmacije, bili u funkciji krstioničkih instalacija. (To je tradicija još iz ranokršćanskih vremena u kojima se relativno često nad krsnim zdencem podizao ciborij kvadratne osnove. Sjajno je sačuvan takav krstionički ciborij u Djemili na sjeveru Afrike, dok je u Dalmaciji srodan s njim bio npr. onaj u Lovrečini na Braču.) No među ranosrednjovjekovnim u nas

Kvadratni ciborij nad krsnim zdencem u Djemili na sjeveru Afrike - 5-6. st. (prema: A. Grabar u L'età d'oro di Giustiniano)

Rekonstrukcija kvadratnoga ciborija nad krsnim zdencem u Lovrečini na Braču - 6. st. (foto: Ž. Bačić)

tek se jedan na tlu stare hrvatske države, temeljem stvarnih indicija koje zaista govore u prilog obredu krštenja, dovodi u vezu izravno s krstionicom, onom u Bijaćima.²⁶ No, kako se u nastavku natpisa na tome ciboriju ističe i Sv. Martu, koja se sadržajno ne uklapa u obred krštenja, to mi se čini da niti taj primjer nije moguće s punom sigurnošću prihvatiti kao krstionički inventar. Naime, dva natpisa na ciborijima koji su pouzdano krstionički, onaj u Cividaleu i onaj u Novigradu, govore isključivo o krštenju te o pojmovima: *vodi, duhu, svjetlu, Trojstvu*, i osobama: *dolazećem Kristu i blaženom Ivanu*, koje su izravno u vezi s krštenjem. Naravno, navode i donatore, Kaliksta i Mauricija. Natpise donosim prema čitanju i prijevodu M. Lončara objavljenima u ovoj knjizi.²⁷

Natpis u Cividaleu:

*Ex aqua et Spiritu ren/atus fuerit nisi,
testante - vitam - Deo, quis, non videbit aeternam.
Mysticum baptismatae sacr/abit veniens Christus
hoc in Iourdannen; / nitens piorum patuit regnum.
Tegurlium cernites vibrante marmorum sc/ema,
quod Calisti beati ornabi/[t.....
.....
.....] quos regat Trinitas vera.*

Prijevod:

Iz vode tko ne bude i Duha ponovo rođen,
po riječi Božjoj, neće života vidjeti vječnog.
Posveti krštenjem to otajstvo dolazeć Krist u
Jordan; na izlasku se tad vidje kraljevstvo svetih.
Pokrivalo gledate, svjetlucav mramorni oblik
komu blaženi Kalist je dao ... (pobožnim marom?)
.....
..... što vodi pravo vas Trojstvo.

Natpis u Novigradu:

*Hoc tigram lucefluo almoque baptisterio digno marmore [erectum? ego?]
Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo
e studio, devote, pectore toto. Beate Iohannis,
[utinam ... aspergas desup-?]
er erili me rore, se delearis plura nost[ra crimina commi?]
sa, se cognoscamu(s) in quid nos [niti oporteat se veniamus?] in paradisi vitailis / regna.*

Prijevod:

Ovaj pokrov, svjetlonosnoj i hraniteljskoj
krstionici dostojnoj mramora [podignut, ja?]
biskup Mauricije prinijeh Bogu Višnjemu
iz težnje, pobožno, svim srcem. Blaženi Ivane,
[o da ... poškropiš odoz-?]
gor gospodarevom me rosom, ne bi li uništio prebrojna naš[a zlodjela počinje-?]
na ne bismo li spoznali u što nam [se treba uzdati, ne bismo li došli?] u kraljevstvo
životnoga raja.

²⁶ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996, str. 50. - ISTA, *Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, Starohrvatska prosvjeta*, III ser. - sv. 26, Split, 1999, str. 287-318.

²⁷ Vidi u ovoj knjizi: M. LONČAR, str. 129, 138.

Oltarni ciboriji

Edikula na vrhu "Velikog mauzoleja" u Akvileji (foto: P. Vežić)

U kršćanskoj tradiciji oltar je stol euharistijskoga slavlja, žarišno mjesto sabrane *ecclesiae* okupljene u hramu radi obreda mistične preobrazbe Kristove u kruh i vino, simbole Saveza s Kristom. Sa svakom misom ponavlja se taj prizor, upravo kao dramaturški *crescendo* same gozbe. U scenografiji religioznoga čina, posvjedočenog u Novome zavjetu opisima Posljednje večere, (Mt 26,17-30; Mk 14,12-26; Lk 22,7-28), oltar je *mensa*, stol za blagovanje. No svojim mjestom posred svetišta u hramu on je ujedno žrtvenik, *altare*, na kojem se u svakome obredu prinose euharistijski darovi - žrtve. On je oltar za mistično žrtvovanje Jaganjca Gospodnjega, a zbog otkupljenja grijeha čovjekovih. U teologiji kršćanske vjere, dakle, simbiotički je sraslo značenje gozbene trpeze i žrtvenoga oltara u "stol Gospodnji", *trapeza Kyriou*, kako ga naziva Malahija (Mal 1,12) ili sv. Pavao (1, Kor 10, 21). Međutim, kršćanska je tradicija oltaru namijenila i treće značenje, značenje groba; ali ne Kristova groba, već mjesta ukopa nekog njegovog sljedbenika. Naime, uz božansku žrtvu svojega Sina, Gospodin je, po vjerovanju kršćana, na oltar vječnoga otkupa položio i živote mnogih smrtnika koji su svojom vjerom i žrtvom svjedočili njegovu istinu, "koji su trpjeli poradi Božjeg imena".²⁸ Stoga je već u kulturi ranoga kršćanstva zametnut običaj podizanja oltara, a time i hrama, na mjestu stradanja kršćanskoga mučenika ili pak na mjestu sahrane kršćanskoga sveca. Tako je oltar postao ujedno svojevrzni nadgrobni spomenik iznad groba kršćanskoga pokojnika, žrtvenik opremljen njegovim relikvijama koje počivaju u grobu (*confessio*) ispod oltara, ili su pak ugrađene u njegovu podnožju (*stipes*). Tu je katkada i prozorčić, (*fenestella confessionis*), za gledanje groba i sadržaja u njemu.²⁹ Sve to pojačava ulogu oltara kao nadgrobna žrtvenika u svetištu hrama, groba koji preko oltara izražava mistični savez sahranjenoga sveca s Kristom³⁰, ali i zajedništvo svih vjernika, okupljenih s njim u euharistijskome slavlju ispred žrtvenika poviše svečeva groba. Već "Tertulijan i *Didaskalija* izričito kažu da zajednica na relikvijama mučenika slavi euharistiju".³¹

Ciborij nad oltarom (lat. *ciborium*, grč. *kiborion*), dakle, ima također višestruku namjenu i značenje. Ukoričen je u poganskoj kulturi antičkoga svijeta na Mediteranu i u njegove tradicije, po kojima je ciborij zapravo sam grob (hebr. *kabar*, *kebarim*) ili pak nadgrobni pokrov (lat. *cibus*), podignut radi zaštite groba.³² Zaista, mnogi nadgrobni spomenici iz rimske baštine imaju kao zaštitu nad sobom malenu građevinu, edikulu (*aedicula*) ili pak arkosolij (*arcosolium*), a neki su oblikovani upravo poput ciborija, na primjer nadgrobni spomenik iz Akvileje, ili onaj iz Sarsina, a sličan je bio i spomenik Dioskurima na Forumu u Asisiju. Međutim, tako su oblikovana nadgrađa i mnogih mauzoleja na grobljima Italije i Galije ranoga carskog razdoblja³³, a kasnije i ostalih provincija rimskoga svijeta. Kršćanska simbolika tome je pridodala značenje nebnice koja simbolizira raj kao nebeski svod što vječno nadvija Zemlju. Ujedno, poput sjenice ili baldahina, ciborij natkriva oltar te zaista kao pokrov čuva menzu i konfesiju ispod nje. Ciboriji malenih dimenzija, monolitni ili montažni, katkada su postavljeni izravno na menzu oltara, poput primjera pohranjenog u riznici Sv. Marka u Veneciji, ili u nas vjerojatno onoga u crkvi Sv. Petra Starog u Zadru ili onoga u crkvi Sv. Ivana u Dubrovniku. Nekada su i putni prenosivi oltari bili oblikovani skupa s ciborijem poput ciborija kralja Arnulfa, zlatarskog rada koji se čuva u Münchenu u Schatzkammer der Residenz. Ciborij, dakle, oblikom je proizašao iz predkršćanske arhitekture funerarnih spomenika i poganske tradicije obilježavanja pokojnikova ukopa, te s time ujedno čuvanja dostojanstva mjesta na kojem se spomenik nalazi. U kršćanskoj pak kulturi časti groba pridodan je i ugled oltara. Tako je

²⁸ A. G. HAMMAN, *Svagdašnji život prvih kršćana* (dalje: *Svagdašnji život*), Zagreb, 1983, str. 178.

²⁹ Dobar primjer u nas predstavljaju ranokršćanske konfesije u *stipesu* oltara u Poreču ili Gatima. O ranosrednjovjekovnim primjerima svjedoči tranzena *fenestellae* iz Nina ili oplata iz Kotora.

³⁰ M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, (dalje: *Manuale*), sv. 1, Milano, 1964, str. 495.

³¹ A. G. HAMMAN, *Svagdašnji život*, str. 183.

³² A. M. D'ACHILLE, Ciborio, u: *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. IV (dalje: Ciborio), Roma, 1993, str. 718.

³³ L. CREMA, *L'architettura romana*, str. 251-260.

Ciborij pohranjen u riznici Sv. Marka u Veneciji (prema: A. M. D'Achille u Enciclopedia dell'arte medievale - IV)

confessio u svetištu crkve, grob kršćanskoga pokojnika, dvostruko obilježen: oltarom, kao nadgrobni žrtvenikom za euharistijska slavlja i ciborijem, kao nadgrobni spomenikom koji, teološkom mišlju osmišljen, nebeskim svodom vječito čuva sveto mjesto i grob pokojnika u njemu. Stoga su ciboriji često opremljeni i natpisom u kojem je, u kontekstu vjerskoga epigrama, navedeno ime sveca koji makar u skromnim relikvijama u stipesu oltara, ili pod njim, počiva pod ciborijem. Dakako, u natpisu je često navedeno i donatorovo ime. Svod nad grobom, pak, u stvarnosti nose četiri stupa koja simbolikom broja ukazuju na četiri Evanđelja u kojima je zabilježena božanska objava. To podsjeća na kovčeg s pločama Starog zavjeta u židovskome hramu, koji također bijaše natkriven tzv. *pomirilištem*, kako to stoji zabilježeno u Bibliji (Izl 25-26); odnosno, latinskim jezikom: *propitiatorium*, riječju koja se, obilježavajući ciborij nad oltarom, katkada znade nalaziti i u njegovome natpisu, kao što je to slučaj s onim u Boki, iz benediktinske opatije Sv. Mihajla na Prevlaci nedaleko od Tivta.³⁴ Tako je ciborij svojim teološkim značenjem u vezi i sa starozavjetnom tradicijom. Istovremeno, njegovi stupovi ocrtavaju uglove kvadrata, a on simbolizira samu Zemlju i četiri strane svijeta, zemaljski život iz kojega potječe kršćanski pokojnik nad čijim je grobom podignut oltar i ciborij nad njim.

Ciborij srastao s oltarom i grobom pod njim, s ukupnom simbolikom vlastitoga oblika i mjesta na kojem se nalazi, zaista na najvišoj duhovnoj razini iskazuje dostojanstvo vjere i dostojanstvo prostora. On je vizualni znak toga dostojanstva, njegova materijalizirana forma. Ta bogata složenost značenja stvarna je funkcija ciborija u ambijentu kršćanskoga

Ciborij kralja Arnulfa (prema: J. Porcher u L' Empire carolingien)

Prikaz ciborija iz crkve Sv. Petra u Rimu na relikvijaru iz Samagera kod Pule (Venezia, Museo Archeologico Nazionale) - 5. st. (prema: R. Krautheimer u Architettura paleocristiana e bizantina)

Ciborij u kripti crkve Sv. Dimitrija u Solunu (prema: C. Mango u *Architettura Bizantina*)

hrama i crkvenog namještaja u kojem on, kao atraktivno arhitektonsko djelo, upravo spomenik u središtu svetišta crkve, u dnu svih njezinih prostornih vizura i žarištu svih religijskih silnica, postaje zaista sadržajno težište prostora i mjesto emanacije mističnoga čina u njemu. Taj čin je euharistijska preobrazba kruha i vina na stolu Gospodnjem u tijelo i krv Kristovu te njegova žrtva, žrtva Jaganjca Gospodnjega na oltaru kršćanske vjere, a za otkup grijeha svih ljudi u povijesti čovjeka.

Tako složeno značenje imali su oltarni ciboriji već u ranokršćansko vrijeme. Tek pod najstarijim među njima nije se nalazio grob kršćanskoga pokojnika. Radi se o srebrnome ciboriju koji je babilici rimskoga biskupa, crkvi Sv. Ivana u Lateranu, darovao rimski car Konstantin Veliki u 4. stoljeću. Crkva nije bila grobna bazilika! Međutim, već hram sv. Agneze, također rimska bazilika iz 4. stoljeća, bijaše cemeterialna građevina u kojoj je nad oltarom postavljen brončani ciborij.³⁵ Sličan se nalazio u crkvi *San Lorenzo fuori le mura*, zabilježen na medalji iz 4. stoljeća, te u crkvi *San Clemente*, do danas sačuvan u kamenim ulomcima, među kojima je i dio natpisa s imenom donatora: *Mercurius presbyter*, kasnijega pape Ivana II. (umro 535. godine).³⁶ Ciborij u bazilici Sv. Petra u Vatikanu poznat je po reljefnom prikazu na bjelokosnome relikvijaru iz Samagera u Istri, nedaleko od Pule.³⁷ Bio je, čini se, uklopljen u arhitekturu pergole, ograde svetišta u crkvi, *saepum*.³⁸ Carigradske i Solunske bogomolje također su imale oltarne ciborije. Sjećanje na onaj iz Svete Sofije nalazi se u zapisima Pavla Silencijarija, a krije se pod nazivom: *pyrgos*.³⁹ Izraz *kiborion* rabi se od 6. stoljeća nadalje, ali u složenoome značenju: od oltarnoga ciborija do nadgrobnog spomenika ili pak baldahina nad vladarskim tronom.⁴⁰ Međutim, dok je Crkva na Istoku razvojem bizantske liturgije pomalo napuštala podizanje oltarnoga ciborija u hramu, Crkva na Zapadu je upravo obrnuto, pod okriljem najprije karolinške, a potom i otonske države, obnavljala rimsku liturgiju, te s njom podizala brojne ciborije nad oltarima svojih hramova.

Likovni sadržaji na stranicama krune oltarnih ciborija povezani su uz euharistijsku simboliku i Kristovu prisutnost u okupljenoj zajednici. Tako dvije arkade na stranicama ciborija iz Valpolicelle (oko 712. godine) prati lozica koja simbolizira vino kao krv Kristovu, ali i trs kao samoga Krista koji je po Ivanu: *“istinski trs”* (Iv 15,1-7). Već na tzv. Zlatnom mozaiku u mauzoleju iz 4. stoljeća, ispod crkve Sv. Petra u Rimu, nalazi se prizor Krista

³⁴ V. DELONGA, *Crtice iz ranosrednjovjekovne epigrafike (propitiatorium i velum u predromaničkim natpisima (dalje: Crtice), Opuscula archeologica*, sv. 23-24, Zagreb, 1999-2000, str. 328.

³⁵ J. BRAUN, *Der christliche Altar*, II, München, 1924, str. 194 i 273.

³⁶ M. RIGHETTI, *Manuale*, str. 524.

³⁷ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967, str. 16.; H. BUSCHAUSEN, *Die spät-romanischen Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare*, Wien, 1971, str. 219-223; - M. GUARDUCCI, *La capsella eburnea di Samager*.

³⁸ R. KRAUTHEIMER, *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*. New York 1969.

³⁹ P. FRIEDLÄNDER, *Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius*. Teubner, Berlin, 1912, str. 120-154.

⁴⁰ J. MAKSIMOVIĆ, *Kotorski ciborij iz XIV veka i kamena plastika susednih oblasti*. Beograd, 1961, str. 30-31.

Trake vinove loze uz luk dviju arkada na tzv. ciboriju kralja Liutpranda u crkvi Sv. Jurja u Valpolicelli - 8. st. (prema: P. Brugnoli u *San Giorgio di Valpolicella*)

Lik Krista kao Helija na mozaiku iz mauzoleja podno bazilike Sv. Petra u Rimu - oko 300. godine (prema: F. Gerke u *Kasna antika i rano hrišćanstvo*)

Lik lava na začelnoj arkadi s krune oltarnog ciborija iz katedrale u Kotoru (Regionalni zavod za zaštitu kulture u Kotoru - foto: P. Vežić)

koji kao Helije upravlja sunčevom zapregom, ali je ovjenčan prepletima vinove loze.⁴¹ U uglovima spomenutoga ciborija po dvije su ptice uz ružu koju tvore četiri u križ postavljena ljiljanova cvijeta, *fleur-de-lis*. Križ je također osobni znak samoga Krista i njegove žrtve, a ljiljanov cvijet simbol Njegove čistoće. Ptica označuje duhovni svijet, a ruža pobjedu. Stoga su nekada na pročelnoj stranici krune ciborija upravo ptice. Na primjer, na ciboriju iz katedrale u gradiću Sovana, u Toskani, prenesenome kasnije u crkvu Sv. Marije. Tu je lozica urešena upravo grozdovima, znamenjem euharistije. U uglu su po jedna ptica i virovita rozeta, ali je uz njih posebno izdvojen i maleni znak križa.⁴² Virovita rozeta simbolizira sunce i njegovu vječnost. Lozicu katkada zamjenjuje bršljan, također znak

Arkada ciborija župnika Giovannija u crkvi San Pietro in Sylvis u mjestu Bagnacavallo - 8. st. (prema: C. L. Ragghianti u *L'arte in Italia* - 2)

vječnoga života. Križ u tjemenu arkade, pak, istaknut je na stranici ciborija iz crkve *San Pietro in Sylvis* (oko 750. godine) u mjestu Bagnacavallo.⁴³ Tu je lozica stilizirana u međusobno učvorene krugove posred kojih su grozdovi grožđa. Uz njih su ptice te u trokutu stranice Jaganjac Božji, *Agnus Dei*, euharistijska žrtva proizašla iz židovske pashalne tradicije, ali i kršćanskih evanđeoskih poruka. U njima već Ivan Krstitelj reče za Krista: “*Evo Jaganjca Božjega koji odnosi grijeh svijeta!*” (Iv 1, 29-36), a Otkrivenje govori o “*zaklanome Jaganjcu*” (Otk 5, 6-12). U lozici što prati oblinu arkade na ciboriju u Perugiji umjesto grozdova smješteni su cvjetovi s četiri u križ postavljene latice. K tomu, točno u tjemenu luka, kao i na prethodnome primjeru, među lozicama još je posebno istaknuti latinski križ. U trokutima pak nalaze se paunovi kao znakovi besmrtnosti. Njih ćemo zateći na mnogim ciborijima, od Valpolicelle i Bologne do Perugie i Rima; katkada i na više stranica. Na onom iz Perugie, na primjer, paunovi su na pročelnoj stranici; također i na onoj iz Cortone gdje se uz pauna s jedne i druge strane križa nalazi i drvo života. Obline arkada na ciboriju u Raveni (oko 810. godine) prate široke trake pleternih prepleta. U trokutima, pak, na pročelnoj stranici isklesana je lozica s grozdovima, a na jednoj bočnoj po dva pauna uz kalež iznad kojega je grozd. Na stranicama nekih ciborija u Dalmaciji nalaze se i likovi lavova. Uobičajeno je njihove prikaze, koji na arkadama ciborija obično progone manje životinje, tumačiti kao simbole zla koji hoće zgrabiti dobro. Lav je, međutim, ujedno znak samoga Krista; opet po Ivanu: “*lav iz plemena Judina, korijen Davidov*” (Otk 5, 5). Dakle, znak Njegove velebne ljubavi snažnije od svakoga grijeha. Stoga je u prizorima s lavovima možda ispravnije tumačiti obrnuti odnos, upravo nebesku nadmoć vječne dobrote nad prolaznom malenkosti zemaljskoga zla. Stoga snažni lav nesmiljeno progoni slabe životinje. Uz lavove i ptice, posebno paunove, običavaju se na oltarnim ciborijima prikazivati također jaganjci te grifoni kao fantastične životinje. S druge strane osim životinjskih likova na ciborijima su upravo redoviti geometrijski pleterni ornamenti i biljni motivi te

⁴¹ F. GERKE, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*. Novi Sad, 1973, str. 58, tabla na strani 59.

⁴² A. M. D'ACHILLE, Ciborio, slika na stranici 719.

⁴³ C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, stupac 369, sl. 345.

Ciborij u crkvi Sv. Prospera u Perugiji - 9. st. (prema: A. M. D'Achille u *Enciclopedia dell'arte medievale* - IV)

Ciborij u crkvi Sv. Marije u Sovani (prema: A. M. D'Achille u *Enciclopedia dell'arte medievale* - IV)

Ciborij izložen u crkvi San Apollinare in Classe kraj Ravene - 9. st. (prema: A. M. D'Achille u Enciclopedia dell'arte medievale - IV)

karakteristični profili: trake s kružićima, tzv. puncama, zatim vijenci sa zupcima, tordirano uže, astragali, nizovi voluta (tzv. kuke) i sl.⁴⁴ Natpis nije redovit atribut ciborija, ali ako već postoji na njemu, dragocjen je izvor podataka. U kulturnoj sredini o kojoj govorimo redovito je pisan latinskim pismom i jezikom. Obično započinje i završava znakom križa (†), a tekst sadrži tri važna elementa: vrijeme nastanka, ime donatora i ime svetoga pokojnika, čije se tijelo ili dijelovi tijela čuvaju u stipesu, odnosno konfesiji pod oltarom

⁴⁴ Rječnik biblijske teologije. Zagreb, 1969. - Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb, 1979. - Praktični biblijski leksikon, Zagreb, 1997.

Arkada ciborija iz crkve San Vincenzo u Cortoni, izložen u Accademia Etrusca - 8/9. st. (prema: E. Doberer u Karl der Grosse)

ispod ciborija ili pak nebeskog zaštitnika, u čast kome je ciborij podignut, kao na primjer na spomenutom ciboriju iz Prevlake u Boki: "...[p]ropisatorium ad onore beat[fi Michaelis] ...". Vrijeme se na natpisima obično određuje po nekome crkvenom ili svjetovnom dostojanstveniku, kao na primjer na spomenutoj arkadi ciborija iz Cortone: "*temporibus domno Carulo imperatori*" ili "*sub tempore domini Valerii archiepiscopi*", kako stoji na ciboriju iz Ravene. Ime donatora također govori o važnoj osobi crkvenoga ili svjetovnog života u nekoj socijalnoj sredini i povijesnoj zbilji, naprimjer: "*Ido presbiter*", na stranici iz Cortone, ili: "*proconsul Gregorius*", na ciboriju iz Zadra. Ime sveca pak otkriva činjenicu da je ciborij upravo oltarni. Naime, natpisi na krstioničkim ciborijima sadržajno su drugačiji, govore o tajni s krštenjem ("*misticum baptisate*", kako to stoji uklesano u natpisu na ciboriju iz krstionice u Cividaleu). Oni stoje u funkciji sakramenta krsta, a preko njega u relaciji s Uskrsom.⁴⁵ Smisao teksta na oltarnome ciboriju ukazuje na kršćansku žrtvu i poniznost te stoji u relaciji sa sakramentom euharistije. Ona pak, preko mistične preobrazbe kruha i vina, govori o žrtvi Jaganjca Gospodnjega. Pokojnik pod ciborijem zemaljski je smrtnik koji je svjedočeći tu žrtvu postao kršćanski svetac. Za primjer natpisa na takvu ciboriju, cjelovitoga po navedenim elementima teksta, navest ću poznati natpis sa spomenutoga ciborija u Raveni. On glasi: †AD HONOREM D(omi)NI N(ostri) J(e)H(s)V XPI(sti) ET S(an)C(t)I ELEVCHADII SVB TEMP(ore) DOM(ini) VALERII ARCHIEP(scopi) EGO PETRVS PRESB(yter) FECIT †.⁴⁶

Bočna stranica ciborija u Raveni - 9. st. (prema: C. Rizzardi u OCNUS 1993)

Oltarni ciboriji ranoga srednjeg vijeka, koliko mi je poznato, redovito su kvadratne osnove. Krstionički pak mogu biti poligonalni ili kvadratni. Dakle, tek dijelovi poligonalnoga ciborija, ukoliko raspolažemo ulomcima koji nam nepobitno govore o višekutnome obliku, već svojom formom (čak ako nemamo natpisa na njemu), svjedoče o funkciji ciborija u baptisteriju. No ukoliko dijelovi neupitno govore o kvadratnome ciboriju, onda bez dodatnih materijalno sačuvanih argumenata nećemo moći sa sigurnošću odrediti njegovu namjenu. Jedan od takvih argumenata može tvoriti sam ciborij sačuvan u većim ili manjim ostacima, čak bez tragova "*in situ*", ali u crkvi koja nema niti je ikada mogla imati

⁴⁵ P. VEŽIĆ, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia (dalje: I cibori), *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 101-116.

⁴⁶ C. RIZZARDI, *Il ciborio*, str. 161.

- ⁴⁷ A. ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*. Zagreb, 1997, str. 58.
- ⁴⁸ M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*. Zagreb, 1986, str. 26, slika 47 i 48.
- ⁴⁹ Z. GUNJAČA, Ostaci arhitekture i analiza građevinskih faza, *Srima - Prižba*, Šibenik 2005, str. 36-38. - D. MARŠIĆ, Skulptura, *Srima - Prižba*, Šibenik 2005, str. 87-88 i 134. - E. MARIN i suradnici, *Sveti Vid* (Narona I). Split, 1999, str. 26, fig. 20-23, str. 276, fig. 19-20.
- ⁵⁰ D. DOMANČIĆ, Lovrečina, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača* (grupa autora). Split, 1994, str. 28-31.
- ⁵¹ Z. GUNJAČA, *Srima - kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture* (katalog izložbe). Šibenik, 1985. - ISTI, Ostaci arhitekture i analiza građevinskih faza, *Srima - Prižba*, Šibenik 2005, str. 7-54. - D. MARŠIĆ, Skulptura, *Srima - Prižba*, Šibenik 2005, str. 85-87, 103-106, 132-134 i 151-155.
- ⁵² A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002, str. 48.

krstionicu. Dakle, ulomci iz takva hrama mogu svjedočiti samo o oltarskome ciboriju. Kao primjer navodim ulomke iz bazilike Sv. Tome u Zadru, crkve koja nikada nije imala baptisterij (nalazi se nedaleko od katedrale!). Drugi argument mogu činiti “*in situ*” sačuvani ostaci samoga ciborija u prezbiteriju, ili tek njegovi tragovi, čak ako ciborij nije sačuvan. Za primjer takva fizički sačuvana dokaza navodim utore u svetištu crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu, iz tzv. “*Krunidbene bazilike*”. Iz nje potječu minimalni ulomci ciborija koji ne bi bilo moguće prepoznati bez tragova uokolo oltara same bazilike. Ondje utori u podu ocrtavaju uglove u osnovi kvadratne instalacije koja, naravno, nije mogla biti ništa drugo nego ciborij. Utori svjedoče da su baze pod stupovima bile gvozdanim trnovima pričvršćene za pod svetišta. Treći fizički sačuvani argument čine natpisi, ili dijelovi natpisa, sa sačuvanim imenom sveca na ciboriju. Tako naprimjer samo ime Sv. Marte u natpisu na ciboriju iz istoimene crkve u Bijaćima, lokalitetu nedaleko od Trogira, ukazuje da bi riječ mogla biti upravo o oltarnome ciboriju, koliko god ostale indikacije u samome tekstu logično upućuju i na drugu mogućnost, da je riječ o krstioničkome ciboriju.

Konstrukcija ciborija

U kasnoantičkome razdoblju, kako nas uvjeravaju povijesni izvori, ciboriji su osim od kamena bili načinjeni katkada i od metala ili pak od drva i metala kojim je bila ukrašena drvena konstrukcija ciborija. Dapače, ciborij iz Ženeve (Genève) bio je ukrašen štukom.⁴⁷ No kasnije je prevladala mahom kamena građa. Strukturu najstarijih kršćanskih ciborija, kao i onih poganskih u antici, tvorio je skeletni sustav stupova i greda, arhitrava položenih preko kolona osovljenih na uglovima same osnove ciborija. Takvim rasporedom elemenata sklop je tvorio oblik svojevrsne sjenice ili trijema (*tegurium*). O njemu svjedoče na tlu Istre, na primjer stupovi i kapiteli ranokršćanskoga ciborija u Poreču⁴⁸, ili Dalmacije, na primjer stupovi i kapiteli u Rabu upotrijebljeni kasnije u konstrukciji renesansnoga ciborija. K tomu, u Dalmaciji sačuvani ulomci ciborija svjedoče također i o instalaciji nad krsnim zdencem u Srimi i Naroni⁴⁹ te na Tarcu na otoku Kornatu, ili u Lovrečini na otoku Braču⁵⁰; a dijelovi otkriveni u Srimi nedaleko od Šibenika, gdje su bila dva oltarska ciborija⁵¹, kao i u Podvršju nedaleko od Zadra⁵², govore o konstruktivno sličnim instalacijama i nad oltarima. Indicije upućuju na ciborije u Galovcu i Lepurima, također nedaleko od Zadra. Lagana građa

Prikaz ciborija iz crkve Sv. Petra u Rimu na relikvijaru iz Samagera kod Pule (Venezia, Museo Archeologico Nazionale) - 5. st. (prema: R. Krautheimer u *Architettura paleocristiana e bizantina*)

Ciborij u svetištu crkve Sv. Ambroza u Milanu - 11. st. (foto: P. Vežić)

metalnih rebara učepljenih u arhitrave ciborija s njihove gornje strane govori o prozirnome nadgrađu koje je glavnu svrhu imalo zacijelo u potrebi vješanja lampe kao liturgijskoga svjetla iznad oltara, na što nas upozorava upravo primjer ciborija iz bazilike Sv. Petra u Rimu, kako je zabilježen na relikvijaru iz Samagera. Karakteristične mjere nekih stupova i kapitela iz katedrale u Zadru, dospjelih kasnije u strukturu romaničke krippe u njoj, te kapitela iz crkve Sv. Tome, ukazuju na mogućnost da su takve instalacije bile i u zadarskim ranokršćanskim bazilikama. Naravno, i u ostalima širom Istre i Dalmacije, o čemu će možda posvjedočiti buduće analize lapida iz njihovih arheoloških zbirki.

U razdoblju ranoga srednjeg vijeka opisani sustav konstrukcija oltarnih i krstioničkih ciborija razvija se izgradnjom bogatijega nadgrađa. Značajnu promjenu u strukturi instalacije čini posve nova građa u kojoj ravne arhitrave zamjenjuju oble arkade. Kod oltarnih ciborija radi se zapravo o četiri monolitne ploče, povezane pod pravim kutom, koje svojim trokutastim zabatima nad arkadama tvore svojevrsnu krunu postavljenu na četiri stupa. Najbolje sačuvane primjere takvih instalacija predstavljaju oni iz 11. stoljeća u crkvi Sv. Ambroza u Milanu i crkvi Sv. Petra na Brdu u Civateu.⁵³ Jedina stranica znatno starijega ciborija takvoga oblika čuva se u *Accademia Etrusca (da San Vincenzo)* u Cortoni u Italiji. Radi se zacijelo o čeonj ploči ciborija koji je u donjoj zoni krune imao polukružne lukove, a u gornjoj trokutaste zabate. Obrisi stranice izvana prate nizovi ažuriranih voluta, tzv. kuka, a obrisi luka traka s pletenom. Uz nju, kao koncentrični polukrug teče natpis s imenom cara Karla Velikoga: († tem)PORIBVS D(omi)N(o) CARVLO IMPERATORI IDO PR(es)B(ite) FIERI FECI PRO AMORE D(e)I ET S(an)C(ti)? V(incentii †?)⁵⁴ Uz rub

Arkada ciborija iz crkve San Vincenzo u Cortoni, izložen u Accademia Etrusca - 8/9. st. (prema: E. Doberer u Karl der Grosse)

⁵³ C. L. RAGGHIANI, Dal secolo V al secolo XI, Da Roma ai Comuni, *L'arte in Italia*, volume II (dalje: *L'arte*), Roma, 1968, stupac 757-772.

⁵⁴ E. DOBERER, Die ornamentale Steinskulptur an der karolingischen Kirchengestaltung, Karolingische Kunst, *Karl der Grosse*, Band III (dalje: *Karl der Grosse*). Düsseldorf, 1965, 206. - C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, stupac 481, slika 438. - Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987, str. 179 i 182, tabla XXXI, slika 2.

*Ciborij u crkvi Sv. Prospera u Perugiji - 9. st.
(prema: A. M. D'Achille u Enciclopedia
dell'arte medievale - IV)*

⁵⁵ U našem naslijeđu nisu sačuvane arkade ciborija s trokutastim zabatima u vrhu, niti ulomci koji bi nesumnjivo upućivali na takav tip krune. No možda je potrebno problematizirati primjer s neobično visokim bočnim stranicama kao što su one na zabatu iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (vidi: I. PETRICIOLI - S. VUČENOVIĆ, Crkve Sv. Andrija i Sv. Petar Stari, *Diadora*, sv. 5, str. 194. O tome u nastavku gdje je riječ o ciborijima u Zadru.

⁵⁶ C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, stupac 365 i 367, slika 330 i 346. - P. BRUGNOLI - L. SALZANI, *San Giorgio di Valpolicella*, Verona, 1992, str. 95-100.

⁵⁷ C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, slika 450.

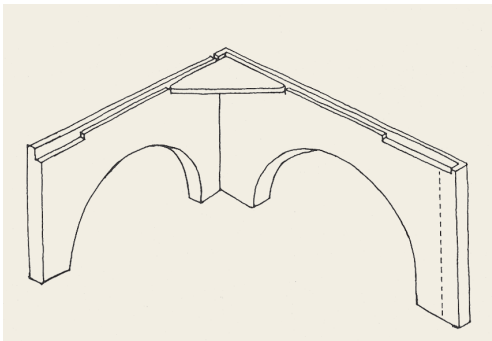
⁵⁸ A. M. D'ACHILLE, *Ciborio*, str. 725, slika na stranici 720.

natpisa poredani su, s lijeve i desne strane, simetrično na os zabata: ljiljanov cvijet uz dno arkade te paun i drvo života po boku križa postavljenoga točno u tjemenu luka, pod samim vrhom zabata. Križ je ukrašen pletenom i volutama. Stranica je izrađena oko 800. godine.⁵⁵ Međutim, i prije toga datuma nastaje konstrukcija ciborija sa sličnom krunom, ali bez zabata iznad arkada, već s pokrovom u obliku četverostrane ili osmerostrane piramide. Dakle, arkade su također monolitne kamene ploče, ali pravokutnoga obrisa sa širokim polukružnim izrezom, odnosno lukom upisanim u plohu ploče, uz njezinu donju stranicu. Na mnogim primjerima arkada zapravo nema puni polukružni oblik, već više ili manje duboki segment polukruga. Četiri takve arkade spojene su međusobno na uglovima, te tvore četverostranu krunu ili košaru položenu na stupove. Jedan od primjera takve konstrukcije predstavlja tzv. Liutprandov ciborij iz crkve Sv. Jurja u Valpolicelli (Verona) iz 712. godine. (U današnjem obliku taj ciborij je zapravo instalacija iz 1923. godine. Međutim, u njoj su upotrebljene četiri arkade od njih ukupno osam sačuvanih, te je očito da su u Valpolicelli radilo o dvama ciborijima od kojih je jedan bio krstionički.)⁵⁶

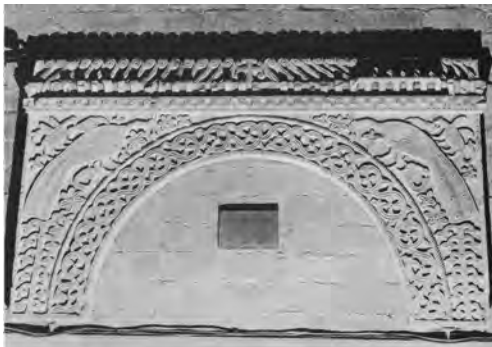
Cijelu strukturu ciborija čini zapravo stilobat s obično jednom do tri stepenice položene na pod svetišta crkve. Na uglovima stilobata osvojeni su stupovi s odgovarajućim bazama i kapitelima. Na njih se postavlja kruna u kojoj su pročelna i začelna stranica za debljinu ploče šire od bočnih. Međusobno se povezuju redovito prislanjanjem bočnih stranica uz pročelnu i začelnu, naravno, pod pravim kutom na uglovima krune. Tek oltarni ciborij u Kotoru ima drukčiji način povezivanja arkada kod kojih su bočne strane rezane pod kutom od 45° i tako prislonjene jedna uz drugu i povezane. Povrh arkada krune postavlja se završni vijenac, katkada isklesan s arkadom u jednome komadu, poput primjera u crkvi *San Lorenzo* u Orvieto⁵⁷ ili u crkvi *San Prospero* u Peruggiji⁵⁸; a katkada odvojen od arkade, kao zasebni

Ciborij u crkvi Sv. Marije u Sovani (prema: A. M. D'Achille u Enciclopedia dell'arte medievale - IV)

Shematski prikaz elementa konstrukcije u kruni ciborija kvadratne osnove s osmerostranom piramidom (crtež: P. Vežić)

Arkade ciborija iz bazilike Sv. Aleksandra u Rimu - 8/9. st. (prema: S. Lusuardi Siena u San Martino a Riva d'Arcano)

⁵⁹ ISTO, slika na stranici 719.

⁶⁰ S. LUSUARDI SIENA, L'arredo liturgico altomedievale. U: *San Martino a Rive d'Arcano - Archeologia e storia di una pieve friuliana* (dalje: L'arredo liturgico), str. 158-162, slika 20 i 22.

Podgled rekonstruiranog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 9. st. (foto: Z. Alajbeg)

element, na primjer na ciboriju iz crkve Sv. Marije u Sovani, također u Italiji.⁵⁹ Vijenci su najčešće ukrašeni nizovima voluta, tzv. kukama, pod kojima je katkada i ornament zubaca u obliku šahovskoga polja, a katkada natpis. Na vijencima su veoma često (ali ipak ne redovito!) po dva simetrično postavljena niza voluta u istome redu, ali nagibom sučeljeno položena jedan prema drugome. Dobar primjer predstavljaju arkade ciborija iz bazilike Sv. Aleksandra u Rimu, ili pak iz Sv. Krševana u Zadru. Mjesto njihova sučeljavanja u osi je arkade, tako da se posred vijenca nalazi trokutić kojega zatvaraju prve volute tih nizova. Po njemu je moguće prepoznati da ulomak vijenca pripada upravo ciboriju, a ne gredi ograde svetišta. U trokutiću se često nalazi križ, ili je križ u nj "usađen" svojim donjim krakom. Iza vijenca na kruni ciborija nalazi se ležaj za ploče pokrova. Ukoliko je pokrov osmerostrana piramida, kao što je na većini navedenih primjera karolinškoga kulturnoga kruga 8. i 9. stoljeća, onda četiri njezine stranice počivaju na arkadama krune, a četiri na zasebnim ležajevima koje tvore trokutaste ploče horizontalno umetnute u posebno priređene žljebove na uglovima košare. Ploče imaju oblik pravokutnoga jednakokračnog trokuta, a dobro su sačuvane na ciboriju iz Sovane, te prezentirane na grafičkoj rekonstrukciji ciborija iz crkve Sv. Martina u mjestu *Rive d'Arcano*.⁶⁰ Stranice piramide također su jednakokračni trokuti, kod

⁶¹ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, sv. 2, Zadar, 1962, str. 262. U depotu Arheološkoga muzeja u Zadru ima više ulomaka takvih pokrovnih rebara. (Uz navedeni primjer s natpisom vidi i ulomak zaveden pod inventarskim brojem 500.) - I. PETRICIOLI - S. VUČENOVIĆ, Crkve Sv. Andrija i Sv. Petar Stari u Zadru (dalje: Sv. Petar Stari), *Diadora*, sv. 5, Zadar, 1970, str. 194.

⁶² I. PETRICIOLI, Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Kninu, *Peristil*, sv. 38, Zagreb, 1995, str. 23-26.

osmerostraničnih primjera često vrlo izduženi u visinu. Neki su ciboriji među stranicama pokrova na bridovima piramide imali pokrovna rebra. Ona su trnom u donjemu dijelu učepljena među susjednim pločama pokrova, a nad bridom piramide stršila su nizom voluta, tzv. kuka, o čemu svjedoče ulomci takvih rebara s ciborija u Dalmaciji. Dobar primjer predstavlja ulomak otkriven u crkvi Sv. Petra Starog u Zadru. Rebro ima presjek u obliku slova "T" radi nalijeganja dviju susjednih ploča pokrova upravo pod bridom, koji naglašavaju spomenute kuke. Katkada su takva rebra opremljena i natpisom. Na ulomku iz Zadra, nažalost s nepoznatog lokaliteta u Gradu, uklesana je riječ (m)ISEREATV(r), vjerojatno kao dio teksta iz Psalma 67 (66). K tome, znaju imati i ažurirane volute upravo kao na potonjem primjeru.⁶¹ Najrazvijeniji primjer krovnih rebara na ciborijima u nas tvore oni na pokrovu nad oltarnim ciborijem iz crkve Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Tu su volute već prerasle u polukružne arkade.⁶² Na vrhu piramide pak, kao svojevrsna spona svih stranica pokrova, redovito je postavljan zasebni akroterij u obliku busena s kuglom

Ulomak pokrovnog rebra s ciborija iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

Ulomak pokrovnog rebra s ciborija iz nepoznate crkve u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

Pokrov ciborija iz crkve Sv. Marije iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 11. st. (foto: Z. Alajbeg)

Akroterij otkriven u dvorištu do zvonika
katedrale u Zadru - 9. st.

⁶³ D. TALBOT RICE, *The Art of Byzantium*. Harry N. Abrams Inc - New York, str. 304, sl. 69.

⁶⁴ Više svjetiljki grupiranih u jedan svjećnjak naziva se *polykandelon*. (Vidi: I. FADIĆ, *Kasnoantičko staklo na Putalju, Kaštel-Sućurac od prapovijesti do 20. st.* Kaštel-Sućurac, 1996, str. 67-69. - ISTI, *Putalj u kasnoj antici, Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001, str. 132-137.)

među listovima, gdje je zaboden križ. U podgledu akroterija metalni je trn s kukom za vješanje svjetiljke. Ciborij s ovješnom svjetiljkom u podgledu pokrova prikazan je već u 6. stoljeću na srebrnoj pateni iz Arheološkoga muzeja u Carigradu, gdje se pod ciborijem odvija upravo euharistijski prizor, Pričest apostola, koji od Krista, prikazanoga dva puta, primaju kruh i vino.⁶³ Dobar primjer staklene svjetiljke, tzv. *kandelon*⁶⁴, prikazan je na srednjovjekovnoj umjetnini iz crkve *San Lorenzo* u Rimu, zatim u prizoru Prikazanja u

Prikazanja u Hramu u armenskome tzv. Evanđelistaru Mugni - 11. st. (prema: D. Tabolt Rice u Umetnost vizantijskog doba)

Prikazanje u Hramu u Trogirskome evanđelistaru - 13. st. (prema: I. Babić u Trogir)

⁶⁵ M. RIGHETTI, Manuale, str. 537. - D. TALBOT RICE, *Umetnost vizantijskog doba*. Beograd, 1968, str. 151. - LJ. KARAMAN, *Andrija Buvina*. Zagreb, 1960, str. VIII, slika 16.

⁶⁶ Dobar primjer s kandilom u obliku krune prikazan je na minijaturi s likom Karla Čelavoga na tronu pod baldahinom u evanđelistaru iz Bavarske državne biblioteke u Münchenu (vidi: J. HUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBACH, *L'Empire carolingien*, str. 351, slika 137; ili pak svjetiljke na minijaturama s likom Sv. Mateja (vidi: K. HOLTER, *Der Buchschmuck in Süddeutschland und Oberitalien, Karl der Grosse*, str. 112, tabla XXIX i XXX).

⁶⁷ C. RIZZARDI, Il ciborio di Sant'Eleucadio in Sant'Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia (dalje: Il ciborio), *Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia I*, Bologna, 1993, slika 3 i 4.

⁶⁸ J. HUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBACH, *L'Empire*, str. 350, slika 129.

Hramu u armenskome *Evanđelistaru Mugni* iz 11. stoljeća, a u nas na Buvininim vratnicama katedrale u Splitu iz 13. stoljeća, ili u Trogiru.⁶⁵ Svjetiljke su, nalivene uljem i opremljene plutajućim stijenjom za plamen, ovješene o tri metalna lanca i zakvačene njima za trn uglavljen u podgledu akroterija. Kružne rupe za slične trnove u podgledu arkada svjedoče o kandilima, katkada u obliku jednostavnih posuda, a katkada složenih krana, koje se obično vješaju po jedna o tjemenu arkade.⁶⁶ Ima i primjera koji govore o više takvih predmeta ovješanih o lukove ciborija, poput arkada na ciboriju Sv. Eleukadija u Raveni.⁶⁷ Nekoliko takvih posuda ovješanih o luk sličan stranici ciborija zorno prikazuje karolinška minijatura s likom Karla Čelavoga u Bibliji iz Toursa, iz 846. godine.⁶⁸ Rupe u petama arkada na

⁶⁹ ISTO, str. 359, slika 301.

ciboriju govore pak o vodoravno položenim prutovima za vješanje platnenih zavjesa, po dvije na svakoj strani ciborija. Takav je na primjer i ciborij na karolinškoj minijaturi u inicijalu "O" *Drogonova Sakramentara* iz Metza, iz sredine 9. stoljeća, gdje je predočena scena Prikazanja u hramu.⁶⁹ Način montiranja prutova i vješanja zavjesa čitko je predočen na nekim primjerima karolinških minijatura s likom evanđelista, doduše ne pod ciborijem, već pod jednom arkadom koja, međutim, u ovome raspravljanju može ilustrirati stranicu ciborija. Tako naprimjer minijatura s likom Sv. Marka u *Evandelistaru* iz *Saint-Medard de*

Prikaz ciborija sa zavjesama u prizoru Prikazanja u Hramu na inicijalu "O" u Drogonovu sakramentaru (Paris, Bibliothèque nationale) - 9. st. (prema: J. Porcher u L' Empire carolingien)

Minijatura s likom Karla Čelavoga u Bibliji iz Toursa (Paris, Bibliothèque nationale) - 9. st. (prema: J. Porcher u L' Empire carolingien)

⁷⁰ ISTO, str. 348, slika 76 i 78.

⁷¹ V. DELONGA, Crtice, str. 331-333.

Soissons, ili ona s likom Sv. Ivana u Evanđelistaru iz Lorscha.⁷⁰ Katkada se zavjese podižu i u zonu luka, te se množina trnova u njegovu podgledu može dovesti i s tim u vezu, ili čak kombinacijom zavjese i svjetiljaka, kao što je na minijaturi s likom Karla Čelavoga. Zavjese su obično bile krojene od skupocjenih tkanina te ukrašene i obrubljene zlatovezom. U povijesnim izvorima za oltarne ciborije spominju se kao *tetravelum*.⁷¹

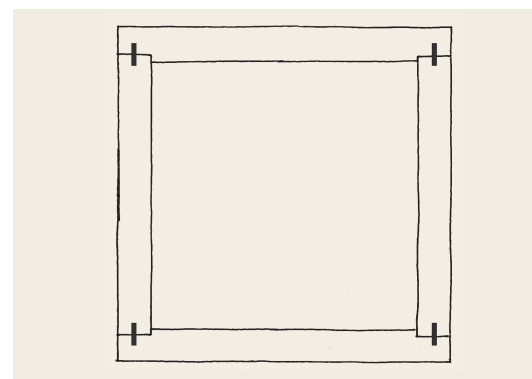
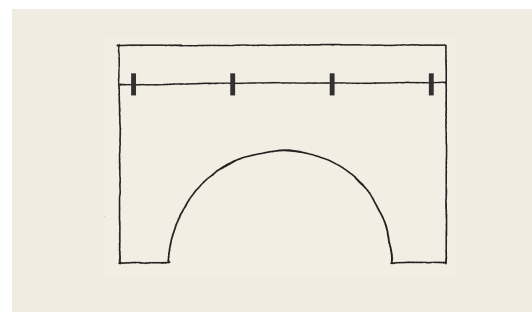
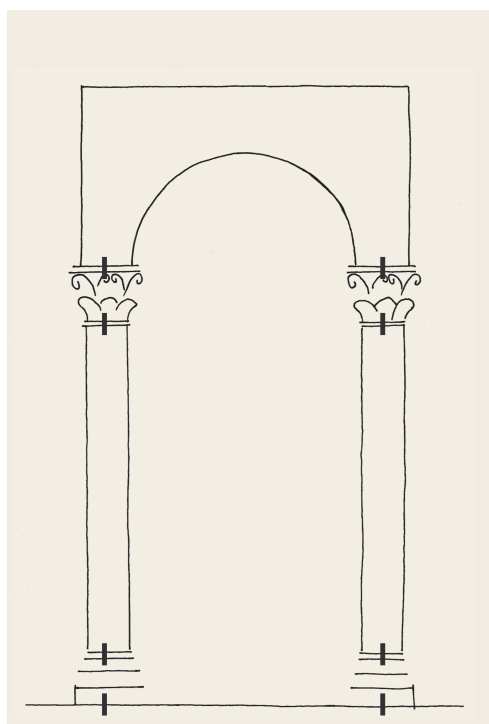
Stabilnosti opisanih elemenata bitno su pridonosile skrivene metalne spone, kao sastavni dijelovi konstrukcije ciborija bez kojih bi se njegovi ostali elementi zacijelo rasuli. Tako su u nekim primjerima pomoću željeznih trnova, zalivenih olovnim pečatima, povezane baze stupova sa stilobatom i stupovi s bazom. Na isti su način spojeni stup i

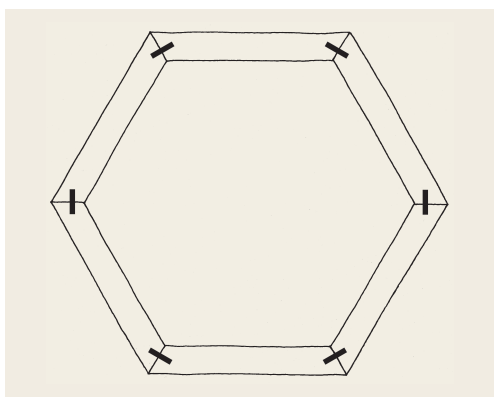
Zavjese pod arkadom na minijaturi s likom Sv. Ivana Evanđelista u Evanđelistaru iz Lorscha (Biblioteca apostolica u Vatikanu) - 8/9. st. (prema: J. Porcher u *L' Empire carolingien*)

Rupa za ulijevanje olova u peti jedne arkade sa ciborija iz crkve sv. Marte u Bijačima (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: P. Vežić)

Shematski prikaz raspored metalnih trnova u konstrukciji ciborija (crtež: P. Vežić)

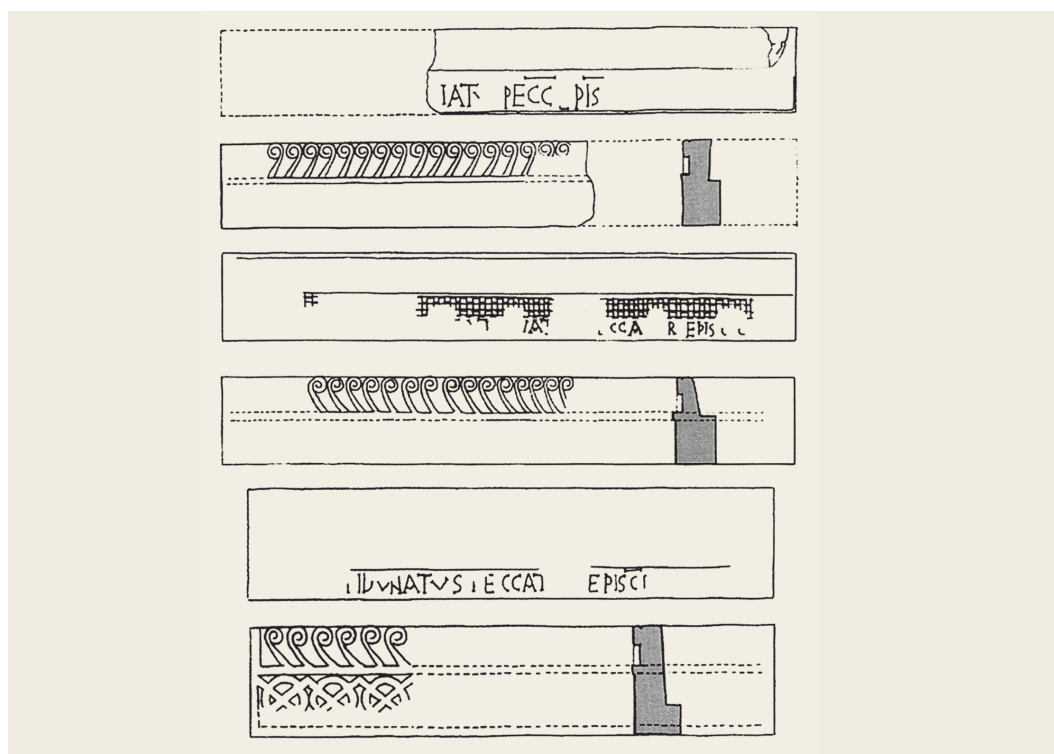

Gornja ploha sa žljebovima za metalne spone na jednoj arkadi s krstioničkoga ciborija u Novigradu (Muzej Lapidarium u Novigradu - foto: P. Vežić)

⁷² Vrlo pedantnu analizu načina međusobnoga povezivanja elemenata ciborija u zajedničku cjelinu izvršila je Fina Monfardin, kustosica srednjovjekovnoga odjela Arheološkoga muzeja u Puli, a na primjeru oltarnoga ciborija iz Betike kod Pule i krstioničkoga ciborija iz Novigrada u Istri. O tome je izvijestila svojim referatom pod naslovom: "O konstruktivnim elementima dva predromanička južnoistarska ciborija", podnesenim na Petom međunarodnom kolokviju u Motovunu, u svibnju 1998. godine.

kapitel, i to tako da su na kapitelu često uklesane zasebne rupe i kanalići za lijevanje tekućega olova na trn prethodno već ugrađen u vrh stupa. Jednako su i stranice ciborija vezivane za kapitule, te je stoga u petama arkada s njihove čone strane također uklesana rupa i žljebić. Gvozdene su spone zapečaćene olovom katkada povezivale i stranice ciborija na njihovim uglovima u vrhu arkada. Međutim, takvoj su vezi služile i spomenute trokutaste ploče u uglovima na vrhu krune ciborija.⁷²

Grede s pretpostavljene edikule iz katedrale u Zadru - 9. st. (crtež: P. Vežić u Sveti Donat - Rotonda Sv. Trojstva u Zadru)

⁷³ P. VEŽIĆ, kat. jed. III. 41. a-c, *Hrvati i Karolinzi II - Katalog*. Split 2000, str. 150. ISTI, Po čemu je u 10 st. zadarska katedrala mogla sličiti Halkopratejskoj bazilici u Carigradu, *Diadora*, sv. 20, Zadar, 2002, str. 306-308.

⁷⁴ V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara* (dalje: *Storia di Zara*). Venezia, 1913, str. 351.

⁷⁵ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra (dalje: Natpisi), *Diadora*, sv. 2, Zadar, 1960-61, str. 256-257. - V. DELONGA, kat. jed. III. 54, *Hrvati i Karolinzi II - Katalog*. Split, 2000, str. 166-167.

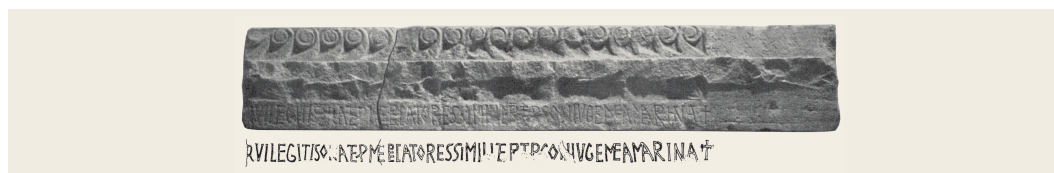
⁷⁶ N. JAKŠIĆ, Klesarstvo u službi evangelizacije, (dalje: Klesarstvo), *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*. Split, 2000, str. 208-212. (= ISTI, Klesarstvo u službi evangelizacije, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*/dalje: Skulptura/). Split, 2001, str. 48-52. - ISTI, Skulptura Branimirova doba u Hrvatskoj (dalje: Branimirovo doba), *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Zadar, 2002, str. 111-117.

⁷⁷ Ulomak potječe iz crkve sv. Marije Male, (Vidi ulomak zaveden pod inventarskim bojem 209.)

⁷⁸ V. DELONGA, kat. jed. I. 53, *Hrvati i Karolinzi II - Katalog*. Split, 2000, str. 64.

Osim o ciborijima, koji kao samostalne konstrukcije stoje slobodno u prostoru, moguće je govoriti i o instalacijama koje stražnjom stranom nisu postavljene na stupove već su ugrađene izravno u zid. O takvim edikulama svjedoče, uz ostalo, i vijenci na kojima se očuvao neukrašeni dio pri jednome kraju grede, dio koji u sklopu takve instalacije bijaše usađen u zid. Čini se da su takvu konstrukciju tvorile tri kamene grede iz katedrale u Zadru, one s natpisima biskupa Donata, DONATVS PECCATVR EPISCOPVS, na unutrašnjemu licu gređa te s volutama i geometrijskim ornamentima na vanjskome licu. Izgleda da je ta edikula bila podignuta nad konfesijom s relikvijama Sv. Anastazije.⁷³ Dobar primjer elementa srodne instalacije predstavlja i arhitrav iz crkve Sv. Krševana u Zadru.⁷⁴ Dosada je interpretiran kao gređa ograde svetišta. Ona je duga ukupno 125 cm, ali jedna petina na njoj nije ukrašena dok četiri ostale jesu. U gornjem redu ima dva sučeljeno postavljena niza voluta s trokutićem među njima, što ukazuje na mogućnost da vijenac pripada instalaciji uz zid prigradene edikule slične ciboriju. U srednjem redu gređe bijaše kimation s perezima. U donjem redu je očuvan votivni natpis: ...QVI LEGITIS ORATE P(ro) ME PECATOIRES SIMILITER ET P(ro) CONIVGE MEA MARINA †⁷⁵. Stilskom analizom gređa je pripisana "benediktinskoj radionici" koja je u vrijeme vojvode Branimira svojim proizvodima snabdijevala i neke benediktinske sredine na tlu stare hrvatske države.⁷⁶ U depotu Arheološkoga muzeja u Zadru pohranjena je još jedna gređa koju zbog sučeljeno postavljenih nizova voluta možda treba pripisati nekoj sličnoj konstrukciji.⁷⁷ U tom smislu zanimljivi su i ulomci vijenca iz crkve Sv. Ivana od Nimfeja u Puli, ukoliko nije riječ o završnom vijencu s krune ciborija.⁷⁸

Gređa s pretpostavljene edikule iz crkve Sv. Krševana - 9. st. (prema: I. Petricioli u Diadora - 2)

Ciboriji na tlu Istre i Dalmacije

U popisu ranosrednjovjekovnih ciborija na tlu Istre i Dalmacije služiti će se topografskim slijedom od sjevera Istre do juga Dalmacije, danas regija u Republici Hrvatskoj, s Bokom i Ulcinjem na tlu Republike Crne Gore. Međutim, u zaključnome poglavlju osvrnut će se na stilske odlike u vezi s povijesnim kontekstom u kome je, kao što je već rečeno, Istra bila dio franačke države, Dalmacija skupa s Bokom i Ulcinjem dio bizantske države, a ranosrednjovjekovna Hrvatska, u zaleđu Dalmacije, vojvodstvo pod franačkim dominijem.

Šesterostrani ciboriji

U naslijeđu ranokršćanske arhitekture na tlu Istre i Dalmacije, te skulpture ranoga srednjeg vijeka u starokršćanskim građevinama tih regija, svojim se umjetničkim oblicima nameću krstionice i njihovi ciboriji; dakako, oni baptisteriji koji su podignuti kao samostalne građevine centralnoga tipa i poligonalni ciboriji u njima. No mnoge su krstionice, nažalost, razorene te o njima govore samo skromni ostaci ziđa, jednako kao i ciborija o kojima svjedoče tek maleni ulomci njihove građe. Cjelovitije sačuvanu građevinu u nas predstavljaju jedino baptisterij Eufrazijeve bazilike u Poreču i onaj u Poveljima na Braču. Njima svakako valja pridružiti i faksimilski obnovljenu krstionicu pored katedrale u Zadru. Na primjerima tih zgrada možemo potpunije govoriti o izgledu i funkciji krstioničkih prostora. Međutim, nisu sačuvani ciboriji koji su u njima bili pa ne možemo doživjeti suodnos prostora i namještaja u njemu. To vrijedi i za niz ostalih primjera baptisterija koje znamo samo na razini tlocrta, ili pak njihove skulpture koju poznajemo tek na osnovi nekoliko ulomaka. Ipak, zahvaljujući relativno dobroj dokumentaciji dviju razorenih istarskih krstionica, onoj u Novigradu i onoj u Puli, te sačuvanim velikim dijelovima kruna njihovih ciborija, moguće je steći kvalitetniju predodžbu suodnosa prostora i namještaja krstionice, makar na primjeru tih dvaju baptisterija.⁷⁹

Novigrad. Krstionica u Novigradu bijaše posve razorena 1874. godine. No njezina je agonija započela dva stoljeća ranije, gubitkom krova već 1660. godine te potom razaranjem zidova u doba biskupa I. D. Stratika (1776-1784).⁸⁰ Srećom je građevinu i ciborij u njoj, nešto prije rušenja, zabilježio arhitektonskim crtežima, tlocrtom i presjekom inženjer L. Dufourny (1754-1818), a njegove je nacрте zatim objavio J. B. Seroux d'Agincourt.⁸¹ Pisani podaci o baptisteriju i ciboriju u njemu zapisani su u komentarima novigradskoga biskupa G. F. Tommasinija (1641-1655)⁸² te u spisu P. Petronija iz 1681. godine.⁸³ Sažet je opis već porušene građevine, ali s još vidljivim tragovima objavio i P. Kandler.⁸⁴ Tom su se građom potom služili G. Caprin⁸⁵, L. Parentin⁸⁶ i G. Cuscito.⁸⁷ Uglavnom je istim redoslijedom tekao i niz informacija o ciboriju i njegovoj skulpturi. Najstariji crtež arkada izradio je G. Mertalo sredinom prve polovine 19. stoljeća.⁸⁸ Znatno urednije crteže objavio je G. Caprin 1905. godine.⁸⁹

Već je P. Kandler zapisao da se baptisterij nalazi ispred katedrale (*dinanzi al duomo*), gdje se po boku s desna, gledajući prema pročelju bazilike, nalazi trijem (*il portico*) koji povezuje crkvu s krstionicom. Prema tada postojećim tragovima objavio je i prostornu situaciju baptisterija i katedrale, plan koji se zapravo ne poklapa dobro s navodima iz zapisa.

⁷⁹ P. VEŽIĆ, Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu (dalje: Krstionica i ciborij), *Novigrad - Cittanova 599-1999*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa. Novigrad: Pučko otvoreno učilište, 2002, str. 75-87.

⁸⁰ S. KRASIĆ, *Ivan Dominik Stratiko*, Split, 1991, str. 193-237.

⁸¹ J. B. SEROUX D'AGINCOURT, *Storia dell'arte col mezzo dei monumenti. Dalla sua decadenza nel IV secolo fino al suo risorgimento nel XVI*, II. Milano, 1825, t. LIII, f. 13 i 14.

⁸² G. F. TOMMASINI, De' commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto (dalje: Commentari), *Archeografo Triestino*, IV, Trieste, 1837, str. 210.

⁸³ P. PETRONIO, *Memorie sacre e profane dell'Istria* (dalje: *Memorie*). Trieste, 1968, str. 438.

⁸⁴ P. KANDLER, Cenni al forestiero che visita Cittanova, *L'Osservatore Triestino*. Trieste, 1845, str. 128.

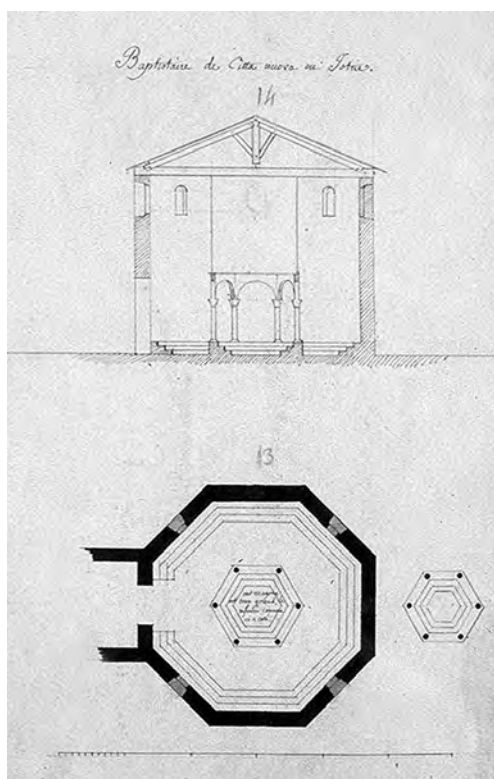
⁸⁵ G. CAPRIN, L'Istria, str. 54-56.

⁸⁶ L. PARENTIN, *Cittanova d'Istria* (dalje: *Cittanova*). Trieste, 1974, str. 220-228.

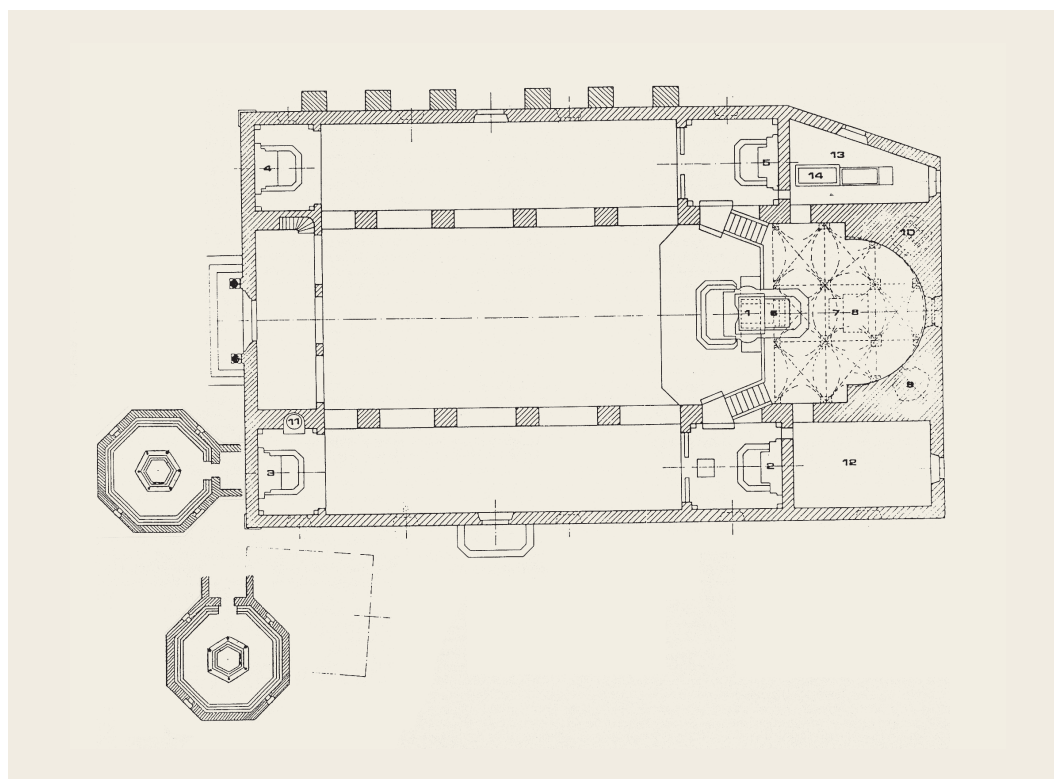
⁸⁷ G. CUSCITO, Il ciborio, str. 111-116.

⁸⁸ ISTO, str. 122, fig. 14.

⁸⁹ G. CAPRIN, L'Istria, str. 56-57.

*Tlocrt i presjek krstionice, crtež Léona Dufournya iz 1783. godine
(prema: I. Matejčić u Novigradski lapidarij)*

*Tlocrt katedrale u Novigradu s pretpostravljenim položajem krstionice
(prema: L. Parentin 1974. i 1992.)*

To objašnjava i činjenicu da je L. Parentin proučavajući prostornu situaciju, objavio najprije plan s krstionicom na južnoj strani, po boku crkve, uz ugao na pročelju (1974. godine)⁹⁰, a potom (1992. godine) na zapadnoj strani ispred pročelja crkve, pred ulazom u južni brod.⁹¹ Stoga G. Cuscito s pravom upozorava na nužna traganja za stvarnim ostacima i čvršćim dokazima.⁹² No ostaje kao vjerodostojno da je portik (sličan onima u Akvileji i Puli, pa na svoj način i onome u Poreču, te Saloni i Pridragi nedaleko od Zadra), povezivao baptisterij s katedralom i bio uz pročelni ugao s južne ili zapadne strane bazilike. Tommasini kaže da je trijem bio popločan te imao dva niska luka. Obred krštenja danas se obavlja u kapeli Sv. Ivana Krstitelja u vrhu južnoga broda bazilike, u prostoru nastalome preuređenjem građevine 1874. godine. Upravo se na tome mjestu nalazio, ili je tu započinjao portik koji je iz katedrale vodio u krstionicu. Tako je s novom kapelom sačuvana približno stara lokacija, tradicionalno kulturno mjesto za krsni obred u nekadašnjoj katedrali Novigrada.

O arhitekturi novigradske krstionice moguće je, dakle, govoriti samo interpretirajući crteže L. Dufournya te zapise G. F. Tommasinija, P. Petronija i P. Kandlera. U tim je izvorima ona potvrđena kao građevina oktogonalne forme, baptisterij srodan onima u Akvileji ili Gradu, ali bez oble niše i svodovnih konstrukcija, posve jednostavan poput onoga u Poreču. Takvi su bili i primjeri u Dalmaciji: u Pridragi nedaleko od Zadra i Bijaćima nedaleko od Trogira. K tomu, bio je prekriven drvenom krovnom konstrukcijom, te nam za predodžbu njegova cjelovitog izgleda možda ponajbolje može poslužiti upravo krstionica u Poreču.⁹³ Radi se, dakle, o osmerokutnoj građevini s posve ravnim zidovima povrhu kojih je otvorena drvena krovna konstrukcija. Na pročelnoj stranici, onoj koja je okrenuta prema spomenutom trijemu, nalazio se portal te nad njim prozor s lučnim nadvojem, jednostavna monofora smještena podno krovnoga vijenca u vrhu zida krstionice. Takav se prozor nalazio

⁹⁰ L. PARENTIN, Cittanova, str. 220-228.

⁹¹ ISTI, Cenni su la chiesa e la diocesi di Cittanova d'Istria, *Archeografo Triestino*, Trieste, 1992, str. 362.

⁹² G. CUSCITO, Il ciborio, str. 112.

⁹³ M. PRELOG, Eufrazijeva bazilika, sl. 7.

*Instalacija ulomaka ciborija iz novigradske krsionice
(Muzej Lapidarium u Novigradu - foto: Ž. Bačić)*

na još četiri njezine stranice. U nutrini prostora pak, za razliku od svih spomenutih baptisterija, u cijelom se opsegu građevine podno zidova protezala zidana trostepena klupa, a posred prostora bijaše također zidani šesterostrani krsni zdenac, iznutra opremljen dvjema stepenicama za pristup posvećenoj vodi. Klupa podno zidova i stuba u zdencu zacijelo su bile obložene tankom mramornom oplatom poput one na jednostrukoj klupi i stubama piscine u također osmerostranoj krstionici u Cividaleu, gdje se radi i o osmerokutnome krsnom zdencu.⁹⁴ Oktogonalni baptisterij s heksagonalnom piscinom, kao što je već rečeno, relativno je česta arhitektonska kompozicija u građenju krstioničkoga prostora. Dakako, formalno je određena simbolikom broja osam i broja šest u ikonografiji vjere, gdje osam označava uskrsnuće, a šest stvaranje, mudrost, božansku moć.⁹⁵ Stoga su takva rješenja prilično brojna i u jadranskome kulturnom podneblju: u Akvileji, Gradu, Poreču ili Pridragi. Sve su to ranokršćanske građevine kojima je zajednički prauzor, makar kada je samo oblik zgrade u pitanju, uopće najstarija među krstionicama, ona lateranska u Rimu. Shodno svemu tomu i krstionicu u Novigradu valja promatrati u slijedu ranokršćanske tradicije i svrstati

⁹⁴ M. MIRABELLA ROBERTI, *Il battistero paleocristiano di Cividale*, str. 357-367.

⁹⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1979, str. 442 i 558.

Ulomci pet arkada ciborija iz novigradske krstionice
(Muzej Lapidarium u Novigradu - foto: Ž. Bačić)

Kapitel ciborija iz novigradske krstionice (foto: Ž. Bačić)

vjerojatno u njezino podmaklo, kasnoantičko doba. No ta je tradicija bila živa i u razdoblju ranoga srednjega vijeka, koji u tijelu novigradske katedrale sve više otkriva konzervator I. Matejčić⁹⁶, a svjedoči ga i zaista obilan fundus predromaničkih lapida. Stoga se ne bi trebalo previše iznenaditi ako se na koncu tih istraživanja pokaže da su crkva i krstionica, te liturgijski namještaj u njima, zapravo elementi istoga idejnog programa vezanog ponajviše uz razdoblje biskupa Mauricija.

Biskup Mauricije posvetio je novi šesterostrani ciborij podignut potkraj 8. stoljeća nad krsnim zdencem *iz revnosti, pobožno, svim srcem*, kako to stoji zapisano u natpisu uklesanom na stranicama ciborija: MAURICIUS EPISCOP(us) O(bt)ULI D(e)O SUMMO E STUDIO DEVOTE PECTORE TOTO. Ulomci ciborija sačuvani su do danas u lapidariju i predmet su interesa nekolicine autora od prošloga stoljeća do danas. Interes je najvećim dijelom povezan s problemom datiranja ciborija, stilskoga određenja skulpture na njemu te tumačenja natpisa. Posebno su važne one riječi koje izriječom kažu da je ciborij podignut upravo za krstionicu: HOC TIGMEN LUCEFLUO ALMOQUE BAPTISTERIO DIGNO MARMORE (erectum ?).⁹⁷ Dakle, ne može biti govora o nekom njegovu naknadnom postavljanju u tu zgradu. Isto tako povijesna se građa odnosi upravo na ciborij u fragmentima do danas sačuvan u novigradskome lapidariju, a ne na neku drugu instalaciju. Njega je u 17. stoljeću opisao novigradski biskup G. F. Tommasini⁹⁸, a za njim i P. Petronio⁹⁹, a vidio ga je makar u dijelovima i grafički integrirao L. Dufourny. On ne bilježi piramidu iznad krune. Stoga je posebno važan rezultat opsežne analize, koju je proveo G. Cuscito, upravo spoznaja o pokrovu toga ciborija.¹⁰⁰ Naime, Cuscito je uočio i dokumentirao utore na ugaonim dijelovima gornjega ruba s unutrašnje strane svake arkade. To su oni žljebovi u koje su bile ugrađivane trokutaste ploče koje su sa stranicama ciborija nosile njegov pokrov. To je glavni dokaz da je i novigradski ciborij imao čunjasti pokrov u obliku dvanaesterostrane piramide, te da je bio jednako konstruiran kao i onaj u Puli, odnosno kao još pet sličnih krstioničkih ciborija u Dalmaciji: u Rabu, u Galovcu kod Zadra, u Biskupiji kod Knina te u Kotoru i Budvi.¹⁰¹ U grafičkoj rekonstrukciji autor se ograničio samo na krunu i stupove pod njom. Ulomke ranosrednjovjekovnoga vijenca iz

⁹⁶ *Hrvati i Karolinzi - katalog*, kat. jed. I. 31, Split 2000, str. 42-46. - I. MATEJČIĆ, Ranosrednjovjekovni spomenici Lapidarija i novigradska katedrala, *Novigradski Lapidarij*, Novigrad - Cittanova, 2006, str. 21-33.

⁹⁷ Iznesene citate s natpisa donosim prema čitanju G. Cuscito, objavljenome u *Il ciborio*, str. 124.

⁹⁸ G. F. TOMMASINI, *Comentari*, str. 210.

⁹⁹ P. PETRONIO, *Memorie*, str. 438.

¹⁰⁰ G. CUSCITO, *Il ciborio*, str. 121, fig. 9 i 13.

¹⁰¹ P. VEŽIĆ, *I cibori*, str. 101-116. Ulomke šesterostranoga ciborija u Kotoru otkrio je i objavio J. Martinović, ali ih je pripisao četverostranome ciboriju. (Vidi naprijed.)

Instalacija ulomaka ciborija iz novigradske krstionice (Muzej Lapidarium u Novigradu - foto: Ž. Bačić)

lapidarija pripisao je kornižu u vrhu krune ciborija slijedeći tako element koji je na svome crtežu zabilježio L. Dufourny. Pretpostavka je logična utoliko što je s tim vijencem presjek arkade zaista sličan onomu na crtežu iz 18. stoljeća, a i po stilskim odlikama korniž je moguće pripisati vremenu ciborija. Problematično je tek konstruktivno rješenje. No čini se da je ono moglo biti zasnovano na metalnim trnovima koji su povezivali arkade na kruni ciborija i vijenac povrh nje. Stup s kapitelom pak, koji G. Cuscito s oprezom pripisuje ciboriju, zaista ne pripada njegovoj strukturi. U spomenutim istraživanjima u kripti I. Matejčić je nedavno otkrio kapitel koji na gornjoj plohi ima žlijeb za pete dviju arkada ciborija, koje se međusobno prislanjaju pod kutom od 120°. To je neoboriv dokaz da je taj kapitel napravljen upravo za krstionički ciborij. Stilski je različit od također ranosrednjovjekovnog kapitela koji je svojevremeno objavio B. Marušić, a o kojem i nadalje valja voditi računa u proučavanju liturgijskoga namještaja novigradske katedrale.¹⁰² S tim u vezi upozorio bih i na dva mramorna stupa u lapidariju. Oba su bez baze i bez kapitela. Tek u vrhu imaju jednostavni profil, ali i horizontalno uklesanu rupu, vjerojatno utor za nosač zavjese. Jedan stup ima dva takva utora postavljena pod kutom od 120°, što

¹⁰² B. MARUŠIĆ, Predromanička kamena skulptura Novigrada (Istra), (dalje: Kamena sulptura), *Diadora*, sv. 16-17, Zadar, 1995, str. 334, T. 2, sl. 3.

odgovara upravo šesterostranome ciboriju. Postoji, dakle, mogućnost da su to dva od šest sličnih stupova koji su nosili krunu krstioničkoga ciborija u Novigradu. Podno stupova L. Dufourny bilježi i njihove baze postavljene izravno na parapet krsnoga zdenca, upravo kao što su i one na primjeru ciborija iz krstionice u Cividaleu. Nadalje, neki primjeri tankih kamenih ploča mogli bi biti dijelovi oplata s parapeta uokolo krsnoga zdenca. Radi se o pločama debljine svega 7-8 cm, na kojima su reljefi ranosrednjovjekovnih stilskih odlika, a koje zacijelo nisu bile u prostoru slobodno stojeći pluteji, obično debeli 10-12 cm, već dijelovi pretpostavljene kamene oplata kojom je bio obložen neki zid. To bi mogao biti upravo parapet krsnoga zdenca u baptisteriju. Zato postoji mogućnost da je biskup Mauricije, preuređujući baptisterij i podižući krunu ciborija nad krsnim zdencom u njemu, barem djelomično opremio novom oplatom i parapet podno ciborija. Slično je napravio i patrijarh Sigvald preuređujući Kalikstov ciborij u Cividaleu. Stoga bi stilsku analizu, što ju je obavio M. Jurković, ograničavajući se na reljefe sa stranica krune novigradskoga ciborija¹⁰³, valjalo proširiti na sav lapidarij, te tako možda izolirati više građe koja pripada preuređenom baptisteriju s kraja 8. stoljeća. B. Marušić je u svome katalogu lapida već publicirao nekoliko tankih ploča s reljefima na kojima su simbolični rajski prizori, a to su možda dijelovi oplata o kojoj govorim.¹⁰⁴

Po likovnim odlikama skulptura na ovome ciboriju srodna je onoj na skupini sličnih karolinških umjetnina u akvilejskome kulturnom krugu 8. i 9. stoljeća. Čini se da je proizašla iz neke produktivne radionice o kojoj govore ulomci ciborija u Akvileji i Gradu¹⁰⁵ te osobito spomenuti osmerostrani krstionički ciborij iz Cividalea.¹⁰⁶ Shema likovne opreme arkada i ornamentalnih motiva na njima gotovo je istovjetna u cijeloj grupi. Karakterizira je pleterni ornament u obliku lozice ili pletenice koja u širokome pojasu slijedi oblinu luka svake stranice. Brid luka redovito je oblikovan nizom astragala koji često prate i drugu stranu širokoga pojasa. Na novigradskome ciboriju tu je umjesto astragala uski profil s trakom na kojoj je dugi niz kružnih punca. Na trokutastim poljima arkada najčešće su likovi fantastičnih ili stvarnih životinja (jednorog, grifon, jelen, lav, paun, riba ...), koji imaju simboličko značenje važno u krsnome obredu (djevičanska čistoća, spasenje, pobožnost, uskrsnuće, besmrtnost, krštenje ...). No na takvim se mjestima često nalaze i biljni ornament: lozica, bršljan, akantus ili u križ postavljeni ljiljanovi cvjetovi, sve također u značenjima kršćanske simbolike. Uz okomite pak rubove, nalazi se pletenica koju tvore dvije uzdužne polovine spojene u zajedničkom bridu susjednih arkada. Povrh stranica ciborija teče natpis koji je od donje zone odvojen zasebnim profilom, katkada samo uskom trakom s nizom kružnih punca, kao na ulomcima ciborija iz Arheološkoga muzeja u Akvileji, a katkada s nizovima ovulusa, kao na ciboriju iz Cividalea. U Novigradu pak, na tome je mjestu red kvadratičnih zubaca, ornament poznat i s ostalih ciborija, nastao možda kao likovno reduciranje niza ovulusa. Važan element u konstruktivnoj strukturi instalacije tvore metalni dijelovi, pogledu skriveni trnovi i spone među pojedinim dijelovima ciborija. Osobito su važne spone koje povezuju dvije susjedne stranice krune, a nalaze se na uglovima ponad kamenih trokutastih ploča. Tragovi govore o paru takvih spona na svakome uglu krune što upućuje na negdašnju opsežnu sanaciju cijele instalacije. Zacijelo su tada uz stare spone postavljene i nove. (Možda su u to doba bili preklešani i stupovi na kojima nije sačuvana izvorna faktura njihova oplošja.) No povrh svake arkade postoje i utori za trnove koji nisu bili u funkciji međusobnoga povezivanja stranica, već zacijelo povezivanja svake arkade pojedinačno s vijencem iznad nje. Ti utori potvrđuju da je kruna zaista imala završni vijenac, upravo onako kako ga dokumentira i L. Dufourny u 18. stoljeću.

¹⁰³ M. JURKOVIĆ, *Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)*, (dalje: *Il ciborio di Novigrad*), *Hortus artium medevalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 141-149.

¹⁰⁴ B. MARUŠIĆ, *Kamena skulptura*, katalog br. 20, 21, 22, 24, 30, 34, 37, 38, 55 i 56.

¹⁰⁵ M. LAVERS, *I cibori di Aquileia e di Grado*, *Antichità Altoadriatiche*, VI, Trieste, 1974, str. 119-165.

¹⁰⁶ M. BROZZI - C. CALDERINI - M. ROTILI, *L'Italia dei Longobardi*. Milano, 1980, str. 7-8.

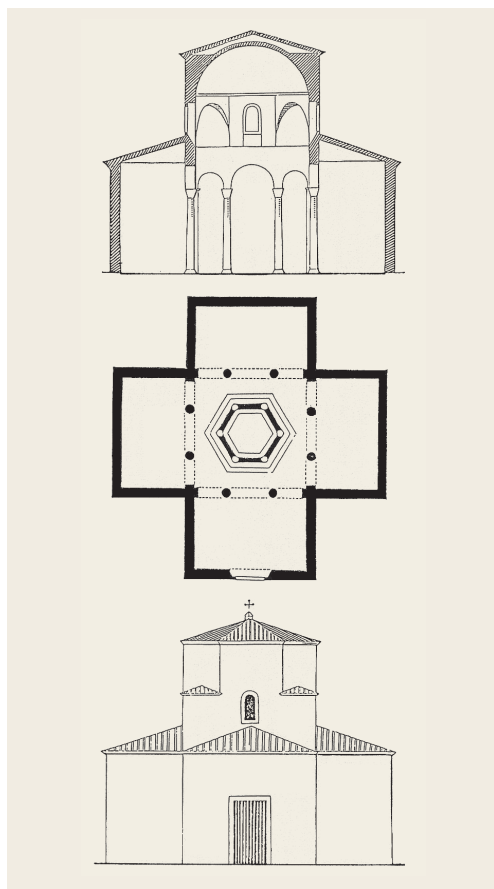
¹⁰⁷ Za sve izneseno želim se posebno zahvaliti konzervatoru I. Matejčiću koji mi je omogućio ne samo vidjeti, nego i objaviti navedene rezultate svojih istraživanja, te mi susretljivo ustupio i ovdje donesene fotografije ulomka ciborija i njegova kapitela.

Sačuvani ulomci stranica novigradskoga ciborija govore o pet arkada, onih koje su zabilježili G. Mertalo i G. Caprin te potom analizirali ostali autori. Nedavno je prilikom istraživanja u kripti katedrale I. Matejčić otkrio do sada nepoznati ulomak, koji po likovnim elementima na sebi odgovara drugoj arkadi, drugoj po redosljedju koji određuje raspored teksta na ciboriju. Riječ je o stranici na kojoj je uz gornji rub sačuvan dio teksta *baptisterio digno marmore*, zatim u trokutastome polju glava jelena s rogovima ispruženim prema tjemenu luka te, uz oblinu arkade, dvopruta lozica što u prepletu zatvara niz krugova u kojima se u pravilnome ritmu izmjenjuju grozd i list. Upravo takav široki pleterni pojas sa svim komponentama lozice, astragala pod njom i uske trake s kružnim puncama nad njom, ima i novootkriveni ulomak. No na njemu je sačuvan i dio okomite pletenice te u trokutastome polju tijelo životinjskoga lika od njegovih prednjih do stražnjih nogu. Očito, riječ je o desnoj polovini iste arkade na kojoj su se nalazila zacijelo dva sučeljena jelena; jednomu je sačuvan prednji dio tijela, a drugomu stražnji, ali i vršak rogova uz lom s desne strane prvoga ulomka. Tako je i nadalje ostala nepoznata šesta stranica novigradskoga ciborija, ali je s ovim nalazom konačno stečena mogućnost očitavanja visine same krune. Naime, novootkriveni ulomak, za razliku od svih ostalih, ima sačuvanu petu arkade. Doduše, nema tzv. “živi lom” s prvim ulomkom, ali se po sačuvanoj širini prve i četvrte stranice ciborija, zatim po gornjemu rubu i radijusu druge stranice te slijedu ornamenta na njezinu pleternome pojasu, može vrlo precizno odrediti prostorni suodnos jednoga i drugoga ulomka te tako očitati visina arkade, što je veliki dobitak za spoznaju cjeline ciborija. Jednako je tako važan i spomenuti kapitel koji ima stilske odlike srodne s kapitelom oltarnoga ciborija iz Betike.¹⁰⁷

Konačno, sa sigurnošću možemo govoriti da je Mauricijev ciborij u Novigradu bio postavljen na parapetu krsnoga zdenca, te svojom formom i konstrukcijom znatno podsjećao na već više puta spominjani ciborij u Cividaleu; to tim više što je i sama krstionica kao građevina svojim osmerostranim oblikom i klupom podno zidova u nutrini bila veoma slična tamošnjemu baptisteriju. Tako je arhitektonska kompozicija krstioničkoga prostora i namještaja u njemu bila gotovo istovjetna u jednome i drugome primjeru. Svojom jednostavnošću ona bijaše manje atraktivna u doživljavanju prostora negoli je to bio pulski baptisterij. Međutim, visokim značenjem toga ciborija kao povijesnog izvora novigradska je krstionica, poput one cividalske, upravo dragocjeno svjedočanstvo o simbiozi ranokršćanske tradicije i njezine obnove u razdoblju tzv. karolinške renesanse.

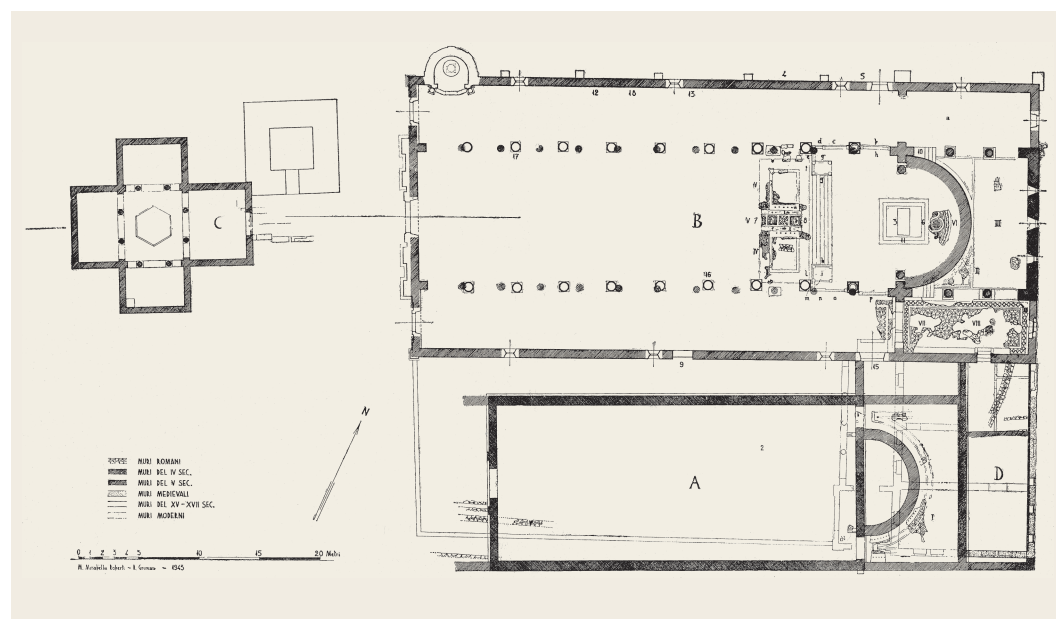
Pula. Krstionica u Puli građevina je križnoga oblika tzv. slobodne forme te s obzirom na funkciju upravo jedinstveni takav primjer u ranokršćanskome naslijeđu. Međutim, sam oblik križne zgrade, najčešće memorije, poznat je i čak znatno zastupljen u ravenatsko-akvilejskome kulturnom krugu kojemu pripada i pulski baptisterij. Onaj u Novigradu pak, jedan je od mnogih primjera osmerostranih krstionica u krugu ranokršćanskoga svijeta iz kojega su preuzeti i u kulturi ranoga srednjega vijeka na tlu Europe. Nekoliko primjera naslijeđeno je i u jadranskome bazenu. Često imaju šesterostranu piscinu ukopanu u pod posred oktogona. Takvi su primjeri u Akvileji, Gradu i Poreču te u Pridragi nedaleko od Zadra. Čini se da je upravo taj tip krsnoga zdenca imao novigradski, ali i pulski baptisterij! U ranome srednjemu vijeku oba su nad piscinom dobila šesterostrani ciborij, kakav se, na primjer, nalazio u krstionicama Akvileje i Poreča. Krune ciborija u Novigradu i Puli stilski su međusobno različite, ali su obje proizašle iz karolinškoga kulturnoga kruga.

Krstionica u Puli bijaše očuvana u prostoru sve do sredine 19. stoljeća. Pročeljem je bila okrenuta prema katedrali pred kojom je stajala na udaljenosti od približno 13 m. Svojom

Presjek, tlocrt i nacrt pročelja krstionice u Puli (prema: P. Kandler u *L'Istria*)

*Prostorna situacija katedrale u
Puli s položajem krstionice
(prema: M. Mirabella Roberti
u Il duomo di Pola)*

¹⁰⁸ P. KANDLER, Dal Battistero di Pola, *L'Istria*, n° 17-18, p. 71-72 i n° 22-23, p. 91-92, Pola, 1847.

¹⁰⁹ W. GERBER, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens* (dalje: *Kultbauten*). Dresden, 1912, str. 63-64.

¹¹⁰ D. FREY, Der Dom in Pola (dalje: Der Dom), *Jarbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, b. VIII, Wien, 1914, str. 23-26.

¹¹¹ M. MIRABELLA ROBERTI, *Il Duomo di Pola* (dalje: *Il Duomo*). Pola, 1943, str. 15-19. - ISTI, Indagini nel Duomo di Pola (dalje: Indagini), *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, vol. XXVII-XXVIII (dalje: *Atti e memorie*), Trieste, 1979-1980, str. 13-31.

¹¹² B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska Pula* (dalje: *Pula*). Pula, 1967, str. 50.

¹¹³ R. KRAUTHEIMER, *Architettura paleocristiana e bizantina*. Torino, 1986, str. 122, 137, 144 i 498. - I. MATEJČIĆ, The Episcopal Palace at Poreč, Results of Recent Exploration and Restauration, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 86. - P. VEŽIĆ, Elementi di architettura bizantina nelle costruzioni altomedievali di Zara, *Hortus artium medievalium*, sv. 4, Zagreb - Motovun, 1998, str. 57-59.

¹¹⁴ Stupovi i kapiteli su pohranjeni u Arheološkome muzeju Istre u Puli. (Vidi: M. MIRABELLA ROBERTI, *Il Duomo*, fig. 8. - ISTI, Indagini, fig. 11).

osi postavljena je gotovo točno u os bazilike, s kojom je bila povezana svojevrsnim portikom. Razorena je 1855. godine, pa o njoj možemo govoriti ponajviše na osnovi podataka koje je desetak godina prije zabilježio svojim opisima i crtežima pulski konzervator P. Kandler te objavio 1847. godine.¹⁰⁸ Služeći se njegovim podacima o krstionici je 1912. godine pisao i W. Gerber.¹⁰⁹ No za proučavanje njezine arhitekture važniji su crteži što ih je u svome radu o katedrali donio D. Frey. On je objavio precizni kotirani plan obrisa baptisterija iz 1854. godine te arheološku sondu iz 1912. godine s ostacima pročelnoga zida i praga portala u njemu.¹¹⁰ Pedantni arheološki plan cijele katedrale s aneksima, uz ostalu arheološku građu i kapitele iz krstionice, objavio je 1943. godine M. Mirabella Roberti.¹¹¹ O baptisteriju je 1967. godine pisao i B. Marušić.¹¹²

Na temelju svih tih podataka krstionicu je moguće opisati kao građevinu križne osnove, podignutu u obliku tzv. slobodnoga križa. Od pročelja do začelja bila je duga oko 15 m, a po poprečnoj osi tek nešto kraća, oko 14,5 m. Dakle, nije imala strogu formu tzv. grčkoga križa jednakih krakova, već bi se zbog ulaznoga kraka koji bijaše duži (nešto više od 5 m) od dubine ostalih (nešto manje od 4 m) moglo govoriti o latinskome križu. Širina prednjega i stražnjega kraka, od oko 7 m, te lijevoga i desnoga, nešto manje od 6 m, tvori u njihovome križištu jezgru pravokutne osnove, koja se visinom izdiže nad krakovima građevine. U njezinoj nutрини pak, od svakoga je kraka odvojena s po jednim *tribelonom*¹¹³, trilobatom konstrukcijom oslonjenom po sredini na dva mramorna stupa postavljena u prostoru, a po boku na dva pilastra prislonjena uz uglove jezgre. Od ukupno osam stupova sačuvana su tek četiri i dio petoga s bazom te šest mramornih kapitela jednostavne forme, svaki s po osam glatkih šiljastih listova.¹¹⁴ Iz crteža P. Kandlera razabiremo da se ponad tribelona dizao tambur. Izvana je bio četverostran, a iznutra pomoću ugaonih trompa pretvoren u osmerostrani. Nad njim se dizala kalotasta kupola (autor kaže: *trulla* = bunja), skrivena u gornjemu tamburu koji je izvana imao osmerostrani oblik. Po Kandleru taj dio građevine ne bi bio izvorni, već ga on dovodi u vezu s naknadnim preuređenjem baptisterija i sličnim oblicima na građevinama “langobardske” sakralne arhitekture.

Ipak, porijeklo forme pulske krstionice bez sumnje je ranokršćansko, proizašlo iz ravenatskoga kulturnog kruga i u njemu specifičnih arhitektonskih oblika. Tipološki predložak

tvori već memorija Sv. Lovre (mauzolej Gale Placidije), jedna od dviju križnih kapela uz narteks također križne crkve Sv. Križa u Raveni. C. Rizzardi s pravom dovodi njezinu formu u vezu s utjecajima carigradske, ali i milanske arhitekture 4. i 5. stoljeća.¹¹⁵ U Puli 6. stoljeća, pak, ta je forma odražena u memorijama na boku bazilike Sv. Marije Formoze. Jedna od njih vrlo je dobro sačuvana i dan-danas.¹¹⁶ Morfološki slična tim građevinama bila je i kapela Sv. Katarine na istoimenome otočiću ispred pulske luke.¹¹⁷ Zajedničku odliku svim tim građevinama čini križna forma s nešto dubljim ulaznim krakom od onih ostalih, a razliku tvori pravokutni začelni krak na mauzoleju u Raveni i baptisteriju u Puli, odnosno polukružna apsida na memorijama uza crkvu Sv. Marije Formoze i Sv. Katarine. K tomu, oplošje krstionice u Puli i crkve Sv. Katarine ispred nje posve je glatko, bez raščlanjivanja lezenama, dok su memorije u Puli i Raveni na vanjskim plohamu zidova artikulirane nizovima lezana koje tvore bogatu zidnu plastiku. Konačno, u cijeloj toj skupini sličnih građevina jedino baptisterij u Puli ima tribelone, element poznat i često primjenjivan u ranobizantskoj arhitekturi, najčešće u nutrini zgrada. Svojevrsan primjer interijera tvori i atrij Eufrazijeve bazilike u Poreču gdje trijemove oblikuju upravo četiri tribelona kao i u jezgri baptisterija u Puli.¹¹⁸ Možda taj element, povezan uz vrijeme porečkoga biskupa Eufrazija, kao i križne memorije na boku bazilike Sv. Marije Formoze, iz vremena ravenskoga nadbiskupa Maksimijana (rodom iz Istre), mogu poslužiti kao oslonci za pretpostavku da je i krstionica u Puli nastala vjerojatno u drugoj četvrtini 6. stoljeća, te da pripada vremenu Justinijanove obnove carske vlasti u Istri, a s njom i episkopalnoga kompleksa u Puli.

Kandlerova misao o ranosrednjovjekovnoj adaptaciji baptisterija i “*langobardskim*” formama njezina tambura, sa skrivenom kupolom oslonjenom na ugaone trompe, čini mi se uvjerljivom s obzirom na odlike karolinške umjetnosti na pulskome ciboriju, te bi pretpostavljenu adaptaciju građevine bilo moguće dovoditi u vezu s vremenom izgradnje toga ciborija. Svakako, on sam po sebi svjedoči intervenciju iz 9. stoljeća u toj građevini. Tambur i kupola u njoj, zabilježeni na Kandlerovim crtežima, neodoljivo podsjećaju na još uvijek sačuvanu nadgradnju crkvice Sv. Andrije na otočiću ispred Rovinja. U izvornome obliku to je bila križna građevina zacijelo srodna s crkvicom Sv. Tome nedaleko od Rovinja.¹¹⁹ Tambur i skrivena kupola u pulskoj krstionici, oslonjena na ugaonim trompama, zaista je morfološki istovjetan primjer s onim na crkvi Sv. Andrije.¹²⁰ A. Šonje drži da je ona izgrađena nakon što je bizantski car Leon Isaurijski 740. godine darovao otočić Sv. Andrije benediktincima, što se čini uvjerljivom odrednicom.¹²¹

Krsni zdenac već odavno nije postojao kada je P. Kandler pisao o pulskome baptisteriju. Stoga možemo samo vjerovati u logičnu pretpostavku da je šesterostrani oblik karolinškoga ciborija u njemu slijedio iz heksagonalne forme prvotne piscine. Stariji su autori, pišući o ciboriju, redovito spominjali i njegov šesterostrani oblik. No, u nedostatku svih stranica krune, B. Marušić se u postavi triju arkada u Arheološkome muzeju Istre u Puli odlučio na kvadratnu osnovu s kojom su stranice postavljene pod pravim kutom i na spojevima ispunjene žbukom. Stoga sam u nedavnom radu o šesterostranim ciborijima prihvatio samo mogućnost da je i pulski ciborij imao heksagonalnu formu, izostavljajući pritom potanju analizu konstrukcije i likovnih odlika skulpture, hoteći se najprije podrobno uvjeriti u njegov stvarni oblik.¹²² Ta mi se mogućnost pružila 1999. godine sondiranjem žbuke na spojevima, gdje su se pokazale stvarne bočne stranice arkada zaista rezane pod kutom od 60°, što je konačna potvrda da je ciborij imao šesterostranu formu.¹²³ Tri njezine arkade prvi je publicirao G. Caprin¹²⁴, a potom jednu od njih, ugrađenu nad vratima nekadašnje kapele na *Piazza di porta San Giovanni*, W. Gerber.¹²⁵ Konačno, dva ulomka jedne i cjelovitu

¹¹⁵ C. RIZZARDI, *L'architettura a Ravenna durante il Regno di Galla Placidia: problematiche ed influenze artistiche*, *Ravenna Studi e Ricerche I*, Ravenna, 1994, str. 196-201.

¹¹⁶ B. MARUŠIĆ, Pula, str. 52-53.

¹¹⁷ W. GERBER, *Kultbauten*, str. 61. - A. ŠONJE, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*. Rijeka, 1981, str. 15-20.

¹¹⁸ M. PRELOG, *Poreč - grad i spomenici*. Beograd, 1957, str. 96. - ISTI, *Eufrazijeve bazilika u Poreču* (dalje: *Eufrazijeve bazilika*). Zagreb, 1986. - I. PERČIĆ, *Poreč*. Beograd, 1971, str. XVIII.

¹¹⁹ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*. Rijeka - Rovinj, 1997, str. 11-15.

¹²⁰ A. MOHOROVIČIĆ, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, knjiga 62, Zagreb, 1957, str. 494.

¹²¹ A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb - Pazin 1982, str. 83.

¹²² P. VEŽIĆ, I cibori a pianta esagonale riselanti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia (dalje: I cibori), *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 105.

¹²³ Na toj se mogućnosti zahvaljujem susretljivim kolegama Željku Ujčiću, ravnatelju Muzeja, i Fini Juroš Monfardin, kustosici srednjovjekovne zbirke te Slobodanu Božičkoviću, restauratoru s kojim sam neposredno sondirao žbuku na spojevima arkada ciborija.

¹²⁴ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima I* (dalje: *L'Istria*). Trieste, 1905, str. 62.

¹²⁵ W. GERBER, *Kultbauten*, str. 65.

drugu stranicu objavio je D. Frey.¹²⁶ Iz te se građe vidi da su autori znali ukupno za četiri arkade, od kojih su tri ugrađene u sadašnju instalaciju, gornja i srednja na Caprinovom crtežu te ona cjelovita na Freyovoj fotografiji. Donja na Caprinovu crtežu danas je sačuvana tek u malenome ulomku, kao i još dvije, koje je među lapidama u Muzeju u Puli otkrila Fina Juroš Monfardin, upozorivši me ujedno i na omanji bizantski košarasti kapitel, koji je po njezinu mišljenju bio upotrijebljen za karolinški ciborij.¹²⁷ Čini se da među lapidama nisu sačuvani dijelovi dvanaesterostrane piramide, pokrova o kojem ipak svjedoče utori na stražnjim stranama arkada pri vrhu, gdje su bile uglavljene horizontalno položene trokutaste ploče koje su skupa s arkadama tvorile osnovu piramide, na vrh koje je morao biti postavljen i akroterij.

Stranice ciborija mramorne su ploče ukrašene geometrijskim ornamentima i prepletima različitih pleternih motiva. No, osnovna je shema na svim arkadama ista. Oblinu luka prati široki pojas ukrašen mrežištem, ili nizovima učvorenih krugova, ili perca, ili pak sličnih ornamenata. U uglovima su zvjezdolike, kvadratične ili kružne kazete s rozetama ili križem po sredini, a na jednoj stranici veliki su trorogi pereci. U trokutastim prostorima do kazeta manji su trorogi pereci s bršljanovim listovima uz njih. Za preplete su korištene dvoprute i troprute trake, a na vanjskim bridovima stranica nizovi malenih krugova s rupom u sredini, tzv. punce. Po sredini jedne stranice, u tjemenu arkade, nalazi se monogram na kome se jasno čita slovo "A", uz koje neki stariji autori čitaju i slovo "E", što je P. Kandler protumačio kao *Antonius Episcopus*. M. Mirabella Roberti u tragu drugoga slova vidi "N" te monogram čita samo kao *Antonius*. Međutim, postoji i mogućnost za čitanje drugoga slova kao "M" te uz njega "A" i "V", što upućuje na ime *Maurus*. Konačno, u podgledu luka svake stranice, točno u tjemenu arkade, sačuvani su i utori za ugrađivanje metalnoga trna s kukom za vješanje svjetiljke. Takve se kuke nalaze u tjemenu arkada osmerostranoga krstioničkoga ciborija iz katedrale u Cividaleu, ili pak četverostranog, vjerojatno oltarnoga ciborija iz bazilike Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira. Neki primjeri oltarnih ciborija zabilježeni na nizu ranosrednjovjekovnih umjetnina svjedoče o slično postavljenim *polykandelonima* na arkadama¹²⁸, ali i onima koje vise posred krune ciborija, ovješeni u

¹²⁶ D. FREY, *Der Dom*, 16.

¹²⁷ O tome je Fina Juroš Monfardin izvijestila stručnu javnost i na znanstvenome skupu u Motovunu 1999. godine.

¹²⁸ Kuke u podgledu lukova na arkadama ciborija mogle su biti namijenjene osim za vješanje svjetiljki također i za vješanje velova.

Arkada ciborija s monogramom iz pulske krstionice (Arheološki muzej Istre u Puli - foto: Z. Alajbeg)

*Arkade ciborija iz pulske krstionice
(Arheološki muzej Istre u
Puli - foto: Z. Alajbeg)*

*Arkada ciborija iz pulske krstionice
zabilježena kao donja s još dvije objavljene
na crtežu kod G. Caprina u *L'Istria
nobilissima**

podgledu akroterija na vrhu njihova pokrova. Dobar primjer za tako postavljenu svjetiljku, upravo posred krstioničkoga ciborija, predstavlja minijatura u Godeskalkovu *Sakramentaru* s kraja 8. stoljeća.¹²⁹ Svjetiljke su na tim umjetninama uobličene katkada u formi jednostavnih posuda, a katkada složenih kruna koje su obično vješane samo po jedna o tjemenu arkade, mada ima primjera koji govore i o više takvih predmeta ovješanih o lukove ciborija, poput arkada na onome oltarnome Sv. Eleukadija u Raveni.¹³⁰

Po likovnim odlikama, skulptura na ovome ciboriju srodna je s onom na stranici ciborija iz cemeterijalne bazilike Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Felicita) u predgrađu Pule.¹³¹ Proučavajući nedavno tu umjetninu datirao sam je u drugu trećinu 9. stoljeća.¹³² Mislim da takvo određenje može vrijediti i za krstionički ciborij iz Pule. Tim više što bi njegovu izgradnju, a s njom i spomenuto preuređenje baptisterija, možda trebalo dovoditi u vezu s biskupom Handegisom iz sredine 9. stoljeća, o kome svjedoči nadvratnik s natpisom i 857. godinom. Nadvratnik je ugrađen u južni zid katedrale. On sam svjedoči o nekoj intervenciji u sklopu bazilike, a ta se mogla odnositi i na njezinu krstionicu. Natpis donosim prema čitanju I. Matejčića:

AN(no) INCARNAT(ionis) D(omi)NI DCCCLVII IND(ictione) V REG(nan)TE
LO(v)DOWICO IMP(eratore) AVG(usto) IN ITALIA HANDEGIS HVIVS AECCL(e)siae)
E(a) L(ege) E(rigendum) C(uravit) D(ie) PENTE(costes) CONS(acravit) EP(i)S(copi)
SED(is) AN(no) V.¹³³

Prijevod M. Lončara:

“Godine od utjelovljenja Gospodnjega 857, indikcije 5, za kraljevanja uzvišenoga cara Ludovika u Italiji, Handegis se po onom zakonu pobrinuo za podizanje ove crkve, posvetio je na dan Pedesetnice, 5. godine biskupske stolice.”

¹²⁹ P. VERZONE, *Od Teodorika do Karla Velikoga*. Novi Sad, 1973, str. 229 i 232.

¹³⁰ C. RIZZARDI, Il ciborio di Sant’Eleucadio in Sant’Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia, *Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia I*, Bologna, 1993, slika 3 i 4.

¹³¹ A. GNIRS, Frühe christliche Kultbauten im südlichen Istrien, *Kunsthistorische Jahrbuch V*, Wien, 1911, stupac 36, slika 32.

¹³² P. VEŽIĆ, kat. jed. I. 52, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 63-64. Referat na temu oltarskih ciborija na tlu Istre i Dalmacije podnio sam u Motovunu u svibnju 1998. godine, gdje sam predočio imponantnu skupinu četverostranih ciborija koji zajedno s krstioničkima tvore grupu od pedesetak (!) umjetnina nastalih od kraja 8. stoljeća (Mauricijev ciborij u Novigradu) do početka 12. stoljeća (Kolomanov ciborij u Zadru).

¹³³ I. MATEJČIĆ, kataloška jedinica I. 49, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 60-61.

Nadvratnik s natpisom biskupa Handegisa iz 9. st. ugrađen u sjevernom zidu katedrale u Puli (foto: P. Vežić)

¹³⁴ L. BERTACCHI, *Architettura e mosaico, Da Aquileia a Venezia*. Milano, 1980, str. 234-238.

¹³⁵ J. HUBERT - J. PORCHER - W. E. VOLBACH, *L'Empire carolingien*, str. 348, n° 75; str. 359, n° 279.

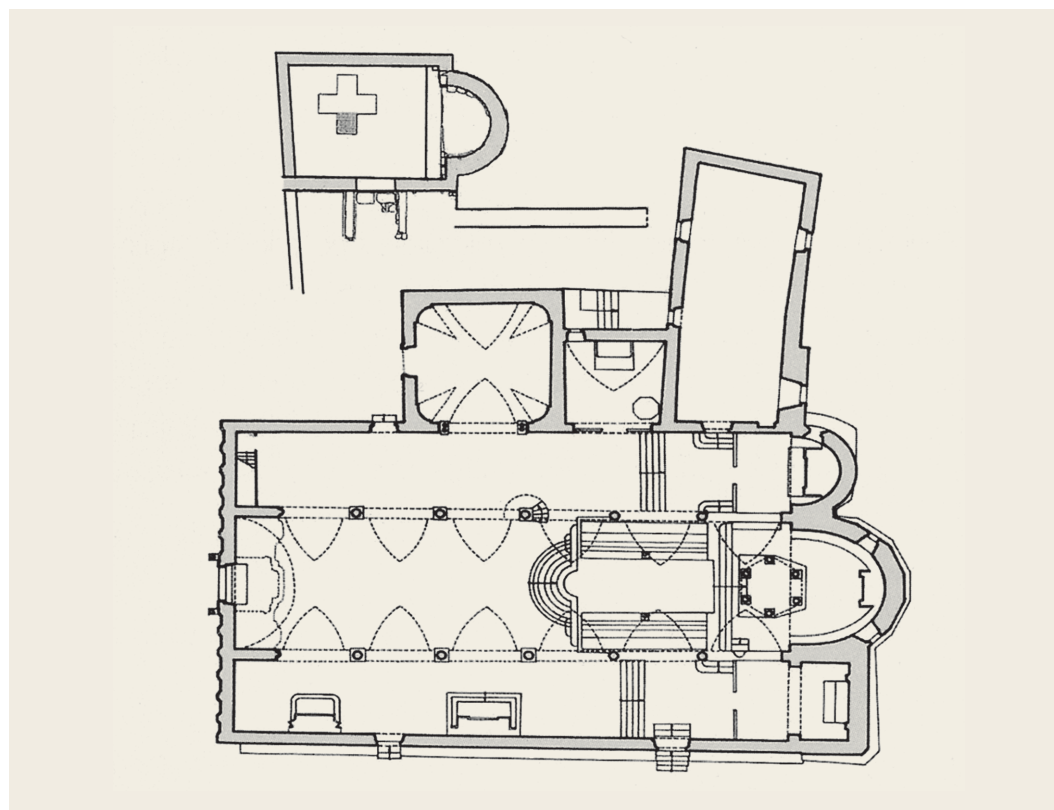
¹³⁶ C. HEITZ, *L'architecture religieuse carolingienne*. Paris, 1980, str. 201-204.

¹³⁷ P. VEŽIĆ, *I cibori*, str. 101-116.

¹³⁸ M. DOMIJAN, *Rab, Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2. Zagreb, 1987, str. 666-667. - *ISTI, Rab - grad umjetnosti*, (dalje: *Rab*). Zagreb, 2001, str. 94-95.

Konačno, ostaje nepoznatim odgovor na pitanje je li kruna ciborija iz pulske krstionice bila položena na stupove koji su bazom sezali do poda građevine, poput primjera u Akvileji.¹³⁴ Fini prikaz takva ciborija nad krsnim zdencom nalazi se na spomenutoj minijaturi iz Godeskalkova *Sakramentara* (kraj 8. stoljeća) i Evangelistara iz Soissons, (početak 9. stoljeća)¹³⁵ te među bjelokosnim prizorima na Drogonovu *Sakramentaru*, iz druge četvrtine 9. stoljeća.¹³⁶ Čini se da je takav slučaj bio i u Rabu. No, stupovi su mogli biti postavljeni i na parapet krsnoga zdenca, poput primjera u Novigradu ili Cividaleu.¹³⁷ Međutim, nezavisno od stvarnoga rješenja toga dijela strukture ciborija, instalacija s krunom, položenom na šest stupova, bijaše podignuta u prostornoj jezgri baptisterija i njegovih osam stupova, među svodovima i tribelonima nad kojima trompe nose kupolu u vrhu građevine. Niti jedan krsni zdenac na obalama Istre i Dalmacije nije počivao u tako atraktivnu sklopu arhitektonskih konstrukcija i oblika, u tolikome mnoštvu stupova i lukova. Stoga je zaista velik gubitak nastao rušenjem tako posebna povijesnog ambijenta, izraslog na talozima bivalentne kulturne tradicije, bizantske i karolinške, u jadranskoj podneblju ranoga srednjega vijeka.

Rab. Ciborij nad oltarom u prezbiteriju katedrale u Rabu zapravo je renesansna instalacija, te je dvojbena treba li prije većih istraživanja biti zastupljena u ovoj skupini. Čini se da ju je na prijelazu 15. u 16. stoljeće podigao Petar Trogiranin, kome je pripisan i novi krsni zdenac u katedrali te luneta nad portalom na pročelju katedrale s kipom Bogorodice i mrtvoga Krista, tj. *Pietà*.¹³⁸ No ciborij se sastoji od kasnoantičkih, ranosrednjovjekovnih i renesansnih dijelova, te je očito nastao prekrajanjem neke starije instalacije kojoj su u 16. stoljeću dodani i posve novi dijelovi. Dakle, kasnoantički su stupovi i kapiteli, njih šest; ranosrednjovjekovne su tri arkade na začelnoj strani ciborija te vjerojatno pokrov, a sigurno

Prostorna situacija katedrale u Rabu s položajem krstionice (prema: M. Domijan u Rab - grad umjetnosti)

*Pogled s lijevoga boka na začelnu stranu
rapskoga ciborija (foto: Z. Alajbeg)*

Akroterij na vrhu pokrova rapskoga ciborija
(foto: Z. Alajbeg)

¹³⁹ R. KRAUTHEIMER, *Architettura paleocristiana e bizantina*. Torino, 1986, str. 137, sl. 37.

¹⁴⁰ Nedavnim istraživanjima katedrale u Rabu M. Domijan je zaista otkrio ostatke baptisterija koji se kao samostalna građevina kvadratne osnove, čini se, s križnom piscinom u podu, nalazio na sjeverozapadnoj strani pored bazilike (vidi: M. DOMIJAN, *Rab u srednjem vijeku*, kulturno - povijesni vodič 21, MHAS - Split, 2004, str. 10-11; Isti, *Katedrala Sv. Marije Velike u Rabu* - kulturno - povijesni vodič 23, MHAS - Split, 2005, str. 10-11).

¹⁴¹ R. EITELBERGER, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens, Jahrbuch der k. und k. Centralkommission* (dalje: *Kunstdenkmale Dalmatiens*), Wien, 1861, str. 145 i 146, t. 1. - D. FREY, *Der Dom von Arbe, Allgemeine Bauzeitung* (dalje: *Der Dom von Arbe*), Wien, 1912, str. 4; t. 2 i 4.

¹⁴² P. VEŽIĆ, *I cibori esagonali*, str. 105-108.

Srednja arkada na začelnoj strani rapskoga ciborija (foto: Z. Alajbeg)

akroterij na vrhu pokrova; renesansna su pak tri luka na pročelnoj strani ciborija. Ipak, do daljnje ostaje neizvjesnim odgovor na pitanje jesu li tri ranosrednjovjekovne arkade u renesansnoj instalaciji izvorno pripadale šesterostranom ili možda četverostranom ciboriju. Naime, pregledavajući ga pomnije 1993. godine, imao sam priliku zajedno s M. Domijanom ustanoviti da su te arkade u prošlosti bile sužene po bočnim rubovima, što znači da su pripadale konstrukciji s nešto dužim stranicama negoli su one na renesansnome ciboriju. Stoga su spojevi tih arkada ispunjeni i modelirani štukom. Bez većih istraživanja neće biti moguće utvrditi jesu li te stranice u prvotnoj instalaciji stajale jedna prema drugoj pod kutom od 90°, ili pak pod kutom od 120°.

Ipak, u prilog šesterostranome obliku govori nekoliko indicija: šest kasnoantičkih stupova i kapitela (kapiteli su ukrašeni oštro rezanim akantusovim listovima tipa *acanthus spinosa*, izvijenima u okomitome profilu na način svojstven bizantskim kapitelima 5. i 6. stoljeća)¹³⁹; zatim dvije tanke trokutaste ploče koje s unutrašnje strane renesansnog ciborija povezuju tri njegove predromaničke arkade te, konačno, dvanaesterostrana piramida koja je možda također ranosrednjovjekovna, kao što je i akroterij povrh nje. Stoga je za sada moguće samo na razini pretpostavke kazati da je starokršćanska katedrala u Rabu zacijelo imala krstionicu kao samostalnu građevinu, te u njoj ciborij sa šest stupova i kapitela, nad kojima je u ranome srednjem vijeku postavljena nova kruna s pokrovom. Sve je to tek u 16. stoljeću demontirano i u novom aranžmanu postavljeno u svetištu crkve. Ipak, posljednju će riječ o tome ciboriju i svim pitanjima koja nameće njegova sadašnja dispozicija, oštećenost njegovih arkada, premazanost plastike na njima i sl., izreći tek buduća proučavanja.¹⁴⁰

Historičari do sada nisu posvetili veću pažnju likovnim sadržajima na arkadama rapskoga ciborija. R. Eitelberger i D. Frey, u vrijeme austrijske uprave u Dalmaciji, pišući općenito o rapskoj katedrali, tek su sažetim opisom i crtežom dokumentirali i njezin ciborij.¹⁴¹ Stoga kanim skromnom deskripcijom i analizom pojedinih elemenata pridonijeti boljem poznavanju ikonografskih rješenja na njegovim arkadama.¹⁴² Na središnjoj među

Lijeva i desna arkada na začelnoj strani rapskoga ciborija (foto: Z. Alajbeg)

njima, uz gornji rub, teče široki pleterni ornament koji seže od vrha stranice do tjemena luka u njoj. Radi se o prepletu troprute trake koja se upliće u relativno guste čvorove primitivnog ornamenta. U nekim su čvorovima upletene i kratke trake koje pokazuju da klesar nije znao konzistentno voditi motiv ornamenta. U trokutnim poljima između bočnih rubova stranice i njezina luka smještena su dva istovjetna prizora: kantaros i dva sučelice postavljena pauna, ikonografski motiv svojstven inventaru i prostorijama u funkciji liturgije krštenja. Isti se motiv nalazi i na susjednoj arkadi s desne strane. Smješten je u lijevom trokutu. U desnome pak nalazi se pentagram, zvijezda petokraka ispred jarca i jednoroga. Takva se zvijezda nalazi i na jednoj stranici krsnoga zdenca u Splitu.¹⁴³ Pentagram je znak Krista koji znade lučiti grešnika, kojega simbolizira jarac (Mt 25, 31-46), od pravednika, kojega označuje jednorog, simbol same Djevice Marije.¹⁴⁴ Jednorog (*unicornus*) se nalazi i na jednoj stranici novigradskog ciborija.¹⁴⁵ Uz gornji rub stranice i opseg luka na arkadi teče geometrijski ornament sačinjen od prepleta troprutih traka. Na trećoj arkadi, onaj s lijeve strane od središnje¹⁴⁶, osobito je zanimljiv ornament koji se proteže od ugla do ugla arkade i prati njezin gornji rub. Sastoji se od naizmjenično poredanih kvadrata i krugova, njih ukupno osam, četiri kvadrata i četiri kruga koji se postupno smanjuju od uglova prema sredini stranice. Najveći kvadrat je onaj prvi u nizu s lijeve strane. Za njim slijedi nešto manji krug, pa još manji kvadrat i najmanji krug. U obrnutom slijedu sve se ponavlja s druge strane. Dakle, veći krugovi i kvadrati su smješteni u uglu arkade, a manji u sredini. Pritom su u svakom kvadratu i krugu još simboli: u najvećem krugu grozd i ptica (Krist i duh), u najvećem kvadratu vjerojatno lav sa znakom križa nad glavom (simbol Uskrsnuća), u krugu do njega križ, a u ostalim kvadratima i krugovima ljiljanov cvijet (znak čistoće). Cvjetovi su horizontalno položeni. Zanimljivu formu ima i akroterij rapskog ciborija. U njegovu je podnožju visoki prsten trbušastog plašta s gustim mrežastim prepletom jednostavnoga geometrijskog ornamenta koji plete dvopruta traka. Potom se dižu tri reda arkada koje tvore vijenci u prostoru istaknutih listova, a nad njima je kugla u kojoj je nekada bio zaboden križ. Dakako, prije čišćenja svih reljefa tog ciborija, od naknadnih premaza vapnom, neće biti moguće dobro “pročitati” odlike skulpture na njemu. Za sada je moguće tek upozoriti samo na neke sličnosti s ranim primjerima predromaničke kamene plastike u Dalmaciji: na sličnost modeliranja znaka križa ili paunova lika s onim na ambonu iz katedrale u Zadru¹⁴⁷, ili pak modeliranja samog paunova repa s onim na zabatu oltarne pregrade s imenom kneza Trpimira, otkrivenom u Rižinicama nedaleko od Solina.¹⁴⁸

¹⁴³ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, *Starohrvatska baština*. Zagreb, 1976, str. 98, sl. 28. - *Leksikon*, str. 458. - T. MARASOVIĆ, O krsnom bazenu splitske krsionice, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III - sv. 27, Split, 1997, str. 8, sl. 4.

¹⁴⁴ *Leksikon*, str. 294. - J. HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb, 1991, str. 64-65.

¹⁴⁵ G. CUSCITO, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, III, Trieste, 1984, str. 117, sl. 4. - M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb-Motovun, 1995, str. 143, sl. 1.

¹⁴⁶ Zanimljivo je da arhitekt W. Zimmermann (1861.) na svom prostornom crtežu rapskoga ciborija tu arkadu bilježi kao onu središnju, dok je na crtežu koji je objavio D. Frey (1912.) zabilježen sadašnji raspored ploča na ciboriju. (Vidi: R. EITELBERGER, *Kunstdenkmale Dalmatiens*, t. 1. - D. FREY, *Der Dom von Arbe*, t. 2).

¹⁴⁷ I. PETRICIOLI, *Sculpture in Zadar between the Late Roman and Pre-romanesque Periode*, *Hortus artium medievalium*, Zagreb-Motovun, 1995, str. 78, sl. 7. - G. CUSCITO, n. dj., str. 119, sl. 8.

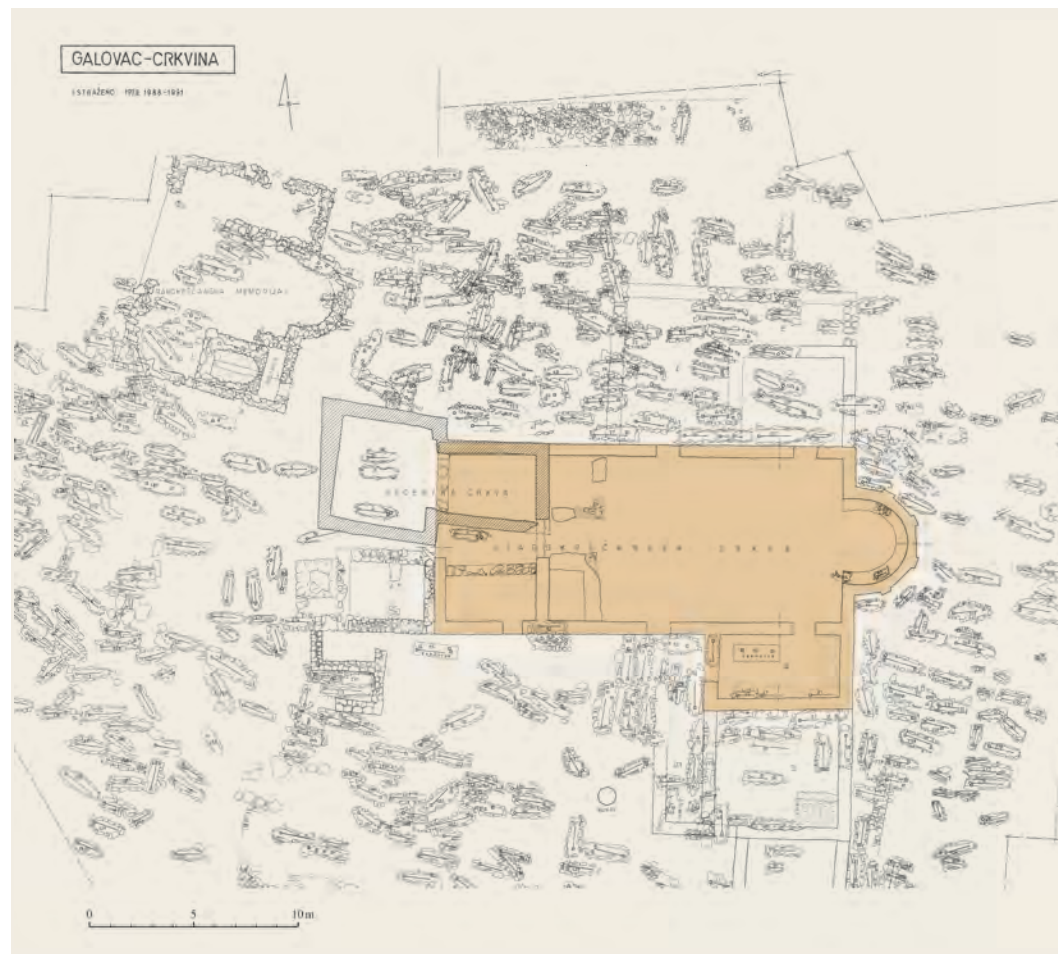
¹⁴⁸ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, n. dj., str. 97, sl. 21.

*Začetna strana krune rapskoga ciborija
(foto: Z. Alajbeg)*

¹⁴⁹ R. Eitelberger govori o “früh-romanischen Kunst in Cividale, Aquileia, Murano, Venedig, im ganz Istrien und allen Küstenarten des adriatischen Meeres gefunden habe”. (Vidi: R. EITELBERGER, n. dj., str. 146).

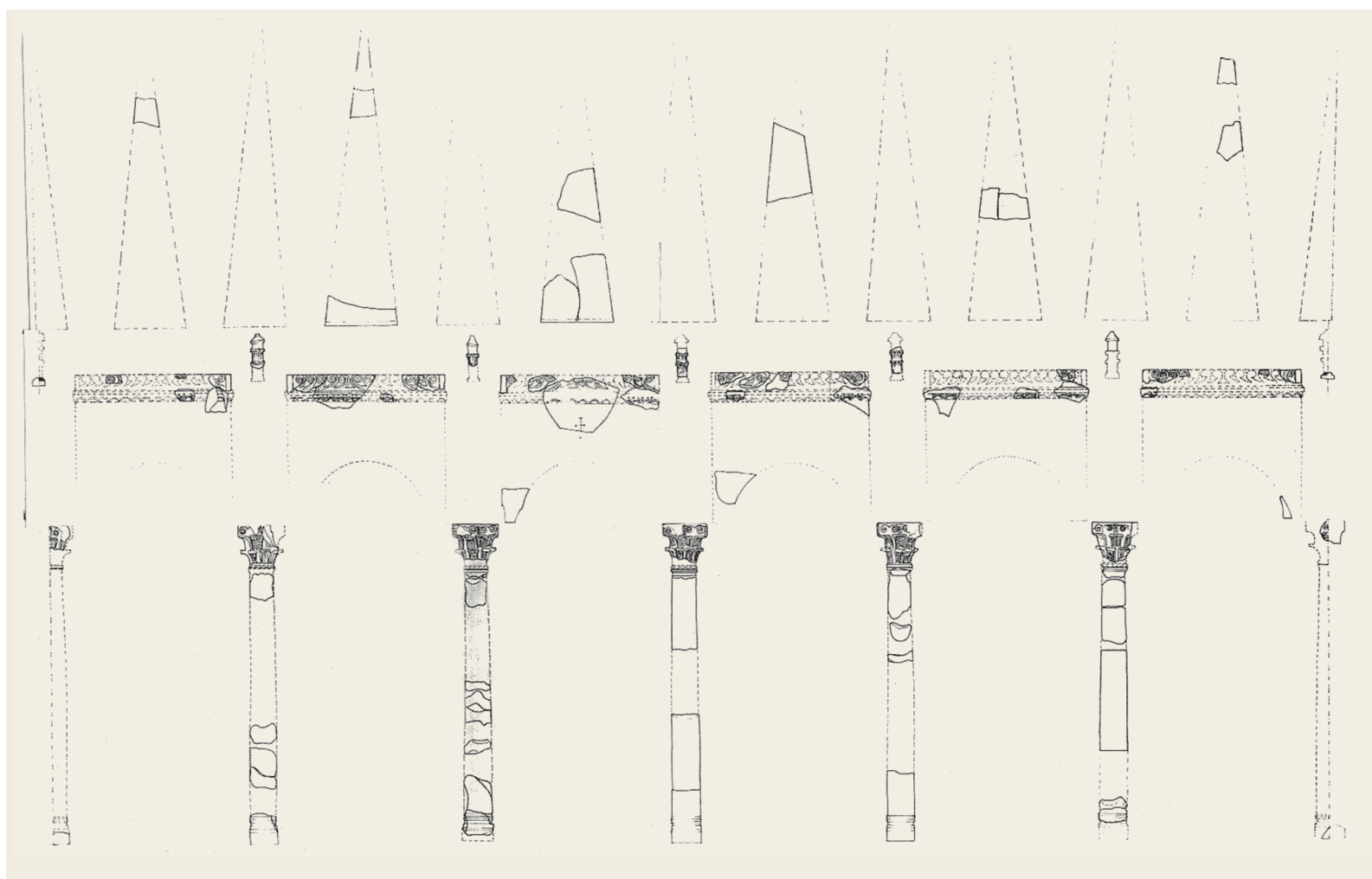
Moguće je ukazati i na svojevrsno miješanje troprutih traka pletera, onih koje imaju jednako široke prutove, s onima kojima je srednji prut širi, bizantinizirajući, kao što je upravo na opisanim krugovima i kvadratima. Tu se uočava i nedosljednost u vođenju motiva pletenice koja nespretno prerasta u troprutu traku na najvećem kvadratu. S druge strane R. Eitelberger je već upozorio i na sličnost ciborija u Rabu s onima iz gornjejadranskoga kulturnog kruga.¹⁴⁹

Prostorna situacija ostataka crkve i aneksa na lokalitetu Crkvina u Galovcu nedaleko od Zadra (prema: J. Belošević u Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 31)

¹⁵⁰ J. BELOŠEVIĆ, Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta “Crkvina” u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 28, Zadar, 1989, str. 71-81. - ISTI, Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 31, Zadar, 1993, str. 121-142. - Na osnovi proučavanja arhivske građe i povijesnih okolnosti N. Jakšić je ustanovio da se na lokalitetu Crkvina u Galovcu nalaze zapravo ostaci crkve Sv. Bartula u srednjovjekovnome selu Tršci. (Vidi: N. JAKŠIĆ, Vladarska zadužbina sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci /dalje: Tršci/, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42, Zadar, 2000, str. 17-64.)

Galovac. Još je jedan ciborij u Dalmaciji doveden u vezu s inventarom oltara u prezbiteriju crkve. To je ciborij otkriven u mnoštvu ulomaka na lokalitetu Crkvina u selu Galovcu nedaleko od Zadra. Tu su, pedantnim istraživanjima koja je vodio arheolog J. Belošević sa suradnicima, otkriveni ostaci starokršćanske crkve Sv. Bartula s aneksima i grobljem uokolo crkve.¹⁵⁰ Nažalost, grobovi su s vremenom razorili anekse, tako da nisu očuvani *in situ* tragovi koji bi snagom materijalnoga ostatka mogli posvjedočiti u kojem je aneksu bila krstionica. Možda je to bio onaj prislonjen s južne strane uz diakonikon te s predvorjem na zapadnoj strani? Nedaleko od njega je zdenac, element vode, važan za funkcije baptisterija. Dakle, tu ili u nekoj drugoj prostoriji krstionica je zaista postojala. U prilog tomu svjedoče dva predromanička ciborija, od kojih je jedan svakako pripadao prezbiteriju, po mome mišljenju onaj kvadratne osnove s četiri stupa, a drugi baptisteriju, po

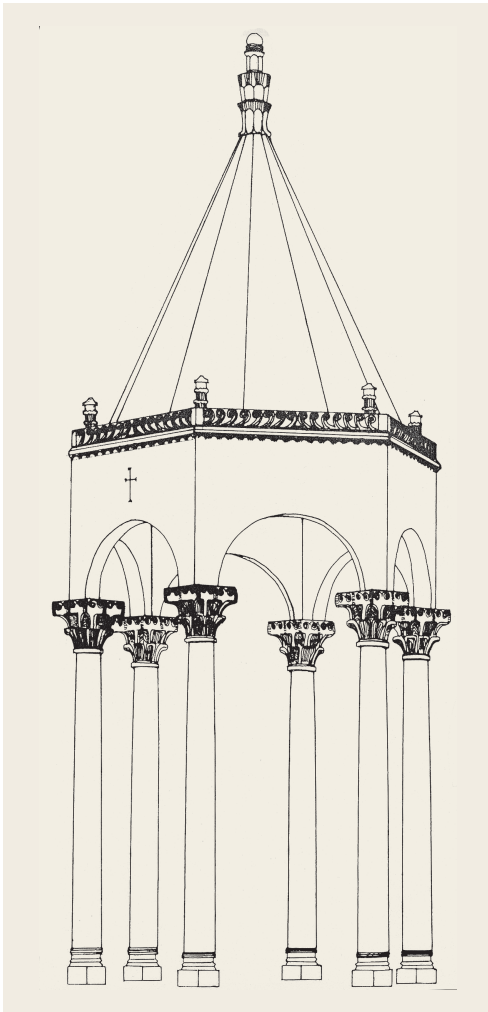
Grafička rekonstrukcija približnih položaja ulomaka krstioničkog ciborija iz Galovca (prema: J. Belošević u *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* - 30)

Kapiteli krstioničkog ciborija iz Galovca (prema: J. Belošević)

¹⁵¹ J. BELOŠEVIĆ, Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32, Zadar, 1993, str. 177-214. - ISTI, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34, Zadar, 1995, str. 151-161.

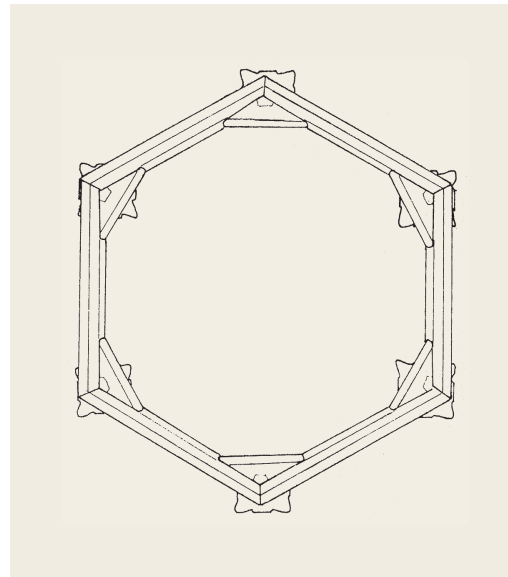
mome mišljenju ovaj heksagonalni sa šest stupova. Taj se sastojao od već opisane konstrukcije od koje su otkriveni upravo svi elementi, dakako, sačuvani samo u fragmentima.¹⁵¹ Posebno je važno naglasiti ulomke trokutastih ploča koje su, skupa s arkadama ciborija, tvorile bazu za njegov pokrov i koje, zajedno sa zakošenim bočnim stranicama arkada, potvrđuju šesterokrani oblik krunice i dvanaesterokrani oblik pokrova iznad nje. Utori na gornjim plohamo trokutastih ploča upućuju da su maleni akroteriji oblika češera zaista ukrašavali

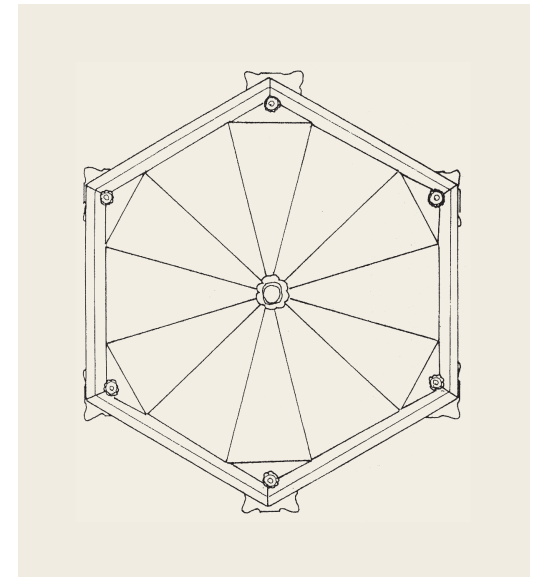
Grafička rekonstrukcija krstioničkog ciborija iz Galovca (prema: J. Belošević)

Akroteriji sa završnog vijenca krstioničkog ciborija u Galovcu (prema: J. Belošević u Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 30)

Grafička rekonstrukcija krune ciborija u zoni završnoga vijenca (prema: J. Belošević)

Grafička rekonstrukcija pokrova ciborija (prema: J. Belošević)

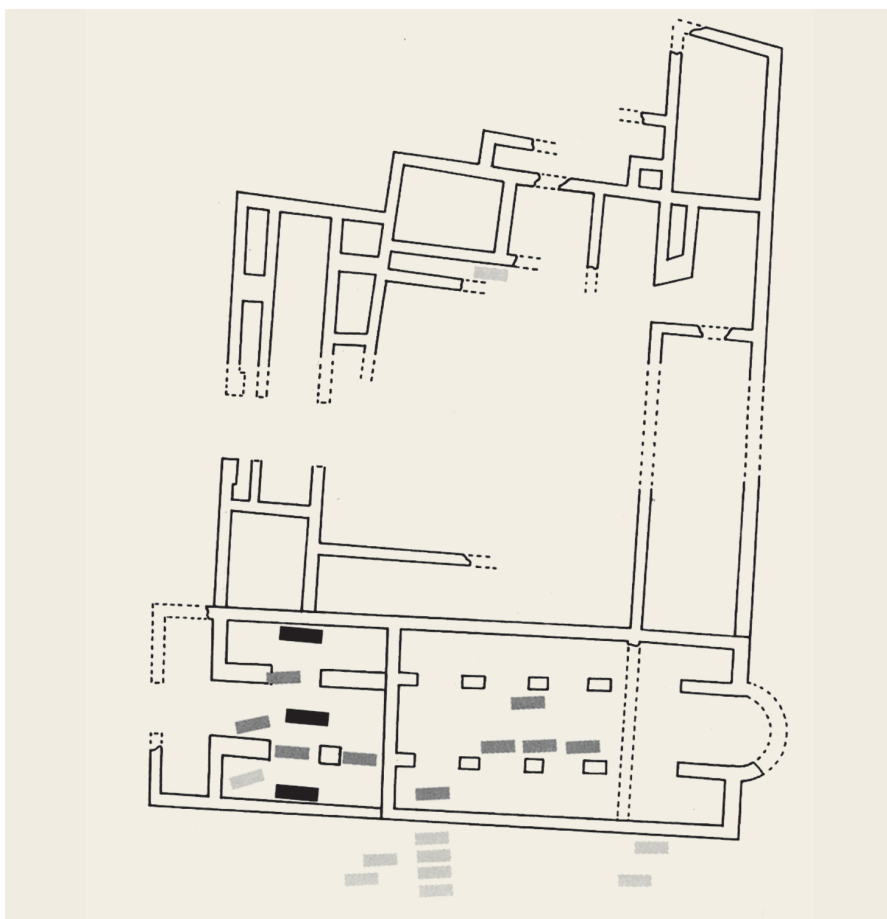
uglove ciborija. No dvojbena je izvorni oblik velikog akroterija na vrhu piramide. K tomu, nepoznata je izvorna visina stupova te je, osobito s obzirom na njihov uski profil, moguće pretpostaviti da oni nisu bili postavljeni na podu baptisterija, već da su bili podignuti na visinu pretpostavljenog parapeta krsnog zdenca u njemu. U tom bi slučaju ciborij iz Galovca pripadao drugome tipu konstrukcije, ne one po kojoj su bili napravljeni ciboriji u Rabu ili Akvileji već one po kojoj je napravljen do danas sačuvani ciborij patrijarha Kalista (712-743) iz krstionice u katedrali u Cividaleu.¹⁵² Riječ je, dakako, o spomenutoj osmerostranoj konstrukciji pod kojom je krsni zdenac obzidan parapetom. Oblogu tom parapetu tvore tanke mramorne ploče, neke od njih ukrašene plitkim reljefima iz vremena patrijarha Sigvalda (762-776), kada je ciborij bio donekle preuređen.¹⁵³

Biskupija. Čini se da je takvom tipu instalacije pripadao i ciborij otkriven u skromnim ulomcima na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina. Tu su u niskim ostacima sačuvani temelji crkve Sv. Marije s mauzolejom na pročelnoj strani i prostranim stambenim dijelom na bočnoj. Prema stilskim odlikama prostora i statičkim rješenjima konstrukcija, osobito masivnim zidanim pilonima u naosu crkve te debelim zidovima uz koje valja pretpostaviti sustav svodova u mauzoleju, građevina se dovodi u vezu s karolinškom arhitekturom.¹⁵⁴

¹⁵² P. VEŽIĆ, I cibori esagonali, str. 108.

¹⁵³ M. BACKES - R. DOLLING, *Rođenje Evrope*. Rijeka, 1970, str. 66-67.

¹⁵⁴ N. JAKŠIĆ, Biskupija kraj Knina - Crkvina, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split 2000, str. 198-199. - Najnoviju interpretaciju cijeloga sklopa vidi kod: A. MILOŠEVIĆ, Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kod Knina, *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002, str. 199-207. Tu je posebno ukazao na obli zid koji tumači kao ostatak glavne apside istaknute na začelnoj strani bazilike. - ISTI, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, kulturno-povijesni vodič 18 (dalje: Crkva Sv. Marije). Split, 2002.

Prostorna situacija ostataka crkve i aneksa na lokalitetu Crkvina u Biskupiji nedaleko od Knina (prema: A. Milošević u MHAS, Kulturno-povijesni vodič - 18)

Podgled rekonstrukcije krstioničkog ciborija iz Biskupije kod Knina (foto: P. Vežić)

Kapitel iz Capecstrana u Italiji (prema: M. Righetti Tosti Croce u I Longobardi)

¹⁵⁵ S. GUNJAČA, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 57, Zagreb, 1953.

¹⁵⁶ ISTI, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji* (dalje: *Naučni rezultati*). Zagreb, 1958, str. 22-23, sl. 19 i 20.

¹⁵⁷ P. VEŽIĆ, I cibori esagonalni, str. 110.

¹⁵⁸ A. MILOŠEVIĆ, Crkva Sv. Marije, str. 13-17.

Nažalost, na lokalitetu nisu očuvani materijalni ostaci koji bi jasno posvjedočili o položaju baptisterija. Možda je toj funkciji služila prostorija približno kvadratične osnove prislonjena sa sjeverne strane uz mauzolej?¹⁵⁵ Svakako, ulomci ciborija otkriveni na Crkvini u Biskupiji govore o šesterostranoj konstrukciji, o arkadama sa zakošenim bočnim stranicama, o utorima za ugrađivanje trokutastih ploča u uglovima krune podno pokrova te o pokrovu koji bijaše u obliku dvanaesterostrane piramide. U njezinu vrhu stoji kitnjasti akroterij s nizom palmeta i virovitih rozeta u donjoj zoni te dva reda arkada u obliku ljiljanovih cvjetova u gornjoj zoni. Ciborij je opravdano pripisan krstionici.¹⁵⁶ Čini se da su i na tome ciboriju, kao i na onome iz Galovca, maleni akroteriji u obliku češera ukrašavali uglove ciborija podno pokrova. O tome svjedoči utor posred sačuvane trokutaste ploče. Dva reda arkada, ljiljanovih cvjetova, imaju i kapiteli stupova pod krunom ciborija. Međutim, sami su stupovi slabo sačuvani te nije poznata njihova izvorna visina. Slično kao na primjeru ciborija u Galovcu, i u ovom bi slučaju uski promjer govorio više u prilog stupu oslonjenom na parapet uokolo krsnoga zdenca, negoli za stup koji visinom seže do poda baptisterija.¹⁵⁷

Podno ciborija nalazio se krsni zdenac. Njemu je pripisan ulomak zaobljene ploče na kojoj je bio istaknut znak križa. Na ulomku je sačuvan tek gornji krak po kojem se vidi da su haste bile ukrašene troprutom pletenicom i malenim volutama na krajevima. Ponad križa tekao je rub zdenca ukrašen nizom učvorenih pereca.¹⁵⁸

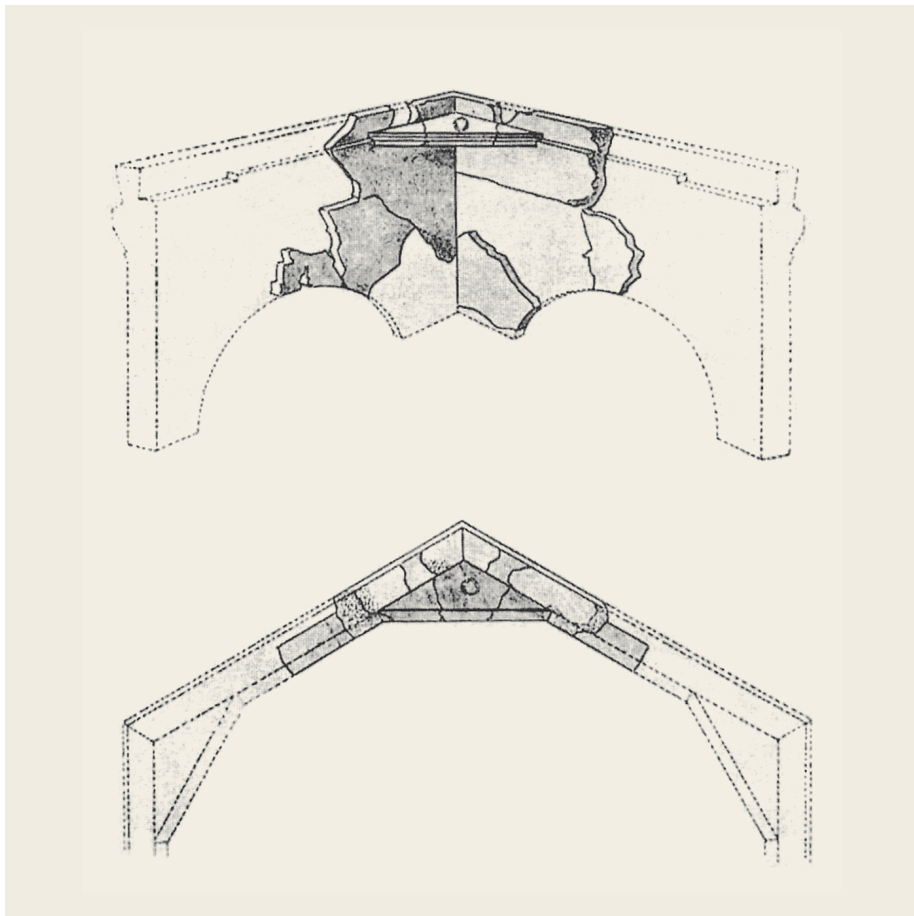
Restaurirani kapitel krstioničkog ciborija iz Biskupije kod Knina (foto: Z. Alajbeg)

Akroterij s pokrova krstioničkog ciborija iz Biskupije kod Knina (foto: Z. Alajbeg)

Kruna krstioničkog ciborija iz Biskupije (foto: P. Vežić)

Grafička rekonstrukcija približnih položaja ulomaka krstioničkog ciborija iz Biskupije (prema: S. Gunjača u Ljetopis JAZU - 57)

Ulomak krstionice iz Biskupije kod Knina (foto: Z. Alajbeg)

Ulomci šesterostranoga ciborija u Kotoru svjedoče da je i ondje postojala takva, zacijelo krstionička instalacija pod kojom je vjerojatno stajao suvremeni krsni zdenac, poznata kamenica s paunovima uz kantaros te s lavom i golubom ili orlom uz *drvo života*. Ulomke opisujem u nastavku ovoga teksta, uz širu analizu kotorskih ciborija.¹⁵⁹ (Vidi naprijed u ovoj knjizi, str. 124-133). Još jedan šesterostrani ciborij nalazio se i u Budvi, o čemu također u nastavku.¹⁶⁰ (Vidi naprijed u ovoj knjizi, str. 129).

Pitanje radionica. Konačno, ostaje kao posebno zanimljivo pitanje ono o radionicama u kojima su uopće mogli nastajati ovi ciboriji. Govoreći o skulpturi novigradskoga primjera M. Jurković je pretpostavio kako je riječ o “posebnoj narudžbi” iz “jednog kreativnog centra”.¹⁶¹ U toj je radionici mogao nastati najveći broj međusobno vrlo sličnih friulskih ciborija grupiranih u Cividaleu i njegovoj okolini.¹⁶² Tako se ulomak lijeve polovine jedne arkade šesterostranoga ciborija nalazi upravo u Cividaleu. Na njemu je prikazan lik lava. U mjestu Zuglio pak, fragmenti čak triju arkada svjedoče o takvu ciboriju. Na njima su geometrijski i cvjetni ornamenti, među ostalima i rozeta koju tvore u križ postavljena četiri ljljanova cvijeta. Isti se motiv nalazi i na jednoj arkadi novigradskoga ciborija. U *Museo paleocristiano di Monastero* u Akvileji izloženi su ulomci dviju arkada heksagonalnoga ciborija. Jedan je fragment dio lijeve polovine arkade s astragalima i lozicom uz luk, lavom i rozetom u trokutastome polju te natpisom u vrhu.¹⁶³ Nedavno je otkriven i drugi ulomak te arkade, dio njezine desne polovine s istim ikonografskim elementima i nastavkom teksta, koji s prednjim valja rekonstruirati vjerojatno kao: (cla)VIGERIS VERI . ET (...)S PETRI (...).¹⁶⁴ Treći je ulomak druge arkade, njezine desne polovine s astragalima i troprutom pletenicom uz luk te životinjskim likom i rozetom u uglu pod njim. Glava i vrat životinje nedostaju, a jedna je prednja noga u položaju sličnom nošenju križa, od kojega se dno vidi na nozi, te se čini da lik prikazuje upravo Jaganjca Božjeg.

Očito je da je u ranome srednjem vijeku na tlu akvilejske nadbiskupije djelovala radionica koja je iz duha “liutprandske renesanse” svoju umjetnost razvijala prema zrelim predromaničkim oblicima s kojima je potkraj 8. stoljeća nastao i novigradski ciborij. No čini se da je ta radionica svojim predlošcima opskrbljivala i šire jadransko područje, te da se dodiri s njom osjećaju i u Dalmaciji na prijelazu 8. u 9. stoljeće. I. Petricioli je već upozorio na skupinu ranih predromaničkih skulptura u Zadru, od kojih neke potvrđuju te dodire. Jasne paralele povukao je na primjeru sličnosti likova sa Sigvaldovih ploča na krstionici u Cividaleu i onih na ambonu iz katedrale u Zadru; ili pak paunova na ciboriju iz Novigrada s onima na arhitravu iz zadarske katedrale.¹⁶⁵ Valja istaknuti i sličnost kapitela iz Capestrana¹⁶⁶ s onima na ciboriju u Galovcu i osobito onih u Biskupiji i Koljanima. Sve to potvrđuje pretpostavku o cirkuliranju predložaka za konkretna ikonografska i skulpturalna rješenja, ali također i arhitektonska (za konstrukciju ciborija u cjelini), na relaciji akvilejskoga i zadarskoga kulturnog kruga. Valja, dakle, pretpostaviti da je potkraj 8. i početkom 9. stoljeća najvjerojatnije u samome Zadru djelovala klesarska radionica koja je potom, tijekom 9. stoljeća, opremala i šire zadarsko područje. Kapiteli i posebno akroterij ciborija iz Crkvine u Biskupiji prvorazredno su svjedočanstvo već posve zrele, kreativno osnažene i u prostoru plastično artikulirane predromaničke skulpture. N. Jakšić je uočio kiparsku vrsnoću cijele skupine spomenika među kojima su i kapiteli biskupijskoga ciborija, ali i oni iz Crkvine u Koljanima. Sav taj posebno analizirani opus pripisao je nekom anonimnom klesaru, nazivajući ga *Majstorom koljanskog pluteja*.¹⁶⁷ J. Belošević pak, proučavajući kapitule ciborija iz Crkvine u Galovcu i njihovu sličnost s onima iz Crkvine u Biskupiji, povezo ih je s istim majstorom, ali izrazio i mišljenje da su to djela *zadarske klesarske radionice*.¹⁶⁸ Ako je tako, dodao bih da je to možda ona radionica koju I. Petricioli naslućuje u samome Zadru već na prijelazu 8. u 9. stoljeće odnosno

¹⁵⁹ P. VEŽIĆ, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru (dalje: Ciboriji u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 39, Split, 2001-2002, str. 98-105.

¹⁶⁰ Isto, str. 112.

¹⁶¹ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad, str. 147.

¹⁶² S. LUSUARDI SIENA - P. PIVA, Da Pemmone a Paolino d'Aquileia: Appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX sec. (dalje: Da Pemmone a Paolino d'Aquileia), *Hortus artium medievalium*, sv. 8, Zagreb - Motovun, 2002, str. 295-323.

¹⁶³ M. LAVERS, I cibori di Aquileia e di Grado (dalje: I cibori), Atti del III Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana, *Antichità Altoadriatiche*, VI, Trieste, 1974, str. 119-165.

¹⁶⁴ Čini se, naime, da natpis govori o Sv. Petru. Epigram na ciboriju iz katedrale u Zadru pak, toga sveca naziva ključarem rajskih dvora: *caelestis aulae claviger*, te bi u rekonstrukciji teksta iz Akvileje vjerojatno trebalo primijeniti istu formulu; dakle, umjesto *arvigeris*, što je učinila M. Lavers, dopuniti *clavigeris*. Pri tome je važno napomenuti kako *Djela apostolska Sv. Petra* dovode izravno u vezu s krštenjem prvih pogana i njihovim primanjem Duha Svetoga (Dj 2,38; 10,47-48; 11,15-17), te da se pri ritualu krštenja po rimskome obredu Sv. Petar navodi u popratnim litanijama. Blagoslov vode, pak, obavlja se uz ostale datume i za blagdan Sv. Petra mučenika. Sve to opravdano ukazuje na mogućnost da je navedeni ciborij iz Akvileje također krstionička instalacija.

¹⁶⁵ I. PETRICIOLI, n. dj., str. 78-82.

¹⁶⁶ M. RIGHETTI TOSTI CROCE, La scultura, *I Longobardi*, Electa - Milano, 1990, str. 324.

¹⁶⁷ N. JAKŠIĆ, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 8, Split, 1984, str. 24-251. - ISTI, Die altkroatischen Reliefs (katalog izložbe). Muzej Prigorja - Sesvete, 1993.

¹⁶⁸ J. BELOŠEVIĆ, Dva predromanička ciborija, str. 205, bilj. 40, str. 214.

Ulomak arkade ciborija s likom lava i natpisom: (cla)VIGERIS VERI . ET (...), izložen u Museo Paleocristiano u Akvileji - 8. st. (prema: M. Lavers u *Antichità Altoadriatiche* 1974)

Ulomak arkade ciborija iz Grada (foto: P. Vežić)

¹⁶⁹ V. DELONGA, Starohrvatska crkva na "Mastirinama" u Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 18, Split, 1988. (1990), str. 77 i 87. - ISTA, Kameni spomenici s "Begovače" u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 10, Split, 1990, str. 105 i 107. - P. VEŽIĆ, I cibori esagonalni, str. 113.

¹⁷⁰ N. JAKŠIĆ, Tršci, str. 44-45.

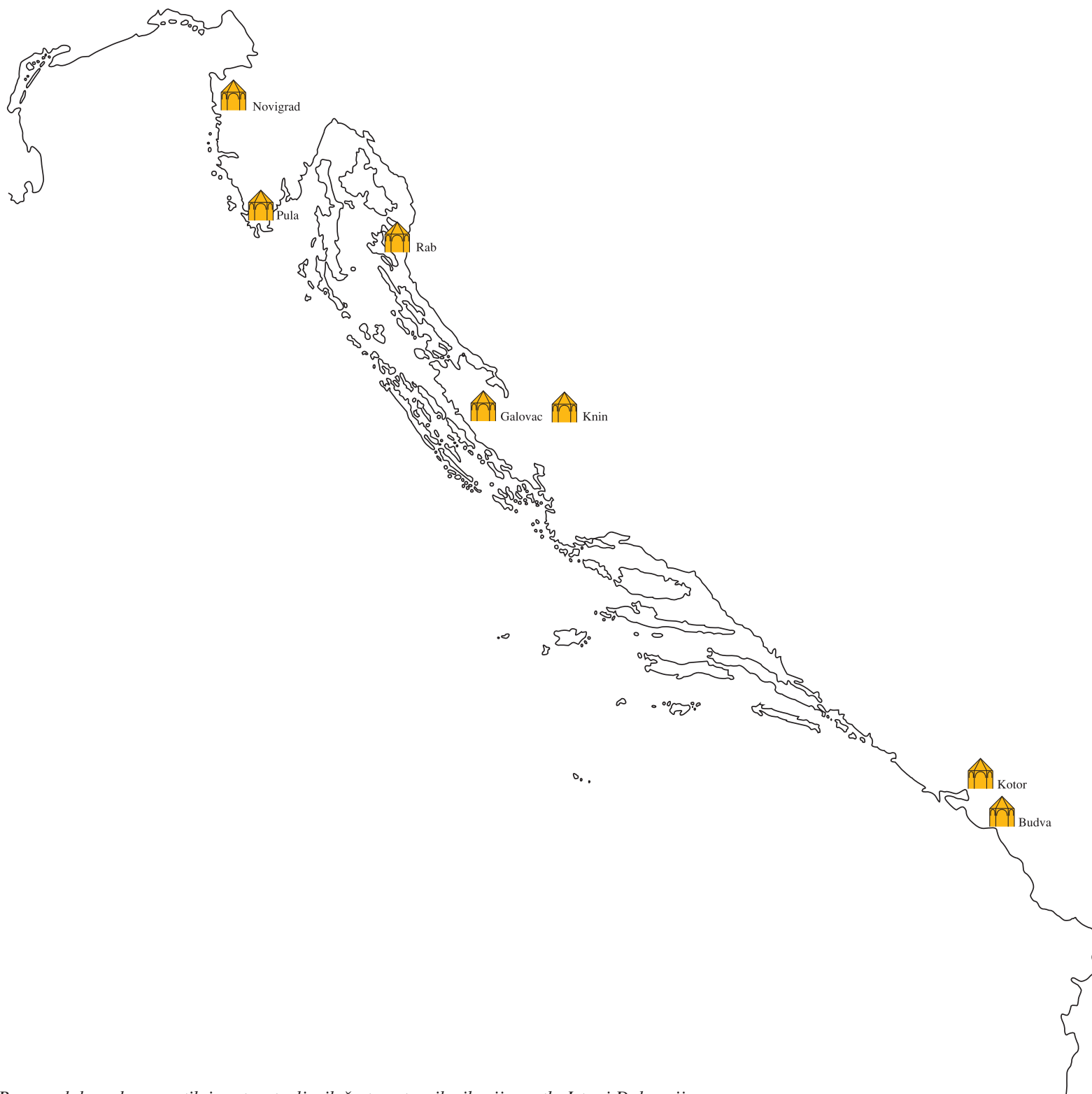
¹⁷¹ M. LAVERS, I cibori, 119-165.

¹⁷² ISTO, str. 160, bilješka 108.

ona, kojoj V. Delonga pripisuje pojedine kasnije natpise i reljefe kamenoga crkvenog namještaja iz 9. stoljeća u zadarskoj okolici, ali na tlu hrvatske države.¹⁶⁹ Tu pretpostavku, kada je u pitanju produkcija radionice "Majstora koljanskog pluteja", N. Jakšić odbija kao neutemeljenu, upozoravajući da u samom Zadru nisu otkriveni reljefi stilski svojstveni toj radionici.¹⁷⁰

Umjesto zaključka u poglavlju o poligonalnim ciborijima u nas želio bih naglasiti potrebu za daljnjim istraživanjima tih instalacija. Naime, unatoč svekolikim novim saznanjima koja su nam, na primjer, o novigradskom ciboriju polučila proučavanja G. Cuscita, ipak ostaje otvorenim pitanje o stupovima i pokrovu te građevine. Problematičan je i prvotni oblik ciborija u Puli. Je li, poput novigradskoga, bio postavljen na parapetu krsnoga zdenca ili na tlu krstionice, kakav je bio njegov glavni vijenac, je li sačuvano štogod od pokrova? Sve su to tek postavljena pitanja. Proučavanja S. Gunjače i J. Beloševića nisu razmatrala mogućnost da je i ciborij u Biskupiji, ili onaj u Galovcu, mogao biti instaliran na parapetu krsnoga zdenca kao što je, na primjer, u Novigradu. Daljnja bi analiza sačuvanih ulomaka tih dvaju ciborija možda pokazala pravi odgovor na pitanje o njihovom prvotnom obliku. Moja pak analiza ciborija u Rabu još uvijek je manjkava za konačnu spoznaju izvorne forme njegove strukture u ranom srednjem vijeku, a pogotovo radionice iz koje je mogao poteći. Ulomci krstioničkoga ciborija u Kotoru sa svojim stilskim odlikama jasno govore o produkciji bokeljske radionice, o čemu će još biti riječi, ali su ograničeni isključivo na krunu ciborija tako da ništa ne znamo o njegovoj substrukciji. Dakle, pitanja su gotovo samo postavljena! Međutim, čini mi se izvjesnim da cijela skupina opisanih šesterostranih ciborija pripada zaista krstioničkom inventaru, koji za svoje specifične oblike ima teološko utemeljenje i kulturološku ukorijenjenost u liturgijskim formama Crkve na Zapadu. O tome nam svjedoče latinski natpisi uklesani na arkadama poligonalnih ciborija, crteži na minijaturama karolinških kodeksa i povijesna dokumentacija koja takve konstrukcije bilježi upravo u krstioničkim prostorima. U prilog tomu govori i ulomak zacijelo šesterostranoga ciborija iz krstionice u Gradu. On tvori stilsku cjelinu s djelovima četverostranog ranoromaničkoga ciborija izloženog na sjevernom zidu crkve *Sta Maria delle Grazie*. Jednoga od njih predstavlja arkada bez sačuvanih peta (vidi sliku na str. 136). Oblinu luka na njoj prati biljni ornament načinjen od niza međusobno povezanih prutova svijenih u oblik slova "S" s razlistanim palmetama na spojevima. Vanjske bridove ocrtavaju pletenice, a u trokutastim poljima među njima sučeljeno su postavljene po dvije ptice uz stabljiku s bršljanovim listovima. Motiv stabljike nalazi se i u trokutastim poljima svih ostalih arkada. Njih također prate pletenice uz oblinu luka i vanjske bridove. Arkade se po ikonografiji i modelaciji likovnih sadržaja doimlju različito od skulpture na skupini predromaničkih ciborija akvilejskoga kruga.¹⁷¹ Njihova obrada, osobito ona na biljnim ornamentima i ptičjim likovima, govori više o ranoromaničkoj plastici, na što je upozorio već I. Petricioli.¹⁷²

Bilo bi pogrešno zaključiti da su krstionički ciboriji imali samo poligonalni oblik. Posve sigurno nisu! Još od ranokršćanskih vremena sačuvana su svjedočanstva i o četverostranim ciborijima nad krsnim zdencima, a poznati su i ranosrednjovjekovni primjeri. Stoga su u skupini brojnih ciborija kvadratne osnove u nas neki zacijelo mogli biti i krstionički, te se s njima povećava broj takvih instalacija u našem naslijeđu. To u cjelini, sagledano zajedno s ranosrednjovjekovnim krsnim zdencima, predstavlja prvorazrednu kulturno-povijesnu građu koja nam, argumentom umjetničkoga djela kao povijesnoga izvora, dojmljivo svjedoči o novome valu kristijanizacije na slavenskoj strani Jadrana. Utoliko krstionički ciboriji na tlu Istre i Dalmacije zavrjeđuju još veća i opširnija proučavanja. Možda, posebno upravo ranosrednjovjekovni krsni zdenci, od kojih do sada znamo tek za spomenuti ulomak pretpostavljenog zdenca iz Biskupije kod Knina, možda iz Morinja nedaleko od Šibenika te sjajnih primjera Višeslavove krstionice i krsnog zdenca iz Kotora.

Raspored do sada poznatih i pretpostavljenih šesterostranih ciborija na tlu Istre i Dalmacije

Četverostrani ciboriji

Kao što je već rečeno, u nas je u većim ili manjim dijelovima sačuvano svjedočanstvo za šezdesetak ciborija iz ranoga srednjeg vijeka nastalih od kraja 8. stoljeća (spomenuti krstionički ciborij biskupa Mauricija iz crkve Sv. Pelagija u Novigradu, u Istri) do početka 12. stoljeća (oltarni ciborij kralja Kolomana iz crkve Sv. Marije Male u Zadru, u Dalmaciji). Od toga tek za pet već opisanih možemo s više pouzdanja govoriti kao o krstioničkima, o čemu svjedoči prije svega njihov poligonalni oblik, a na novigradskome primjeru i navedeni natpis. Upravo je rečeno da su i neki četverostrani ciboriji bili u funkciji krsnoga obreda o čemu svjedoče ranokršćanski primjeri iz Dalmacije: tragovi instalacija na otoku Kornatu i u Srimi, instalacija u Lovrečini na otoku Braču i ciborij iz Narone. Međutim, na osnovi sačuvanih dijelova, ili makar samo tragova, koji nam snagom materijalno sačuvanoga ostatka svjedoče barem jedan od naprijed spomenutih argumenata, moguće je tvrditi kako je tijekom ranoga srednjeg vijeka, u prezbiterijima pretežno još uvijek ranokršćanskih crkava na tlu Istre i Dalmacije, podignuto četrdesetak oltarnih ciborija. Crkve su u tome razdoblju mijenjale liturgijski namještaj u skladu s rimskom liturgijom toga vremena. Romanski gradovi uz obalu Dalmacije formalno su još uvijek bili u sklopu Bizantskoga Carstva, a države u zaleđu bijahu pod dominacijom franačkih vladara. Ipak, upravo nam crkveni namještaj, a među njim posebno ciboriji, svojim stilskim i sadržajnim odlikama te jezikom i pismom, zorno potvrđuju koliko su crkvene institucije na hrvatskoj strani Jadrana bile prisno vezane s karolinškom i otonskom umjetnošću Evrope, te upravo liturgijom u još uvijek univerzalnoj Crkvi.

Ulomci dviju trokutastih ploča s pokrova oltarskog ciborija u Novigradu (Muzej Lapidarium u Novigradu - foto: Ž. Bačić)

¹⁷³ G. CUSCITO, *Il ciborio*, str. 121, fig. 10.

¹⁷⁴ B. MARUŠIĆ, *Kamena skulptura*, str. 334.

¹⁷⁵ Znak križa nalazi se i na stranici s pokrova oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Krševana u Zadru. (Vidi bilj. 25.)

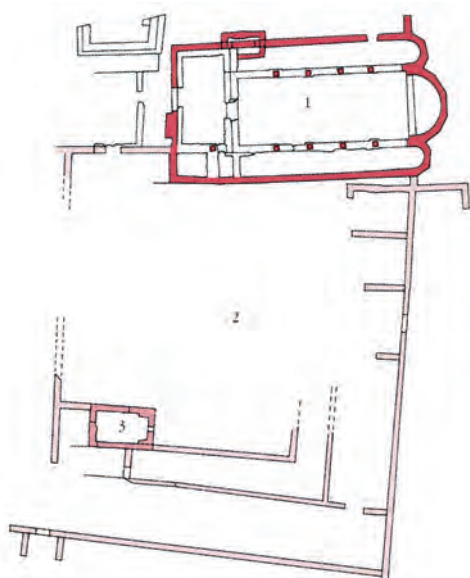
¹⁷⁶ P. VEŽIĆ, *Krstionica i baptisterij*, str. 85.

¹⁷⁷ I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ - J.-P. CAILLET, *Velika Gospa près de Bale (Istrie): campagne de fouille de 1997*. (dalje: *Vela Gospa*), *Hortus artium medievalium*, sv. 4, Zagreb - Motovun, 1998, str. 189-198.

¹⁷⁸ I. MATEJČIĆ, *Tri priloga za prof. Petriciolija, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 36 (*Petriciolijev zbornik II*). Split, 1996, str. 133-139.

Novigrad. Čini se da je Katedrala u Novigradu osim šesterostranoga ciborija u krstionici imala i četverostrani oltarni ciborij u svetištu bazilike. Tomu u prilog govore ulomci dviju ploča u novigradskome lapidariju koje se doimlju kao elementi poligonalne piramide, instalacije, dakle, slične pokrovu ciborija. To je zapazio već G. Cuscito¹⁷³, a podržao ga je u tomu i B. Marušić zalažući se za "krovište karolinškoga ciborija ... biskupske bazilike".¹⁷⁴ Po rasporedu likovnih elemenata vidi se da je glavni sadržaj na pločama znak križa koji formiraju dvije pletenice, okomita i horizontalna, obje smještene između pleternih ornamenta.¹⁷⁵ Na nižoj stranici koja je u bazi široka 58 cm, a u vrhu 34 cm, sačuvan je visoki komad donjega kraka okomite grede križa, *patibulum*; dok je na višoj, koja u bazi ima 52 cm, a u vrhu 30 cm, sačuvan čitav donji krak u punoj visini, skupa s horizontalnom gredom, *antena*. Dakle, na prvoj nedostaje više od gornjega kraka križa, a na drugoj samo gornji krak. To se vidi i po vanjskome bridu na toj ploči koji uz rubove antene kontinuirano teče prema izgubljenome dijelu stranice, dijelu koji je znatno povećavao njezinu danas sačuvanu visinu. Ploče zasigurno ne odgovaraju krstioničkome ciboriju koji po elementima na gornjemu rubu krune upućuje na piramidu, koja u bazi ima stranice veličine tek oko 45 cm. Sve, dakle, ukazuje zaista na drugi ciborij, vjerojatno onaj oltarni, a taj bi trebao biti četverostrani što navodi na pretpostavku da ploče pripadaju njegovu pokrovu u obliku osmerostrane piramide. Stilske odlike na njoj ukazuju više na vrijeme zrele pleterne umjetnosti negoli ranoga karolinškoga doba, a povijesne prilike upućuju na 15. ili 16. stoljeće kao razdoblje u kojem je mogao biti uklonjen pretpostavljeni oltarni ciborij iz katedrale u Novigradu.¹⁷⁶

Bale. Crkva Vele Gospe kod Bala ranosrednjovjekovna je trobrodna bazilika sačuvana u zamjetnim arheološkim ostacima koje već više godina proučava tim istraživača.¹⁷⁷ U samome gradiću pak, župna je crkva blaženoga Julijana izgrađena u 19. stoljeću, ali na mjestu crkve Sv. Marije u Balama, također ranosrednjovjekovne bazilike.¹⁷⁸ U kripti Sv. Julijana izložena je bogata zbirka srednjovjekovne kamene plastike. Veliki broj ulomaka B.

Prostorna situacija ostataka crkve i samostana Vele Gospe nedaleko Bala (prema: I. Matejčić - M. Jurković u MHAS, Kulturno-povijesni vodič - 19)

Ulomak arkade ciborija iz crkve Vele Gospe nedaleko Bala (Lapidarij u Balama - foto: P. Vežić)

¹⁷⁹ B. MARUŠIĆ, Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri, (dalje: Bale), *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 13, Split, 1983, str. 100, tabla I, slika 1-c.

¹⁸⁰ I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ - J.-P. CAILLET, Vela Gospa, str. 139, slika 9.

¹⁸¹ B. MARUŠIĆ, Bale, str. 104, tabla XX, slika 5.

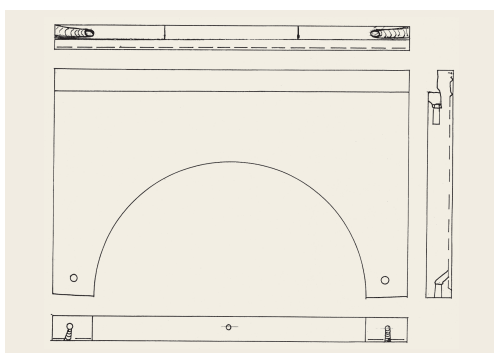
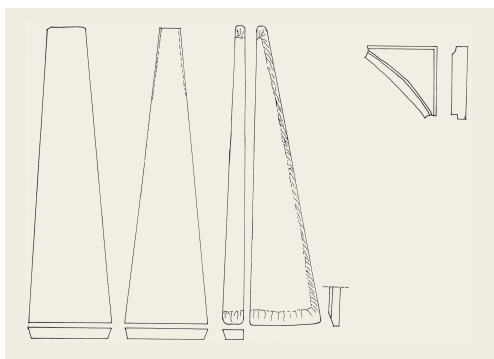
¹⁸² B. MARUŠIĆ, Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću, *Arheološki vestnik*, sv. XXIX, Ljubljana, 1978, str. 566.

¹⁸³ ISTI, Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956-1958, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 8-9, Split 1963, 255-257.

Marušić pripisuje Sv. Mariji, ali jedan dio i Veloj Gospi. Jedan među ostalima, pripisan Sv. Mariji, doimlje se kao tjemeni dio ranosrednjovjekovnoga ciborija, mada je objavljen kao ulomak grede oltarne ograde.¹⁷⁹ Oblinu luka prati tropruta pletenica, a završni vijenac tvori niz voluta, tzv. kuka, povijenih na lijevo. Stilski su srodne sličnim volutama na zabatu ograde svetišta iz Vele Gospe,¹⁸⁰ kojoj B. Marušić pripisuje drugi ulomak ciborija.¹⁸¹ Čini se da je riječ o gornjemu dijelu arkade na kojoj se u podgledu nalazi i utor za vješanje svjetiljke. Svakako i njezin luk prati jednostavna tropruta pletenica, dok ostaloga uresa na ploči nije bilo, ili je naknadno preklesan. Dakako, prerano je za konačnu prosudbu, pa ću izraziti tek sklonost prema mogućnosti da je riječ ipak samo o jednome ciboriju i to vjerojatno iz crkve Vele Gospe pokraj Bala.

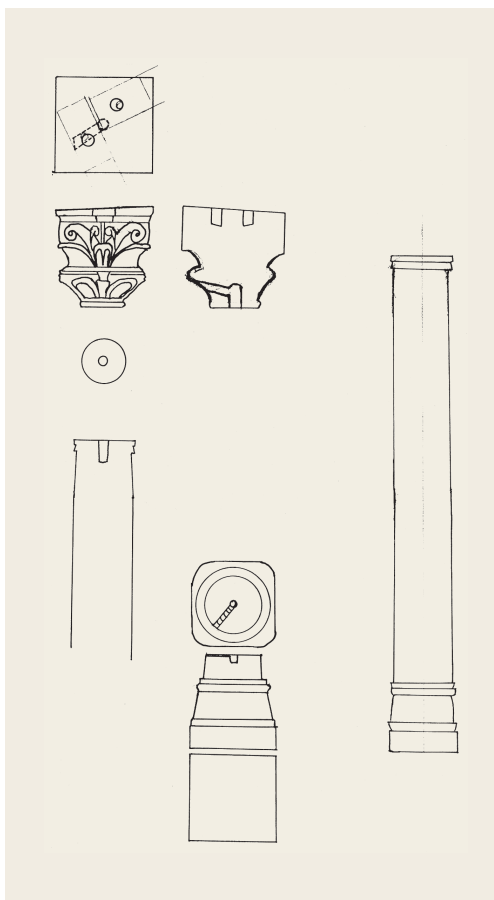
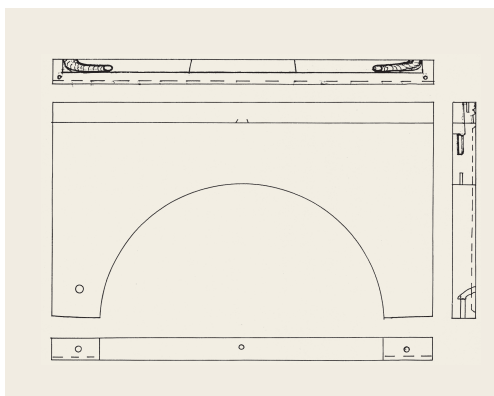

Prostorna situacija ostataka crkve i samostana Sv. Andrije u Betiki nedaleko od Pule (iz dokumentacije Arheološkog muzeja Istre u Puli)

Elementi ciborija iz crkve Sv. Andrije (crteži: F. Juroš-Monfardin)

Betika. Crkva Sv. Andrije u Betiki nedaleko od Pule razvila se iz kasnoantičke memorije trolisnoga oblika u ranokršćansku trobrodnu baziliku u kojoj je *cella trichora* postala svetište.¹⁸² Tu je u ranome srednjem vijeku podignut oltarni ciborij o kojem svjedoče brojni ulomci koje je dijelom već publicirao B. Marušić¹⁸³, ali kojih danas ima više negoli je njemu bilo poznato. Otkrila ih je i sabrala s ostalima F. Juroš-Monfardin. Ona je posebnu pozornost posvetila konstruktivnim rješenjima ciborija koji je sustavom klesarskih vezova i metalnih spona među njima bio povezan u cjelovitu strukturu. Temeljem rezultata njezinih proučavanja bilo je moguće sačuvane dijelove povezati u sustavnu cjelinu. Sama je instalacija mjerama bila zamjetna, ukupno visoka oko pet metara te široka oko 180 cm. Radi se o četverostranoj kruni kod koje se bočne stranice pod pravim kutom prislanjaju uz poledinu prednje i stražnje arkade, te su povezane metalnim sponama u jedinstvenu cjelinu. U vrhu arkada, s njihove unutrašnje strane, na uglovima krune nalaze se utori, odnosno ležajevi za horizontalno položene trokutaste ploče, koje su skupa s arkadama nosile pokrov ciborija u obliku osmerostrane piramide visoke oko 160 cm. U tjemenu svake arkade je utor za metalni trn o koji je vješana svjetiljka, dok su u petama luka utori za ugrađivanje pruta o koji se vješala zavjesa. Trnovima su međusobno bile povezane arkade s kapitelima stupova, odnosno sami stupovi s bazama i kapitelima.

*Elementi ciborija iz crkve Sv. Andrije
(crteži: F. Juroš-Monfardin)*

*Instalacija ulomaka ciborija iz crkve Sv. Andrije
(Arheološki muzej Istre u Puli - foto: Z. Alajbeg)*

Gornji rub svake arkade obrubljen je nizom voluta, tzv. kuka koje tvore završni vijenac krune. Razmaci među volutama su prošupljeni. Čini se da su na svakoj stranici ciborija kuke tekle u dva niza polegnuta prema sredini arkade. Podno vijenca, na plohama krune prepliću se različiti pleterni ornamenti s geometrijskim i biljnim motivima. Tako rubove pročelne (?) arkade prate troprute lozice s povijenim listovima, te među lozicama grozd sa zrnjem koje ocrtavaju kružići s točkom, tzv. punce. Na jednoj se bočnoj stranici u gornjoj zoni nalaze dva niza troprutom trakom ocrtanih učvorenih kvadrata s listovima loze ili grozdovima u sredini, te uz okomite rubove troprutom trakom iscrtan niz

Ulomci četiriju arkada ciborija iz crkve Sv. Andrije (Arheološki muzej Istre u Puli - foto: Z. Alajbeg)

karakterističnih osmica. U uglu između kvadrata i osmica je krug s rozetom i dva grozda. Na drugoj bočnoj arkadi pereci prate gornji rub stranice, a pletenica lijevi i desni. Među njima je veliki trorogi perec s kružićima u srednjoj širokoj traki. Na začelnoj (?) stranici pak, sve rubove prate nizovi pereca, te u uglu među njima veliki trorogi perec s kružićima na srednjoj širokoj traki kao na spomenutoj bočnoj arkadi. Stilske odlike svih tih ornamentata ukazuju na skulpturu srodnu ranim primjerima karolinškoga doba.¹⁸⁴

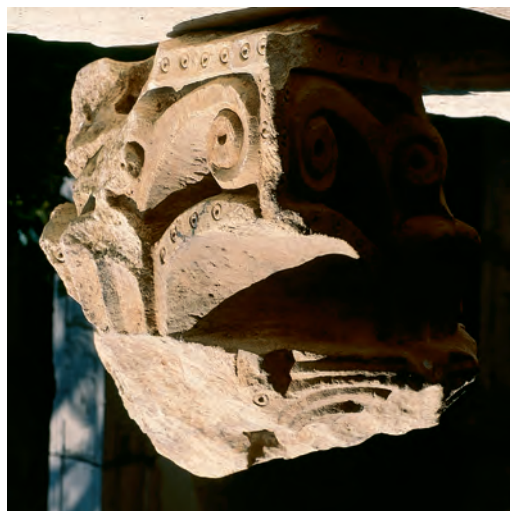
Zanimljiv motiv među ornamentima na kruni ovoga ciborija predstavljaju krugovi s rozetom u trokutastome polju jedne bočne stranice. Međutim, važnu euharistijsku simboliku tvore prepleti lozice s grozdovima na pročelnoj (?) te grozdovi na spomenutoj bočnoj stranici. Zanimljiv je i način njihova oblikovanja koji čini srcoliki list ispunjen ugraviranim puncama, kružićima posred kojih je udubljena točka. Isti se element niže i središnjom širokom trakom na složenome troprutom prepletu jedne stranice na kruni. Slične ćemo kružice zapaziti, na primjer, i na krstioničkome ciboriju iz Pule ili onome iz Novigrada u Istri, ali i na nizu spomenika ranoga srednjega vijeka u furlanskome kulturnom krugu.¹⁸⁵

¹⁸⁴ P. VEŽIĆ, kat. jed. I. 13, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 26-27.

¹⁸⁵ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium medievalium*, sv. 1. (dalje: Il ciborio), Zagreb - Motovun 1995, str. 114-149. - S. LUSUARDI SIENA, L'arredo liturgico, str. 175-177. - M. RIGHETTI TOSTI-CROCE, La scultura, *I Longobardi*, Milano, 1990, str. 317.

Ulomci arkade ciborija iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu (foto: P. Vežić)

Ulomak kapitela s ciborija iz crkve Sv. Andrije (Arheološki muzej Istre u Puli - foto: P. Vežić)

¹⁸⁶ S. LUSUARDI SIENA, L'arredo liturgico, str. 156-157.

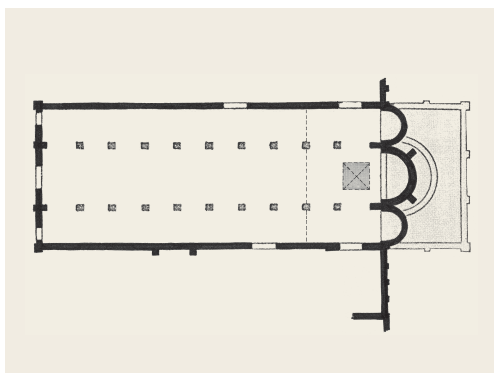
¹⁸⁷ M. LAVERS, I cibori di Aquileia e di Grado, *Antichità Altoadriatiche*, sv. VI (dalje: I cibori), Trieste, 1974, str. 153-156.

¹⁸⁸ C. RIZZARDI, Il ciborio, str. 163, sl. 3.

¹⁸⁹ A. GNIRS, Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien, *Kunsthist. Jahrbuch*, Bd. V, Wien, 1911, stupac 36, slika 32. - C. DE FRANCESCHI, Dante e Pola, *Atti e Memorie*, volume XLIV, Pola, 1933, str. 31, slika 3. - B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967, str. 11, tabla VI, slika 1.

Vijenac voluta po gornjem rubu krune imao je naprimjer ciborij od kojega su dvije arkade sačuvane u bazilici Sv. Aleksandra u Rimu,¹⁸⁶ ili pak tek u ulomcima sačuvana stranica ciborija iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu¹⁸⁷; preplet lozice s grozdovima ima na pročelnoj stranici ciborij Sv. Eleukadija iz Ravene.¹⁸⁸ Dakako, i ciborij iz Betike zacijelo pripada produkciji vremena i radionica u kojima su nastali i ostali navedeni, pa ga valja pripisati tome kulturnom krugu i datirati u prve godine ili desetljeća 9. stoljeća.

Pula. Crkva Sv. Felicite u Puli, u predgrađu, izvorno je bila trobrodna cemeterijalna bazilika iz ranokršćanskoga razdoblja, tlocrtom slična pulskoj katedrali. U srednjemu je vijeku na njezinu mjestu izgrađena templarska bazilika posvećena Sv. Ivanu Krstitelju. Kasnije je i ta razorena. Ulomci ciborija otkriveni na tom lokalitetu pripadaju prvotnoj građevini, njezinu ranosrednjovjekovnom liturgijskom namještaju. Sačuvani su uglavnom dijelovi jedne stranice izložene u Arheološkome muzeju Istre u Puli.¹⁸⁹ Radi se o arkadi širokoj 220 cm. Raspored utora na njezinoj stražnjoj strani uz gornji rub stranice, odnosno ležajevi za horizontalno položene trokutaste ploče koje su skupa s njom nosile osmerostrani

Tlocrt crkve Sv. Felicite u Puli, začelni dio je ostatak ranokršćanske bazilike na mjestu koje je izgrađena srednjovjekovna crkva (prema: B. Marušić u *Kasnoantička i bizantska Pula*)

Arkada ciborija iz crkve Sv. Felicite u Puli (Arheološki muzej Istre u Puli - foto: Z. Alajbeg)

¹⁹⁰ P. VEŽIĆ, kat. jed. I. 52, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 63-64.

¹⁹¹ "Šahovsko polje" na završnim vijencima imaju npr. ciboriji 11. st. u Zadru, onaj prokonzula Grgura iz katedrale i onaj iz bazilike Sv. Tome, a ima ga i srodan ciborij iz bazilike Sv. Petra i Mojsija u Solinu.

¹⁹² V. DELONGA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*. Split, 2000, str. 220. - ISTA, kat. jed. I. 53, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 64.

¹⁹³ J. ĆUS-RUKONIĆ, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinj*. Cres, 1991, str. 11.

piramidalni pokrov, svjedoče da je riječ o ciboriju kvadratne osnove. Nije moguće sa sigurnošću kazati je li ona pročelna, začelna, ili možda bočna stranica instalacije, što se ipak čini najvjerojatnije. U tom bi slučaju kruna bila široka oko 240 cm. Svakako, riječ je o ciboriju vrlo velikih dimenzija, zacijelo iz svetišta bazilike. Glavi likovni sadržaj na arkadi tvore tropruti ornamenti. Uz gornji rub teče traka s međusobno prepletenim učvorenim krugovima i rombovima. Uz bočne bridove teku, poput široke trake, po dvije troprute stabljike koje se pružaju u valovitoj liniji. Na mjestu gdje se spajaju podvezane su, a u vrhu zavijene u volute. U bademastim ovalima pak, poljima gdje se stabljike razmiču, smješten je po jedan ljiljanov cvijet. Srodan ornament podvezanih troprutih stabljika, ali s pticama u takvim ovalima, sačuvan je na ulomku jedne arkade manjega ciborija u Novalji. Slična se polja nalaze na ulomku u Stomorini, župnoj crkvi u Omišlju na Krku te na različitim ulomcima iz Dubrovnika (s cvjetovima ili križevima u ovalima) i na ulomcima dviju arkada ciborija u Kotoru (s bršljanovim listom i viticama u ovalnim poljima). U trokutastim poljima pak smještena je po jedna u koncentričnim krugovima rascvjetana rozeta s dva reda latica i kuglastom glavicom u sredini. Pod rozetom i po njezinome boku nalazi se po jedan trorogi perec. Ornamente međusobno odvajaju horizontalno postavljena traka u obliku dvoprute pletenice, a po cijelome obrisu arkade teku nizovi kvadratnih zubaca. Sva je kompozicija postavljena strogo simetrično. Srodnost s pročelnom arkadom ciborija iz Sovane, ili pak s onima iz crkve Sv. Aleksandra u Rimu, pokazuju nizovi kvadratičnih zubaca koji prate obris cijele arkade iz Sv. Felicite. Povrh nje, kao odvojeni element ciborija zacijelo je bio montiran završni vijenac s ukrasom vjerojatno u obliku voluta (poput onih na sljedećim primjerima iz Pule, Omišlja, Novalje i Zadra), a možda i s natpisom? U cjelini, arkada se doimlje ipak mlađom od ciborija iz Betike pa bi se opreznije mogla datirati možda u drugu četvrtinu ili trećinu 9. stoljeća.¹⁹⁰

Crkva Sv. Ivana od Nimfeja u Puli bijaše, poput Sv. Felicite, cemeterijalna bazilika podignuta na mjestu antičkoga nimfeja pred samim gradom. Tijekom ranoga srednjeg vijeka bila je opremljena predromaničkim crkvenim namještajem. Tri ulomka kamene grede pripisana su arhitravu ograde svetišta. No karakteristični elementi ukrasa na njima ukazuju na mogućnost da je riječ o završnome vijencu ciborija, ili pak edikule slične onima pretpostavljenim u Zadru (vidi naprijed). Tako su volute, tzv. kuke, u gornjemu pojasu grede polegnute na jednu i drugu stranu, prema njezinoj osi, što je svojstveno vijencima nad arkadama ciborija. Na njima je također čest ukras ornamenta zvanog "šahovsko polje", smještenog redovito u donjem pojasu vijenca, upravo kao i na primjeru iz Sv. Ivana od Nimfeja.¹⁹¹ Tu je u srednjemu pojasu tekao natpis koji unatoč dobro očuvanim fragmentima nije moguće povezati u suvislu cjelinu: SUBDUCI FACIAS UBI SPLEND ... / ... [Ma]THE[us] EST ET CUM SANCTIS M[artiribus ...] / ... MVLO : ET PO ...¹⁹²

Cres. Dosad nisu registrirani znatniji ulomci oltarnih ciborija na otocima Kvarnera. No bez sumnje valja očekivati nalaze u Osoru, Krku i Rabu. Na vrhu preslice crkve Sv. Duha u Cresu ugrađen je akroterij nekoga ciborija koji svjedoči o takvoj instalaciji, navodno iz 11. stoljeća, u nekoj tamošnjoj crkvi.¹⁹³

Ulomak završnoga vijenca pretpostavljenog ciborija iz bazilike Sv. Ivana od Nimfeja u Puli (Arheološki muzej Istre u Puli - foto: Z. Alajbeg)

Ulomak završnog vijenca ciborija s još neutvrđenog lokaliteta (crkva Uznesenja Marijina u Omišlju - foto: P. Vežić)

Kapiteli ciborija s još neutvrđenog lokaliteta (crkva Uznesenja Marijina u Omišlju - foto: P. Vežić)

Omišalj. U zidanim strukturama Stomorine, župne crkve u Omišlju na Krku, posvećene Uznesenju Marijinom, ugrađeni su mnogi ulomci ranosrednjovjekovnoga namještaja. Tako se podno velikoga retabla na oltaru s renesansnim poliptihom nalazi uzidana greda završnoga vijenca predromaničkoga ciborija. U gornjoj zoni vijenca dva su niza nasuprotno polegnutih voluta (tzv. kuka) s trokutom među njima, a u donjoj je vrlo trošan natpis na kojem se ipak razabire: ... VIRGINIS ... EGO ... MAVRVS ... FIERI ...¹⁹⁴ Spominje se, dakle, Djevica i neki Maur, zacijelo stvarna osoba iz povijesti za kojom još valja tragati. Ciboriju su pripadala i dva kapitela s dva niza listova u donjoj zoni te s viticama i volutama u gornjoj.¹⁹⁵ U crkvi se nalazi spomenuti predromanički ulomak s već zapaženim ornamentom koji, kao u Puli, Novalji, Dubrovniku ili u Kotoru, tvore dvije troprute stabljike što se u valovitim linijama primiču i odmiču zatvarajući tako ovale među sobom.

Supetarska draga. Nedavno je M. Domijan upozorio na ulomak iz crkve Sv. Petra u Supetarskoj Dragi na Rabu, za koji pretpostavlja da je dio zabata ograde svetišta, ali ne treba odbaciti mogućnost da je zapravo riječ o tjemenu dijelu arkade nekoga ciborija, po stilskim odlikama ukrasa, čini se, vrlo ranoga, možda s kraja 8. ili početka 9. stoljeća.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Na taj su me natpis upozorili kolege Nino Novak i Marijan Bradanović iz Konzervatorskoga ureda na Rijeci, na čemu im se i ovom prilikom zahvaljujem.

¹⁹⁵ M. BRADANOVIĆ, *Nepoznati Omišalj*. Omišalj, 2002, str. 10.

¹⁹⁶ M. DOMIJAN, Rab, str. 24.

Tjemeni dio ciborija iz Supetarske Drage na Rabu (prema: M. Domijan u Rab - grad umjetnosti)

Kapitel ciborija iz Raba (foto: P. Vežić)

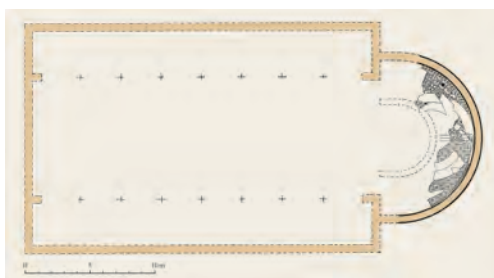
Rab. U crkvi Sv. Andrije u Rabu pak, nalazi se glavica stupa s parom sučeljenih golubica u gornjem dijelu svake stranice kapitela te gustim busenom razlistanoga akantusa po cijelome oplošju glavice.¹⁹⁷ Zacijelo je pripadao ciboriju iz svetišta bazilike. Stilski je srodan kapitelu koji je pohranjen u Arheološkome muzeju u Zadru, ali je donesen s Raba, iz crkve Sv. Eufemije, još u 19. stoljeću.¹⁹⁸ Uz stilsku sličnost obilježava ih i vrsna obrada uz korištenje olova te dlijeta i svrdla. Po tome su srodni općenito ranoromaničkim kapitelima 11. stoljeća ukrašenim oštrim akantusovim listovima, *acanthus spinosa*, pa tako i onima s pretpostavljenoga ranoromaničkog ciborija u Ninu (vidi naprijed str. 99).

¹⁹⁷ ISTO, str. 121.

¹⁹⁸ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke*, str. 78, sl. 60. - I. PETRICIOLI, *Pojava*, str. 66, t. XXV.

Kapitel ciborija iz crkve Sv. Andrije u Rabu (prema: M. Domijan u *Rab - grad umjetnosti*)

Grafička rekonstrukcija tlocrta ranokršćanske bazilike Sv. Marije u Novalji (prema: P. Vežić u Zadar na pragu kršćanstva)

Ulomak pročelne arkade većeg ciborija iz Novalje (Arheološki muzej u Zadru - foto: Z. Alajbeg)

Novalja. Crkva Sv. Marije u Novalji na Pagu omanja je građevina, zvana Mala crkva, ali podignuta na mjestu prostrane trobrodne ranokršćanske bazilike s dubokom polukružnom apsidom na začelnoj strani crkve. Posred apside nalazila se polukružna svećenička klupa, *subsellium* ili *synthronon*, te iza nje *deambulatorium*, ophod za posebne liturgijske funkcije.¹⁹⁹ Vjerojatno iz te crkve potječu dva ulomka, čini se, pročelne stranice ciborija koji je, prema grafičkoj rekonstrukciji koju donosim, zajedno s bazom bio širok, čini se, čak oko 270 cm. Ulomci stranice debeli su 13 cm. Fragment tjemennoga dijela čuva se u Zadru, u Arheološkome muzeju, a onaj pri peti na dnu arkade s desne strane u samoj Novalji, u arheološkoj zbirci "Stomorica". Na tjemennome dijelu arkade istaknut je latinski križ s trakama dvoprutoga pleternoga ukrasa na krakovima. S jedne i s druge strane križa, uz gornji rub krune ciborija, protezao se natpis. Sačuvana su nažalost samo četiri slova od dviju riječi: (...)T VOV(...), koje ipak ukazuju na nekakav zavjet.²⁰⁰ Pod lijevim i desnim krakom križa prema petama arkade spušta se lozica. Nju oblikuje u krugove savijena dvopruta stabljika sa sitnim bademastim listovima po obodu i cvijetom s pet latica u sredini svakoga kruga. S donje strane, uz oblinu arkade, lozicu omeđuje široki baston s astragalima, a s gornje dvopruti profil. Trokutasta pak polja na stranici ciborija bila su vjerojatno ispunjena prepletima troprutoga mrežišta koje je vrlo dobro sačuvano na povećem ulomku arkade, čini mi se, nešto manjega, dakle, drugoga ciborija. No na stranici s križem taj je ornament minimalno sačuvan, tek na uglovima trokutnoga polja, u tjemenu i uz petu pri dnu arkade. Okomiti vanjski brid stranice oblikuje također baston s astragalima. Horizontalni

¹⁹⁹ B. ILAKOVAC, Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji, *Materijali XVIII*, Bitola, 1978, str. 127-136. - P. VEŽIĆ, Prezbiterij katedrale u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30. (dalje: Prezbiterij), Split, 1990, str. 52. - ISTI, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005, str. 38-40, str. 133-135.

²⁰⁰ Zacijelo se radi o nekom obliku latinske riječi *voveo*, koja se nalazi i u tekstu na Ciboriju prokonzula Grgura u Zadru: ... *munusculum quod voveram* ... (Vidi naprijed str. 83 i 205.)

Ulomak jednog tipa završnog vijenca ciborija iz Novalje (zidić u dvorištu kuće Vidas u Novalji - foto: P. Vežić)

Ulomak drugog tipa završnoga vijenca ciborija iz Novalje (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

Grafička rekonstrukcija pročelne arkade većeg ciborija iz Novalje (crtež: P. Vežić)

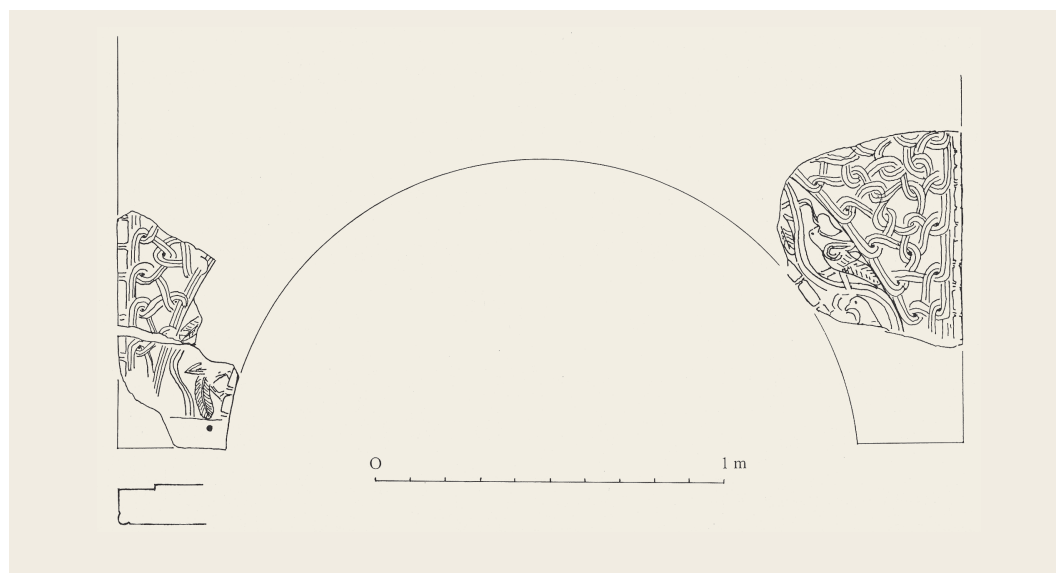
završni vijenac bio je kao zasebni element, poput onih u Puli, Omišlju i Zadru. Na poleđini arkada je utor za ulaganje pokrova. Sličan se, ali plići i okomito postavljeni utor, nalazi uz vanjski rub na poleđini donjega ulomka te svjedoči o prislanjanju bočne arkade na poleđinu pročelne. Stilske odlike, tj. tip križa s proširenim hastama i trake dvoprutoga pletera na njemu, dvopruta lozica te način modeliranja listova i cvjetova na njoj, astragali i tip slova potvrđuju već objavljeno mišljenje da je ciborij iz Novalje nastao u 9. stoljeću.²⁰¹

²⁰¹ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj* (dalje: *Epigrafički spomenici*). Split, 1996, str. 228. - M. SKOBLAR, *Ranosrednjovjekovni ciborij iz Novalje* (dalje: *Ciborij iz Novalje*), *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 29, Zagreb, 2005, str. 9, sl. 4.

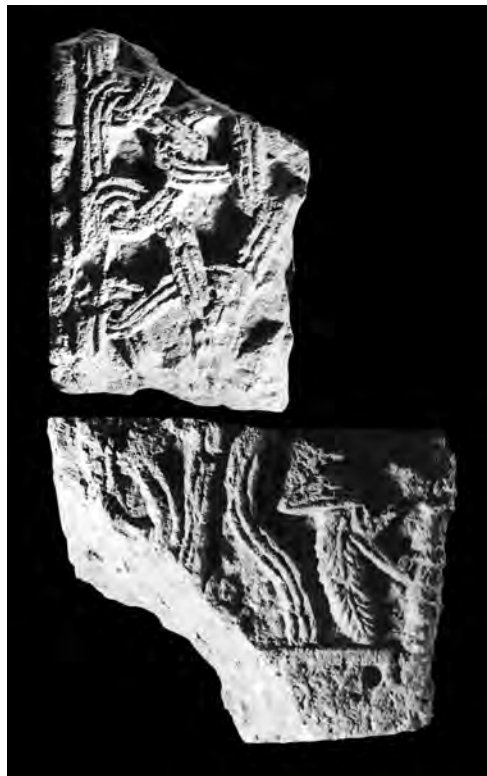

Ulomak pročelne arkade većeg ciborija iz Novalje (Arheološka zbirka Stomorica u Novalji - foto: P. Vežić)

Grafička rekonstrukcija šire arkade manjeg ciborija iz Novalje (crtež: P. Vežić)

Drugi ciborij svjedoči stranica kojoj je pripadao spomenuti oveći ulomak u Novalji, ugrađen u kuću Vidas,²⁰² te dva manja fragmenta pohranjena u lapidariju Arheološkoga muzeja u Zadru.²⁰³ Jedan je otkriven u samoj Novalji, a drugi u Caski, zacijelo na lokalitetu crkvice Sv. Jurja. Sva tri pripadaju istoj arkadi koja je zasigurno bila pročelna ili začelna na kruni također velikoga ciborija, ali, čini se, ipak užega od prethodnog. Prema grafičkoj rekonstrukciji koju donosim bio je širok oko 240 cm. Ploča je za centimetar tanja od one s

²⁰² Ulomak je zapazio već M. Abramić (Vidi: F. BUŠKARIOL, Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilježaka Mihovila Abramića, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Izdanja HAD, sv. 13, Zagreb, 1989, str. 147, slika 3), ali mu prvi znanstvenu pozornost poklanja M. Jurković. (Vidi: M. JURKOVIĆ, Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, navedeno izdanje, str. 124, slika 4).

²⁰³ Ulomke je zapazio i objavio već C. Fisković. (Vidi: C. FISKOVIĆ, Bilješke o paškim spomenicima, *Ljetopis JA*, knjiga 57, Zagreb, 1953, slike 3 i 8).

Ulomci šire arkade manjeg ciborija iz Novalje (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

Ulomak šire arkade manjega ciborija iz Novalje (pročelje kuće Vidas u Novalji - foto P. Vežić)

Ulomak uže arkade manjeg ciborija iz Novalje (Arheološka zbirka Stomorica u Novalji - foto: P. Vežić)

prvoga ciborija. Uz oblinu njezina luka teče široka traka koju ispunja ornament s troprutom stabljikom koja se pruža u valovitoj liniji te nizom ptica od kojih je svaka smještena u vlastitome valu lozice. Trokutasta polja prekriva mreža koju tvori preplet učvorenih troprutih traka. Vanjski rub stranice i unutrašnji rub luka formira uski obli profil s astragalima. Pri dnu pete na lijevoj strani arkade nalazi se rupa za ulijevanje olova. Na poleđini ploče pak, uz njezin se okomiti rub nalazi utor za prislanjanje bočne stranice. Vrsta kamena i način modeliranja te stilske odlike reljefa govore o istome vremenu i radionici u kojoj je nastala i prethodna arkada. Štoviše, u arheološkoj zbirci “Stomorica” u Novalji pohranjen je još jedan ulomak arkade koja je vrstom kamena i stilskom obradom toliko srodna prethodnoj, da se s pouzdanjem može govoriti o bočnoj stranici istoga ciborija. Radi se o ulomku donjega dijela lijeve strane na arkadi. Ukraš na njoj tvore dvije podvezane troprute stabljike i sroliki bršljanovi listovi do njih. Stabljike se pružaju u valovitim linijama koje oblikuju bademasta ovalna polja, poput onih na arkadi ciborija iz Sv. Felicite u Puli ili na onima s kotorskih ciborija. U polju na sačuvanome ulomku nalaze se dvije međusobno leđima okrenute ptice koje kljunom kljuju listove. Uz bok stranice pruža se rubna letva kojom je arkada bila prislonjena uz pročelnu ili začelnu na kruni ciborija. Ulomak je zapazio N. Jakšić i s ostalim elementima iz Novalje datirao također u 9. stoljeće.²⁰⁴

Ostaje pitanje kojim je od novaljskih crkava pripadao taj pretpostavljeni drugi ciborij. Poznato je, naime, da uz baziliku Sv. Marije Novalja ima još i dvije cemeterijalne ranokršćanske crkve, onu u Gaju i onu u Jazu na Starome groblju. Uz potonju A. Šonje 1981. godine navodi ulomke ciborija od grčkog mramora. No ne treba isključiti niti mogućnost dvojne crkve koja bi, u paru sa Sv. Marijom, tvorila u Novalji primjer *basilicae geminae*. Lokulus s poznatim novaljskim relikvijarima, otkriven ispred kuće Vidas 1971. godine²⁰⁵, nalazi se otprilike u osi tako zamišljene druge crkve u kojoj dispozicijom odgovara pretpostavljenome svetištu, te je riječ možda o konfesiji podno oltara u njemu. Takvoj mogućnosti u prilog govori činjenica da je spomenuti ulomak ciborija uzidan upravo na pročelju kuće Vidas te da su pred njom, u zidiću vrta, ugrađena još neka lapida. Među njima je i pet ranosrednjovjekovnih ulomaka od kojih je jedan možda dio kapitela, a četiri su dijelovi grede s ograde svetišta ili, što je vjerojatnije, završnoga vijenca ciborija. Na njemu je u donjoj zoni snažan kimation, a u gornjoj niz voluta s nalijevo povijenim spiralama. Puna visina vijenca je 23 cm.

Zadar. Episkopalni kompleks u Zadru prostor je u kome su tijekom ranoga srednjega vijeka ciboriji mogli biti na tri mjesta: u katedrali Sv. Anastazije (Sv. Stošije), u krstionici do nje te u rotondi Sv. Trojstva (crkvi Sv. Donata).²⁰⁶ Pritom su na području toga sklopa otkriveni ulomci sigurno dvaju ciborija, a možda i trećega na koji ukazuje ulomak arkade i stilski joj srodan kapitel.

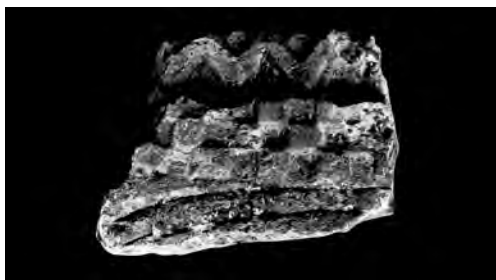
Radi se o malenome, vrlo zanimljivom ulomku arkade koja vjerojatno bijaše stranica ciborija, za koji pak nije moguće kazati je li bio šesterostrani ili četverostrani, niti je li bio krstionički ili oltarni. Nažalost, nije moguće kazati ni kojoj građevini pripada. Otkriven je 1972. godine u dnu križnoga prozora glavne apside na galeriji crkve Sv. Donata, ali tu nije bio ugrađen kao spolij već odložen i potom zaboravljen, vjerojatno kao lapida Arheološkog muzeja u Zadru, koji se do Drugoga svjetskog rata nalazio upravo u rotondi. Dvije stranice ulomka čuvaju izvornu obradu. Jedna stranica je ravna, a druga obla. Ostale dvije su lomovi. Uz oblu stranicu teče profil s astragalima, a uz ravnu niz trokuta koje formira prut lomljen u “cik-cak” liniju. Niz trokuta srodan je sličnim ornamentima na rubovima patera podno obloga svoda pod galerijom crkve Sv. Donata.²⁰⁷ Između astragala i trokuta je traka s

²⁰⁴ Tisuću godina hrvatske skulpture. Zagreb, 1991, str. 24, broj 27. - Tisuću godina hrvatskog kiparstva. Zagreb, 1997, str. 33, slika na stranici 35. - M. SKOBLAR, Ciborij iz Novalje, str. 9-10, sl. 6.

²⁰⁵ B. ILAKOVAC, Ranokršćanski relikvijari kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu, *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb*, Zagreb, 1993-94, str. 47-65.

²⁰⁶ P. VEŽIĆ, The Early-medieval Phase of the Episcopal Complex in Zadar, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 150-157.

²⁰⁷ ISTI, *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske. Zagreb, 1985, str. 13-14. - ISTI, *Sveti Donat - rotonda Sv. Trojstva u Zadru* (dalje: *Sv. Donat*). Split, 2002, str. 113-118.

Ulomak arkade pretpostavljenog ciborija iz druge polovine 8. stoljeća (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

Kapitel pretpostavljenog ciborija iz druge polovine 8. stoljeća (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

Prostorna situacija episkopalnog kompleksa u Zadru u razdoblju ranoga srednjeg vijeka (prema: P. Vežić u Sveti Donat - Rotonda Sv. Trojstva u Zadru)

²⁰⁸ Tako oblikovan gornji dio kapitela karakterističan je element na glavicama stupova ciborija i ograda svetišta ranoga predromaničkog razdoblja.

²⁰⁹ I. PETRICIOLI, *Sculpture in Zadar between the Late Roman and pre-Romanesque Periods, Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 74-83.

²¹⁰ Donekle srodan s tim kapitelom je i onaj iz katedrale u Dubrovniku koji I. Žile, čini mi se, opravdano pripisuje također ciboriju, ali datira u 11. stoljeće. (Vidi: I. ŽILE, *Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale (dalje: Kameni namještaj), Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*. Dubrovnik, 2001, str. 467 i 477-478.

motivom zuboreza sličnoga šahovskom polju. Srodni se ornament nalazi na kapitelu koji bijaše ugrađen u zazidu širokoga otvora na sjevernome boku apside zadarske katedrale. Tu je dospio kao spolij uzidan u 19. stoljeću, a otkriven istraživanjem bazilike 1990. godine. U gornjoj zoni kapitela, dijelu koji se doimlje kao samostalni kvader²⁰⁸, listovi su u vršku svijeni u volute te obrubljeni profilom koji tvore dijamantni zupci. U vrhu je zakrčljali abakus. U donjoj zoni odvojenoj od “kvadera” nalazi se “košara” kapitela koju oblikuje pet nizova takvih zubaca, po dojmu vrlo sličnih šahovskom polju. Pod njima pak, dvopruta je “cik-cak” prelomljena traka koja tvori niz trokuta srodnih onima na ulomku arkade. Sve me to navodi na pretpostavku kako arkadu i kapitel stilski i vremenski treba povezati s djelima ranoga razdoblja predromaničke kamene plastike u Zadru, djelima otkrivenim ponajviše na području episkopalnoga kompleksa²⁰⁹, te pretpostaviti kako su to dijelovi nekoga ciborija katedrale ili rotunde iz druge polovine 8. stoljeća.²¹⁰

Ulomak donjeg dijela arkade ciborija, otkriven u dvorištu katedrale u Zadru (Arheološki muzej Zadar - foto: S. Kukić)

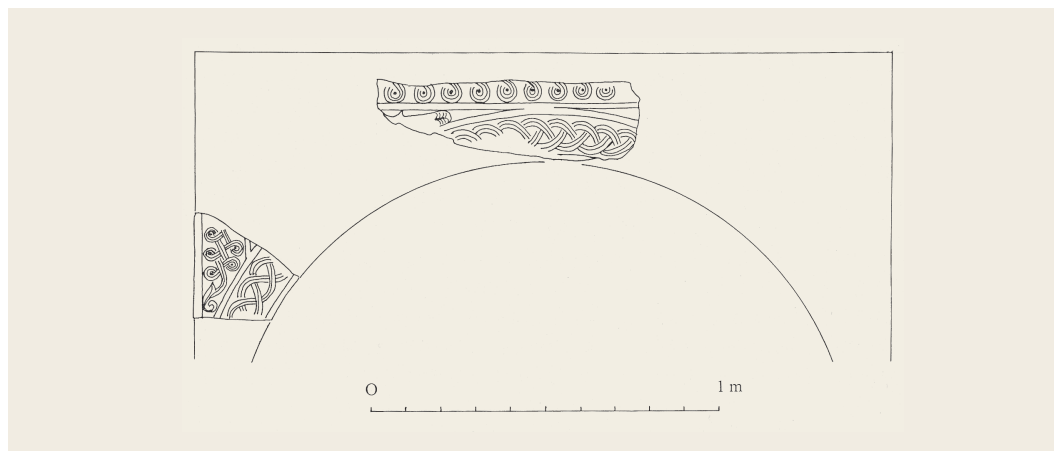
Ulomak gornjeg dijela s lijeve strane arkade ciborija, otkriven u dvorištu katedrale u Zadru (Arheološki muzej Zadar - foto: s: Kukić)

²¹¹ V. DELONGA, Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Prilozi povijesti umjetnosti*, sv. 35. (Petričević zbornik I), (dalje: Sv. Martin u Lepurima), Split, 1995, str. 313. - S. NIMAC - V. DELONGA, *Lepuri - stanovništvo i kulturno povijesni spomenici* (dalje: Lepuri). Lepuri, 1997, slika 24.

²¹² T. BURIĆ, Kameni namještaj predromaničke crkve Sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 13, Split, 1983, str. 154; Preplet sličnih "osmica" nalazi se na pluteju s likom vladara iz krstionice u Splitu, za koji se pretpostavlja da je iz crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Uz drugu pretpostavku: da je taj plutej iz splitske katedrale, I. Fisković navodi i treću: da je iz crkve Sv. Eufemije u Splitu. (Vidi: I. FISKOVIĆ, Il re croato del bassorilievo protoromanico di Spalato, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 180). Drugi kasni ulomak s "osmicama" je onaj iz Crkve na Gradini u Solinu (Vidi: A. PITEŠA, Arheološka mjesta i spomenici, *Starohrvatski Solin*. Split, 1982, str. 134, slika 57). Ostale analogije, bilo u Istri ili Dalmaciji, kao i one u Italiji, rane su, uglavnom iz 9. st. - T. BURIĆ, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 18, Split, 1988 (1990), str. 105, tabla IV, slika 28. - ISTI, Putalj u srednjem vijeku, *Sv. Juraj od Putalja*. Split, 2001, str. 182-193.

O drugome ciboriju s područja episkopalnog kompleksa svjedoče svega dva ulomka jedne arkade, otkrivena u dvorištu katedrale, ali možda i dio završnoga vijenca s volutama te akroterij otkriven u dvorištu do zvonika. Oba su ulomka arkade pohranjena u lapidariju Muzeja u Zadru. Isklesana su od iste vrste bijeloga vapnenca i jednako su debela (13 cm), a imaju iste stilske odlike. Jedan pripada tjemenu, a drugi bočnom dijelu zacijelo iste stranice na kruni ciborija. To je bila jedna od bočnih arkada. Prema grafičkoj rekonstrukciji koju donosim bila je široka oko 230 cm. Oblinu njezina luka prati tropruta pletenica, a gornji i bočne rubove stranice ornament troprute trake svijene u nizove tzv. "osmica" sa svrdlanom rupom u sredini svakoga čvora. Pri dnu ornament završava viticom i volutom. U trokutastome polju s lijeve strane arkade, uz njezin gornji rub, sačuvan je tek vršak, čini se, krila ptice i njezin rep. Vjerojatno se radilo o ugaonoj kompoziciji sličnoj onima na ciboriju iz crkve Sv. Krševana, odnosno iz crkve Sv. Dimitrija. Preplet "osmica" pak, kao ornament na elementima liturgijskoga namještaja iz ranoga srednjega vijeka zastupljen je u velikom broju primjera na talijanskoj strani Jadrana, a u relativno malom na hrvatskoj strani. Ipak i tu ga nalazimo na cijeloj obali od Istre (Betika, Vodnjan, Guran, Šijane) do juga Dalmacije (Dubrovnik, Rijeka Dubrovačka, Stari Bar). Zadru su prostorno najbliže analogije u Lepurima kod Benkovca, 9. stoljeće ²¹¹, te na Kapitulu u Kninu i u solinskome krugu gdje postoje kasni primjeri u "Šupljoj crkvi" i Gradini, i rani na obližnjemu Putalju.²¹² Stilske odlike zadarskoga ciborija, možda ponajviše zbog ugaone kompozicije i načina kojim je oblikovan rep ptice te zbog važne analogije upravo s ciborijem iz Betike, govore bi više u prilog datiranju u 9. stoljeće i već spomenutoj zadarskoj radionici.

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija s ulomcima otkrivenim u dvorištu katedrale u Zadru (crtež: P. Vežić)

Ulomak završnog vijenca ili pokrovnog rebra s piramide nekog ciborija, otkriven u dvorištu katedrale u Zadru (privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru - foto: P. Vežić)

Ulomak završnog vijenca s krune nekog ciborija, otkriven u dvorištu do zvonika katedrale u Zadru (privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru - foto: P. Vežić)

Ulomak tjemelog dijela arkade nekog ciborija, otkriven u dvorištu do zvonika katedrale u Zadru (privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru - foto: P. Vežić)

Akroterij s pokrova nekog ciborija, otkriven u dvorištu do zvonika katedrale u Zadru (privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru - foto: P. Vežić)

Nedavno je u dvorištu do zvonika katedrale otkriven spomenuti ulomak završnoga vijenca s krune ciborija te akroterij s vrha piramide na pokrovu nekoga ciborija.²¹³ Oba bi fragmenta po stilskim odlikama i mjerama mogla odgovarati kruni i piramidi pretpostavljenoga drugog ciborija s područja episkopalnoga kompleksa. Vijenac se kao samostalan element postavljao na vrhu stranica krune ciborija, srodno onome iz bazilike Sv. Ivana ispred Grada i sličnim primjerima. Na prednjoj je strani, upravo kao na navedenom primjeru, ukrašen volutama koje se u dva niza pružaju prema sredini gdje u okomitoj osi vijenca stoji karakteristični maleni trokut. Kod akroterija je riječ o vitkome busenu palmeta koje se u dva reda penju uz jezgru akroterija. U vršku su se listovi izvijali odvojeni od jezgre, ali su ti dijelovi volumena nažalost otučeni, tek donekle očuvani u gornjem redu listova. Spomenuti akroterij s njezina vrha ima dva reda visokih listova u obliku palmeta. Pod njima je bio vijenac arkada koje su nažalost polomljene, a nad njima kugla u kojoj se nalazi okomito ukopana rupa, očito utor za križ na vrhu ciborija. U podgledu akroterija pak, rupa je za trn o kojem je visjela svjetiljka nad oltarom. Među njima, u samome vrhu akroterija čunjasta je čaška u koju je bio zaboden križ. Pri dnu pak, otučen je konstruktivni profil koji je sjedao na vrškove stranica piramidalnoga pokrova. U podgledu akroterija nalazi se utor za metalni trn o koji se vješala svjetiljka posred ciborija, a iznad oltara.

Možda naznačenome ciboriju treba pripisati i ulomke završnog vijenca ili pokrovnih rebara s nizovima ažuriranih voluta u gornjoj zoni. One su pratile brid piramide, a pod njima je trn uz koji su se prislanjale dvije susjedne stranice pokrova. Ulomak sličnoga rebra pohranjen je u Arheološkome muzeju u Zadru. Podno voluta na njemu je uklesana riječ: (m)ISEREATV(r), dio natpisa s tekstem iz Psalma 66 *Deus misereatur nostri* ...²¹⁴ (vidi sliku na str. 32)

Katedrala Sv. Anastazije (Sv. Stošije) u Zadru, romanička je trobrodna bazilika podignuta u 12. stoljeću na mjestu bazilike Sv. Petra, ranokršćanske građevine iz 4/5. stoljeća. Ta je imala polukružnu apsidu s unutrašnjim promjerom izrazito širim od raspona srednje lađe crkve. Posred apside bila je svećenička klupa s ophodom.²¹⁵ Svetištu te bazilike već je prije stotinjak godina pripisan tzv. Ciborij prokonzula Grgura iz 11. stoljeća.²¹⁶ Radi se o konstrukciji koja, ukoliko je zaista iz katedrale, bijaše prvi put u njoj demontirana već prilikom izgradnje romaničke bazilike, u čijem je svetištu, pretpostavlja se, potom stajala do 14. stoljeća. Tada je zamijenjena gotičkim ciborijem iz 1332. godine. Zatim je možda prenesena u romaničku crkvu Sv. Petra Novog na Trgu, a po njenu rušenju, sredinom 15. stoljeća, u ulomcima ugrađena u gornji dio novoga zvonika podignutog do katedrale tijekom

²¹³ N. JAKŠIĆ, kataloška jedinica III. 47, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 155.

²¹⁴ I. PETRICIOLI, *Natpisi*, str. 262.

²¹⁵ P. VEŽIĆ, *Prezbiterij*, str. 50-55. - ISTI, *Zadar na pragu kršćanstva*, str. 38-40, str. 133-135.

²¹⁶ *Führer durch das K. K. Staatsmuseum in San Donato in Zara*. Wien, 1912, str. 64-65, br. 85-89.

*Instalacija ulomaka krune ciborija
prokonzula Grgura (Arheološki muzej u
Zadru - foto: P. Vežić)*

²¹⁷ I. PETRICIOLI, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji (dalje: Pojava romaničke skulpture), Zagreb, 1960, str. 15-18, tabla I i II.

²¹⁸ N. JAKŠIĆ, *Solidus romanatus* na istočnoj jadranskoj obali, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 12, Split, 1982, str. 182. - ISTI, Tri umjetnička i epigrafska spomenika iz Sukošana, *Diadora*, sv. 10, Zadar, 1988, str. 199.

druge polovine 15. stoljeća. Tu su dijelovi arkada i završnoga vijenca otkriveni u 19. stoljeću te konačno pohranjeni u Arheološki muzej u Zadru. Njihovu punu integraciju i znanstvenu obradu izvršio je I. Petricioli 1960. godine.²¹⁷ Povezao je tada plastiku ciborija s nizom srodnih skulptura pripisujući ih u cjelini ranoromaničkoj umjetnosti. N. Jakšić pak svojim je analizama potkrijepio pretpostavku o ciboriju kao instalaciji iz katedrale.²¹⁸ Nju je vjerojatno za tu crkvu dao podići zadarski prokonzul Grgur. Nažalost, nisu sačuvani stupovi ni kapiteli ciborija, niti dijelovi njegova pokrova. No očuvane su

²¹⁹ Paunovi su zacijelo bili na pročelnoj stranici ciborija iz bazilike Sv. Tome u Zadru; zatim na pročelnoj stranici ciborija iz crkve Sv. Bartula u Galovcu nedaleko od Zadra.

u većim ili manjim dijelovima sve stranice krune te gotovo u cijelosti završni vijenac pročelne arkade i skoro polovina jedne bočne. Kruna je široka približno 230 cm. Stranica sa sučeljenim “psima”, zapravo vjerojatnije lavićima ili jaganjcima, u jednome trokutu, i grifonom što grabi janje u drugome, pripisana je prednjoj arkadi krune. Međutim, relativno su brojni primjeri oltarnih ciborija na kojima su zapravo paunovi na pročelnoj stranici; na primjer ciborij u Cortoni, ili onaj u Peruggiji, a paunovi su i na prednjoj stranici ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima.²¹⁹ Čini mi se stoga da bi arkadu s paunovima, ma koliko god je ona slabije klesana od ostalih stranica na zadarskome primjeru, upravo radi ikonografskoga programa valjalo tretirati kao pročelnu arkadu. Kako nedostaje tjemeni dio, to nažalost nije moguće provjeriti logičnu pretpostavku da se u sredini među paunovima nalazio križ, kao što je to slučaj u Cortoni ili Peruggiji.

Svaku arkadu ciborija prokonzula Grgura zatvara u osnovi ista geometrijska shema. Oblinu luka prati široka traka sa složenim pletenim ornamentom, a ostale bridove optočuje uska traka s dvoprutom pletenicom, osim na stranici s lavićima gdje je pletenica tropruta. Uz luk stranice s paunovima protežu se tropruti učvoreni krugovi prepleteni s dvije također troprute trake koje, provlačeći se kroz krugove, tvore niz rombova. Uz luk druge stranice, one koja je bila po jednome boku ciborija, proteže se niz složenih dvoprutih čvorova koji tvore niz radijalno poredanih trapezastih ornamentata. U desnome trokutu na njoj važan je euharistijski prizor: dva pauna uz kalež. U lijevome je grifon koji grabi janje, a pred njima je ptica, možda labud. Uz luk treće arkade, one koja je bila po drugome boku ciborija, neprekinuto se proteže dvopruti mrežasti ornament. U jednome i drugome trokutu po jedan je lav što grabi janje. Uz arkadu četvrte stranice nižu se složeni tropruti čvorovi koji tvore niz kružnih ornamentata. U lijevome trokutu je spomenuti prizor sučeljenih jaganjaca ili lavića, a u desnome drugi prizor grifona što grabi janje. Uska traka što optočuje sve stranice ciborija po vanjskim bridovima uglavnom je jednostavna dvopruta pletenica s tzv. okom u svakome čvoru. Tek četvrta arkada ima troprutu pletenicu. Obje pete pri dnu svake arkade imaju rupu za ulijevanje olova na spoju krune s kapitelom. U nekima se i danas nalazi olovo. Niti jedna stranica nažalost nije sačuvana u kontaktnoj zoni sa završnim vijencem tako da nisu sačuvani spojevi vijenca i arkada, kao ni tragovi pokrova koji je zacijelo bio osmerostrana piramida. Završni vijenac tvori odvojena greda jednostavna profila, u donjoj zoni kosa, a u gornjoj malo izbačena u prostor. Donju zonu raščlanjuju nizovi naizmjenično istaknutih i utonulih kvadratića složenih u tri reda, a gornju volute koje su se u sredini stranice račvale u dva nasuprotno povijena niza. Na sačuvanome dijelu vijenca očuvani su i tragovi crvene i plave boje. Vijenac na čeonj strani ciborija nema opisani ukras već u dva reda složen vrijedan natpis:

+ O PRINCEPS PETRE PRINCIPVM
CAELESTIS AVLAE CLAVIGER
DEVOTIONIS SVSCIPE
MVNVSCVLV(m) Q(uod) VO(veram)
PROCONSVL EGO INFIMVS
GREGORIVS Q(ui) NOMINOR
VT PIE MICHI CONFERAS
PRO PARVIS M(a)G(na) (munera)

“O Petre, prvi od prvih,
ključaru dvora nebeskog,
daj primi darak zavjetni,
što bio sam obećao
ja, namjesnik preponizni,
kog Grgur zovu imenom;
za mali dar milostivo
uzvrati meni velikim.”

Prijevod M. Lončara

Četiri arkade na kruni ciborija prokonzula Grgura (Arheološki muzej u Zadru - foto: Z. Alajbeg)

Natpis ima sve navedene karakteristične elemente teksta na oltarnome ciboriju. Navodi ime sveca kome je crkva posvećena, tj. zaziva Sv. Petra koji se u 11. stoljeću, vidimo, još štovao u katedrali, mada su tada u njoj već više od dva stoljeća bile i relikvije sv. Anastazije. Međutim, natpis istovremeno može ukazivati i na drugu mogućnost, na autoritet *ključara nebeskih dvora* pri obredu krštenja, što otvara problem tumačenja toga ciborija kao možda krstioničke instalacije. Naime, *Djela apostolska* govore o Petrovu zalaganju za krštenje prvih pogana “u ime Isusa Krista” s kojim se prima “dar - Duha Svetoga”.²²⁰ Nezavisno od alternativa, samo ime i titula donatora, prokonzula Grgura, potomka drevne zadarske porodice Madijevaca, koji je tridesetih godina 11. stoljeća bio carski namjesnik u Dalmaciji, precizno određuje vrijeme nastanka toga ciborija.

²²⁰ Vidi bilješku 162.

Kameni križ vjerojatno s vrha pokrova nekog ciborija s područja episkopalnog kompleksa u Zadru (privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru - foto: Z. Alajbeg)

Kapitel iz kripte katedrale (foto: P. Vežić)

U kriпти katedrale podignute u 12. stoljeću ugrađeno je dvadeset stupova i kapitela koji su kao spolija ponovo upotrijebljeni iz struktura prvotne bazilike i njezina liturgijskog namještaja. U prednjem dijelu ugrađeno je osam stupova koji su tanji od onih u stražnjem dijelu. Među njima prepoznaju se neki elementi ranije ograde svetišta, stupovi s tragovima prislonjenih pluteja, jedan kapitel u sačuvanoj predromaničkoj formi i ostali s jasnim tragovima naknadnoga preklesavanja. Međutim, neki od njih možda su pripadali instalacijama ciborija iz katedrale i krstionice. Svojim mjerama ukazuju na takvu mogućnost.

Valja također navesti i kameni križ, koji je u sekundarnoj namjeni dospio na vrh zabata sakristije, ali je izvorno možda bio zaboden u akroterij na vrhu pokrova nekog od spomenutih ciborija iz episkopalnoga kompleksa.

Crkva Sv. Marije Male u Zadru ranoromanička je bazilika u sklopu benediktinske opatije. Indicije ukazuju da je podignuta na matrici starije crkve o kojoj govore povijesni izvori, ali i neki dijelovi arhitekture (široka polukružna apsida i spolija u kolonadama) te kamena plastika s kasnoantičkim i postantičkim stilskim odlikama (bizantski kapitel²²¹ u južnoj kolonadi te predromanički zabat ograde svetišta²²² i ulomci pleterne skulpture na poleđini mramorne oplata Vekeneginoga groba iz 12. stoljeća²²³). Na predjelu zvanome Požarište, nedaleko od crkve Sv. Marije, nalazila se i crkva Sv. Apolinara, građevina nepoznatoga oblika, veličine i vremena nastanka, za koju znamo od Bianchija koji je objavio podatke navodno iz 13. stoljeća.²²⁴ Ukoliko je zaista postojala ta građevina, onda i nju valja uzeti u obzir kada se raspravlja o dva ulomka ciborija koja su otkrivena upravo na Požarištu. Pripadali su zasigurno instalaciji jedne ili druge od tih dviju crkava.

Oba su spomenuta ulomka pohranjena u lapidariju Arheološkoga muzeja u Zadru. Radi se o pločama sivoga mramora, debelima 11,5 cm te ukrašenima stilski istim reljefima. Jedna ploča tjemeni je dio, a druga bočni, uz lijevu petu, zacijelo iste stranice na kruni ciborija. Čini se da je riječ o bočnoj arkadi koja bi po grafičkoj rekonstrukciji bila široka približno 170 cm, što znači da je cijela kruna bila široka vjerojatno oko 195 cm. Na poleđini tjemennoga ulomka sačuvan je utor za ulaganje ploča pokrova, a na boku donjega žlijeb za prislanjanje pročelne ili začelne arkade. U podgledu tjemennoga ulomka sačuvana je rupa te u njoj još uvijek i gvozdeni trn kuke za vješanje svjetiljke. Ukras na ulomcima ciborija sastoji se od dviju lozica. Jedna u obliku valovite linije uz vanjske je rubove arkade, koji su obrubljeni letvicom. U svakome valu lozice po jedan je njezin lepezasto rastvoreni list.

²²¹ V. ŠTRKALJ - D. MILETIĆ, Arheološka istraživanja u lađama crkve sv. Marije u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. 2-3, Zagreb, 1976-1977, str. 127. - P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, str. 72-73, 165-166.

²²² I. PETRICIOLI, Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 13-14, Zadar, 1967, str. 64, sl. 1.

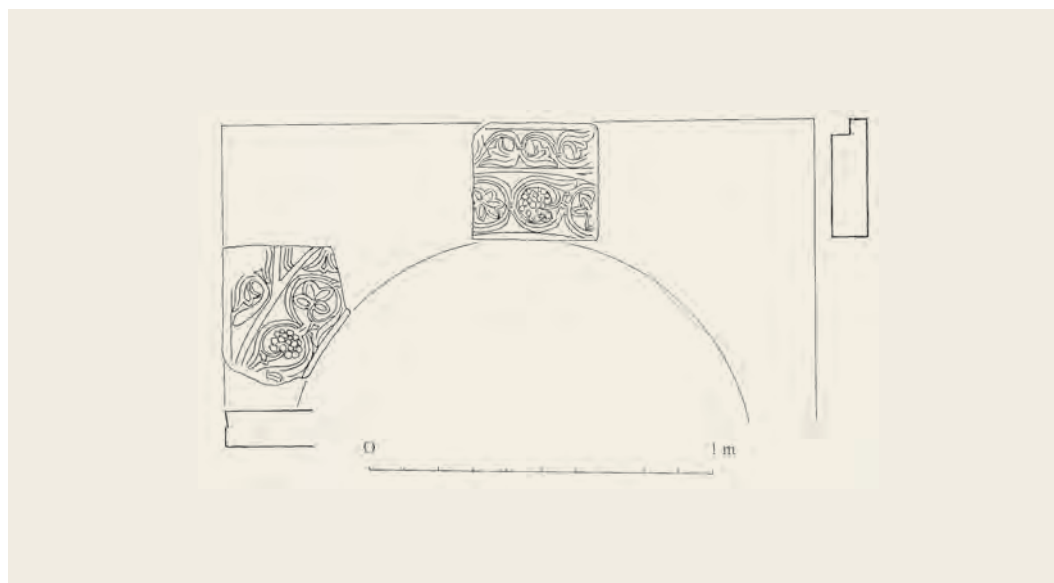
²²³ Ulomci do sada nisu objavljeni.

²²⁴ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana I*, (dalje: *Zara cristiana*). Zara, 1877, str. 457.

Ulomak donjeg i tjemennog dijela arkade ciborija vjerojatno iz bazilike Sv. Marije Male (Arheološki muzej Zadar - foto: S. Kukić)

*Grafička rekonstrukcija arkade ciborija
vjerojatno iz bazilike Sv. Marije Male
(Arheološki muzej Zadar - crtež: P. Vežić)*

²²⁵ C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, stupac 358, slika 307. Motiv je prenesen iz ranokršćanske tradicije gdje se primjenjivao i na ciborijima. Tako se u Saraylaru čuva veliki ulomak stranice ciborija s lozicom u kojoj se u valovima naizmjenično redaju upravo grozd i list. (Vidi: J-P. SODINI, C. BARSANTI, A. GUIGLIA GUIDOBALDI, *La sculpture architecturale en marbre au VI siècle a Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine, Radovi XIII međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, dio II, Split, 1998, str. 356, slika 43).

²²⁶ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, str. 317.

²²⁷ A. MARTINOVIĆ, *Constrvi et erigi ivssit rex Collomanvs: The Royal Chapel of King Coloman in the Complex of St. Mary in Zadar, Annual of medieval studies at CEU*, vol. 8, Budapest, 2002, str. 37-64. Na mogućnost da je dvorana na prvome katu zvonika bila zapravo *capella di Colomano* prvi je ukazao C. Cecchelli, a potom i N. Jakšić. (Vidi: C. CECHELLI str. 68. - N. JAKŠIĆ, *Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji, Povijesni prilozi*, sv. 17, Zagreb, 1999.)

²²⁸ Mada Kolomanov ciborij u crkvi Sv. Marije Male kao romanička umjetnina izlazi iz okvira teme koju obrađujem, navodim ga prije svega zato da aktualiziram problem njegova postojanja i eventualnih ostataka te značenje njegovo u našoj umjetnosti na prijelazu iz ranoga u zreli srednji vijek.

Druga se lozica u obliku krugova prepliće uz oblinu arkade. U krugovima se nižu naizmjenično poredani jedan list pa jedan grozd i tako redom. Stabljike obiju lozica su dvoprute, a sva je plastika na njima mekano modelirana. Ornamenti su svojstveni ranoj predromaničkoj skulpturi, osobito onaj uz oblinu luka, tako da ciborij u cjelini valja dovoditi u vezu s predlošcima 8. stoljeća.²²⁵

Možda tim ulomcima valja pridružiti i treći koji je također od sivoga mramora i srodnih stilskih odlika, ali se ne zna sa sigurnošću odakle potječe. Postoji mogućnost da je upravo iz crkve Sv. Marije Male, odakle je zabunom mogao dospjeti na deponij Zorana Šoše koji je devedesetih godina izvodio građevinske radove u sklopu Samostana. Ulomak je smješten u lapidariju Arheološkoga muzeja u Zadru.

Drugi ciborij iz crkve Sv. Marije Male znatno je mlađi. Nažalost, nije sačuvan. Riječ je o romaničkome ciboriju s početka 12. stoljeća o kojem svjedoče tek povijesni podaci. Po njima radilo se o mramornoj instalaciji (*il baldachino detto anche tribuna*) s natpisom uklesanim u vrhu: REX COLOMANUS M+CV. Pod njim je bio glavni oltar, navodno sličan onom iz katedrale s uklesanim Kristovim monogramom: XP, i godinom: MCVI. Ciborij je skupa s oltarom razoren 1742. godine prilikom preuređenja prezbiterija u crkvi.²²⁶ Bio je, dakle, dar hrvatsko-ugarskoga kralja koji je Samostanu darovao i zvonik na kojem do danas stoji natpis s njegovim imenom i 1105. godinom, te u celi na prvome katu zvonika križni svod oslonjen na četiri stupa s kapitelima na kojima je zapisan natpis: R. CO/LLO/MAN/NUS. Nedavno je A. Martinović argumentirano ukazala na mogućnost da je cela u zvoniku zajedno s kapitularnom dvoranom, funkcionirala povremeno, za vladareva boravka u Zadru, zapravo kao kraljevska kapela u Samostanu.²²⁷

Kapiteli u zvoniku i dvorani pred njim imaju kockastu formu s jednostavnom stepeničastom profilacijom u zoni abakusa. Dva stilski jednaka, ali mjerama manja kapitela, do danas su pohranjena u Samostanu. Veličinom bi odgovarala instalaciji ciborija pa ih uvjetno povezujem s Kolomanovim "baldahinom". Međutim, u obzir valja uzeti i srodne kapitele ugrađene pod stupićima nekih bifora na gornjim katovima zvonika, podignutih u 15. stoljeću. No tada treba pretpostaviti popravljjanje zvonika i bifora nakon godine 1742, do kada su kapiteli bili na ciboriju u svetištu bazilike.²²⁸

Ulomak trokutaste ploče s pokriva ciborija, otkrivena u bazilici Sv. Krševana u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

Crkva Sv. Krševana u Zadru romanička je bazilika u sklopu benediktinske opatije utemeljene početkom ranog srednjega vijeka.²²⁹ U podu bazilike u prošlom je stoljeću otkrivena stranica znatno starijega ciborija. Vjeruje se da potječe iz ranosrednjovjekovne crkve za koju se još ne zna točna lokacija u sklopu samostana.²³⁰ Ciboriju je pripadala i piramida od koje je sačuvana jedna stranica obilježena latinskim križem. Ta dva dijela ciborija pohranjena su u Arheološkome muzeju u Zadru, gdje se čuvaju i ostali ulomci crkvenoga namještaja koji je vrstom bijeloga kamena, stilskim odlikama i finoćom klesanja istovjetan sa stranicom ciborija.²³¹ Ona, nažalost, nije u cijelosti sačuvana. Nedostaju joj ugaoni dijelovi završnoga vijenca i pete same arkade. K tomu nema ni izvornu debljinu, tako da nije moguće provjeriti je li na poleđini imala tragove konstrukcije. Preklesane su joj i bočne plohe tako da nema ni tragova eventualnoga ukrasa na njima. Stoga nije moguće sa sigurnošću govoriti o položaju stranice na kruni ciborija. Duga je 208 cm, a ukoliko je bila bočna arkada onda bi kruna bila široka ukupno oko 230 cm. Uza sve rubove na stranici, oblinu njezina luka, bočne bridove i one pod glavnim vijencem, teče isti ornament koji tvori lozica što se u obliku valovite linije pruža uzduž opsega arkade. Stabljika lozice je tropruta. Iz nje se u pravilnu rasporedu granaju kratki prutovi zavijeni u kružni oblik s volutom na kraju. Iz pruća se izvijaju listići koji u krugovima stabljike tvore privid virovitih rozeta. U trokutnim poljima pak, među trakama lozica, smještena je po jedna velika rozeta s pticom po boku i trorogim perecom pri dnu. Ptice su, za razliku od onih na ciboriju u Sovani, glavom okrenute prema rozeti u uglu arkade. Kljunom nose sroljki listić. Rozeta se sastoji od koncentričnih krugova koje tvori vanjski pleterni vijenac i u njemu rastvoreni dvanaesterolatični cvijet s kuglastom glavicom u sredini. Povrh stranice završni je vijenac monolitan sa samom arkadom. Sastoji se od voluta, tzv. kuka, koje su od sredine arkade polegnute na suprotne strane. U podgledu luka nalazi se rupa za trn o koji se vješala svjetiljka. Stranica pokriva također nije u cijelosti sačuvana. Ipak, njezine mjere govore o osmerostranoj piramidi visokoj oko 230 cm, koja je osim na arkade bila oslonjena i na trokutaste ploče u uglovima na vrhu krune. Sačuvana stranica pokriva obilježena je latinskim križom istaknutim u reljefu. U cjelini, dijelovi ciborija svojom vrsnom klesarskom

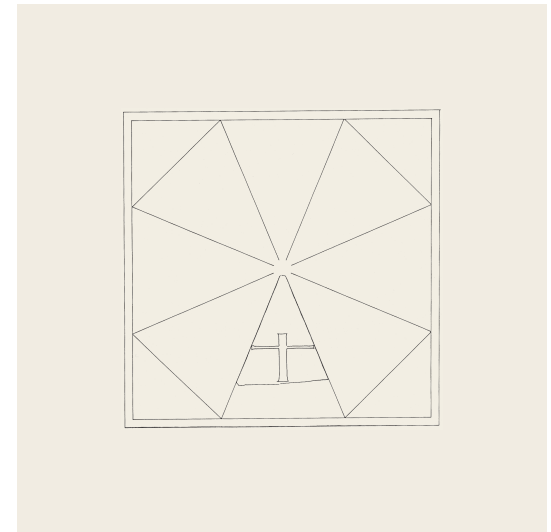
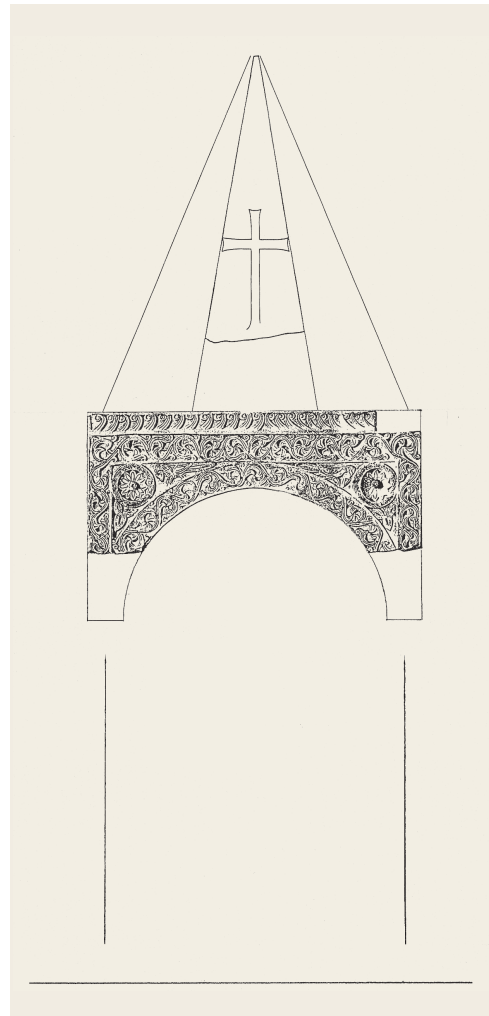

Arkada ciborija otkrivena u bazilici Sv. Krševana u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: Z. Alajbeg)

²²⁹ I. PETRICIOLI, Umjetnička baština samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća, *1000 godina samostana Sv. Krševana u Zadru*. Zadar, 1990, str. 197-206.

²³⁰ G. SMIRICH, La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di San Donato in Zara, *Ephemeris Bihačensis*, Zadar, 1894, str. 18, br. 19-23. - N. JAKŠIĆ, kat. jed. III-53, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000.

²³¹ V. Brunelli navodi da je bio otkriven cijeli ciborij skupa s pokrovom. (Vidi: V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara*. Venezia, 1913, str. 350-351).

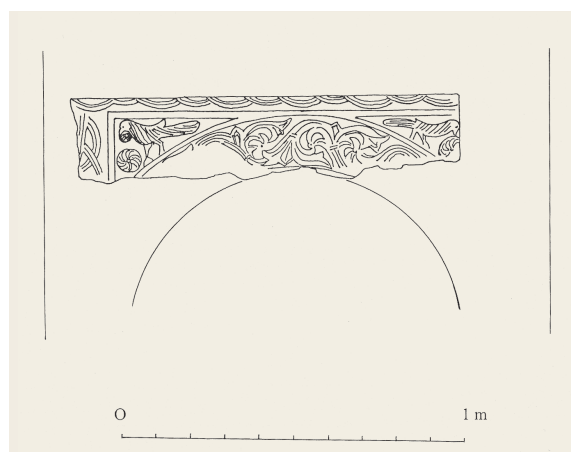

Grafička rekonstrukcija ciborija iz crkve Sv. Krševana u Zadru (crtež: P. Vežić)

izradom ukazuju na rad vrijedne, čini se, zadarske radionice. Na rane predloške upućuje ponajviše lozica s virovitim rozetama. Zateći ćemo je u više varijanata na mnogim primjerima od pluteja iz S. Maria in Valle u Cividaleu do onih u S. Maria in Trastevere u Rimu.²³² Ipak, ciborij je, posebno zbog same kompozicije velike rozete i ptice, te rozete i trokoga perca u trokutima arkade, blizak ponajviše predlošcima po kojima su klesani spomenuti ciboriji iz crkve Sv. Marije u mjestu Sovana u Italiji i Sv. Felicite u Puli. Stoga valja pretpostaviti da je nastao vjerojatno oko sredine ili tijekom druge polovine 9. stoljeća.

Crkva Sv. Dimitrija vjerojatno je bila ranokršćanska građevina sa srednjovjekovnim adaptacijama, ali posve razorena u 19. stoljeću. Nažalost, prije rušenja nije dokumentirana tako da je u potankostima ostao nepoznat njezin prostorni raspored. Prema onome što piše C. F. Bianchi crkva je bila bazilikalna konstrukcija s oblom apsidom na začelnoj strani. Nedaleko od crkve otkriven je oveći ulomak jedne stranice ciborija koji je stilski srodan prethodnomu, onom iz crkve Sv. Krševana. Pohranjen je u Arheološkome muzeju. Radi se o gornjemu pojasu stranice za koju nije moguće ustvrditi je li pročelna, začelna ili pak bočna. Ulomak je dug 113 cm, a pripada stranici koja je bila široka oko 130 cm, što govori o relativno malenome ciboriju. Na stranici je sačuvan dio gornje i lijeve bočne trake s troprutim ornamentima, možda nizovima perca, te dio trokutnih polja omeđenih tjemenom

²³² M. JURKOVIĆ, *Il ciborio*, str. 145; C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, stupac 369, slika 316.

Ulomak gornjega dijela arkade ciborija vjerojatno iz crkve Sv. Dimitrija u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - crtež: I. Čondić)

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija vjerojatno iz crkve Sv. Dimitrija u Zadru (crtež: P. Vežić)

zonom također troprute lozice koja u valovima teče uz oblinu luka na stranici. U trokutima su prikazane ptice, kao i na arkadi iz Sv. Krševana, glavom okrenute prema bokovima krune. Pred svakom pticom je po jedna virovita rozeta. K tomu ptica u lijevome uglu kljunom drži treću, posve malenu rozetu. Oblinu luka na arkadi prati široka traka s lozicom koja se pruža u valovitoj liniji. U svakome valu svijen je list koji s izdancima stabljike stvara privid virovitih rozeta sličnih onima na arkadi iz Sv. Krševana. Zanimljivo je da klesar nije znao dosljedno voditi ornament te u modelaciji ima formalnih grešaka. Neobično je i da profil ploče nije pravilan, već u tjemenu arkade ima nepotrebno zadebljanje. Ipak, osnovnom kompozicijom arkada pokazuje veliku sličnost s onom iz Sovane, na kojoj su ptice i virovite rozete te s onom iz Sv. Krševana, na kojoj se, uz ptice i rozete u trokutima, uz rubove nalaze lozice s listovima i prutovima koji tvore privid virovitih rozeta. Sve to ukazuje na predložke 9. stoljeća. Možda bi se zbog nešto plastičnije modelacije lozice moglo govoriti o drugoj polovini ili kraju stoljeća kao vremenu nastanka arkade, te zacijelo o zadarskoj radionici u kojoj je klesan kameni liturgijski namještaj i za ostale zadarske crkve 9. stoljeća.

Crkva Sv. Tome u Zadru ranokršćanska je bazilika s kraja 5. stoljeća. Tijekom povijesti više je puta preuređivana te u 19. stoljeću posve razorena. Ipak, sačuvani ostaci svjedoče njezinu veličinu i prostornu strukturu trobrodne crkve s dubokom polukružnom apsidom

Arkade ciborija iz bazilike Sv. Tome u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: Z. Alajbeg i P. Vežić)

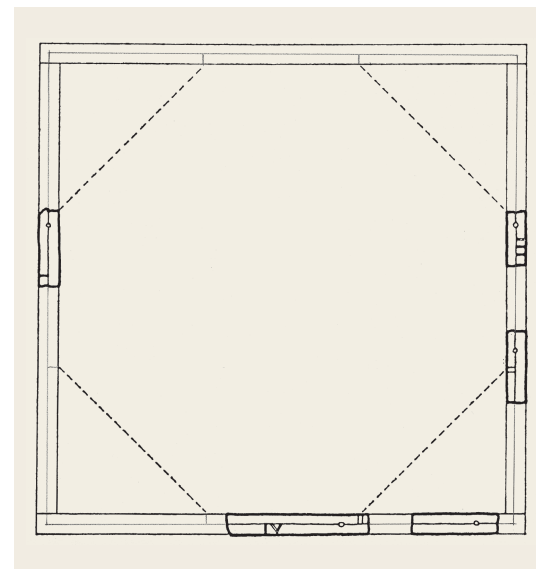
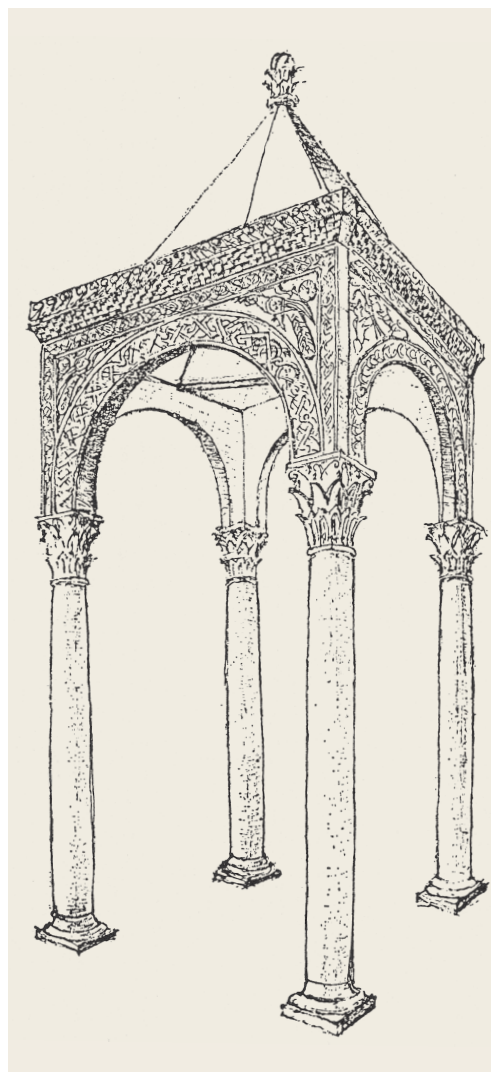
²³³ I. PETRICIOLI, Jedan nepoznati arhitektonski spomenik u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 4, Zadar, 1962, str. 59-70. - I. PETRICIOLI - P. VEŽIĆ, Izvještaj o istraživanju i konzervaciji bazilike sv. Tome u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. 1, Zagreb, 1975, str. 101-110.

²³⁴ I. PETRICIOLI, Ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split, 1981, str. 163-168.

istaknutom na začelnoj strani.²³³ U ranom srednjem vijeku crkva je stekla novi liturgijski namještaj, a s njim i oltarni ciborij 11. stoljeća. Sve je to tijekom prošlosti najvećim dijelom polomljeno i ponovo upotrijebljeno kao građevinski materijal za nove konstrukcije. Ulomke ciborija potanko je proučio I. Petricioli.²³⁴ Radi se o klesarski kvalitetnijoj varijanti ciborija koji je ikonografijom i veličinom sličan onom prokonzula Grgura u katedrali. Njegova kruna bila je široka 236 cm, a bez završnoga vijenca visoka je 113 cm. Konstrukciji su pripadali otkrivena baza i kapitel koji govore o stupu promjera 23,5 cm. Baza je jednostavno profilirana s plintom, torusom i visokim krnjavim trohilusom. Ukupno je visoka 16,5 cm. Kapitel je visok 35 cm. Njegovu elegantnu formu raščlanjuju dva niza listova s volutama i tordiranim prutićima podno abakusa. Na jednoj stranici krune sučeljena su dva pauna, svaki smješten u vlastitome trokutu arkade. Na ulomku s desne strane, u samome se kutu nalazi virovita rozeta i do nje ljiljanov cvijet smješten ponad paunovih leđa. Drugi takav cvijet nalazi se u dnu trokuta pod repom pauna. Okvir arkade tvore pleterni ornamenti. Oblinu luka

*Ulomak začetne arkade ciborija iz bazilike
Sv. Tome (foto: Z. Alajbeg)*

Raspored arkada na grafičkoj rekonstrukciji tlocrta u vrhu krune ciborija iz bazilike Sv. Tome u Zadru (prema: I. Petricioli u Starohrvatska prosvjeta III - 11)

Grafička rekonstrukcija ciborija iz bazilike Sv. Tome u Zadru (prema: I. Petricioli u Starohrvatska prosvjeta III - 11)

prati široka traka s troprutim učvorenim krugovima kroz koje se provlače također tropruti rombovi. Po vanjskim bridovima su uže trake s dvoprutim ornamentima. Po boku je preplet nepravilnih petlja, a pod završnim se vijencem prepliće niz odvojenih krugova sa spojenim rombovima. Zbog prikaza paunova, istaknutih na arkadi, držim da je ta stranica mogla biti pročelna. Uz luk druge stranice, one koja je bila na jednome boku ciborija, prepliću se dva niza učvorenih troprutih krugova. Uz gornji rub teče također tropruti ornament s nizom petlja. U trokutima su po dva jaganjca ili lavića sučeljena uz stablo među njima. Na trećoj stranici, onoj koja je bila po drugome boku krune, oblinu arkade prati niz odvojenih križolikih petlja kroz koje se provlači neprekinut niz rombova. Petlje i rombovi su tropruti. Uz gornji rub teče niz međusobno odvojenih čvorova koje tvore po dvije prepletene "osmice". Ornament je također troprut. U uglovima arkade smješten je po jedan lav koji grabi janje. Od četvrte stranice sačuvan je tek ulomak pri dnu lijeve stranice arkade i njezin tjemeni dio. Uz oblinu luka teku međusobno prepletene troprute petlje koje tvore niz krugova kroz koje se provlače rombovi, a uz bok stranice preplet dviju troprutih pletenica. Obje pete svake stranice imale su rupe za ulijevanje olova na spoju arkade s kapitelom. Sačuvana su i dva ulomka završnoga vijenca koji ima jednaki profil kao i onaj na ciboriju

²³⁵ ISTI, Sv. Petar Stari, str. 194.

²³⁶ R. JURIĆ, Crkva Sv. Marine kod Zadra, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35 (Petriciolijev zbornik), Split, 1995, str. 385-394.

²³⁷ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana I*. Zara, 1877, str. 459-460.

Restaurirani kapitel ciborija iz bazilike Sv. Tome u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

Ulomci arkade iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (prema: S. Vučenović - I. Petricioli u Diadora - 5)

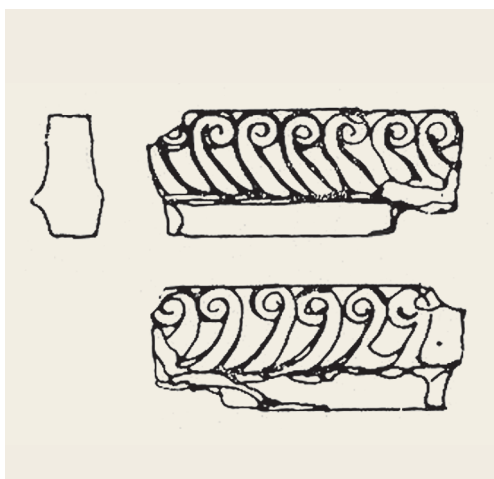

Ulomak arkade iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

iz katedrale. Na jednome od njih isti je i raspored voluta u gornjoj zoni te kvadratića, ovdje poredanih u četiri niza na donjoj zoni. Na drugome ulomku plohe su glatke. Radi se o bočnome dijelu zacijelo stražnjega vijenca. Na vrhu stranica sačuvane su i rupe za trnove uz pomoć kojih je, pretpostavljam, bio pričvršćen završni vijenac uz krunu ciborija. Tu su i utori na poleđini stranica, u kutovima krune, za ulaganje trokutastih ploča koje su skupa s arkadama nosile pokrov ciborija. K tomu, arkade su na gornjoj plohi i numerički označene uklesanim rimskim brojem: prva brojem IV, a ostale dvije brojem I i III. Odgovarajući dio četvrte stranice nije sačuvan, ali je sasvim izvjesno da je tamo bio uklesan broj II. U cjelini, ulomci ciborija iz bazilike Sv. Tome bolje nam od svih prethodnih primjera u Zadru čuvaju tragove klesarskih veza među elementima konstrukcije, te dokazuju visoku skulptorsku razinu zadarskih klesara na pragu romaničke umjetnosti u Dalmaciji oko sredine 11. stoljeća kada je zacijelo nastalo ovo vrijedno djelo.

Crkva Sv. Petra Starog u Zadru prvotno bijaše ranokršćanski oratorij iz 5-6. stoljeća. Uz njega je tijekom ranoga srednjeg vijeka na začelnoj strani prigradna poznata dvobrodna kapela. Istraživanjima u prednjem prostoru crkve otkrivena su tri ulomka iste kamene ploče s polukružnim lukom upisanim u njezin trapezoidni oblik, što upućuje na zabat u ogradi ranosrednjovjekovnoga svetišta. Stoga je i objavljena kao zabat takve ograde.²³⁵ Međutim, njegova je okomita stranica neobično visoka, a kut između nje i kose stranice neobično tup za standardne oblike takvih zabata. K tomu, on na poleđini ima utor koji svjedoči o sličnoj ploči koja je pod pravim kutom bila prislonjena i trnom učepljena u zabat. Sve me to navodi na pomisao da je arkada zapravo stranica ciborija koji je oblikom bio srodan onima u Milanu, Civateu ili Cortoni, dakle instalaciji koju tvore arkade sa zabatnim završetkom. U njegovoj gornjoj zoni je vijenac s nizom voluta i kimationom koji prati kosinu zabata, a u donjoj oblina arkade koju prati pojas s troprutom pletenicom te u uglu natpis s imenom i križem pred njim: †MARINA.

Ukoliko je arkadu zaista moguće povezati s instalacijom ciborija, onda valja pretpostaviti da se ime *Marina* na njoj zapravo odnosi na kult Sv. Marine koja bijaše štovana u srednjovjekovnome Zadru.²³⁶ Njezinu *aediculu* u Gradu naveo je C. F. Bianchi.²³⁷ Locirao ju je u blizinu srednjovjekovnoga Arsenala, po kojem su *Vrata Sv. Marije* u gradskim zidinama bila nazivana i *Vratima Arsenala*. Crkva Sv. Petra Starog nije daleko od tih vrata, te je konačno moguće pretpostaviti da je *aedicula* Sv. Marine zapravo

Ulomci pokrovnog rebra s ciborija iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (Arheološki muzej u Zadru)

Ulomci pokrovnog rebra s ciborija iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

bila u toj građevini te da se tu nalazio oltar s njezinim relikvijama i ciborij sa zabatnim arkadama nad njim. Štoviše, kako mjere arkade ukazuju na instalaciju malenoga tlocrta, to je moguće pretpostaviti da se radilo o ciboriju postavljenome na menzi samoga oltara, poput primjera u Valpolicelli. U crkvi Sv. Petra Starog nalazio se i drugi ciborij o kome svjedoči tek ulomak već spomenutog pokrovnog rebra s volutama. Bio je znatno veći od upravo opisanoga.

²³⁸ I. PETRICIOLI, Crkva Sv. Lovre u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III., sv. 17, Split, 1988., str. 53-73.

Crkva Sv. Lovre ranoromanička je građevina iz 11. stoljeća.²³⁸ Podignuta je možda na mjestu ranokršćanske bazilike na koju upućuju neke indicije, uz ostalo ranokršćanske i predromaničke lapide ugrađene u strukturama crkve. Naprimjer, bizantski kapitel na stupu ispred svetišta i pilastar s uklesanim ranokršćanskim križem u temelju pred

Dva stupa s kapitelima pretpostavljenog ciborija iz crkve Sv. Lovre u Zadru (foto: P. Vežić)

Dva kapitela s pretpostavljenog ciborija iz crkve Sv. Lovre u Zadru (foto: P. Vežić)

apsidom. Međutim, posebno su zanimljiva dva stupa s kapitelima ugrađena pod svodovima dvorane na katu nartekse. Radi se o elementima koji mjerama odgovaraju nekoj instalaciji starijoj od crkve. O tome svjedoče stilske odlike kapitela. Oni imaju po dva reda glatkih listova obrubljenih bridova i volute koje obradom podsjećaju na tzv. kuke s greda ograda svetišta. Među njima, po sredini jedne glavice stilizirani je akantusov cvijet, a po sredini druge dvije su malene volute, odnosno na uglovima kapitela tordirani su prutovi. Podno kapitela je profil s nizovima "dijamanata". Stilski glavice je moguće povezivati s ranim slojem predromaničke plastike u Zadru. Nije isključena mogućnost da su stupovi i kapiteli pripadali upravo ciboriju iz pretpostavljene bazilike Sv. Lovre.

²³⁹ ISTI, Umjetnost jedanaestog stoljeća u Zadru, *Zadarska revija*, sv. 2-3, Zadar, 1967, str. 159-166.

²⁴⁰ Ž. PEKOVIĆ, Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, *Starohrvatska spomenička baština, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996, str. 267-277.

²⁴¹ V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara dalle origini al MCCCCIX*. Venezia, 1913, str. 253-256.

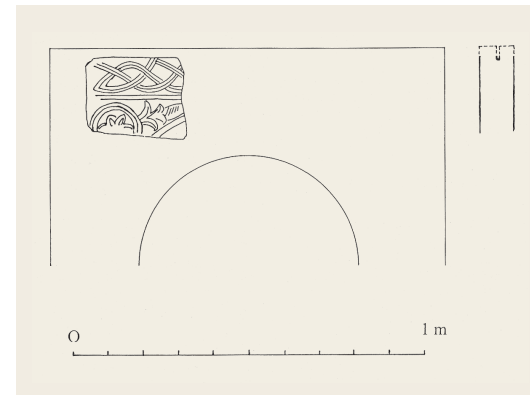
²⁴² P. VEŽIĆ, Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru - Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 23, Zagreb, 1999, str. 7-16.

²⁴³ Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, za razliku od ostalih navedenih, ima izvana pravokutnu, u prostoru istaknutu apsidu na začelju. Takvu morfološku varijantu ima i crkva Sv. Stjepana na Otoku u Solinu, koja je po ostalim odlikama slična s cijelom skupinom. Štoviše, nastankom u 10. st. čak je svojevrstan prototip tim građevinama. (Vidi: Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 70-71, Split, 1977, str. 107).

Crkva Sv. Nediljice u Zadru, u predjelu zvanome Pusterla, izvorno bijaše posvećena Sv. Ivanu Krstitelju (*S. Iohannes de Pusterla*). To je ranoromanička bazilika podignuta u 11. stoljeću, u vremenu iz kojega potječe njezina bogata arhitektonska plastika po kojoj se građevina i datira. Po morfološkim odlikama prostora ona se zaista dobro uklapa u malenu skupinu crkava građenih u Dalmaciji tijekom 11. stoljeća.²³⁹ Poput bazilike Sv. Petra u Dubrovniku imala je i kriptu.²⁴⁰ No o izgledu i veličini Sv. Nediljice svjedoči nam danas ponajviše tek arhitektonska dokumentacija, budući je crkva u 19. stoljeću razorena.²⁴¹ Po toj građi vidi se da je pročelni zid, za razliku od ostalih, tanak upravo kao nekakav pregradni zid. Ne vjerujem da je to moglo biti izvorno rješenje oblika i konstrukcije crkve. Čini mi se da je tanki zid samo granica podjele u prošlosti desakraliziranoga prostora, od kojega je onaj prednji još prije Hauserova mjerenja građevine izgubio stupove i svodove, te da o prvotnome opsegu hrama svjedoči zapravo perimetar debelih zidova zabilježenih na tloctru bazilike. S takvim proporcijama Sv. Nediljica se još bolje uklapa u spomenutu skupinu sakralnih građevina 11. stoljeća u Dalmaciji, te posebno tipološki izjednačuje s bazilikom Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Uz nju tu je još crkva Sv. Lovre u Zadru.²⁴² Crkva u Dubrovniku tipološki je različita, ali zanimljiva u raspravi o Sv. Nediljici zbog ukopane kripe.²⁴³

Ulomak gornjeg dijela arkade ciborija vjerojatno iz bazilike Sv. Nediljice u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: S. Kukić)

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija vjerojatno iz bazilike Sv. Nediljice u Zadru (crtež: P. Vežić)

Na području crkve otkriven je tek jedan ulomak za koji se može pretpostaviti da je dio arkade ciborija. Pohranjen je u lapidariju Muzeja u Zadru. Radi se o komadu mramorne ploče debele 10 cm koja u jednoj zoni ima pleterni ornament, troprutu petlju sličnu onima na ciboriju iz bazilike Sv. Tome, a u drugoj zoni rozetu koju tvori tropruti krug i u njemu rastvoreni šesterolatični cvijet. Po boku kruga drugi je biljni ukras kitnjastoga oblika. Uz njega je sačuvan dio obloga profila, koji je možda rub trake što je pratila pretpostavljenu oblinu luka na ploči. Čini se da je ornament s petljom tekao horizontalno. Okomito ukopana rupa s njegove gornje, nažalost oštećene strane, mogla je i u ovome slučaju, kao i na primjeru ciborija iz crkve Sv. Tome, služiti za povezivanje završnoga vijenca sa samom arkadom. Prema grafičkoj rekonstrukciji izgleda da se radi o bočnoj stranici širine svega oko 90 cm, s promjerom luka približno 60 cm. Dakle, ukoliko je zaista riječ o arkadi, pripadala je relativno malenu ciboriju sa širinom krune od svega cca 110 cm. Likovne i konstruktivne sličnosti s krunom iz bazilike Sv. Tome pružaju oslonac za datiranje i ovoga ulomka u 11. stoljeće.

Bazilika Sv. Stjepana u Zadru, kasnije prozvana crkvom Sv. Šime, prostrana je ranokršćanska građevina koju dva reda stupovlja s lukovima dijele u tri broda.²⁴⁴ Tijekom srednjega vijeka crkva je više puta uređivana te je novim zahvatima stjecala i nove dijelove liturgijskoga namještaja. Neki elementi ukazuju na ranosrednjovjekovni ciborij ili pak, edikulu monumentalnih razmjera. To su: ulomak arkade s volutama i astragalom poviše njih, zatim ulomak pokrovnoga rebra s volutama te maleni dio snažnoga vijenca s dva niza voluta, upravo onaj na kome su uz trokut među njima sučeljene dvije prve volute obaju nizova. Tijelo voluta tvori masivni prut.

Prednja i stražnja strana ulomka krovnog rebra s krune ciborija iz bazilike sv. Stjepana u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

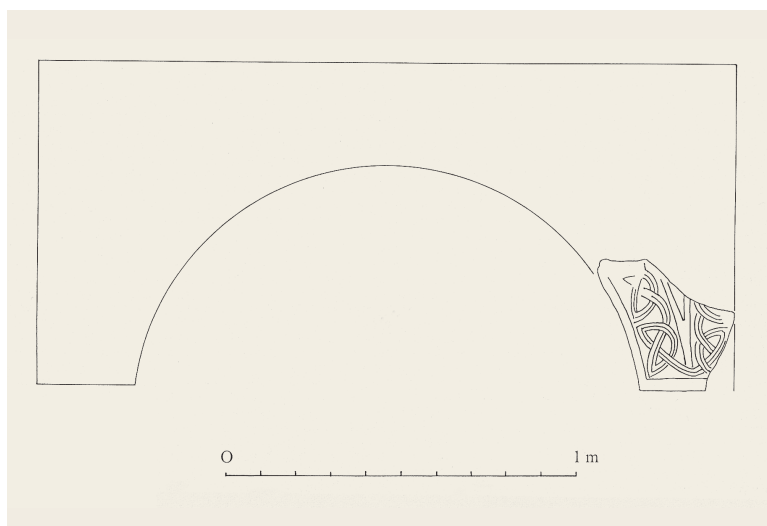

Ulomak arkade s krune ciborija iz bazilike sv. Stjepana u Zadru (Arheološki muzej u Zadru - foto: P. Vežić)

²⁴⁴ P. VEŽIĆ, Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, sv. 11, Zadar, 1989, str. 323-345.

*Ulomak donjeg dijela
arkade ciborija s
nepoznate lokacije u
Zadru (Arheološki
muzej u Zadru - foto:
S. Kukić)*

*Grafička
rekonstrukcija arkade
ciborija s nepoznate
lokacije u Zadru
(crtež: P. Vežić)*

Još jedan ciborij potječe iz Zadra, ali nije poznato kojoj je crkvi pripadao. Radi se zapravo tek o malenome ulomku ploče od bijeloga vapnenca, pohranjene u zadarskome Muzeju. Pripadao je stranici relativno velikoga ciborija kojem je širina krune bila oko 200 cm. Riječ je o peti s desne strane pročelne ili začelne arkade. To se vidi po skromnome tragu bočnoga ukrasa na ploči. Uz oblinu njezina luka i desni bok tekao je, čini se, isti ornament: niz troprutih međusobno povezanih pereca. Ciborij bi mogao biti stariji od navedenih iz 11. stoljeća.²⁴⁵

²⁴⁵ Sve ulomke ciborija, pohranjene u Arheološkome muzeju u Zadru, muzeološki je obradila, izradivši odgovarajuću kartoteku podataka, S. Petricioli. Proučavanje samih fragmenata te korištenje kartoteke i knjige inventara za pripremu ovoga rada omogućio mi je ravnatelj Muzeja i kustos srednjovjekovnoga odjela R. Jurić, pa mu se i ovom prilikom zahvaljujem na susretljivoj suradnji.

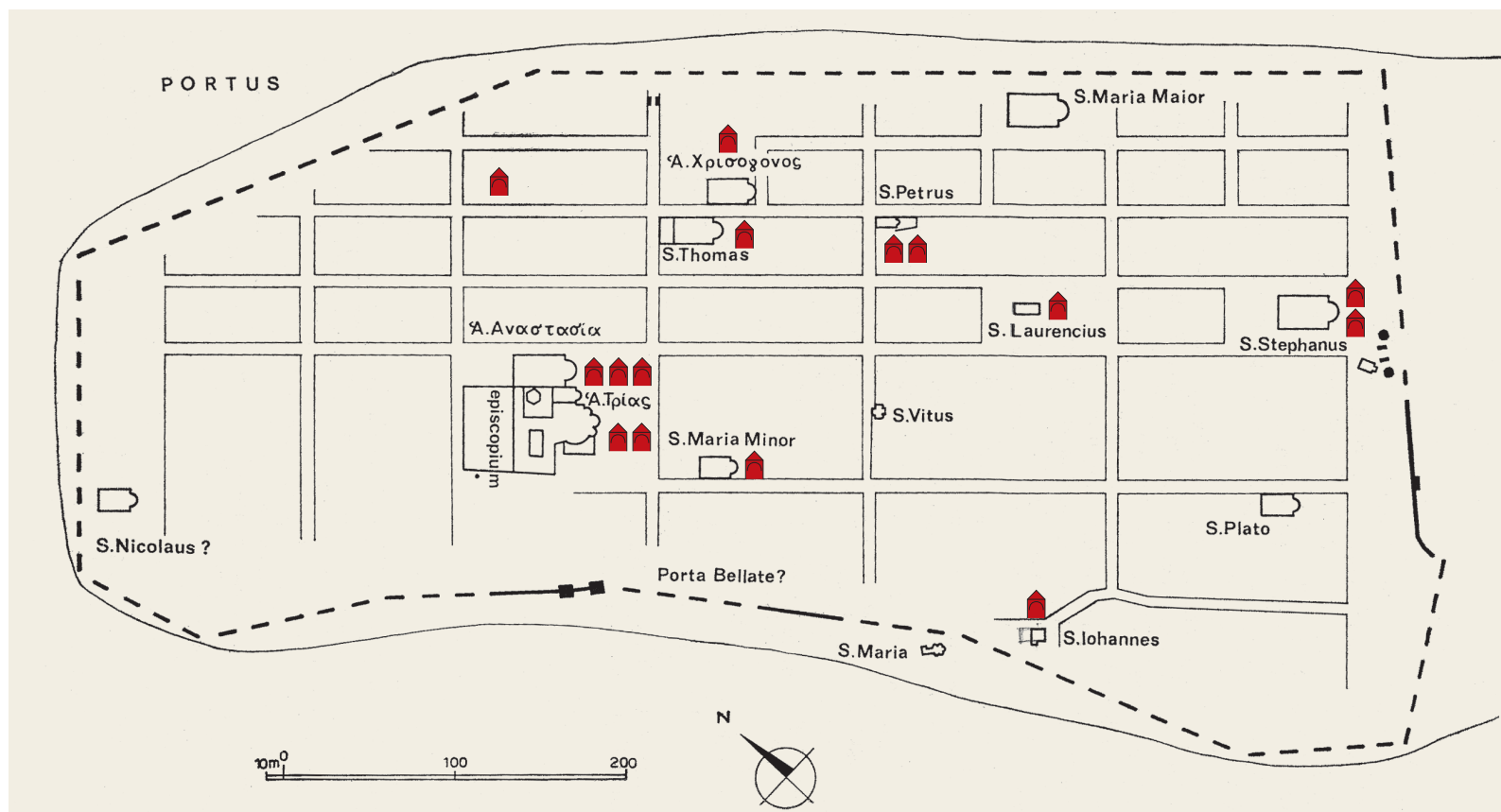
²⁴⁶ P. VEŽIĆ, Crkva Sv. Ivana ispred Grada u Zadru, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997, str. 275-300.

Crkva Sv. Ivana ispred Grada (Sv. Ivana Krstitelja) ranokršćanska je trobrodna cemeterijalna bazilika velikih dimenzija. Imala je tzv. upisanu apsidu utopljenu među bočna pastoforija. Uz oblinu apside protezala su se prigradna subselija, svećenička klupa. Tijekom srednjega vijeka bazilika je razorena, a u području njezina svetišta izgrađena je omanja zavjetna kapela. Iz crkve potječe nekoliko starokršćanskih i ranosrednjovjekovnih ulomaka crkvenoga namještaja koji su pohranjeni u Samostanu do crkve. Među njima je i greda završnoga vijenca omanjega ciborija.²⁴⁶ Duga je 115 cm, debela 9 cm, a visoka ukupno 18 cm. Međutim, na prednjoj strani ima pojas visok 13 cm na kojem su raspoređene

Završni vijenac s krune ciborija
iz bazilike Sv. Ivana ispred Grada
(Samostan Sv. Ivana - foto: P. Vežić)

volute, tzv. kuke, koje se do sredine grede povijaju u jednome smjeru, a od sredine u drugome. Volute imaju tropruto tijelo. Na poledini vijenca je uklesan profil kojim je greda bila ugrađena vjerojatno u utor na vrhu stranice pretpostavljenoga ciborija. Po okomitim krajevima vijenca vidi se da nije riječ o gredi iznad pročelne ili začelne arkade, pa se može pretpostaviti da je kruna ukupno bila široka oko 130 cm. Greda je srodna s onom spomenutom uz ulomke drugoga ciborija s područja episkopalnoga kompleksa u Zadru te sličnim prethodno opisanim primjerima.

Plan Zadra u 11. st. (prema N. Klaić - I. Petricioli u *Prošlost Zadra II*), s ucrtanim rasporedom ranosrednjovjekovnih ciborija navedenih u ovoj knjizi

Kapiteli ciborija (?) iz bazilike Sv. Marije u Ninu (Muzej ninskih starina - foto: Č. M. Iveković i Z. Alajbeg)

²⁴⁷ I. PETRICIOLI, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Povijest grada Nina, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, Zadar, 1969, str. 319-320.

²⁴⁸ U skupini kapitela 11. st. uz jadransku obalu karakteristični su velikim dijelom upravo listovi modelirani na način tzv. *acanthus spinosa*. O tome vidi: N. JAKŠIĆ, Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, svezak 13, Split, 1983, str. 203-215. - V. ŠTRKALJ, Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell'XI secolo nell'Altoadriatico, *Antichità Altoadriatiche*, vol. XXVI, Udine, 1985.

²⁴⁹ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, sl. 62-b. - Č. M. IVEKOVIĆ, *Građevinski i umetnički spomenici Dalmacije - Zadar*. Beograd, 1928, sl. 69.

²⁵⁰ J. BELOŠEVIĆ, Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32, Zadar, 1993, str. 117-217. - ISTI, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997, str. 326-327.

²⁵¹ P. VEŽIĆ, I cibori, str. 108.

²⁵² B. JURAGA, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, sv. 9, Zadar, 1980, str. 468, tabla XIX, slika 93.

Nin. Crkva Sv. Marije u Ninu trobrodna je bazilika s poligonalnom “ravenatskom” apsidom istaknutom u prostoru na začelnoj strani crkve. Podignuta je u starokršćansko vrijeme. Potom je uklopljena u benediktinsku opatiju te znatno preuređena u srednjemu vijeku. Razaranjem grada u 17. stoljeću stradala je bazilika i samostan do nje. Iz crkve potječu uz ostalo i mramorni kapiteli koji ponajviše svojim mjerama upućuju na konstrukciju ciborija. Stilskim odlikama oni zaista “podsjećaju na ravenatsku plastiku 6. stoljeća”.²⁴⁷ Međutim, nije isključena mogućnost da su nastali zapravo u vrijeme rane romanike kada je crkva stekla ne samo novi liturgijski namještaj, a s njim vjerojatno i pretpostavljeni ciborij, nego i novu konstrukciju arkatura u koje su tada ugrađeni poznati kapiteli 11. stoljeća. Oni pri dnu palmeta imaju listove akantusa modelirane slično onima na kapitelima ciborija.²⁴⁸ To osobito vrijedi za kapitel koji Lj. Karaman prepoznaje kao *starohrvatski*, a zabilježen je i u Ivekovićevoj mapi o arhitekturi i plastici u Dalmaciji.²⁴⁹ Po tehnici izrade i modelaciji akantusa kapiteli pretpostavljenoga ciborija mogu se povezivati s onima iz crkve Sv. Andrije u Rabu.

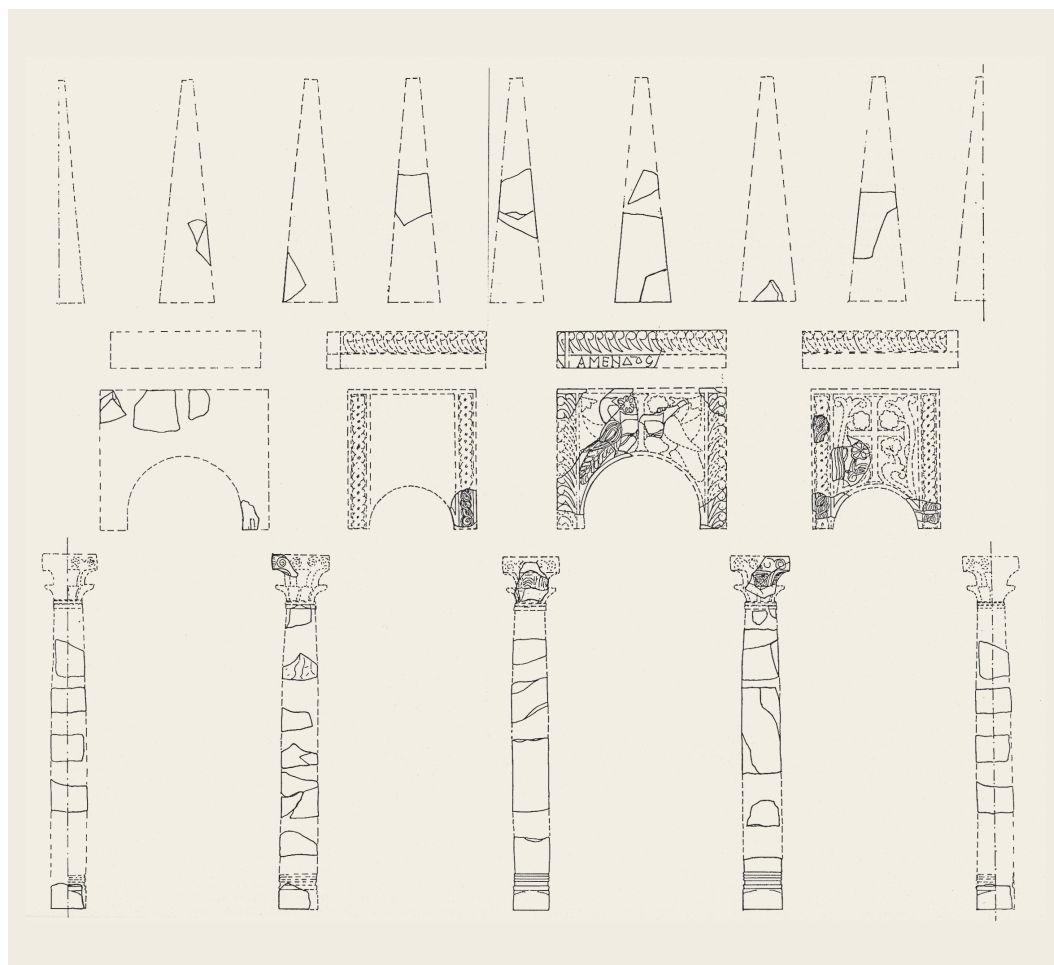
Galovac. Crkva Sv. Bartula na Crkvini u Galovcu, nedaleko od Zadra, ranokršćanska je jednobrodna građevina s poligonalnom apsidom istaknutom u prostoru na začelnoj strani. Tijekom ranoga srednjeg vijeka stekla je predromanički crkveni namještaj. Za ratova s Turcima je razorena, te je danas tek u arheološkim ostacima koji svjedoče njezin tlocrt. Velik broj ulomaka govori o dva ranosrednjovjekovna ciborija, datirana u rano 9. stoljeće, od kojih je jedan bio šesterostranoga oblika, a drugi četverostranoga.²⁵⁰ J. Belošević za prvi drži da je riječ o oltarnome ciboriju, iako forma instalacije, kao što smo vidjeli, govori zapravo o krstioničkome.²⁵¹ Shodno tomu drugi pripisuje krstionici, premda bi taj trebao biti oltarni. U prilog takvoj mogućnosti govori arkada s dva pauna i križ među njima, ikonografski sadržaj koji tematski odgovara pročelnoj stranici oltarnoga ciborija. Paunovi su propeti uz križ. Rastvorenim kljunom drže svaki svoju rozetu smještenu nad njegovom antenom. Uz bokove arkade teče niz voluta. Ulomci stranice pohranjeni su u Zavičajnome muzeju Biograda, gdje su uz primjedbu “nalazište nepoznato” zavedeni kao “zabat oltarne pregrade”.²⁵² No, temeljem ulomka otkrivenoga na Crkvini, koji lomom odgovara ulomku na desnoj peti arkade u Biogradu, J. Belošević s pravom cijelu stranicu pripisuje Galovcu i povezuje je s kamenom gredom, otkrivenom također za istraživanja crkve Sv. Bartula.

Ulomak završnog vijenca oltarnog ciborija iz crkve Sv. Bartula u Galovcu (prema: J. Belošević u Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 32)

Pročelna (?) arkada oltarnog ciborija iz crkve Sv. Bartula u Galovcu (foto: P. Vežić)

Grafička rekonstrukcija približnih položaja ulomaka oltarnog ciborija iz crkve Sv. Bartula u Galovcu (prema: J. Belošević)

Greda u gornjoj zoni ima volute koje su veličinom i oblikom srodne s onima na arkadi. U donjoj je zoni natpis: AMEN D(e)O G(ratias), koji bi kao formula trebao biti na kraju nekoga teksta, te tako biti smješten na bočnoj ili čak začelnoj stranici pretpostavljenoga ciborija. Ulomci stupova i kapitela po navodima autora također bi govorili u prilog postojanju četverostranoga ciborija. No to se ne može kazati za ulomke bočnih arkada, ako ni zbog čega drugoga, a ono sigurno zbog radijusa njihova luka. Po njemu bi one imale bitno uži i niži luk od pročelne i začelne stranice, što sudeći prema oblicima svih ostalih ciborija ne bi moglo biti. Stoga je grafička rekonstrukcija krune koju donosi autor, stvarno problematična, te ulomke dovedene u relaciju s njom valja još uvijek kritički razmatrati.²⁵³ Ipak, čini mi se da bi biogradska arkada, mada vrlo uska, široka svega 90 cm, možda mogla pripadati pretpostavljenome oltarnom ciboriju iz crkve Sv. Bartula u Galovcu, (ali ne onakva kakvu crtežom rekonstruirao J. Belošević). U njoj je apsida s prigradenim subselijama relativno malen prostor, što je moglo nametnuti potrebu i za vrlo uskom instalacijom, postavljenom možda na menzu samoga oltara, poput onoga u Valpolicelli. Izrazito uzak ciborij, naprimjer, stoji i nad oltarom u crkvi Sv. Lovre u Orvietu.²⁵⁴ U Galovcu je problematična također i razlika između kapitela, koji po stilskim odlikama i finoći dljeteta više odgovaraju glavicama šesterostranoga ciborija negoli grublje klesanom reljefu pripisanom četverostranom ciboriju.

²⁵³ J. BELOŠEVIĆ, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34 (21), Zadar, 1995, str. 158-160, tabla VI-VIII, grafički prilog II.

²⁵⁴ C. L. RAGGHIANI, *L'arte*, slika 330 i 450.

Ulomak arkade ciborija iz crkve Sv. Martina u Lepurima (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

²⁵⁵ I. PETRICIOLI, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, sv. 8, Split, 1984, str. 225.

²⁵⁶ S. ANTOLJAK, Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990, str. 266.

²⁵⁷ P. VEŽIĆ, Sveti Donat, str. 32.

²⁵⁸ L. JELIĆ - F. BUŠKARIOL, O katedrali u Biogradu na moru, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990, str. 360.

²⁵⁹ V. DELONGA, Sv. Martin u Lepurima, str. 311 i 317. - S. NIMAC - V. DELONGA, *Lepuri*, str. 83-84, slika 21, 22 i 23.

²⁶⁰ Istraživanja se vrše u organizaciji i putem programa Konzervatorskoga odjela u Zadru, a izvodi ih Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu pod vodstvom N. Jakšića. (Vidi: M. DOMIJAN, Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Zagreb, 1998-99, str. 162, sl. 22. - N. JAKŠIĆ, *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*, MHAS (Kulturno-povijesni vodič) 15, Split, 2000, str. 17. - ISTI, Arheološka istraživanja razorene crkvice sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 27, Split, 2000, str. 189-200. - P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, str. 98.)

²⁶¹ T. BURIĆ, Ranosrednjovjekova skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 18, Split, 1988 (1990), str. 105.

²⁶² N. JAKŠIĆ, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 24 (17), Zadar, 1987/88, str. 131.

²⁶³ ISTI, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 21 (*Fiskovičev zbornik I*), Split, 1980, str. 97-110.

Biograd. Crkva Sv. Stošije (Sv. Anastazije) u Biogradu bijaše podignuta u 9. stoljeću kao trobrodna bazilika na mjestu ranokršćanske građevine.²⁵⁵ Sredinom 10. stoljeća postala je katedrala²⁵⁶, ali potom je znatno oštećena za mletačkoga razaranja Biograda 1125. godine. Ipak, liturgijske funkcije u njoj obavljale su se sve do 1761. godine²⁵⁷, kada je do nje izgrađena nova župna crkva. Ostaci katedrale bijahu zatrpani sve do 1907. godine kada ih je istražio don Luka Jelić. Upravo on spominje da je crkva imala “stupiće i kapitelić što pripada oltarskoj nebnići”.²⁵⁸

Lepuri. Crkva Sv. Martina u Lepurima ranokršćanska je kompleksna bazilika opremljena u ranome srednjem vijeku novim crkvenim namještajem. Nekolicina ulomaka ukazuje na mogućnost da su pripadali ciboriju.²⁵⁹ Istraživanja su u tijeku, a s njima i daljnje proučavanje naznačene mogućnosti.²⁶⁰

Knin. Crkva Sv. Bartula na Kapitulu u Kninu bila je romanička katedrala kninskoga biskupa. Podignuta je u 13. stoljeću na mjestu starije crkve u sklopu benediktinske opatije. Veliki broj kamenih ulomaka govori o ranosrednjovjekovnome ansamblu liturgijskoga namještaja koji vrstom i funkcijom elemenata sugerira bazilikalni prostor hrama. Nekoliko stupova i kapitela T. Burić dovodi u vezu s četverostranim, vjerojatno oltarnim ciborijem. Datira ih u 10. stoljeće.²⁶¹

Ulomak kapitela i stupa s ciborija iz crkve Sv. Bartula na Kapitulu u Kninu (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

Biskupija. Crkva Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, na već spomenutome lokalitetu Crkvina, posvećena je 1078. ili 1086. godine kao *katedrala hrvatskoga biskupa*, onoga koji je u pratnji kralja.²⁶² No ulomci kamene plastike, koju je pedantnom analizom N. Jakšić razvrstao u četiri stilska sloja²⁶³, svjedoče o kontinuitetu kulturnoga prostora na mjestu bazilike još od ranoga 9. stoljeća. Tada je, slično kao i na Crkvini u Galovcu, uz baziliku postojala i krstionica s opisanim šesterostranim ciborijem. Međutim, oltarni ciborij o kojem je ovdje riječ, ranoromaničko je djelo iz vremena navedene posvete crkve. Ne treba isključiti mogućnost da je stara bazilika, manje ili više preuređena, tek tada stekla karakterističnu tipološku odliku: duboku polukružnu apsidu u glavnoj lađi, istaknutu u prostoru na začelnoj

Muzejska rekonstrukcija oltarnog ciborija iz
Biskupije kod Knina - 11. st. (Muzej
hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu -
foto: Z. Alajbeg)

²⁶⁴ S. GUNJAČA, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*. Zagreb, 1958, str. 13 i 22. - S. GUNJAČA - D. JELOVINA, *Starohrvatska baština* (dalje: *Baština*), Zagreb, 1976, str. 95.

²⁶⁵ I. PETRICIOLI, Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu (dalje: Ciborij hrvatskog biskupa), *Peristil*, sv. 38, Zagreb, 1995, str. 23-26. (Napomena: članak se odnosi na ciborij u Kninu.)

strani crkve, te dvije pravokutne apside u dnu bočnih brodova, upisane u tijelu crkve na začelju. Čini se da tome tipu pripada i svetište u bazilici Sv. Marte u Bijaćima, o čemu će još biti riječi. Svakako oltarni ciborij moguće je povezivati s vremenom posvete crkve kao katedrale. Sam ciborij, sačuvan u brojnim ulomcima, prepoznao je i rekonstruirao S. Gunjača²⁶⁴, a “zadarsko-kninskoj” skupini pripisao I. Petricioli i datirao ga u zadnju četvrtinu 11. stoljeća.²⁶⁵ Radi se o zaista zasebnoj konstrukciji i dekoraciji, rekao bih, manirističkoj skulpturi ranoga srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Krunu ciborija tvore četiri stranice koje se povezuju u biti na isti način kao i na dosadašnjim primjerima. Međutim,

Kruna oltarnog ciborija iz Biskupije kod Knina - 11. st. (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: P. Vežić)

Pokrov rekonstruiranog oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marije iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 11. st. (foto: P. Vežić)

Podgled rekonstruiranog oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marije iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 11. st. (foto: Z. Alajbeg)

likovna su rješenja bitno različita. Luk svake stranice, te oba boka i završni vijenac, oblikuju nizovi međusobno spojenih ljiljanovih cvjetova koji su u svojim međuprostorima perforirani, te tako tvore redove u prostoru slobodnih arkadica, posve novi ukras na rano-srednjovjekovnim ciborijima. Pritom su arkadice na okomitim bridovima krune monolitno srasle s pročelnom i začelnom stranicom ciborija te koso postavljene, pod kutom od 45° u odnosu na plohe njegovih stranica. Isti kut prate i arkadice na luku svake stranice ciborija, kao i slijepih arkadica podno završnoga vijenca. Tako bridovi krune imaju upravo neobičan plasticitet. U međuprostorima ljiljanovih cvjetova pod slijepim arkadicama smješten je niz grozdova oblikovanih poput srcolikih listova. Zrna u njima ocrtavaju malene kružne rupice. Grozdovi i lozica, znakovi Krista i česti likovni atributi euharistijskoga obreda, nalaze se i u trokutnim poljima na arkadama krune ovoga ciborija. U stabljici loze još su prisutne dvoprute i troprute grane, ali je napušten strogi geometrijski ornament. Rasplitanje pruća kao da teži k oblicima naravnoga trsa. U pitanju je posve nova manira. No uz nju još uvijek su i nizovi kvadratića koje pamtimmo sa završnih vijenaca zadarskih ciborija. Smješteni su u dva reda uz obris trokutastih polja na arkadama krune. Poput krune, i pokrov ovoga ciborija drugačiji je od ranije opisanih. Prije svega nije u obliku osmerostrane, već četverostrane piramide. Njzinu konstrukciju pak tvore četiri rebra smještena na bridovima, među stranama pokrova, a strane su

Dvije stranice krune rekonstruiranog oltarnog ciborija iz Biskupije kod Knina - 11. st. (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

Rekonstruirani kapitel oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marije iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 11. st. (foto: P. Vežić)

složene, svaka od njih, od triju ploča. Ploče su oslonjene na gornju stranicu krune i na rebra piramide. Rebra u vrhu povezuje baza akroterija. Iz rebara piramide u prostor se izvijaju nizovi polukružnih lukova koji likovno korespondiraju s nizovima arkadica na bridovima krune ciborija. Strane piramide pak ispunjene su tzv. *squamama*, jedinom do sada poznatom primjeru takvoga ukrasa na pokrovu ciborija.

Dio stupa pripisan ovom ciboriju u okomitome profilu pokazuje jasan entazis. Baza je jednostavna stepeničasta, a stup je srastao s njom te ima pleternu traku pri dnu. Kapitel je bogato kićen s dva reda listova i likovima životinja u plohama donjeg reda te pticama u punoj plastici među listovima u gornjem redu. Iza njihovih raširenih krila izvijaju se volute koje se svijaju u spirale smještene podno uglova abakusa, odnosno povrh listova pod njim.

Za istraživanja na lokalitetu otkriven je, među ostalim ulomcima, i dio koji T. Marasović tumači kao maleni model samoga ciborija, dok ga A. Milošević tumači kao pokrov kamenoga relikvijara²⁶⁶, što izgleda uvjerljivije. Međutim, zanimljivo je da taj pokrov u osnovnim crtama bilježi sve bitne elemente stvarne forme biskupijskoga oltarnog ciborija, njegove krune i piramide, ali i poneke detalje, prije svega upravo skvame na oplošju pokriva.

Iz crkve Sv. Cecilije na lokalitetu Stupovi, također u Biskupiji kod Knina, potječu dva ulomka obično pripisivana gredama ograde svetišta. Na njima su tri horizontalna pojasa: gornji s volutama, srednji s troprutim perezima i donji s natpisom. Na jednome je sačuvan dio teksta: PRECONIS NO(vimus), a na drugome: (...)ESCIT F(...).²⁶⁷ No kako se na prvome nalaze sučeljena dva niza voluta s trokutom među njima, to u takvim slučajevima, kao što je već rečeno, u obzir dolazi i mogućnost da ulomci pripadaju nekoj edikuli, ili možda ciboriju.

Iz crkve Sv. Lovre u Morinju kraj Šibenika potječu ulomci kamenice s tragovima bazica koje ukazuju na mogući ciborij nad njom. Problematična je namjena te kamenice, ali nije isključena mogućnost da je riječ o krstionici.²⁶⁸

²⁶⁶ A. MILOŠEVIĆ, Crkva Sv. Marije, str. 22.

²⁶⁷ V. DELONGA, kat. jed. IV. 108, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 243.

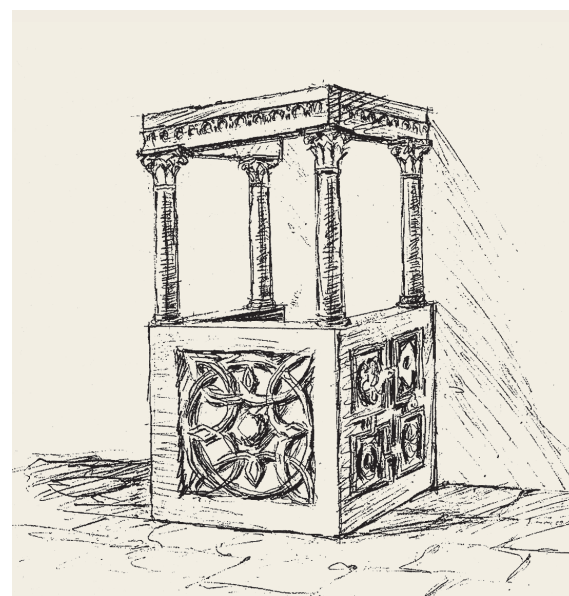
²⁶⁸ N. JAKŠIĆ - Ž. KRNČEVIĆ, Predromanički reljefi iz crkvice Sv. Lovre u Morinju kraj Šibenika, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser. - sv. 24, Split 1997, 100-101 i 105.

²⁶⁹ I. BABIĆ, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 25, Split, 1985, str. 44-46.

²⁷⁰ T. BURIĆ, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak 12, Split, 1982, str. 140 i 156.

Ulomak kamenice, možda krstionice (?) iz crkve Sv. Lovre u Morinju - Donje Polje nedaleko od Šibenika (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

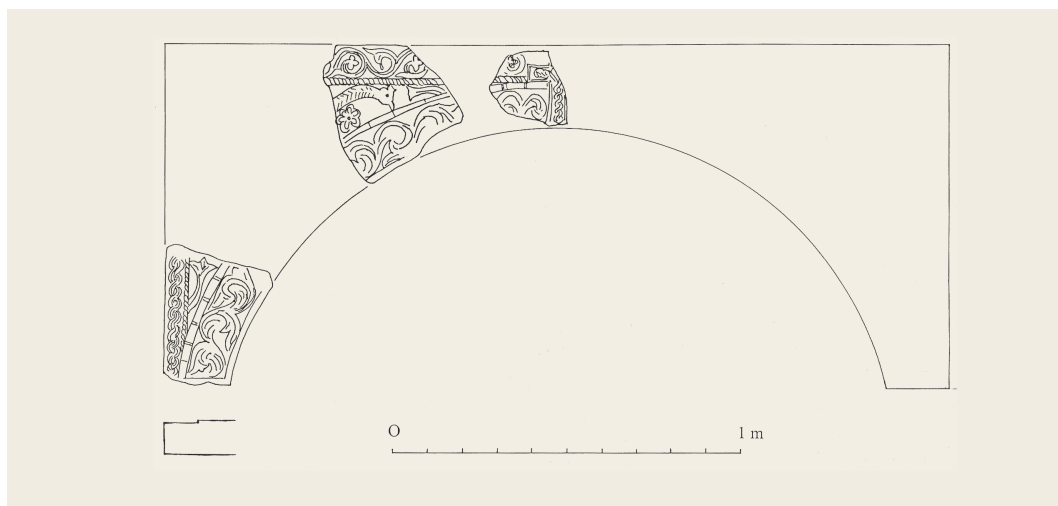
Grafička rekonstrukcija kamenice, možda krstionice (?) s ciborijem iz crkve Sv. Lovre u Morinju - Donje Polje nedaleko od Šibenika (crtež: V. Bakulić)

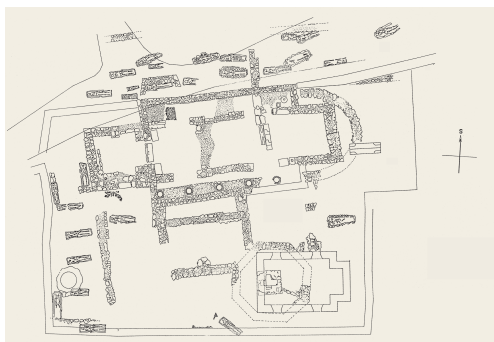

Ulomak gornjeg dijela pročelne ili začelne arkade ciborija iz katedrale u Trogiru (Arheološka zbirka u Trogiru - foto: Z. Alajbeg)

Grafička rekonstrukcija pročelne ili začelne arkade ciborija iz katedrale u Trogiru (Arheološka zbirka u Trogiru - crtež: P. Vežić)

Trogir. Katedrala Sv. Lovre u Trogiru, crkva koja je bila na mjestu do danas sačuvane romaničke bazilike²⁶⁹, vjerojatno je ona crkva kojoj valja pripisati ranosrednjovjekovni ciborij od kojega se tek jedan ulomak čuva u lapidariju Muzeja grada Trogira. Još dva su zabilježena opisom i fotografijom te još jedan samo opisom. Sva četiri je objavio T. Burić.²⁷⁰ Radi se o vjerojatno pročelnoj stranici krune ciborija koji je, prema grafičkoj rekonstrukciji što je donosim, bio širok približno 225 cm. U tjemenu arkade bio je, kao na primjerku iz Novalje, istaknut križ, sada ukrašen trakama dvoprute pletenice, a zabilježen u opisima i na fotografiji jednoga zagubljenog ulomka. Prema križu su, kao na ciboriju u Perugiji, bila okrenuta dva pauna smještena svaki u svome trokutnom polju na arkadi. Od njih je sačuvan tek ulomak u lapidariju. Na njemu je vrat ptice i pod njim šesterolisna rozeta. Polja su od lozice uz oblinu luka arkade odvojena oblim profilom s astragalima, a od one pod završnim

Prostorna situacija sklopa crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira (iz dokumentacije Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu)

²⁷¹ U pripremi ovoga teksta imao sam prilike koristiti se kopijama izvornih arhitektonskih crteža napravljenih za istraživanja na lokalitetu Sv. Marte, kao i onima napravljenim za ranijih istraživanja crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu, te se za tu mogućnost zahvaljujem tadašnjem ravnatelju Muzeja, Anti Miloševiću, kao i njegovim suradnicima: Vedrani Delonga, Tonču Buriću i Zoranu Alajbegu na susretljivoj pomoći koju su mi pružili.

²⁷² M. JURKOVIĆ, Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1986-1987, str.73-75. - V. GOSS, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*. Zagreb, 1996, str. 128, slika 77 i 88.

²⁷³ Na temu kontinuiteta ranokršćanskih crkava u ranome srednjem vijeku na tlu stare ninske biskupije imao sam prilike referirati 1992. godine u Zagrebu na znanstvenome skupu pod naslovom *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, te potom 1998. godine u Benkovcu na znanstvenome skupu pod naslovom *Hrvatska u Branimirovo doba*. (Vidi: P. VEŽIĆ, Ninska crkva u ranom srednjem vijeku - problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996, str. 87-99. - ISTI, Kontinuitet kulturnoga mjesta (Sažetak), *Hrvatska u Branimirovo doba*. Zagreb, 2002, str. 117.) Tu zanimljivu temu obrađivali su također Ž. Rapanić i N. Jakšić. (Vidi: Ž. RAPANIĆ, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u radnom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 74, Split, 1980. - N. JAKŠIĆ, Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora*, sv. 15, Zadar, 1993, str. 127-144. - ISTI, La survivance des édifices paléochrétiens dans les terres de la principauté croate, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 36-45.)

vijencem tordiranim profilom. Lozice se povijaju u valovitoj liniji s listovima u svakome valu. Uz okomiti brid stranice ciborija nalazila se jednostavna tropruta pletenica, zabilježena u opisu i na fotografiji drugoga zagubljenog ulomka. Iza pletenice, na poleđini ploče, bio je utor za ulaganje bočne arkade. Ikonografija stranice, duktus modeliranja njezinih ornamenata i spomenute analogije, potvrđuju već objavljenu pretpostavku o ranoj dataciji ovoga ciborija koji zasigurno valja dovoditi u vezu s predlošcima 8. stoljeća.

Bijaći. Crkva Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira srednjovjekovna je građevina podignuta na mjestu ranokršćanske bazilike izvorno posvećene, čini se, Sv. Ivanu Krstitelju. Do nje se nalazila osmerostrana krstionica s ukopanom križnom piscinom.²⁷¹ Cijeli je sklop izrastao uz rustičku vilu na antičkome posjedu pokraj naselja *Siculi*. U 9. stoljeću imanje je obnovljeno kao feud hrvatskih vladara. U našoj je historiografiji uvriježeno mišljenje da je tada nastala srednjovjekovna crkva u perimetru starokršćanske bazilike.²⁷² No čini se da je revitaliziranjem *villae Biaci*, kako je u ranome srednjem vijeku nazivan taj posjed, najprije obnovljena kasnoantička crkva i posvećena Sv. Marti. Sudeći po stilskim odlikama samoga ciborija to je moglo biti već u prvoj polovini 9. stoljeća. U kasnijoj ispravi kneza Muncimira iz 892. godine crkva je zabilježena kao: *ecclesia Sanctae Marthae martyris*. Brojni su primjeri, neki i ovdje navedeni, koji ukazuju na ranosrednjovjekovne obnove starokršćanskih građevina. Preuređene, one su bile zapravo prvi sloj starohrvatske sakralne arhitekture, kršćanski hramovi u funkciji pokrštavanja i prvog života Crkve na tlu stare hrvatske biskupije.²⁷³ Takav primjer bila je izgleda i bazilika u Bijaćima. Tek kasnije, tijekom srednjega vijeka, možda u 11. stoljeću, u njezinu perimetru izgrađen je novi hram.

Muzejska rekonstrukcija oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira, (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: P. Vežić)

Indicije ukazuju na mogućnost da je i on, poput crkve Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, imao široku polukružnu apsidu u glavnoj lađi, istaknutu u prostoru na začelnoj strani, naslijeđenu od prvotne bazilike, te pravokutne apside u dnu bočnih brodova, upisane u tijelo nove crkve na začelju, a da su narteks s tornjem na pročelju i pravokutna apsida na začelju prigradeni još kasnije.²⁷⁴ Svakako, srednjovjekovna crkva u Bijaćima izgrađena je u perimetru ranokršćanske bazilike. Slično se dogodilo i s crkvom Sv. Petra i Mojsija u nedalekome Solinu, što se opravdano dovodi u vezu s velikom crkvenom reformom u 11. stoljeću. K tomu, crkve u Biskupiji, Solinu i Bijaćima nalaze se na važnim vladarskim posjedima, a spomenuta tipološka odlika i dio inventara u njima ukazuje na vrijeme velike crkvene obnove na Zapadu koju su podržavali i hrvatski vladari.²⁷⁵

Ranokršćanska crkva u Bijaćima trobrodna je građevina vjerojatno bazilikalnoga tipa s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru na začelnoj strani. Apsida ima promjer jednako širok s rasponom srednje lađe, koja je dvjema kolonadama s okruglim stupovima odijeljena od bočnih brodova te tri puta šira od njih. Po svim tim odlikama u tlocrtu srodna je s crkvom Sv. Marije Male u Zadru. Čini se da je poput mnogih primjera ranokršćanskih crkava i bazilika u Bijaćima obnovljena u ranome srednjem vijeku te opremljena novim liturgijskim namještajem. Držim da je poznati ciborij iz Sv. Marte u prvoj polovini 9. stoljeća bio građen upravo za svetište ranokršćanske bazilike, a tek potom, vjerojatno s izgradnjom srednjovjekovne crkve, premješten u obližnju krstionicu.

V. Delonga, naprotiv, ciborij tumači izvorno krstioničkim, a ne oltarnim.²⁷⁶ Nekoliko elemenata govori u prilog takvoj mogućnosti. Prije svega do same bazilike zaista se nalaze ostaci osmerostrane krstionice. Posred njezina poda očuvan je ukopan krsni zdenac križnoga oblika. Njegove vanjske mjere odgovaraju veličini krune ciborija te bi, načelno govoreći, zdenac mogao biti temeljna stopa samoga ciborija. K tomu, svi su sačuvani elementi ciborija otkriveni upravo u krstionici. Nadalje, natpis na kruni svojim je karakterom zaista blizak duhu krsta i obredu krštenja.²⁷⁷ On spominje: *Trinum*, Sv. Trojstvo, kao i onaj na Kalistovu ciboriju u Cividaleu (*Trinitas vera*)²⁷⁸, ili, pak, onaj na Višeslavovoj krstionici (*Trinum perhenne*).²⁷⁹ Dio jedne riječi ukazuje na Sv. Ivana: (... Ioh)ANIS, kojega spominje i natpis na Mauricijevu ciboriju u Novigradu (*beate Iohannis*), dok dio druge ukazuje na rijeku Jordan (?): FLV(mine), a nju navodi i natpis na Kalistovu ciboriju u Cividaleu (*Iourdannen*). Ipak, u nastavku tekst iz Bijaća spominje Sv. Martu. Štoviše, izriječom kaže da je sve napravljeno “u čast časne Marte”: ... ALMIFIC(a)E (M)ARTHAE CVNC(t)A HA(e)C NOV(a) CERNIT(e dicata) ... [... gledajte sve, to je novo podignuto u čast časne Marte ...].²⁸⁰ Držim da takav sadržaj ne bi mogao biti na krstioničkome ciboriju, već na oltarnome gdje svojim smislom izravno stoji u relaciji s moćima svete u stipesu oltara, ili u grobu pod njim. Istina, natpis na Višeslavovoj krstionici također kaže kako je i ona napravljena: IN HONORE VIDELICET S(an)C(t)I JOH(ann)IS BAPTISTE (u čast Svetoga Ivana Krstitelja). Ali to je razumljivo s obzirom na Krstiteljevu teološku vezu s obredom i značenjem krštenja. Stoga su i mnoge krstionice, kao zasebne kapele, nazivane i posvećivane njegovim imenom, a zato se *blaženi Ivan* spominje i na ciboriju iz Novigrada. Nisu mi poznati primjeri baptisterija posvećeni bilo kojem među ostalim svecima. Jednako tako ni krsni zdenac ili ciborij nad njim. Tek se još ime Sv. Petra može zateći na krstioničkome ciboriju, ali i ono također radi pokrštavanja o čemu, vidjeli smo, izriječom govore *Djela apostolska* (Dj 2, 38 i 10, 47-48).²⁸¹ Zbog svega toga vjerujem da je ciborij u Bijaćima u 9. stoljeću napravljen ipak kao oltarni, za preuređeno prostrano svetište tada još uvijek ranokršćanske bazilike posvećene sv. Ivanu Krstitelju²⁸², koji se stoga i navodi

²⁷⁴ P. VEŽIĆ, Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 319-330.

²⁷⁵ M. JURKOVIĆ, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu (dalje: Reforma), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 20, Split, 1990, str. 191-213.

²⁷⁶ V. DELONGA, Epigrafički spomenici, str. 50. - ISTA, kataloška jedinica IV. 13, *Hrvati i Karolinzi - katalog* (dalje: *Hrvati i Karolinzi*), Split, 2000, str. 186-190.

²⁷⁷ ISTA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, *Hrvati i Karolinzi - rasprave i vrela*, Split, 2000, 241-244. - ISTA, Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 287-318.

²⁷⁸ G. CUSCITO, Le epigrafi, str. 144.

²⁷⁹ V. DELONGA, Epigrafički spomenici, str. 205; I. PETRICIOLI, Vuissasclavo duci, str. 125-133.

²⁸⁰ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, Baština, 94.

²⁸¹ Vidi bilješke 162 i 218.

²⁸² Kultu Sv. Ivana Krstitelja bile su posvećene mnoge ranokršćanske bazilike. Posebno valja istaknuti “*mater et caput omnium ecclesiarum*”, baziliku Sv. Ivana Lateranskoga, službeno sjedište rimskoga biskupa - pape. Sv. Ivanu Krstitelju su često posvećivane također grobne bazilike širom kršćanskoga svijeta pa tako i u Dalmaciji. U tome kontekstu valja gledati i na ranokršćansku baziliku u Bijaćima.

*Četiri restarurirane arkade s krune rekonstruiranog oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira
(Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)*

u natpisu na ciboriju. U ranome srednjem vijeku pak, bazilici je pridodana kao titular crkve i Sv. Marta, zacijelo sa svetičnim relikvijama pod ciborijem. Izgradnjom srednjovjekovne crkve nad ranokršćanskom, vjerojatno u 11. stoljeću, ciborij je mogao biti premješten u krstionicu. Slično se dogodilo u Rabu, kada su dijelovi krstioničkoga ciborija iz 9. stoljeća dospjeli u renesansnu instalaciju nad glavnim oltarom katedrale, u njezinome svetištu.

Ciborij iz crkve Sv. Marte s dobro sačuvanim elementima ukupne konstrukcije predstavlja upravo klasičan primjer jednostavne strukture ranosrednjovjekovnoga ciborija. Njegovu krunu tvore četiri kamene ploče debele 10 cm. Pročelna i začelna imaju dužinu od 167 cm, a bočne 148 cm. Sve imaju visinu od 100 cm, a luk upisan u njih visok je 52 cm.

Pokrov rekonstruiranog oltarnog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

Podgled rekonstruiranog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 9. st. (foto: P. Vežić)

Prednja i stražnja stranica imaju na poledini plitak utor za prislanjanje bočnih arkada, a sve četiri ležajeve u uglovima, u vrhu krune, za ulaganje horizontalno položenih trokutastih ploča koje skupa s arkadama nose pokrov u obliku osmerostrane piramide. Na njezinu vrhu pak nalazi se akroterij. Za razliku od arkada ciborija, stupovi i kapiteli sačuvani su tek u malenim ulomcima. Raspored rupa u dnu obiju peta na svakoj arkadi ciborija zorno pokazuje povezivanje njegovih stranica i kapitela uz pomoć gvozdениh trnova i žitkoga olova. Rupa pak, u tjemenu podgleda svakoga luka svjedoči o ovješenoj svjetiljci, a u petama podgleda o ugrađivanju pruta za vješanje zavjesa. Ciborij, dakle, ima sačuvane sve glavne elemente za spoznaju cjelovitosti njegove krune te uopće konstrukcije i opreme.

Slično tomu i njegov likovni sadržaj donosi klasične elemente ikonografije oltarnoga ciborija, simbole euharistijskoga obreda: dva pauna i grozdove grožđa. U ovome slučaju ti su simboli upravo združeni u kompoziciji: paun i grozd. Naravno, dva su pauna na pročelnoj arkadi, oba uobičajeno smještena svaki u svome trokutnom polju, glavom okrenuta prema tjemenu arkade. Na ploči nema križa, znaka samoga Krista, ali ga simboliziraju grozdovi, po jedan ispod kljuna svakoga pauna, te rozeta s pet latica ispred paunovih glava. Nad leđima pak po dva su ljiljanova cvijeta. Uz oblinu luka arkade teče traka s natpisom, koji je tordiranim profilom odvojen od široke trake tropruta pletera s nizom učvorenih petlja. Uz vanjske rubove arkade teku također tordirani profili. Iznad onoga gornjega završni je vijenac. On u donjoj zoni ima kimation od niza ljiljanovih cvjetova. Oni sa svojim međupoljima čine pak red slijepih arkada. Iznad kimationa je niz dvoprutih voluta svijenih u spiralu. Rekonstrukcijom su sve volute polegnute na jednu stranu, što držim da je pogrešno. Ispravnije bi bilo da su podijeljene na dva međusobno sučeljena niza među kojima je trokut s križem. Jedna bočna stranica ciborija (a vjerojatno je tako bilo i s drugom), ima samo geometrijske ukrase. Uz natpis na luku arkade i tordirani profil do njega, traka na jednoj bočnoj stranici ukrašena je troprutom pletenicom, a na drugoj, koliko se dade razabrati, nizom spirala u obliku slova "S". U trokutastim poljima smještena je po jedna krupna tropruta petlja. Nad njima je niz prepletenih troprutih arkada. Završni vijenac

Podgled rekonstruiranog ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 9. st. (foto: P. Vežić)

Lik pauna na pročelnoj i lik lava na začelnoj arkadi ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nedaleko od Trogira, izložen u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - 9. st. (foto: P. Vežić)

²⁸³ M. BROZZI - C. CALDERINI - M. ROTILI, *L'Italia dei Longobardi*. Milano, 1980, str. 8, slika 8.

²⁸⁴ G. CUSCITO, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, III, Trieste, 1984. - M. JURKOVIĆ, Il ciborio, str. 146.

²⁸⁵ M. LAVERS, I cibori, str. 136.

²⁸⁶ V. DELONGA, *Hrvati i Karolinzi*, str. 186-190.

²⁸⁷ ISTA, Epigrafički spomenici, str. 48-50.

je isti kao i oni na ostalim stranicama krune. Začelna arkada je rasporedom ornamenata jednaka pročelnoj, ali u trokutnim poljima umjesto paunova stoje lavovi i pred njima po jedna rozeta sa sedam listova. Likovna obrada lavova i paunova ukazuje na predloške koji su makar po modelaciji, ako ne i po osnovnoj ikonografskoj shemi, različite od onih na istarskim i furlanskim ciborijima (naprimjer na krstioničkome ciboriju u Cividaleu²⁸³ ili Novigradu²⁸⁴, ili pak na ulomku arkade u Akvileji²⁸⁵), ali različite također i od onih na ciborijima iz Boke i uopće južne Dalmacije, o kojima će još biti riječi. Temeljem analogija s ciborijima iz rimskih crkava *San Andrea Cata Barbara* i Sv. Bazilija te zmijolikog dočeta natpisa, ukrasa srodnog sa zoomorfnim ornamentima karolinških tekstova i reljefa, V. Delonga argumentirano datira ciborij u drugu četvrtinu 9. stoljeća.²⁸⁶

Spomenuti natpis teče po trakama uz oblinu lukova, kako na vanjskim plohamo krune ciborija tako i po unutrašnjima. Na poleđini pročelne stranice čak dvije trake teksta slijede oblinu arkade, a dio natpisa teče i desnom bočnom plohom začelne stranice. Riječ je o složenome tekstu kojega križevi dijele u četiri cjeline; sve nažalost s mnogim oštećenjima tako da ga istraživači do sada nisu uspjeli u cijelosti rekonstruirati. Opsežniju transkripciju donijela je najprije V. Delonga u vrijednoj knjizi o latinskoj epigrafici s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske²⁸⁷, a potom i M. Lončar u ovdje tiskanome radu o natpisima na ranosrednjovjekovnim ciborijima u Istri i Dalmaciji, po kojemu donosim čitanje i prijevod teksta:

²⁸⁸ Isto, 127-128.

²⁸⁹ Isto, 128-129 i 280. Po mišljenju M. Lončara, na drugom kamenu na početku natpisa vidi se ostatak slova C i unutar njega I, pa bi bolje bilo čitati ...subi]CITE COLLA TREME[ntes ("prignite vratove drhteći"); usp. isti izraz u HIERONYMUS, *Vulgata*, Jer. 27, 12, The IntraText Digital Library i HRABANUS MAURUS, *De rerum naturis*, The IntraText Digital Library, 7, 8.

²⁹⁰ V. DELONGA, Epigrafički spomenici, T. XLIII, sl. 94, 95 i 96.

²⁹¹ Sa spomenutim istraživanjima koja su u tijeku na "Šupljoj crkvi" bit će uz ostalo proučen i opći odnos ranoromaničke crkve prema starokršćanskoj.

²⁹² A. PITEŠA, Arheološka mjesta i spomenici, *Starohrvatski Solin* (dalje: Arheološka mjesta). Split, 1992, str. 145-147.

²⁹³ T. MARASOVIĆ, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*. Split, 1978, str. 69. - M. JURKOVIĆ, Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. st. - od ninske biskupije do katedrale hrvatskoga biskupa, *Od Nina do Knina*, str. 35-39, kat. 30.

Ulomak završnoga vijenca (?) s pretpostavljenog ciborija iz Rižinica - 9. st. (prema: V. Delonga u *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*)

+ V[os] om[n]es] chri(sti)co[lae?, quicumque? intr?]oit, c[arum? lauda?]te trinum [...?]i in iub[ilo?... e?]t in [honore? beati? Io]hanis, necne [...?] almificae Marthae cuncta ha[e]c nov[a] cernit[e] dicata?].

+ Tempore [NN factum est? ist?]ud v(...?) m(ise?)ri(cors?) op[us?].

+ Hic a[n]ima? de laqueo? qua?si [av?]is spe s[urgitu?]r (a)ete[r]nitate[s?] / Hic a[n]ima...? Dei prom?i(s)si[on?]is spe s[urgitu?]r e te[nebris?].

+ Qu(a)es[umus... su]bnix[i? ...?]a c[...?]doq(ue) [san?]c(t)ae [Marthae? et sancti Iohannis? ne]mpe hu(mi)l[? Jim[e?]...?]s u[t?], dum subsistimus, dei m[o?/u?]remur voluntate [...?] et? /? ut? ...put?]ei tui p(er) flu[enta?] vita(m?) mereamur [aet]er[nam?]. Am[e?]n.

Prijevod:

“+ Vi svi Kristovi [štovatelj?], tko god ulazi,? hvalite? drago?] Trojstvo [...?] klicanjem...? i u čast? blaženog?] Ivana, a doista i [...?] blagotvorne Marte sve ovo novo gledajte [posvećeno?].

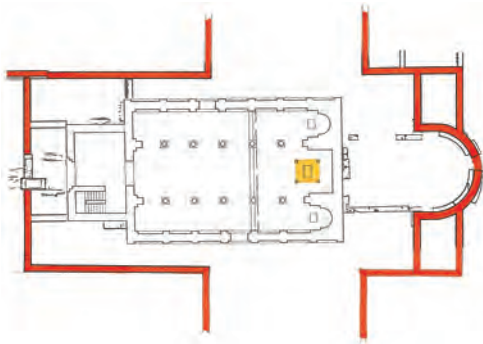
+ U vrijeme [toga i toga? učinjeno je] to milosrdno? djelo?.

+ Ovdje se [duša? iz zamke? kao ptica?] uzdiže? s nadom u [vječnost?].

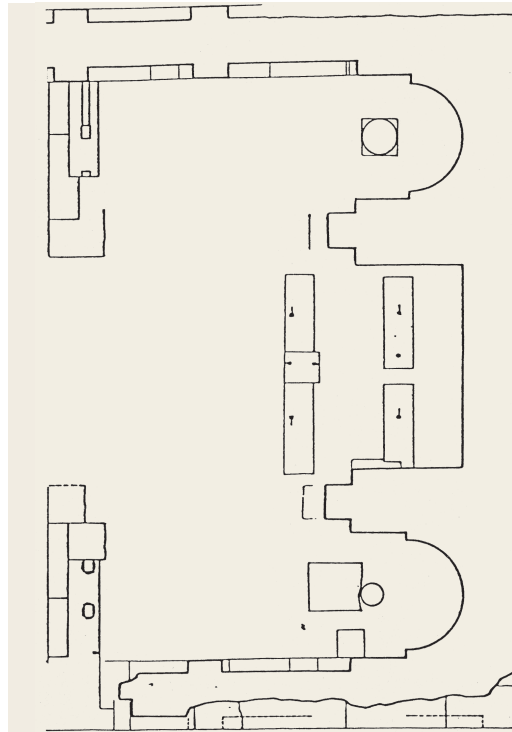
+ Molimo te, [Kriste Isuse?], poduprti [...?] i [pouzdajući se? u pomoć?] Svete? [Marte? i svetoga Ivana?] naime najponiznije? da, dok postojimo, budemo opasani? Božjom voljom [...?] i pomoću vode? tvoga [zdenca?] život zaslužimo vječni. Amen.”

Rižinice. Skromni arheološki ostaci ziđa u Rižinicama ukazuju na ranokršćanski cenobij koji se nalazio uz antičku rustičku vilu nedaleko od *Salone*. Crkva u njemu bila je jednostavna jednobrodna građevina s dubokom polukružnom apsidom na sjevernoj strani. Sredinom 9. stoljeća u vrijeme hrvatskoga vladara Trpimira stekla je novi liturgijski namještaj. Od njega su sačuvani maleni dijelovi, među ostalima poznati ulomak zabata s ograde svetišta, te natpis s imenom vojvode Trpimira na njemu.²⁸⁸ Arhitravu ograde pripisan je i ulomak koji je u nepoznatim okolnostima ugrađen kao spolij u prag jedne seoske kuće u obližnjim Ruptinama pored Solina, kao i ulomak koji je kao slučajni nalaz otkriven godine 1891. na samome lokalitetu cenobija. Na tim je ulomcima također natpis, na prvome [...prece]S CHR(ist)O SV(b)MIT[tatis...], a na drugome [...hab]ETE COLLA TREME[ntes...].²⁸⁹ Međutim, kako na prvome, posred fragmenta, stoji trokut koji tvore dvije međusobno leđima okrenute volute, motiv svojstven upravo završnim vijencima na arkadama ciborija, to je moguće pretpostaviti da oba ulomka ne potječu s ograde svetišta, već s vijenca na vrhu ciborija. To tim više što na njima nema kimationa, koji se pak nalazi na ulomku sa zabata ograde svetišta, pa valja pretpostaviti da su ga imale i grede ograde svetišta.²⁹⁰ Sve to ukazuje na mogućnost da je oratorij u Rižinicama imao oltarski ciborij.

Solin. Crkva Sv. Petra i Mojsija u Solinu krunidbena je bazilika kralja Dmitra Zvonimira. Nastala je, slično Sv. Marti u Bijaćima, kao posve nova građevina podignuta usred prostora spomenute ranokršćanske bazilike.²⁹¹ Izgrađena je u 11. stoljeću u sklopu benediktinskoga samostana. Tijekom srednjega vijeka bila je pod jurisdikcijom splitskoga kaptola.²⁹² Danas na licu mjesta stoje opsežno konzervirani arheološki ostaci bazilike. S njima u svetištu i skroman trag “*in situ*” koji ukazuje na položaj povećega oltarnog ciborija u apsidi crkve.²⁹³ Radi se o pragovima s utorima za trnove zacijelo stupova ciborija. Njihov pravilan raspored govori o instalaciji kvadratne osnove sa stranicom širokom oko 230 cm.

Prostorna situacija sklopa crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu (iz dokumentacije Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu)

Začelni sklop s tragovima oltarnoga ciborija u svetištu crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu (iz dokumentacije Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu)

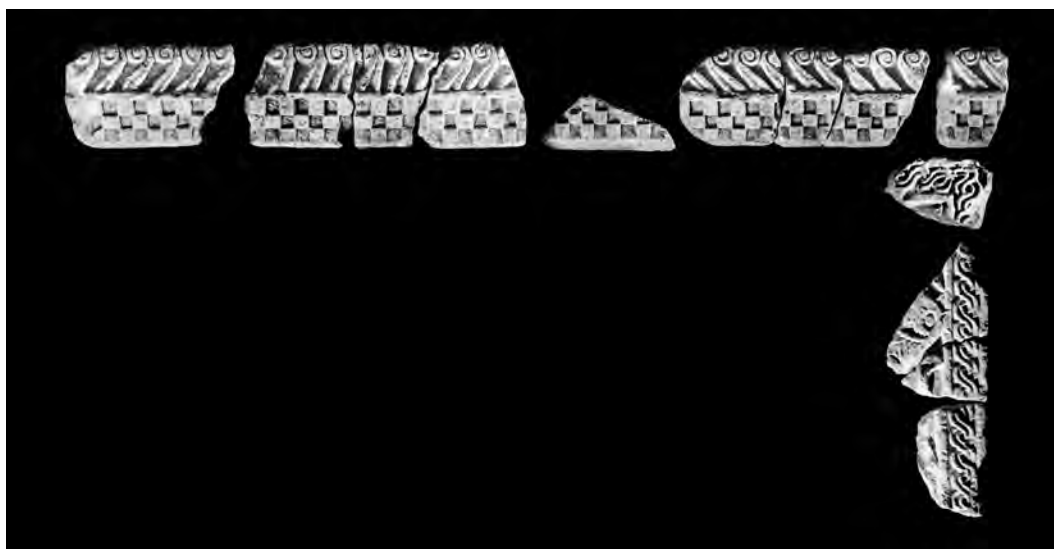

Pogled na svetište s tragovima oltarnoga ciborija u crkvi Sv. Petra i Mojsija u Solinu (foto: P. Vežić)

Pogled na svetište s tragovima oltarnoga ciborija u crkvi Sv. Petra i Mojsija u Solinu (foto: P. Vežić)

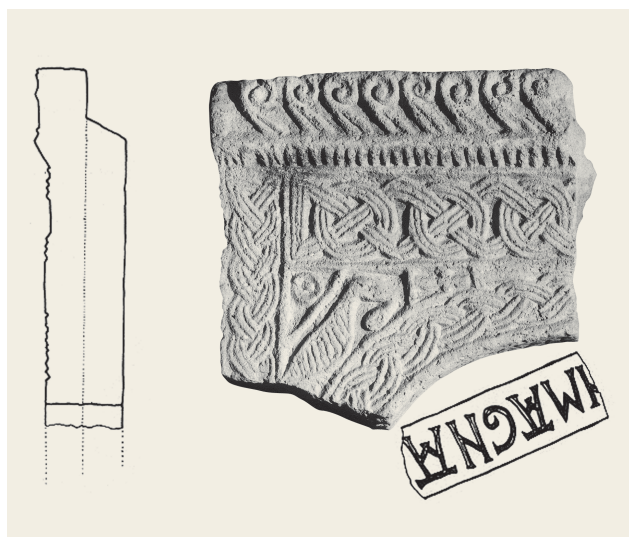
Ulomci dijelova krune i bočnog dijela arkade
oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Petra i Mojsija
u Solinu (Arheološki muzej u Splitu
- foto: Z. Alajbeg)

Nažalost, od nje su sačuvani tek malobrojni ulomci koji međutim odaju iznimnu sličnost sa zadarskim ciborijima 11. stoljeća, prije svega s onim prokonzula Grgura i onim iz bazilike Sv. Tome. Radi se o tri malena ulomka, koji se srećom spajaju i koji su pripadali jednoj arkadi s krune ciborija. Ta je uz okomiti rub imala jednostavnu dvoprutu pletenicu te u trokutu do nje jaganjca ili lava u skoku. Još šest ulomaka završnoga vijenca pripada tome ciboriju. U gornjoj zoni imaju dvoprute volute zavijene u spiralu, a u donjoj ornament koji tvore tri niza istaknutih i upisanih kvadratića;²⁹⁴ sve upravo kao na zadarskim ciborijima.²⁹⁴

²⁹⁴ I. PETRICIOLI, Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre, *Disputationes salonitanae*. Split, 1970, str. 114.

Split. Lapidarij Arheološkoga muzeja u Splitu uza sve drevne spomenike čuva i značajnu zbirku dijelova ranosrednjovjekovnoga liturgijskog namještaja iz solinskih i splitskih crkava. Među njima su i dijelovi tri različita ciborija: jednoga vrlo kvalitetnog i ranog, o kojem svjedoči tek jedan ulomak mramorne arkade, te drugoga i trećega, klesanih od obična bijeloga kamena na niskoj zanatskoj razini, o čemu svjedoči šest srodnih ulomaka.

Četiri ulomka arkada s krune ciborija iz nepoznate crkve u Splitu ili Solinu
(Arheološki muzej u Splitu - foto: Z. Alajbeg)

Dva ulomka arkada s krune ciborija iz nepoznate crkve u Splitu (Arheološki muzej u Splitu - foto: T. Seser)

Nekoju crkvi u Splitu ili vjerojatnije u Solinu valja pripisati četiri ulomka relativno malenoga ciborija.²⁹⁵ Radi se o dijelovima različitih arkada s njega. Jedan je ulomak pronađen 1885. godine na mjestu crkve Sv. Matije s južne strane katedrale, a još dva 1889. godine u građi zvonika splitske katedrale, gdje su dospjela zacijelo u vrijeme njegove izgradnje u 13. stoljeću.²⁹⁶ Stoga je logično pretpostaviti da ulomci potječu iz neke splitske crkve. No u muzejskoj Knjizi inventara iz 1880. godine ta su tri "splitska" ulomka zavedena kao solinski nalaz. Postoji mogućnost da su naprosto pridružena jednome od ranije zapisanom, četvrtom, te da je taj zaista iz Solina. Sva četiri ulomka stilski su upravo jednaka, ali ne pripadaju samo jednoj stranici krune istoga ciborija. Nije neobično da su u Muzeju povezani u jednu cjelinu jer su solinske crkve tijekom srednjega vijeka ustupljene splitskoj nadbiskupiji. Ta činjenica može objasniti i pretpostavku da su neki dijelovi liturgijskog namještaja, na primjer iz crkve Sv. Petra i Mojsija, kasnije dospjeli u Split. Slično se moglo dogoditi i s inventarom ostalih crkava u Solinu pa tako i s četiri navedena ulomka vjerojatno istog ciborija.

Nažalost, nije poznato ni gdje su otkrivena dva ulomka jedne arkade drugoga, vrlo sličnog ciborija. Naime, vrsta kamena, dimenzije i kompozicija ornamenata na njoj jednaki su s prethodnim stranicama, ali je različit način modeliranja kimationa i obrade podgleda luka. Za razliku od onih na prethodnima, na ovome nema natpisa. Nedavno je A. Duplančić objavio podatke iz dokumentacije Arheološkog muzeja u Splitu iz čega se vidi da su ta dva ulomka otkupljena 1894. godine, ali bez podataka o mjestu nalaza, te da ih je don Frane Bulić pripisao crkvi Sv. Trojice na Poljudu.²⁹⁷ Ako su zaista otkriveni u tome hramu, čini mi se da su u njega mogli dospjeti tek naknadno. Naime, među dijelovima liturgijskoga namještaja iz ostalih dalmatinskih šesterolista, koliko mi je poznato, nema ulomaka ciborija.

Dakle, oblinu lukova na svim arkadama prati široka traka s jednostavnom troprutom pletenicom. Isti je ornament i okomito postavljen na traci uz bok ciborija. Pod završnim vijencem traka je s prepletenim troprutim krugovima i rombovima. Sam vijenac isklesan je zajedno s pločom od jednoga komada kamena. Na njemu je u donjoj zoni kimation, a u gornjoj red dvoprutih voluta na desno zavijenih u spiralu. Razliku na arkadama čini oblikovanje kimationa te gušći i rjeđi raspored krugova pod završnim vijencem, kao i način oblikovanja ptica u trokutnim poljima. Na jednoj je arkadi tijelo ptice obrubljeno dvjema paralelno vođenim užljebinama, a na drugoj iscrtano užljebinama koje se od vrata ptice paralelno spuštaju do njezina repa. Međutim, oba su načina slična s prikazima ptica na zabatima oltarnih pregrada iz Šopota i na srodnim umjetninama.²⁹⁸ Iza ptica na arkadama našega ciborija smještena je rozeta u obliku kruga s kuglicom u sredini, a ispred ptice horizontalno je položen križ. Za razliku od svih ostalih primjera, natpis na prvome ciboriju uklesan je u podgledu lukova arkada. Tu se nepovezano čita: SI (...)N MAGNA (...)T VS(...) (...)NTE HO(...). Možda ponajviše radi ptica, arkade valja dovesti u vezu s ikonografskom shemom ciborija u Sovani i Zadru te potvrditi datiranje u 9. stoljeće ili početak 10. stoljeća, što su već učinili autori prije mene. Štoviše, N. Jakšić ulomke s natpisom dovodi u vezu s radionicom na tlu stare hrvatske države i vremenom vojvode Branimira.²⁹⁹ T. Burić pak radionicu locira u dalmatinski grad, u Split, pripisujući joj djelatnost na širokome području Hrvatske.³⁰⁰

Katedrala Sv. Duje antička je građevina, mauzolej rimskoga cara Dioklecijana. Poput sličnih hramova i to je oktogonalna zgrada s kružnim prostorom u nutrini, redom stupova uz oblinu zida i nišama upisanim u njihovoj debljini. U ranome srednjem vijeku

²⁹⁵ Ž. RAPANIĆ, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LX (dalje: Kamena plastika), Split, 1968, str. 113-114.

²⁹⁶ M-P. FLECHE MOURGUES - P. CHEVALIER - A. PITEŠA, *Catalogue*, str. 251-252. - A. PITEŠA, *Arheološka mjesta*, str. 129-130 i str. 145-147.

²⁹⁷ A. DUPLANČIĆ, Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja (dalje: Arhivsko-bibliografski podaci), *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, sv. 100, Split, 2007, str. 179-183.

²⁹⁸ T. BURIĆ, Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa u Cetini (dalje: Sv. Spas), *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 22, Split, 1995, str. 91-112. - N. JAKŠIĆ, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira (dalje: Radionica), *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 22, Split, 1995, str. 141-149.

²⁹⁹ N. JAKŠIĆ, Radionica, str. 145-146, slika 19. ISTI, *Croatian Art in the Second Half of the Ninth Century, Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 45.

³⁰⁰ T. BURIĆ, Sv. Spas, 110.

*Ulomak mramorne arkade ciborija
vjerojatno iz katedrale u Splitu (Arheološki
muzej u Splitu - foto: Z. Alajbeg)*

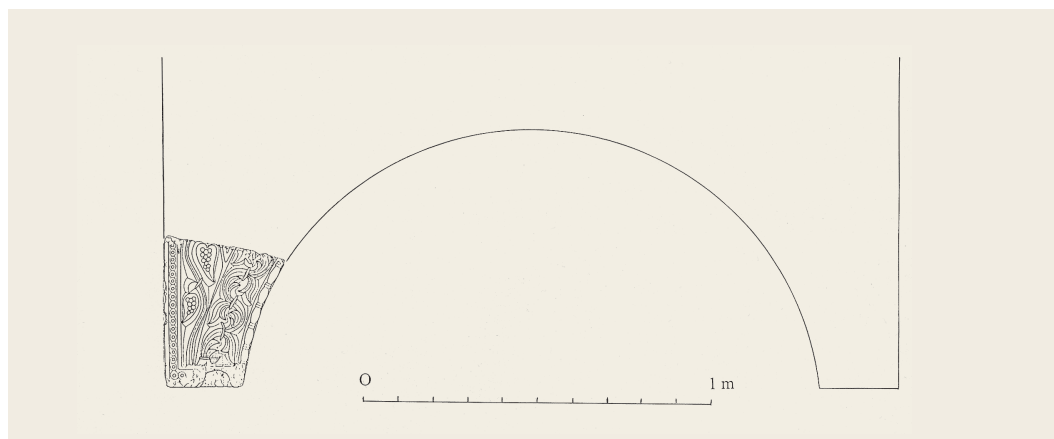

pretvorena je u katedralnu crkvu splitskoga biskupa. Možda baš tom hramu valja pripisati ciborij kojem je pripadao spomenuti mramorni ulomak.³⁰¹ Ciborij naime svojom veličinom, materijalom i vrsnoćom ukazuje na mogućnost da potječe iz crkve koja je statusom bila važnija i bogatija od ostalih u lokalnoj sredini. U nedostatku bilo kakve čvršće potvrde pretpostavku oslanjam, eto, tek na tim podacima. Nažalost, sam ulomak je maleni dio lijeve strane arkade, njezina peta. Čini se da je pripadala arkadi krune koja je, sudeći po spomenutim odlikama i karakteristikama stila, bila srodna onoj iz Trogira. Prema grafičkoj rekonstrukciji koju donosim splitska je arkada bila široka oko 210 cm. Traka s

³⁰¹ Ž. RAPANIĆ, Kamena plastika, str. 121-122. -
M-P. FLECHE MOURGUES, P. CHEVALIER,
A. PITEŠA, Catalogue, str. 251-252.

Ulomak mramorne arkade ciborija vjerojatno iz katedrale u Splitu (Arheološki muzej u Splitu - crtež: D. Vukšić)

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija vjerojatno iz katedrale u Splitu (crtež: P. Vežić)

vršno klesanom lozicom prati oblinu luka na ulomku. Stabljika lozice je dvopruta, a pruža se u valovitoj liniji. U svakome se valu povija po jedan list. Uz bok arkade penje se druga, također dvopruta lozica. I ona se pruža u valovitoj liniji, ali je u svakome valu po jedan grozd u obliku srcolikoga lista s plastično modeliranim zrnima grožđa. Pravilan niz kuglastih zrna resi profil uz okomiti brid i samo dno na peti arkade, a obli profil s astragalom prati njezin luk. Na ploči je plastično ukrašena i bočna stranica, po čemu se znade da je riječ upravo o pročelnoj ili začelnoj arkadi. Ukraš tvori jednopruta lozica koja se pruža također u valovitoj liniji s povijenim listom u svakome valu. Valja spomenuti još utor u peti arkade i rupu za ulijevanje olova.

Drugi ciborij, ovaj sigurno iz katedrale, predstavlja njegov pokrov otkriven u podu ispred oltara Sv. Staša, znamenitoga djela Jurja Dalmatinca, prilikom obnove 1974. godine.³⁰² Šest ploča pokrova, koji je bio u obliku osmerostrane piramide, ugradio je u pod zacijelo sam Juraj 1448. godine, gradeći tada novi oltar na mjestu staroga. Taj stari je bio romanički s početka 13. stoljeća, iz 1210. godine. M. Ivanišević drži da bi pokrov mogao pripadati njegovu ciboriju. Jedna njegova arkada i danas se čuva u katedrali, u kripti Sv. Lucije. Ima visinu od 95,5 cm i dužinu od 166,5 cm. Šest trokutastih stranica pokrova ima u bazi približnu širinu od 65 cm, što bi tvorilo osmerokut širok oko 155 cm. Stranice krune bile bi zacijelo nešto duže, te se čini da pokrov odgovara upravo kruni s koje je ta arkada. Visina ploče pokrova bila je približno 185 cm što daje visinu piramide od oko 170 cm. Zanimljivo je da su ploče “na licu”, pretpostavljam u podgledu piramide, obilježene svaka s po jednim kapitalnim slovom koje zacijelo označava redoslijed stranica u sklopu piramide. Slova su: A, B, C, D, G i H, a M. Ivanišević logično zaključuje da nedostaju ploče E i F. U cjelini opisani pokrov treba dovoditi u vezu s ciborijem kojem je pripadala do danas sačuvana arkada, ona u kripti katedrale, odnosno kapeli Sv. Lucije.³⁰³ Ona ima završni vijenac monolitno srastao s arkadom. Na njemu je niz od 10 nevjesto modeliranih udvojenih arkadica. U podgledu luka je profilacija koja svjedoči zaista o romaničkom vremenu, te u ovom slučaju nije riječ o ranosrednjovjekovnom ciboriju.

Za radova na zvoniku do katedrale u Splitu, 1896. godine, otkriven je ulomak mramorne ploče nedavno protumačen kao dio arkade nekoga ciborija.³⁰⁴ Riječ je o fragmentu koji zaista podsjeća na tjemeni dio arkade. Po elementima stila srodan je s ranim primjerima kamene plastike o kojoj ovdje govorimo.

³⁰² M. IVANIŠEVIĆ, Stari oltar svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 17, Split, 1987, str. 131-132. - ISTO, str. 140.

³⁰³ A. DUPLANČIĆ, Arhivsko-bibliografski podaci, 189-192.

³⁰⁴ M.-P. FLECHE MOURGUES - P. CHEVALIER - A. PITEŠA, Catalogue, str. 253-254.

³⁰⁵ L.J. KARAMAN, O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800, *Serta Hoffilleriana*. Zagreb, 1940, str. 424-426. Zbog veličine arkade G. NIKŠIĆ pretpostavlja da je riječ ipak o oltarskome ciboriju iz katedrale u Splitu. (Vidi: Svjetlo u katedrali Sv. Duje u Splitu, *Kulturna baština*, broj 28-29, Split, 1997, str. 45, bilješka broj 6)

³⁰⁶ Ž. PEKOVIĆ, *Dubrovnik - nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*. Split, 1998, str. 131-136.

³⁰⁷ J. STOŠIĆ, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*, Izdanja HAD-a, sv. 12, Zagreb, 1988, str. 15-38.

³⁰⁸ I. ŽILE, Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale, *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001, str. 455-515.

³⁰⁹ P. VEŽIĆ, kat. jed. I. 52, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 63-64. - N. JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva* (dalje: Predromaničko kiparstvo). Zagreb, 1997, fot. na str. 35.

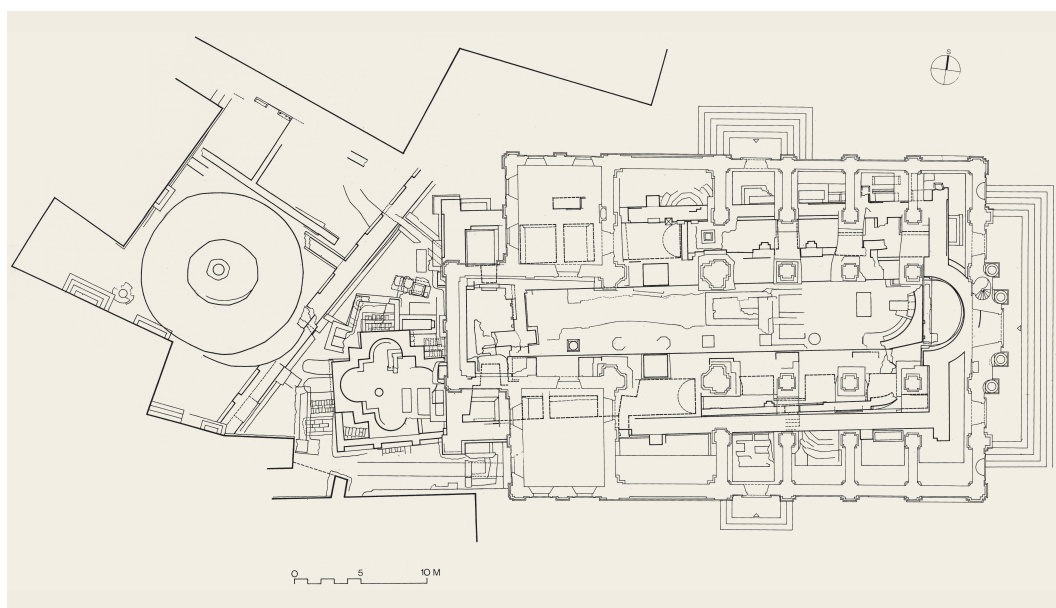

Ulomak mramorne arkade drugog ciborija vjerojatno iz katedrale u Splitu (Arheološki muzej u Splitu - foto: T. Seser)

Među arkade postantičke arhitekture u Splitu valja uvrstiti onu koja kao spolij stoji ugrađena u prizemlju zgrade do baptisterija. Nju Lj. Karaman datira u 7. ili 8. stoljeće, a G. Nikšić tumači stranicom oltarnoga ciborija iz katedrale.³⁰⁵ No takvoj mogućnosti protuslovi debljina ploče koja premašuje 25 cm. Čini se da luk ne pripada liturgijskome namještaju pa niti ciboriju, već je kao arhivolt bio konstrukcija u strukturi nekoga vjerojatno sakralnog prostora. Za sada je izvjesno tek da je riječ o vrlo starom arhivoltu nastalom zacijelo na samome prijelazu antike u srednji vijek. O tome nedvojbeno govore rustično izrađeni ornamenti koncentrirani na luku arkade: astragali, ovulusi i kimation, plošnom plastikom dovedeni gotovo do grafizama. Tragova ukrasa u trokutnim poljima i zoni vijenca nema.

Dubrovnik. Katedrala Sv. Marije Velike u Dubrovniku bila je romanička crkva podignuta na mjestu ranosrednjovjekovne katedrale, koja je, po Ž. Pekoviću, bila posvećena Sv. Vlahu (Sv. Blažu)³⁰⁶, a po J. Stošiću nastala na mjestu bizantske bazilike.³⁰⁷ Za istraživanja katedrale otkriveni su i ulomci ranosrednjovjekovnoga liturgijskoga namještaja koje je sabrao i objavio I. Žile.³⁰⁸ Među lapidama prepoznao je i dijelove ciborija od kojih su posebno zanimljiva dva ulomka različitih arkada ranoga ciborija. Njega bi po usporedbama sličnih detalja valjalo dovoditi u vezu s vremenom nastanka ciborija u Kotoru i Ulcinju, o čemu će još biti riječi, te s onima iz crkve Sv. Felicite u Puli i ciborija iz Novalje.³⁰⁹ Zajedničke ornamente na njima tvori široka traka s troprutim stabljikama

Prostorna situacija katedrale u Dubrovniku s ucrtanim tlocrtom barokne crkve i arheološkim ostacima starijih slojeva i aneksa pod njom i oko nje - tonirano područje označava površinu bizantske bazilike (prema: J. Stošić u Izdanja HAD-a - 12)

Kapitel s nekog ciborija (?) iz katedrale u Dubrovniku (privremeni depot katedrale u Dubrovniku - foto: K. Tadić)

Ulomak bočnog dijela arkade s krune nekog ciborija iz katedrale u Dubrovniku (privremeni depot katedrale u Dubrovniku - foto: K. Tadić)

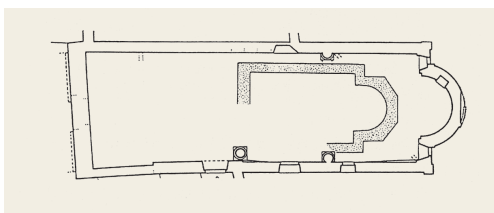
Ulomak tjemelog dijela arkade s krune nekog ciborija iz Katedrale u Dubrovniku (privremeni depot katedrale u Dubrovniku - foto: K. Tadić)

³¹⁰ I. PETRICIOLI, *Sculpture in Zadar between the Late Roman and pre-Romanesque Periods, Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 78.

³¹¹ P. VEŽIĆ, *Ciboriji iz Kotora*, str. 108-109.

³¹² I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*. Izdanja HAD-a, sv. 12, Zagreb, 1988, 203. - R. MENALO, *Rano-srednjovjekovna skulptura - Early Medieval Sculpture, Dubrovnik*, 2003. (dalje: *Skulptura*), Split, 2003, str. 12-13.

dviju lozica koje se pružaju u valovitim linijama te između dodira zatvaraju bademasta polja (kao u Puli i Novalji) u kojima su cvjetovi (kao u Puli i Kotoru); a zatim, kitnjasti akantusov cvijet s oštrim listovima i u volute zavijenim viticama na uskoj bočnoj stranici arkade (kao u Ulcinju) te, konačno, obli profili s astragalima i tordirani prut, svojstven također skulpturi ranih ciborija na Jadranu. Ulomak jedne arkade pripada njezinu donjemu dijelu, lijevoj peti. Kako ima ukrašenu i usku bočnu stranicu, to je zacijelo riječ o pročelnoj ili začelnoj ploči krune ciborija. Drugi je ulomak tjemeni dio ploče koja na licu poviše široke trake ima usku traku s jednostavnom dvoprutom pletenicom i kimation povrh nje, a na poleđini, čini se, utor za ulaganje stranice piramidalnoga pokrova. Zanimljiv element ciborija predstavlja kapitel podijeljen ukrasima u četiri zone. Pri dnu je pojas s arkadama. Nad njim je drugi s troprutim trokutima. Treći oblikuju listovi koji na leđima nose abakus. Na njemu pak nalazi se gornji visoki pojas koji se doimlje kao zaseban ploštimize položen kvader. Ima okomite prutiće na uglovima i listove iza njih. Oni se pri vrhu svijaju u volute. Pod njima su uglovi kvadera prošupljeni, upravo kao i na spomenutom stilski srodnom kapitelu iz Zadra.³¹⁰ Stilske odlike ovih ulomaka i uz njih navedene analogije ukazuju na prijelazno razdoblje iz 8. u 9. stoljeće.³¹¹

Prostorna situacija crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku s ucrtanim tlocrtom bizantske crkve na tom mjestu - prema: I. Fisković

Crkva Sv. Stjepana na predjelu Pustijerna u Dubrovniku gotička je građevina stradala potresom 1667. godine. Posred nje ostaci su bizantske jednobrodne kapele s poligonalom apsidom istaknutom u prostoru na začelnoj strani.³¹² Iz kapele potječu ulomci crkvenoga namještaja koji stilskim odlikama ukazuje na predromaničko razdoblje vjerojatno početka 9. stoljeća, te na ranoromaničko razdoblje 11. stoljeća. Među starijima su bili i nažalost nestali dijelovi arkada oltarnoga ciborija s natpisom pod završnim vijencem od kuka. Na jednome se ulomku čitalo: ... AOS E SCA SOFIA ... . Ponukan navodom o relikvijama Sv. Pankracija u Dubrovniku, pohranjenim upravo u crkvi Sv. Stjepana, što je zabilježeno

Grafička rekonstrukcija pročelne ili začelne arkade s krune oltarnog ciborija iz crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - crtež: V. Bakulić)

Grafička rekonstrukcija bočne arkade s krune oltarnog ciborija iz crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - crtež: V. Bakulić)

³¹³ F. RADIĆ, Razvaline crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. 1, Knin, 1897, str. 17.

³¹⁴ M. JURKOVIĆ, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture (dalje: Južnodalmatinska grupa), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 15, Split, 1985, str. 183-199.

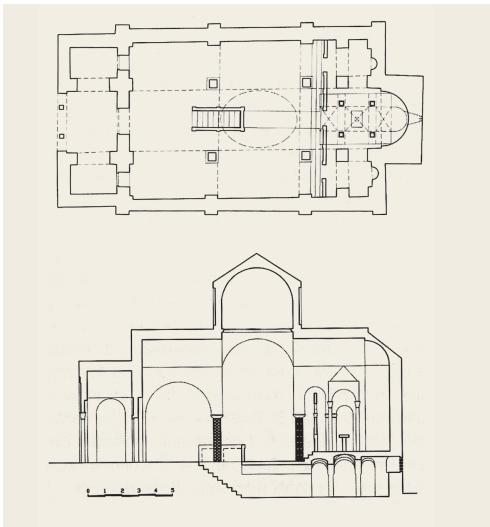
³¹⁵ R. MENALO, *Skulptura*, str. 50.

sredinom 10. stoljeća u knjizi *De administrando imperio* bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, F. Radić je predložio sljedeće čitanje toga teksta: ... (Pankr)A(ti)OS E(t)S(an)C(t)A SOFIA ..., a izrazio je i uvjerenje da su moći bile čuvane najvjerojatnije pod velikim oltarom.³¹³ Sačuvani ulomci arkade drugoga ciborija, navodno također iz crkve Sv. Stjepana, svjedoče o djelima mlađe dubrovačke klesarske radionice. Nju je temeljito obradio M. Jurković. Pripisao joj je brojne ulomke na cijelome dubrovačkom području, osobito u samome Gradu i na Pelješcu, te ih datirao u drugu polovinu 10. stoljeća i prvu polovinu 11. stoljeća.³¹⁴ Stranicu ciborija, koju R. Menalo pripisuje Sv. Stjepanu³¹⁵, karakteriziraju biljni ornament s troprutom stabljikom koja se u širokim valovima pruža po trokutnim zonama arkade, te gusti geometrijski ornament na završnome vijencu koji je artikuliran šiljastim troprutim i razmaknutim arkadicama s listićima među njima.

Ulomci arkada s krune oltarnog ciborija iz crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - foto: B. Gjukić)

Grafička rekonstrukcija tlocrta i uzdužnog presjeka crkve Sv. Petra u Dubrovniku (prema: Ž. Peković u Dubrovnik - Nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada)

Crkva Sv. Petra Velikog u Dubrovniku bijaše bazilika s bogatom prostornom strukturom, koju je tvorila ukopana kripta s povišenim svetištem nad njom te upisani transept s ovalnom kupolom na četiri stupa na križištu transepta i glavne lađe.³¹⁶ Stilske odlike arhitekture i skulpture govore o umjetnosti 10. i 11. stoljeća te bizantskim utjecajima. Čini se da je imala dva ciborija. Manji je vjerojatno prvotna instalacija u prezbiteriju bazilike, podignuta točno nad središnjim travejem kripte. Raspored stupova traveja omeđuje kvadrat veličine 1,5 x 1,5 m. Njega Ž. Peković s razlogom drži za temelj ciborija. Širina arkada mjerom zaista odgovara dimenziji toga kvadrata. Oplošje krune rese troprute stabljike koje u svojim zavojima na jednoj arkadi zatvaraju srcolike grozdove s kuglastim zrcima. Uz oblinu njezina luka teče traka koju oblikuje geometrijski ornament s nizom razmaknutih šiljastih arkadica, kao na završnome vijencu ciborija iz Sv. Stjepana.³¹⁷ Možda toj instalaciji pripadaju i neki od kapitela otkrivenih na istome lokalitetu.³¹⁸ Drugi ciborij, sudeći po stilskim odlikama reljefa na njegovim ulomcima, nešto je mlađe djelo. Biljni ornament tek su u shemi srodni s onima na starijem ciboriju, ali su modelacijom znatno različiti. Oblikuje ih jednopruta široka traka. K tomu cijela instalacija bijaše znatno veća. Njezine stranice široke su oko 2 m.³¹⁹

³¹⁶ Ž. PEKOVIĆ, Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996, str. 267-277. - I. ŽILE, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkome kraju, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* (dalje: Novi nalazi), Zagreb, 1996, str. 285 i 287. - R. MENALO, *Skulptura*, str. 52-53.

³¹⁷ ISTO, str. 48-49.

³¹⁸ ISTO, str. 62.

³¹⁹ ISTO, str. 68-69.

Grafička rekonstrukcija pročelne ili začelne arkade s krune starijega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - crtež: V. Bakulić)

Dva ulomka pročelne ili začelne arkade s krune starijega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - foto: B. Gjukić)

Dva kapitela s krune starijega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku)

Grafička rekonstrukcija pročelne ili začelne arkade s krune starijega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - crtež: V. Bakulić)

Dva ulomka pročelne ili začelne arkade s krune starijega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - foto: B. Gjukić)

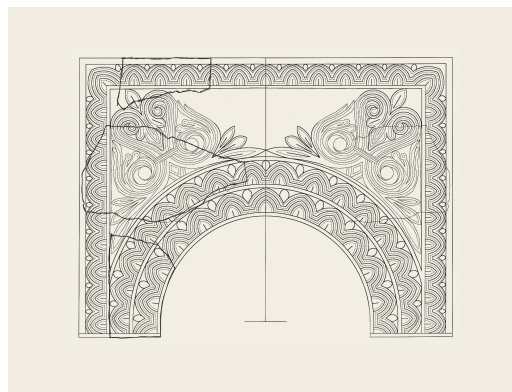

Četiri ulomka arkada s krune mlađega oltarnog ciborija iz crkve Sv. Petra u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku)

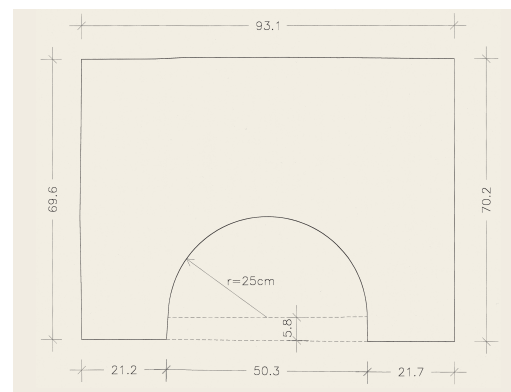
Ostatke crkve Sv. Ivana na Pustijerni u Dubrovniku otkrili su nedavno Ž. Peković i N. Kovačević pri istraživanju u podu Gospe od Karmena. Građevina se nalazila na krajnjem rtu Grada, na mjestu gdje je kasnije podignuta tvrđava koja po crkvi nosi ime Sv. Ivana. Ostaci svjedoče o predromaničkoj građevini jednobrodne osnove s trapezoidnom apsidom istaknutom na začelnoj strani. Oplošje zidova s vanjske strane bilo je raščlanjeno lezenama i nišama. Čini se da je u drugoj fazi izgradnje u nutrini građevine podignut sustav pilona i svodova, a u trećoj produžetak na pročelnoj strani. Iz Sv. Ivana potječu i ulomci predromaničkoga namještaja. Među njima tri fragmenta, izgleda iz druge faze građenja, pripadaju oltarnome ciboriju vrlo malenih dimenzija, te se čini da je riječ o instalaciji koja je poput one u Valpolicelli stajala na menzi oltara. Vanjske bridove arkade prati geometrijski ornament koji tvore razmaknute troprute arkade s listićem po sredini, koje su gotovo zaštitni znak spomenute dubrovačke

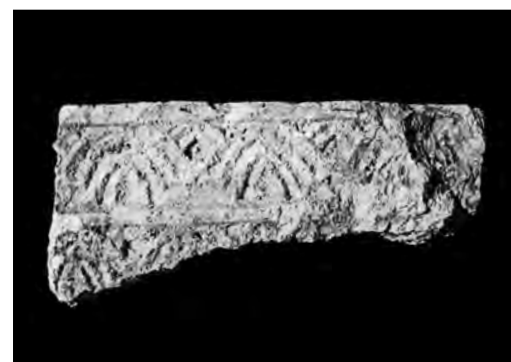
Prostorna situacija užeg predjela s arheološkim ostacima crkve Sv. Ivana u Dubrovniku - crtež: N. Kovačević

Grafička rekonstrukcija arkade ciborija iz crkve Sv. Ivana u Dubrovniku - crtež: N. Kovačević

klesarske radionice. Čak dva niza takvog ornamenta prate oblinu arkade. Srodan se motiv nalazi na ulomku zabata iz Janjine na Pelješcu koji M. Jurković dovodi u vezu sa zadnjim slojem dubrovačke radionice i datira u 11. stoljeće.³²⁰ U trokutastim poljima pak, nalazi se po jedan biljni motiv sastavljen od izduženih sabljastih listova savijenih u dvostrukoj “S” liniji.³²¹

Tri ulomka arkade s krune oltarnog ciborija iz crkve Sv. Ivana u Dubrovniku (Arheološki muzej u Dubrovniku - foto: B. Gjukić)

³²⁰ M. JURKOVIĆ, Južnodalmatinska grupa, str. 186 i 195-196, sl. 23.

³²¹ ISTO, crtež 2.

³²² Na tu me mogućnost upozorio kolega I. Žile.

³²³ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 110-111.

³²⁴ J. STOŠIĆ, Kada počinje hrvatska latinička pismenost, *Telegram*, Zagreb, 8. listopada 1971.

³²⁵ I. ŽILE, Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci Dubrovačkoj, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 21, Split, 1995, str. 152, sl. 16.

³²⁶ K. PRIJATELJ, Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 3, Split, 1954, str. 87.

Komolac. Ulomak ciborija iz Komolca u Rijeci Dubrovačkoj, s bočnih vrata crkve Sv. Duha (izvorno možda iz benediktinskoga samostana u Rožatu³²²), ima posve drukčije stilske odlike. Srodan je fragmentu ciborija iz katedrale u Dubrovniku, a oba s djelima kotorske radionice iz 9. stoljeća. Radi se o desnoj polovini mramorne arkade koja je po grafičkoj rekonstrukciji koju donosim bila široka oko 190 cm.³²³ Na ulomku je sačuvan dio široke trake uz oblinu luka i trokutasto polje do njega. Na traci su među oblim profilima s astragalima tropruti krugovi kroz koje se provlače također tropruti rombovi (motiv srodan sa sličnima na stranicama ciborija iz Prevlake, Kotora i Ulcinja). U trokutastome polju pak, lik je lava koji s ispruženim prednjim šapama trči za manjom životinjom što bježi pred njim. Čeljusti su mu razjapljene, a jezik isplažen. Na ramenima vijori griva. Na tijelu zvijeri uklesana su slova: LAV. Prvo slovo je uz plečku prednje noge, a dva ostala su na butini stražnje. (Slično je zabilježeno i na pluteju iz Prevlake.³²⁴) Uz leđa lavu “lebdi” ljudski lik kome za tjemenom leprša duga kosa.³²⁵ Lijevom rukom grabi zvijer za čeljust, a desnom za nozdrve. Lik je odjeven u kariranu kratku tuniku. Okomiti rub arkade prati traka s jednostavnom troprutom pletenicom, kao u Kotoru i Ulcinju. Ulomak je zapazio i objavio K. Prijatelj datiravši ga u 11. stoljeće.³²⁶ I. Petricioli je skulpturu povezao sa skupinom

Ulomak arkade s krune ciborija iz Komolca - foto: P. Vežić

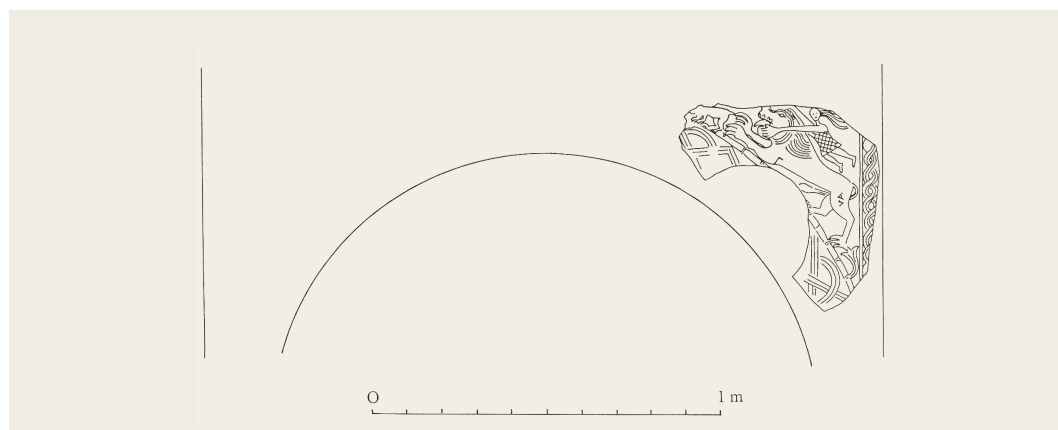
³²⁷ I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture*, str. 50, slika 21.

³²⁸ J. MAKSIMOVIĆ, *Srpska srednjovekovna skulptura*. Novi Sad, 1971, str. 33, slika 31.

³²⁹ M. ZORIĆ, *Simbolika na nekim rano-srednjovjekovnim kamenim spomenicima*, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 21, Split, 1995, str. 195-196.

sličnih umjetnina na jugu Dalmacije i datirao opravdano u 9. stoljeće.³²⁷ J. Maksimović, bez uvažavanja prethodnih spoznaja, ulomak proglašava dijelom ograde svetišta i datira u 11. stoljeće. Lik čovjeka nad lavom dovodi u vezu s legendom o Samsonu koji ubija lava.³²⁸ M. Zorić toj mogućnosti dodaje alternativu, legendu o Davidovu ubijanju lava.³²⁹

Grafička rekonstrukcija arkade s krune ciborija iz Komolca - crtež: P. Vežić

Kotor. Crkva Sv. Marije od Rijeke u Kotoru bila je ranokršćanska trobrodna bazilika. Nad njezinom je srednjom lađom u 13. stoljeću podignuta jednobrodna građevina s kupolom, tzv. “Koleđata”, posvećena kasnije Blaženoj Ozani Kotorskoj. Ostatke prvotne bazilike s krstionicom u dnu lijevoga broda istražio je i objavio J. Martinović.³³⁰ Pretpostavio je da su to tragovi prvotne katedrale čemu bi u prilog govorila ponajviše upravo piscina, izvorno križnoga oblika, krsni zdenac koji u kasnoj antici ne bi mogla imati niti jedna među ostalim gradskim crkvama. Zacijelo je u ranome srednjem vijeku zdenac zamijenjen novom kamenicom koja se prema stilskim odlikama može datirati u prva desetljeća 9. stoljeća. U to su doba Kotorani podalje od stare katedrale, na istočnoj strani grada, podigli memorijalnu kapelu s moćima Sv. Tripuna (*Tryphon*). U 12. stoljeću pak, tu su podigli i prostranu romaničku baziliku kao novu katedralu te je 1166. godine posvetili upravo zaštitniku svoga grada, Sv. Tripunu.³³¹ Zacijelo je tada stara katedrala bila u trošnome stanju i već stoljeće potom nad njezinim je ostacima izgrađena spomenuta “Koleđata”. Držim da su dijelovi kamenoga liturgijskog namještaja, poput relikvija, preneseni iz stare u novu katedralu, prenoseći simbolično sa sobom autoritet biskupa i kontinuitet njegovih liturgijskih funkcija iz jedne bazilike u drugu. To bi prije svega vrijedilo za krsni zdenac koji kao inventar vezan uz obred krštenja i nadalje nije mogla imati niti jedna crkva u gradu osim katedrale. Zacijelo istom je prilikom u nju dospio i oltar s ciborijem; potonji je u dijelovima sačuvan do danas. Ipak, ulomci koji su mu pripisani ne pripadaju samo jednome četverostranom ciboriju već, čini se, i drugome šesterostranom, također iz stare katedrale, te još i nekome trećem, možda iz spomenute memorije Sv. Tripuna.³³²

Do sada su svi ti dijelovi: dvije cijele mramorne stranice i šest također mramornih ulomaka, pripisivani samo jednoj instalaciji.³³³ To zaista ne čudi s obzirom na veliku ne samo likovnu srodnost, već stilsku i paleografsku upravo istovjetnost na svim ulomcima, koji su k tome klesani od istoga mramora te opremljeni natpisima posve jednakoga tipa slova i njihovih dimenzija. Sve to sugerira da je sav inventar napravljen u približno isto vrijeme i u jednoj radionici, dijelom vjerojatno o trošku pretpostavljenoga donatora, Kotoranina Andreacija. O njemu nam svjedoči sarkofag otkriven u prostoru između memorije Sv. Tripuna i nove katedrale te lokalna predaja koja ga drži ktitorom memorije Sv. Tripuna. Na sarkofagu je sljedeći natpis:

† I(n) (no)M(i)N(e) D(omi)NI EGO ANDREACI VNA CVM CONIVGE MEA †
 MARIA EDIFICAVIMVS ARCA ISTA ET REQVIIVIMVS IN IPSA † VOS OMNES QVI
 LEGITIS ROGATIS D(ominu)S PRO NOS PECATORIS.

Prijevod M. Lončara:

“† U ime Gospodinovo. Ja, Andreaci, zajedno sa svojom suprugom † Marijom, sagradili smo ovu škrinju i počivamo u njoj. † Vi svi koji čitate molite Gospodina za nas grješnike.”

Andreacijeva “oporuka” (dokument poznat po znatno kasnijem prijepisu³³⁴), kazuje da je upravo on kupio tijelo sv. Tripuna, navodno od nekih Mlečana za dvije stotine solida i to u Kotoru 13. siječnja 809. godine.³³⁵ Zanimljivo je da se isti ili sličan datum nalazi i na završnome dijelu kamene grede s ograde svetišta sačuvane u crkvi Sv. Marije od Rijeke, na mjestu stare katedrale. Moguće je pretpostaviti da se datum i sav natpis na ogradi odnosio

³³⁰ J. MARTINOVIĆ, Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, Split, 1990, str. 21-31.

³³¹ ISTI, Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru (dalje: Prolegomena), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990, str. 5-27. - M. ČANAK-MEDIĆ, Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka (dalje: Katedrala Svetog Tripuna), *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. XXXVI, Beograd, 1997, str. 82-99.

³³² Taj ulomak i pet ostalih koji su otkriveni za radova na zgradi Historijskoga arhiva u Kotoru izloženi su na katu u Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Cjelovita, već odavna poznata arkada, pohranjena je pak u privremenome lapidariju katedrale gdje su sabrana i mnoga ostala lapida iz katedrale, Koleđate i crkve Sv. Mihajla. Upravo je u tijeku izrada njihove kataloške i znanstvene obrade na čemu rade prof. J. Martinović i dipl. ing. arh. Z. Čubrović. Za nedavnoga boravka u Kotoru imao sam prilike vidjeti svu tu građu na čemu se s poštovanjem zahvaljujem mons. Iliji Janjiću, biskupu kotorskome te posebno kolegijalnoj susretljivosti J. Martinovića i Z. Čubrovića.

³³³ J. MARTINOVIĆ, Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale (dalje: Rekonstrukcija), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (*Petricolijev zbornik I*), Split, 1995, str. 345-355. - N. JAKŠIĆ, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora (dalje: Iz Kotora), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999-2000, str. 131-134.

³³⁴ D. FARLATI, *Ilyricum sacrum*. t. VI, Venetiis, 1751, str. 425. Skeptičan stav prema podacima iz toga prijepisa iznosi I. STIJEPCHEVIĆ, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*. Split, 1938, str. 25-29.

³³⁵ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore I* (dalje: *Istorija*). Titograd, 1967, str. 368. - N. JAKŠIĆ, kat. jed. III. 5, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 124. - M. LONČAR, Dva natpisa iz Boke s imenom biskupa Ivana, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2006, str. 186-189.

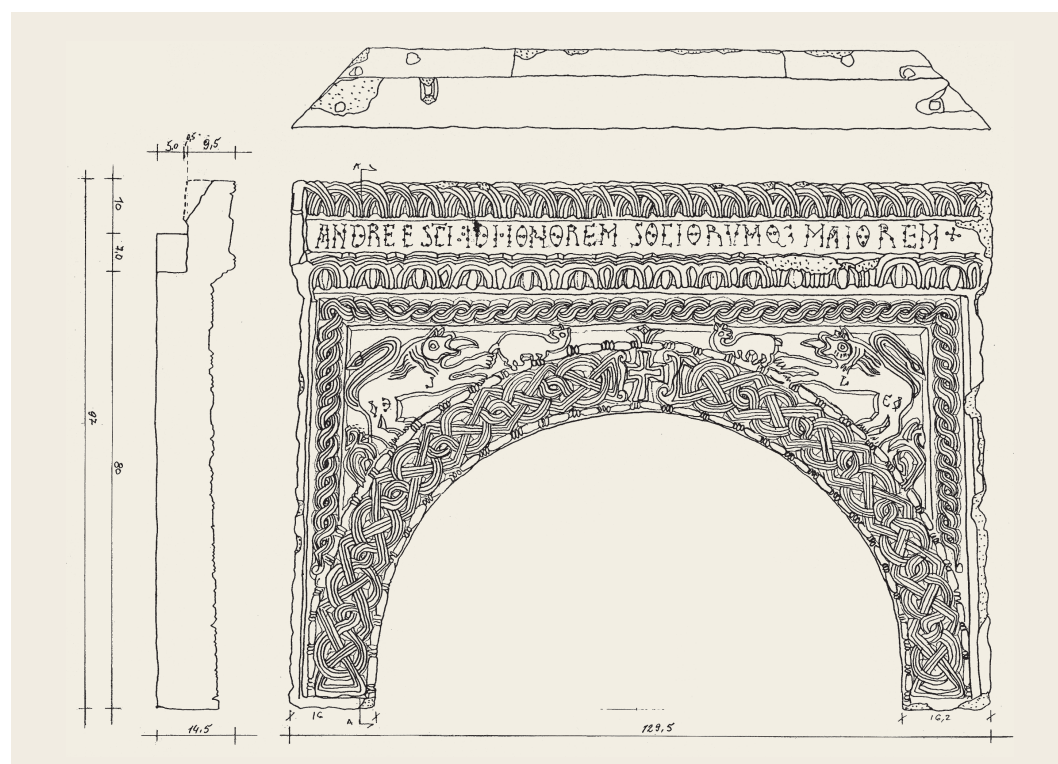
³³⁶ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija*, 371. Možda uz biskupa Ivana valja povezati i drugi ulomak grede na kome se navodi neki Ivan i njegov žena: + IN N(omine) D(omini) D(e)I ET S(alvatori) ... (i)OHANNIS VNA CVM CONIV(ge). (Vidi: D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, *Ulcinjnski ciborium - natpis i reljefne predstave /dalje: Ulcinjski ciborium/, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru L, Kotor, 2002, str. 251.) - M. LONČAR, Dva natpisa iz Boke s imenom biskupa Ivana, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2006, str. 185-189.*

³³⁷ J. MARTINOVIĆ, *Rekonstrukcija*, gornji crtež na stranici 347, desna peta arkade.

upravo na zbivanja s tim u vezi. Sačuvani dio teksta u deskripciji J. Kovačevića glasi: (...)N X(ris)TI TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(annis) EP(i)S(co)P(i) D(ie) XIII IAN(uarii) NATA(vitate) D(omini) NOST(r)I IX CCCV, što je autor protumačio 809. godinom, (9+300+500=809). Međutim nedavno je M. Lončar, uz opsežnu analizu natpisa i svega što je prethodno napisano o njemu, predložio ipak nešto drukčije čitanje teksta i datuma u njemu: ... die i?]AN(uarii) XIII, TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(anis) EP(i)S(copi), P(er) I(n)D(indictionem) XIII, A(nno) NA(tivi)TA(tis) CONSTI(tutoris) MV(n)DI, [d(e)i f?]I(lii?), ð(?) CCCV.³³⁶ Svakako, riječ je o vremenu biskupa Ivana i datumu 13. siječnja 805. ili 809, što nam govori vjerojatno o posveti katedrale početkom 9. stoljeća. Zacijelo su u njoj neko vrijeme bile pohranjene i relikvije Sv. Tripuna, sve dok za njih ne bijaše izgrađena zasebna memorija.

Razlike među elementima krstioničkoga i oltarnog ciborija iz stare katedrale u Kotoru nisu stilske već tehničke, a o njima svjedoči ponajviše način međusobnoga povezivanja susjednih arkada na kruni jednoga i drugog ciborija. Riječ je u prvome redu o kutu pod kojim je rezana uska bočna strana svake arkade. Kod četverostranih ciborija - to je već rečeno - bočne su strane redovito rezane pod pravim kutom, katkada s utorom za povezivanje sa susjednom arkadom. Međutim kotorski ciborij po tome je upravo jedinstvena iznimka! Bočne strane njegovih arkada rezane su pod kutom od 45°, što među susjednim arkadama zatvara također pravi kut te možemo s pouzdanjem govoriti upravo o četverostranom ciboriju. Na taj su način rezane uske bočne strane dobro nam poznate i posve sačuvane arkade iz katedrale, ali je takva i bočna strana jednoga ulomka koji je J. Martinović otkrio za radova na zgradi Historijskoga arhiva u Kotoru.³³⁷ Valjalo bi provjeriti jesu li tako rezane i bočne strane na također sačuvanoj, ali nažalost na licu posve preklesanoj arkadi, ugrađenoj nad vratima prostorije na prvome katu u zgradi Biskupije. Ta mjerama i vrstom mramora posve odgovara dobro sačuvanoj arkadi, te je zasada s razlogom moguće

Arhitektonski crtež s mjerama začelne arkade oltarnoga ciborija (iz dokumentacije Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru)

Začetna arkada oltarnoga ciborija iz katedrale u Kotoru (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - foto: P. Vežić)

pretpostaviti da s njom i spomenutim ulomkom pripada istome, zacijelo oltarnome ciboriju iz stare katedrale. U vrhu krune s unutrašnje strane nalaze se utori za trokutaste ploče što govori da je nad njom bio pokrov u obliku osmerostrane piramide.³³⁸

O stilskim i paleografskim odlikama toga ciborija i cijele skupine srodnih umjetnina ponajviše nam svjedoči upravo navedena arkada. Njezinu oblinu prati široka traka s geometrijskim ornamentima koji se u dva niza protežu od osi luka prema njegovim petama. U osi arkade istaknut je križ, srodan ranokršćanskim predloščima rimskoga križa, a nad njim je ljiljanov cvijet. Samu traku pak omeđuju obli profili s astragalima, a ornamente tvore tropruti rombovi prepleteni s učvorenim krugovima. Posred svakoga je čvora tzv. oko, malena polukugla koja redovito prati pleterne ornamente na mramornim reljefima, rekao bih, “bokeljske radionice”. Nalazimo ih i na troprutoj pletenici koja prati ostale bridove kotorske arkade, onaj pod završnim vijencem te onaj s lijeve i desne strane. U trokutastim

³³⁸ ISTO, crteži na stranici 354.

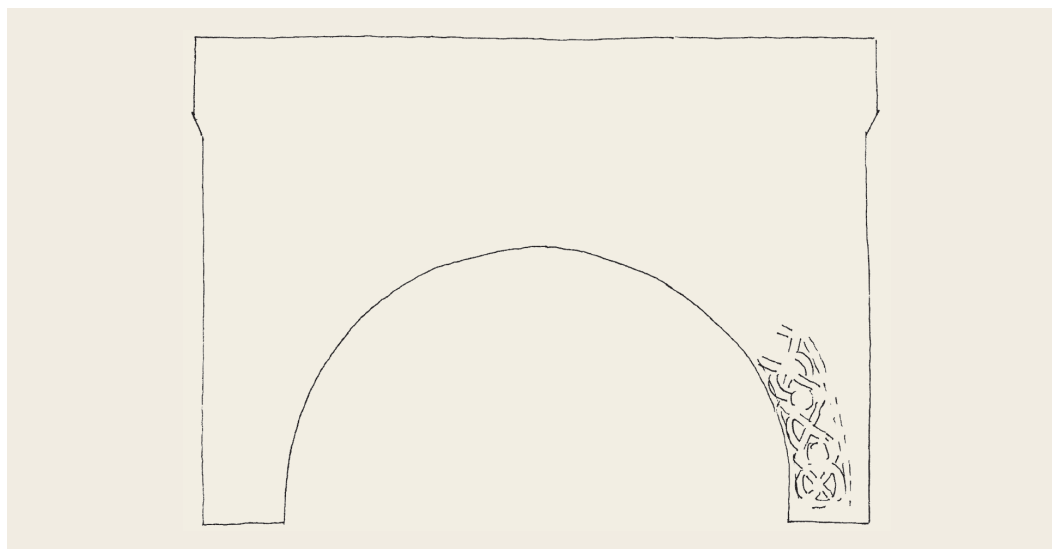
³³⁹ J. BELAMARIĆ, Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika, *Dubrovnik*, sv. 5, Dubrovnik, 1994, str. 29-39. (= ISTI, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Split, 2001, str. 165-190.)

³⁴⁰ I. STEVOVIĆ, Sveti Andreja u kotorskom natpisu ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAIOREM +, *Zograf*, sv. 27, Beograd, 1998-1999, str. 23-32.

poljima simetrično su postavljeni likovi dvaju lavova što progone neku životinju, vjerojatno jaganjca koji preplašen gleda za sobom prema lavu. Lav je u trku, prednjim je šapama ispružen prema jaganjcu, čeljusti su mu razjapljene, jezik isplažen, na ramenima vijori griva, a nad leđima kovitla rep. Zvijer je obilježena i legendom: LEO i to tako da je prvo slovo uklesano na plečki do prednje noge, a dva ostala na butini do stražnje; isto kao na arkadi u Komolcu i pluteju u Prevlaki. Slova s lijeve strane zrcalno su okrenuta kao i cijela kompozicija životinja prema onima sučeljeno postavljenim na desnoj strani. Podno lavova nalaze se buseni bršljana.

Završni vijenac skupa s pločom arkade isklesan je iz jednoga komada. U njegovoj donjoj zoni istaknut je kimation s ovulusima podno arkada koje se doimlju kao niz ljljanovih cvjetova. U gornjoj je udvojen red troprutih polukružnih arkada. U srednjoj pak natpisno je polje s karakterističnom kapitalom, slovima visokim oko 5 cm i hastama s rupicama. Tu je tekst: ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM SOCIORVMQ(ue) MAIOREM †. Znak križa na kraju natpisa označava vjerojatno konac jedne cjeline teksta koji se protezao možda uokolo cijele krune. O njegovim ostalim dijelovima za sada ne znamo ništa.

Predaja u Kotoru i Dubrovniku govori o lokalnim mučenicima: Sv. Andriji i njegovim drugovima (Petru i Lovri), tzv. Petilovrijencima. O njima je, u sklopu uspona Dubrovačke crkve na rang nadbiskupije u 11. stoljeću i krađe kotorskih relikvija, koje su se tada dogodile, J. Belamarić objavio opsežnu studiju sa svim relevantnim podacima i literaturom koja se odnosi na lokalne kotorske mučenike, na koje se po uvriježenome mišljenju odnosi natpis na kotorskome ciboriju.³³⁹ Međutim, I. Stevović upozorava na drugu mogućnost. Po njoj bi *Sv. Andrija s drugovima* na tome natpisu mogao biti Sv. Andrija Stratilat kojega latinski izvori ranoga srednjeg vijeka bilježe kao mučenika i predvodnika skupine stradalih kršćana: *Sancti Andreae martyris cum sociis suis*. Bio je vojnik maloazijskih legija cara Maksimijana u ratu protiv Perzijanaca početkom 4. stoljeća, ali je unatoč zaslugama smaknut radi vjere u Krista. Njegove su relikvije mogle biti dopremljene u Kotor tijekom ranoga srednjeg vijeka kada su u “kretanju Istoka prema Zapadu” s Orijenta u Dalmaciju dopremljene i još neke (Sv. Anastazija, Irena, Chiona i Agapa u Zadar, Sv. Vlaho u Dubrovnik, Sv. Tripun u Kotor). U liturgijskome kalendaru Sv. Andrija slavio se 19. kolovoza podjednako u crkvama na Zapadu kao i u Carigradu.³⁴⁰

Arhitektonski crtež arkade oltarnoga ciborija ugrađene nad vratima prostorije na katu Biskupije u Kotoru (crtež: P. Vežić)

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka oplata s konfesije (iz dokumentacije Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru)

Nezavisno od alternativa koje nude svi ti podaci, natpis na arkadi najbolje nam svjedoči o stvarnoj naravi samoga ciborija. On je zacijelo bio pokrov oltara pod kojim se, vjerojatno u stipesu podno menze, nalazila konfesija s relikvijama sveca (ili svetaca?), zabilježenoga na kruni ciborija.

S tim u vezi valja upozoriti da se na galeriji katedrale u Kotoru, među ostalim lapidama nalazi izložen i maleni ulomak tanke kamene ploče reljefno ukrašene. Na njoj široka traka, srodna onima na ciboriju, prati oblinu luka koji je nekada stajao očito nad polukružno nadvijenim otvorom. Malene dimenzije ploče, debele svega 4,5 cm, ukazuju na mogućnost da je taj ulomak zapravo dio neke oplata, a stilske odlike ukazuju na srodnosti s ukrasom liturgijskoga namještaja iz stare katedrale i uopće produkcijom bokeljske radionice. Stoga je, naravno s dužnim oprezom, moguće samo pretpostaviti da je ulomak dio oplata stipesa s okvirom prozorčića, tzv. *fenestella confessionis*, ali nije moguće sa sigurnošću kazati iz koje je crkve - je li s relikvijama prenesen iz stare katedrale ili, možda, iz memorije Sv. Tripuna.³⁴¹

Na preklesanoj arkadi ugrađenoj nad vratima prostorije na katu u zgradi Biskupije tek se uz oblinu luka s desne strane nazire široka traka s vrlo sličnim geometrijskim ornamentom kao na prethodnoj arkadi. Tvorili su ga nizovi prepletenih rombova i učvorenih krugova. Sve ostalo je bespovratno radirano.

No ulomak treće arkade pokazuje novu kompoziciju ornamenta. Tu se uz oblinu luka među astragalima protežu dvije troprute stabljike koje se valovitim linijama međusobno primiču i odvajaju. Ondje gdje se spajaju stabljike su podvezane, a ondje gdje se odmiču zatvaraju ovalna polja s izmjenom ljljanovih i bršljanovih cvjetova s viticama. Slične ornamente imaju različiti ulomci iz crkve Sv. Petra i crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku³⁴², a valovite troprute stabljike vidjeli smo već na ciborijima u Puli i Novalji na Pagu te na

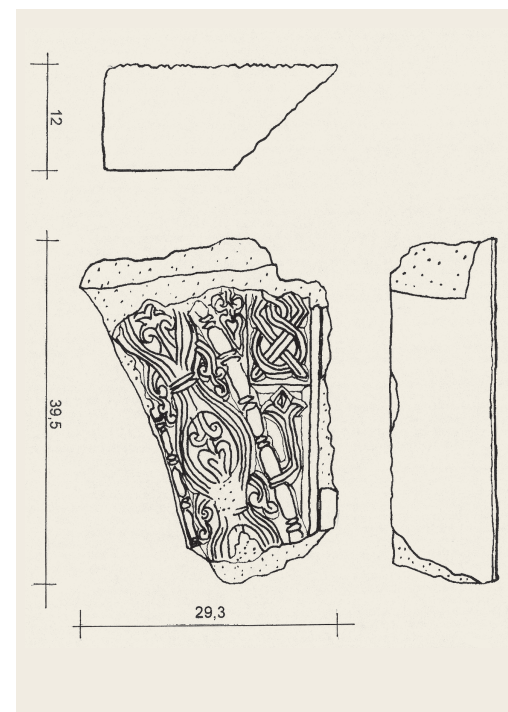
³⁴¹ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 97.

³⁴² M. JURKOVIĆ, Južnodalmatinske grupe, str. 195, sl. 9, 10, 20 i 21.

³⁴³ J. MARTINOVIĆ, Rekonstrukcija, gornji crtež na stranici 347, lijeva peta i dva gornja ulomka na crtežu arkade.

³⁴⁴ M. JURKOVIĆ, kat. jed. broj III. 1, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000, str.122.

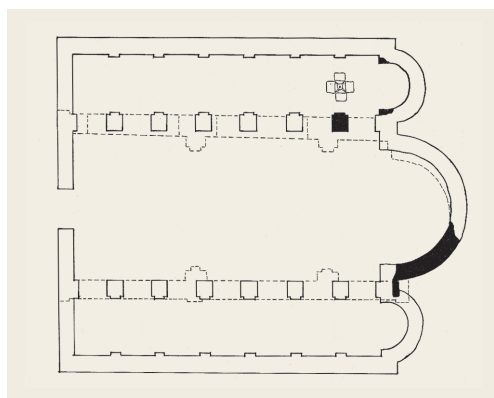
³⁴⁵ I. PETRICIOLI, Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, *Diadora*, sv. 1, Zadar, 1960, str. 188-192. - N. JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*. Zagreb, 1997, str. 30, sl. na str. 38. - ISTI, kat. jed. III. 43 i III. 45, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000, str. 151-154.

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka jedne arkade oltarnoga ciborija (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - iz dokumentacije Zavoda)

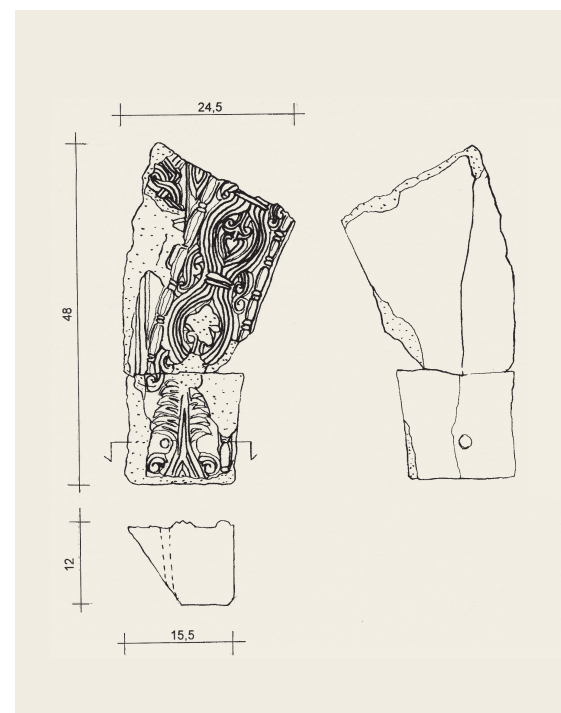
predromaničkome ulomku iz župne crkve u Omišlju na Krku. Uz bočnu stranu pak sačuvan je maleni dio okomite uske trake s motivom rombova prepletenih učvorenim krugovima.

Četiri ulomka sa srodnim ornamentima, koje je J. Martinović otkrio na zgradi Historijskoga arhiva³⁴³, pripadaju, čini se, krstioničkome ciboriju iz stare katedrale. Dva se neposredno spajaju istim lomom i tvore lijevu petu arkade s bočnom stranom rezanom pod kutom od 60°, te na licu s rupom za ulijevanje olova na spoju arkade s kapitelom pod njom. U dnu pete je palmeta, zapravo Drvo života (*arbor vitae*), oblikom i modelacijom srodno s onima na sarkofagu iz Dubrovnika³⁴⁴, ali i s onima na sarkofagu i pluteju iz Zadra!³⁴⁵ Nad njim se penje široka traka omeđena astragalima, a među njima se pružaju dvije podvezane troprute stabljike s ljiljanovim i bršljanovim cvjetovima, kao na netom opisanome srodnom ulomku s oltarnoga ciborija. Međutim, on se likovno razlikuje od pete na krstioničkome ciboriju jer u dnu nema palmetu te je, uz različite kutove pod kojima su rezane njihove bočne strane, i po tome vidljivo da ulomci ne pripadaju istoj arkadi. Onoj s palmetom vjerojatno je pripadao oveći ulomak gornjega dijela arkade. Tu je također s lijevoga boka sačuvan dio bočne strane rezan pod kutom od 60° te na licu dio široke trake s astragalom i uskih traka s ornamentom, u kojem se prepliću nizovi rombova s učvorenim krugovima. U trokutastome polju je razlistana stabljika bršljana. Završni vijenac skupa s pločom arkade i ovdje tvori monolitnu cjelinu, a raspored elemenata istovjetan je s onim na vijencu oltarnoga ciborija. Na ulomku je početni dio natpisa: † HOC OPUS EST LABO(r) (...). Čini se da istoj arkadi, ili makar istome ciboriju, valja pripisati i četvrti ulomak otkriven za radova na zgradi Historijskoga arhiva. To je oveći dio desne polovine gornjeg dijela arkade. Ima istovjetne ornamente na licu kao i prethodno opisani ulomak. Uz sam lom s lijeve strane naslućuju se tragovi križa, pa je moguće pretpostaviti da se ornament na širokoj traci uz oblinu arkade dijelio u dvije polovine među kojima bijaše križ u tjemenu luka, kao

Položaj arheoloških ostataka prvotne katedrale s krstionicom u Kotoru, pod crkvom Sv. Marije od Rijeke, i grafička rekonstrukcija tlocrta katedrale (prema: J. Martinović u *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* - 29)

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade krstioničkoga ciborija (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - iz dokumentacije Zavoda)

na arkadi s lavovima na oltarnome ciboriju. Na ulomku nije sačuvana bočna strana. Međutim, na završnome vijencu i tu se nalazi dio natpisa s posve jednakim paleografskim odlikama, tipom i veličinom slova koja su uostalom istovjetna i s onima na oltarskome ciboriju. Taj dio natpisa glasi: (...)TAM PVLCHRE DE(coratum †). Dakle: † HOC OPVS EST LABO(r) (...) (...)TAM PVLCHRE DE(coratum †), kako je to rekonstruirao J. Martinović³⁴⁶, pa je to sve što za sada znamo od teksta na tome ciboriju.

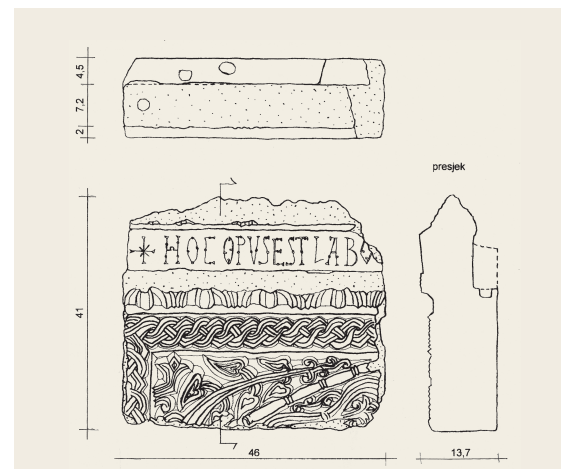
Međutim, valja pretpostaviti da je pod njim u staroj katedrali vjerojatno stajala poznata kamenica za koju je C. Fisković još prije 60 godina kazao da je krsni zdenac.³⁴⁷ Ukoliko je zaista tako, onda je ciborij stajao na stupovima koji su bazom sezali do niskoga praga, ili pak do samoga poda krstionice, poput onoga u Rabu, a ne visokoga parapeta kao na krsnome zdencu u Novigradu. Kamenica je pravokutnoga oblika.³⁴⁸ Duga je 117 cm, široka 95 cm i visoka 73 cm. Na njezinu dnu vide se tragovi udubljenja koje se nalazilo malo odmaknuto od sredine kamenice. U kutu između dna i stražnje plohe nalazi se rupa profila

³⁴⁶ ISTO, str. 346.

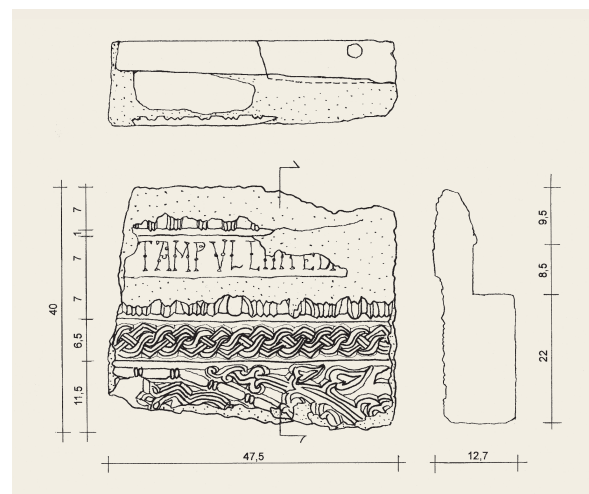
³⁴⁷ C. FISKOVIĆ, Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru, *Alma Mater Croatica*, sv. 5, Zagreb, 1941. - J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, O srednjovekovnoj skulpturi Boke kotorske, *Spomenik*, CIII, n. s. 5, Beograd, 1953, str. 73. - I. PUŠIĆ, Predromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka*, sv. 3, Herceg-Novu, 1971.

³⁴⁸ Kamenica je izložena u katedrali pred stubištem relikvijarija.

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade krstioničkoga ciborija s natpisom: HOC OPVS EST LABO(r) iz katedrale u Kotoru (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - iz dokumentacije Zavoda)

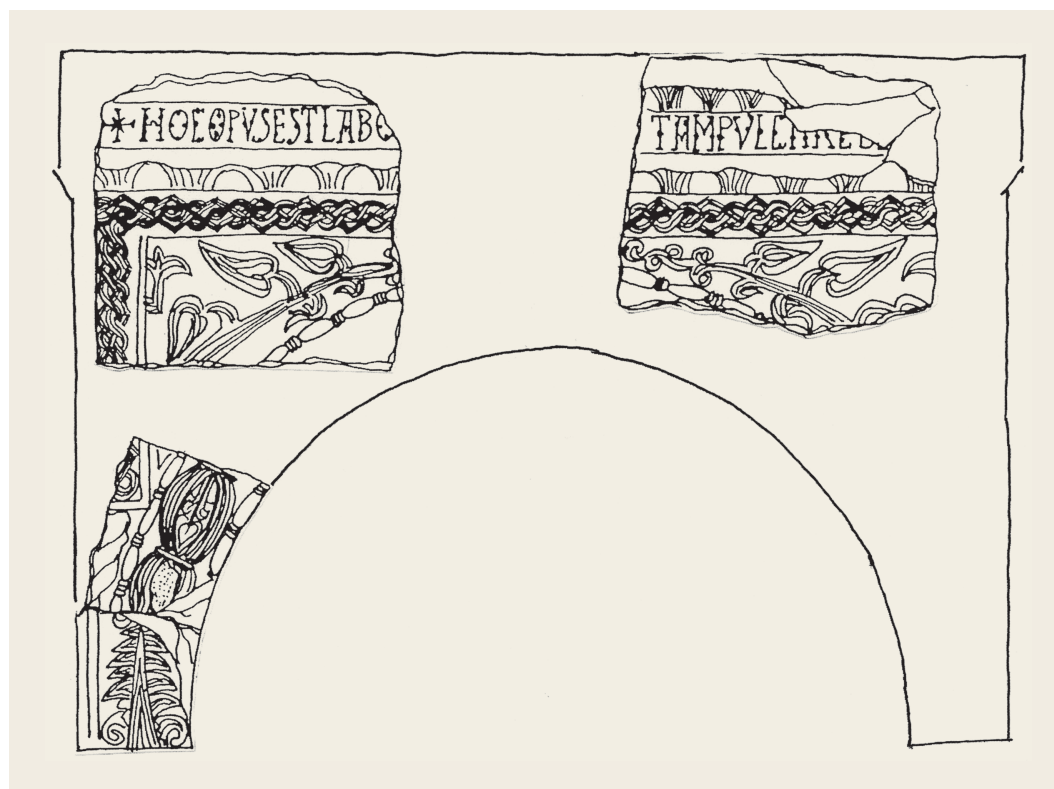

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade krstioničkoga ciborija s natpisom: (...)TAM PVLCHRE DE(decoratum) iz katedrale u Kotoru (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - iz dokumentacije Zavoda)

³⁴⁹ I. PETRICIOLI, *Vuissasclavo duci*, str. 125-134. - V. DELONGA, *Epigrafički spomenici*, str. 204-207. - N. JAKŠIĆ, *Baptismal Font*, str. 241-245.

4,5 cm, uredno probijena kroz cijelu debljinu stijenke. Pravokutni otvor veličine 8x4,5 cm (smješten u okviru veličine 12x7 cm) uklesan je u stražnjoj stranici 25 cm iznad dna kamenice. Na lijevoj bočnoj plohi pak razabiru se tragovi žbukom naknadno zatvorenih rupa. Sve to govori u prilog pretpostavci da je kamenica bila zapravo krsni zdenac. Udubljenje u dnu i rupu na jednoj plohi ima i poznata Višeslavova krstionica iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.³⁴⁹ Jasni tragovi preklesavanja u gornjoj zoni oplošja s vanjske strane kazuju da je uzduž oboda na sve četiri plohe tekao naknadno radirani vijenac. Dvije plohe pak ukrašene su reljefima, prednja i desna bočna. Na prednjoj se nalaze dva sučeljeno postavljena pauna među kojima je kalež iz kojega ptice piju vodu. Paunovi simboliziraju besmrtnost, a kalež je Izvor života. Na bočnoj strani prikaz je lava s

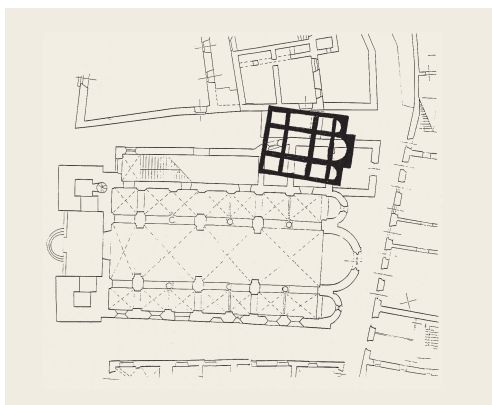

Hipotetična grafička rekonstrukcija arkade krstioničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru (crtež: P. Vežić)

Prednja i bočna ploha krsnoga zdenca iz katedrale u Kotoru (prema: Kotor, GZH - Zagreb)

Prostorna situacija romaničke katedrale s dispozicijom prethodne bizantske memorije Sv. Tripuna u Kotoru (prema: J. Martinović u Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji - 30)

ispruženim prednjim šapama i ptice, sučeljeno postavljenih uz Drvo života. Ptica nije prikazana ikonografijom pauna. Stoga valja pretpostaviti da predstavlja goluba ili orla. Golub je znak *Duha Svetoga* u prizoru Kristova krštenja (Iv 1,32), a orao u kršćanskoj simbolici predstavlja obnavljanje života te se povezuje s idejom Uskrsa, a označuje i samoga Krista, jednako kao i lav.³⁵⁰ Štoviše, tijelom lava i glavom orla oblikovan je i lik *grifona*, fantastične životinje koja u kršćanskoj ikonografiji simbolizira Krista kao Spasitelja. Dakle, ukupna ikonografija prizora na kamenici rječito govori o uskrsnoj simbolici, te se pretpostavka o krstionici kao namjeni ove kamenice čini posve opravdanom. Međutim, izvjesno je da je iz nekog razloga naknadno djelomično preklesana, možda čak i produbljena, ali za koju svrhu i kada, to nije moguće kazati. Tek se sama po sebi nameće mogućnost prenošenja kamenice iz stare katedrale u novu kao pretpostavka za njezino naknadno djelomično preklesavanje. Slično se dogodilo s arkadom ciborija ugrađenom nad vratima na katu zgrade Biskupije, ili pak s plutejima koji vjerojatno potječu također iz stare katedrale. Spominjući te pluteje upozoravam na njihovu stilsku srodnost sa sličnima iz katedrale u Zadru.³⁵¹ Svakako, likovne odlike reljefa na kamenici, prije svega lik lava koji je srodan s onima na začelnoj arkadi oltarskoga ciborija, kao i onome na ulomku iz Komolca ili pluteju iz Prevlake, te onima na ciboriju iz Ulcinja³⁵², svjedoče da zdenac pripada navedenoj skupini klesarskih umjetnina iz stare katedrale u Kotoru. One su nastale zacijelo kao njezin novi liturgijski namještaj u 9. stoljeću.³⁵³

Zaseban ulomak arkade s likom ptice i natpisom (n)IKIFORIVS N(...) zbog različite debljine ploče te nagiba trake s natpisom i široke trake uz luk, pojave koju nemaju arkade ni ulomci prethodnih ciborija, nije moguće povezati ni s oltarnim, niti s krstioničkim ciborijem iz stare katedrale. Stoga valja pretpostaviti da pripada nekome trećem ciboriju, možda iz memorije Sv. Tripuna.³⁵⁴ Navedena "oporuka" kaže da je relikvije toga frigijskog mučenika iz ranokršćanskih vremena pribavio spomenuti Andreaci, a njemu se pripisuje i podizanje memorije posvećene budućem zaštitniku Kotora. Crkvu navodi bizantski car Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću, opisujući je kao *eilematikos*, riječju koja se odnosi

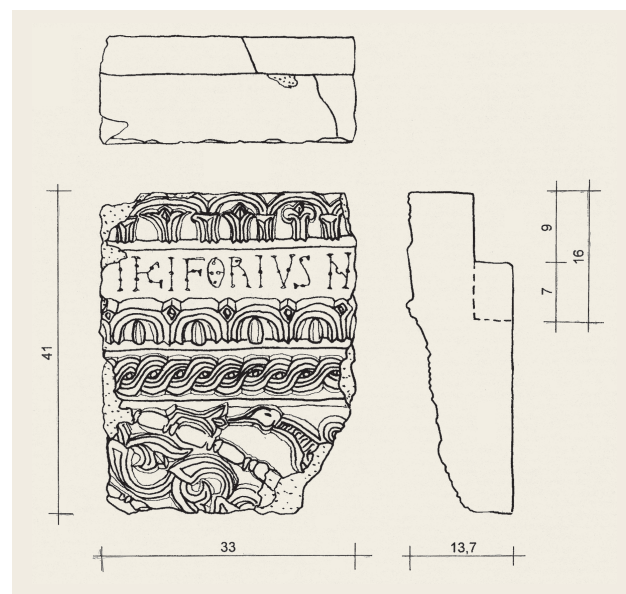
³⁵⁰ *Leksikon*, str. 373-374, 440-441.

³⁵¹ J. BELOŠEVIĆ, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora*, sv. 4, Zadar, 1968, str. 271-275. - N. JAKŠIĆ, kat. jed. III, 45, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 153-154.

³⁵² I. PETRICIOLI, Romanička skulptura, Zagreb, 1960, str. 48-50.

³⁵³ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 98-105.

³⁵⁴ Isto, str. 105-106.

Fotografija i arhitektonski crtež s mjerama ulomka arkade s natpisom: (n)IKIFORIVS N(...) s trećeg ciborija u Kotoru (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Kotoru - iz dokumentacije Zavoda)

na centralne presvođene građevine.³⁵⁵ Fizički ostaci pak, sačuvani tek u temeljnome sloju, koji je istražio i protumačio J. Martinović, pokazuju da je zaista riječ o centralnoj građevini, ali ne kružnoj, kako se dugo mislilo, već kvadratnoj u osnovi.³⁵⁶ Raspored njezinih temelja neupitno otkriva prostornu strukturu izgrađenu po bizantskome modelu hrama srodnoga tzv. *quincunxu*, odnosno, *upisanome križu*, s devet presvođenih polja i kupolom na četiri stupa po sredini hrama. Na začelnoj strani su tri iznutra oble, a izvana pravokutne apside. Srednja je šira od bočnih te plitko istaknuta u prostoru. Memoriju, naravno, ne treba datirati strogo u godinu pribavljanja samih relikvija Sv. Tripuna, ali zacijelo niti znatno nakon toga, što s razlogom ukazuje na prvu četvrtinu 9. stoljeća kao vrijeme njena nastanka.

Ulomak arkade s uklesanim imenom nekog Nikifora bio je u vlasništvu Kotoranina Ljube Ivaniševića, a on ga je predao na čuvanje u zbirku katedrale. Likovni elementi na ulomku pokazuju srodne stilske i paleografske odlike prethodno opisanih ciborija. Oblinu arkade i ovdje prati široka traka, u ovome slučaju nakošena te omeđena astragalima među kojima je, za razliku od prethodnih primjera, lozica s virovito zavijenim listovima. Uz horizontalni rub nad njom teče tropruta pletenica s okom u sredini svakoga zavoja. U trokutastome polju arkade bila je ptica. Na ulomku je sačuvan tek njezin vrat s glavom i kljunom ispruženim prema cvijetu ljljana uz tjeme arkade. Na glavi nema karakterističnu krunu, koja bi bila pouzdan znak da je riječ upravo o paunu, mada se i njih katkada prikazuje bez tih pera na glavi. Završni vijenac i ploča arkade isklesani su od jednoga komada kamena. U donjoj zoni vijenca je kimation, podvučen ispod trake s natpisom, a ne istaknut pred njom kao na ostalim ciborijima. Oblikuju ga arkade i ovulusi. U gornjoj zoni je niz polukružnih arkada s ljljanovim cvijetom pod svakom od njih. I to je novi motiv u odnosu na prethodno opisane primjere, ali je srodan s onima na plutejima iz crkava: Sv. Mihajla u Kotoru³⁵⁷ i Sv. Mihajla na Prevlaci³⁵⁸ te s onim iz crkve Sv. Andrije u Dubrovniku³⁵⁹, ali i plutejem koji se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu.³⁶⁰ Motiv na ovome ciboriju različit je od srodnih na tim plutejima utoliko što se ponad ljljanova cvijeta na njima nalazi i polovina kružne rozete. Posred završnoga vijenca na arkadi je natpisna traka sa slovima iste veličine i paleografskih odlika kao na prethodnim primjerima. Na ulomku je sačuvano spomenuto ime koje najprije J. Kovačević, a potom i N. Jakšić povezuju s osobom bizantskoga cara Nikifora s početka 9. stoljeća, te ulomak datiraju u doba njegove vladavine (806-812).³⁶¹ Međutim, izoliranje ulomka od ostalih dijelova kotorskih ciborija donekle relativizira takav zaključak, te ponovo aktualizira mogućnost po kojoj bi riječ bila samo o lokalnome donatoru³⁶² ili pak kotorskome plemiću [(quod donavit n)IKIFORIVS N(obilis Cathari)], kako to predlaže J. Martinović.³⁶³ No nezavisno od svih alternativa koje nude te interpretacije, očito je da ulomak predstavlja arkadu još jednoga ciborija nastalog u isto vrijeme s već opisanim u Kotoru. O tome nedvojbeno govore zajedničke im likovne odlike te je, i bez argumenta koji bi eventualno moglo predstavljati ime *Nikiforius*, ciborij stilski i vremenski određen nastankom ostalih predromaničkih ciborija u Kotoru.

Kao što smo vidjeli, na opisanim arkadama obaju ciborija iz stare katedrale, crkve Sv. Marije od Rijeke u Kotoru, kao i na ulomku što potječe možda iz memorije Sv. Tripuna ili neke druge kotorske crkve, te onima iz Dubrovnika i Komolca, ponavlja se u biti ista geometrijska shema ornamenata i ostalih ukrasa modeliranih na stilski jednak način. Uz oblina svake arkade teče široka traka obrubljena oblim profilima s astragalima. Bočne bridove i gornji rub prati uska traka s pletenicom. Poviše nje je kimation, a nad njim traka s natpisom te iznad nje završni vijenac. Istu shemu ima i ciborij iz Ulcinja, a u nekim je

³⁵⁵ O značenju i prijevodu riječi *eilematikos* vidi: B. FERJANČIĆ, Spis o narodima, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, 1959, str. 22-24. - M. SUIĆ, Zadar u "De administrando Imperio" Konstantina Porfirogeneta, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 27-28, Zadar, 1981, str. 7. - J. MARTINOVIĆ, Prolegomena, str. 16-20. - M. LONČAR, On the Description of the Churches of the st. Anastasia and st. Donat in Zadar in *De administrando imperio* by Constantine Porfirogenetus, *Hortus artium medievalium*, sv. 5, Zagreb-Motovun, 1999, str. 238, bilj. 8.

³⁵⁶ J. MARTINOVIĆ, Prolegomena, str. 5-13.

³⁵⁷ Z. ČUBROVIĆ, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru (dalje: Sv. Mihailo), *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994, str. 45-50, sl. 4.

³⁵⁸ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija*, sl. 65.

³⁵⁹ I. ŽILE, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, *Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996, str. 294, sl. 5.

³⁶⁰ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, sl. 38.

³⁶¹ J. KOVAČEVIĆ, Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranoga srednjeg veka, Ulcinjski i kotorski predromanski ciboriji (dalje: Marginalije), *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VII-I, Beograd, 1963, str. 150. - ISTI, *Istorija*, str. 375. - N. JAKŠIĆ, *Iz Kotora*, str. 148.

³⁶² I. PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, str. 56.

³⁶³ J. MARTINOVIĆ, Rekonstrukcija, str. 350. Isti je autor ranije pretpostavio da se ime *Nikiforius* na tome ulomku odnosi na jednoga "od dvojice kotorskih biskupa toga imena iz druge polovice XI. stoljeća". (ISTI, Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX. vijeka, *Spomenica 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966)*, Kotor, 1966, str. 9-13.

³⁶⁴ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 106-108.

³⁶⁵ M. ČANAK-MEDIĆ, Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom XII veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* - XXXVI, Beograd, 1997, str. 88 - 96, slika 15.

³⁶⁶ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 117-119.

³⁶⁷ Ulomak je izložen na galeriji katedrale u Kotoru.

elementima pokazuju također ulomci iz Dubrovnika i Komolca. U Kotoru se na jednoj širokoj traci pružaju dvije troprute stabljike koje valovitim linijama zatvaraju ovalna bademasta polja s ljiljanovim cvjetovima. Na drugoj širokoj traci je tropruta lozica što se pruža u valovitoj liniji i u valovima povija list koji tvori privid virovite rozete. Brojni su slični primjeri na ciborijima 9. stoljeća. Na trećoj se prepliću tropruti rombovi i učvorenih krugovi. Između nizova istaknut je križ u tjemenu arkade. Uske trake po rubovima jednostavne su ili složene troprute pletenice s "okom" u svakome čvoru. Na jednoj takvoj pletenica je prepletena rombovima. Pod natpisom je spomenuti kimation, a nad njim završni vijenac monolitno srastao s pločom. U nekim slučajevima vijenac je ukrašen arkaturom koju tvori niz prožetih troprutih lukova, a u drugima pak niz slobodnih lukova s ljiljanovim cvijetom pod svakim od njih. Trokutasta polja nekih arkada, vjerojatno pročelnih na kruni ciborija, ispunjena su likovima paunova. Sačuvani motivi s ostalih arkada govore o bršljanovim stabljikama sa srolikim listovima te o lavovima koji svi odreda imaju istovjetne ikonografske karakteristike. Njihovi su prikazi popraćeni legendom: LEO ili LAV. Prvo slovo na kotorskome primjeru i na onome u Komolcu nalazi se na plečki, a dva ostala na butini zvijeri. Pred njom bježe progonjene životinje smještene uz tjeme arkade.³⁶⁴

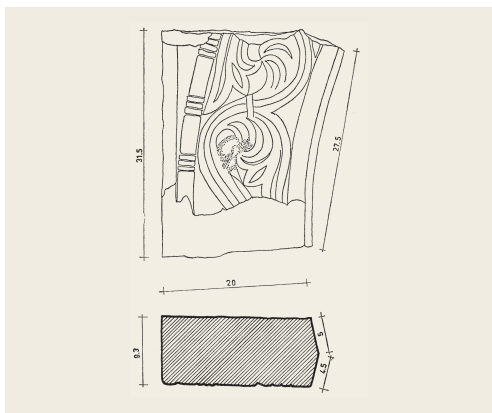
O ranoromaničkome ciboriju iz katedrale u Kotoru svjedoče dva ulomka tjemernih dijelova dviju srodnih arkada³⁶⁵, ali s njima i nekoliko do sada neobjavljenih koje upravo obrađuje Z. Čubrović iz Kotora.³⁶⁶ Na jednome je sačuvana plastično oštro modelirana lozica obloga pruta koji se u valovitom kretanju pruža uz oblinu arkade. U svakome valu povijen je list. U trokutastome polju između tjemena arkade i njezinoga desnog ruba vidi se lik ptice glavom okrenute prema tjemenu. Iza nje je očuvan dio okomite trake uz desni rub arkade. Na traci je tropruta pletenica s "okom" u svakome čvoru.³⁶⁷ Isti se ornament proteže gornjim rubom ulomka druge arkade, čiju oblinu također prati lozica obloga pruta s listovima povijenim u svakome njezinom valu. Arkade ovoga ciborija imaju u podgledu

Ulomak arkade ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru (Zbirka lapida u katedrali)

Arhitektonski crtež i fotografija ulomka ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru (Zbirka lapida u katedrali - prema: M. Čanak-Medić u Zbornik Vizantološkog instituta - XXXVI)

Ulomak ranoromaničkoga ciborija iz katedrale u Kotoru (Zbirka lapida u crkvi Sv. Marije od Rijeke - prema: M. Čanak-Medić u *Arhitektura Nemanjinog doba - II*)

Ulomak arkade s krune ciborija (Grado, crkva Sta Maria delle Grazie - foto: P. Vežić)

luka zanimljivu varijantu plohe *introdosa*. On je slomljen; ploha se sastoji zapravo od dviju skošenih traka među kojima u punome opsegu luka teče brid po sredini podgleda. Po stilskim odlikama vidljivo je da su ti ulomci dijelovi ciborija mlađeg od onih predromaničkih iz katedrale. Srodni su donekle ciborijima iz Zadra i Solina³⁶⁸, a po modelaciji lozice možda posebno onima iz Grada u Italiji.³⁶⁹ Bila bi dakle riječ o ranoromaničkome djelu koje je moguće datirati u 11. stoljeće i povezati s crkvenom reformom toga vremena u Dalmaciji.³⁷⁰ (Vidi str. 63.)

U crkvi Sv. Marije od Rijeke pohranjen je ulomak još jedne zanimljive arkade. Ta je sačuvana u tek malenu ulomku vjerojatno tjemena dijela.³⁷¹ Na licu ima široku traku s astragalom i troprutom lozicom s virovito zavijenim listovima u svakome valu stabiljike. U podgledu luka pak i taj ulomak ima jednako modeliran presjek kao i dva prethodna. Ipak, problematično je treba li ga povezivati s tim ciborijem ili pretpostaviti, možda, još jedan ciborij u katedrali.

Vijenac iz crkve Sv. Mihajla u Kotoru pripada vjerojatno još jednome ranosrednjovjekovnom ciboriju.³⁷² Radi se o ulomku na kojem su u gornjoj zoni ostali sačuvani dijelovi sučeljenih nizova voluta i trokutić među njima te u donjoj zoni natpis: † (i)N N(o)M(ine) D(o)M(ini) D(e)I ET SALV(atoris) N(ostr)I IH(es)V(s) XPI(sti).³⁷³ O ciboriju svjedoče također akroterij i kapitel te možda ulomak s pticom kojoj tijelo oblikuje pletenica, kao na spomenutom ulomku ciborija iz Prevlake.³⁷⁴

Fotografija odljeva završnog vijenca ciborija iz crkve Sv. Mihajla (crkva Sv. Mihajla - foto: P. Vežić)

³⁶⁸ I. PETRICIOLI, Romanička skulptura, str. 15-18. - ISTI, Reliefs de l'église salonitaine de St-Pierre (dalje: St-Pierre), *Disputationes salonitanae*, Split, 1970, str. 114-115. - ISTI, Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome (dalje: Sv. Toma), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split, 1981, str. 163-168.

³⁶⁹ M. LAVERS, I cibori di Aquileia e di Grado (dalje: I cibori), *Antichità Altoadriatiche IV*, Trieste, 1974, str. 156-160, bilješka 108.

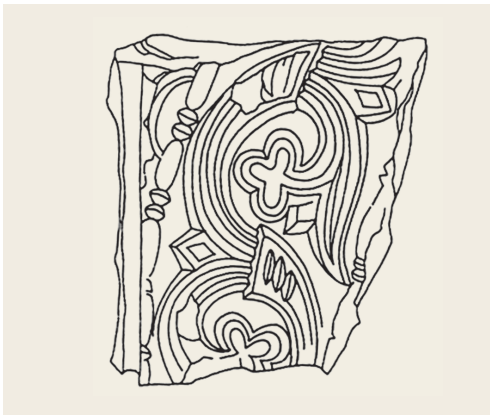
³⁷⁰ M. JURKOVIĆ, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu (dalje: Reforma), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 20, Split, 1990, str. 191-213.

³⁷¹ M. ČANAK-MEDIĆ, *Arhitektura Nemanjinog doba - II*. Beograd, 1989, str. 251, sl. 48.

³⁷² P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 108.

³⁷³ J. KOVAČEVIĆ, Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, *Spomenik, CV* (1956). - B. ŠEKULARAC, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori, kraj VIII - početak XVI vijeka, Cetinje, 1994, str. 37-38.

³⁷⁴ Z. ČUBROVIĆ, Sv. Mihail, str. 49, sl. 6.

Arhitektonski crtež tjemelog djela ili lijeve pete jedne arkade oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (prema: V. Korać u Starinar - LI)

Prevlaka. Crkva Sv. Mihajla na Prevlaci nedaleko od Tivta bijaše hram benediktinske opatije.³⁷⁵ U 9. stoljeću stekla je bogatu opremu novoga liturgijskog namještaja, a s njim i ciborij o kojem svjedoči po jedan ulomak od dviju arkada i tri ulomka završnoga vijenca s natpisom.³⁷⁶ Čini se da je jedan ulomak dio pročelne ili začelne arkade, njezine lijeve pete, a da je drugi ulomak desne strane jedne od bočnih arkada. Prvi ulomak prati široka traka obrubljena s vanjske i unutrašnje strane oblim profilom s ornamentima astragala. Među njima u valovitoj se liniji pruža tropruta stabljika loze s povijenim listom u svakome valu. Ikonografija trake srodna je s onom uz lijevi rub poznatoga pluteja iz Prevlake³⁷⁷, ili onom na ulomku arkade jednoga od ciborija iz Kotoru, onoga s natpisom na kojem se čita ime (n)IKIFORIVS.³⁷⁸ Na ulomku iz Prevlake oblinu vanjskoga profila pri dnu tangira tanki okomiti rub. Uz njega se nazire skromni dio vanjskoga okvira arkade. Takve okvire obično tvore troprute pletenice. U ovome slučaju ornament nije sačuvan.³⁷⁹ Oblinu drugoga ulomka prate također dva niza astragala te među njima preplet troprutih rombova i učvorenih krugova, motiv stilski istovjetan s onim na začelnoj stranici krune oltarnoga ciborija iz stare katedrale u Kotoru. (vidi str. 125-126). U trokutastome polju arkade nalazi se lik ptice s tijelom koje oblikuje dvopruta pletenica. Uz nju se odozgo prislanja izduženo krilo, a pod njom su svinute nožice i dugi

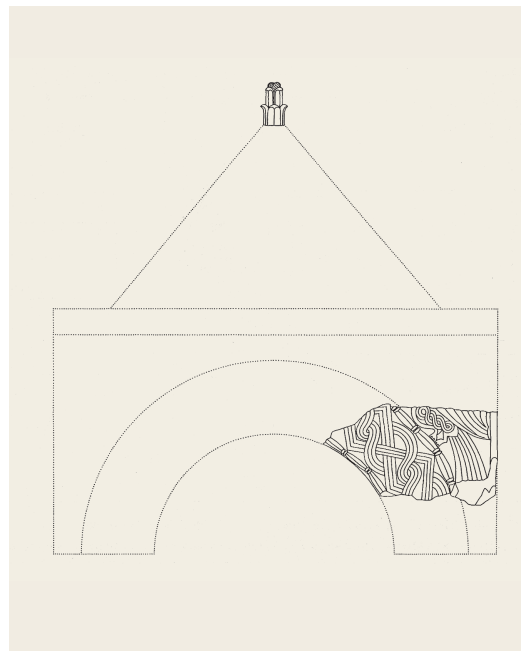
³⁷⁵ Lapida iz benediktinske opatije Sv. Mihajla na Prevlaki donedavno su bile čuvane u Centru za kulturu u Tivtu. U međuvremenu preuzeli su ih nedavno naseljeni monasi Srpske pravoslavne crkve i pohranili u priručnoj zbirci na Prevlaki. Za podatke o njima zahvaljujem se voditelju Centra Nevenu Staničiću te posebno kolegicama Mileni Vrzić i Zorici Čubrović koje su mi omogućile da u samoj zbirci razgledam sve ulomke.

³⁷⁶ V. KORAC, Prevlaka u Boki Kotorskoj, Pregled arheoloških iskopavanja 1965, *Starinar*, Beograd 1957, str. 388, sl. 2. - ISTI, Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci (dalje: Ostaci manastira), *Starinar*, knjiga LI/2001, Beograd, 2002, str. 135-170.

³⁷⁷ Isto, T. IV, sl. 25. - N. JAKŠIĆ, Iz Kotoru, str. 135-136.

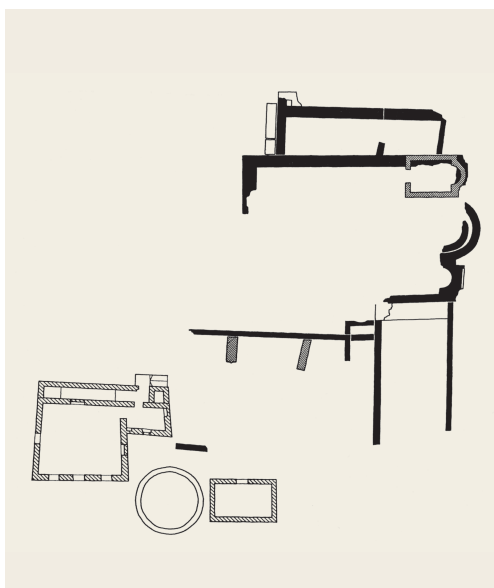
³⁷⁸ P. VEŽIĆ, Ciboriji u Kotoru, str. 105-106.

³⁷⁹ V. Korać za ulomak pretpostavlja da je dio "parapetne ploče iz predoltarske pregrade". (Vidi: V. KORAC, Ostaci manastira, str. 139 i 140, T.VI, br. 108, sl. 28.)

Fotografija i arhitektonski crtež ulomka desne strane druge arkade oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (privremeni depot lapida na Prevlaki - foto: P. Vežić; crtež prema: V. Korać u Starinar - LI)

Grafička rekonstrukcija arkade oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (prema: V. Korać u Starinar - LI)

Prostorna situacija ostatatka crkve i aneksa na mjestu samostana Sv. Mihajla na Prevlaki u Boki (prema: V. Korać u *Starinar* - LI)

Ulomak završnog vijenca oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (privremeni depot lapida na Prevlaki - foto: P. Vežić)

rep koji oblikuju ravna pera, što nije svojstveno ikonografiji paunova, uobičajenih ptica na arkadama ciborija.³⁸⁰ U gornjoj zoni vijenca sučeljena su dva niza voluta s trokutićem u sredini, a u donjoj zoni je kimation. Među njima nalazi se dio natpisa: (... p]ROPISIATORIVM AD ONORE BEAT[i Michaelis ...). Riječ *propisatorium* V. Delonga je protumačila iskrivljenim oblikom riječi *propitiatorium*, a ta se prema Starome zavjetu (Izl 25,17-22 i 26,1-37; Heb 9,5) odnosi na *Pomirilište*, tj. pokrov *Kovčega* u židovskome Hramu.³⁸¹ Ciborij nad oltarom u crkvi svojevrсна je zamjena u kršćanskoj kulturi i umjetnosti upravo za taj dio liturgijskoga namještaja u jeruzalemskom Hramu. Na drugome ulomku vijenca sačuvane su volute i pod njima natpis: ... CVM CONIVGE ME... . Na trećemu ulomku također su sačuvane samo volute i pod njima dio teksta: ...ORE DN...³⁸²

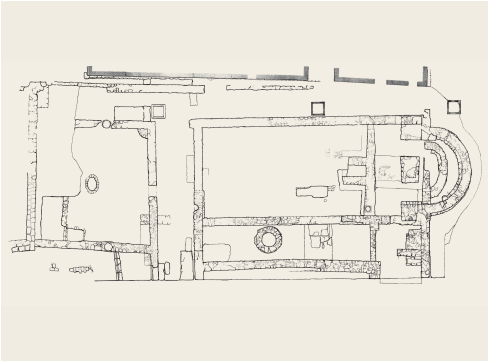
³⁸⁰ V. Korać u grafičkoj rekonstrukciji ciborija ne naznačuje okomite djelove okvira arkade. (Vidi: Isto, sl. 23.) Akroterij s vrha pokrova, onaj pod brojem 134 na tabli VI, prije bi mogao biti ugaoni akroterij na kruni ciborija (poput onih na krstioničkome ciboriju iz Galovca), dok bi onaj pod brojem 179 možda mogao biti s vrha piramide.

³⁸¹ V. DELONGA, kat. jed. III. 17, *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000, str. 131.

³⁸² V. KORAC, *Ostaci manastira*, T. I., br. 40, 191 i 192.; sl. 24. Po mišljenju M. Lončara, na crtežu br. 191 pogrešno je napisano OBIDN umjesto OREDN, što je zacijelo ostatak datacije ... temp]ore d(omi)n(i)...

Dva ulomka završnoga vijenca oltarnoga ciborija iz crkve Sv. Mihajla na Prevlaki (privremeni depot lapida na Prevlaki - prema: V. Korać u *Starinar* - LI)

Prostorna situacija ostataka ranokršćanske crkve u Budvi (iz dokumentacije Muzeja grada Budve)

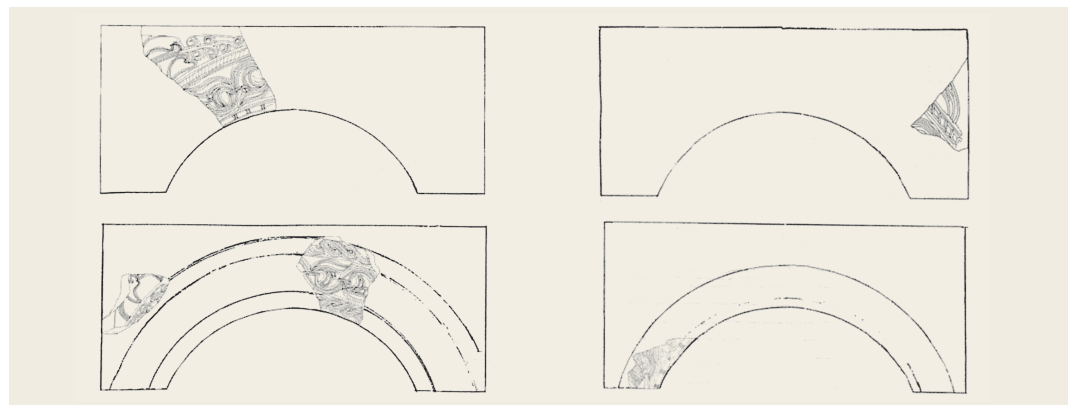
Prostorna situacija ostataka ranokršćanske crkve u Budvi (foto: P. Vežić)

Budva. Nedavno su među lapidama otkrivenim u Budvi, za istraživanja ranokršćanske bazilike u samome gradu, ustanovljeni ulomci, čini se, oltarnoga i krstioničkog ciborija. Upravo je u tijeku izrada stručne dokumentacije i konzervacije ulomaka. Potom će uslijediti njihova znanstvena obrada. Ipak, već sada je moguće kazati da ciboriji posjeduju sve stilske odlike svojstvene cijeloj skupini ovdje navedenih instalacija iz prepoznatljive produkcije bokeljske radionice. S tom ocjenom slaže se i Đ. Janković koji je nedavno objavio knjigu problematičnoga naslova te u njoj iznio svoju interpretaciju razvoja crkvene umjetnosti na tlu Zahumlja, Travunje i Duklje, odnosno Porfirogenetove Gornje Dalmacije. Tu je obradio također baziliku u Budvi i crkveni namještaj iz nje. Objavio je dijelove ulomaka ciborija s grafičkom rekonstrukcijom njegovih arkada.³⁸³ Crkva je bila trobrodna

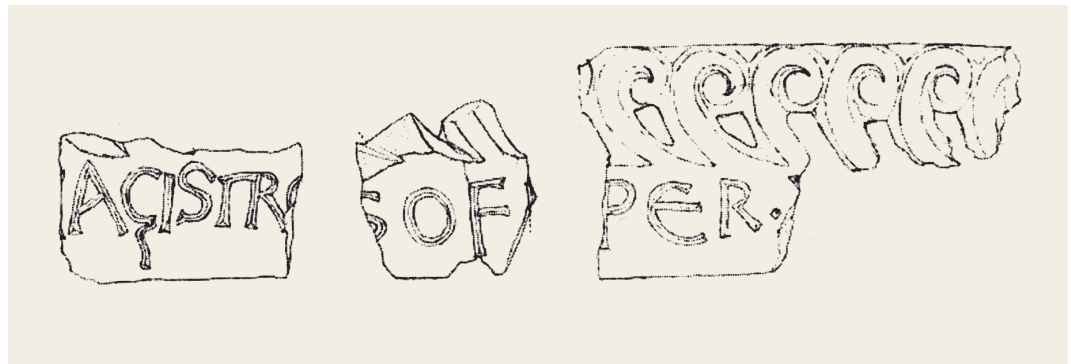
³⁸³ P. VEŽIĆ, *Ciboriji u Kotoru*, str. 112. - Đ. JANKOVIĆ, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoljeća*, Beograd, 2007, str. 89-94.

Ulomak jedne arkade oltarnoga ciborija iz ranokršćanske crkve u Budvi (foto: P. Vežić)

Grafička rekonstrukcija arkada oltarnoga ciborija iz ranokršćanske crkve u Budvi (prema: Đ. Janković)

Arhitektonski crtež ulomaka završnog vijenca ciborija iz ranokršćanske crkve u Budvi
(prema: Đ. Janković)

bazilika, navodno s galerijama nad bočnim brodovima, te s atrijem na pročelnoj strani. Podignuta je krajem 5. ili tijekom prve polovine 6. stoljeća. Opsežno je preuređena potkraj 8. i početkom 9. stoljeća kada je postala kompleksna bazilika. Tada je stekla ranosrednjovjekovni ciborij u svetištu.

Đ. Janković kaže da osam sačuvanih ulomaka pripada trima stranicama ciborija dok je četvrta dvojbeno. Širina arkada bila je 188 cm. Nad njima se dizala piramida od koje je očuvan jedan ulomak. Dijelovi nekih kapitela oblikom i veličinom ukazuju na mogućnost da su nosili krunu ciborija. Autor kaže da "nisu pronađeni dijelovi završnog vijenca". No, čini se da su upravo dijelovi greda s volutama (kukama) zapravo ulomci završnoga vijenca budvanskoga ciborija. Posebnu zanimljivost tvori činjenica da su polja među volutama perforirana, poput onih na ciboriju u Betiki ili na jednome od ciborija u Zadru. Podno voluta je natpisna traka. Na ulomcima koje objavljuje Đ. Janković čitaju se riječi MAGISTRO i SOFI. Potonju autor dovodi u vezu s imenom Sofija, ali ne problematizira da li to ime valja dovoditi u vezu s izvornim titularom bazilike. Ne spominje ni krstionički ciborij, mada neki ulomci koje sam svojevremeno imao prilike vidjeti u Muzeju ukazuju na takvu mogućnost.

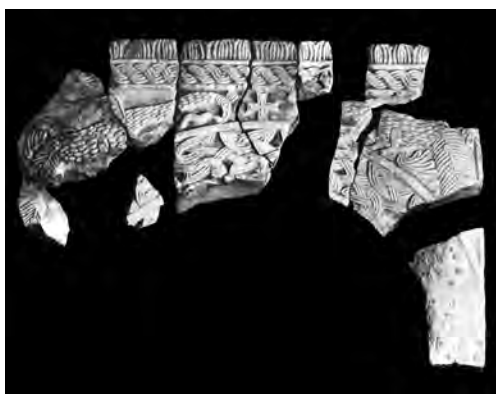

Tlocrt kompleksne bazilike na Gradini u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

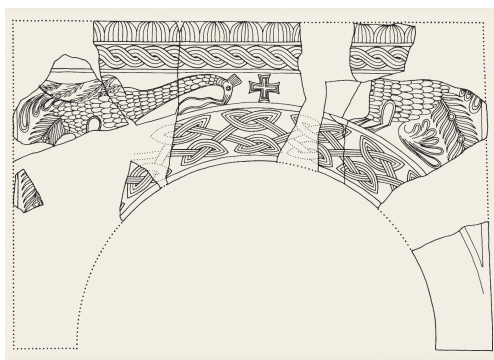
Martinići. Na Gradini u Martinićima, u unutrašnjosti srednjovjekovne Duklje, nalaze se ostaci kompleksne bazilike s glavnom lađom u jezgri te paralelnim bočnim brodovima i narteksom pred njima. Ostatke Gradine, bazilike u njoj i arhitektonske plastike iz nje, sa svojim je suradnicima temeljito istražio, dokumentirao i objavio V. Korać.³⁸⁴ Iz njegove se građe vidi da su pravci poprečnih zidova u tlocrtu građevine postavljeni zakošeno, u otklonu od pravoga kuta prema uzdužnim zidovima. K tomu, zidovi glavne lađe deblji su od zida ostalih dijelova bazilike, te se stječe dojam da su naknadno prigradeni uz njenu nešto stariju jezgru, to tim više što zide bočnih brodova nije organski sraslo sa zidovima glavne lađe. Na začelju bazilike tri su međusobno razmaknute polukružne apside, svaka u osi svoga broda. Pred svakom se nalazio oltarni prostor ogradom svetišta odvojen od prednjega dijela broda. Ispred svetišta u glavnoj lađi bio je i kor, *schola cantorum*, ograđen svojom pregradom od naosa, te ambon ispred nje. U svetištu se na bokovima apside s lijeve i desne strane nalazi po jedna obla niša upisana u začelni zid. Pod slavolučnom stijenom bio je oltar i nad njim ciborij. Od njega su na licu mjesta sačuvane baze stupova, a u arheološkoj građi ulomci stupova, kapitela, jedne arkade te dijelovi osmerostranoga pokriva: dvije cjelovite trokutaste ploče i ulomci još četiriju od ukupno njih osam koje su se u obliku piramide dizale nad krunom ciborija.³⁸⁵ Dakle ostaci instalacije govore o svim elementima upravo

³⁸⁴ V. KORAĆ, *Martinići - ostaci ranosrednjovjekovnog grada* (dalje: Martinići). Beograd, 2001, str. 15-131.

³⁸⁵ Isto, str. 78-88.

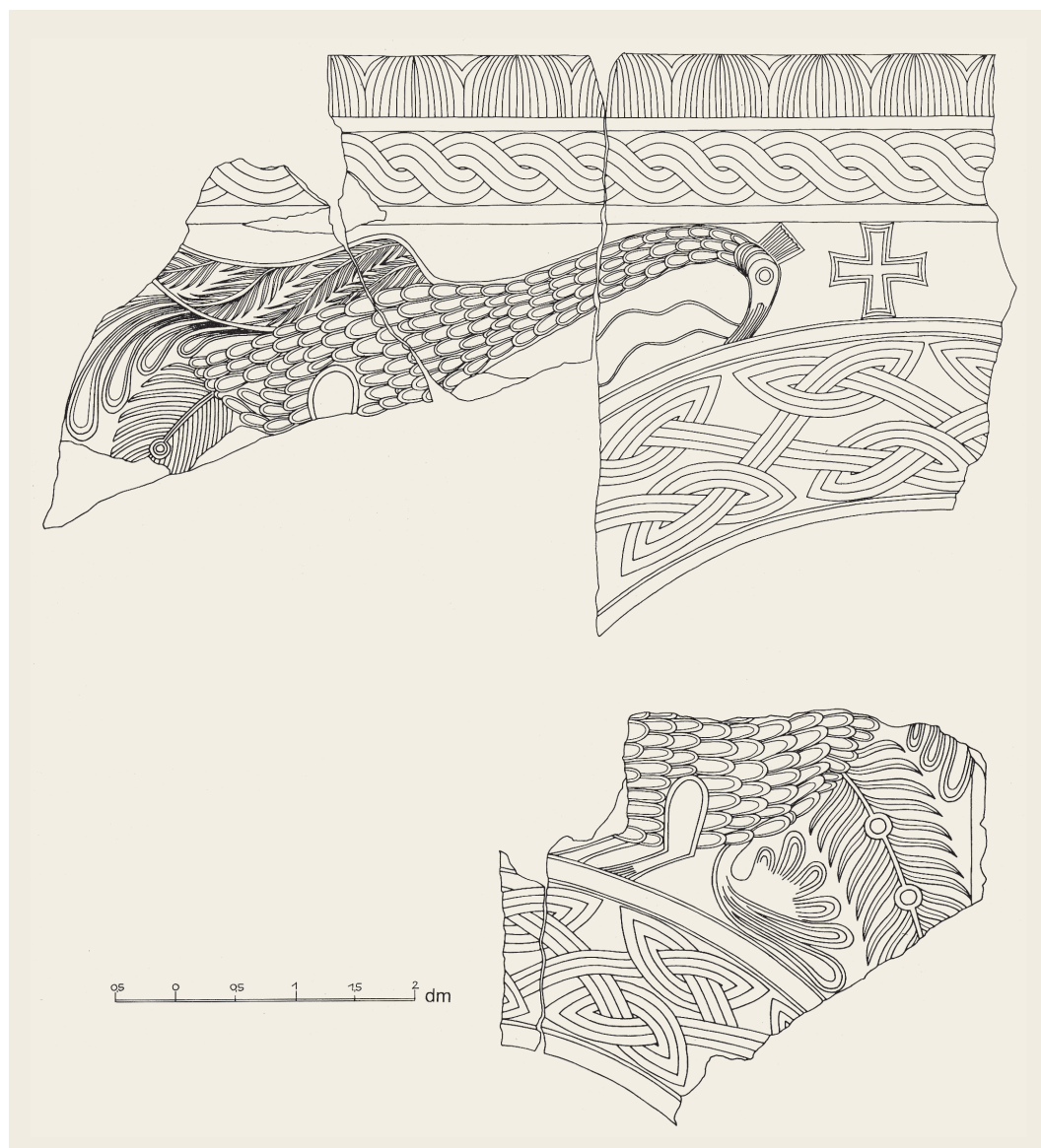
Fotografija ulomaka bočne arkade na kruni oltarnoga ciborija iz bazilike na Gradini u Martinićima (Muzej u Danilovgradu - prema: V. Korać u Martinići)

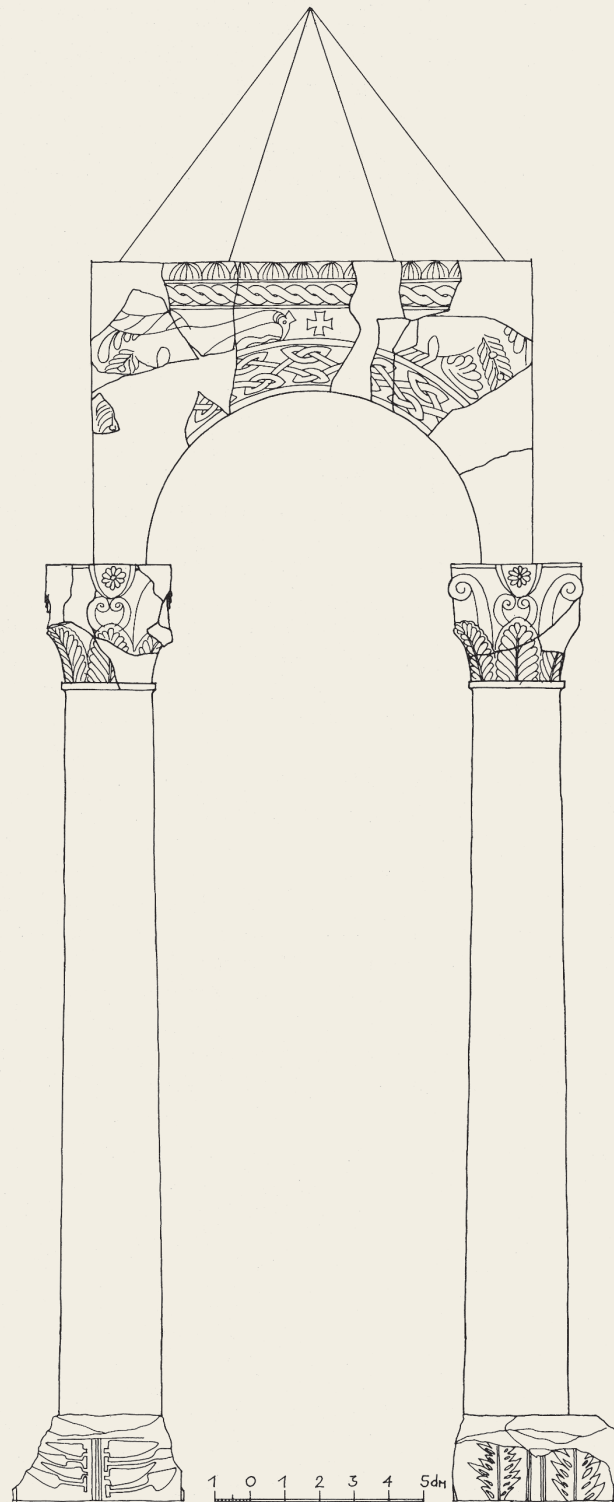
Grafička rekonstrukcija bočne arkade na kruni oltarnoga ciborija iz bazilike u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

oltarskoga ciborija. No čini se da ulomci arkade ne pripadaju njegovoj “čeojoj ploči”, kako je definira V. Korać, već jednoj od bočnih stranica krunice. Tomu bi u prilog govorila ponajviše činjenica da uz lijevi i desni vanjski rub arkade nema trake vanjskoga okvira s pletenicom, kao uz gornji rub. To bi značilo da su uz jednostavni okomiti profil uz bočne rubove arkade bile prislonjene pod pravim kutom pročelna i začelna arkada ciborija. Obje su zacijelo na svojim bočnim stranicama bile ukrašene pletenicom, kao što je i ona uz gornji rub sačuvane arkade, te tako skupa s njom tvorile puni opseg njenoga vanjskog okvira.

Dakle na bočnoj arkadi krunice oltarskoga ciborija u Martinićima nalaze se dva sučeljeno postavljena lika pauna. Između njih je križ. Oblin luka arkade pod njima prati široki pojas s pleternim ornamentom. Njega tvore dvije troprute trake, a one se međusobno prepliću i učvoruju u dva niza tzv. pereca. Uz gornji rub arkade dio je spomenutoga vanjskog okvira s troprutom pletenicom. Iznad nje je završni vijenac, kimation koji je po vrhu krunice kružio cijelim opsegom ciborija. Krunu nose četiri kružna stupa s kapitelima. Nad krunom se dizao pokrov u obliku osmerostrane piramide.

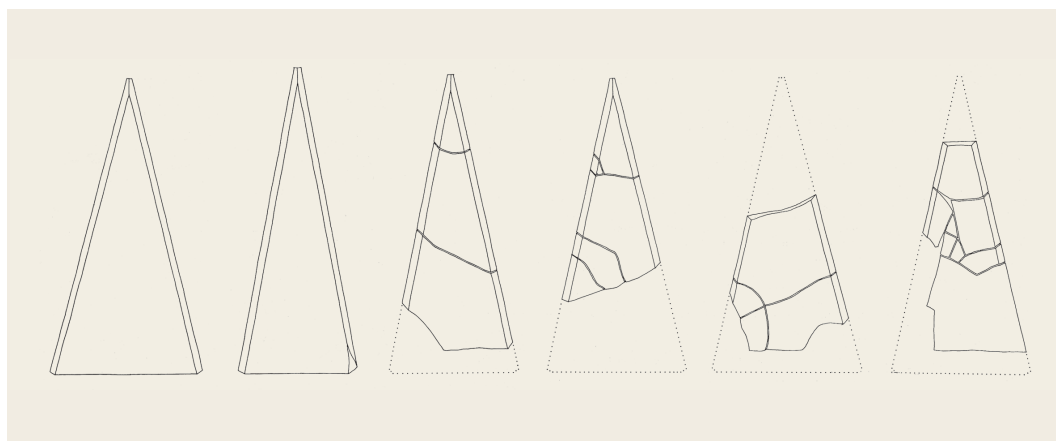

Grafička rekonstrukcija bočne arkade na kruni oltarnoga ciborija iz bazilike u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

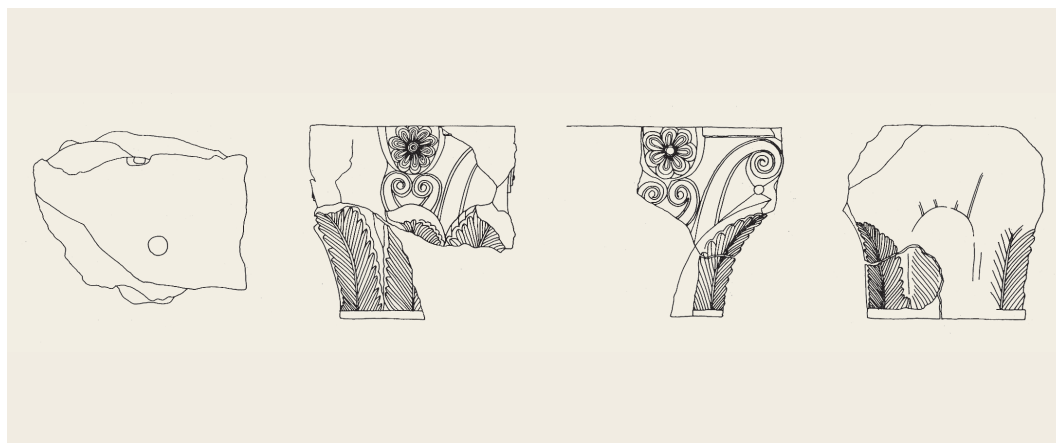

*Grafička rekonstrukcija oltarnoga
ciborija iz bazilike u Martinićima
(prema: V. Korać u Martinići)*

Crtež šest trokutastih ploča s osmerostranog pokrova nad ciborijem iz bazilike u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

Fotografija jednog kapitela s ciborija iz bazilike u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

Crtež četiriju kapitela s ciborija iz bazilike u Martinićima (prema: V. Korać u Martinići)

Stilske odlike elemenata ciborija u Martinićima i obilježja njegovih konstruktivnih rješenja zapravo ne govore u prilog tezi V. Koraća po kojoj bi ciborij bio srodan s "... ciborijem u Kotoru i ulcinjskim ciborijem ...".³⁸⁶ Arkade onoga iz kotorske katedrale, vidjeli smo, drukčije su međusobno vezane negoli arkada ulcinjskoga ciborija. Nad kotorskim je stajao pokrov u obliku osmerostrane piramide, a nad ulcinjskim u obliku četverostrane piramide. No važnije od svih razlika u tehničkim rješenjima čine mi se stilske, koje više ukazuju na ranoromaničku skulpturu 11. stoljeća negoli na predromaničku ranoga 9. stoljeća. O tome govore palmete na kapitelima koji su u formi i modelaciji srodniji s kapitelima 11. stoljeća nego li s ranijima u Dalmaciji.³⁸⁷ Modelacijom likova paunova nastoji se oblikovati volumen ptice što je različito od plošnoga grafizma ranijih skulptura. Na završnome vijencu kimation oblikuju nizovi palmeta, zapravo šiljastih listića koji su u modelaciji prepoznatljivo različiti od onih na kotorskim ciborijima. Na vijencu nema natpisne trake. Sve to odvaja skulpturu ciborija u Martinićima od bitnih stilskih odlika kotorskih ciborija 9. stoljeća i ukazuje na produkciju neke ranoromaničke radionice 11. stoljeća.

Ulcinj. Crkva Sv. Spasa u Ulcinju bila je, slično kao i Kolečata u Kotoru, podignuta nad dijelovima starije građevine.³⁸⁸ P. Mijović pretpostavlja da bi mlađa mogla biti katedrala koja se pod imenom "*S. Maria mater ecclesiae*" navodi u povijesnom izvoru iz 1251. godine.³⁸⁹ No isti autor pretpostavlja također da je u ulcinjskoj citadeli, najstarijem dijelu

³⁸⁶ Isto, 79-82.

³⁸⁷ N. JAKŠIĆ, Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 13, Split, 1983, 203-214.

³⁸⁸ P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja Crne Gore* (dalje: *Gradovi i utvrđenja*). Beograd - Ulcinj, 1975, str. 146. - Đ. BOŠKOVIĆ - P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Ulcinj I*, (dalje: *Ulcinj I*). Beograd, 1981, str. 109-124.

³⁸⁹ P. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborium (dalje: Ulcinjski ciborium), *Starinar*, sv. 36, Beograd, 1986, str. 94.

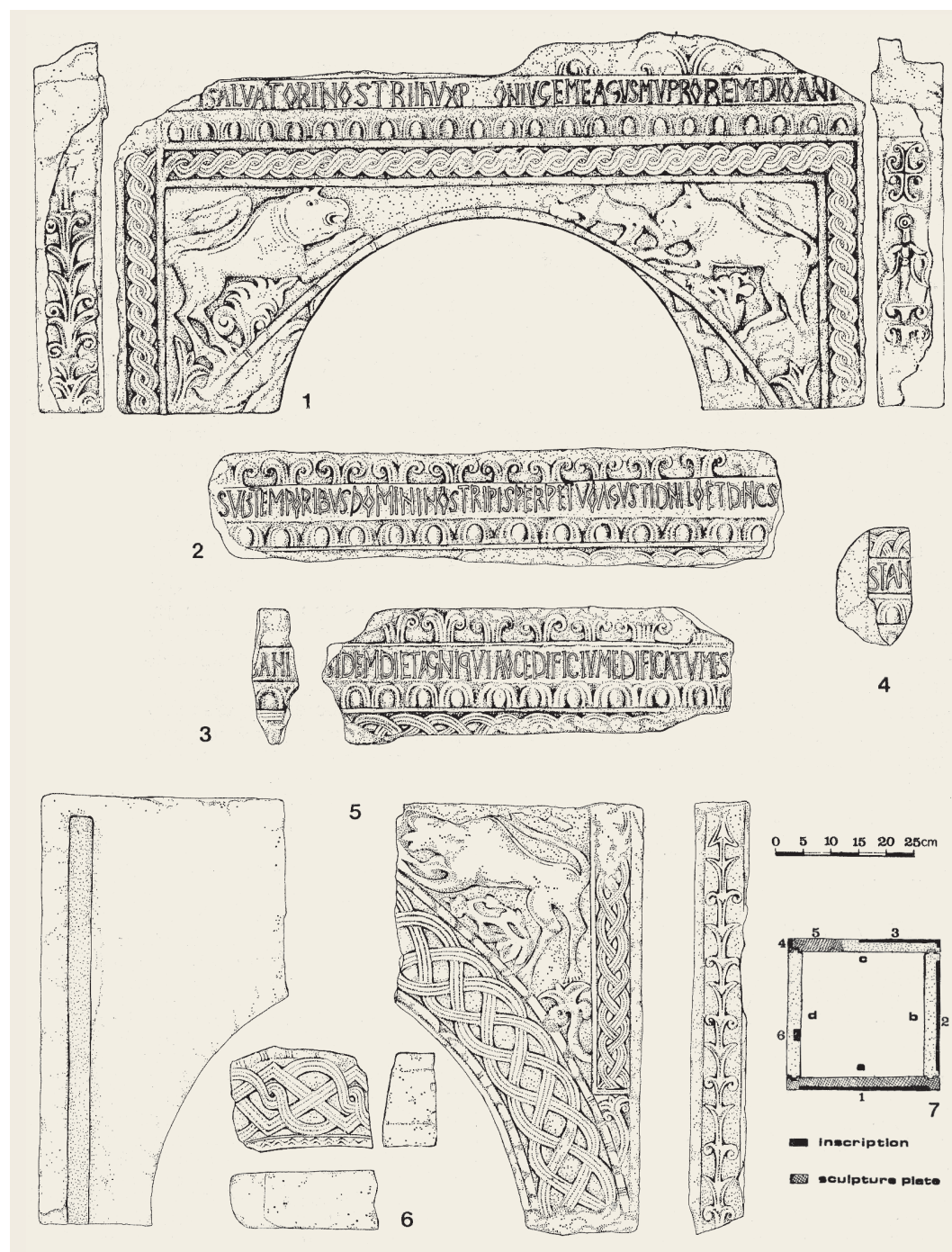
Pročelna arkada oltarnoga ciborija iz Ulcinja (iz dokumentacije Narodnoga muzeja u Beogradu)

Ulomak oltarnoga ciborija iz Ulcinja (Muzej u Ulcinju - foto: P. Vežić)

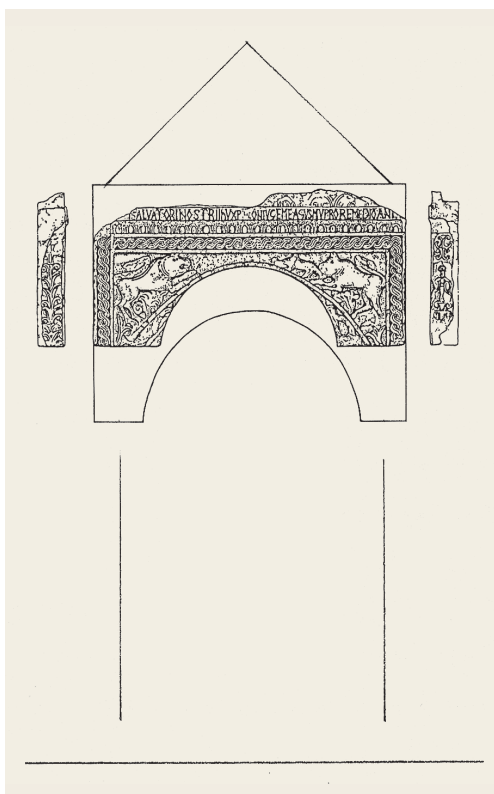
*Ulomak začelne arkade
oltarnoga ciborija iz Ulcinja
(Muzej u Ulcinju - foto: P. Vežić)*

Arhitektonski crteži ulomaka oltarnoga ciborija iz Ulcinja (prema: P. Mijović u *Starinar* - 36)

grada, postojala možda i bizantska bazilika. Stoga ostaje otvoreno pitanje iz koje crkve stvarno potječe poznati ulcinjski ciborij sačuvan u više dijelova.³⁹⁰ Najveći ulomak je cjelovita arkada već odavno pohranjena u Narodnome muzeju u Beogradu. Veliki je dio i polovica arkade iz Muzeja u Ulcinju. Ciboriju pripada i niz manjih fragmenata među kojima su posebno važni oni s dijelovima natpisa. Beogradska i ulcinjska arkada zapravo su pročelna i začelna stranica krune ciborija. Na njihovoj poledini uklesani su utori za povezivanje s bočnim arkadama, što je, vidjeli smo, različito od kotorskoga oltarnog ciborija

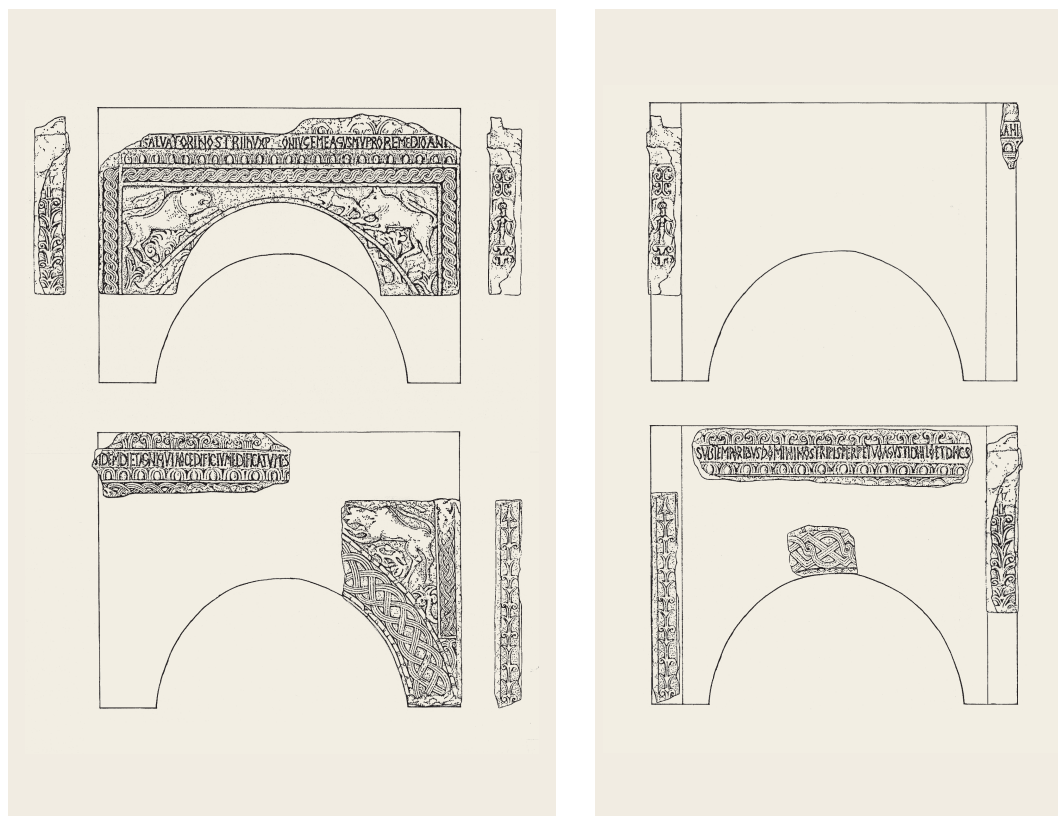
³⁹⁰ ISTI, Ulcinjski ciborij, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*. Titograd, 1987, str. 151.

Grafička rekonstrukcija oltarnoga ciborija iz Ulcinja (crtež: P. Vežić)

na kojemu se ploče međusobno vežu pod kutom od 45°. Vjerujem da su “ulcinjsko” rješenje klesarskoga veza imale također arkade dubrovačkoga i komolačkog ciborija. S njima i ovaj ulcinjski predstavlja djelo iste radionice, u kojoj su zacijelo izrađeni i kotorski ciboriji. Različito je samo tehničko rješenje pokriva koje, za razliku od primjera u Kotoru, ukazuje na krov u obliku četverostrane piramide, poput onoga u Orvietu.

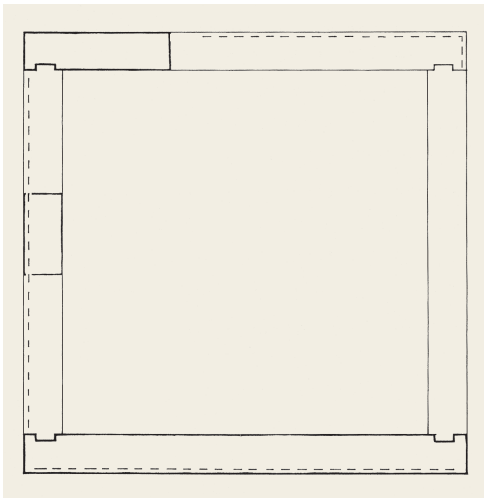
Dakle osnovna shema geometrijskih ukrasa na arkadama krune ponavlja već opisane elemente: široku traku na kojoj se uz oblinu luka i među astragalima nižu tropruti učvorenih krugovi prepleteni rombovima (beogradska stranica i jedna bočna), ili pak pletenica satkana od tri troprute trake (ulcinjska arkada); zatim, uske jednostavne troprute pletenice uz vanjske bridove stranica te kimation s ovulusima podno natpisa i završni vijenac nad njim, ukrašen na pročelnoj arkadi nizom lukova i parom voluta pod njima. Volute su međusobno okrenute nasuprotno jedna prema drugoj. Na ostalim arkadama nizovi su takvih voluta u paru bez lukova nad njima. (Likovno različit ornament nalazi se na ulomku s uklesanim slovima: STAN. Ondje je, za razliku od spomenutih voluta, niz međusobno prepletenih lukova, kao na arkadi s lavovima kotorskoga ciborija.³⁹¹ No, kako je taj motiv stilski različit od ostalih na završnome vijencu ulcinjskoga ciborija, moguće je pretpostaviti da ulomak ne pripada ovome ciboriju. To tim više što se logičnim postavljanjem dijela natpisa s datacijom u završni dio teksta - dakle na mjesto četvrte, a ne druge arkade, kako je to predložila D. Preradović-Petrović³⁹² - pokazuje da sve četiri stranice vijenca mogu imati likovno srodne pa time i stilski ujednačene ukrase. (Na ispravnost takva rasporeda pri čitanju samoga teksta ukazuje i M. Lončar svojom filološkom analizom cjeline ulcinjskoga natpisa.) Posebnu pozornost valja pokloniti ukrasima na uskim bočnim stranicama beogradske i ulcinjske

Grafička rekonstrukcija arkada na kruni oltarnoga ciborija iz Ulcinja (crtež: P. Vežić)

³⁹¹ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborium*, str. 148, sl. 8.

³⁹² D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, *Ulcinjanski ciborium - natpis i reljefne predstave (dalje: Ulcinjski ciborium)*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, L, Kotor, 2002, str. 256.

Grafička rekonstrukcija tlocrta oltarnoga ciborija iz Ulcinja (crtež: P. Vežić)

arkade. Tu se, kao na nekom festonu, nižu biljni motivi slični već spominjanom kitnjastom akantusovom cvijetu s oštrim listovima i u volute svijenim viticama. Srodni su s onima na dubrovačkome ulomku. Konačno, u trokutastim su poljima likovi lavova na prvi pogled jednako riješeni kao oni u Kotoru i Komolcu. No kako su na tijelima životinja s ulcinjskoga ciborija ipak uočljive razlike u modelaciji njihovih glava, a na tijelu nema natpisa: LEO (kao na kotorskome); ili pak: LAV (kao na komolačkome), to navedene razlike možda i nadalje valja proučavati. Međutim, nezavisno od nedoumica koje te razlike mogu nametati, očito je da na pročelnoj stranici ulcinjskoga ciborija nema paunova, već su tu likovi lavova.³⁹³ Karakter natpisa na beogradskoj arkadi kazuje da je upravo ona pročelna. Natpisom se bavilo više istraživača, među njima nedavno i M. Lončar koji svojom analizom predlaže čitanje teksta na sljedeći način:

2 ... *adquiescite sermonibus?*] *sani-*
 3 *s idem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t]...*
 (ili:
 2 ... *verbi?*] *sani*
 3 *sedem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t].*
 4 ...] *sub temporibus domini nostri pi(is)s(imi) perpetuo a(u)gusti d(omi)ni L(e)o(nis)*
et d(omi)ni C(on)s[tantini]...?
 1 ... *ad honorem?*] *Salvatori(s) nostri Ih(s)u Xp(ist)[ic]oniuge mea Gusmu pro remedio*
anim(a)e

Prijevod:

2 "...Prionite uz riječi?] zdrave
 3 ujedno Boga i Jaganjca jer je sazdana ovo zdanje [...od mene toga i toga ...?
 (ili:
 2 ... Častite, sljedbenici riječi] zdrave,
 3 sjedište Boga i Jaganjca jer je sazdana ovo zdanje [...od mene toga i toga ...?
 4 ...] u vrijeme gospodina našega najpobožnijeg, vječno augusta, gospodina Leona i
 gospodina Kons[tantina
 1 ... na čast?] spasitelja našega Isusa Krista, mojoj supruzi Gusmu
 na pomoć duši."³⁹⁴

P. Mijović je pretpostavio da ime Spasitelja na natpisu ujedno označava prvotnoga titulara crkve iz koje potječe ciborij. Sumnju u takvu mogućnost nedavno je izrazila D. Preradović-Petrović, ali nije ponudila drugo rješenje.³⁹⁵ Svakako, razumljivo je da Kristovo ime u natpisu stoji na čeonj arkadi ciborija, a da imena bizantskih vladara, za koje je već J. Kovačević utvrdio da su Lav V. i njegov sin Konstantin, određuju vrijeme nastanka ciborija, *sub temporibus*. Po tome je on zapravo nešto mlađi od kotorskoga, klesan zacijelo u vremenu između 813. i 820. godine.³⁹⁶ Međutim, isticanje formule *sedem Dei et Agni*³⁹⁷ (na natpisu uklesane u obliku *sidem*), ukazuje na mogućnost da je cijela crkva, *quia hoc edificium edificatum est*, bila posvećena kultu sadržanom u toj formuli, što u konačnici ukazuje na samoga Krista. S tim u vezi zanimljivo je da se među ulcinjskim crkvama nalazila i ona posvećena Kristovu Preobraženju, *Sigurata*, poznata po povijesnome izvoru iz 1394. godine.³⁹⁸ Istanje *Agnusa* pak ukazuje i na vezu s liturgijom euharistije, te se konačno može zaključiti da je ciborij zaista stajao nad oltarom neke ulcinjske crkve.

³⁹³ P. VEŽIĆ, Ciboriji iz Kotora, str. 112-117.

³⁹⁴ Vidi u ovoj knjizi: M. LONČAR, str. 224-231.

³⁹⁵ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, Ulcinjski ciborium, str. 247-264.

³⁹⁶ J. KOVAČEVIĆ, Marginalije, str. 150. - ISTI, *Istorija*, str. 375. Takvo tumačenje tog dijela natpisa te iz toga i datiranje samoga ciborija podupro je svojom analizom N. Jakšić. (Vidi: N. JAKŠIĆ, Iz Kotora, str. 142.)

³⁹⁷ Formula se nalazi čak dva puta zapisana u Ivanovome *Otkrivenju*. (Otk 22, 1-3.)

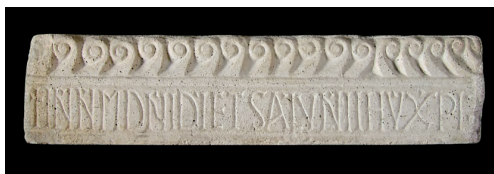
³⁹⁸ Đ. BOŠKOVIĆ - P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Ulcinj I*, str. 10. Preobraženju je posvećena i dubrovačka crkva Sigurata [vidi: Ž. PEKOVIĆ, Crkva Sigurata na Prijekom, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, sv. 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 1995, str. 253-270], a tome je kultu bila posvećena i crkva na Sv. Stefanu, s natpisom iz 17. st. (vidi: P. MIJOVIĆ - M. KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja*, str. 135.)

³⁹⁹ I. ČREMOŠNIK, Izvještaj o iskopinama u Rogačićima kod Blažuja, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, sv. 8, Sarajevo, 1953, str. 303-315. Vidi također: V. JOVANOVIĆ, Umetnost ranog srednjeg veka u Bosni i Hercegovini, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - rani srednji vijek*. Beograd - Zagreb - Mostar, 1986.

⁴⁰⁰ M. JURKOVIĆ, O bizantskom utjecaju i autohtonosti nekih likovnih rješenja na predromaničkoj plastici Bosne i Hercegovine, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, sv. 11, Zagreb, 1987, str. 110.

⁴⁰¹ P. VEŽIĆ, O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku, *Diadora*, sv. 13, Zadar, 1991, str. 325-344 i 366-367. - M. JURKOVIĆ, Predromanički šesterolisti Dalmacije - problemi funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35 (Petriciolijev zbornik I), Split, 1995, str. 225-238.

Rogačić. Šesterolist iz Rogačića kod Blažuja, sela nedaleko od Sarajeva, sačuvan je u skromnim ostacima. Drži se da je oblikom i veličinom srodan skupini dalmatinskih šesterolista, te je po analogiji s njima i datiran u rani srednji vijek.³⁹⁹ Šesterolistu su pripisani i ulomci triju arkada problematično datiranih u razdoblje od 11. do 13. stoljeća. M. Jurković ukazuje na predromaničke odlike te skulpture sugerirajući njezin nastanak u vrijeme prije 11. stoljeća.⁴⁰⁰ Po oblikovanju pletenice koja prati luk arkada i znatno sliči onima na ulomcima ciborija iz Arheološkoga muzeja u Splitu, moguće je podržati takav prijedlog. Pletenicu s jedne i druge strane omeđuje obli profil tordiranoga pruta, što je također likovni element na ranosrednjovjekovnim ciborijima. Svi ostali na arkadama nemaju paralela s ornamentima priobalnih primjera. Međutim, čini mi se upitnom sama pretpostavka da je uopće riječ o stranicama ciborija, kao i eventualna veza ciborija sa šesterolistom. Naime šesterolisti su po funkciji zapravo zavjetne i memorijalne kapele, a ne kongregacijske crkve.⁴⁰¹ U njima, sudeći po primjerima u Dalmaciji, nije bilo ciborija, a kako su svetišta šesterolista zapravo maleni prostori, mislim da ih tu nije ni moglo biti. K tomu nutrinu prostora ograda svetišta sa svojim plutejima i zabatima odvaja u prednji i stražnji dio crkve, pa su arkade nađene u Rogačićima možda zabati ograde svetišta! Tomu bi u prilog mogle svjedičiti i rupe u trokutastim poljima, na mjestu gdje ciborij ne bi trebao imati bilo kakvu armaturu.

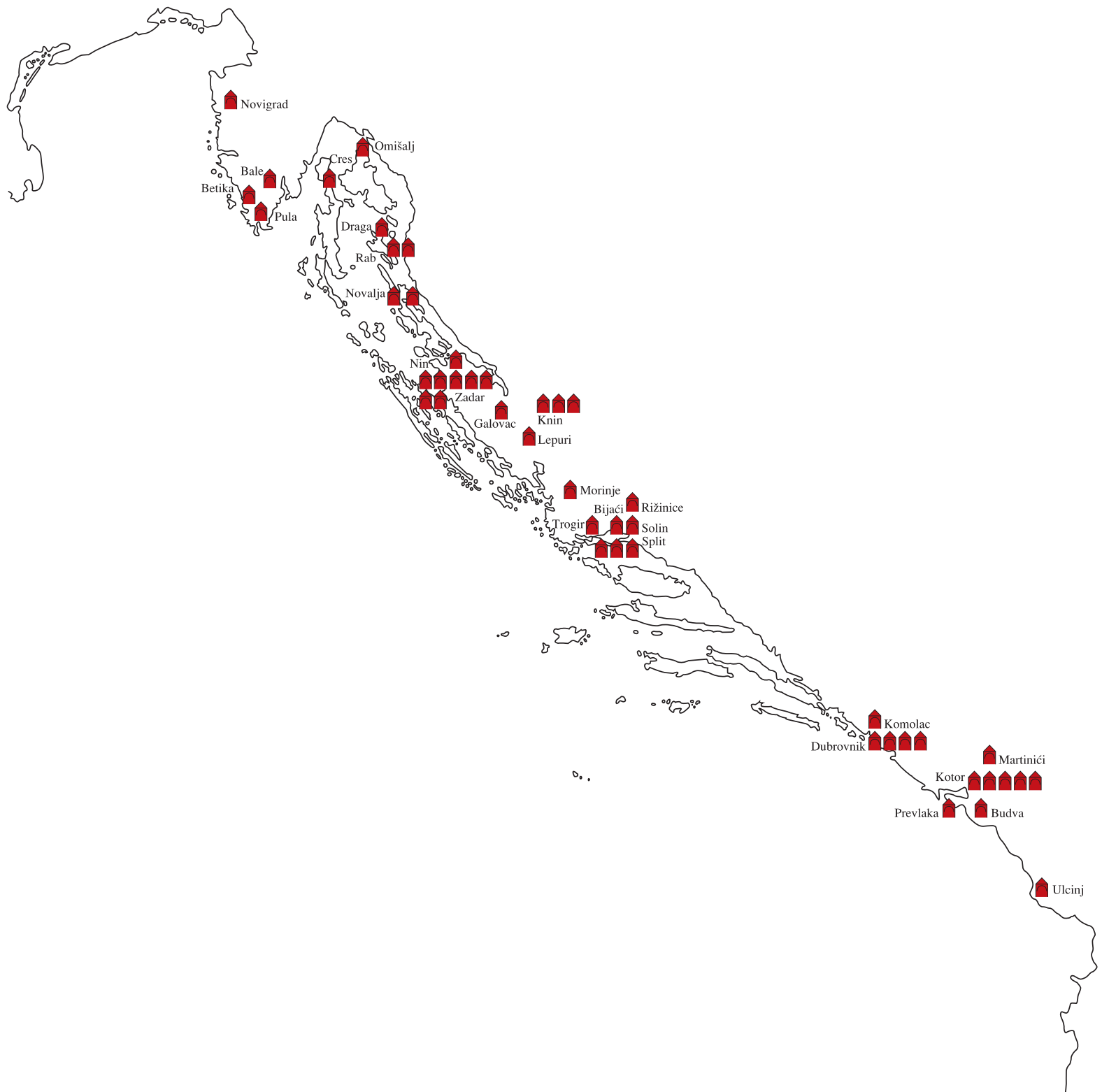

Umjesto zaključka u poglavlju o četverostranim ciborijima u nas želio bih također naglasiti potrebu i za njihovim daljnjim istraživanjima. Naime, unatoč svim saznanjima koja su nam ukazala na mnoštvo takvih instalacija, osobito na tlu Dalmacije, ipak ostaje otvoreno pitanje jesu li svi ciboriji doneseni u ovom poglavlju bili zaista četverostrani, ili je neki od priloženih ulomaka pripadao možda poligonalnoj instalaciji. Bez rubnih dijelova arkada to za neke ulomke vjerojatno neće biti moguće uopće ni ustanoviti. Nadalje, neki od iznesenih primjera možda je bio krstionički ciborij, a ne oltarski, što se na prvi pogled ne bi moglo pretpostaviti. K tome nekoliko sam ciborija pretpostavio tek na osnovi karakterističnog elementa na završnome vijencu arkada. Radi se o trokutu u sredini vijenca. Tvore ga dvije susjedne volute međusobno leđima okrenute jedna prema drugoj. Obično su ulomci greda s takvim elementom pripisivani gredi s pergole na ogradi svetišta. Međutim karakteristični su upravo za ciborije, toliko da s dozom hrabrosti ulomke iz Pule, Zadra, Knina, Rižinica, Kotora i Prevlake pripisujem upravo njima. Na to me potiču "klasični" primjeri sličnih vijenaca na sačuvanim arkadama u Rimu, Gradu, ili Zadru. Jednako tako neki me primjeri kapitela svojim dimenzijama navode na pomisao da pripadaju instalaciji ciborija, pa ovdje prikazane kapitele iz Omišlja, Raba, Nina ili Zadra naprimjer, pripisujem njima, mada zasad nema ostalih dokaza da su oni upravo s ciborija. Dakle, svakako predstoje temeljitija istraživanja ove građe. Proučavanja J. Beloševića ili V. Koraća nisu razmatrala mogućnost da je oltarski ciborij u Galovcu kod Zadra, ili onaj u Martinićima u unutrašnjosti Duklje mogao biti instaliran na samom oltaru, na njegovoj menzi, kao što je vjerojatno bilo s onim iz crkve Sv. Petra Starog u Zadru, ili onim iz crkve Sv. Ivana u Dubrovniku. Moja analiza tih instalacija ukazuje na takvu mogućnost, ali isključivo radi male širine krune na tim ciborijima, što zasigurno nije dovoljan dokaz za samu tvrdnju. Općenito mislim da temeljem arheološke građe sa svih lokaliteta u nas, na kojima su otkriveni dijelovi četverostranih ciborija, valja pažnju posvetiti posebno eventualnim ostacima oltara ili krsnog zdenca pa tako i promišljanju njihove relacije sa ciborijima. K tomu, stilske odlike na krunama jednako su raznorodne

*Kapitel s prepostavljenog ciborija iz
crkve Sv. Lovre - foto: P. Vežić*

kao i one na šesterostranim ciborijima. Ipak, uz evidentne karolinške i bizantske komponente na jednim i drugima valja naglasiti činjenicu da su svi natpisi na njima na latinskom jeziku i pismu. Štoviše, ranoromanički ciboriji u Zadru, Solinu ili Kotoru, imaju stilske sličnosti također srodne sa stranicama ciborija iz crkve *Sta Maria delle Grazie* u Gradu (Italija). To ukazuje na trajne utjecaje iz gradeško-akvilejskog kulturnog kruga, a ta veza zaslužuje znatno veća proučavanja nego li su ona dosadašnja. Dakle, sve ukazuje na potrebu znatno opširnijih istraživanja četverostranih ciborija na tlu Istre i Dalmacije.

Raspored do sada poznatih i pretpostavljenih četverostranih ciborija na tlu Istre i Dalmacije

Zaključak

Ranokršćanska tradicija kazuje nam da je ciborij u njezinoj kulturi, poput brojnih ostalih fenomena, formalno preuzet iz poganskoga svijeta u kojem se kao svečani pokrov i spomenik dizao nad grobom. Međutim, nova je religija tom pokrovu dala esencijalno novi smisao proizašao iz kršćanskih teoloških poimanja. Njima osmišljen ciborij obilježava i natkriva mjesto mističnoga čina u hramu, onoga na kojem se u krstionici obredom krštenja prolaznost preobražava u vječnost prihvaćenu vjerom u Uskrsnuće, te onoga u svetištu crkve, na kojemu se sa svakom euharistijom kruh i vino preobražavaju u tijelo i krv Kristovu. Za kršćane to su mjesta otajstvenoga prihvaćanja vjere i njezina ispovijedanja, mjesta posebnoga susreta s Uskrsnim. O tome donekle svjedoče i sami latinski nazivi za ciborij uklesani, kao izvori prvoga reda, u natpisima na arkadama kruna. Karakterističan je na primjer *tegurium* na krstioničkome ciboriju u Cividaleu. On podsjeća na *pokrov* i *trijem* uokolo stvarnoga Svetog groba u Jeruzalemu. Slično značenje ima i *tigmen* na ciboriju u Novigradu. Na ulomku pak, završnoga vijenca iz Prevlake u Boki uklesana je riječ *propitiatorium*, izraz koji se odnosi na Pomirilište Hrama u Jeruzalemu, mjesto susreta vjernika s Bogom, zapisano u Starome zavjetu. U povijesnim izvorima drugoga reda ciboriji se navode i pod različitim ostalim nazivima: *aedicula*, *arcus*, *baldacchino*, *tegurium*, *tabernakul* itd.

Ciboriji imaju specifičnu osnovu i konstrukciju. Ovdje izneseni primjeri poligonalne osnove, isključivo heksagonalne, svjedoče o krstioničkim instalacijama, na što sam imao prilike već upozoriti.⁴⁰² Međutim, uz takav oblik u baptisterijima su podizani i ciboriji kvadratne osnove. Bez daljnjih analiza neće biti moguće sa sigurnošću kazati koliki je njihov broj, u mnoštvu od čak pedesetak četverostranih ciborija. Ipak, već sada se nameće pretpostavka da je većina među njima klesana za funkciju oltarnih instalacija.

Konstrukciju ciborija, vidjeli smo, tvori niz od četiri ili šest stupova s bazama i kapitelima. Oni nose krunu sastavljenu od arkada sa završnim vijencem. Nad njom se uzdiže pokrov piramidalnoga oblika s četiri, osam ili dvanaest stranica. Na vrhu je akroterij. Cijela instalacija iz koje *sija svjetlo i buja život* (kako B. Marušić prevodi dio natpisa na ciboriju iz Novigrada) opremljena je također zavjesama i svjetiljkama među kojima je, čini se, liturgijski posebno važna ona posred krune, spuštена iz korijena akroterija, ovješena neposredno nad krsnim zdencem ili misnim oltarom. Ciboriji imaju i specifična likovna rješenja, katkada i natpise, opremu koja već ikonografskim i literarnim sadržajima ukazuje na sakramente krštenja i euharistije. Stoga su opremljeni simbolima i likovnim temama, koje u obliku geometrijskih i biljnih ornamenata te likova životinja označavaju pojedine teološke i liturgijske sadržaje, simbolizirajući tako obrede koji se odvijaju pod njima. Osim elemenata vjere katkada su na ciborijima, isključivo u natpisima na njima, uklesani i oni profani sadržaji vezani uz povijesno doba i osobe koje su donirale, ili u čije su vrijeme nastajale te tvorevine. Tako nam one katkada bivaju ujedno i vrijedna povijesna građa, neposredni povijesni izvori koji snagom “umjetnine”, ali i uklesane riječi, svjedoče o stvarnim osobama u romanskim gradovima Istre ili Dalmacije. Navode se, naime, imena careva Lava i Konstantina na ciboriju u Ulcinju, prokonzula Grgura u Zadru, biskupa Mauricija u Novigradu, Andrije ili Maura u Puli, a posredno i Donata u Zadru ili Ivana u Kotoru, zatim Maura, možda prezbitera (?), u Omišlju, te gradskih uglednika Marine u Zadru, Andreacija i njegove supruge Marije u Kotoru i u istome gradu Ivana i njegove

⁴⁰² P. VEŽIĆ, I cibori, str. 101-116.

supruge, ako to nije naprijed spomenuti biskup, te možda i Nikifora, ukoliko se ime na ulomku s tamošnjega ciborija ne odnosi na bizantskoga vladara, i konačno Kuzmu, suprugu nekoga uglednika iz Ulcinja.

U cjelini, važno je naglasiti da veći i manji dijelovi ciborija, katkada i tek maleni ulomci, na brojnim mjestima uzduž hrvatske strane Jadrana, govore o relativno velikome broju takvih instalacija u nas i tako demantiraju uvriježenu predodžbu o “nedostatku ciborija”. Upravo suprotno, analiza pokazuje množinu od šezdesetak primjera na tlu Istre i Dalmacije: preko pedeset četverostranih i sedam šesterostranih ciborija. Pritom je daleko najveći broj među njima onih u romanskim gradovima Dalmacije, a među njima prednjači Zadar s čak petnaestak ciborija. S druge strane svega pet ili šest ciborija na tlu Istre ukazuje više na još uvijek slabu istraženost građe i lokaliteta negoli na oskudnost ciborija u toj regiji. Slično bi se moglo kazati i za prostor hrvatske države s kojeg je područja poznato također samo pet ili šest ciborija.

Nadalje, pokazuje se zanimljivom činjenica da je prvi sloj crkava i krstionica s ranosrednjovjekovnim ciborijima u romanskim gradovima na moru i hrvatskim sredinama u zaleđu Dalmacije niz ranokršćanskih građevina, koje su u novim političkim prilikama odigrale važnu praktičnu ulogu u crkvenim odnosima, te s time stekle i novi liturgijski namještaj; taj nam svojim oblicima te osobito reljefima i natpisima ocrta programe duhovne obnove Crkve na Zapadu tijekom 8. i 9. stoljeća. Zajedno s arhitekturom liturgijskih ambijenata instalacije oponašaju starokršćanske uzore, a klesarskim modeliranjem pojedinih elemenata na njima te latinskim jezikom i pismom u natpisima svjedoče kulturu, umjetnost i propise Rimske crkve. To se podjednako prepoznaje u romanskim gradovima priobalja kao i u sredinama zaleđa, na području hrvatske države. Zapravo, prvi sloj starohrvatskih crkava na tlu hrvatske biskupije niz je preuređenih ranokršćanskih memorija, bazilika i baptisterija. Čak je i samo sjedište biskupije smješteno u dotada romanskome gradu *Noni*, u našem Ninu, a sama se katedra hrvatskoga biskupa nalazila u obnovljenoj starokršćanskoj crkvi s krstionicom. Na području dukata primjenjivalo se franačko pravo koje propisuje nužno obnavljanje starih crkava, kako nas o tome obavještava Ž. Rapanić temeljem pouzdanih povijesnih izvora.⁴⁰³ Franačko se pravo primjenjivalo i na području Istre, a od sabora u Mantovi, 827. godine, biskupi romanskih gradova u toj provinciji, na tlu *Svetoga Rimskog Carstva*, bivaju podložni franačkome nadbiskupu u Akvileji. Međutim, biskupi bizantskih gradova Dalmacije ne podliježu tome prelatu već patrijarhu u Carigradu, ali se i u njihovim dijecezama hramovi opremaju po suvremenim modelima rimske liturgije, o čemu svjedoče upravo ikonografski i epigrafski sadržaji na ciborijima. Općenito, od šezdesetak ovdje navedenih ciborija njih je više od pola podignuto u starokršćanskim crkvama i krstionicama. To svjedoči zapravo o bitnoj participaciji ranokršćanske baštine u izgradnji novoga društva na području Istre i Dalmacije na pragu srednjega vijeka; svjedoči o kontinuitetu kulturnoga mjesta u poslije-antičko vrijeme, kako u romanskim gradovima na moru tako i u centrima hrvatskoga dukata u zaleđu Dalmacije.

Konačno, ciboriji nam, podjednako četverostrani i šesterostrani, svojim stilskim odlikama i vremenom nastanka predočuju dva velika razdoblja u razvoju crkvene umjetnosti ranoga srednjega vijeka u nas. Prvomu pripada, rekao bih, *skupina karolinških ciborija* pretežno iz 9. stoljeća, mada u njoj ima i primjeraka s kraja 8. stoljeća, kao i onih nešto kasnijih iz 10. stoljeća. O drugome razdoblju govori *skupina ranoromaničkih ciborija* nastalih uglavnom tokom 11. stoljeća.

⁴⁰³ Ž. RAPANIĆ, “*Ecclesiae destructae ... ut restaurantur imploramus*” (Iz pisma Stjepana VI pape biskupu Teodoziju 887. godine), *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996, str. 57-64.

Karakteristični ornamenati i likovi na srodnim predlošcima krstioničkog ciborija iz Cividalea i Novigrada ukazuju na produkciju friulske radionice 8. stoljeća

⁴⁰⁴ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad, 141-149; O liturgijskome namještaju općenito s friulskoga područja vidi opsežnu bibliografiju u: S. LUSUARDI SIENA - P. PIVA, Da Pemmone a Paolino d' Aquileia, str. 318-320.

Po karakteristikama stila među istarskim primjerima iz karolinške grupe vidljivo je da krstionički ciborij iz Novigrada ima znatne likovne srodnosti s ulomcima friulskoga crkvenog namještaja, stilski sličnoga s ciborijima iz Cividalea, Zuglia ili Akvileje. Svi oni tvore stilski prepoznatljivu skupinu u kojoj, uz specifične geometrijske i biljne ornamente na arkadama (uz nizove astragala i punca, srcolikih grozdova i listova, lozica s virovitim lišćem, pletenica s okom u svakome čvoru itd.), prevladavaju likovi različitih životinja isklesanih po primitivno crtanim predlošcima. Prema svemu tome uočavamo prepoznatljivu i homogenu produkciju s područja izvan Istre, zacijelo iz neke friulske radionice 8. stoljeća kojoj M. Jurković opravdano pripisuje i novigradski ciborij.⁴⁰⁴ Ostali ciboriji u Istri ukazuju više na srodnost s nešto mlađim gradeškim i akvilejskim primjerima, ali nemaju toliko naglašenu međusobnu sličnost koja bi ih okupila u skupinu kompaktnu poput one friulske. Na njima nema životinjskih likova, već arkade ukrašavaju mahom gusto komponirani geometrijski i biljni ornamenti. Uz nizove astragala i punciranih profila obilježavaju ih također tropruti pleterni ornamenti kombinirani s rozetom u trokutastome polju arkade. Valja ih datirati u početak 9. stoljeća (Betika), odnosno njegovu drugu četvrtinu ili trećinu (Pula), te pripisati nepoznatoj radionici koja se nalazila vjerojatno na tlu same Istre, možda u Puli. Oko nje je okupljena većina opisanih ciborija, ali i množina ostale produkcije

Karakteristični ornamenti na srodnim predlošcima oltarskoga ciborija iz Grada i Betike ukazuju na gradeške predloške u produkciji pretpostavljene istarske radionice 9. stoljeća

ranosrednjovjekovnih reljefa iz, rekao bih, istarske radionice. Očito, služila se predlošcima iz gradeško-akvilejskoga kulturnog kruga iz kojega su uz karolinške utjecaje dopirali i oni bizantski. Na ciboriju iz Sv. Felicite u Puli, naprimjer, zamijetit ćemo da arkade ne prati široka traka s pleternim ornamentom, kao ni one na ciboriju iz Betike ili na arkadi iz Grada. Isto tako ornament na spomenutom ciboriju iz Pule, koji tvore dvije valovite troprute stabljike, zatječemo također u Omišlju i Novalji, te u Dubrovniku i Kotoru, koji je moguće pripisivati takvim utjecajima (vidi str. 159).

Karolinške ciborije u Dalmaciji predstavljaju dvije posve različite skupine. Onu u Donjoj Dalmaciji karakterizira stilska neujednačenost, te je grupa u sebi likovno heterogena i rasuta na relativno dugom području od Krka i Raba do Trogira i Splita. Za razliku od nje skupina u Gornjoj Dalmaciji likovno je ujednačena, obilježena stilskom homogenošću i u tom smislu izrazito kompaktna. Okupljena je na relativno uskom prostoru Dubrovnika i Boke.

Među starijim primjerima iz prve skupine nalaze se skromni ulomci vrijednih ciborija iz Zadra, Trogira i Splita. Obilježavaju ih, za poslijeantičku umjetnost rekao bih, već klasični i fino klesani ornament: astragali, tordirano uže, dvoprute trake, nizovi punca (kružića s rupom u sredini) te narativno modelirani grozdovi i bršljanovi listovi. Ulomci govore uglavnom o mramornim ciborijima fine izrade te o gradeško-akvilejskim predlošcima 8. stoljeća. Na taj se sloj ciborija u Donjoj Dalmaciji nadovezuje niz onih nastalih uglavnom tijekom 9. stoljeća. Na njima se u trokutastome polju na arkadama često nalazi rozeta kombinirana s likom ptice (Zadar). Ptice se nalaze i u ovalima među

Karakteristični ikonografski sadržaj: rozeta i ptica u trokutnim poljima na arkadama ciborija iz Sovane i Raba te dva primjera iz Zadra, 9. stoljeće

Karakteristični ikonografski sadržaj: lik lava u trokutnim poljima i pleterni ornamenti obrubljeni astragalima ukazuju na srodne predloške ciborija iz Kotora i Ulcinja i produkciju pretpostavljene bokeljske radionice 9. stoljeća.

Srodnost s produkcijom pretpostavljene bokeljske radionice 9. stoljeća pokazuje ikonografija na ulomku arkade ciborija iz Komolca

stabljkama na trakama uz lukove arkada (Novalja). Poseban primjer te heterogene grupe čini šesterostrani ciborij iz Raba. Uz donekle nepravilno vođene linije pleternih ornamenata na njemu se nalaze i brojni likovi životinja klesanih prema primitivno crtanim predlošcima. Za razliku od njih, vrlo fini crtež i kvalitetno oblikovanje imaju ulomci spomenutih arkada užega ciborija iz Novalje na Pagu. To naselje doduše ne slovi bizantskim *kastronom*, ali je bilo važno pristanište na plovnome putu uzduž Dalmacije, s lukom i naseljem još iz staroga vijeka. O njihovu trajanju i u poslijeantičkim vremenima posredno govore ulomci novoga liturgijskog namještaja u ranokršćanskim bazilikama, posebno dijelovi upravo monumentalnih ciborija. Stoga, čini mi se, Novalju u 9. stoljeću valja držati još uvijek romanskom sredinom.

Stilska neujednačenost cijele skupine ciborija s područja Donje Dalmacije ne pruža nam mogućnost za lociranje neke zajedničke radionice, ali se po nizu ostalih činjenica, prije svega brojnih primjera uopće crkvenoga namještaja u njezinim gradovima, čini izvjesnim da je tijekom 9. stoljeća barem po jedna radionica djelovala u Zadru, Trogiru i Splitu. K tomu valja pretpostaviti i klesarski import u te gradove, ali ni njega za sada nije moguće čvrsto povezivati s određenim centrima izvan Dalmacije.

Drugu skupinu tvore ciboriji proizašli iz bokeljske radionice na tlu Gornje Dalmacije. Većinom je riječ o mramornim instalacijama koje karakterizira vrlo fina obrada kao i neke likovne komponente preuzete očito iz bizantske tradicije. Prije svega to su likovi lavova s karakterističnom ikonografskom shemom. Prikazani su u trku, u progonu malih životinja pred sobom. Čeljusti su im razjapljene, griva vijori, a nad leđima im kovitla dugi rep povijen u "S" liniju (Komolac, Kotor, Ulcinj). Na arkadama je podno završnoga vijenca kimation s klasičnim ovulusima (Kotor, Ulcinj). Uske bočne stranice na pročelnoj i začelnoj arkadi ukrašavaju "festoni" srodni kitnjastome cvijetu akantusa s ostrim listovima i viticama zavijenim u volute (Dubrovnik, Ulcinj). Obline nekih arkada kotorskih ciborija prate široke

Oval među valovima dviju troprutih lozica - karakterističan element na ornamentu arkade ciborija iz Novalje, 9. stoljeće

Oval među valovima dviju troprutih lozica, karakterističan element na ornamentu arkada ciborija iz Pule i Kotora, 9. stoljeće

⁴⁰⁵ Na stilsku ujednačenost dijelova predromaničkoga liturgijskog namještaja na jugu Dalmacije, kao produkciju jedne klesarske radionice, već odavno ukazuju različiti autori: J. Stojanović-Maksimović (1953), Lj. Karaman (1955), I. Petricioli (1960. i 1990.), J. Kovačević (1963. i 1967.), J. Maksimović (1971), I. Pušić (1971), Z. Čubrović (1993-1994), N. Jakšić (1999-2000); u vezi s natpisima na tim spomenicima pak pisali su: L. Mirković (1951), J. Kovačević (1963), P. Mijović (1985), N. Jakšić (1999-2000) i V. Delonga (2001).

Oval među valovima dviju troprutih lozica na ulomku arkade iz Dubrovnika, 9. stoljeće

trake s podvezanim troprutim stabljikama, koje u valovitim linijama zatvaraju bademasta ovalna polja s bršljanovim listovima i ljiljanovim cvjetovima. Stilska ujednačenost svih ciborija bokeljske skupine, ali s njima i brojnih ostalih elemenata liturgijskoga namještaja na cijelome području od Dubrovnika do Ulcinja, sugestivno govori o produkciji jedne radionice koja bijaše locirana možda upravo u Kotoru, gdje ima ponajviše njezinih djela.⁴⁰⁵ Kronološki pak kotorske ciborije valja dovoditi u vezu s prilikama koje su uslijedile u tome gradu nakon 806. godine. Tada su, već 809., za njega pribavljene relikvije Sv. Tripuna, mučenika iz Frigije u Maloj Aziji. Njemu je, zacijelo nešto poslije, podignuta i zasebna memorija. Hram je tipološki srodan sličnima u bizantskoj arhitekturi. Konačno, vrlo važan oslonac za datiranje cijele skupine predstavljaju neupitna imena bizantskih careva na ulcinjskome ciboriju, Lava V. i sina mu Konstantina, koji su vladali od 813-820. godine. Sve to skupa pruža stvarni temelj za datiranje ukupne produkcije bokeljske radionice, a također i za podizanje memorije Sv. Tripuna u Kotoru, u prvu četvrtinu ili trećinu 9. stoljeća.

Zanimljivo je da srodnih ornamenata na reljefima iz te radionice ima i na spomenutim izoliranim primjerima na tlu Istre i Donje Dalmacije. Tako naprimjer dvije troprute stabljike koje se u valovitim linijama primiču i odmiču jedna od druge, zatvarajući spomenute bademaste ovale među sobom, kao na ciborijima u Dubrovniku i Kotoru, isklesane su također uz bridove s lijeve i desne strane na arkadi iz crkve Sv. Felicite u Puli, ili pak na širokoj traci uz luk na arkadi iz Novalje na Pagu, te na predromaničkome ulomku iz Omišlja na Krku, kao i na nizu ulomaka crkvenoga namještaja u Dubrovniku.

Akantusov cvijet - ikonografski element na bočnoj stranici arkade ciborija iz Dubrovnika i Ulcinja te na plutejima iz Zadra i Kotora, 9. stoljeće

Akantusov cvijet pak, s fragmenata ciborija iz katedrale u Dubrovniku ili Ulcinju te pluteja iz katedrale u Kotoru, ili pak Drvo života s krstioničkoga ciborija iz te katedrale i sa sarkofaga iz Dubrovnika, isklesani su također na sarkofagu i pluteju iz katedrale u Zadru. Sve to govori o širokome cirkuliranju predložaka za neke motive, inače karakteristične na reljefima iz bokeljske radionice. To upućuje i na moguće veze u prvim desetljećima 9. stoljeća u klesarskoj proizvodnji između Zadra s jedne strane, te Dubrovnika i Kotora s druge. To je doba učvršćivanja bizantske vlasti u Dalmaciji, vrijeme obilježeno godinama prije i poslije Ahenskoga mira. Riječ je o fenomenu kojem u proučavanju liturgijskoga namještaja i njegovih stilskih odlika u Istri i Dalmaciji valja i nadalje poklanjati pažnju.

Drvo života - ikonografski element na arkadi krstioničkoga ciborija u Kotoru te na sarkofagu iz Dubrovnika i Zadra, 9. stoljeće

⁴⁰⁶ N. JAKŠIĆ, Klesarstvo, str. 208-212. (= ISTI, Skulptura, str. 48-52). - ISTI, Branimirovo doba, str. 111-117.

⁴⁰⁷ ISTI, Klesarstvo, str. 206-207. ISTI, Skulptura, str. 46-48.

⁴⁰⁸ ISTI, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja HADA*, sv. 8, Split, 1984.

⁴⁰⁹ V. DELONGA, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 186-192.

⁴¹⁰ N. JAKŠIĆ, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 22, Split, 1995, str. 145-146.

⁴¹¹ T. BURIC, Predromanička skulptura iz crkve sv. Spasa u Cetini, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 22, Split, 1995, str. 105.

Skupinu karolinških ciborija na tlu hrvatske države, u zaleđu Donje Dalmacije, karakterizira stilska neujednačenost, poput one u romanskim gradovima na obali. Uostalom, njihove su radionice sudjelovale u izradi liturgijskoga namještaja za vjerske centre na tlu stare hrvatske biskupije. O tome svjedoče srodnosti klesarske baštine i epigrafskih spomenika koje povezuju te centre sa Zadrom, Trogirom i Splitom. Tako na primjer N. Jakšić *Benediktinsku radionicu* opravdano locira uz opatiju Sv. Krševana u Zadru, a djela njezine produkcije, osim u Zadru, uočava u Ninu, Kuli Atlagića, Lepurima, Otresu, Kninu, Muću, pa čak i Splitu.⁴⁰⁶ Međutim, u toj grupi nema ulomaka ciborija, osim možda u Lepurima. Ulomci ciborija nisu zamijećeni ni u produkciji *Trogirske radionice* čija su stilski srodna djela uočena izvan Trogira, na području od Morinja kod Šibenika do Bola na Braču.⁴⁰⁷ No čini se da su čak dva šesterostrana ciborija djela treće radionice, one tzv. *Majstora koljanskog pluteja*.⁴⁰⁸ Skromni ostaci krune onoga u Galovcu govore tek o glatkim ploham arkada, što je neobično, dok oni u Biskupiji svjedoče samo o geometrijskim ornamentima na arkadama. Međutim, oba ciborija imaju vrlo vješto izrađene kapitele, a onaj u Biskupiji i reprezentativni akroterij na vrhu pokrova. Kao zajedničku posebnost valja im naglasiti i malene akroterije postavljene nad uglovima krune.

Međutim, ciborij iz bazilike Sv. Marte u Bijaćima ne pripada tome vremenu ni likovnome izrazu bilo koje među radionicama u Dalmaciji. Naravno, po konstruktivnim rješenjima i ikonografskim sadržajima on je standardan primjer ciborija ranoga srednjeg vijeka, ali je po stilu i klesarskoj obradi, osobito životinjskih likova, posve izdvojen iz svih ovdje tretiranih cjelina. Očito nije djelo radionica u kojima su nastali ciboriji na tlu Istre i Dalmacije. Crtež životinja na njemu ukazuje na primitivne predloške iz rane karolinške umjetnosti. Kockasto i statično tijelo lava, na primjer, više podsjeća na figuru te životinje s arkade ciborija iz Akvileje negoli na lavove u trku s bokeljskih ciborija. To ukazuje na mogućnost da je ciborij iz *villae Biaci*, poput onoga Mauricijevog u Novigradu, import dopremljen u vrijeme preuređivanja ranokršćanske bazilike, vjerojatno iz neke radionice s italskoga područja. Datiranje ciborija u drugu četvrtinu 9. stoljeća čini se uvjerljivim.⁴⁰⁹

Stilski različit, a plastikom manje izražajan četverostrani ciborij potječe, možda, iz Solina. N. Jakšić ga pripisuje *Dvorskoj radionici* koja djeluje na tlu hrvatske države u Branimirovo doba⁴¹⁰, a T. Burić pak *Splitskoj radionici* koja, po njemu, snabdijeva i hrvatsku državu svojim proizvodima.⁴¹¹ Sva djela navedenih radionica datirana su pretežno u drugu polovinu 9. stoljeća.

Karakteristični ornamenti i likovi na ulomcima srodnih ciborija iz Solina (?) i Splita ukazuju na produkciju tzv. *Dvorske radionice* 9/10. stoljeća

Karakteristični ikonografski sadržaj: likovi sučelice postavljenih jaganjaca ili lavića u trokutnim poljima i pleterni ornamenti na arkadama ciborija u Zadru i Solinu zorno ukazuju na produkciju zadarske radionice 11. stoljeća

Skupina ranoromaničkih ciborija u Dalmaciji ikonografskim je sadržajima, rasporedom ornamentata i likova životinja na arkadama, proizašla iz programskih shema uspostavljenih već s karolinškom renesansom. U težnji za plastičnijom obradom likova napušta se postupno grafizam ranijih reljefa, ali se osnovni raspored ornamentata i likova zadržava. Većinu ciborija predstavlja kompaktna grupa povezana uz Zadar i Solin, gdje tri primjera predstavljaju istovjetan tip primijenjen u Zadru (u katedrali Sv. Anastazije i bazilici Sv. Tome) i Solinu (u crkvi Sv. Petra i Mojsija). Karakteriziraju ih pleterni ornamenti uz oblinu luka i vanjske bridove arkade; zatim završni vijenac s nizovima istaknutih i upisanih kvadratića, tzv. zuboreza sličnih “šahovskome polju”. Konačno, na kruni je i mnoštvo zbiljskih i fantastičnih životinja. Visoku razinu modeliranja pokazuju osobito likovi na ciboriju iz bazilike Sv. Tome u Zadru. I. Petricioli je pedantnom stilskom analizom i argumentom, koji pruža natpis s imenom prokonzula Grgura na ciboriju iz zadarske katedrale, sve tri umjetnine s pouzdanjem datirao u drugu četvrtinu 11. stoljeća.⁴¹² Za razliku od njih ciborij iz bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina mlađa je umjetnina, nastala u zadnjoj trećini stoljeća te stilski različita, rekao bih “maniristička”, u odnosu na prethodne primjere. Tu “maniru” ponajviše tvore nizovi arkadica raspoređenih uz oblinu luka i vanjske rubove na arkadama krune te uz bridove piramide nad njom, odnosno na njezinim pokrovnim rebrima. Arkadice bitno pridonose dojmu kićenosti cijele instalacije. Sama pokrovnna rebra s arkadicama zapravo su novi oblik onih na starijim primjerima s nizovima voluta, te je na svoj način moguće govoriti o tradiciji i razvoju ukrašavanja toga elementa na ciborijima u nas. No nezavisno od toga, stilske odlike ciborija u Kninu usporedive su sa srodnim reljefima iz zadnje trećine 11. stoljeća u Zadru, pa povećavaju spoznaju o “zadarsko-kninskoj” skupini skulptura, a s njima i općih veza Zadra i Knina u to vrijeme.⁴¹³ S druge strane, spomenuti ciboriji iz Zadra i Solina, sagledani skupa s ranoromaničkom arhitekturom tih gradova, sa crkvom Sv. Nediljice u Zadru i crkvom Sv. Petra i Mojsija u Solinu, te ogradama njihovih svetišta, očituju snažne veze Zadra i Solina u drugoj četvrtini 11. stoljeća. Tako se, na planu ranoromaničke umjetnosti općenito, navedene umjetnine otkrivaju kao prvorazredni povijesni izvori koji nam razgovijetno ocrtavaju kulturne i političke prilike u Dalmaciji toga razdoblja, a pokazuju i povezivanje metropole bizantske teme sa središtima hrvatskoga kraljevstva u Dalmaciji. Dakako, Zadar

⁴¹² I. PETRICIOLI, Pojava romaničke skulpture, 15-18, tabla 1 i 2. - ISTI, Ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split, 1981, 161-165. - ISTI, Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre, *Disputationes salonitanae*, 1970, str. 113-115.

⁴¹³ ISTI, Ciborij hrvatskog biskupa, str. 23-26.

je, sa svojom radionicom i visokom razinom umjetničkih ostvarenja općenito, u tim prilikama postao svojevrsno mjerilo i uzor, ali i praktično rješenje za nabavu ciborija za ta središta. Međutim, određenu srodnost s navedenim umjetninama moguće je uočiti i na primjeru ciborija u Gradu (Italija) te onoga ranoromaničkog iz katedrale u Kotoru, ili crkve u Martinićima. To ukazuje vjerojatno na trajno održavane doticaje dalmatinskih radionica s onima u gradeško-akvilejskome kulturnom krugu. U cjelini, čini se da ranoromaničke ciborije na tlu Dalmacije općenito valja dovoditi u vezu s umjetnošću koja je pratila reformu Crkve na Zapadu tijekom 11. stoljeća. Odras te reforme moguće je pratiti u arhitekturi ranoromaničkih bazilika, posebno onih u benediktinskim opatijama, na cijelome potezu jadranskoga priobalja od mletačkih laguna do dalmatinskih gradova i otoka.⁴¹⁴ Svojtveni su im, na primjer, i specifični oblici kapitela *acanthus spinosa*⁴¹⁵, koji su s obala Dalmacije prodrli i duboko u europski kontinent sve do benediktinskih opatija u Ugarskoj.⁴¹⁶ To je važno naglasiti posebno zbog srodnih stilskih obilježja koja s nekima od njih imaju i kapiteli s ranoromaničkih ciborija u Rabu (Sv. Andrija) i Ninu (Sv. Marija).

Zasebnu skupinu instalacija nastalih vjerojatno tijekom 11. stoljeća nalazimo u Dubrovniku. Predstavljaju ih ulomci arkada ciborija klesanih od kamena vapnenca, otkriveni u crkvama u Gradu. Stilski su sukladni s djelima dubrovačke klesarske radionice koja je svojom produkcijom snabdijevala ograničeno područje od Pelješca do Župe Dubrovačke. Njezina djela imaju prepoznatljive bizantske utjecaje i regionalne odlike kojima su veću pažnju do sada posvetili M. Jurković, I. Žile i N. Jakšić.⁴¹⁷ Prepoznatljiva su po gustim biljnim ornamentima, koje ocrtavaju zavojite linije troprute stabljike na trokutastim poljima arkada, te po specifičnom kimationu koji se sastoji od šiljastih međusobno razmaknutih arkadica, a često je primijenjen i na traci što prati oblinu luka na arkadama ciborija.

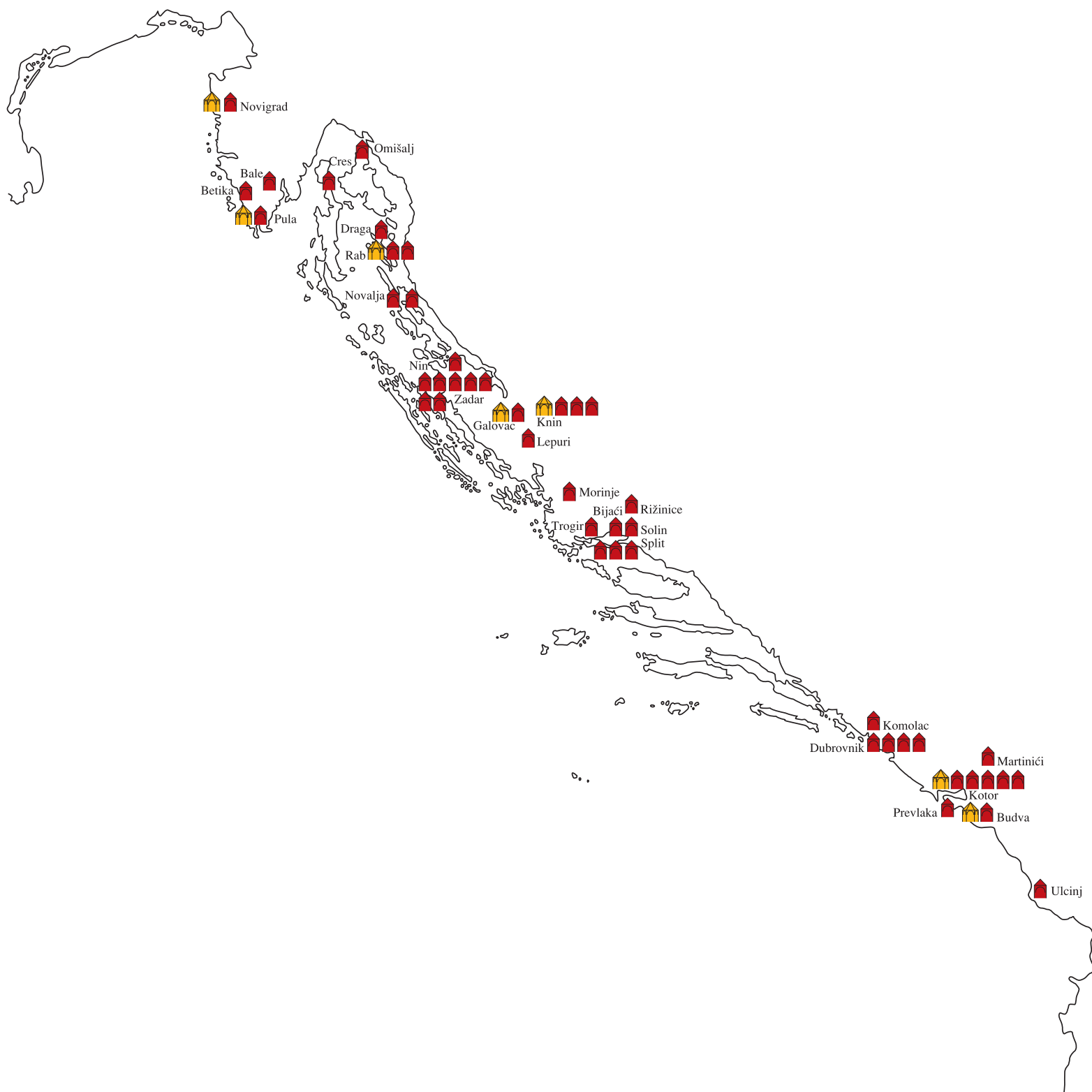
Konačno, valja spomenuti da su uz većinu ciborija relativno velikih dimenzija registrirani u ovoj građi i oni posve maleni, poput ciborija iz Sv. Petra Starog u Zadru ili onoga iz Sv. Ivana u Dubrovniku. Sitne mjere njihovih arkada ukazuju na mogućnost da su ti ciboriji bili postavljeni na samoj menzi oltara. Ne treba odbaciti mogućnost da su sličnom tipu oltara sa ciborijem pripadali i primjeri u Galovcu kod Zadra, ili u Martinićima u unutrašnjosti Duklje, na što ukazuje njihova mala širina, ali što s daljnjim istraživanjima njihove građe valja tek provjeriti. Treba podsjetiti također i na zasebnu tipološku vrstu ciborija ili edikula koje su stražnjim dijelom oslonjene, odnosno ugrađene u zid građevine, o čemu govore pojedini elementi takvih instalacija u ovoj knjizi.

⁴¹⁴ M. JURKOVIĆ, *Reforma*, str. 191-213.

⁴¹⁵ N. JAKŠIĆ, *Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 13, Split, 1983, 203-214. - V. ŠTRKALJ, *Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell'XI secolo nell'Alto Adriatico*, *Antichità Altoadriatiche*, vol. XXVI, Trieste, 1985, str. 475-496.

⁴¹⁶ M. TAKACS, *Ornamentale Beziehungen zwischen der Steinmetzkunst von Ungarn und Dalmatien im XI. Jahrhundert*, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 165-178.

⁴¹⁷ M. JURKOVIĆ, *Južnodalmatinska grupa*, str. 195-196. - I. ŽILE, *Novi nalazi*, str. 287. - N. JAKŠIĆ, *Predromaničko kiparstvo*, str. 33-35.

Raspored do sada poznatih i pretpostavljenih šesterostranih i četverostranih ciborija na tlu Istre i Dalmacije

Summary

Early-Christian tradition declares that the form of ciborium has been taken, together with the numerous other phenomena in this culture, from the pre-Christian world where it had been elevated over the grave as a solemn canopy and monument. Nevertheless, new religion has given this canopy a new meaning, drawn from its Christian theological perception. Invented in this way, a ciborium denotes and covers the site of the mystical act in the temple, that of baptism in the baptistery in which the transitory state is being transformed into eternity accepted by belief in Resurrection, and that which takes place in the sanctuary, where bread and wine are being transubstantiated into the body and blood of Christ through Communion. For Christians, these are the sites of mystical acceptance and confession of faith, as well as the places of a distinct encounter with the Resurrected God. This is proven, to an extent, by Latin terms for ciborium chiselled as inscriptions on the crowns' arcades, which are historical sources of the first order. *Tegurium* on the baptismal ciborium in Cividale, for example, reminds of the *cover and porticus* around the real Holy Sepulchre in Jerusalem. Similar connotation is carried by the *tigmen* of the Novigrad ciborium. However, on the fragment of the uppermost cornice of the ciborium from Prevlaka in Boka (Bocca di Cattaro) there is a word *propitiatorium*, an expression related to the propitiation of Jerusalem Temple, site of the believer's encounter with God, noted in the Old Testament. Historical sources of the second order mention ciboria using various expressions, such as *aedicula*, *arcus*, *baldacchino*, *tiburium*, *tabernakul*, etc.

Ciboria have particular layout and construction. Examples elaborated here, exclusively hexagonal, testify of the baptismal installations, of which I have written elsewhere.¹ However, except for this form, other ciboria of square layout have been erected. Even though without further analysis it won't be possible to speak of their number within the group of about fifty quadrilateral ciboria, one might presume that most of those have been made for the function of altar installations.

Construction of ciboria, as we have seen, is carried on four or six columns with bases and capitals carrying the crown which consists of arcades with cornice. On the crown, there is a pyramidal cover with four, eight or twelve sides. Acrotherium is on the apex. The installation from which *shines the light and overflows life* (as B. Marušić has translated part of the Novigrad inscription), has also been equipped with the curtains and lamps among which, I believe, of particular liturgical importance was that in the middle of the crown, which hanged from the root of the acrotherium and was lowered immediately above the baptismal font or the altar. Ciboria also have distinctive visual content; sometimes even inscriptions, which according to their iconographical and literal meaning manifest the sacraments of baptism and communion. They are, therefore, equipped with symbols and visual subjects which, in the form of geometrical and floral ornaments as well as the animal forms, signify particular theological and liturgical ideas, symbolizing rituals which take place under them. Except for religious content, sometimes, but only in inscriptions, there are even secular contents related to historical frame of the donors or significant persons. This also makes them worthy historical material, immediate historical sources which testify both with their artistic power and chiselled words, of the real persons living in Roman towns of Istria and Dalmatia. Names mentioned are of emperors Leon and Constantine on Ulcinj ciborium, proconsul Gregorius in Zadar, bishop Mauritius in Novigrad, Andreas (or maybe Maurus) in Pula, and indirectly Donatus in Zadar or Ioannes in Kotor, than probably presbyter Maurus in Omišalj, and local distinguished persons such as Marina in Zadar,

¹ P. VEŽIĆ, *I cibori*, p. 101-116.

Andreatius and his wife Maria in Kotor, Ioannes and his wife in the same town (if this person is not the abovementioned bishop), and possibly Nikifor, if this name is not related to the Byzantine ruler, and finally Kuzma, wife of a notable person from Ulcinj.

It is important to emphasize that the significant number of larger and smaller fragments of ciboria, sometimes even the smallest ones, found on numerous locations along the Croatian Adriatic coast, bear witness of a relatively large number of such installations and deny the conventional misconception of “lack of ciboria”. On the contrary, analysis has shown that there are about sixty examples in Istria and Dalmatia, and among them the town of Zadar is particularly rich with about fifteen ciboria. On the other side, only five or six ciboria in Istria indicate more the insufficient research of material than the shortage of ciboria in that region. Similar could be said of the area of Croatian state, from which only five or six ciboria are known.

Furthermore, it is interesting to notice that the earliest level of churches and baptisteries with early-mediaeval ciboria in Roman littoral towns and those on the territory of Croatian state in the hinterland, are actually early-Christian buildings which played important practical role in ecclesiastical relations within new political circumstances, during which process they received new liturgical furnishings. Forms of these installations, especially in reliefs and inscriptions reflect programmes of spiritual renewal in Western Europe during 8th and 9th centuries. In the same manner as the architecture of liturgical spaces, those installations imitate early-Christian models, both in the forms of the stonemasonry and the Latin language and script in inscriptions, they testify culture, art and rules of Roman church. This is equally recognized in Roman littoral towns as well as in Croatian hinterland. Actually, first layers of early-Croatian churches in the territory of Croatian bishopric actually were rebuilt early-Christian memoria, basilicas and baptisteries. Even the chair of bishopric had been located in previously Roman town *Nona*, now Nin, with the Croatian bishop's cathedra set within the rebuilt early-Christian church with the baptistery. Historian Željko Rapanić has concluded² on the basis of reliable historical sources, that the whole duchy was implementing Frankish legal system which prescribes obligatory renewal of old churches. Frankish law was also implemented in Istria, and after Mantua council in AD 827, all bishops of Byzantine Istrian towns on the territory of Holy Roman Empire were subdued to Frankish archbishop in Aquileia. Furthermore, even though the bishops of Dalmatian Byzantine towns were not liable to that prelate, but to the patriarch of Constantinople, their temples were being equipped according to the contemporary models of Roman liturgy, which is proven by iconographical and epigraphical content of ciboria. Out of the total number of about sixty ciboria, over half of them have been erected in early-Christian churches and baptisteries. This is the evidence of the important participation of early-Christian heritage in the organization of new societies in Istria and Dalmatia at the threshold of mediaeval period; it is also the evidence of the continuity of ritual location in post-Antique period both in Roman littoral towns and centres of Croatian duchy in Dalmatian hinterland.

Finally, both quadrigonal and hexagonal types of ciboria, through their stylistic features and respective dating, indicate two great periods of early-Mediaeval stylistic periods; first period is relative to the group of Carolingian ciboria mostly dated in 9th century, even though there are several examples that could be dated at the end of the 8th, as well as those from the beginning of the 10th century. Second group is that of early-Romanesque ciboria dated usually to 11th century.

² Ž. RAPANIĆ, “Ecclesiae destructae ... ut restaurantur imploramus” (From the letter of pope Stephen VI to the bishop Teodosius in year 887); *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996, pp. 57-64.

Stylistic features of Istrian ciboria from Carolingian group show that the Novigrad baptismal ciborium is significantly close to the fragments of Friulian ecclesiastical installations kindred to ciboria of Cividale, Zuglio or Aquileia. This group is stylistically recognizable for its geometrical and floral ornaments (together with astragal and pounced strings, heart-shaped grape bunches and leaves, vortexed vine tendrils, braids with eyes in each of the knots, etc.), but also for its predominance of various animal forms chiselled after primitively drawn patterns. All of these features point out towards the recognizable and homogenous production of a centre located outside of Istria, most probably towards a Friulian 8th century workshop to which M. Jurković has justly attributed Novigrad ciborium.³ Other Istrian ciboria indicate closeness to somewhat younger examples from Grado and Aquileia, however without sufficiently prominent features which would group them as compact as Friulian. There are no animal forms, arcades are usually decorated with thickly composed geometrical and floral ornaments. Except for the astragal and pounced strings, this group is marked by the three-strand pattern combined with a spandrel rosette. Those should be dated to beginning (Betika) or second or third quarter of the 9th century (Pula) and attributed to an unknown workshop which probably existed somewhere in Istria, possibly Pula. This workshop assembles most of the mentioned ciboria, but also, I believe, a significant amount of other early-Mediaeval Istrian reliefs. This workshop had obviously been using patterns from the cultural circle of Grado-Aquileia with recognizable Carolingian and Byzantine influences. For example, ciborium arch from S. Felicita in Pula has an ornament of two wavy three-stranded stems similar to those from Omišalj and Novalja, but also those from Dubrovnik and Kotor, which can be explained with such influences.

Dalmatian Carolingian ciboria are presented by two utterly different groups. That of the Lower (i.e. northern) Dalmatia is characterized by stylistic diversity - this group is visually heterogeneous and scattered on the relatively elongated area from Krk and Rab to Trogir and Split. On the other hand, group from Upper (i.e. southern) Dalmatia is visually homogenous and stylistically more compact. Geographically it is assembled on the relatively narrow area of Dubrovnik and Boka.

Among the older examples of the first group there are modest fragments of worthy ciboria from Zadar, Trogir and Split marked by classical and finely chiselled ornaments which I assume typical for the post-Antique art: astragals, corkscrew pattern, two-stranded bands, strands of pounces (minute perforated circles), and naively modelled grape bunches and ivy leaves. These fragments mainly indicate marble ciboria of fine craftsmanship based on patterns from Grado - Aquileia datable to the 8th century. Continued to that early layer, there is a Lower Dalmatian group of ciboria mostly dated to the 9th century, which usually have a spandrel rosette combined with the figure of a bird (Zadar). Bird figures can be also found in ovals between the stems on bands which follow the arch (Novalja). A particular example of this heterogeneous group is that of the Rab ciborium. Besides somewhat irregularly set lines of stranded ornaments there are numerous animal figures formed following primitively drawn patterns. On the other side, the narrower Novalja ciborium arcades are recognizable by very finely drawn and skilfully formed features. Novalja on the island of Pag, admittedly, wasn't a Byzantine *kastron*, but has been an important port on Dalmatian waterway with Antique harbour and settlement. Indirect indications of their existence in the post-Antique period are fragments of new liturgical installations in early-Christian basilicas, particularly the parts of quite monumental ciboria. Therefore, 9th century Novalja should still be considered a Roman settlement. Stylistic incoherence of the Lower Dalmatian group does not leave us with the opportunity to identify common workshop, but other facts - such as numerous examples of

³ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad, 141-149. About the liturgical installations in general in Friuli see bibliography in: S. LUSUARDI SIENA - P. PIVA, Da Pembone a Paolino d' Aquileia, pp. 318-320.

liturgical installations fragments found in those towns - make the existence of at least one workshop in Zadar, Trogir and Split at least probable. Also, one should assume possibility of import into those towns, but for the time being, it is not possible to arguably link them to any particular centres outside Dalmatia.

Ciboria of the second group are those of Boka workshop in Lower Dalmatia. Mostly, those are marble installations characterized by the very fine craftsmanship and by visual components obviously taken from Byzantine tradition. Mostly, those are the figures of lions with particular iconographical schemes: represented running, chasing smaller animals in front of them, with open jaws and wavy mane and tail curled above their torso in "S" line (Komolac, Kotor and Ulcinj). Arcades below the uppermost cornice are decorated with cymatium with classical egg-and-dart (Kotor, Ulcinj). Narrower lateral sides are decorated on front and back arcade by "festoons" similar to the flamboyant acanthus flower with sharp leaves and voluted tendrils (Dubrovnik, Ulcinj). The curves of some arcades of Kotor ciboria are followed by the broad bands with underbound three-strand stems which wavy enclose almond-shaped oval fields with ivy leaves and lilac flowers. Stylistic homogeneity of all Boka ciboria and other liturgical installations in area between Dubrovnik and Ulcinj should be linked with the production of a workshop possibly located in Kotor, where the largest number of products has been found.⁴ Chronologically, those ciboria should be considered in the light of circumstances in this town after AD 806. In AD 809 Kotor has received the relics of St. Tryphon, martyr from Frigia in Asia Minor, whose memoria was soon to be erected - a temple typologically linked to the kindred Byzantine examples. Finally, an important foothold for dating the group are unquestionable names of Byzantine emperors on Ulcinj ciborium, Leon V and his son Constantine who ruled from AD 813 to 820. This certainly gives us the real foundation to date the overall production of Boka workshop as well as for dating the memoria of St. Tripun in Kotor into first quarter or third of the 9th century.

It is interesting to notice the appearance of ornaments kindred to those of Boka workshop, on the abovementioned isolated examples in Istria and Lower Dalmatia, e.g. two three-stranded stems which wave to and from each other enclosing almond-shaped ovals, like on Dubrovnik and Kotor ciboria. We can find them on left and right edges of arcades in S. Felicita in Pula, on the broad band following the arch on arcade in Novalja on the island of Pag, on the pre-Romanesque fragment from Omišalj on the island of Krk and on a series of fragments of installations from Dubrovnik cathedral. Acanthus flower found on the fragments of Dubrovnik and Ulcinj cathedral ciborium and pluteus of Kotor cathedral or the Tree of Life from the baptistery ciborium of that cathedral and Dubrovnik sarcophagi has also been chiselled on the sarcophagus and pluteus of Zadar cathedral. All of this indicates the broad circulation of patterns for some of the forms otherwise particular for Boka workshop, which further points out towards the possible relations of the stonemasons' workshops between Zadar on one side, and Dubrovnik and Kotor on the other side. This is the period of the consolidation of Byzantine rule in Dalmatia set in the time span of years before and after Aachen Treaty, and certainly the phenomenon which should be carefully considered in the research of liturgical installations and their stylistic features in Istria and Dalmatia.

Group of Carolingian ciboria found in the of Croatian state area, in Dalmatian hinterland, is characterized by stylistic incoherence also noticed in Roman littoral towns, since those workshops were actually producing liturgical installations for the religious centres of old Croatian bishopric. This is proven by the similarities of stonemasonry and epigraphical monuments which link those centres with that of Zadar, Trogir and Split. N. Jakšić has justly located the *Benedictine workshop* around the St. Grisogonus' abbey in

⁴ The stylistic heterogenous fragments of southern Dalmatian liturgical installations has long ago been recognized as product of a single workshop, see: J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ (1953), LJ. KARAMAN (1955), I. PETRICIOLI (1960. i 1990.), J. KOVAČEVIĆ (1963. i 1967.), J. MAKSIMOVIĆ (1971), I. PUŠIĆ (1971), Z. ČUBROVIĆ (1993-1994), N. JAKŠIĆ (1999-2000); regarding inscriptions: L. MIRKOVIĆ (1951), J. KOVAČEVIĆ (1963), P. MIJOVIĆ (1985), N. JAKŠIĆ (1999-2000) and V. DELONGA (2001).

Zadar, and recognized its products in Zadar, but also in Nin, Kula Atlagića, Lepuri, Otres, Knin, Muć, even Split.⁵ However, except for the locality of Lepuri, in this group no fragments of ciboria have been found. Furthermore, no ciboria fragments have been found in the production of *Trogir workshop* whose stylistically kindred sculpture was discovered in the area from Morinje near Šibenik to Bol on the island of Brač.⁶ On the other hand, it seems that fragments of two hexagonal ciboria have been produced by the third workshop, that of the *Master of Koljani pluteus*.⁷ Modest remains of the crown of Galovac ciborium show only the smooth arcade surfaces, which is unusual, while those of Biskupija ciborium only have geometrical ornaments on arcades. Nevertheless, both of those ciboria have skilfully crafted capitals, and that of Biskupija also a representative acrotherium on the baldachin apex. Common and unusual feature of those two ciboria are also smaller acrotheria set above the crown's corners. Stylistically different, but sculpturally less expressive is the small quadrilateral ciborium probably from Solin. N. Jakšić attributes this ciborium to the *Courtly workshop*, active in Croatian state during the reign of Branimir,⁸ and T. Burić to *Split workshop* which, according to this author, supplies Croatian state with its products.⁹ All of those are generally dated in the second half of the 9th century.

However, the ciborium from St. Martha's basilica in Bijaći does not belong to this period or visual expression of any of the known Dalmatian workshops. In construction and iconographical content this ciborium is a standard example of early-Medieval ciborium, but in style and stonemasonry, especially of the animal figures it is completely detached from all of the abovementioned units. It obviously wasn't a product of the workshops which had produced other ciboria found in Istria and Dalmatia. Modelling of animals indicates primitive patterns of the early-Carolingian art. Lion's squared and static body reminds more of the figures from Aquileian ciborium arcade than of those running lions from Boka ciboria, which opens the possibility that the *villa Biaci* ciborium had been imported from an Apennine workshop at the time of rebuilding of the early-Christian basilica. Dating of this ciborium into the second quarter of the 9th century seems credible.¹⁰

Early-Romanesque Dalmatian ciboria, in their iconographical content and composition of ornaments and animal figures on the arcades, seem to be derived from the programmatic schemes established earlier in Carolingian Renaissance. In a tendency for a more plastic elaboration of figures the linearism of earlier reliefs is abandoned, but the basic composition of ornaments and figures is retained. Most of the ciboria belong to the compact group of three examples from Zadar (ciboria of St. Anastasia cathedral and St. Thomas' basilica) and Solin (that of the church of St. Peter and Moses). They are characterized by the interlaced pattern ornaments which follow the curves and the outer edges of arcades, uppermost cornice with arrays of alternatively horizontally and vertically shifted denticles resembling the chessboard, and finally on the crown the multitude of real and fantastic animals. Developed modelling competence is particularly visible on figures from ciborium of St. Thomas' basilica in Zadar. Careful stylistic analysis by I. Petricioli and his arguments on the inscription of proconsul Gregorius from the Zadar cathedral ciborium have dated all three examples to the second quarter of 11th century.¹¹ On the other hand, ciborium from St. Mary's basilica in Biskupija near Knin is somewhat younger - dated in the last third of 11th century - and stylistically different; I prefer to see it as "mannerist" in comparison with previous examples. This "maniera" is mostly created by the arrays of small arcades which follow the arches' curves and the outer edges of the crown arcades as well as the edges of the pyramid above, on its ribs. Small arcades largely contribute to the ornate expression of the installation. The ribs of the cover, together with the small arcades are just a new form

⁵ N. JAKŠIĆ, Klesarstvo, pp. 208-212. (= N. Jakšić: Skulptura, pp. 48-52). - N. JAKŠIĆ:, Branimirovo doba, pp. 111-117.

⁶ N. JAKŠIĆ, Klesarstvo, pp. 206-207. N. JAKŠIĆ, Skulptura, pp. 46-48.

⁷ N. JAKŠIĆ, Majstor koljanskog pluteja, Izdanja HAD-a, sv. 8, Split, 1984.

⁸ N. JAKŠIĆ, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 22, Split, 1995, pp. 145-146.

⁹ T. BURIĆ, Predromanička skulptura iz crkve sv. Spasa u Cetini, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 22, Split, 1995, p. 105.

¹⁰ V. DELONGA, in: Hrvati i Karolinzi, pp. 186-192.

¹¹ I. PETRICIOLI, Pojava romaničke skulpture, 15-18, tables 1 and 2. - I. PETRICIOLI, Ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 11, Split, 1981, pp. 161-165. - I. PETRICIOLI, Reliefs de l'église salonnaise de St-Pierre, Disputationes salonnenses 1970, pp. 113-115.

of the older examples of arrays of volutes; therefore we could speak of a tradition in development of this decorative element on our ciboria. However, aside from this, stylistic features of Knin ciborium are similar to the kindred reliefs of the last third of 11th century in Zadar, and increase our insight in “Zadar-Knin sculptural group” and of the relations between Zadar and Knin at that period.¹² On the other hand, Zadar and Solin ciboria in the context of pre-Romanesque sculpture of those towns, with the churches of St. Domenica in Zadar and S. Peter and Moses in Solin and their respective altar rails indicate strong relationships of Zadar and Solin of the last third of 11th century. In this way, early-Romanesque art is revealed as the first-rate historical source which vividly describes cultural and political situation in Dalmatia of that period and the clearly visible links between Byzantine metropolises and centres of Croatian kingdom in Dalmatia. Certainly, Zadar had - with its workshops and generally high level of artistic quality - set the standards in measure and model, but also a convenient solution for obtaining ciboria. Nevertheless, certain features of the abovementioned ciboria can be recognized in the hexagonal baptistery ciborium of Grado as well as the early-Romanesque ciborium of Kotor cathedral or that of the church in Martinići. This probably indicates permanently retained associations of the Dalmatian workshops with those of the Grado-Aquileia cultural circle. Generally speaking, it seems that the Dalmatian early-Romanesque ciboria can be linked with that artistic production which was following Western church reformation during the 11th century. Reflection of this reformation is seen in the architecture of early-Christian basilicas, particularly those of Benedictine abbeys on the whole range of Adriatic coast from Venetian lagoons to Dalmatian towns and islands.¹³ Common features are, e.g. particular forms of *acanthus-spinosa*¹⁴ capitals, which had penetrated deep into the continent - from Dalmatian coastline all the way through Benedictine abbeys of Hungary.¹⁵ This is important to notice, particularly because of the kindred stylistic features with some capitals of the early-Romanesque ciboria in Rab (St. Andrew's) and Nin (St. Mary's).

Separate group of installations, dated probably during the 11th century, are those of Dubrovnik with fragments of ciboria arcades chiselled in limestone and discovered in town churches. Stylistically similar are those of Dubrovnik workshop which had supplied the area between Pelješac and Župa Dubrovačka. This production is marked by the obvious Byzantine influences and several regional features which have been elaborated by M. Jurković, I. Žile and N. Jakšić,¹⁶ recognizable by the thick floral ornaments which encircle wavy lines of three-stranded stems on the arcade spandrels as well as by peculiar cymatium which consists of small pointed arcades, shifted apart from each other. This element is often found on the band that follows the curve of the arcade arches.

Finally, it should be mentioned that, besides the ciboria of relatively large dimensions that are registered in this book, there are several quite minute, like ciborium from the church of St. Peter the Old in Zadar or that from St. John's church in Dubrovnik. Smaller dimension of their arcades indicate the possibility that those ciboria have been erected on the mensa itself. One shouldn't renounce the possibility that the ciboria of Galovac near Zadar or Martinići in the hinterland of Duklja belonged to the similar type of altars with ciboria. This is indicated by their reduced width and should be verified through future research of the material. One should also have in mind a separate type of ciboria or aedicule that are supported on or built in the wall with their rear side. Particular elements which prove this are also elaborated in this book.

Preveo Laris Borić

¹² I. PETRICIOLI, *Ciborij hrvatskog biskupa*, pp. 23-26.

¹³ M. JURKOVIĆ, *Reforma*, pp. 191-213.

¹⁴ N. JAKŠIĆ, *Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 13, Split, 1983, 203-214. - V. ŠTRKALJ, *Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell'XI secolo nell'Alto Adriatico, Antichità Altoadriatiche*, vol. XXVI, Trieste, 1985, p. 475-496.

¹⁵ M. TAKACS, *Ornamentale Beziehungen zwischen der Steinmetzkunst von Ungarn und Dalmatien im XI. Jahrhundert, Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997, pp. 165-178.

¹⁶ M. JURKOVIĆ, *Južnodalmatinska grupa*, pp. 195-196. - I. ŽILE, *Novi nalazi*, pp. 287. - N. JAKŠIĆ, *Predromaničko kiparstvo*, pp. 33-35.

Glosarij

aedicula (lat.) - vidi: edikula

acanthus spinosa (lat.) - list akanta ili tratorka oštrih vršaka. Omiljeni plastični ukras kapitela i vijenaca u bizantskoj i ranoromaničkoj umjetnosti. Ukras kapitela s pretpostavljenog ciborija iz crkve Sv. Marije u Ninu, 11. stoljeće.

altare (lat. i tal.) - žrtvenik, oltar. Glavni sadržaj u crkvama. Nad njima je često ciborij, redovito četverostrani.

alta ara (lat.) - visoki žrtvenik, oltar

akantus, (grč. akanthos) - tratorak, sredozemna biljka. Raste u obliku busena ili stručka. U vrijeme cvata ima visoki kitnjasti cvijet. Stilizirani list tratorka bio je omiljeni plastični ukras u arhitekturi svih razdoblja, posebno u klasičnoj antičkoj umjetnosti i na kapitelima korinskoga reda. Katkada je ukras akroterija i kapitela na ciborijima. Vitkim cvijetom akantusa ukrašene su katkada uske bočne stranice pročelne i začelne arkade na kruni ciborija. Vidi: acanthus spinosa.

akanthos (grč.) vidi: akantus

akroterij (grč. akroterion) - plastični ukras na uglovima zabata antičkih građevina i vrškovima prozora, lukova, kontrafora i sl. elemenata u gotičkoj arhitekturi, često u obliku cvijeta, odnosno busena ili stručka. Stilizirani ukras u obliku češera, busena ili stručka na vrhu pokrova ranosrednjovjekovnih ciborija gdje povezuje sve njegove stranice, a služi ujedno i za usađivanje križa. Maleni akroteriji u obliku češera znaju se nalaziti na uglovima šesterostarnih ciborija, učepljeni u trokutaste ploče podno pokrova. Takve su ukrase imali krstionički ciboriji u Galovcu kod Zadra i Biskupiji kod Knina.

akroterion (grč.) - vidi: akroterij

antena (lat. antenna) - horizontalna greda na križu

arkosolij (lat. arcosolium) - grobna niša ugrađena u zidu ili prigrađena uz zid

arkada (lat. arcus) - luk između dva stupa, stuba ili pilona. Ujedno stranica na kruni ciborija napravljena od monolitne kamene ploče s upisanim lukom i oslonjena na dva stupa podno krune.

baldahin (tal. baldacchino od Baldacco, ime za Bagdad) - nebica, skupocjena tkanina, "iz Bagdada", razapeta na četiri motke iznad oltara, trona, ili u procesiji iznad svećenika s pokaznicom. Ujedno tabernakul, niša ili streha, za kip sveca na građevinama. Katkada sinonim za ciborij iznad groba ili oltara, itd.

baptisterij (grč. baptisterion; lat. baptisterium, bazen s vodom) - krstionica, prostorija za obred - sakrament krštenja. Gradi se kao zasebni prostor u crkvi, ili češće podiže kao samostalna građevina do katedrale. Samostalni baptisteriji obično su kapele centralnoga tipa s ukopanom piscinom u podu, odnosno zidanim bazenom za pokršćavanje (krsni zdenac). To je svojstveno ranokršćanskoj arhitekturi. U srednjovjekovnoj, pak, ukopanu piscinu zamjenjuje klesani kameni zdenac postavljen na tlo baptisterija. Nad piscinom u ranokršćanskom razdoblju i krsnim zdencem u ranosrednjovjekovnome često su podizani ciboriji kvadratne ili poligonalne osnove.

bršljan - biljka povijuša, karakteristična po srcoliko oblikovanim listovima. U simbolici euharistijskih prinosa (s obzirom na razgranatost i brojnost njegovih listova u značenju obilja) te buduću zimzelenu biljku (u značenju vječnosti), čest je ikonografski motiv na elementima kršćanskih svetišta. Posebno je omiljen u razdoblju ranosrednjovjekovnog horror vacui.

busen ili stručak - snop cvijeća ili općenito bilja. Čest je dekorativni motiv na kamenim površinama profanih i sakralnih elemenata u svim razdobljima. Iako mu samo značenje iziskuje plasticitet, korišten je i u stiliziranim klesarijama. (vidi: akantus i akroterij)

cancelli (lat.) - ograda, konstrukcija koja nešto ograđuje, koja ocrta granicu pristupa prema nekom važnom mjestu. U svetišnim ambijentima crkve ona ograđuje širi opseg kora, presbyterium, i užu svetišni prostor uokolo oltara, sacrarium, u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku. U prijevodu postoji nekoliko izraza kao što su: oltarna ograda, oltarna pregrada i najprikladniji ograda svetišta.

cela trihora (lat. cella trichora) - cela je svetišni prostor hrama, ali i funerarna kapela, a trihore su trolisne konstrukcija, trikonhosi. Cela trihora je kulturni ambijent trolisnog oblika kao što je bilo napr. svetište bazilike u Betiki, ili je memorija u Poreču.

ciborij (lat. ciborium, pokrov) - instalacija podignuta nad oltarima u kršćanskim svetištima ili krsnim zdencima u krstionicama. Preuzeta je iz poganske memorijalne arhitekture. Tvori niz od četiri, šest, ili rijetko osam stupova s bazama i kapitelima koji nose krunu sastavljenu od arkada sa završnim vijencem. Nad njom je pokrov piramidalnoga oblika s četiri, osam ili dvanaest stranica, na vrhu kojih je akroterij. Opremljeni su zavjesama i svjetiljkama. Uočeno je da u većini slučajeva ciboriji četverostrane osnove natkrivaju oltare i krsne zdence, dok su oni poligonalne osnove postavljeni nad krsnim piscinama, (natpis na ciboriju biskupa Mauricija iz Novigrada to izričito potvrđuje).

ciborium (vidi: ciborij)

donator (lat. dono, darivati) - osoba koja poklanja nešto ili plaća izradu ili izgradnju nečega, darovatelj. Obično se natpisom s imenom donatora trajno obilježava njegova zasluga.

ecclesia (grč. pa lat. zajednica) - termin koji najbolje ilustrira život vjernika u prvim stoljećima kršćanske religije. U kasnijim stoljećima postaje sinonim, odnosno naziv za građevinu u kojoj se zajednica vjernika sakuplja na molitvu i euharistiju.

edikula (lat. aedicula) - kapelica u obliku kućice, ili arhitektonski okvir oltara kućnih bogova ili svetaca u crkvi, katkada srodan instalaciji ciborija. Dijelovi sličnih instalacija potječu napr. iz katedrale u Zadru, s imenom biskupa Donata iz 9. st., te iz crkve Sv. Krševana također u Zadru, s imenom Marine, supruge nekog uglednika u Zadru 9. st.

euharistija (grč. eukharistia, priznanje, zahvala) - drugi dio kršćanskog obreda, (prvi je lectio), ustanovljen na Posljednjoj večeri tokom koje se uz čin zahvalnosti Bogu prinose darovi kruha i vina. Kasnije se izraz protegnuo na cijeli obred. Prinos se posvećuje na oltaru, a on je najčešće natkriven četverostranim ciborijem.

konfesija (lat. confessio, ispovijed) - mjesto, ili u većini slučajeva grob u kome je pohranjeno tijelo, ili, pak, relikvije nekog konfesora, ispovjednika vjere, često martira. Obično je nad tim mjestom ili grobom podignut oltar.

deambulatorij (lat. deambulatorium, ophod; od deambulare, ići u ophodu) - dio svetišta u crkvi, ili kripte pod njim, najčešće u formi polukruga kojim obilazi oltar i prati oblinu apside. U funkciji je obrednih procesija.

fenestella confessionis (lat. fenestella, prozorčić i confessio, ispovijed) - omanji prozor na grobu s relikvijama, najčešće u stipesu podno menze oltara. Omogućava vizualnu komunikaciju vjernika s relikvijama u malenome kovčegu, relikvijaru, čuvanom u grobu. Prozorčić je često zastrt rešetkastim ili općenito nekim perforiranim elementom koji je ugrađen u okvir prozorčića u sklopu konstrukcije groba nekoga martira ili konfesora.

Fons vitae (lat. Izvor života) - termin koji označava Duha Svetoga kao Životvorca, a preuzeo ga je i krsni zdenac kao simbol unutar kojeg neofit u činu krštenja dobiva život.

grifon - fantastično biće, kombinacija dviju životinja: orla (glava, krila i kandže) i lava (tijelo). Simbol je opreznosti. U ulozu čuvara groblja vezan je uz pogrebnu tematiku.

grozd - u kršćanskoj religiji simbol Isusa Krista, odnosno njegove krvi. Naime, molitvom pretvorbe prinos vina na oltaru postaje krv Kristova. Grozd je čest motiv na elementima prezbiterija, stoga i na oplošju ciborija. (Posebno su zanimljivi grozdovi u kvadratičnim bordurama na ciboriju iz Betike).

gvozdna spona - čestice za spajanje dva dijela u nekoj instalaciji. Spone umetnute u rupe i utore na vrhu ili na stranama dvaju elemenata bivale su učvršćene olovnim pečatima. Neophodne za stabilnost konstrukcije važne su i kao svjedočanstvo o tehnici njezine gradnje, a katkada i spoznaji same instalacije.

horror vacui (lat. horror, strah i vacuum, prazan prostor) - strah od praznog prostora. Izraz usvojen za opis umjetnina, posebno ranoga srednjeg vijeka, na kojima su tretirane plohe gotovo u cijelosti prekrivene ornamentima ili rjeđe narativnim prizorima.

jaganjac - životinja česta u žrtvenim prinosima raznih religija, pa tako i židovske, kojom vjernici zahvaljuju bogovima za njihovu naklonost. Kršćanima ona simbolizira Isusa, Jaganjca Božjeg.

Jaganjac Božji (lat. Agnus Dei) - naziv za Isusa Krista s obzirom na njegovu žrtvu koju je podnio na križu, odnosno simbol uskrslog Krista. Tako kršćani prestaju s prinosom jaganjca i općenito životinja, jer se u njihovoj svijesti Isusova žrtva pod prilikama kruha i vina iznova događa u obrednom dijelu euharistije.

kabar, kebarim (hebr. grobnica, grob) - izraz kojim se u židovskoj religiji nazivala grobnica. Stoji u etimološkoj relaciji s ciborijem.

kandelon - (grč.) staklena svjetiljka. Ciborij je bio opremljen i svjetiljkama u značenju Duha Svetoga koji silazi na oltar. Ciborij s ovješenoj svjetiljkom u podgledu pokrova prikazan je na srebrnoj pateni iz 6. st. (Arheološki muzej u Carigradu).

kiborion (grč.) - izraz koji se koristi od 6. stoljeća nadalje. Ima više značenja: oltarni ciborij, nadgrobni spomenik, te baldahin nad vladarskim tronom.

kimation (grč. kyma, val) - ornament preuzet iz grčke arhitekture. Sastoji se od niza listova srcolikog ili ovalnog oblika koji imaju svinute vrhove.

križ (lat. crux) - u rimskoj državi naprava za ponižavanje i kažnjavanje, mučenje i umorstvo. Na njoj je umoren i Krist. Križ u kršćanstvu predstavlja znak Krista i vjere u njega, samo kršćanstvo. Upotreba križa je vrlo široka, a poznato je i mnoštvo njegovih oblika: latinski i grčki križ, Petrov i Andrijin križ, Konstantinov križ, veliki križ, biserni križ, posvetni križ itd. Ono što im je zajedničko jesu patibulum (okomita greda) i antenna (vodoravna greda).

košara - vidi kruna.

krstionica - vidi: baptisterij.

krsni zdenac, studenac, piscina - instalacija u funkciji recipijenta za krsnu vodu koja se nalazi unutar krstionice kao zasebne građevine, ili rjeđe unutar bazilike. Uranjanjem u vodu ili polijevanjem vodom u zdencu obavljao se sakrament krštenja kojim neofit postaje kršćaninom. Krsni zdenac je već od ranog kršćanstva bio simboličnog oblika: kružnog, križnog, poligonalnog, a u njega se silazilo obično trima stepenicama.

krst - u hrvatskom jeziku izraz označava obred krštenja

krug - geometrijski lik koji predstavlja savršenstvo, vječnost i neprekidno postojanje. Osim u značenju Božjeg monograma tri ili više koncentričnih krugova označavaju sv. Trojstvo.

kruna - općenito znak pobjede i dostojanstvenog uzvišenja. Kruna u konstrukciji ciborija jest spoj arkada koje počivaju na stupovima, a završavaju vijencem, odnosno pokrovom nad njim. Oblik krune ovisi o osnovi samog ciborija. Njene plohe ispunjavaju se kamenoklesarskim ornamentom i natpisima. Sinonim za krunu u terminologiji o ciborijima na našem jeziku je košara.

kvadrat - četverostrani geometrijski plošni oblik. Simbol je stabilnosti i Zemlje. Zanimljivi su primjeri kvadrata s motivima kršćanske ikonografije na jednoj arkadi krune ciborija u Rabu.

lav - simbol snage, moći i dostojanstva - kralj životinja. Po legendi su mladi lavići pri okotu mrtvi, a oživljuju tek treći dan kad ih lav mužjak ugrije svojim dahom. U tom smislu su personifikacija uskrslog Krista - "lav iz plemena Judina, Korijen Davidov" (Otk 5,5). Lavovi su učestali motiv na arkadama ciborija, a kao karakteristični učestalo se nalaze na onima iz bokljske radionice 9. stoljeća i onima iz zadarsko-solinske grupe 11. stoljeća..

lozica - može biti bršljanova ili vinova. Uglavnom je zbog svoje podatne povijene stabljike omiljena u ornamentalnim repertoarima svih epoha.

ljiljanov cvijet (franc. < fleur-de-lis) - ljiljan simbolizira čistoću, nevinost i kraljevsko izabranje, a time i samog Krista. Zastupljen je od samih početaka kršćanske umjetnosti kao jednostavan motiv izražavanja, a istovremeno kao vrlo prikladan u popunjavanju prostora između ostalih motiva. U križ postavljeni ljiljanovi cvjetovi karakteristični su u ikonografiji predromaničkih klesarija, a na ciborijima svojstveni širem sjevernojadranskom prostoru.

mensa (lat. ploča) - ploča, kamena ili drvena, koja počiva na nekom potpornju i time formira stol ili oltar. U scenografiji Posljednje večere mensa oslikava stol za blagovanje, kao budući kršćanski oltar.

neofit - novokrštenik. Osoba koja pristupa obredu krštenja i postaje punopravan član ecclesiae.

olovni pečati - ostaci na kamenim površinama od nekadašnjih trnova ili općenito spona koje svjedoče o nekom međusobnom povezivanju. Olovnim pečatima, naime, zalijevale su se metalne spona koje drže konstrukciju stabilnom.

oltar (lat. alta ara) - visoki žrtvenik (tal. altare) - žrtvenik - stol na kojem se prinosom kruha i vina i molitvom pretvorbe iznova događa žrtva Isusa Krista. Sastoji se od jedne mensae koja počiva na jednom ili više stipesa. Obično je podignut nad konfesijom s pohranjenim relikvijama, ili u slučaju da zajednica ne posjeduje relikvije, nad hostijom i par zrna tamjana.

osmerokut (oktogon) - česti oblik krsnih zdenaca. U simbolici broja osam kao osmi dan od Kristova ulaska u Jeruzalem, odnosno dan Uskrsnuća. Osam je i broj naviještenih blaženstva. Osmerostrana krstionica, ali i osmerokutni krsni zdenac posvjedočeni su u Cividaleu.

"osmice" - ornament sa značenjem kontinuuuma, beskonačnosti.

patibulum (lat.) - uspravna, okomita greda na križu.

paun ili rajska ptica - po karakterističnim perima sa stotinu očiju simbol je Crkve, a po legendi da mu meso ne trune simbol je besmrtnosti.

peristil - rastvoreni trijem. Peristil u konstrukciji ciborija može biti položen direktno na tlo kultnog ambijenta ili mu kao postament može služiti i parapet krsnog zdenca.

piramida - geometrijsko tijelo čije se stranice skupljaju u jedan vrh. Ukoliko ciborij završava pokrovom, bez obzira na broj njegovih stranica, on uvijek ima piramidalni oblik.

piscina, krsni zdenac, studenac (vidi: krsni zdenac, studenac, piscina) - piscina, (lat.) je naziv za bazen u rimskim termama, a tako se nazivao i ribnjak. Kasnije ga zamjenjuje zdjela s vodom u obredu krštenja, te sam krsni zdenac - piscina sacra, kako ga naziva sv. Pavao.

pokrov - gornji dio ciborija, njegov krajnji vrh. Čine ga stranice u obliku istokračnih trokuta koje naliježu na trokutaste ploče položene na mjestima spoja dviju susjednih arkada. Stranice pokrova redovito se spajaju u jednu točku - u ključni kamen na vrhu kojeg izvana izrasta akroterij.

pokrovno rebro - konstruktivni element koji je u donjemu dijelu trnom učepljen među susjednim pločama pokrova, a nad bridom piramide može stršiti niz ažuriranih voluta, tzv. kuka. O tomu svjedoče ulomci takvih rebara s ciborija u Dalmaciji, a najrazvijeniji primjer krovni rebara s ažuriranim volutama je onaj na ciboriju iz Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

polykandelon (grč.) - svjetiljka u obliku lustera s više staklenih posudica za ulje i stijenj.

povijuša, vidi: lozica

presbyterium - ambijent unutar sakralnog prostora određen isključivo za kler, odnosno prezbitere, po čemu i dobiva ime. U njegovu sklopu smještene su najvažnije obredne instalacije: oltar, katedra, subselija, ambon, ciborij.

propitiatorium (lat. pomirilište) - izraz iz starozavjetne knjige Izlaska, a odnosi se na Pomirilište, tj. pokrov Kovčega Saveza u židovskome Hramu. Sinonim za ciborij.

ptica - simbol Duha, odnosno Isusa, no i u drugim religijama s konotacijom duhovnih sfera. Tako je prisutan i u kršćanstvu od samih početaka i vrlo često uprizoren na svim elementima i u svim razdobljima. Kao karakteristiku navodim ga uklesana na ključnom kamenu - prikaz silaska Duha Svetoga na prilike kruha i vina.

relikvija (lat. reliquia, ostatak) - ostaci svetaca mučenika ili konfesora, položeni u relikvijare unutar konfesija.

ruža - dekorativni, ali i simbolični element ukoliko se javlja na kršćanskim spomenicima. Ima značenje pobjede i ljubavi, a prikazana je kao višelatični razlistani cvijet.

rozeta - stilizirana ruža. Može biti i perforirana.

sacrarium, vidi: svetište.

subselij (lat. subsellium) - polukružna klupa na kojoj sjede prezbiteri, svećenici, tijekom liturgijskog obreda.

squamae (lat. ljuske) - ornament u obliku ribljih ljuski, učestao u ranokršćanskom razdoblju, ali se javlja i poslije.

stručak ili busen, vidi: busen ili stručak.

stipes (lat. stup, deblo, panj) - naziv za potpornje mensae s kojom formiraju cjelinu oltara. Može ih biti više, ili samo jedan - ovisno o dimenziji same mensae.

studenac, krsni zdenac, piscina (vidi: krsni zdenac i piscina) - izraz za instalaciju u kojoj se odvija ritual krsnoga čišćenja od Iskonskog grijeha, ali s varijacijama u značenju. Studenac tako aludira na Izvor žive vode (Iv 4, 10-14), odnosno na Duha Svetog koji silazi na neofita pri obredu.

svetište (lat. sacrarium) - ambijent namijenjen kulturnom obredu. U kršćana to je prostor u kojem se skuplja ecclesia pri slavljenju euharistije. Svetište može imati i uže značenje u smislu oltarskoga prostora unutar prezbiterija.

Sveto drvo (lat. Arbor vitae) - u Starom zavjetu to je stablo spoznaje Dobra i Zla, a u Novom to je aluzija na križ.

synthronos (grč. polukružna klupa) - izraz je vezan uz bizantsko te grčko-katoličko područje, a odnosi se na svećeničku klupu u svetištu crkve, subselij.

šesterokut (hexagon) - u značenju broja šest kao simbola stvaranja, (svijet je stvoren u šest dana), ujedno savršenosti, mudrosti i ljubavi. Šesterokut je geometrijska osnova velikoga broja krsnih zdenaca i ciborija nad njima.

tabernakul (lat. tabernaculum - šator) - naziv za svetohranište. Aludira na starozavjetni šator u kojem se nalazio Kovčeg saveza i koji je služio Židovima kao pokretno svetište. U ranim razdobljima kršćanstva semantički koegzistira s ciborijem, dok mu se poslije značenje sužava na ormarić u kojem je pohranjen ciborij (u smislu kaleža) s hostijama.

tegurij - konstrukcija koja nešto nadvisuje kao svojevrsni trijem. Radi se o sustavu stupova i greda ili lukova nad njima, a na taj način asocira na arhitekturu ciborija. Inače, to je uhodani izraz za središnji dio ograde svetišta nadvišen trokutastim zabatom s polukružnim lukom među kosinama. (Naziv tegurium u značenju ciborija naveden je u natpisu na poznatome ciboriju iz Cividalea).

tegurium, vidi: tegurij.

tetravelum (grč. tetra, četiri i lat. velum, zavjesa). Jedan od izraza za oltarne ciborije. Naime, o vodoravno položene prutove u petama svakog luka krune vješale su se platnene zavjese, po dvije na svakoj strani (primjer ciborija na karolinškoj minijaturi u inicijalu "O" Drogonova Sakramentara iz Metza, sredina 9. stoljeća). Zavjese su često bile krojene od skupocjenih tkanina te bogato ukrašene i obrubljene zlatovezom.

tegmen (lat. pokrov, pokrivalo) - instalacija u formi pokrova. Termin tegmen, ali u obliku tigten uklesan je u natpisu na novigradskom ciboriju.

tigten, vidi: tegmen

titular - "onaj koji daje ime". Imenom sveca obilježen neki vjerski ambijent ili dio inventara u njemu.

tholos (grč.) - vjerski ambijent kružnoga oblika, odnosno kupolni grob.

tholos-tegurium (vidi: tholos, tegurium) - kružni natkriveni trijem. Memorijalna konstrukcija takvog oblika izdizala se nad Kristovim grobom u Jeruzalemu, u bazilici Anastasis. To je ujedno i uzor za brojne ostale prikaze Kristova groba koji se u kršćanskoj ikonografiji često prikazuje kao kružni, odnosno poligonalni ciborij s čunjastim ili piramidalnim pokrovom.

trapeza Kyriou (grč. trapeza, stol i Kyriou < Gospodnji) - naziv koji koristi sv. Pavao za budući oltar. Naime, trapeza Kyriou u to rano doba je stol na kojem stoluje Gospodin, ali bez aluzije na žrtvu i žrtvenik.

tribuna (lat.) - sjedalo smješteno na nekoj povišenoj podnici ili postamentu.

Trinum, ili češće **Trinitas** (lat. Trojstvo) - izraz za kršćanskog Boga u kojem po nauku te religije bivstuju tri osobe: Otac, Sin - Isus Krist, i Duh Sveti.

trokutasta ploča - element u konstrukciji ciborija. Postavljaju se na mjesta spojeva dvaju lukova krune, tj. na njihove završne vijence, a služe kao baza za ploče pokrova ciborija.

tratorak - vidi: akantus.

trs - simbol Isusa Krista - Živi trs iz kojeg buja život. Kao što trs daje plodove grozda, tako i je Isus dao krv za otkupljenje svoga naroda.

trulla (tal. bunja) - jednostavan oblik arhitekture natkrivene jednom kupolom čiji se crjepovi radijalno slažu do vrha. (Naziv koji je P. Kandler upotrijebio za kalotastu kupolu skrivenu u tamburu pulskog baptisterija.)

pyrgos - termin vezan uz oltarne ciborije. Pavao Silencijarij tako naziva onaj iz Svete Sofije u Carigradu.

velum (lat.) - zastor, zavjesa.

virovita rozeta - stilizirana ruža čije su latice klesane savijene u jednu stranu što daje dojam živosti.

voluta, dekorativni element spiralnog oblika. Naziva se još i kuka ili pasji skok. Gotovo redovit na arhitravima, pa tako i na ciborijima.

završni vijenac - arhitektonski element koji teče povrh stranica krune ciborija. Na njega naliježu trokutaste ploče. Često mjesto za epigrafički materijal.

Uvod

Ostatke misli na kamenu okupili su ovdje na jednom mjestu upravo ciboriji, namještaj koji zauzima najuočljivije mjesto u crkvi. Svojim položajem u prostoru trajno i uspješno nosili su pisane poruke, kao neka vrsta stoljetnih panoa duhovnih reklama. Ali većinu ih je ipak jednom zahvatila promjena mode. Zamijenjeni su i odbačeni. Danas otkrivamo njihove krhotine i odgonetamo smisao izgubljenih riječi.

Posao je zapravo već učinjen, svi su natpisi objavljeni (osim onoga u Omišlju) i protumačeni koliko je bilo moguće. Ostaje jedino nadati se da bi kriterij izbora mogao pružiti priliku za uočavanje posebnosti te skupine, sličnosti i razlika unutar nje i u odnosu na druge. Fragmentarnost spomenika već unaprijed bitno snizuje očekivanja. Cjelovitije su sačuvana zapravo samo dva ranija, novigradski i ulcinjski, i još jedan, stombratski, polovično; oni i daju prostora za koliko-toliko uvjerljivo razmišljanje. Vabeći svojom uspjelošću, jedan kasniji natpis, onaj prokonzula Grgura u Zadru, poslužio je samo za novi prijevod. U obzor su ušli također natpisi s ciborija u Cividaleu i s Višeslavove krstionice, mimo naslova knjige, jer se jedan nalazi izvan razmatranog područja, a drugi na drugoj vrsti spomenika. Međutim, oba su povezana s našom temom po svom obliku i po sadržaju.

Usprkos sugestivnu upozorenju iskusnog Željka Rapanića na suzdržanost pri rekonstrukciji,¹ usudili smo se spekulirati o onome što nedostaje, držeći da bismo ili mogli biti sretne ruke ili da ćemo potaknuti nove, bolje prijedloge, dok možda još neko otkriće ne donese konačnu presudu.²

Novigradski ciborij

Uvod

Riječju i slikom toga spomenika najbolje se bavio Giuseppe Cuscito.³ Protumačio ih je, kritički se osvrnuo na starija mišljenja, upotpunivši po običaju komentar fotografijama. Njegovo je uspješno tumačenje teksta dvaput preuzeo Miljenko Jurković, isto tako s fotografijama, i to s dva različita niza.⁴ Time je i bez autopsije moguć dobar uvid u stanje znakova na kamenu.

Ovdje će najviše biti govora o lakuni na početku petog luka, gdje su u donjem dijelu vidljivi ostaci slova. Čini se po tim tragovima i po kontekstu da bi problem morao biti rješiv, no, premda sam potrošio dosta vremena, prijedlog popune nije takav da bih bio zadovoljan. Trebat će možda čekati boljeg odgonetača, a bilo bi idealno da rješenje dođe s pronalaskom otpalih krhotina.

Opis

Od šest stranica, koliko ih je ciborij imao, jedna nedostaje, i to posljednja. Kao kriterij za redosljed stranica služi sam tekst.⁵ To je važna napomena, jer je moguće, kako ćemo vidjeti, da je "sadašnja" peta stranica zapravo šesta, a da je na petom mjestu bila ona izgubljena. U svom gornjem dijelu kojim teče natpis cjelovito su sačuvane prva stranica (104 cm) i četvrta (108 cm). Pretpostavljam da su sve stranice bile jednake, duge oko 110 cm, a da razlika od 4 cm između prve i četvrte potječe odatle što su rubovi nejednako oštećeni. Drugoj stranici nedostaje nešto više od posljednje četvrtine (sačuvano je 75 cm), trećoj mali isječak iz sredine (sačuvano je ukupno 100 cm), i najzad, petoj stranici nedostaje

¹ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, str. 139-140.

² Zahvaljujem kolegi Pavuši Vežiću što me prvo "uvukao" u latinsku srednjovjekovnu epigrafiku, a onda ponudio i mjesto u svojoj knjizi. Zahvaljujem također kolegicama i kolegama na Odjelu za klasičnu filologiju Sveučilišta u Zadru što su imali strpljenja za moja pitanja tijekom rada.

³ G. CUSCITO, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, III, 1984, 111-134, (poseban otisak). Sažeto ponovio, s lošijim fotografijama, u *Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria*, Atti, XIX, Trieste - Rovigno, 1988-1989, str. 57-73.

⁴ M. JURKOVIĆ, Il ciborio di Novigrad, *Hortus artium medievalium*, 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 141-149. Također u *Hrvati i Karolinzi, dio drugi, Katalog*, Split, 2000, str. 52-55. Osim fotografijama iz Cuscitova i Jurkovićevih članaka, služio sam se dijapozitivima Z. Alajbega koje mi je ljubazno ustupio P. Vežić, a na CD susretljivo i kvalitetno prenio E. Hilje.

⁵ CUSCITO, Il ciborio, str. 116.

Novigradski ciborij, retci natpisa 1 i 1a (foto: Z. Alajbeg)

⁶ Mjere sačuvanih dijelova prema *Hrvati i Karolinzi*, str. 52.

⁷ *Hortus artium medievalium*, 1, Zagreb - Motovun, 1995.

⁸ Obrisi čitava slova *E* vide se na sl. br. 4 u G. CUSCITO, *Il ciborio*.

⁹ Vidi *Hrvati i Karolinzi*, str. 125: arkada ciborija iz katedrale Sv. Tripuna u Kotoru - na desnom lavu *LEO*, na lijevom *OEL*; str. 130: plutej oltarne pregrade iz Prevlake u Boki Kotorskoj - *OE* (*L* se više ne vidi); str. 122-123: ulomak arkade ciborija iz Komolca kod Dubrovnika, gdje se vide slova *VA*, ostatak zrcalno napisane riječi *LAV*.

¹⁰ Uočio ga je prof. Ante Matan, tada još student, kad smo zajedno posjetili novigradski lapidarij. Zahvalan sam kustosici, kolegici Jerici Zihrel, što nam je poklonila svoje vrijeme i omogućila razgledanje.

posljednja trećina (sačuvano 70 cm).⁶ Međutim, iako je lijevi dio te pete stranice sačuvan, početak retka bitno je oštećen, u duljini od desetak slova.

Zanimljivost je natpisa što je nastavljen i izvan natpisnog polja, po praznom prostoru namijenjenom za likovni prikaz, i po samom liku. Čini se da klesar nije dobro uskladio broj i veličinu znakova s raspoloživim prostorom pa je, nakon što je napravio puni krug i vratio se na prvi luk, nastavio pisati na nepredviđenom mjestu, smanjivši iz nužde i veličinu slova.

Postojao je, izgleda, još jedan kratak zapis na ciboriju, učinjen drugom rukom. Naime, na prvom luku, na tijelu desnog lava, lako je uočljiv puni krug. Mislim da je riječ o slovu *O*. Desno od njega je okomit krak, za koji vjerujem da je dio slova *L*. Vodoravna crta toga slova najbolje se nazire na fotografiji s korica *Hortusa* br. 1.⁷ Tu se, između *O* i *L*, možda vide i gornje dvije trećine slova *E*.⁸ Samo što je riječ pisana naopako, zaokrenuta za 180°, tako da je ne bi trebalo čitati odozdo, nego odozgo, ležeći na krovu ciborija. Posrijedi je, dakle, riječ *leo* ("lav"), koja se nalazi i na nekim drugim spomenicima iz ranog srednjeg vijeka na istočnom Jadranu, također pisana u neobičnim smjerovima.⁹

Na gornjem pak *rubu* petog luka, negdje u ravnini riječi *plura*, jasno se vidi slovo *A*, veliko za cijelu debljinu ploče i pisano istim stilom kao i natpis.¹⁰ Budući da očito nije namijenjeno gledatelju, moralo je nešto značiti majstoru.

Novigradski ciborij, retci natpisa 2, 3, 4 i 5? (foto: Z. Alajbeg)

Natpis

Na spomeniku kao glavna poruka da se pročitati sljedeće:

- 1 + HOC TIGMEN LVCEFLVO ALMLOQVE
- 2 BAPTISTERIO DIGNO MARMORE[...]
- 3 MAVRICIVS EPISCOP O[.]VLI DO SVMMO
- 4 E STVDIO DEVOTE PECTORE TOTO BEATE IOHANIS V
- 5? ER[?]R[.]ER[?]RE SE DELEARIS PLURA NOST[...]
- 6? ...
- 1a ...]SA SE COGNOSCAMV IN QVID NOS [...?]
IN PAR/ADISI VITALIS / REGNA

Rukopis

Ispuštena slova. Najvažnije osobitosti jezika i pisma naveo je Cuscito pa ih ne treba ponavljati.¹¹ No spomenut ću neke karakteristike u pisanju koje bi mogle pomoći pri odgonetanju oštećenog dijela u 5. retku.

¹¹ CUSCITO, Il ciborio, str. 125.

Kao što se vidi, pokraćene su samo tri riječi, u 3. retku *episcop(vs)* i *d(e)o*, te u 1a *cognoscamv(s)*, sve tri lako razumljive, prve dvije k tomu uobičajene i česte na natpisima. Pokrate su označene također uobičajenim vodoravnim crticama iznad mjesta gdje nedostaju slova.

Spojena slova:

- 1. redak: ME (*tigmen*); LV (*lvceflvo*); ML (*almloqve*)
- 2. redak: AV (*mavricivs*)
- 5. redak: LV (*plvra*)
- 1a redak: MV (*cognoscamv*)

Analizirajući, lako se zapažaju neke sklonosti kamenoresca. U dvoznacima na prvom mjestu tri puta nalazi se slovo *M*, dva puta *L*, jednom *A*. Na drugom mjestu je čak četiri puta slovo *V*, jednom *L* i jednom *E*. Na oba mjesta sreće se dakle samo *L*.

Kombinacija *LV* ponavlja se dva puta, ali u jednoj od tih dviju riječi, na njenom kraju gdje su *L* i *V* također jedan do drugoga (*lvceflvo*), majstor se nije poslužio dvoznakom.

Smanjena slova. Zapisivač je neka slova značajno umanjio u odnosu na veličinu većine ostalih:

- 1 *lvceflvo almloqve*
- 2 *baptisterio*
- 3 *episcop(us)*
- 5 *...erre delearis*
- 1a *par/adisi / regna*

Tu je zanimljivo da razlog smanjivanju nije uvijek bio ušteda prostora. U prvom retku drugo *L* u izrazu *ALMLOQUE* suvišno je. Mislim da je od dva *L* napisao prvo to, zabunom iza *M* umjesto ispred, pa kad je grešku uočio, pisar ju je pokušao ispraviti dodavanjem još jednog, malog *L* ispred *M*.

Možda je i *V*, čiji je desni krak vrlo malen i spojen s *L* na početku riječi *LVCEFLVO*, plod zaborava i naknadnog umetanja jer u sličnoj situaciji, u petom retku u riječi *PLVRA*, majstor se nije poslužio tako izrazito malim znakom.

U retku 1a razlog smanjivanju bilo je to što su se slova *I* i *E* (*PARADISI*, *REGNA*) našla u tijesnu prostoru, pred preprekom, to jest pred reljefno oblikovanim likom jednoroga.

Od tih osam “malih” slova po jednom se pojavljuju *V* i *L*, za koja vjerujemo da su mala zbog, kako rekosmo, prethodne zabune. Ostalih šest su ili *I* (četiri puta) ili *E* (dvaput). Slovo koje im prethodi četiri puta je *R*; očigledno, ono je bilo zgodno da se iznad njegove kose crte upiše malo slovo, a to je, po glasovnoj prirodi latinskog jezika, barem na ovom natpisu, najčešće *I* ili *E*. Sličnu pogodnost pruža i slovo *L*, što je iskorišteno u riječi *DELEARIS*, donekle u *O(PT)VLI*, ali nije u 1a, u riječi *VITALIS*, zacijelo stoga što je to pretposljednja (ili posljednja) riječ čitavog teksta, kad je klesar već bio siguran da je pri kraju posla, a imao je još dosta mjesta za pisanje.

“*Prilagođena*” slova. Meštar je prostor nastojao uštedjeti i uklapajući neka slova u druga, tako što je jedna neznatno povećavao, a druga smanjivao ili postavljao malo gore ili dolje, prema potrebi:

- 2 *BAPTISTERIO MARMORE*
- 3 *MAVRICIVS O(bt)VLI SVMMO*
- 4 *STVDIO PECTORE*
- 5 *DELEARIS NOST(ra)*
- 1a *PAR/ADISI*

Druge osobitosti. Slovo *L* napisano je uvijek, osim u riječi *VITALIS*, s više ili manje zakošenim vodoravnim krakom, blago u sredini riječi *LVCEFLVO* i *ALMLOQVE*, a izrazitije na početku tih riječi (*LVCEFLVO* i *ALMLOQVE*), isto tako u *O(bt)VLI*, *DELEARIS* i *PLVRA*.

U slovu *A* poprečna crtica nikad nije vodoravna nego zakošena i dotiče se samo jedne kose crte, jedanaest puta desne, dva puta lijeve, a to oba puta u 1a (...*SA* i *REGNA*); tu se nalazi i jedini primjer *bez* poprečne crtice (*VITALIS*). Na kraju iste te riječi jedini je primjer i slova *S* napisanog naopako, nasuprot 14 pravilnih.¹² Kao da je klesaru na kraju pažnja popuštala.

Raščlamba teksta

Cuscito ga je ovako uspostavio i preveo:

- 1 + *Hoc tighen lucefluo almoque*
- 2 *baptisterio digno marmore [erectum?]*
- 3 *Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo*
- 4 *e studio devote pectore toto. Beate Iohanis*
- 5 [— —] *erre se delearis plura nost[ra crimina?]*
- 6 [...]
- 1a [...]*sa se cognoscamu(s) in quid nos [vehat?] in par/adisi / regna / vitalis.*

“Questo ciborio [costruito] di nobile marmo per il battistero da cui irraggia la luce e sgorga la vita io Maurizio vescovo ho offerto alsommo Iddio di tutto cuore con premura e devozione. O beato Giovanni [procura] che siano cancellati i molti nostri peccati [...] e possiamo conoscere cosa ci guida nel regno del paradiso dov'è la vita.”¹³

¹² CUSCITO, Il ciborio, str. 125.

¹³ CUSCITO, Il ciborio, str. 124.

¹⁴ Usp. Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII, 1963-1965, str. 274-275: *ego Petrus neputus fecit* (! - ML); str. 281: ... *ego Andreas indig(nus...)*; 295: ... *ego Petrus do[minus]...*; J. KOVAČEVIĆ, Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, *Spomenik SAN*, 103, Beograd, 1953, str. 42: ... *ego Andreaci...*; u drugom dijelu članka, *Spomenik SAN*, 105, 1956, str. 4: ... *ego Dana et Hurocus...*; ... *ego Albelinus dia(conu)s...* (ćirilicom); P. VEŽIĆ, u ovoj knjizi, str. 27 ... *ego Petrus presb(yster) fecit* ... (Ravena); str. 73: ... *ego Maurus...* (Omišalj na Krku).

Prilično je sigurno da je, uz invokaciju u obliku križa na početku, tekst sastavljen od *izvještaja* o učinjenom (redak 1-4) i od pobožnog *zaziva* (4-1a).

Izvještaj. Od gotovo četiri retka teksta (redak 1-4) nedostaje samo kraj drugoga. Cuscitova dopuna *erectum* (odnosno *aedificatum* ili *factum*) logična je. Uz nju lako je moglo stajati i *ego*, kako obično stoji uz ime donatora kad je glagol u 1. licu,¹⁴ a ovdje nedostaje uz biskupa Mauricija. Inače, na 75 cm dužine toga drugog sačuvanoga kamena nalaze se 23 znaka. To znači da je za svako slovo potrebno prosječno 3,2 cm prostora, te da je na izgubljenom dijelu od tridesetak centimetara bilo desetak slova, upravo koliko imaju riječi *erectum ego*.

Riječi *digno marmore* Cuscito shvaća kao cjelinu u istom rodu, broju i padežu, prevodeći *di nobile marmo* (“od plemenita mramora”), kao pohvalu graditelju u prenesenom značenju, budući da ciborij nije od mramora nego od mjesnog vapnenca, ojačavajući svoju

pretpostavku sličnim primjerom iz 15. stoljeća.¹⁵ Meni se čini da je *digno* bolje shvatiti tako da se odnosi na *baptisterio*, što onda daje prijevod “krstionici *dostojnoj* mramora”, te je sve odmah jasno: krtionica *nije* od mramora, ali je tako dobro izvedena da bi zavrijedila najbolji materijal.

Zaziv. Na prvi pogled Cuscitova interpretacija izgleda sasvim u redu. Zaziva se Sveti Ivan, zatim nedostaje neki glavni glagol na oštećenom početku petog retka; on pomišlja na *adprecare* i *miserere* (“moli”, odnosno “smiluj se”), ali odmah odustaje jer se prvi ne uklapa u sačuvano *erre*, a drugom ne odgovara konstrukcija koja slijedi.¹⁶ Ta konstrukcija su dvije zavisne rečenice: *se delearis...*, *se cognoscamus...* “ne bi li (ti) uništio... ne bismo li spoznali...”.

Doista ne vidim bolje mogućnosti od te da se *se* čita kao *si*, a *delearis* kao *deleas*. Ali izraz *se delearis* talijanski stručnjak preveo je slobodnije nego što stoji u latinskom. Trebalo bi kazati “ne bi li (ti) izbrisao (prebrojne naše grijeha)”, dakle u 2. licu jednine i u aktivu, a ne, kako on kaže, “ne bi li bili izbrisani (prebrojni naši grijesi)”, dakle pasivno i bez vršitelja radnje, a to je nesumnjivo Ivan Krstitelj. Takvim prijevodom Cuscito je mimoišao teološko pitanje, može li Sveti Ivan uopće opraštati grijeha.

Ivanovo krštenje. Prvi su izvor u toj stvari neupitno evanđelja. Kod Marka i Luke postoji identičan isječak iz izvještaja o Ivanu koji opisuje njegovu temeljnu djelatnost (po kojoj je i dobio nadimak): *praedicans baptismum paenitentiae in remissionem peccatorum* (“propovijedajući krštenje u znak obraćenja za oprostjenje grijeha”).¹⁷ Po tome Ivan je svakako radi oprosta polijevao vodom. Slično kazuje npr. i dr. fra Božo Luić, profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, pozivajući se na E. Schillebeeckxa: “Ivanovo krštenje shvaćao je i on sâm, a i narod, kao važan čin, kao mogućnost da se izbjegne sud ognjem.”¹⁸

U ostaloj kršćanskoj literaturi, ponajprije ranoj i srednjovjekovnoj, tražio sam analogije koje bi poduprle dosadašnje čitanje Mauricijeve molbe. Pronašao sam *jedan jedini* primjer. Možda su kršćanski oci Ivanovo pranje vodom radi oprosta doživljavali kao pomalo neugodnu temu, kao djelovanje koje preseže u Kristov djelokrug. Tako se Tertulijan (oko 160 - poslije 220), “prvi značajni kršćanski pisac i prvi kršćanski apologet velikog formata”,¹⁹ osjetio pozvanim poučiti upravo o razlici između Ivanova i Kristova krštenja:

Diximus quantum mediocritati nostrae licuit de universis quae baptismi religionem instruunt. nunc ad reliquum statum eius aequae ut potero progrediar de quaestiunculis quibusdam. baptismus a Ioanne denuntiatus iam tunc habuit quaestionem ab ipso quidem domino propositam ad pharisaeos, caelestisne is baptismus esset an veto²⁰ terrenus: de quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes quia nec credentes. [2] nos quidem quantula fide sumus tantulo et intellectu possumus aestimare divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum condicione. nihil enim caeleste praestabat, sed caelestibus praeministrabat, paenitentiae scilicet praepositus quae est in hominis voluntate. [3] denique legis doctores et pharisaei, qui credere noluerunt, nec paenitentiam inire voluerunt. quodsi paenitentia humanum est et baptismus ipsius eiusdem condicionis fuerit necesse est: aut daret et spiritum sanctum et remissionem peccatorum si caelestis fuisset. sed neque peccata dimittit neque spiritum indulget nisi solus deus. [4] etiam ipse dominus nisi ipse prius ascenderet ad patrem aliter negavit spiritum descensurum. ita quod

¹⁵ CUSCITO, Il ciborio, str. 125.

¹⁶ CUSCITO, Il ciborio, str. 126. Poslije se u talijanskom prijevodu poslužio glagolom *procura*.

¹⁷ Novi zavjet, *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Stvarnost, Zagreb, 1968, str. 50.

¹⁸ B. LUIĆ, Ivan Krstitelj - čovjek između vremena, *Svesci = Communio / Kršćanska sadašnjost*, 27, 1993, 1/4 (78-81), str. 146.

¹⁹ *Povijest svjetske književnosti*, II (Rimska književnost: V. VRATOVIĆ), Zagreb, 1977, str. 290.

²⁰ Greškom umjesto *vero*.

*dominos*²¹ *nondum conferebat servus utique praestare non posset. adeo postea in Actin Apostolorum invenimus [quoniam] qui Ioannis baptismum habebant spiritum accepisse sanctum,*²² *quem ne auditu quidem noverant. [5] ergo non erat caeleste quod caelestia non exhibebat, cum ipsum quod caeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in dominum translationem usque adeo defecerit ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset miserit sciscitatum. agebatur itaque baptismus paenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis*²³ *in Christo subsecuturæ. [6] nam quod legimus, Praedicabat baptismum paenitentiae in remissionem peccatorum, in futuram remissionem enuntiatum est, siquidem paenitentia antecedit, remissio sequitur, et hoc est viam praeparare: qui autem praeparat non idem ipse perficit sed alii perficiendum procurat. [7] ipse profitetur sua non esse caelestia sed Christi dicendo, Qui de terra est terrena loquitur, qui de supernis venit super omnes est: item soli se paenitentiae tingere, venturum mox qui tingeret in spiritu et igni: scilicet quia vera et stabilis fides spiritu tingitur in salutem, simulata autem et infirma igni tingitur in iudicium.*²⁴

“[1] Rekosmo o svemu što određuje obred krštenja, koliko je dolikovalo našoj malenkosti. Sad ću, koliko budem mogao, prijeći na neka preostala mala pitanja o svojstvu te vode. O krštenju naviještenu od Ivana već je onda bilo pitanje, postavljeno farizejima od samoga Gospodina, je li to krštenje nebesko ili zemaljsko: o čemu oni nisu mogli pravilno odgovoriti, budući da nisu razumjeli jer nisu niti vjerovali. [2] Mi pak, kolicno vjerujemo, tolicno možemo i razumom procijeniti da je to krštenje bilo božansko, po poslanju ipak, ne i po moći, jer čitamo da je Ivan poslan od Gospodina na taj zadatak, inače ljudski po uvjetima. Nije, naime, vršilo ništa nebesko, nego je nebeskom prethodno služilo, dakako pretpostavljeno pokajanju, koje je u ljudskoj volji. [3] Konačno, učitelji zakona i farizeji, koji nisu htjeli povjerovati, nisu htjeli ni pokajati se. Pa ako je pokajanje ljudsko, nužno je da i njegovo krštenje bude istih svojstava: ili bi davalo Duha Svetoga i otpuštenje grijeha, da je nebesko. *Ali niti otpušta grijeha niti daruje Duha nego sam Bog.* [4] I sam je Gospodin nijekao da će Duh inače sići osim kad On sam uziđe Ocu. Tako ono što gospodar još nije donosio, sluga svakako nije mogao vršiti. Pače poslije u Djelima apostolskim nalazimo da oni koji su imali Ivanovo krštenje nisu primili Duha Svetoga, kojega nisu upoznali niti sluhom. [5] Dakle nije bilo nebesko što nije donosilo nebeske stvari, kad je upravo ono što je bilo nebesko u Ivanu, duh proricanja, poslije prijenosa tolikog Duha na Gospodina, dotle opalo da je poslao raspitati se je li on onaj kojega je bio navijestio i koga je označio da dolazi. Obavljalo se stoga krštenje radi pokajanja kao priprava dolazećeg otpuštenja i posvećenja u Kristu. [6] Naime, to što čitamo “Propovijedao je krštenje radi pokajanja za oprostjenje grijeha” naviješteno je za buduće otpuštenje; ako pokajanje prethodi, otpuštenje slijedi, i to znači pripremiti put. A tko pripravlja, taj isti ne izvršuje, nego skrbi da drugi izvrši. [7] Sam priznaje da nije njegovo nebesko, nego Kristovo, veleći: “Tko je sa zemlje, zemaljski govori, tko dolazi odozgor, iznad svih je.” Isto tako, da on umače (u vodu) radi pokajanja, a da će uskoro doći onaj koji će umakati u Duhu i ognju. Dakako, jer prava i stalna vjera Duhom se namače za spas, a tobožnja i nejaka namače se ognjem za osudu.”

²¹ *Dominos* je greška umjesto *dominus*; usp. *Patrologia Latina*, vol. I, col. 121B.

²² Nedostaje negacija; usp. *Patrologia Latina*, vol. I, col. 121B.

²³ Pogrešno umjesto *sanctificationis*.

²⁴ TERTULLIANUS, QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS, *De baptismo*, 10, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com.

U čitavoj raspravi ključna je Tertulijanova misao: “Grijehe otpušta samo Bog.” Čini se da su je ostali pisci prilično dosljedno slijedili, utoliko što vapaj za oprostom grijeha nisu upućivali izravno Ivanu.

Sakramentar Grgura Velikog (oko 540-604) sadrži molitve četiriju misa u Krstiteljevu čast, ali nigdje se od njega ne moli oprostjenje. Samo poticaj, posredništvo, molitva, okrilje, zaštita, pomoć i slično.²⁵

Malo stariji prehodnik ciborija, Lopudski relikvijar (7/8. st.), prenosi također molitvu Svetom Ivanu i drugim mučenicima, za njihovo *posredovanje* kod Boga radi grijeha.²⁶

Ni Pavao Đakon (oko 730 - 799?), gramatičar, pjesnik i povjesničar,²⁷ suvremenik biskupa Mauricija, ne daje naslutiti ništa slično molitvi radi praštanja krivnje u svojoj Himni Svetom Ivanu; izbjegava čak i evanđeoski izvještaj; spominje samo prorokovo krštenje Krista.²⁸

Kasniji tekstovi slijede iste običaje; u jednom engleskom psaltiru iz 15. st. sačuvana je molitva i hvalospjev Sv. Ivanu, ali i tu on se moli samo za pomoć kod Boga.²⁹

Ako je doista to uvijek tako, onda bi *beate Iohannis* s našeg ciborija trebalo shvatiti drugačije nego do sada, možda kao genitiv, gdje bi *beate* stajalo umjesto *beati*, kao što stoji dva puta *se* mjesto *si*. Čitava molba mogla bi izgledati ovako: “Blaženog Ivana [zagovorom, molimo te, Gospodine,] ne bi li izbrisao...” No u ostacima slova na početku luka nisam uspio pronaći elemente koji bi se uklopili u takav smisao. (I ta rekonstrukcija podrazumijevala bi da je izgubljeni luk bio peti, a sadašnji peti da je zapravo posljednji.)

Ipak, ranokršćanski pjesnik Juvenk, koji je oko 329. u Vergilijevu stilu opjevao Kristov život, a “osobita mu je važnost pridavana za karolinške renesanse”,³⁰ nije preskočio evanđeoske vijesti o Ivanu:

*Nunc ego praeteritas maculas in flumine puro
Abluere institui: veniet sed fortior alter...*³¹

“Sad sam ja minule ljage u čistoj rijeci
počeo ispirati, ali doći će drugi, jači...”

A Paulin iz Nole (oko 353-431), visoki rimski političar, obraćenik, biskup i pjesnik,³² u spjevu posvećenu upravo Ivanu Krstitelju, prikazuje ga prema novozavjetnom tekstu na takav način, da se čini kako *može* poslužiti kao potpora uvriježenu čitanju novigradskog natpisa. Glas s neba Kristovu Preteči govori ovako:

*Hic quicumque hominum vitae commissa prioris
Poenitet, et tandem sensu meliora volutat,
Ablue confessum: quisquis tibi mente fideli
Crediderit delere pio commissa lavacro,
Ille renatus erit, talis modo vita sequatur,
Quae probet ablutos vitam damnasse priorem.*³³

“Koji god čovjek tu okajava propuste prijašnjeg
života, i konačno u mislima prebire bolje,
operi ga kad priznaje: tko ti vjerna srca
povjeruje da *uništavaš propuste svetom kupkom*,
taj će biti preporođen, samo neka takav život uslijedi,
koji pokazuje da su oprani osudili prijašnji život.”

²⁵ *Hortamenta, intercessio, oratio, patrocina, obtentus, interventus...*: SANCTI GREGORII MAGNI Liber sacramentorum, *Patrologia Latina*, vol. LXXV, col. 120-122; col. 136.

²⁶ *Domeni, beati, sancti, Battesta Iohannes et marteris, intercedete pro mea peccata aput illum et per illum, qui vos coronavit.* “Gospodo, blaženi, sveti, Ivane Krstitelju i mučenici, posredujte za moje grijeha kod onoga i po onome koji vas je okrunio.” Prema: *Hrvati i Karolinzi, katalog*, Split, 2000, str. 126-128 (A. MILOŠEVIĆ).

²⁷ *Povijest svjetske književnosti*, II, (Srednjovjekovna latinska književnost: S. HOSU), Zagreb, 1977, str. 360-361.

²⁸ PAULUS DIACONUS, Hymnus in honorem Sancti Iohannis Baptistae, 29-32, u: The IntraText Digital Library: *Non fuit vasti spatium per orbis /sanctior quisquam genitus Iohanne./qui nefas saeculi meruit lavantem/tingere limphis.* (“U prostranstvu širokog kruga zemaljskog nije bio/ rođen itko svetiji od Ivana/ koji je zaslužio onoga koji ispire grijeh svijeta/ pokvasiti živom vodom.”); Inače, prvim slogovima riječi iz prve kitice u toj pjesmi poslužio se Gvido Aretinski za tonove glazbene ljestvice (*ut re mi fa...*).

²⁹ Vidjeti www.abdn.ac.uk/diss/historic/collects/bps/text - folio 18v-19v; jednako je i u fragmentu rukopisa iz 15/16. st., DUL MS Cosin V.V.12 Devotionalia s. xv/xvi.

³⁰ *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 306 (V. VRATOVIĆ).

³¹ JUVENCUS, Evangelicae historiae libri tres, I, 373-374, *Patrologia Latina*, vol. XIX, col. 108.

³² *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 306.

³³ PAULINUS NOLENSIS, *Poema VI (De S. Iohanne Baptista Christi Praecursore)*, 262-267, u: The IntraText Digital Library.

Samo Ivanovo djelovanje pjesnik ovako opisuje:

*Infunditque novam credentum in corda salutem.
Diluit infusis credentum crimina lymphis,
Absolvitque metus hominum, poenasque remittit,
Atque ignem restinguit aquis: oblivia suadet
Errorum, praestatque novae nova corpora vitae.*³⁴

“...i ulijeva novi spas u srca vjerujućih.
Rastapa krivnje vjerujućih ulivenom živom vodom,
oslobađa ljude straha i *otpušta kazne*
te gasi oganj vodama: savjetuje zaborav
pogrešaka i jamči nova tijela novog života.”

Dakle i nakon Tertulijana jedan biskup ipak predstavlja Sv. Ivana kao onoga tko je otpuštao grijeh, oslanjanjući se, zacijelo, više na evanđelja nego na teologiju. To ne podrazumijeva nužno da Paulin proturječi Tertulijanu, nego samo da govori na općenitijoj razini, ne upuštajući se u teološke potankosti.

I konačno, “u odličnoj besançonskoj crkvi, u galskoj zemlji, vladao je drevni običaj da se dana 24. lipnja na završetku božanskog oficija naizmjenice pjeva ovaj himan”³⁵:

*Baptista Christi inclite,
Qui Christum prodis indice
Nos miserando respice
Culpasque nostras ablue. Etc.*

“Slavni Kristov Krstitelju,
Što Krista prstom pokazuješ,
Milostivo nas pogledaj
I *krivnje naše isperi*. Itd.”

Tako se onda čini mogućim da se i novigradski biskup Mauricije Svetom Ivanu obraća na, doduše, prilično neuobičajen način, ali ne i posve izuzetan, te ustaljeno razumijevanje molbe novigradskog duhovnog pastira, vjerujem, ipak može ostati na snazi.

Lakuna, tragovi. Međutim, problem je glavni glagol, koji se, prema Cuscitu, morao nalaziti na nečitkom početku petog luka. Danas se prva tri slova najuvjerljivije mogu očitati kao *ERR*; između dva *R* bilo je svakako jedno smanjeno slovo, najvjerojatnije *I*, možda *E*. Posljednja četiri slova već su i do sada čitana kao *ERRE*; između ta dva *R* moglo se nalaziti neko smanjeno slovo, premda je prostor manji nego između prva dva *R*. Najveći problem je ono što je bilo između početne i završne skupine slova u lakuni. Mjesta ima za dva znaka normalne veličine, i možda za jedno ili čak dva smanjena slova. Najprije se vidi slabije izražena vodoravna crta (ne vjerujem da ju je klesar pliće urezao, bit će prije da je površina kasnije na tom mjestu na neki nepoznat način izlizana); na lijevom kraju te vodoravne crte vidljiv je samo početak okomitoga kraka, a na desnom malo dulji okomiti krak. To bi, gledajući klesarov rukopis, upućivalo na *D* ili *B*. Nakon toga jedno je prazno mjesto, koje

³⁴ *Ibid.* 271-275.

³⁵ P. M. PACIAUDI, *De cultu s. Johannis Baptistae antiquitates christianae. Accedit in veterem ejusdem ordinis liturgiam commentarius*, Romae, 1755, str. 145: *Illustris in Gallorum finibus Ecclesia Bisuntinensis: manebat in ea mos antiquus, die XXIV. junii, ut ad Completorium Divini Officii, hymnus hic alternis caneretur.*

je međutim teško objasniti, ako se kao prethodno slovo prihvati *D* ili *B*! Za neko smanjeno slovo nema, naime, razloga, jer je prostor slobodan sve do “donje crte”, a teško je i razriješiti na latinskom nešto što bi glasilo *er.rd.erre* ili *er.rb.erre*.

Zacijelo, dakle, nije riječ o *D* ili *B*, nego o nekom drugom slovu koje ima okomitu i vodoravnu crtu, i o okomitom kraku nekog novog slova u nastavku. U obzir načelno dolaze *E* i *L*, ali će *E* morati otpasti, jer ga pisar inače kleše s dvostruko kraćom vodoravnom crtom. Sljedeće slovo, čiji se okomiti krak očuvao u svom donjem dijelu, moglo bi biti *P* zato što ono traži prostor desno gore, čime se objašnjava vidljiv slobodan prostor dolje, ili *M* spojeno sa sljedećim *E* čija je donja trećina sačuvana. Upravo takav primjer nalazi se u prvom retku, u riječi *TIGMEN*. Manje je vjerojatno da je posrijedi bilo *T*, jer mu treba manje prostora gore desno. Tako bi rekonstruirani početak petog retka glasio *ERRLPERRE* ili *ERRLMERRE*. To je ono što meni izgleda najvjerojatnije gledajući tragove na kamenu. U prvom slučaju mogao bi se u drugoj polovici (*-PERRE*) vidjeti glagol *perire* “propasti”, a u drugom slučaju (*-MERRE*) glagol *merere* “zaslužiti” ili “zasluži!”, budući da to može biti infinitiv i imperativ. Međutim, ni u jednoj od te dvije mogućnosti nisam zajedno s ostatkom uspio sklopiti neku smislenu cjelinu.

Lakuna, smisao. Pristup problemu s druge strane jest pokušati potražiti smisao. Što se može očekivati nakon uzvika “Blaženi Ivane”, a ispred molbe “ne bi li izbrisao prebrojne naše (grijehe...), ne bismo li spoznali u što mi / nas (...?) u kraljevstvo životnoga raja.”? Želeći krenuti od početka obratit ćemo se Evanđeljima. Već smo vidjeli kod Marka i Luke da je Ivan propovijedao “krštenje u znak obraćenja za oprostjenje grijeha”. *Oprostiti grijeha* je misao ista kao i u molbi na ciboriju. Uvjet za to je *krštenje*.

Ivanovo poslanje najavio je već njegov otac Zaharija kad mu je davao ime:

*praeibis enim ante faciem Domini parare vias eius
ad dandam scientiam salutis plebi eius
in remissionem peccatorum eorum
per viscera misericordiae Dei nostri...*³⁶

“ići ćeš, naime, pred licem Gospodnjim pripraviti njegov put
da bi dao *znanje spasa* puku njegovu
za *oprost grijeha* njihovih,
po plodu milosrđa Boga našega...”

Tu su povezani *oprost grijeha* i *znanje spasa*, dva elementa jednaka onima iz Novigrada (*se delearis plura nost[...]sa, se cognoscamu(s)...*).

Evanđelist Ivan navodi Isusove riječi: *nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu non potest introire in regnum Dei*.³⁷ (“Osim tko ne bude preporođen iz vode i Duha, ne može ući u kraljevstvo Božje.”) I tu je iskazana osnovna misao: krštenje u vodi i Duhu kao uvjet vječnog života. Izreku je parafrazirao natpis iz Cividalske krstionice, dakako, s dobrim razlogom.

Markove i Lukine riječi preuzete su u *Vjervanje* (koje izvorno pripada krsnom obredu, a kasnije je uvedeno i u misu):³⁸ *Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum*. (“Ispovijedam jedno krštenje za oprostjenje grijeha.”) Nastavak glasi: *Et exspecto resurrectionem mortuorum. Et vitam venturi saeculi. Amen*. (“I iščekujem uskrsnuće mrtvih.

³⁶ MUSAIOS Version 1.0d - 32, by D. J. Drumont and R. M. Smith, *Latin Vulgate*, Luke 1,76-78.

³⁷ MUSAIOS Version 1.0d - 32, by D. J. Drumont and R. M. Smith, *Latin Vulgate*, John 3,5.

³⁸ P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po Misalu Pavla Šestoga*, Zagreb, 1992, str. 37.

I život budućega vijeka. Amen.”) To je srž kršćanskog nauka: krštenjem se opraštaju grijesi i stječe budući život u raj.

Tumačeći obred i Tertulijan kazuje srodne misli, i to istim redom kao i ciborij:

*De Sacramento aquae nostrae qua ablutis delictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur...*³⁹

“O otajstvu naše vode, kojom se nakon ispiranja prijestupâ oslobađamo prijašnje sljepoće za život vječni...”

“Ispiranje prijestupa” istovjetno je s “ne bi li uništio prebrojne (naše grijeh)e”, “oslobađanje od prijašnje sljepoće” usporedivo s “ne bismo li spoznali”, i “život vječni” isto je što i “kraljevstvo životnoga raja”.

Ne bi stoga bilo iznenađujuće da je ispred *se delearis* (“ne bi li izbrisao”) stajao neki vapaj za krštenjem kao znakom obraćenja. A kako *krstiti se* zapravo znači “zamočiti se”, “uroniti”, mogao je to biti neki od glagola kojim se opisivao obred kršćanske inicijacije, kao: “operi nas”, “poškropi nas”... Jedino pak što sam u tom smislu uspio “vidjeti” na natpisu, jest:

...desup?] /ER ERILI? ME? RORE?, SE DELEARIS...

“...odozg?]/or gospodarevom? me? rosom?, ne bi li uništio...”

Takvo čitanje podrazumijeva da se glavni glagol nalazio na *prethodnom* luku; i u toj varijanti slijedi zaključak da je izgubljen *peti* luk, a da je dosadašnji peti zapravo šesti. Tome nimalo ne proturječi nastavak teksta, jer nakon *se delearis plura nost(ra peccata...)* “ne bi li uništio prebrojne naš(e) grijeh(e)...” vrlo skladno teče nastavak *... sa se cognoscamus...* “... ne bismo li spoznali...” Tu se ne osjeća nikakav prekid niti nedostatak.

Potpuna misao izgledala bi dakle ovako: *Beate Iohannis, [... asperge? desup?] er erili? me? rore?, se delearis plura nost[ra peccata?...] (“Blaženi Ivane, [... poškropi? odozg?]/or gospodarevom? me? rosom?, ne bi li uništio prebrojne naš[e] grijeh[e?...]”)*

Rosa je dakle Božja, a time se dodatno ublažuje ona neobičnost prošnje kojom se od Svetog Ivana traži brisanje grijeha. Ako on ljage ispire rosom Boga Višnjega, onda zaziv nije u neskladu ni s evanđeoskom riječi ni s naukom Otaca.

No nisam potpuno zadovoljan prijedlogom. Evo što mu ne ide u prilog. Na oštećenom dijelu treba zamisliti četiri mala slova: slovo *e* iza prvog *R*, *i* iza drugog *R*, *i* iza *L*, i *o* iza trećeg *R*. Smanjeno *e* i *i* iza *R* i inače je, kako smo vidjeli na ostalom dijelu natpisa, klesarov stil. Najveći je problem *o* koje se moralo nalaziti između dva *R*, a koja su i sama već dosta blizu. Ali mislim da to ipak nije nemoguće. To što nema drugih primjera malog *o* ne čudi, jer nigdje drugdje ne dolazi *o* iza *r*, pa nije bilo ni prilike za smanjivanje. A i slova su najzbijenija baš na ovom luku.

Naime, na sačuvanih 70 cm nalaze se 32 slova (ako uračunamo i ona pretpostavljena četiri mala), što znači da je za svako slovo bilo potrebno u prosjeku 2,2 cm prostora, odnosno 2,5 cm bez tih četiriju malih slova, dok je, za usporedbu, na četvrtom luku bilo potrebno 2,9 cm (108 cm dužine, 37 slova), na trećem 3,4 cm (100 cm, 29 slova), na drugom 3,2 cm (75 cm, 23 slova) i na prvom luku čitava 4 cm za svako slovo (104 cm, 26 znakova).

³⁹ TERTULLIANUS, *De baptismo*, 1, 1, u: The IntraText Digital Library.

- ⁴⁰ *Sacramentarium Leonianum*, Codex Veronensis LXXXV, olim 80 (W. WEBER-OSTWALDEN); www.adeva.com/buchseite.asp?id=1241.
- ⁴¹ *Sacramentarium Veronense, mense septembri, XXVIII, in natale episcopi*, 958; www.indult-bonn.de/Liturgie/Fontes/Veronense.htm.
- ⁴² *Sacramentarium Veronense*, 976.
- ⁴³ CUSCITO, Il ciborio, str. 125.
- ⁴⁴ CUSCITO, Il ciborio, str. 125 i bilj. 39, s uputom na B. M. DE RUBEIS, *Dissertationes variae eruditionis*, Venetiis, 1762, str. 305.
- ⁴⁵ Usp. M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 2. izd., Zagreb. 1900, s. v. *tegimen*.
- ⁴⁶ VIRGIL, *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*, with English translation by H. Rushton Fairclough, revised by G. P. Goold, London, 1999, str. 24; str. 258.
- ⁴⁷ Perseus Digital Library Project. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. Rujan 2004. <<http://www.perseus.tufts.edu/>, *Lewis and Short Latin Dictionary*, s. v. *lucifluus*: I. Lit.: *lucifluus solis ortus*, Juvenc. 3, 294. II. Trop, *light-beaming, glorious*: sermo, Juvenc. 4, 120.
- ⁴⁸ Usp. http://53.1911encyclopedia.org/P/PACATUS_DREPANIUS_LATINUS.htm.
- ⁴⁹ *Patrologia Latina*, tom. LXI, psalmus XXII, 16-21, col. 1083: *...Ut mihi post validos pugnae victricis agones.* / Laetitiae largo caput aspergatur olivo./ Lucifluusque calix pleno me profluat haustu./ Servatusque tua cunctis pietate diebus/ Sidereum Christi merear conscendere templum/ Sub quo perpetuis vivam feliciter annis.* (“... da mi poslije ljutih bojeva pobjedničke bitke obilno ulje radosti poškropi glavu i svjetlonosna me čaša prožme punim gutljajem, da zaslužim uspjeti se do Kristova zvjezdanog hrama, pod kojim ću sretno živjeti beskrajne godine.”)
- * Točka je tu očito greškom mjesto zareza. (Srdačno se zahvaljujem gvardijanu fra Anti Badurini i Samostanu Svetog Mihovila u Zadru na susretljivosti, ovom prilikom i inače, pri korištenju Mignove Patrologije u njihovoj knjižnici.)
- ⁵⁰ *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 351 (S. HOSU).
- ⁵¹ ISIDORUS HISPALENSIS EPISCOPUS, *Liber III de mathematica. LIII. De lumine lunae*, u: The IntraText Digital Library: [1] *Lunam quidam philosophi dicunt proprium lumen habere, globique eius unam partem esse lucifluam, aliam vero obscuram...* (“[1] Neki filozofi kažu da mjesec ima vlastito svjetlo, i da je jedna strana njegove kugle **svjetlonosna**, a druga tamna...”)
- ⁵² *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 355.

Najraskošniji je dakle prvi luk, možda kao najsvetčaniji zato što je početni. Zatim treći, zacijelo zato što nosi ime donatora; u skladu s tim bila bi i zanimljivost da je to jedini luk na kojem je ostalo nešto slobodnog, neispisanog prostora na kraju. Kao da klesar, ili njegov nalogodavac, nisu htjeli ničim remetiti najvažniji iskaz: “(ja) Mauricije biskup prinijeh Bogu Višnjemu.” Međutim, nakon toga majstor je počeo zbijati, osobito, kako je rečeno, na posljednjem luku, osjećajući da nedostaje prostora.

Uspjelosti predloženog čitanja ne ide u prilog ni to što se u njemu biskup Svetom Ivanu obraća u jednini (*erili me rore*), a u nastavku je množina (*plura nost[ra] peccata...*). Međutim, mislim da ni to nije toliko presudan činilac kojim bi naš prijedlog bio izbačen iz igre. “Poškropi me rosom...” bile bi riječi koje u svoje ime upućuje Mauricije; ali i svaki krštenik, pa i svaki kršćanin koji čita natpis doživljava ih kao svoje. Jednina je to dakle samo svojim oblikom, a stvarno znači množinu. Isto se tako množina u sljedećoj rečenici može doživjeti kao pastirov izraz skromnosti, a ujedno i kao solidarnost sa svim grešnicima, za čije bi se pomilovanje također molilo.

Slično miješanje singulara i plurala zamijetio sam u *Veronskom sakramentaru*, kodeksu s početka 7. stoljeća,⁴⁰ gdje na misi o *biskupovu* (!) rođendanu jedna od molitava glasi:

*Hanc igitur oblationem, quam tibi offero ego tuus famulus et sacerdos, pro eo quod me nulla prorsus iustitia confidentem, sed ineffabilis misericordiae largitate tribuisti sacerdotalem subire famulatum, quaesumus, placatus accipias, et tua pietate confirmes quod es operatus in nobis, diesque meos clementissima gubernatione disponas...*⁴¹

“Stoga ovaj prinos, koji ti prinosis **ja**, tvoj sluga i svećenik, za to što si **mi** dopustio primiti svećeničku službu, nimalo stoga što se pouzdajem u pravednost, nego u darežljivost neizmjernog milosrđa, **molimo**, blago primi, i svojom milošću okrijepi ono što si učinio u **nama**, te premilostivim upravljanjem ravnaj **mojim** danima...”

Slično je i u drugoj molitvi:

*Memento, domine, quod es operatus in nobis, et non quid mereamur, sed conlati gratiam tui muneris intueri; ut sicut me sacris altaribus tua dignatio pontificali seruire praecipit officio, ita dignum prestet et merito...*⁴²

“Sjeti se, Gospodine, što si učinio u **nama**, i ne gledaj što zaslužujemo, nego milost svoga prinesenog dara, da kao što **me** tvoje dostojanstvo odredilo služiti svećeničkoj dužnosti, tako (me) učini i dostojnim zasluge...”

Ni treća otegotna okolnost ne mora biti odlučna. Riječ je naime o vrlo čestom stilskom sredstvu u poretku riječi, tzv. *hiperbatonu*, kojim bi se, međutim, autor našeg teksta poslužio samo na ovom mjestu (... *erili me rore*... “... gospodarevom me rosom...”), gdje su atribut i njegova imenica odvojeni zamjenicom *me*. Čini mi se da se i ta stilaska nedosljednost ipak može prihvatiti kao moguća. Načelno, mislim, ne bi trebalo inzistirati na apsolutnome stilskom jedinstvu u jednom ranosrednjovjekovnom natpisu. Istina, Cuscito je *hiperbaton* vidio i u završnim riječima ... *in paradisi regna vitalis* gdje bi se nadređena riječ *regna* opet nalazila između atributa *vitalis* i njegove imenice *paradisi*, smatrajući da na takav slijed navodi određena ritmičnost teksta.⁴³ Ali kako su te riječi pisane improvizirano, po polju za

- ⁵³ BEDA VENERABILIS, *Vita Sancti Cuthberti*, XXXVIII, u: The IntraText Digital Library: *Nec sanctum dabis, Alte, tuum corrupta videre./ Aurea lucifluae pandis cui limina vitae...* (“Niti ćeš dati da tvoj svetac gleda pokvarenost, / kome otvaraš zlatan stan svjetlonosnog života...”).
- ⁵⁴ AURELIUS AUGUSTINUS, *Confessiones*, 7, 1; *De civitate Dei*, I, XXIX; II, XIV; V, VIII; V, VIII; V, XII; V, XV; V, XIX; VII, XXXV; VIII, III; IX, XIII; XI, XII; XIX, X; V, I; VIII, IX; VIII, XXIII; XII, I; XII, XXV, u: The IntraText Digital Library.
- ⁵⁵ HIERONYMUS, *Vulgata*, Tob 3: 24; Mar 5: 6; Heb 7: 1, u: The IntraText Digital Library.
- ⁵⁶ TERTULLIANUS, *Adversus Iudaeos*, II; II; XIV; *Liber de monogamia*, V, u: The IntraText Digital Library.
- ⁵⁷ ARNOBIUS, *Adversus nationes*, VII, 35, 3; I, 26, 5; IV, 36, 4, u: The IntraText Digital Library.
- ⁵⁸ LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum*, XLVI, 5; XLVI, 5; XLVI, 5; XLVI, 3, u: The IntraText Digital Library.
- ⁵⁹ DECIMUS MAGNUS AUSONIUS, *Epicedion in patrem*, Praef.; *Ephemeris* 2, 16, u: The IntraText Digital Library.
- ⁶⁰ Usp. *Catholic Encyclopedia*, www.newadvent.org., s. v.
- ⁶¹ PAULINUS NOLENSIS, *Poemata*, 6, 89, u: The IntraText Digital Library; - *Poema X*, 198-199; *Poema XX*, 26-27, u: *Patrologia Latina*, tom. LXI, col. 457C.
- ⁶² AURELIUS CLEMENS PRUDENTIUS, *Peristephanon*, 10, 411 u: The IntraText Digital Library; The IntraText Digital Library.
- ⁶³ *Patrologia Latina*, tom. XIX, col. 384.
- ⁶⁴ Usp. *Catholic Encyclopedia*, www.newadvent.org., s. v.
- ⁶⁵ SEVERUS, *Carmen bucolicum*, 116, *Patrologia Latina* tom. XVI, col. 800.
- ⁶⁶ PORPHYRIUS OPTATIANUS, *Patrologia Latina*, tom. XVI, col. 413-414. *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 305 (V. VRATOVIĆ).
- ⁶⁷ Usp. *Christian Classics Ethereal Library at Calvin College*. www.ccel.org/w/wace/biodict/.
- ⁶⁸ CLAUDIUS MARIUS VICTOR sive VICTORINUS, *Commentariorum in Genesin libri tres*, *Patrologia Latina*, LXI, col. 937A, 942D, 945A.
- ⁶⁹ CLAUDIUS RUTILIUS NAMATIUS, *De reditu suo*, I, 18 u: The IntraText Digital Library. - *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 306 (V. VRATOVIĆ).

likovni prikaz i po samom liku, to Cuscitovu lekciju ne smatram sigurnom, dapače, na temelju razmjesta riječi na kamenu (*vitalis* desno od *paradisi*, a *regna* ispod) prednost bih dao stilski neobilježenu poretku - *in paradisi vitalis regna*.

Izbor riječi. G. Cuscito upozorio je na to da i Paulin rabi riječ *tegmen* u značenju tegurija ili ciborija. Time je zapravo naznačio njenu neobičnost u krstioničkom kontekstu.⁴⁴ Njezino je osnovno značenje “pokrivalo za tijelo i glavu”, a služila je i da bi se označio nebeski svod.⁴⁵ Najpoznatija mjesta u prenesenu značenju jesu prvi stih prve Vergilijeve *Ekloge* i posljednji stih 4. knjige njegovih *Georgika: patulae... sub tegmine fagi* (“pod ‘krovom’ široke bukve”).⁴⁶

Po tom se, dakle, može pomišljati da je sastavljač pažljivo birao riječi natpisa. Pretpostavku potvrđuje već sljedeća riječ: za pridjev *lucifluus* (doslovno: “svjetlom tekući”, svjetlotčan”, “svjetlonosan”) veliki Lewisov i Shortov rječnik daje dva primjera iz *jednoga jedinog* djela, Juvenkovih *Četiriju knjiga evanđelja*.⁴⁷ Pridjev prvi put stoji u doslovnom značenju uz riječi *solis ortus* (“sunčev izlazak”), a drugi put u prenesenom, uz imenicu *sermo* (“govor”).

Doduše, taj sam pridjev i sam pronašao još tri puta, ali to ne umanjuje dojam o njegovoj rijetkosti: kod Drepanija, političara i pisca s kraja 4. st.⁴⁸ (*lucifluusque calix*, “i svjetlom tekuća čaša”, dakle u svjetovnom značenju, a možda i religioznom),⁴⁹ zatim kod Izidora Seviljskog (oko 570-636), biskupa i “posljednjeg velikog enciklopedista latinske književnosti”,⁵⁰ a odnosi se na svijetlu stranu mjeseca,⁵¹ i konačno kod Bede Časnoga (oko 670-735), “jednoga od najvećih pisaca srednjovjekovne crkvene književnosti” i “oca engleske književnosti”,⁵² gdje se *lucifluus* slaže s *vita* (“život”), a misli se na vječni život koji daje Bog.⁵³ To je kontekstualno najbliže našem primjeru. Riječ je tu dakle o kršćanskom rječniku, iza obje imenice uz koje stoji *lucifluus* (*vita* kod Bede i *baptisterium* u Novigradu) podrazumijeva se Bog i njegova najvažnija nagrada - vječnost.

I prilično običan izraz *Deus summus* (“višnji Bog”) pokazao se, po mom mišljenju, dosta rijedak u kršćanskih pisaca. Premda se *deus* sreće nebrojeno puta, što je i razumljivo, i premda se i *summus* nerijetko odnosi na Boga, umjesto imenice *deus* pisci se služe drugim odgovarajućim nazivima (*rex, pater, creator...* “kralj”, “otac”, “stvoritelj”...). Jedino Sveti Augustin (354 - 430) često koristi baš *Deus summus*.⁵⁴ U Jeronimovoj (oko 345 - oko 420) *Vulgati* pak ima ga samo na tri mjesta.⁵⁵ Pronašao sam ga još u Tertulijana četiri puta,⁵⁶ na dva mjesta kod apologeta Arnobija (iz Dioklecijanova vremena),⁵⁷ kod “kršćanskog Cicerona” Laktancija (oko 260 - poslije 326) četiri,⁵⁸ isto toliko kod Auzonija⁵⁹ (oko 310-394), visokog političara, profesora i pisca,⁶⁰ samo triput kod plodnog Paulina,⁶¹ u slavnog pjesnika Prudencija (348- poslije 405) jednom,⁶² *De laudibus Domini* dvaput,⁶³ Severa, govornika i pjesnika (4. st.)⁶⁴ jednom,⁶⁵ virtuozu pjesničkih igrarija Optacijana (4. st.) jednom,⁶⁶ pjesnika Marija Viktora ili Viktorina (5. st.)⁶⁷ triput,⁶⁸ pjesnikâ Namacijana (*floruit ca.* 415) jednom⁶⁹, Sedulija (5. st.) jednom,⁷⁰ Kasiodora (oko 485 - oko 580), enciklopedista, “spasitelja zapadne civilizacije” jednom,⁷¹ a od ranosrednjovjekovnih kod povjesničara Grgura Turskog (oko 540 - 594) dvaput.⁷²

Slično je i s *pectore toto* (“svim srcem”), u antici uobičajenom sintagmom,⁷³ ali u kršćana neočekivano skromno zastupljenom,⁷⁴ premda se imenica *pectus* pojavljuje vrlo često, bilo sama bilo s drugim atributima.⁷⁵

Iznenadilo me što se i *paradisus* (“raj”) u značenju nebeskog kraljevstva ne susreće baš redovito u ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih književnika. Pretražio sam većinu

- ⁷⁰ SEDULIUS, *Carmen Paschale*, II, 98-99, u: The IntraText Digital Library. - *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 307 (V. VRATOVIĆ).
- ⁷¹ FLAVIUS MAGNUS AURELIUS CASSIODORUS, *Variae*, VI, 2, 1, u: The IntraText Digital Library. - *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 309-311 (V. VRATOVIĆ); str. 353-354 (S. HOSU).
- ⁷² GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae*, 6, 11; 3, u: The IntraText Digital Library; - *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 357 (S. HOSU).
- ⁷³ Usp. DIVKOVIĆ, s. v. *pectus*.
- ⁷⁴ ALCUINUS, *De cella Alcuini*, u: The IntraText Digital Library.
- ⁷⁵ Npr. PAULINUS NOLENSIS, *Poemata*, Poema XXVII, 558; *Patrologia Latina*, tom. LXI, col. 656B.
- ⁷⁶ U Bibliji od 27 mjesta na kojima se sreće *paradisus* samo se dva odnose na nebeski raj; usp. The IntraText Digital Library, Luc 23, 43 i Apo 2, 7. PAULINUS, Poema XXXV, *Patrologia Latina*, 199C; 339A. BEDA VENERABILIS, XXI. *Prophetia eiusdem de vita Ecgfridi regis et episcopatu suo*, The IntraText Digital Library. Zanimljivo je opet kako Hraban Maur, nakon opisa zemaljskog raja, tumači njegovo mistično značenje, čega nema kod Izidora Seviljskog: *Paradysus id est hortus diliciarum, mystice aut aecclesiam praesentem significat, aut terram uiuentium, ubi illi qui merentur per fidem rectam et bona opera uicturi sunt in perpetuum. De quo dominus ad latronem in cruce confitentem ait: Amen dico tibi, hodie mecum eris in Paradyso. Aliter autem paradisus ut diximus significat sanctam aecclesiam, de qua in Genesi scriptum est: Plantauerat dominus deus paradysum uoluptatis a principio. Paradyso aecclesia est, sic enim de illa legitur in Canticis canticorum: Ortus conclusus soror mea sponsa. A principio autem plantatur paradysus, quia aecclesia catholica, a Christo qui est principium omnium, condita esse cognoscitur. Fluius de Paradyso exiens, imaginem portat Christi de paterno fonte fluentis, qui irrigat aecclesiam suam verbo praedicationis et dona (! ML) baptismi. De quo bene per prophetam dicitur: Dominus deus noster fluius gloriosus exiliens in terram sitientem, quod quatuor fluminibus de Paradyso egredientibus terra rigatur, solidum mentis nostrae aedificium, prudentia temperantia, fortitudo iustitia continet, quia in his quattuor uirtutibus tota boni operis structura consurgit. quattuor ergo Paradyso flumina terram irrigant, quia dum in his quattuor uirtutibus cor infunditur, ab omni desideriorum carnalium aestu temperatur. Item allegorice quattuor Paradyso flumina, quattuor sunt euangelia ad praedicationem in cunctis gentibus missa.*

njihovih djela koja su dostupna na stranicama *IntraText Digital Library*, a primjeri su malobrojni.⁷⁶ *Paradisus uitalis* pak nisam našao *nigdje*, a onda, razumije se, ni *paradisi uitalis regna* (“kraljevstvo životnoga raja”). Najbližima mi se čine primjeri: *Paradysus ... significat... terram uiuentium* (“Raj... označava... zemlju živih”)⁷⁷, *perpetui potentiam paradisi*⁷⁸ (“vlast vječnoga raja”), gdje se “vječan” donekle može usporediti sa “životan”, i *vitali in patria*⁷⁹ (“u životnoj domovini”), gdje je atribut *uitalis* istovjetan, a “domovina” je druga riječ za isto mjesto, “kraljevstvo raja”.

Čini se, dakle, da se tvorac natpisa namjerno služio biranim riječima i nepotrošenim izrazima. Moja prva pretpostavka bila je da se možda ugledao u nekog pisca i posudio njegove izraze ili ih prilagodio svojoj svrsi. Stoga sam tragao za njegovim mogućim uzorom. Kako ga nisam našao, sad mi se čini da nije citirao jednoga, nego da je bio dobro obrazovan i da je iz toga proistekao njegov tekst. Možda je Karlov dvor tu već imao nekog utjecaja?

Ros, roris. Takvu duhovnom raspoloženju dobro bi pristajala i predložena popuna *erili... rore*. Obje su riječi iz skupine manje učestalih, a cjelovit izričaj opet nisam opazio *nigdje*.

U antici govorilo se *in vivo rore manus proluere*⁸⁰ (“oprati ruke u živoj rosi”).

Slično veli Ovidije (*Metamorfoze*, 3, 163):

*Hic dea silvarum venatu fessa solebat
virgineos artus liquido perfundere rore.*⁸¹

“Tu je šumska božica, umorna od lova, običavala djevičanske udove okupati tekućom rosom.”

Vergilije se tom riječi poslužio u opisu *obrednog* čišćenja (*Eneida*, VI, 229-231):

*Idem ter socios pura circumtulit unda,
spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros, dixitque novissima verba.*⁸²

“Isto je tako triput drugove okružio čistom vodom, prskajući ih lakom rosom, granom plodne masline, te je očistio ljude i izrekao posljednje riječi.”

Blizu je tome i kršćanin Auzonije:

*Da rore fontano abluam
manus et os et lumina.*⁸³

“Daj da izvorskom *rosom* operem ruke, usta i oči.”

Prudencije je napisao pjesmu o mjestu na kojem su bili mučeni sveti martiri, a sad je *krstionica* (*De Loco, in quo Martyres Passi Sunt, Nunc Baptisterium Est Calagurri*), pa su stoga i misli srodne natpisu na novigradskom ciboriju:

“Raj, to jest vrt naslada, mistično označuje ili sadašnju Crkvu ili *zemlju živih*, gdje će oni koji pravom vjerom i dobrim djelima zaslužuju živjeti zauvijek. O njemu Gospodin veli razbojniku koji je povjerovao na križu: “Amen kažem ti, danas ćeš sa mnom biti u raju.” Inače pak, kako rekosmo, raj označuje svetu Crkvu, o kojoj je u Knjizi postanka zapisano: “Zasadio je Gospodin Bog vrt slasti otpočetka.” Raj je Crkva, tako se naime o njemu / njoj čita u Pjesmi nad pjesmama: “Vrt (si) zatvoren, sestro moja, zaručnice.” Otpočetka pak zasaden je raj, jer je poznato da je katolička crkva osnovana od Krista, koji je početak svega.

Rijeka koja izlazi iz raja donosi sliku Krista koji teče iz očeva izvora, koji natapa svoju Crkvu riječju propovijedanja i darom krštenja. O njoj se dobro kaže po proroku: “Gospodin Bog naš slavna rijeka koja navire u žednu zemlju, jer zemlja se natapa četirima rijekama koje istječu iz raja... Isto tako, alegorijski, četiri rajske rijeke četiri su evanđelja poslana za propovijedanje među svim narodima.” HRABANUS MAURUS, *De rerum naturis*, liber XII, III. *De paradiso*, IntraText Digital Library.

⁷⁷ Usp. prethodnu bilješku.

⁷⁸ ALCUINUS, *Sequentia de Sancto Michaelis, quam Alcuinus composuit Karolo imperatori*, IntraText Digital library.

⁷⁹ DREPANII FLORI Psalmi et hymni, psalm. XXVI, 44, *Patrologia Latina*, tom. LXI, col. 1084.

⁸⁰ DIVKOVIĆ, s. v. *proluo*.

⁸¹ Perseus Digital Library Project. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. Rujan 2004. <<http://www.perseus.tufts.edu>>.

⁸² VIRGIL, *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*, with English translation by H. Rushton Fairclough, revised by G. P. Goold, London, 1999. - IntraText Digital Library, 548.

⁸³ DECIMUS MAGNUS AUSONIUS, *Ephemeris*, 2 - Parecbasis, u: The IntraText Digital Library.

⁸⁴ AURELIUS CLEMENS PRUDENTIUS, *Peristephanon*, VIII, *De Loco, in quo Martyres Passi Sunt, Nunc Baptisterium Est Calagurri*, The IntraText Digital Library.

⁸⁵ *Peristephanon*, X - *Sancti Romani Martyris Contra Gentiles Dicta*. *Ibid*.

⁸⁶ Usp. Pacatus Drepanius, Latinus; www.new-advent.org/cathen.

⁸⁷ Pro suscepta sui defensione gratiarum actio. *Patrologia Latina*, tom. LXI, col. 1090 A.

⁸⁸ www.newadvent.org/cathen/.

⁸⁹ VAL. FALTONIAE PROBAE *Centones Virgiliani*, *Patrologia Latina*, tom. XVI, col. 811.

*Hic etiam liquido fluit indulgentia fonte
ac ueteres maculas diluit amne nouo.
Qui cupit aeternum caeli conscendere regnum,
huc ueniat sitiens, ecce parata uia est.
Ante coronati scandebant ardua testes
atria, nunc lotae celsa petunt animae.
Spiritus aeterno solitus descendere lapsu,
ut dederat palmam, sic tribuit ueniam.
Haurit terra sacros aut fonte aut sanguine rores
exundatque suo iugiter uda deo.*⁸⁴

“Tu također teče milost bistrim izvorom
i stare ljage rastapa novom rijekom.
Tko želi uspjeti se u nebesko kraljevstvo,
ovamo neka dođe žedan, evo, pripravljen je put.
Prije se ovjenčani svjedoci penjahu u visoke
dvore, sada oprane duše teže u visine.
Duh koji običava sići vječnim letom,
kako je dao palmu, tako udjeljuje oprost.
Pije zemlja svete rose izvora ili krvi
i izvire vlažna neprekidno svome Bogu.”

U drugoj Prudencijevoj pjesmi *nebeska rosa* ima preneseno značenje božanskog nadahnuća:

*sed si superno rore respergas iecur
et spiritali lacte pectus inriges,
vox inpeditos rauca laxabit sonos.*⁸⁵

“no ako višnjom rosom poškropiš srce
i duhovnim mlijekom natopiš grudi,
promukli će glas razvezati sputane zvukove.”

Drepanije (kraj 4. st.), političar i panegiričar, u jednoj svojoj zahvalnoj pjesmi kaže:⁸⁶

*Det tibi cunctipotens coeli de rore salubri...*⁸⁷

“Dao ti svemogući od krepke nebeske rose...”

Faltonija Proba (4. st.), kršćanska obraćenica i (slaba, ali u srednjem vijeku donekle popularna) pjesnikinja, prepričavajući Novi zavjet služi se upravo riječi “rosa” pri opisu Ivanova krštavanja:⁸⁸

*Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat
certatim largos humeris infundere rores...*⁸⁹

“Ovamo na obale vrveći je hrlilo čitavo mnoštvo takmeći se na ramena *izliti obilnu rosu...*

Paulinovi su primjeri:

*Unde ego pars hominum minima, isto munere fretus,
Roris, Christe, tui vivos precor aridus haustus.
De⁹⁰ verbum de fonte tuo; tua non queo fari
Te sine;⁹¹*

“Stoga ja, najmanji među ljudima, poduprt tim darom, žedan molim, Kriste, žive gutljaje *tvoje rose*. Daj riječ iz svojeg izvora; o tebi ne mogu govoriti bez tebe;”

*...in quo Apostoli, velut apes a rore coeli, et divinarum floribus gratiarum mella sapientiae condiderunt...*⁹²

“...u kojem su apostoli, kao pčele iz *nebeske rose*, cvijećem božanske milosti sazdali med mudrosti...”

A usklik iz njegova 45. pisma najbliži je našoj novigradskoj pretpostavci :

*Utinam illo nos rore respergat (sc. Dominus), quo illud mysticum in area vellus fecit. Ros enim qui ab illo est, sanitas est nobis.*⁹³

“*O da* (Gospodin) *onom nas rosom poškropi*, kojom je na suhom učinio ono mistično runo. Rosa naime koja je od njega nama je zdravlje.”

Zanimljivo je to što se i kod Paulina nalazi istovrsni hiperbaton (*illo nos rore*: atribut imenice, osobna zamjenica, imenica, i to u istim padežima i ulogama u rečenici) kao i u našoj pretpostavci. Čak bi moglo biti da je i naš usklik počinjao uzvikom *utinam* (“o”, “kamo sreće”) kao i Paulinov, sudeći po lijevom kosom kraku, vidljivom na kraju 4. luka iza *Beate Iohanis*, na kojem je inače bila građena neutemeljena teorija o papi Ivanu VIII. a ne Ivanu Krstitelju. Taj je krak G. Cuscito zanemario.⁹⁴

Kasiodor pak veli na jednom mjestu:

*Sic nobis ager Dominicus, quasi quibusdam laboriosis mercennariis exaratus et caelesti rore complutus, spiritalis fructus Domino largiente concessit.*⁹⁵

“Tako je nama Gospodinova njiva, kao po nekim marljivim težacima izorana i *nebeskom rosom natopljena*, izdašnoću Gospodina donijela duhovne plodove.”

Hraban Maur (776?-856), nadbiskup u Mainzu, “učitelj Njemačke”,⁹⁶ kao teolog tumači što sve znači rosa:

⁹⁰ Zacijelo pogreška umjesto *Da*.

⁹¹ PAULINUS NOLENSIS, *Poemata, De S. Felice natalitium carmen IV*, u: The IntraText Digital Library.

⁹² Epistola XXIII, *Patrologia Latina*, tom LXI, col. 267BC.

⁹³ Epistola XLV, *Patrologia Latina*, vol. LXI, col. 391A.

⁹⁴ CUSCITO, *Il ciborio*, str. 126-127.

⁹⁵ CASSIODORUS, *Institutiones, Proph. 5*, u: The IntraText Digital Library.

⁹⁶ *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 363.

*Ros significat verbus*⁹⁷ *domini, ideo quod madida faciat corda hominum terrenorum ad proferendum fructum, ... Item ros significat praedicatorum doctrinam ut est illud in libro Iob, quis est pluviae pater, vel quis genuit stillas roris? Ac si diceret nisi ego, qui siccam terram humani cordis guttis scientiae gratuito aspergo rore. Stillae autem roris ipsi sancti predicatorum sunt, qui arva peccatoris nostri inter mala uitae presentis, quasi inter tenebras siccae noctis arentia gratia supernae largitatis infundunt.*⁹⁸

“Rosa označuje riječ Gospodinovu, zato što vlaži srca zemaljskih ljudi da donesu plod... Isto tako rosa označuje učenje propovjednika kao što je ono u Jobovoj knjizi, ‘tko je otac daždu, ili tko je stvorio kapi rose?’ Kao da bi rekao doli ‘ja, koji suhu zemlju ljudskog srca škropim kapljicama nesebične rose znanja.’ Kapi rose pak jesu sami sveti propovjednici, koji usahle oranice našega grešnika u zlima sadašnjeg života, kao u tami suhe noći, zalijevaju milošću višnje darežljivosti.”

Veronski rukopis ima:

*exultet terra caelesti rore perfusa*⁹⁹

“neka kliče zemlja okupana nebeskom rosom”.

I današnji misni red pruža dobru sliku uporabe riječi rosa, premda nisam uspio otkriti odakle potječe ova njezina sintagma:

*Vere Sanctus es, Domine, fons omnis sanctitatis. Haec ergo dona, quaesumus, Spiritus tui rore sanctifica, ut nobis Corpus et Sanguis fiant Domini nostri Jesu Christi...*¹⁰⁰

“Uistinu svet si, Gospodine, izvore svake svetosti. Stoga ove darove, molimo, posveti rosom Duha svojega, da nam postanu tijelo i krv Gospodina našega Isusa Krista...”

(H)erilis. Iako se taj pridjev upotrebljavao u svjetovnom značenju, imenica *(h)erus* iz koje je pridjev izveden povezana je s bogovima u izrazu *heri celestes* još u pogansko vrijeme.¹⁰¹ A postoje primjeri gdje su kršćanski autori njime mislili na nebeskoga gospodara.

⁹⁷ Očigledno pogrešno, umjesto *verbum*.

⁹⁸ HRABANUS MAURUS, *De rerum naturis*, XIX, *De rore*, u: The IntraText Digital Library.

⁹⁹ <http://www.indult-bonn.de/Liturgie/Fontes/Veronense.htm> - br. 1335.

¹⁰⁰ *Ordo missae cum populo*, 1975 edition, Prex eucharistica II, Acclamation; www.christus-rex.org/www1/CDHN/mass.

¹⁰¹ DIVKOVIĆ, s. v. *herus*.

¹⁰² SEDULIUS, *Carmen Paschale*, I, 337-340; IV, 106-108; IV, 57, u: The IntraText Digital Library.

Tako Sedulije¹⁰²:

*En signo sacrata crucis vexilla coruscant,
En regis pia castra micant, tuba clamat erilis,
Militibus sua porta patet: qui militat intret,
Ianua vos aeterna vocat, quae ianua Christus*

“Eno lepršaju zastave posvećene znakom križa, eno svjetluca kraljev sveti tabor, zove *gospodareva* truba, otvara vojnicima svoj ulaz: tko vojuje, neka uđe, pozivaju vas vječna vrata, koja vrata su Krist...”

*Tu quoque virtutis sensisti munus erilis
Procumbens oculis, cuius in lumine Christus
Expuit et speciem simulatae mortis ademit.*

“Ti si također osjetio dar *gospodarove* snage
poničući očima, čiji je vid Krist
namazao pljuvačkom i uklonio sliku prividne smrti.”

virtutem sensit erilem...

“osjeti *gospodarevu* snagu”.

Paulin pak veli:

*Et ad supernam restituti imaginem
Herile conformet decus,
Aevum perenne, perpetes ut angeli
Cum rege vivatis Deo.*¹⁰³

“I (da vas) višnjoj slici
suobličići *gospodareva* krepost,
da beskonačnu vječnost, besmrtni kao anđeli,
živite s kraljem Bogom.”

Himan kojim se služe cisterciti, a pripisuje se Sv. Ambroziju, posvećen je upravo Ivanu Krstitelju, a *herilis* se odnosi na Krista:

*Almi Prophetæ progenies pia,
Clarus parente, et nobilior patre,
Quem matris alvus claudere nescia,
Ortus herilis prodidit indicem, etc.*¹⁰⁴

“Pobožna je loza blagoslovljena proroka,
slavan po praocu, još plemenitiji po ocu,
koga majčina utroba ne mogući zaustaviti
obznani navjestiteljem *gospodareva* poroda.”

Mislim da primjeri dovoljno pokazuju kako predložena emendacija nije nemoguća.

PLURA NOST[ra crimina commis?]SA. Ne može se, naravno, zbog dva sačuvana slova (-sa) inzistirati na riječi *commissa*, ali kao prijedlog pod upitnikom mislim da se može prihvatiti. Glagol *committere* već se u klasičnom latinitetu upotrebljavao i u značenju “prestupiti, skriviti, sagriješiti” uz objekte sličnih značenja kao što su *facinus* “nedjelo”, *scelus* “zločin”, *delictum* “prijestup”, *maleficium* “opačina”, *culpa* “prekršaj”.¹⁰⁵ Zanimljivo je da se poimeničeni pasivni *particip* kakav predlažemo na natpisu ne nalazi ni u klasičnom niti u kasnom latinskom. Pronašao sam ga tek kod Hrabana Maura, koji se rodio baš negdje u vrijeme nastanka ciborija, pa nije mogao biti uzor tekstopiscu, ali svjedoči da je

¹⁰³ Poema XXV, 939-942. *Patrologia Latina*, vol. LXI, col. 633 B.

¹⁰⁴ PACIAUDI, str. 143.

¹⁰⁵ DIVKOVIĆ, s. v. *committo*.

konstrukcija živa u ranom srednjem vijeku.¹⁰⁶ Rijetkost takva izraza mogla bi biti upravo i njegova preporuka.

Na tridesetak i nešto više preostalih centimetara izgubljenog dijela ove arkade trebalo bi se nalaziti oko 18 slova. U našoj popuni ima ih 15. Rekao bih da je razlika podnošljiva, premda po računu ima mjesta za još neku kraću riječ, o kojoj nema smisla nagađati.

IN QVID NOS... Vrlo je jednostavna i efikasna Cuscitova pomisao da je *in* suvišno, te da ga je klesar upisao zabunom, imajući pred očima istu riječ iz nastavka teksta (*in paradisi...*). U tom slučaju nedostajao bi samo neki glagol (*vehat* ili *ducat* “vuče” ili “vodi”) i misao bi bila potpuna: “...ne bismo li spoznali što nas [vuče] u kraljevstvo životnoga raja.”¹⁰⁷ No postavlja se pitanje gdje je taj glagol mogao biti napisan. Na prednjoj stranici ga očigledno nema.¹⁰⁸ To znači da se upisivanje natpisa na nepredviđenu mjestu moralo nastavljati i na sljedećoj ili na prethodnoj stranici. Prema stanju postojećih kamenova, glagol je doista mogao biti na sljedećem luku, dakle drugom po redu, na tijelu jednoroga kojemu je tijelo danas otučeno, a vidi se glava i prednje noge. Teško je reći jesu li urezi na njemu i iznad njega uistinu tragovi slova; najbliže tomu su crte vidljive ispod njegova vrata, koje bi mogle biti ostaci slova NM, VM ili AM (od *veniamus?*, kako predložimo u sljedećem odlomku). A možda se tekst nastavljao na krilu desnog pauna na petom luku (po našem mišljenju zapravo šestom), na onom dijelu koji nedostaje.

No nameće se i drugo pitanje. Je li moguće, naime, da se kamenorezac *nije* zabunio? Ako bi tako bilo, kakav bi onda bio nastavak rečenice? Možda naprimjer, “...ne bismo li spoznali u što nam [treba uprijeti se, uzdati se... ne bismo li došli?] u kraljevstvo životnoga raja.” Na latinskom: *in quid nos [niti oporteat, si veniamus?] in paradisi vitalis regna*. Takva je rekonstrukcija dulja i kompliciranija, ali joj je prednost to što ne bi uključivala pisarovu pogrešku.

Nakon svega i uza sve pridržaje, moj bi prijedlog bio sljedeći:

¹⁰⁶ HRABANUS MAURUS, *De rerum naturis*, liber III, I, (u: IntraText Digital Library): *Docet enim nos quod post commissa scelera nullus debet de dei misericordia desperare...* (“Poučava nas naime da poslije počinjenih zločina nitko ne treba očajavati...”) Liber IV, X: *Nam quem mortalia crimina post baptismum commissa premunt...* (“Naime koga pritišću smrtni grijesi počinjeni poslije krštenja...”)

¹⁰⁷ CUSCITO, Il ciborio, str. 127.

¹⁰⁸ Doduše, ispod riječi NOS, u samom desnom kraju nalaze se neke crte, ali još manjih dimenzija nego znakovi u gornjem redu, i nerazumljive. Najbliže su slovima VV ili MV (tako ih je vidio G. Merlato; usp. CUSCITO, Il ciborio, fig. 14), ili MAV? Međutim, kako i lijevo od njih ima neiskorištenog slobodnog prostora, mislim da nemaju veze s našim tekstom, nego su možda ipak oštećenje, ili neki naknadno uklesani znakovi. Slično tome, na trećem luku, na jednom listu ljljana nalazi se slovo V zaokrenuto za 90° ili L zaokrenuto za 180°.

1 + *Hoc tigma lucefluo almoque*
2 *baptisterio digno marmore [erectum? ego?]*
3 *Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo*
4 *e studio, devote, pectore toto. Beate Iohannis,*
5 *[utinam... aspergas desup-?]*
6 *er erili me rore, se delearis plura nost[ra crimina commi?]*
1a *sa, se cognoscamu(s) in quid nos [niti oporteat, se veniamus?] in par/adisi vitalis / regna.*

1 “Ovaj pokrov svjetlonosnoj i hraniteljskoj
2 krstionici dostojnoj mramora [podignut, ja?]
3 biskup Mauricije prinijeh Bogu Višnjemu
4 iz težnje, pobožno, svim srcem. Blaženi Ivane,
5 [o da... poškropiš odoz-?]
6 gor gospodarevom me rosom, ne bi li uništio prebrojna naš[a zlodjela počinje-?]
1a na, ne bismo li spoznali u što nam [se treba uzdati, ne bismo li došli?] u kraljevstvo životnoga raja.”

Ritam

Svi prijedlozi, međutim, dolaze u pitanje kad se uzme u obzir i ritam. Premda tekst natpisa teče vrlo prirodno, neusiljeno, te se čini da nije podvrgnut nekoj ritmičkoj organizaciji koja bi utjecala na neobičniji poredak riječi, pod utjecajem savršeno uređenih civilskih stihova¹⁰⁹ iz opreza sam bolje poslušao tijek govora i novigradskog spomenika. Iznenadujuće je što se ispod njegove mirne površine krije prilično pravilan ritam.

Vidjeli smo da se poruka sastoji od dvije cjeline, *izvještaja* i *zaziva*. Izvještaj se sigurno, a bez sumnje i zaziv, sastoji od jedne rečenice:

1. *Hoc tígmen lucefluo almoque baptisterio digno marmore [...?] Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo e studio, devote, pectore toto.*

2. *Beate Iohanis, [...?], se delearis plura nost[...?]sa, se cognoscamu(s) in quid nos [...?] in paradisi vitalis regna.*

Kao ni u Cividaleu, ni ovdje se ne da zapaziti klasična strukturiranost ritma pomoću pravilne izmjene dugih i kratkih slogova. No raspored *naglasaka* pruža drugu sliku. Ako se riječi rasporede u - koliko je moguće - zaokružene sintaktičke skupine, nastojeći provjeriti postoji li ritmička podudarnost među njima, onda je, po mom nahođenju, najbolja kombinacija sljedeća:

<i>Hoc tígmen lucéfluo</i>	<i>almóqueque baptistério</i>
<i>dígno mármore [...?]</i>	<i>Maurícius epíscop(us)</i>
<i>ó[bt]uli D(é)o súmmo</i>	<i>e stúdio, devóte,</i>
<i>péctore tóto.</i>	

<i>Beáte Iohánis, [...?]</i>	<i>...?</i>
<i>sé deleáris plúra</i>	<i>nóst[...?]sa,</i>
<i>sé cognoscámu(s) {in?}quíd nos</i>	<i>[...?] in paradísi</i>
<i>vitális régna.</i>	

Tekst je dakle podijeljen na dvije strofe od po tri dulja i kratkog završnog stiha. Tri dulja stiha prve kitice daju se podijeliti, jednako kao i civilski natpis, na po dva polustiha. Pri tom prva dva *desna* polustiha, *almóqueque baptistério // Maurícius epíscop(us)*, imaju *jednak* broj slogova, po osam, i *isti* raspored naglasaka, na drugom i šestom slogu! Treći desni polustih (*e stúdio, devóte*) kraći je za jedan slog, ali i on ima isti raspored naglasaka. Što se tiče *lijeve* strane, prvi i treći polustih imaju po sedam slogova (*Hoc tígmen lucéfluo // ó[bt]uli D(é)o súmmo*), a drugi je nepotpun zbog oštećenja i ima pet slogova (*dígno mármore [...?]*). Više je nego moguće da je i on bio sastavljen od sedam slogova. Nedostajala bi mu dakle dvosložna riječ, zacijelo prije *factum* (ili neka s još više slova) nego *ego*, budući da je, po procjeni na početku ovog teksta, na izgubljenom komadu kamena moralo biti mjesta za desetak slovnih znakova.

Ako takva interpretacija pogađa namjere autora, prva bi se strofa sastojala od tri lijeva polustiha od sedam slogova, od dva desna polustiha od osam i jednog od sedam slogova,

¹⁰⁹ Vidjeti Dodatak I na kraju knjige.

kojima bi se, svim trima, naglasci potpuno podudarali. Na kraju bi bio kratak zaglavni stih od pet slogova. Teško da se tu može govoriti o slučajnosti.

Što je međutim s drugom strofom? Pri predloženom rasporedu, prvi lijevi polustih (*Beáte Iohánis, ...?*) ima šest slogova, a u naglascima podudara se s prvim lijevim iz prve strofe (*Hoc tígmen lucéfluo*). Za njihovu potpunu ritmičku istovjetnost nedostaje mu samo posljednji slog. Dopunu je lako zamisliti budući da slijedi lakuna. Drugi i treći lijevi polustih (*sé deleáris plúra // sé cognoscámu(s) {in?} quíd nos*) imaju po sedam slogova, a naglaske iste kao treći lijevi polustih iz prve kitice (*ó[bt]uli D(é)o súmmo*), pod uvjetom da se *in* smatra viškom zbog zabune klesara, kako je predložio Cuscito. Na *desnoj* pak strani druge strofe jedini sačuvani komadić suvisla teksta jest posljednjih pet slogova trećeg polustiha (*[...?] in paradísi*), a oni se naglaskom poklapaju s odgovarajućim dijelom u prvoj strofi (*e stúdio, devóte*). Ako se prihvati Cuscitov raspored riječi i u zaglavnom stihu (*régna vitális* a ne obrnuto), onda je on također jednak i svojim slogovima i naglascima odgovarajućem stihu u prvoj strofi (*péctore tóto*).

Usporedba druge s prvom strofom pokazuje da su one mogle biti skladane na vrlo sličan način, u potpunoj silabičkoj i vrlo bliskoj akcenatskoj podudarnosti. Ali usporedba nije dovoljno uzela u račun činjenicu da u drugoj strofi *nedostaje čitav jedan luk*, na kojem je moralo biti petnaestak do dvadeset slogova, sudeći po broju slogova na lukovima sa sačuvanim cjelovitim tekstom i po tendenciji zgušnjavanja znakova što se ide bliže kraju ophoda oko ciborija (prvi luk: 10 slogova, treći: 15, četvrti: 18). A u tom slučaju nema onakva paralelizma između kitica. Druga je morala biti duža barem za čitav stih. (Nevjerojatnom se čini pomisao da je na nestalom luku iz nekog razloga bilo *manje* znakova / slogova / teksta). Ako je izgubljeni redak bio, kako smo predložili, peti po redu, nastavljao bi se na prvi, nepotpuni polustih druge kitice (*Beáte Iohánis...*) i morao zauzimati i desni polustih (ukupno 9 slogova), te zajedno s lakunom ispred *se delearis* tvoriti čitav sljedeći stih (još 15 slogova, pri čemu bi ih nekoliko otpalo na lakunu). To bi izgledalo ovako, s tim što su nedostajući slogovi označeni znakom x:

<i>Beáte Iohánis, [x</i>	x x x x x x x x
<i>x x x x x x x</i>	x x x x x x x x]
<i>sé deleáris plúra</i>	<i>nóst[...?]sa,</i>
<i>sé cognoscámu(s) {in?} quíd nos</i>	<i>[...?] in paradísi</i>
<i>vitális régna.</i>	

Tako ne bi bila poremećena slogovna sukladnost između stihova prve i druge strofe. Druga bi imala stih više; a ne vidim kako bi se uklonila ta asimetrija.

Od Cuscitovih i naših prijedloga za popunu, u takvu shemu po broju bi se slogova uklapali potcrtani, a po naglascima, potcrtani i masno tiskani dijelovi:

<i>Beáte Iohánis, [x</i>	x x x x x <u><i>aspérgas?</i></u>
<i>x x x x x x x</i>	x x <u><i>eríli me róre?</i></u>]
<i>sé deleáris plúra</i>	<i>nóst[ra crímina commís?]sa,</i>
<i>sé cognoscámu(s) {in?} quíd nos</i>	<i>[...?] in paradísi</i>
<i>vitális régna.</i>	

Na prednjoj strani ciborija, na tijelu lava postoji vjerojatno trag još jednoga kratkog zapisa drugom rukom, riječ *leo* okrenuta naopako, slično kao na nekim dalmatinskim spomenicima iz ranoga srednjeg vijeka.

Čitanje posvetnog natpisa oslanja se na rad G. Cuscita, koji je dobro protumačio smisao. No ima prostora za dalje korake i ponešto drugačije gledanje. Glavna je pažnja posvećena lakuni na početku petog luka, nastojanju da se na temelju tragova slova i ukupnog konteksta popuni praznina.

Neobičan i zagonetan čovjek Ivan Krstitelj, osobito po svom odnosu prema Isusu Kristu, zadavao je, izgleda, muke kršćanskim misliocima, jer se postavilo pitanje kako tumačiti njegovo opraštanje grijeha. Čini se da su zbog toga tu temu mimoilazili i pisci, a i ostali vjernici koji su se obraćali Sv. Ivanu. Može biti da zato i novigradski natpis treba drugačije tumačiti, tako da bi *Beate Iohannis* bio genitiv uklopljen u molbu koja bi bila upućena Bogu, jedinom u moći da briše ljudske pogreške. Ipak, neki su pjesnici prenosili evanđeoske izvještaje o Ivanovu ispiranju ljugâ, a pronađena je i jedna izravna analogija. Čini se da se biskup Mauricije također odlučio na takav rijedak zaziv. Naročito ako se uzme u obzir prijedlog za popunu lakune ... *herili me rore*, gdje se u izrazu “gospodareva rosa” zapravo podrazumijeva Božji autoritet u otpuštanju grijeha. Takvo čitanje podupirala bi donekle i biskupova sklonost prema biranu rječniku.

Što se tiče ritmičke organiziranosti, tekst je morao biti podijeljen u dvije strofe. Prva se sastojala od tri dulja stiha i jednog kratkog, završnog. Prva dva dulja stiha daju se podijeliti na polustihove od 7 + 8 slogova, treći na dva polustiha od 7 + 7 slogova. Svim desnim polustihovima naglasci se poklapaju. Druga kitica morala je imati četiri dulja stiha s istim brojem slogova i isti završni stih kao prva; naglasci na lijevoj strani dijelom se podudaraju s prvom kiticom, a desna je premalo sačuvana da bi se moglo govoriti o istovjetnosti s odgovarajućim dijelom prve strofe.

Arkada ciborija s imenom biskupa Mauricija iz Novigrada (foto: Z. Alajbeg)

Natpis prokonzula Grgura iz Zadra

¹¹⁰ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, 1962. - *Pojava predromaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; - Nada KLAJIĆ, I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976, str. 93.

¹¹¹ O jampskom dimetru u srednjem vijeku: D. NORBERG, *Introduction a l' étude de la versification Latine médiévale*, Stockholm, 1958, str. 69-71, 106-110, 122-123.

Tekst je (gotovo) potpuno sačuvan i razumljiv.¹¹⁰ Nije ga potrebno dopunjavati staklenim nogama. Sastavljen je od osam jampskih dimetara. Zahvaljujući uspjehu himana Sv. Ambrozija to je postao njihov najčešći stih. Izabrao ga je i pjesnik Grgurova natpisa, nametnuvši sebi čvrst formalni okvir. Strogo se držao pravilnoga jampskog ritma, oslonjenog na naglasak, što je pojava koja se zapaža od vremena Karolinga. Od sutona antike počinju se izbjegavati dvosložne riječi na kraju stiha, što je i naš pjesnik potpuno poštivao. Premda neki rado stavljaju odmor u sredini stiha, osobito u srednjem vijeku, zadarski versifikator nije mu bio sklon; postavio ga je samo u četvrtom i u šestom stiha, u kojem ga i nije mogao izbjeći jer Grgurovo ime svojom duljinom i naglaskom to ne omogućuje.¹¹¹

Pročelna stranica ciborija s natpisom prokonzula Grgura iz Zadra (foto: Z. Alajbeg)

FORINCEP PETRE INCEP CAELESTIS AVLAE CLAVIGER
 DEVOTIONIS SVSCIPAE MVNVSCVLV(m) Q(uod) VO(veram)
 PROCONSUL EGO INFIMVS GREGORIVS Q(ui) NOMINOR
 VT PIE MICHI CONFERAS PRO PARVIS M(a)G(na) (munera).¹¹²

+ O PRINCEPS PETRE PRINCIPVM
 CAELESTIS AVLAE CLAVIGER
 DEVOTIONIS SVSCIPAE
 MVNVSCVLV(m) Q(uod) VO(veram)
 PROCONSUL EGO INFIMVS
 GREGORIVS Q(ui) NOMINOR
 VT PIE MICHI CONFERAS
 PRO PARVIS M(a)G(na) (munera).¹¹²

Preveden je već nekoliko puta, a ovdje se, zbog njegove ljupkosti, samo dodaje još jedan prijevod.

Prijevod B. Glavičića:

+ O Petre, kneže knezova i rajskih dvora ključaru,
 odanosti mi primi ti, taj darak što obećah ja,
 prokonzul Grgur nezatni - tim imenom se nazivam -,
 a meni blaga srca daj, za malo, mnoga uzdarja!¹¹³

Prijevod Ž. Rapanića:

O Petre, prinče prinčeva, ključaru dvora nebeskih,
 odanog primi štovanja darak taj što ga obećah
 Prokonzul ja sam ponizni, Grgurom sebe nazivam,
 milosno da mi uzvratiš za malo mnogim darov'ma.¹¹⁴

Treći prijevod:

O Petre, prvi od prvih,
 ključaru dvora nebeskog,
 daj primi darak zavjetni,
 što bio sam obećao
 ja, namjesnik preponizni,
 kog Grgur zovu imenom;
 za mali dar milostivo
 uzvrati meni velikim.

¹¹² Premda nisam potanje istraživao jezik natpisa, vrijedi upozoriti na sličnu sintagmu iz pravnih ranosrednjovjekovnih formulara: J. PIRSON, *Merovingische und karolingische formuläre*, Heidelberg, 1913, str. 52 (*Cartula oblationis*, 24): ... *parba pro magnis offerimus munuscula*. (“...prinosimo male darke za velike”.)

¹¹³ Prijevod je izložen kraj ciborija u Arheološkom muzeju u Zadru.

¹¹⁴ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, str. 148. U drugom stihu prijevoda mora da je ritam greškom poremećen: umjesto “taj darak” trebalo bi biti obrnuto, “darak taj”. - J. BRATULIĆ, Hrvatska srednjovjekovna poezija latinskog jezičnog izraza, *Croatica*, god. XV, sv. 20/21, Zagreb, 1984, 7-26, objavio je prijevod u prozi uz sažet stilski komentar.

Stombrate

Natpis

Natpis je na četverostranu ciboriju tekao po lukovima prateći njihov polukružni oblik, i to s vanjske (A1-A4b) i s unutrašnje strane (B1a-B4), što bi činilo osam natpisnih polja. Ali dvije činjenice narušavaju tu idealnu simetriju: dio teksta (A4b) nalazi se i na uskom desnom *boku* jedne stranice (A3) te se stoga vidi na fasadi A4a, i čita se okomito, odozgo prema dolje; druga je posebnost to što se na jednom unutrašnjem luku jedna iznad druge nalaze *dvije* trake s tekstom (B1a i B1b).¹¹⁵

A1 + V[...] OMN[...] CPI · CO[...///...]OIT C[...///...]TE · TRINVM
A2 ...]IINIVB[...]T[...///...]HANIS · NECNE [...]SPIT[.]V[...
A3 ...]ALMIFICAE MARTHAЕ · CVNC[.]A · HA[.]C NOV[...]
CERNIT[...///
A4a? + TEMPO[...///...]VD:·V[...
A4b? ///...] · M[...]RI[...] OP[.]
B1a + HIC A[...///...]SI[.]IS · SPES[...]R ETE[...
B1b + QVES[...///...]SV[...]BNIX[...///...]A · CI[...///...]DOQ :·
B2 .]C A E[...///...]MPE HVL
B3 [.]IM[...///...]S · V[.] DVM [..]BSISTIMVS DI M[.]REMVR
VOLVNTAT[...
B4 ...]EITVI[.] Per FLV[...]R · VITA MEREAMVR [...]ER[...] C·
AM[.]N

¹¹⁵ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996; ciborij, crtež: str. 48-49; tekst: str. 50; fotografije: table III-VII.

¹¹⁶ Usp. HIERONIMUS, *Vulgata*, Psalmodum liber, 81 6 (u: The IntraText Digital Library): *ego dixi dii estis et filii Excelsi omnes vos*; Lamentationes 1, 12: *lamed o vos omnes qui transitis per viam, adtendite et videte...*; Job 17, 10 *igitur vos omnes convertimini et venite*; - ALCUINUS, *Epitaphium* (u: The IntraText Digital Library): *Quando legeritis, o vos omnes, orate pro eo*.

¹¹⁷ Pronašao sam ga samo kod tri pisca: AURELIUS CLEMENS PRUDENTIUS, *Peristephanon*, 3, 28; 3, 72; 11, 39; 13, 82. PAULINUS NOLANUS, 19, 331; AGNELUS RAVENNAS, *Liber pontificalis sive vitae pontificum Ravennatum*, 19, 29; u: The IntraText Digital Library. Ima je i Du Cangeov rječnik, (CHARLES DU FRESNE DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* : cum supplementis integris D. P. Carpenterii : adelungii, aliorum, suisque digesit G. A. L. Henschel : sequuntur glossarium Gallicum, tabulae, indices auctorum et rerum, dissertationes / conditum a Carolo du Fresne du Cange. Ed. nova, aucta pluribus verbis aliorum scriptorum / a Leopold Favre, Niort, 1883-1887, 10 sv.), sv. II, Niort, 1883, s. v.

Po svemu se čini da je jezična poruka podijeljena u dva dijela koja se razlikuju svojim položajem i svojim sadržajem. Jedna se polovica nalazi na vanjskim stranicama ciborija, a druga na unutarnjim. One bi i gramatički bili simetrične jer izgleda da se prvi, vanjski dio teksta sastoji od jedne dulje (A1-A3) i jedne kraće misli (A4a-A4b), onaj s unutarnje strane od jedne kraće (B1a) i jedne dulje (B1b-B4).

Vanjske stranice

+ V[...] OMN[...] - Zanimljivo je da na svim *očuvanim* počecima redaka (A1, A4a, B1a, B1b) stoji znak križa. To bi značilo da su slučajno spašeni upravo inicijalni dijelovi rečenica. Ili je križ majstoru bio ukras na čelu *svih* redaka?

Sam početak teksta uvjerljivo je rekonstruiran kao *vos omnes* (“vi svi”)¹¹⁶ i povezan s *cernit(...)* iz A3. Ta veza podupire s jedne strane čitanje *vos omnes* kao nominativa a ne akuzativa, a s druge *cernit(...)* kao 2. lica plurala, a ne možda 3. lica singulara. Odatle za razumijevanje proizlazi važan zaključak, da je na prva tri luka bila ispisana *jedna* misaona cjelina.

CPI * CO[...] - Vjerujem da je početno *C* zapravo desna strana slova *X* i da je Kristovo ime bilo napisano grčkim slovima kako je to i uobičajeno. Isto tako pitam nije li znak interpunkcije (*) ovdje ne radi toga da odvoji dvije riječi kao inače, nego u ulozi znaka kraćenja prethodne riječi, zapravo dijela riječi, koji bi zajedno sa sljedećim činio pojam *chr(isti)co[lae]* (“Kristovi štovatelji”). Ideja dolazi s Višeslavove krstionice, gdje ta riječ, koja se inače rijetko sreće u kršćanskih pisaca do 9. st.,¹¹⁷ jasno stoji, i to *upravo tako*

*Pročelna i desna bočna arkada ciborija
iz crkve Sv. Marte u Bijaćima
(foto: Z. Alajbeg)*

*Začetna i lijeva bočna arkada ciborija
iz crkve Sv. Marte u Bijaćima
(foto: Z. Alajbeg)*

pokraćena. S krstionicom je stombratski ciborij povezan i važnom zajedničkom, isto tako rijetkom riječi *Trinum*.¹¹⁸ Ako je prijedlog doista pogodno, imali bismo subjekt rečenice: *vos omnes christicolae*.

...*JDITC*[... - Teško razrješivo mjesto. Umjesto *D* možda je pisalo *O*. Ne vjerujem da je moglo biti *Q*, jer iza njega nema obaveznog *V*, a nema ni znaka pokraćivanja. Na prvom mjestu istaknuo bih da spoj *tc* u latinskom izgleda nemoguć, pa je između njih morala biti granica dviju riječi. Na lijevoj strani stoga ostaje *-dit* ili *-oit*, što po mom znanju može biti jedino glagolski završetak u 3. licu jednine. Pri tom bi *-oit* moglo biti jedino od *coit* ili *introit*. *Coire* se rabi u neprijelaznom značenju “skupljati se” ili u prijelaznom “stvarati”, “sklapati”. Uobičajen izraz u klasičnom latinskom je *coire societatem* (“sklapati društvo ili savez”), no on mi se ovdje ne čini upotrebljivim.

S introit, glagolom kojim započinje i misa,¹¹⁹ da se zamisliti, premda sintaktički pomalo nespretno, početak natpisa *V[os] omn[es] chri(sti)co[lae], quicumque intr[?]oit, c[...]* (“Vi svi Kristovi štovatelji, tkogod ulazi...”). Mjesta ime za petnaestak ili nešto više znakova, a u ovom prijedlogu ima ih 16.

Ako je pak posrijedi završetak ...*Jdit*, izbor glagola postaje mnogo širi te je spekulirati lakše, ali se smanjuje postotak sigurnosti.

Iza *C* vidi se oštećenje koje se može gledati i kao znak interpunkcije,¹²⁰ ali u našoj interpretaciji njoj ovdje ne bi bilo mjesta, nego bi s *C* morala početi nova riječ.

...*JTE* * *TRINVM* - Interpunkcija ovdje služi barem za to da razdvoji dvije riječi, a da li i nešto više od toga (sintaktičke ili ritmičke cjeline), nemoguće je procijeniti.

Trinum je kao imenica vrlo rijetka riječ, nisam je pronašao ni u suvremenim ni u ranijim kršćanskim tekstovima niti u rječnicima, pa to još jače upućuje na povezanost ciborija s Višeslavovom krstionicom. (Standardni pojam za Trojstvo je *trinitas*.) Najbliži je Pavao Đakon, koji rabi tu riječ kao pridjev: *deus simplex pariterque trine* (“Bože jedinstveni, jednako i trojni”),¹²¹ i ep Valter: *Personis trinus, vera deitate sed unus* (“osobama trojni, ali pravim božanstvom jedan”).¹²² I naše *trinum* moglo bi biti pridjev, ali je onda negdje zacijelo moralo stajati i *deum* (“trojnoga Boga”), na što bi se pridjev odnosio, kao kod Pavla Đakona. Zanimljivo je, međutim, da se na Višeslavovoj krstionici također nalazi u obliku pridjeva, sudeći po drugom pridjevu koji se s njim slaže, naime *P(er)HENNE(m)*, ali bez *Deum*, pa bi doslovan prijevod bio ne “... ispovijedajući vječno Trojstvo”, nego “... trojnoga, vječnoga”, ako nije posrijedi greška u kongruenciji imenice *trinum* i pridjeva *perhenne*, gdje bi ta riječ dobila suvišan nastavak *-m*.

Ovdje je pitanje u kojoj je *trinum* ulozi u rečenici. Ako je subjekt, onda bi joj ono ...*Jdit* trebalo biti predikat, a ako je objekt, onda kao predikat dolazi u obzir ...*Jte* kao ostatak glagola u 2. licu imperativa. Veće izgleda dajem Trojstvu u službi objekta, jer se time omogućuje poziv vjernicima na njegovo štovanje. Naime, ...*Jte* je najvjerojatnije imperativni nastavak. U slučaju kad bi *trinum* bilo subjekt, ...*Jdit* ili ...*Joit* moralo bi biti predikat, a to sigurno nije završetak ni imperativa ni konjunktiva, kojima se iskazuje poticaj na neki čin.¹²³

Negdje je također morao biti neki od atributa koji se redovito nalaze uz Trojstvo, kao što je upravi spomenuti *perennem* (“vječno”; Višeslavova krstionica), *vera* (“istinsko”; Kalistov ciborij), *immensa* (“neizmerno”; Pavao Đakon), *sancta* (“sveto”; misni obred, ujedno i najstandardniji). Pomišljam na *caeleste* (“nebesko”), u onoj praznini između

¹¹⁸ ...*VT EFFICIENTVR XPI(sti)COLE SALVBRIER CONFITENDO TRINV(m) P(er)HENNE(m)*; usp. Vedrana DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str 205; - Hrvati i Karolinzi, Katalog, Split, 2000, str. 310.

¹¹⁹ *Introibo ad altare Dei; ... ut ad Sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire*; <http://www.sacred-texts.com/chr/lmass/ord.htm>

¹²⁰ Tako V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici na tlu ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Magistarski rad, Split, 1991, str. 59.

¹²¹ PAULUS DIACONUS, *Carmina*, 7, 50, u: The IntraText Digital Library.

¹²² EKKEARDUS I. SANGALENSIS, *Waltharius Manaufortis*, pro, 3, u: The IntraText Digital Library; čini se da Ekkehard (oko 900-973), monah u St. Gallenu, zapravo nije autor, nego bi ep, jedan od najzanimljivijih i najvrednijih u srednjem vijeku, mogao biti iz 9. st. Usp. *Povijest svjetske književnosti*, II, (Srednjovjekovna latinska književnost: S. HOSU), Zagreb, 1977, str. 363-364.

¹²³ Usp. konjunktiv u cividalskom natpisu: ... *quos regat Trinitas vera*. (“... koje neka ravna istinsko Trojstvo.”)

...]DITC[... i ...]TE, gdje bi mogao stajati i sasvim lijevo (...]dit c[aeleste...]te trinum), što bi bilo bolje iz stilskih razloga, i desno (...]dit c[... caeles]te trinum). Ali sâmo (c)aeles(te) nije dovoljno dugo da popuni taj prostor od nekih osam mjesta, a s druge strane je predugo da uz njega bude još i neki glagol koji nedostaje, a koji bi počinjao s c[... ili završavao onim ...]te. Stoga treba potražiti prikladniji prijedlog ili odustati. Postoji jedan usamljen primjer kod Sv. Augustina, koji je dovoljno kratak i ima c- na početku, ali ne znam koliko je vjerojatan na ciboriju: *aeterna et vera et cara trinitas* (“vječno, istinsko i drago Trojstvo”).¹²⁴

...]IINIVB[... - Također teško mjesto. Najprije granice riječi; moguće su dvije osnovne varijante s jednom podvarijantom, ovisno o tome čita li se posljednje slovo kao *B* ili kao *V*:

1a ...]i in iub[...

1b ...]i in iuv[...

2 ...]ii nive[...

U prvoj varijanti prvo *i* bilo bi ostatak prethodne riječi, *in* bi bio prijedlog “u”, a *iub*-početak riječi koja je vjerojatno ovisila o *in* te morala biti u akuzativu ili ablativu. U obzir dolaze *iubar* (“žarka svjetlost nebeskih tjelesa”, “svijetlo nebesko tijelo”; “zvijezda”, osobito “danica”), zatim *iubilus* / *iubilum* (“klicanje”)¹²⁵ i *jubilaeus* (“jubilej”).¹²⁶ Kontekstu bi, čini mi se, najbolje odgovaralo *iubilus*, na način kako se upotrebljava u Starom zavjetu, gdje se redovito odnosi na slavljenje Boga.¹²⁷ Ovdje bi na tom mjestu bilo Trojstvo.

Može se, naravno, postaviti pitanje ne pripada li *in iub[ilo]...*? nastavku, a ne prethodnom tekstu. Protiv toga govorio bi, osim činjenice što je izraz najčešće usmjeren na Boga, i njegov uobičajen položaj *iza* glagola.¹²⁸

Tako bi se od dosadašnjega dao vrlo obzirno uspostaviti sljedeći smisao:

+ *V[os] omn[es] chri(sti)co[lae?, quicumque? intr?]oit, c[arum? lauda?]te trinum [...]i in iub[ilo]...*

¹²⁴ AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XI, XXVIII, u: The IntraText Digital Library.

¹²⁵ Usp. DU CANGE, s. v.

¹²⁶ Usp. ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiarum libri XX*, V, XXXVIII, u: The IntraText Digital Library; - HRABANUS MAURUS, *De rerum naturis*, 10, 1-15, u: The IntraText Digital Library; - DU CANGE, t. IV, s. v.; - *Thesaurus Linguae Latinae*, v. VII, 2, fasc. I, Leipzig, 1975, s. v. *iubeleus*.

¹²⁷ Usp. HIERONIMUS, *Vulgata*, 1Pa 15 (u: The IntraText Digital Library): 28 *deducebant arcam foederis Domini in iubilo*; 2Pa 15:14 *iuraveruntque Domino voce magna in iubilo*; Iob 33: 26 *et videbit faciem eius in iubilo*; Psa 32: 1-3 *laudate iusti Dominum rectos decet laudatio / confitemini Domino in cithara in psalterio decacordo cantate ei / cantate ei canticum novum diligenter psallite in iubilo*.

¹²⁸ Usp. primjere u prethodnoj bilješci.

¹²⁹ PAULUS DIACONUS, *Hymnus in honorem Sancti Iohannis Baptistae*, 33-36, u: The IntraText Digital Library.

“Vi svi Kristovi štovatelji, tko god ulazi, hvalite drago Trojstvo... klicanjem...” (?)

Umjesto *B* moglo je biti i *E*, a onda u obzir načelno dolaze riječi *iuvenis* (“mlad”), *juventus* (“mladost”) ili neka druga istoga korijena, no ne vidim kako bi se mogla uklopiti u cjelinu.

Što se tiče inačice ...]ii nive[...], gdje bi *nive* bio ablativ ili nepotpun akuzativ (bez *-m*) riječi *nix*, *nivis* (“snijeg”), ili prvi dio neke od njenih izvedenica - dakle, što se tiče te lekcije, ima jedno mjesto u Pavla Đakona, u *Himni u čast Svetog Ivana Krstitelja*¹²⁹ ispjevanoj u sapfičkoj strofi, koje glasi:

*O nimis felix meritique celsi
nesciens labem nivei pudoris,
prepotens martyr heremique cultor,
maxime vatium!*

“O odviše sretni i uzvišenih zasluga,
bez ljage na čednosti bijeloj kao snijeg,
presnažni mučenike i ljubitelju pustinje,
najveći od proroka!

Od nabrojanih odlika Svetog Ivana, čije se ime razabire upravo u neposrednom nastavku našeg natpisa, jedna je dakle i *niveus pudor*. Uistinu, velika je privlačnost zamisli o podudarnosti čuvenog pisca i zapisa na stombratskom kamenu. Međutim, kao prepreka pojavljuje se ostatak slova *S* ili *C* ili *T* iza ...]IINIVE[... , na razmaku velikom otprilike 4 slova, gdje jednostavno nema mjesta za 7 znakova: (*nive*)**i pudori**(*s*). Čini se također da ni mjesto za takav Krstiteljev atribut nije najzgodnije. Podrobnije o tome odmah niže, uz ime Sv. Ivana i Sv. Marte.

A2 ...]T[...///...]HANIS · NECNE [...]SPIT[.]...

A3 ...]ALMIFICAE MARTHAЕ · CVN[.] · HA[.]C
NOV[.] RNI[.]///

...]S[...]HANIS * - Ako je posljednjih pet slova dobro prepoznato kao *Johanis*, a na ciboriju to zvuči vrlo uvjerljivo, onda je posrijedi genitiv.¹³⁰ Ispred toga morao je biti jedan od obveznih Ivanovih atributa, *Baptistae*, *Praecursoris*, *beati*, *sancti*, ili možda neki manje običan, kao što je uz Martino ime rijedak pridjev *almificae*. Mjesta ima za 13-15 slova gledajući unatrag do onog ...]T[... , i dalje ispred toga za oko 4, kako je malo prije rečeno. Taj bi se prostor, dakle prva polovica luka, hipotetički mogao popuniti na sljedeći način: ...]i in iub[ilo e]t in [honore beati Io]hanis... Drugo *in* nije u zgradama jer se na tom mjestu vidi gornji dio dva okomita kraka usko jedan kraj drugoga, od kojih se za prvi s dosta sigurnosti može pretpostaviti kako je riječ o *I*, a za drugi s ne toliko uvjerenosti da je posrijedi *N*.

Umetanje *in honore* posljedica je potrebe genitiva *Iohanis* da ovisi o nekom nadređenom elementu. Predložen je najobičniji termin, budući da nije sačuvan nikakav trag koji bi pomogao pri užem izboru. A mjesto mu svakako treba tražiti ispred Krstiteljeva imena, ne zato što stilistika ne bi dopuštala postpoziciju, već zato što slijedi veznik *necne*. Veznikom se uvodi novi član rečenice, vjerojatno u istoj funkciji kao *in honore*, o kojem bi opet ovisio genitiv, ovaj put *almificae Marthae*.

* *NECNE* - Riječ je ovdje jamačno istoga značenja kao *necnon* (“i doista”),¹³¹ a važna je zato što upućuje na to da su oba svetačka imena mogla biti u istoj ulozi u rečenici.

Interpunkcija pak opet razdvaja dvije riječi, ali možda i dva veća rečenična dijela.

...]SPV[... - Mjesto je vrlo oštećeno, vide se samo nejasni gornji obrisi nekoliko slova, i upitno je koliko ima izgleda da su to baš ova tri navedena. Po mom očekivanju, tu bi se trebao nalaziti izraz paralelan pretpostavljenom *in honore* iz Ivanova skupa.

...]ALMIFICAE MARTHAЕ * - Ako je tekst uistinu bio skladan u heksametrima, o čemu se raspravlja na kraju članka, onda je *almificae Marthae* nužno morao biti *početak* jednoga od njih, zbog odnosa kakav je između riječi na ovom luku i ritmičkih jedinica u koje se one uklapaju. Bio bi to četvrti stih. No problem je to što bi za treći bilo premalo prostora. Heksametar bi u prosjeku zauzimao nešto više od 3/4, možda i 4/5 luka, sudeći po najsačuvanim, a za treći bi na raspolaganju bila samo polovica.

Premda bi *almificae Marthae* mogao biti dativ, mislim da je genitiv, jednako kao i *[Jo]hanis*, i da oba ovise o nekim izrazima poput *in honore(m)* (“u čast”), koji su se morali

¹³⁰ Nejasna mi je primjedba V. Delonga u *Katalog*, str. 187: “U sadržaju se raspoznaje ime sv. Ivana, zabilježeno u inačici *Iohanis*, sc. *sancti* ili *beati Iohanis*, umjesto *Iohannes*.” Ako se želi upozoriti na nepisanje geminate *nn*, zašto se ispravlja završno *-is* u *-es*?

¹³¹ DIVKOVIĆ, s. v. *nec*, I, 5; DU CANGE, t. V, 1885, s. v.

nalaziti ispred njihovih imena. Svetoj Marti u tu svrhu stoji na raspolaganju puno prostora, sve od *necne* na prethodnoj arkadi. Teško se domisliti što je tu moglo pisati.

Pridjev *almificus* vrlo je rijedak, pronašao sam ga samo u jednoga pisca,¹³² a *Thesaurus linguae Latinae* tumači kako je to “najnovija riječ”, navodeći još dva primjera. Iz nešto kasnijeg vremena i na arhitravu iz Biskupije.¹³³

CVNC[.JA * HA[.JC NOV[.. - Cuncta haec nova (“sve ovo novo”) kao objekt lijepo se slaže s glagolom *cernit[...]* u nastavku. Riječi se očigledno odnose na sam ciborij, ali možda, sudeći po *cuncta*, i na širu arhitektonsku cjelinu.

Interpunkcija dijeli dvije blisko povezane riječi, te u ovom slučaju ne može biti govora o odvajanju većih sintaktičkih dijelova.

CERNIT[...] - Gramatički najvažnija riječ, koja je bila ili u 3. licu singulara indikativa prezenta (“gleda”), ili u 2. licu plurala indikativa (*cernitis* “gledate”, kao u Cividaleu) ili imperativa prezenta (*cernite* “gledajte”). Pluralni oblici, kako je već rečeno, imaju prednost jer omogućuju da se ta riječ poveže s početnim riječima prvoga retka *v(os) omn(es)*.

Kao nastavak s dobrim razlogom ponuđen je particip *dicata* (“posvećeno”),¹³⁴ a jednako bi mogao biti i *aedificata* (“sazdano”) ili sličan; u heksametar uklapao bi se *facta*.

A4a? + TEMPO[...//...JVD:·V[...

A4b? ...] · M[...RI[...] OP[.]

...] * M[...RI[...JOP[...] Upitnik se odnosi na redosljed čitanja retka A4b, koji je upisan na *boku* stranice. V. Delonga stavlja ga zajedno s prethodnom. No ne bi trebalo odbaciti mogućnost da smisaono pripada tekstu na A4b; to mi se čak čini vjerojatnijim, budući da toj stranici pripada i vizualno. Stoga sam ga stavio iza A4a.

+ *TEMPO[...* Početak retka (gotovo) nedvosmisleno ukazuje kako je riječ o dataciji spomenika.¹³⁵ Ona je mogla biti uklopljena u prethodnu rečenicu ili je možda bila i samostalna, ali je s njom svakako činila smisaono jedinstvo.

...JVD:·V[... - Na samom kraju luka prva dva slova najvjerojatnije su ostatak pokazne zamjenice *istud* (“to”) ili *illud* (“ono”). To bi podupirala i interpunkcija kao znak granice među riječima, sada u obliku tri točke postavljene tako da tvore trokut, iako nije sigurno, jer u blizini ima nekoliko oštećenja istoga oblika.

Postoji (tanka) mogućnost da se pretpostavljeno *istud* slaže s posljednjom riječi sljedećeg retka *OP[...]* ako se ona pročita kao *opus* (“djelo”). U tom slučaju datacija bi bila u obliku samostalne rečenice: *Tempore (NN factum est ist?)ud v(...) m(ise)ri(cors?) op(us?)*. “U vrijeme (vladara toga i toga načinjeno je?) to (milosrdno?) djelo?” Kao potpora u nekoj mjeri može poslužiti udaljenost zamjenice od imenice na Višeslavovoj krstionici: *Hoc Ioh(annes) pr(es)b(ite)r sub te(m)pore Vvissasclavo duci opus bene co(m)psit...*

Na vanjskom je dakle oplošju kamenog namještaja bilo kazano o onome što se *vidi*, dakle o vanjskim okolnostima samog čina, što je sagrađeno, komu i kada, u obliku poziva vjernicima na pobožno divljenje. U skladu sa svojim unutarnjim položajem preostali tekst govorio bi o stvarima vjere koje su dostupne duhovnim očima.

¹³² AGNELLUS RAVENAS, *Liber pontificalis sive vitae pontificum Ravennatum*, vers 20, u: The IntraText Digital Library.

¹³³ V. I, fasc. VIII, Leipzig, 1977, S. V.: “*Vox recentissima*. PS. VEN. FORT. carm. spur. 3,2 *Christus, nomine cuius in almifico semperque beato*. INSCR. christ. Rossi II, p. 286, 8, 3 *martirum ac virginum almificus chorus*.” Pseudo-Venancija Fortunata navodi i K. E. GEORGES, *Ausfühliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, 9. Auflage, 2. Band, Graz, 1951, s. v. - V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 73 i tab. XIII, 2.

¹³⁴ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 50. *Katalog*, str. 188.

¹³⁵ Usp. *Katalog* (V. DELONGA), str. 188-189.

Unutarnje stranice

B1a + HIC A[...//...]SI[...]IS· SPES[...]R· ETE[...]

+ HIC - Već ova prva riječ dovoljna je da se prepozna kako se tu iskazuje nauk o učinku svetog mjesta i obreda koji se u njemu vrši.¹³⁶ Značenje riječi bit će najprije “ovdje”, a manje vjerojatno “ovaj” ili, ako bi se čitalo *HI CA*..., “ovi”.

A[...]- Iza A vidi se okomita crta, koja dakle može biti slovo I ili bilo koje drugo s okomitom lijevom stranom (B, D, E, F, H, L, M, N, P, R), a kako je na jednom mjestu i C sastavljeno od dvije vodoravne i jedne okomite crte, moguće je da je u pravu V. Delonga sa svojim prijedlogom¹³⁷: “HIC A[ccipiant Spiritum Sanctum vel hic accipit gratiam?...]”

...]SI[...]IS * - Popuna Vedrane Delonga [chr]IS[tian]IS nije sasvim u suglasju sa stanjem na kamenu, jer se iza prvoga S vidi donji dio okomitoga kraka i na njegovu vrhu samo trokutasto proširenje toga kraka, koje je premaleno da bi bilo vodoravna crta slova T. No možda je T ispušteno zato što se radi o čestoj i dobro poznatoj riječi, premda se ne vidi znak skraćivanja. S druge strane, *christianis* se ne bi slagalo s njenim prethodnim prijedlogom (*accipiant / accipit*); u prijevodu to bi zvučalo ovako: “Ovdje primaju Duha Svetoga *kršćanima*“ ili “Ovdje prima milost *kršćanima*“. Jedno od toga dvojega (naime ili *accipiant / accipit* ili *christianis*) neće biti ispravno.

Prema ostacima koji se razabiru nije nemoguće da su se na oštećenom dijelu nalazila slova AV, što zajedno s dva vidljiva čini *avis* (“ptica”). Ne bi bilo sasvim nevjerojatno da je autor teksta ovdje parafrazirao psalam 123, 7: *anima nostra quasi avis erepta est de laqueo venantium...* (“naša duša kao ptica oteta je iz zamke lovaca...”). Mislim da slika odgovara ambijentu i nauku o krštenju. Morala je, jamačno, biti prilagođena novim potrebama, pa bi prijedlog (dakako, sasvim uvjetno) glasilo: *Hic a(nima eripitur de laqueo qua?)si avis...* Problem je međutim to što ima nešto više znakova (22-23) nego mjesta (po procjeni oko 15). Možda se i to da prevladati, kako će biti pokazano nešto dalje u nastavku.

Poteškoća je naoko i to što se lijevo od S u pretpostavljenom QVA?SI vidi gornji dio okomitoga kraka; stoga može biti od I, N, H ili M, ali nije isključeno ni A, jer je crta ipak donekle nagnuta. S prilagođavanjem okomite osi slova obliki luka klesar je i inače imao dosta poteškoća.

Čini se uz to da na oštećenju između SI i IS nije nezamisliva ni kombinacija ON, što bi zajedno bilo *-sionis*, genitivni završetak brojnih latinskih imenica, npr. *promis(s)io* (“obećanje”) ili *remis(s)io* (“otpuštenje”), koje bi značenjem bile prikladne u konkretnom duhovnom okružju.

SPES[...]R - P je sumnjivo, načelno bi u obzir dolazilo i R, no kako u latinskom nema riječi koja bi počinjala slovima *sr-*, to dvojba zapravo nije stvarna. Pravo je pitanje je li četvrti znak C ili S. *Spes* (“nada”) u kontekstu krštenja lako je zamisliva. Ako bi *christianis* bilo ipak moguće, dale bi se spojiti tri osnovne riječi u ovome retku: *Hic... christianis... spes...* (“Ovdje... kršćanima... nada...”). Onda bi se i R iza praznine, u kojoj ima mjesta za 4-5 znakova, moglo shvatiti kao završetak pasivnog nastavka *-tur* i pomišljati na neki glagol sa značenjem “rađa se” ili sličnim. Neriješeno međutim ostaje ono slovo iza SPES, od kojega se vidi samo gornji kraj lijevog kraka, i prva je

¹³⁶ Usp. opet Višeslavovu krstionicu (v. gore, bilj. 3): *Hec fons ne(m)pe sum(m?)it infirmos... Hic expiant scelera sua...*

¹³⁷ *Katalog*, str. 189.

pomisao da je to *V*, a koje bi morale biti prvo slovo pretpostavljenoga glagola u pasivu. Ne znam koji bi to glagol mogao biti. Međutim, ako se znak pročita kao *N*, jer ga pisac ponekad stvarno piše tako da kosa crta prelazi vrh lijevog okomitog kraka, (npr. A1: *trinum*; A2: *(Io)hanis; necne*), onda je lako tu zamisliti *nascitur* (“rađa se”), jedino što je prostor malo pretijesan, jer bi morao prihvatiti 6 slova. No moguće je da je klesar uštedio, pišući malo *I* ispod *T*, slično kao u B3, u *(su)bsistimus*.

* *ETE*[...] - U praznini iza ova tri slova ima mjesta za oko 10 znakova, s tim što treba oduzeti neispisan prostor veličine jednog do dva slova, koji se vidi na sačuvanom kraju luka.

ETE se može čitati:

1. kao *e te*(...): dakle, prijedlog *e* (“iz”) i *te*- kao početak neke nove riječi;
2. kao *et e*(...): veznik *et* (“i”) a *e*(-) kao prijedlog ili početak druge riječi; između *T* i *E* je inače nešto veći razmak, ali on tu slabo pomaže, budući da se sličan nalazi npr. između *R* i *N* u pouzdano jednoj riječi *CERNIT* (A3);
3. kao *ete*(...): početak neke riječi; prema rječniku, na raspolaganju su *etenim* (“naime”) ili, u našem kontekstu zacijelo najvjerojatnije, pridjev *(a)eternus* (“vječan”) odn. imenica *(a)eternitas* (“vječnost”). U genitivu *(a)eternitatis*, koji i po broju znakova odgovara raspoloživu prostoru, ona bi dobro pristajala uza *spes*, što bi, dakle, značilo “nada u vječnost”.

Kad bismo željeli čitav redak misaono ujediniti, mogli bismo ispustiti psalamski *eripitur*, što dobro dolazi jer, kako je kazano, za nj zapravo nema mjesta, a *SPES*[...]JR čitati kao *spe s[urgitu]r*. Umjesto *surgere* može se zamisliti i neki drugi odgovarajući glagol koji započinje slovima *su*-. Ishod bi dakle bio:

Hic a[nima de laqueo qua?]si avis spe su[rgitu?]r (a)ete[rnitatis?]

“Ovdje se duša iz zamke kao ptica uzdiže s nadom u vječnost.”(?)

Ili možda, u slučaju da se ono ...*SI*[...]JR pročita kao *promis*[si[on]is:

Hic a[nima... Dei prom?]i(s)si[on?]is spe s[urgitu?]r e te[nebris?].

“Ovdje se duša s nadom u Božje obećanje uzdiže iz tmina.”

Smisao prve unutarnje rečenice bio bi pouka o djelovanju sakramenta. Druga i dulja oblikovana je u obliku pobožna zaziva:

B1b + *QVES*[...//...]SV[...]*BNIX*[...//...]A (·?) C[...//...]DOQ :·

B2 .*JCA E*[...//...]MpE HVL

B3 [.]*JIM*[...//...]S·V[.] DVM[.]*B SISTIMVS DI*
M[.]*RE MVR VOLVNTAT*[...]

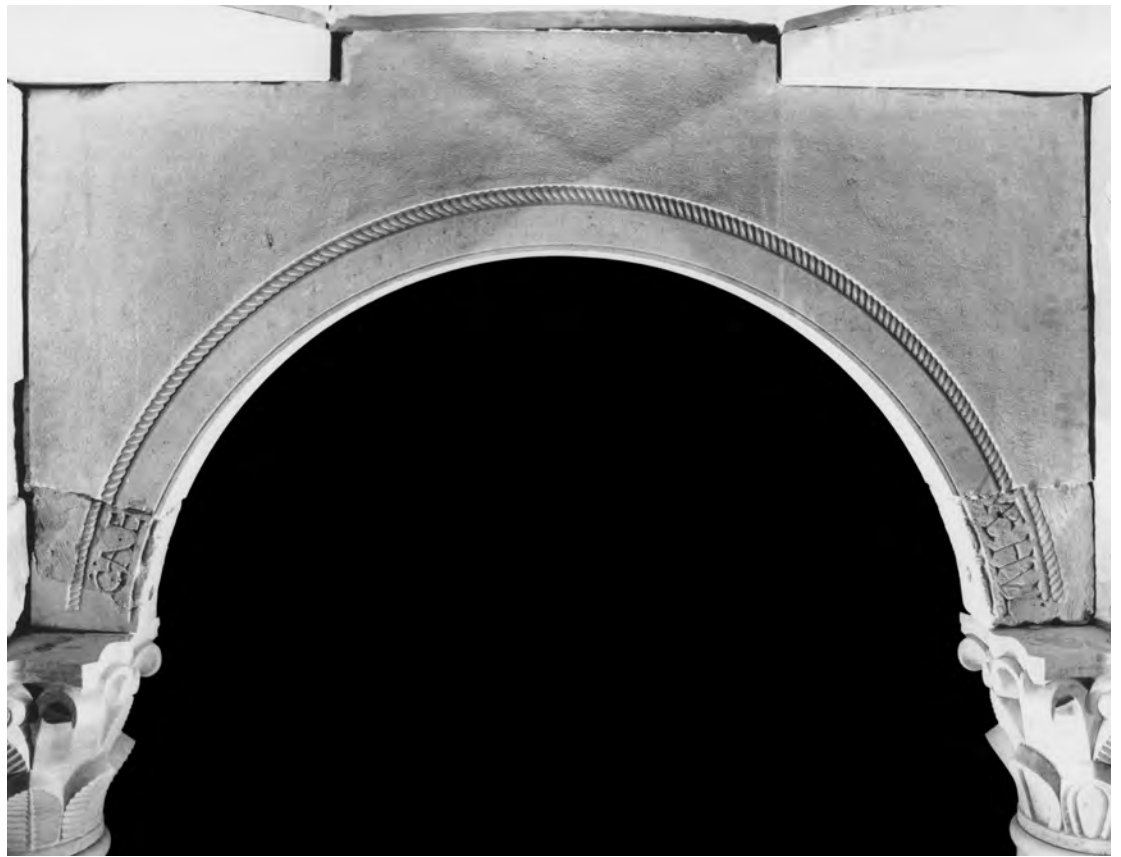
B4 ...*J EITVI*[.] Per *FLV*[...]R·VITA
MEREAMVR[...]ER[...]*C· AM*[...]N

+ *QVES*[...//...]SV[...]- Na ...*su*[...] vratit ćemo se pri obradi posljednjeg retka.

Ques[...] pak bjelodano upućuje na to da slijedi molitva. Vjerojatno je riječ o 1. licu množine *qu(a)esumus*, koje taj nepotpuni glagol, uz 1. lice jednine, jedino i ima, a i u nastavku se sreću glagoli u istom licu, *[su]bsistimus*, [*?*]...*Jemur* i *mereamur*, što onda u gramatički i misaoni sklop ujedinijuje sva četiri posljednja retka.

Qu(a)esumus obično dolazi u rečenici kao umetnuta riječ ili je s nastavkom povezan veznikom *ut* (“da”).¹³⁸ Za *ut* zgodno je mjesto u B3 ispred *dum* (“dok”), gdje se već i vidi

¹³⁸ Npr. u misnom obredu; usp. <http://www.sacred-texts.com/chr/mass/ord.htm>, passim.

*Unutrašnje stranice dviju arkada
ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima
(foto: Z. Alajbeg)*

*Unutrašnje stranice dviju arkada
ciborija iz crkve Sv. Marte u Bijaćima
(foto: Z. Alajbeg)*

slovo *V*; iza njega je kamen oštećen u duljini upravo jednog slova, a ispred *V* nalazi se interpunkcija koja se u opisanoj konstelaciji svakako može protumačiti kao razmak među dvjema riječima. Uz veznik *ut* obvezatno stoji konjunktiv, što je ovdje nedvojbeno *mereamur*. U tom slučaju imali bismo osnovni kostur: “Molimo ... da ... zaslužimo ...”

Iza *quaesumus* nalazi se praznina od 12-13 slovnih mjesta.

...]*BNIX*[... - V. Delonga daje tri prijedloga: “[*ob*]*NIX*[*e* vel *subnixe*, *enixe*...” Posljednji mislim da se može zanemariti jer se na luku dovoljno jasno vidi desni dio slova *B*. Ostaje *obnixe* (“sa svom silom”, “revno”) ili *subnixe*, oblik koji u klasičnom latinskom ne navode rječnici, a nisam ga pronašao ni u kasnijoj literaturi koju sam za ovu priliku pretraživao i naveo u bilješkama. To, dakako, nije jamstvo da nije korišten. Smatram, međutim, da izbor treba proširiti u drugom pravcu. Nema pravog razloga da se ne uzmu u obzir i *pridjevi* od kojih su ti prilozni izvedeni, dakle *obnixus* (“postojan”, “nepokolebljiv”) i *subnixus* (“uprt, prislonjen na što; naslanjajući se, uzdajući se, prkoseći čim”),¹³⁹ i to u nominativu množine, da bi bili u skladu s *qu(a)esumus*. Ako je bilo zapisano *obnixi*, *obnixe* ili možda ipak *subnixe*, pri eventualnoj rekonstrukciji nedostajućeg konteksta možemo se oslanjati samo na njihovo značenje. Ali ako se radi o obliku *subnixi*, onda ima još jedno svojstvo te riječi koje bi moglo biti od pomoći. To je činjenica da uz taj particip redovito dolazi ablativ, koji pokazuje *o što* je tko oslonjen ili *u što* se uzda.

...]*A**C[...]*DOQ* ∴ - Završetak *-doq* bez velike nedoumice čita se kao ablativ neke riječi *o* deklinacije i pokraćeni veznik *que*. Ablativ se odmah nudi kao veza sa *su]bnix[i?*. To bi moglo biti nešto čime “poduprti molimo”. Pitanje je što bi povezivao veznik *-q(ue)*. Čini se da su vidljive dvije mogućnosti. Bio bi spona između *dva potpornja* o koja se oslanjamo, između *-doq(ue)* i još nečega. Tu je prva pomisao ono slovo *A* na početku isječka, koje izgleda kao završno slovo neke riječi, jer se iza njega, doduše nesigurno, nazire znak interpunkcije. A to opet može biti ablativni završetak. Onda bi kostur misli sad glasio: *Qu(a)es[umus... su]bnix[i ...]a c[...]*oque*.. ut... mereamur...* “Molimo..., poduprti o ...? i o ...?, ... da zaslužimo...”

Druga je mogućnost da *-q(ue)* povezuje riječ koja je završavala na *-do* sa *su]bnix[i?*, te bi obje bile u *istoj* funkciji, a tu bi *-do* bio završetak najvjerojatnije nekoga gerunda sa srodnim značenjem, npr. *confidendo*, “pouzdaajući se u...?” Nije vjerojatno da je taj glagol počinjao onim *C[...*, jer bi bio malo predug. Do ...]*doq(ue)* naime ima mjesta za nešto više od 10 slova.

.]*C*'*AE*[... - Zagonetno mjesto zbog nekoliko znakova ili oštećenja oko slova. Dva koja se nalaze iznad *C* izgledaju kao znakovi skraćivanja. Nešto manja točka između *A* i *E* možda je znak razdvajanja između riječi, a možda je oštećenje kao i ono unutar *C*. To je vjerojatno i crtica između *C* i *A*, kakve nema na ostatku natpisa i ne znam što bi drugo mogla biti. Polazeći od znakova pokrate iznad *C* kao najizrazitijih i već identificiranih kao klesarova osobina, pretpostavljam da se radi o *SAN]C(t)A*, ili *SAN]C(t)AE* ako se uzme u obzir i *E* usprkos nešto malo većoj udaljenosti od *A*. Bojažljivi argument za genitiv *sanctae* jest to što se sintaktički može povezati s također pretpostavljenim ablativom ovisnim o *subnixi*. Prepričana ta konstrukcija izgledala bi ovako: “... poduprti tim i tim svojstvom nekoga ili nečega *svetoga*...” Sveto bi moglo biti neko božansko svojstvo, možda nešto drugo

¹³⁹ DIVKOVIĆ, ss. vv.

(Crkva?), ali i naša svetica Marta; a onda bi bilo logično očekivati i Svetoga Ivana, u praznini luka koji je gotovo u cijelosti izgubljen.

...*JMpE* - Čini se da je posrijedi riječ *nempe* (“naime”),¹⁴⁰ no neobično napisana: unutar slova *m* nalazi se znak koji bi morao upućivati na pokratu, ali je pitanje što se u tom slučaju krati, budući da *p* postoji, napisano je unutar *e*.

HVL´[.JIM[... - Posrijedi je zacijelo riječ *hu(mi)l[l]im[e...]*,¹⁴¹ (“najponiznije”). Vidljiv je znak pokrate iza *L, I* je dosta koso, *M* neobično, sa zaobljenim lijevim vrhom, slično kao u *AM[.N]*. Smisao odgovara uz *quaesumus* i to je najbolji potporanj.

...*JS* * Nije moguće išta suvislo reći o ovom završetku riječi.

V[.] - To je, jamačno, ostatak onoga *ut* koje se očekuje iza *qu(a)esumus*.

DVM[.JBSISTIMVS - Bez dvojbe vremenska rečenica *dum subsistimus* (“dok postojimo”, “dok živimo”), umetnuta u osnovnu misao *quaesumus... ut... mereamur*. Kad se i ona uvrsti u prethodno, dobije se:

“Molimo... poduprti (tim i tim svojstvom ili djelom?) Svete? (Marte i svetoga Ivana?)... naime najponiznije... da, dok postojimo, ... zaslužimo...”

Nakon toga ima nekoliko na prvi pogled čvrstih uporišta, ali istovremeno sabotirajućih detalja, tako da nisam uspio naći prijedlog cjelovita rješenja.

DI M[.JREMVR VOLVNTAT[... - Budući da između *dum subsistimus* i *m(...)**remur* (a to je bez sumnje 1. lice množine pasivnog oblika nekog glagola) nema nekog nezavisnog veznika koji bi ukazivao da je *m(...)**remur* dio vremenske rečenice, onda to mora biti ostatak nekog glagola u konjunktivu ovisnom o *quaesumus, ut...* kao što je to i *mereamur*. Na početku je slovo *M*, eventualno *IN*, onda praznina za 1-2 slova, od kojih je drugo moralo biti *R*, budući da se vidi ostatak desne kose crte. Pri identifikaciji glagola pomaže to što mora pripadati 1. konjugaciji, (pod uvjetom da je doista konjunktiv). U obzir bi došli *m[i?]remur* (“divimo se”), *m(o?)remur* (“ostajemo”, “boravimo”) ili *m[u?]remur* (“obzidani, opasani, oboružani smo”). Pri odluci pomaže kontekst, osobito prethodna riječ *d(e)i* i sljedeća, koja usprkos teškoj čitljivosti bez sumnje glasi *voluntat(e?)*, dakle, “Božjom voljom”, sintagma koja se bezbroj puta javlja u Svetom pismu i ostalim kršćanskim spisima. Pitanje je samo je li ovisna o glagolu izravno ili neizravno.

Mislim da se *miremur* slabije uklapa nego *moremur*. Ali i “molimo da *boravimo / ostanemo* (na zemlji) Božjom voljom” može izgledati protuslovno u sebi, jer vjernik svakako ostaje po Božjoj volji. Međutim, to se može shvatiti i kao odricanje od želje za životom po vlastitim zamislima i prepuštanje Bogu, kao što je Krist doduše molio da ga mimoide čaša, ali dajući prednost očevoj volji. Ipak, za konstrukciju “da... boravimo po Božjoj volji” nisam našao analogiju. Ako je to doista bilo tako zamišljeno i napisano, onda treba napomenuti da je smisao rečenice zaokružen i da je odmah iza nje morao biti veznik (sastavni ili namjerni ili jedan i drugi) koji bi je povezao sa sljedećom iste vrste: *ut... dei moremur voluntate et/ut... mereamur* (“da... boravimo po Božjoj volji” i / da... zaslužimo...”).

¹⁴⁰ *Katalog*, (V. DELONGA) str. 188.

¹⁴¹ *Katalog*, (V. DELONGA) str. 189.

No čini mi se, da bi bolje odgovarao glagol *murare*, “obzidati”, “opasati”, premda je on u antici potvrđen samo u participu i redovito u vezi s imenicom “grad”.¹⁴² Ali Sveti Augustin poslužio se njime u prenesenom značenju koje i ovdje dobro prijanja. Kad se priključi ostalom tekstu, to bi izgledalo ovako:

“Molimo... poduprti... i pouzdajući se u (pomoć?) Svete? (Marte i Svetoga Ivana?)... da, dok postojimo, budemo opasani Božjom voljom... da zaslužimo...”, / “... da, dok postojimo, po Božjoj volji budemo opasani (nečim drugim?)... da zaslužimo...”

Pojmovi gotovo neupitne sintagme *dei voluntate* razdvojeni su dvjema (ili, jednako kao na samom kraju natpisa, trima?) točkama. Stoga bi to trebala biti interpunkcija, i to prava, a ne samo razmak među riječima. Nužno bi bilo stoga zaključiti da je stavljena pogrešno iza *dei* umjesto ispred, ili da jednostavno ne razumijemo o čemu se radi. No rješenje pruža pretpostavka kako je zacijelo riječ o ritmičkim cezurama između polustihova i stihova, kao na civilskom natpisu. (O tome dalje u nastavku.)

Imalo bi smisla povezati *d(e)i voluntat[e... i s dum [su]bsistimus* (“dok postojimo po božjoj volji), ali je *voluntate* predaleko od *subsistimus*, čak iza drugog glagola, što se protivi takvu čitanju.

...]EITVI[.] Per FLV[...]C - (*Per*) flu- otrpve asocira na *flumen*. U krstioničkom kontekstu to izgleda vrlo prihvatljivo. Ali, na kraju oštećenja u kojem ima mjesta za tri slova, dakle za *flu[me]n*, ostatak je slova *C*, eventualno *R*! Pomišljam i na *Q*, što bi bilo najzgodnije, jer zauzima samo jedno mjesto, a zastupao bi čitavu riječ, veznik *que*, ali ne vidi se njegov desni obli dio koji bi se trebao vidjeti, prosuđujući prema onom *Q* na kraju B1b. *X* bi također moglo biti uključeno u ponudu po obliku ostatka, ali ne vidim kako bi se uklopilo po smislu.

Prva skupina slova čini mi se da se može čitati na dva načina, tako da se u *...ITV...* prepoznaje neka riječ s korijenom glagola *ire* (“ići”), kao što je *itur* (“*ide se*”), *ituri* (particip futura) ili *itum* (“put”). Oštećenje iza *ITV* dopušta takvo čitanje, gdje ima mjesta za jedan znak, a vidi se okomit lijevi krak, što, uzevši u obzir i suvislost, može biti od *I*, *M* ili *R*.

Drugi način diobe slova jest: *... JEI TVI...* Tu bi vrlo lijepo pristao prijedlog *...[put]ei tui p(er) flu[enta]* (“... po vodi tvoga zdenca...”), zasnovan na parafrazi prekrasne biblijske slike.¹⁴³ Ali tu su čak četiri slova koja bi trebalo smjestiti u prazninu, a na kraju opet čeka *C* ili *R*. Mogla bi ga spasiti ideja o pokraćivanju, npr. *flu[(en)ta...]*. Ostali su primjeri skraćenih riječi na natpisu: *chr(isti)col[ae?]*, *...]doq(ue)*, *[s?](an?)c(t)ae*, *[ne?]m(p?)e*, *hu(mi?)l[l?]im?[e?]*, *p(er)*. Pri tom bi *hu(mi?)l[l?]im?[e?]* zacijelo bio najbliži, jer je i on, kako se čini, izgubio srednji slog, a nije, kao ni *fluenta*, toliko uobičajena riječ poput religioznih pojmova *christi-(colae?)* i *sanctae* ili svakodnevnih čestica, veznika *-que* i prefiksa *per*. U slučaju takva pokraćivanja u nastavku je morao slijediti veznik *a?]c* (“i”) ili pokazna zamjenica, zacijelo u liku *ha?]c*.

Usprkos rastućoj nesigurnosti daljeg razmišljanja, upitao ćemo se kamo bi mogao pripadati izričaj “po vodi tvoga zdenca”. Pogled u lijevo povezao bi ga s: *dei m[o?]remur / m[u?]remur voluntate*. Odatle bi proizašle dvije varijante, ovisno o izboru glagola *m[o?]remur / m[u?]remur*:

“... da, dok postojimo, Božjom voljom boravimo... uz pomoć vode tvoga zdenca... i... zaslužimo...”;

¹⁴² *Vulgata*, 9 primjera, vidjeti: HIERONYMUS, *Vulgata*, Num. 13: 29; Deu 9: 1; 2Pa 8: 5; 11: 5; 16: 4; 17: 12; Ecl 28: 17 itd., u: The IntraText Digital Library; - LEWIS-SHORT, s. v.; - GEORGES, *Ausfühliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, 9. Auflage, 2. Band, Graz, 1951, uz konkretna značenja navodi i jedno preneseno (Augustin, serm. 294, 7): *adversus sagittas ratiocinationum tuarum muratus assisto*. (“Pristupam oboružan protiv strelica tvojih zaključaka.”) - DU CANGE, s. v., navodi njegovu kasniju porabu, ali u značenjima “utvrditi, zatvoriti”; “pribiti na zid, raspeti”; “zatvoriti među zidove, u zatvor”.

¹⁴³ HIERONYMUS, *Vulgata*, Pro 5: 15, u: The IntraText Digital Library. Da se riječ rabi za oznaku krsne vode, i to s istim prijedlogom *per* i u vrlo sličnu kontekstu zadobivanja nebeske nagrade, neka pokaže Hraban Maur, *De rerum naturis*, 3, 1 (u: The IntraText Digital Library): *Hic quoque per fluenta baptismatis populum suum in terram ecclesiae introducens uitae aeternae electis suis dedit promissionem, et terrigenas fecit esse caeli colas*. (“Uvodeći svoj narod preko vode krštenja u zemlju crkve on je - sc. Krist - dao izabranima obećanje vječnoga života i učinio da rođeni na zemlji budu žitelji neba.”)

ili: “da, dok postojimo, budemo po Božjoj volji opasani (utvrđeni) *pomoću vode* (ili: *vodom*) *tvoga zdenca... i... zaslužimo...*”. *Fluenta* bi dakle bilo sredstvo glagola *m[o?]remur* / *m[u?]remur*. Čini se da je druga varijanta manje hrapava.

Ako pak *fluenta* povežemo s desnom stranom, s glagolom *mereamur*, onda se izlučuje smisao:

“... da, dok postojimo, budemo opasani Božjom voljom *i...* po vodi tvoga zdenca... zaslužimo...”

U toj varijanti *dei voluntate* sredstvo je gl. *muremur*, a *putei tui per fluenta* sredstvo je glagola *mereamur*. Zato ono *?]c* ne bi odgovaralo kao veznik *a]c* nego kao zamjenica *ha]c*: *ut, dum subsistimus, dei muremur voluntate et ... putei tui per fluenta hac vita mereamur...* (“... da, dok postojimo, budemo opasani Božjom voljom *i...* po vodi tvoga zdenca *ovim* životom zaslužimo...”

Pitam se treba li razmotriti i čitanje *...]E ITVRI Per FLV[(me)N...* u značenju “hoteći ići preko rijeke” ili “idući preko rijeke” odnosno “idući rijekom”. Kao da manje odgovara krsnom zdencu.

Gradeći dalje ovu kulu od karata sad bismo dakle stigli do:

“Molimo... poduprti...? i pouzdajući se u (pomoć?) Svete (Marte i Svetoga Ivana?)... da, dok postojimo, budemo opasani Božjom voljom... i po vodi tvoga zdenca *ovim* životom zaslužimo...” / “... da, dok postojimo, po Božjoj volji budemo opasani (nečim drugim?) i po vodi tvoga zdenca *ovim* životom zaslužimo...”

U lekciji *...put?]ei tui* susrećemo se s pitanjem kome se obraća zamjenica za 2. lice *tui* (“tvoga”). Navodi nas na pomisao da je iza *qu(a)esumus* morao biti vokativ *Christe* / *[te Christe Ie]su* ili neki drugi Kristov atribut.

* *VITA* - Dopuna glagola *mereamur* gotovo sigurno je *vita*. Ali, riječi *vita* nedostaje završno *m* da bi se potpuno uklapala u konstrukciju. “Život” ćemo spasiti tako što ćemo reći da bi to bila pogreška uvjetovana time što sljedeća riječ počinje istim glasom (*mereamur*), ili je možda slovo izostavljeno uslijed jezičnih uzusa toga doba. (Za razliku od *vita, dum* ima *m* na kraju.) Ili je pak u funkciji znaka pokraćivanja to što je ovdje jedini put desni krak slova *A* produžen prema gore tako da se spaja s desnim vodoravnim krakom slova *T*?

[...]ER[...] Ništa logičnije ni lakše nego u prva dva slova vidjeti *aeternam*, neizbježni atribut imenice *vita*. Ali protivi se opet ostatak posljednjeg slova koji nikako ne bi mogao pripadati slovu *M*, nego najprije slovu *T*, budući da se vidi gornji desni kraj vodoravne crte, ili možda slovu *C*, eventualno *S*. *Aeternam* se može održati tako da se ostatak vodoravne crte protumači kao znak pokrate iza *aeterna*, no problem je što bi to bio jedini takav slučaj na sačuvanim dijelovima natpisa.

AM[.]N Na kraju molitve uvijek stoji *amen*. Ali drugo slovo koje bi trebalo biti *M*, razlikuje se od svih drugih *M* osim onoga u *hu(mi)l[?]lime*, koje je također oštećeno pa i upitno. Imaju, naime, lijevi vrh zaobljen, a ne šiljat. No kako se obje riječi po smislu izvrsno uklapaju u kontekst, bit će da je riječ o varijaciji koja se sreće i na drugim spomenicima.

Ritam

Upravo najbolje očuvani dio teksta bio bi najveći dokaz njegove ritmičke organiziranosti na klasičan način; radilo bi se o *heksametru*:

almifi/cae Mar/thae// cunc/ta haec nova/ cernit...

Nedostaju tri sloga; popuna bi po kvantiteti i smislu mogla glasiti npr. *cernit[e facta]*.

I sam početak poruke tvori pola sasvim pravilnog stiha (ili za jedan slog manje od polovice, ako je *co-* kratak slog):

Vos om/nes Chris/ti co...

Ali, *nikako* se ne uklapa (*su*)*bsistimus d(e)i!* Morali bismo pretpostaviti da je autor ignorirao jedno od najjednostavnijih pravila, ono da dva suglasnika (ovdje *-s d-*) produljuju prethodni vokal (*u*). K tomu, ni *d(e)i* zbog kratkog *e* ne poštuje pravilnu izmjenu dugih i kratkih slogova. Ne može biti riječi ni o *elegijskom distihu*, također jednom od najčešće zastupljenih antičkih ritmova.

Pomišljao sam u neprilici na mješavinu proze i stiha. No izgleda da bi ritam najprije mogao biti zasnovan na pravilnoj izmjeni *naglasaka*, dakle na istom sustavu kao i ostali naši primjeri iz ove knjige i iz istog vremena. Bez obzira na to što najveći ulomak sačuvanog teksta upućuje na heksametar, on je uklopiv *i u* akcenatski sustav, od kojega, čini se po onom što se može procijeniti, ne odudaraju ni manji ostaci. Izgleda također da bi interpunkcije mogle razdvajati *stihove* (kao i invokacijski križevi):

1 + V[...] OMN[...] CPI·CO[...//...]OIT C[...//...]TE ·
2 TRINVM [...]IINIVB[...]T[...//...]HANIS ·
3 NECNE [...]SPIT[.]V[...//...]ALMIFICAЕ MARTHAE ·
4 CVNC[.]A ·
5 HA[.]C NOV[.] CERNIT[...//
6 + TEMPO[...//...]VD:·
7 V[...//...] ·
8 M[...]RI[...] OP[.]
9 + HIC A[...//...]SI[.]IS·
10 SPES[...]R ·
11 ETE[...
12 + QVES[...//...]SV[...]BNIX[...//...]A ·
13 CI[...//...]DOQ :·
14 .]CA E[...//...]MPE HVL[.]IM[...//...]S ·
15 V[.] VM[.]BSISTIMVS DI
16 M[.]REMR VOLVNTAT[...//...]EITVI[.] Per FLV[...]R·
17 VITA MEREAMVR[...]ER[...]C·
18 AM[.]N

Brojevi 1-18 ne znače da je bilo toliko (polu)stihova, budući da su neke interpunkcije zacijelo postojale i na izgubljenim dijelovima, nego služe samo za orijentaciju. Ako su one stvarno u funkciji ritamskih međa, onda bi bio sačuvan samo jedan čitav polustih (br. 15).

Kad se on usporedi sa završetkom drugog prilično sačuvanog polustiha (br. 3), a prepoznaje se kao završetak po interpunkciji iza posljednje riječi, ritmički se potpuno poklapa njihovih šest slogova:

út, dum subsístimus, déi
...almíficae Márthae

Znakovito je već da pretpostavljeni polustih broji *osam* slogova, slično Kalistovoj i Mauricijevoj posveti.

I još jedan, kraći završetak sukladan je dvama prikazanima, zajedno s pretpostavljenom popunom:

[...beáti Jo]hánis

Početak prvog stiha prve rečenice na vanjskim lukovima odgovara početku prvog unutarnjeg stiha:

V[os] ómn[es] chri(stí)co[lae]?
Hic á[nima]...

Početak prvog stiha druge vanjske rečenice odgovara početku prvog i posljednjeg stiha druge unutarnje rečenice, premda je to, zbog malog broja slogova, više mogućnost sukladnosti nego izvjesnost:

Témpore...
Qu(a)és[umus]...
víta mereámur...

Bez doslovne paralele ostaje *murémur voluntáte*. To, dakako, ne mora značiti da je nije bilo.

U prvoj rečenici izdvojena je dvjema interpunkcijama riječ *cúncta*, s kojom bi korespondirala posljednja riječ *ámen*, ali njihov položaj u rečenici nije jednak, naime, jedna nije na kraju rečenice, a druga jest, te se podudarnost čini manje uspjelom.

Dalja analiza bila bi pretjerana zbog kratkoće ulomaka i nesigurnosti oko možebitnih izgubljenih interpunkcija. Ali uvjeren sam da je upravo naglasak bio sredstvo blagoglasnog organiziranja iskaza, zbog toga što se čini mogućim da se *svi* dijelovi podvrgavaju istom ritamskom pravilu, i zbog analogije sa srodnim natpisima u Cividaleu, Novigradu i Ninu.

Ostaci su stombratskog ciborija vrlo skromni te njihova rekonstrukcija uglavnom ostaje pod velikim upitnikom. No ipak se čini da unatoč svojoj fragmentarnosti sačuvani ulomci dopuštaju jasnije prepoznavanje nekih *sintaktičkih* veza, što onda olakšava i detaljnije pokušaje u naslućivanju smisla onoga što nedostaje.

S vanjske strane lukova ovijena je obavijest o izvanjskim okolnostima novogradnje, sastavljena od jedne dulje i jedne kraće misli. Tu riječ *necne* vjerojatno povezuje imena

Svetog Ivana i Svete Marte u *istoj* ulozi u rečenici, kao objektne (ili posvojne) genitive. Unutar ciborija, gdje je poruka složena u zrcalnu obliku u odnosu na vanjsku, od jedne kraće i jedne dulje misli, nosiva riječ uz već poznate mogla bi biti *subnixi*, koja se lako dopunjuje ablativom, u ovom slučaju možda ostacima dviju riječi povezanih veznikom *-que*: ...?]a c[...?]doq(ue).

Ostale emendacije previše su hipotetične da bi imalo svrhe navoditi ih u sažetku pojedinačno. Jedno od čitanja čitava natpisa moglo bi ovako izgledati:

+ V[os] om[n]es] chri(sti)co[lae?, quicumque? intr?]oit, c[arum? lauda?]te trinum [...?]i in iub[ilo? ... e?]t in [honore? beati? Io]hanis, necne [...?] almificae Marthae cuncta ha[e]c nov[a] cernit[e] dicata?].

+ Tempore [NN factum est? ist?]ud v(...?) m(ise?)ri(cors?) op[us?].

+ Hic a[n]ima? de laqueo? qua?]si [av?]is spe s[urgitu?]r (a)ete[r]nitate[s?] / Hic a[n]ima...? Dei prom?]i(s)si[on?]is spe s[urgitu?]r e te[nebris?].

+ Qu(a)es[umus] Christe Ie]su[... bnix[i? ...?]a c[...?]doq(ue) [san?]c(t)ae [Marthae? et sancti Iohannis? ne]mpe hu(mi)l[l?]im[e?]...?]s u[t?], dum subsistimus, dei m[o?/u?]remur voluntate [...?] et? /? ut? ... put?]ei tui p(er) flu[enta?] vita(m?) mereamur [aet]er[nam?]. Am[e?]n.

“+ Vi svi Kristovi [štovatelji?, tko god ulazi,? hvalite? drago?] Trojstvo [...?] klicanjem...? i u čast? blaženog?] Ivana, a doista i [...?] blagotvorne Marte sve ovo novo gledajte [posvećeno?].

+ U vrijeme [toga i toga? učinjeno je] to milosrdno? djelo?.

+ Ovdje se [duša? iz zamke? kao ptica?] uzdiže? s nadom u [vječnost?].

+ Molimo te, [Kriste Isuse?], poduprti [...?] i [pouzdajući se? u pomoć?] Svete? [Marte? i Svetoga Ivana?] naime najponiznije? da, dok postojimo, budemo opasani? Božjom voljom [...?] i pomoću vode? tvoga [zdenca?] život zaslužimo vječni. Amen.”

Druga vrsta analize htjela je osluhnuti *ritam* govora, koliko je podvrgnut pravilima i kakvim, ne bi li se čitatelju približila i ta dimenzija teksta. Čini se da je u riječi utkan lakši, akcenatski ritam kao i na srodnim spomenicima, a ne, kako se mislilo, kvantitativni, budući da jedan sačuvani ulomak nikako ne odgovara heksametru.

Ulcinjski ciborij

Uvod

Neki bez sumnje bogati Ulcinjanin investirao je i radi dobiti u drugom životu. Ali to nije učinio tako da ne zna lijeva što čini desna, nego je iskoristio glavni oltar kao ekran za promidžbu svojega imena. Ironijom udesa ime zaslužnika za mjesnu crkvu danas je nepoznato. Sačuvalo se samo neobično ime njegove supruge *Gusmu*.

Ciborij je ležao porušen i nepoznat možda i tisuću godina. Otkrivan je i sklapan postupno, u novije doba, pa dijelom zagubljen, da bi opet bio pronađen samo dio toga dijela. Od četiri grede s natpisom koji se čitao obilaskom oko ciborija danas su poznate otprilike dvije i pol. Zato nije posve jasan i, naravno, predstavlja izazov rješavačima učenih zagonetaka. Najcjelovitije do sada njime se pozabavio Pavle Mijović.¹⁴⁴ D. Preradović-Petrović predložila je nekoliko novina, a dvije najvažnije su u redosljedju stranica i u čitanju treće stranice.¹⁴⁵

Opis

Četverostrani ciborij bio je sastavljen na način kako se uzglavna i podnožna stranica kreveta spajaju bočnim daskama. Prednja i stražnja strana, dakle, imaju vidljive i bokove, na kojima ima mjesta za nekoliko slova, dok su bokovi lijeve i desne grede slijepi. To je važno znati radi procjene koliko je bilo slobodnog prostora za tekst na dijelovima koji nedostaju.

Sačuvana je gotovo čitava prednja greda s natpisom, ali na bokovima tekst je otučen; zatim polovica stražnje grede, i to lijeva polovica, gledajući odostraga; to je izvan sumnje jer se sačuvao i njezin bočni profil s nekoliko slova. Ta slova, budući da su na *lijevom boku* stražnje grede, svojom orijentacijom pripadaju prethodnoj, desnoj strani ciborija. Postojala je i gotovo čitava, vjerojatno lijeva greda, premda postoji i mišljenje da je stajala na suprotnoj strani. Nakon što ju je objavio J. Kovačević,¹⁴⁶ nestala je i ona i njezin odljev, da bi D. Preradović-Petrović nedavno ponovo pronašla tri njezina ulomka, jedan s početka i dva s kraja grede.¹⁴⁷

P. Mijović objavio je još jedan ulomak, poznat samo s fotografije, na kojemu su četiri slova, i stavio ga na početak desne strane. To bi trebao biti odlomljeni desni bočni profil prednje grede. No kako se njegovi likovni ukrasi razlikuju od ostalih, to se čini da pripada nekom drugom ciboriju.¹⁴⁸

Natpis

Tekst natpisa:

- 1 ...]I SALVATORI NOSTRI IhV XP[...] CONIVGE MEA GVSMV
PRO REMEDIO ANIM[...
- 2 ...]SANI
- 3 S IDEM DI ET AGNI QVIA OC EDIFICIVM EDIFICATUM
ES[...
- 4 ...] SVB TEMPORIBVS DOMINI NOSTRI PIS PERPETVO
AGVSTI DN LEO ET DN CS[... ?

¹⁴⁴ P. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, *Starinar*, XXXVI, Beograd, 1985, str. 91-104.

¹⁴⁵ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, Ulcinjski ciborium: natpis i reljefne predstave (ćirilicom), *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, L, 2000, Kotor, str. 247-249.

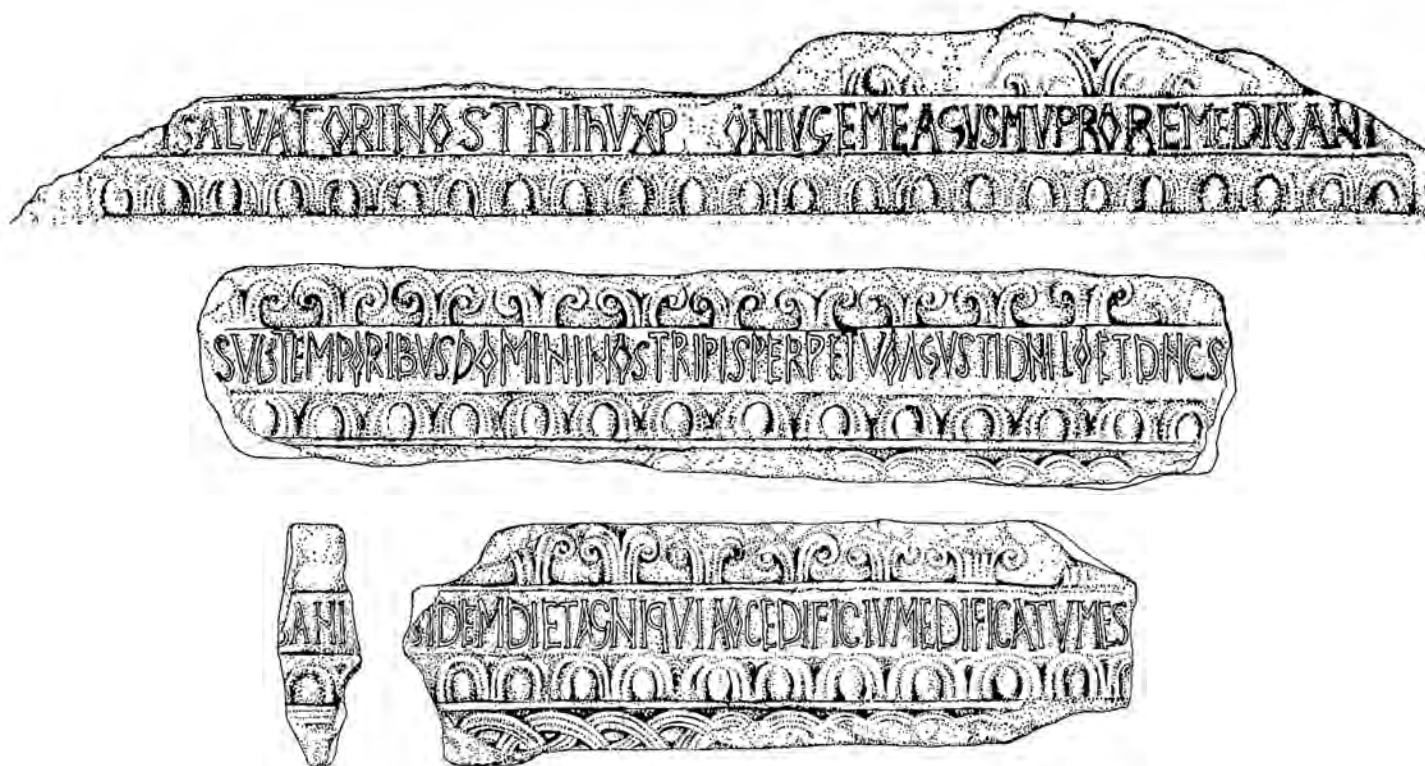
¹⁴⁶ J. KOVAČEVIĆ, Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranog srednjeg veka (Marginales aux problèmes de l'archéologie et de l'art du Haut Moyen âge), *Zbornik Filozofskog fakulteta VIII-1*, Beograd, 1963, str. 148-151. Prema P. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 96.

¹⁴⁷ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, Ulcinjski ciborium: natpis i reljefne predstave (ćirilicom), *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, L, Kotor, 2000, str. 247-249.

¹⁴⁸ Vidjeti dotično mjesto u prvom dijelu ove knjige, autora P. Vežića, str. 146.

Pročelna arkada oltarnoga ciborija iz Ulcinja (iz dokumentacije Narodnoga muzeja u Beogradu)

U tekstu se bez poteškoća daju izdvojiti sljedeće smisaone i gramatičke cjeline:

- 1 ...]Salvatori(s) nostri Ih(s)u Xp(ist)[i
- 2 c]oniuge mea Gusmu
- 3 pro remedio anim(a)e
- 4 ...sani?
- 5 s idem D(e)i et Agni / sidem D(e)i et Agni
- 6 quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t...
- 7 sub temporibus domini nostri pi(is)s(im)i perpetuo
a(u)gusti d(omi)ni L(e)o(nis) et d(omi)ni C(on)s(tantini)

Raščlamba

D. Preradović-Petrović dakle misli da je greda s imenima careva bila četvrta po redu, tj. lijeva, a ne druga, odnosno desna, jer bi Mijovićeve dopuna datacije bila “jako dugačka”.¹⁴⁹ Međutim, iako je, kako ćemo vidjeti, ideja dobra, argument ne izgleda uvjerljiv, jer on vrijedi jednako ako se imena careva smjeste i na lijevu, četvrtu stranu; opet naime nema mjesta za dulju nadopunu.

Računajući po gustoći znakova na sačuvanom dijelu prvog retka, na njegovu izgubljenom početku bilo bi mjesta za još 6-8 znakova, a na kraju za 2. Ukupno to bi iznosilo 57-59 znakova. U četvrtom retku, gdje su imena careva, na lijevom i desnom kraju bilo bi mjesta za po 8-9 znakova, uzimajući u obzir gustoću slova u tom retku i prostor potreban da se dobije širina ciborija jednaka frontalnoj strani. Ukupno: 69-71 znak. Procjena je izvršena s pretpostavkom da je ciborij bio jednakostraničan i s osloncem na skice i fotografije u članku P. Mijovića. Na stražnjoj gredi, od koje je sačuvano nešto više od polovice, s 40 slova, bilo bi mjesta za ukupno 67-69 znakova. To znači da je i izgubljena desna greda morala biti u tim granicama, između nešto manje od 60 i nešto više od 70 znakova. Prema 4 sačuvana (*sani*) čini se da nisu bila jako zbijena.

1. *Salvatori(s) nostri Ih(s)u Xp(isti)*.

Ispred *S* u *SALVATORI* vidi se donji kraj okomitoga kraka. U obzir dolaze sva slova čiji desni dio završava okomitom crtom, dakle *H, I, M, N*; moglo bi biti i od *T*, eventualno od *F*, jer sljedeće *S* u svom gornjem lijevom dijelu ostavlja mjesta vodoravnoj crti od *T* odn. *F*. Istraživači ga čitaju kao *I*.¹⁵⁰ No to i nije toliko važno, budući da je pouzdano jasno što je tu moralo pisati, bez obzira na to što postoji dilema između invokacije i dedikacije, o čemu će biti govora odmah u nastavku.

SALVATORI. Po obliku to je dativ jednine imenice *salvator* “spasitelj”, ali po smislu bit će prije genitiv (kako se i inače uzima), s obzirom na sljedeću riječ *nostri* koja je u genitivu, i na običaje u natpisima toga vremena. U tom slučaju je obliku *salvatori* zbog štednje prostora ili zbog miješanja padeža izostavljeno završno *s*.¹⁵¹

Ih(S)V XP(ISTI). Kristovo ime napisano je grčkim slovima i u skraćenu obliku, s vodoravnom crticom iznad *h* i iznad *XP* kao znakom pokrate. Vrlo je slično onome na natpisu s crkve Sv. Mihovila u Kotoru, samo što je ondje umjesto malog slova *h* veliko *H*, a drugi dio imena ima tri slova, *XPI*,¹⁵² kao i natpis *Hurogus*¹⁵³ i onaj u crkvi San Apollinare

¹⁴⁹ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 249.

¹⁵⁰ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore*, str. 367. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 98.

¹⁵¹ Isti takav oblik a opet u značenju gen. nalazi se na natpisu iz Otoka kod Prevlake; vidjeti: J. KOVAČEVIĆ, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, *Spomenik SAN*, 105, Beograd, 1956, str. 4-5.

¹⁵² Vidjeti: *Istorija Crne Gore, Knjiga prva, Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*, Titograd, 1967 (J. KOVAČEVIĆ), str. 371.

¹⁵³ J. KOVAČEVIĆ, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, str. 4-5.

u Raveni, naveden u sljedećem odlomku. Čini se da je tako bilo i na našem natpisu i da je arkada pukla točno po tom slovu I.¹⁵⁴

Salvatori(s) nostri Iesu Christi uobičajena je cjelina “našega spasitelja Isusa Krista”. Temeljna je dvojba jesu li te riječi u ulozi početnog zaziva, pa bi ih trebalo nadopuniti riječima *In nomine (domini dei et?)*... “U ime (Gospodina Boga i?)...”, ili su to posvetne riječi koje traže dopunu *Ad honorem*... (“U čast...”) Za invokaciju se zalaže D. Preradović-Petrović, navodeći tri takva primjera iz obližnjeg prostora i istog vremena, te napominje da je na spomenicima čitave istočne obale Jadrana druga mogućnost, posveta na samom početku natpisa, vrlo rijetka.¹⁵⁵ Analogije su sugestivne, ali ne i apsolutno obvezujuće. A da je ipak riječ o posveti, bio je pretpostavio P. Mijović.¹⁵⁶ Da je to moguće, pokazuje primjer koji se nalazi na ciboriju iz istog vremena u crkvi S. Apollinare in Classe u Raveni:

+ AD HONOREM DNI N IHV XPI ET SCI ELEVCHA
DII SVB TEMP. DOM. VALERII ARCHIEP. EGO
PETRUS PRESB. FECI.¹⁵⁷

Ne bih stoga isključio tu mogućnost, a rješenju možda pridonese uključivanje u ukupan kontekst natpisa.

2. (c)oniuge mea Gusmu.

CONIVGE. Na slici zacijelo se može razabrati trag gornjeg dijela početnog slova C.¹⁵⁸ I bez toga nesporno je, po sačuvanom, da je to riječ *coniuge*.

GVSMV. Riječ je s razlogom prepoznata kao vlastito žensko ime *Cosma*.

Početno G umjesto C ima analogiju u splitskom natpisu.¹⁵⁹ Vrlo je neobičan ablativ na -u; ne znam za sličan primjer. Je li moguće da je to grecizam *Kosmó* prema deklinaciji ženskih imena kao *Sappó*, gdje bi oba vokala u bila znak zatvorenog izgovora vokala o? Mislim da je prerano pomišljati na slavenski akuzativ od *Kuzma*.

U komentaru Mijović veli da je, u usporedbi s najčešće rabljenom formulom, kompozicija natpisa poremećena, jer je ime donatorove žene došlo poslije Kristova imena, čime bi sintagma *donator sa suprugom* bila razdvojena.¹⁶⁰

Izraz *coniuge mea* je u ablativu, pa je najlogičnije zaključiti da i *Gusmu* mora biti ablativ koji se slaže s prethodne dvije riječi (“mojom suprugom Kuzmom”), kako su to razumjeli i prethodni komentatori. Nije međutim jasno kako bi se takav izraz uklapao u rečenicu. Kako je to istakao i P. Mijović, samopredstavljanje bračnog para na natpisima redovito glasi u prijevodu: “Ja, taj i taj, sa svojom suprugom tom i tom...”¹⁶¹ Bilo bi moguće da je muž spomenut negdje prije u tekstu, ili čak poslije, što bi bio jedinstven primjer, ali nedostaje najvažniji uvjet: za prijedlog *cum* (“s, sa”) između *XP* i *ONIUGE* gdje je kamen prelomljen nema dovoljno prostora. Ima mjesta samo za jedno slovo, eventualno dva; jedno je svakako moralo biti C koje nedostaje u riječi *coniuge*.

Po ugledu na natpis *Hurogus*,¹⁶² premda je on primitivnije zamišljen i izveden (neujednačen rukopis i raspored slova, zbrka u redosljedju imena, dva puta ime Sv. Stjepana), sljedeća pretpostavka bila bi da *coniuge mea Gusmu* ima vrijednost nominativa.¹⁶³ To bi značilo da se nalazi u ulozi subjekta rečenice, te bi se u sljedećem retku, na gredi koja nedostaje, očekivalo ono što je *Gusmu* učinila, možda zajedno s mužem,

¹⁵⁴ MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 95, sl. 3.

¹⁵⁵ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 250-252.

¹⁵⁶ P. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 98.

¹⁵⁷ *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tome deuxième, 1re partie, Paris, 1910, col. 1608.

¹⁵⁸ MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 94, sl. 2.

¹⁵⁹ PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 252-253, bilj. 23. - Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII, Split, 1963-1965, str. 278.

¹⁶⁰ MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 98.

¹⁶¹ Usp. Andreacijev natpis, J. KOVAČEVIĆ, Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, *Spomenik SAN*, 103, Beograd, 1953, str. 42: *ego Andreaci una cum coniuge mea Maria*. - “Spiridonov natpis”, *Istorija Crne Gore*, str. 370: (*Spirido una cum coni(uge)*). - Natpis *Hurogus* (*Istorija Crne Gore*, str. 370) nema prijedloga *cum* nego veznik *et*: *ego Dana et Hurogus coniuge mea*. - Sljedeći (*Istorija Crne Gore*, str. 352) ima jedno i drugo, samo što nije riječ o suprugi, već o bratu naručitelja; zanimljivo je da im se ne spominju imena: *Edificavi e(c)clesiam ad (h)onore(m) s(an)c(t)a(e) Mari(a)e et cum fratre meo*. - I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, 1960-1961, str. 257: *...orate p(ro) me peccatores similiter et p(ro) coniuge mea Marina* +.

¹⁶² *Dana et Hurogus coniuge mea*. Dativ ili ablativ umjesto nominativa i u natpisu sa Sv. Srđa u Tivtu (J. KOVAČEVIĆ, Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, str. 8): *Ego Albelinus diaconus filio Bergolini*.

¹⁶³ P. TEKAVČIĆ, *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*, Zagreb, 1970, str. 127: “U kasnolatinским tekstovima brkanje padeža je opća pojava, te nema smisla navoditi primjere.”

Ulomci s natpisom datacije na ciboriju iz Ulcinja (foto: P. Vežić)

premda u neočekivanom rasporedu, otprilike: “moja supruga Gusmu za spas duše (i ja taj i taj) sazidala je (sazidali smo) ovo zdanje...” Mana je te varijante također to što bi se zidanje spominjalo dva puta, budući da na stražnjoj strani stoji: *quia hoc aedificium aedificatum est* (“jer je ova zgrada sagrađena”).

Treća hipoteza, zacijelo najhrabrija, ali i s najmanjim otporom u kontekstu čitava natpisa, jest da je *coniuge mea Gusmu* zapravo u službi dativa. Onda bi smisao, počevši zasada od uzročne rečenice, bio ovakav: “... jer je sagrađena ova zgrada (...), u vrijeme ... Lava i Konstantina, na čast spasitelja našega Isusa Krista, mojoj supruzi Kuzmi na pomoć duši...” Tri točkice u zagradama označavaju nepronađenu desnu stranu stražnje grede, gdje se lijepo i lako može domisliti spomen Kuzmina muža: “jer je ova zgrada sagrađena *od mene, toga i toga*, na čast...” Smionost se pretpostavke ogleda u tome što bi natpis počinjao na desnoj strani ciborija, a ne na njegovu licu, no utješna je u tome činjenica da bi se na glavnoj fasadi nalazila dva najvažnija imena, kojima je djelo namijenjeno, ono nebeskoga Kralja, i kandidatice za njegovo kraljevstvo. Ohrabrujuće je također to što je i P. Mijović zamišljao početak teksta na sporednoj, ali on na lijevoj strani ciborija. Početak natpisa na *prvoj* strani ipak se može spasiti podvarijantom koja bi glasila: “Na čast spasitelja našega Isusa Krista, svojoj ženi Gusmu za spas duše, ja, taj i taj, sagradio sam ovu zgradu...” Mana je ona ista kao u prvoj verziji: dvaput bi se govorilo o gradnji.

3. *pro remedio animae*

Radi se, dakle, o uobičajenu razlogu investicije, osobito laika, u crkvene objekte. Slično stoji i na natpisu *Hurogus*.

Za posvojnu zamjenicu *su(a)e* (“njezine”) ili *nostr(a)e* (“naše”, sc. “duše”) nema mjesta na kraju retka. Možda je bila napisana na početku sljedećega ili je uopće nije bilo, nego bi iz konteksta bilo razumljivo na čiju se dušu misli.

4. *sani?*

Danas se, prema svjedočenju D. Preradović-Petrović, slovo *s* više ne vidi.¹⁶⁴ Ali prema Mijovićevoj fotografiji gotovo je sasvim sigurno da je prvo slovo stvarno *s*.¹⁶⁵ I posljednje je najvjerojatnije *i*.

Ako prihvatimo kao najvjerojatniji izbor da ipak piše *sani*, bilo bi privlačno *u tome* vidjeti riječ koja na latinskom znači “godina” (za razliku od P. Mijovića koji ju je pretpostavljao negdje prije u tekstu), budući da bi se ispred nje nalazila datacija po carevima, a iza - dan svetkovine. To bi značilo da je prvo *s* ostatak neke nepoznate riječi, a da *ani* treba spojiti sa *s* iz sljedećeg retka, jer za još koje slovo ispred *s* nema mjesta, a iza njega nalazi se riječ *idem*. Tako bi se dobio ablativ množine imenice *annus*, ali s jednom velikom manom: riječ bi se nalazila u množini, a to nikako ne bi odgovaralo za izricanje datuma; manje je važno što bi nedostajalo jedno *n* u toj riječi. Zato mi se čini da takvo čitanje zapravo otpada kao mogućnost.

D. Preradović-Petrović nabacila je ideju da bi se (*s*) *ani* moglo razriješiti kao *animus*.¹⁶⁶ U tom slučaju morala bi riječ jednim dijelom biti pokraćena, jer za cijelu nema mjesta. Danas nije moguće uočiti znak kraćenja, a to nije ni vjerojatno, ako se ima na umu da su na natpisu ispuštana slova samo u formulaičnim svetim imenima, božjim i carskim: *Ih(s)u*, *Xp(ist)i*, *pi(i)s(simi)*, *D(e)o*, *d(omi)n(i)* dvaput, *Leo(nis)* i *C(on)s(tantini?)*.

¹⁶⁴ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 253-254.

¹⁶⁵ P. MIJOVIĆ, Ulcinjski ciborijum, str. 98, sl. 7

¹⁶⁶ D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 254, bilj. 28.

Ulomak s natpisom sa začelne arkade ciborija iz Ulcinja, s boka i sprijeda (foto: P. Vežić)

Najjednostavnije rješenje bilo bi *sani* čitati kao pridjev *sanus*, u genitivu jednine muškog ili srednjeg roda, ili u nominativu množine muškog roda, a zajedno sa *s* na početku sljedećeg retka dobili bismo dativ ili ablativ množine sva tri roda. Izbor ovisi o kontekstu, koji se može pokušati uspostaviti pomoću riječi koje slijede.

5. ...s *idem die T(ransfigurationis) Agni* / ...s *idem D(e)i et Agni* / *sedem D(e)i et Agni*?

Izraz *DIETAGNI* P. Mijović tumači kao *die t(ransfigurationis) agni*, “na dan Preobraženja Jaganjca”, gdje bi Jaganjac stajao umjesto Krista, dakle, riječ bi bila o crkvenoj svetkovini koja pada 6. kolovoza, kojega bi dana crkva bila posvećena.¹⁶⁷ Međutim, gledajući na način i repertoar ostalih pokrata, ova bi bila neočekivana i odudarala bi od njih, jer bi manje uobičajen termin *Transfigurationis* bio sveden na samo jedno slovo.

D. Preradović-Petrović, s druge strane, umjesto *s idem die t(ransfigurationis) agni* predlaže (*unu*)s *idem d(e)i et agni*, komentirajući škrto da se to također slaže s nastavkom teksta.¹⁶⁸ Lekcija *d(e)i et agni* je vrlo prihvatljiva, jedino je šteta što autorica nije opširnije obrazložila riječ (*unu*)s, pa se ne vidi kamo smjera njezin prijedlog, koji bi u prijevodu glasilo: “jedan isti Boga i Jaganjca”, s tim što *unus* znači i “jedini”, a *idem* može biti i srednji rod, dakle “isto” ili “jednako”. Još je važnije da za prva tri slova pretpostavljene riječi (*unu*)s nema mjesta, jer je već *s* na samom početku grede, a na prethodnoj strani tekst dopire do samog kraja (*sani*).¹⁶⁹

Čitanju *idem Dei et Agni* (“jednako Boga i Jaganjca”) u prilog govori to što je kod Mijovića na sl. br. 2 i 6 iznad *DI*, ne sasvim jasno, ali ipak, uočljiva vodoravna crtica. I inače se riječ *Deus* piše bez *e*.¹⁷⁰ Uz tu formalnu potkrepu, postoji i smisaona. Izraz *Deus et Agnus* (“Bog i Jaganjac”) naime nekoliko se puta pojavljuje u Ivanovu Otkrivenju.¹⁷¹

Budući da nastavak teksta tvori uzročna ili izrična rečenica *quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es(t)* (“jer / da je ovo zdanje sazdan”), čini se da je izraz *Dei et Agni* bio završetak glavne rečenice, čiji je sadržaj morao biti neki pobožni zaziv ili usklik, potaknut činjenicom što je djelo s uspjehom dovršeno. To je bitna razlika u odnosu na Mijovićevo čitanje, po kojem bi riječ bila o datumu.

¹⁶⁷ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum*, str. 98, pozivajući se na mišljenje prof. B. Glavičića. Pri tom se vrlo nejasno osvrnuo i na zamišljenu cjelinu sintagme: “Ako rekonstrukciji ... S ANIS IDEM DIE prethodi ‘mensis’ ili ‘annis’, u padežu joj ne bi odgovarala riječ ‘die’; trebalo bi da stoji u ablativu.” Međutim, riječ *die* baš i jest u ablativu, pa nije jasno što se zapravo htjelo reći; niti zašto se riječ “mjesec” navodi u nominativu (*mensis*), a “godina” u ablativu ili dativu (*annis*). Inače, ako je već po blagdanu jasno o kojem se danu u godini radi, čini mi se suvišnim zamišljati riječ *mensis* (“mjesec”) negdje ispred na natpisu, iako datacija zacijelo može biti i dvostruka.

¹⁶⁸ D. PRERADOVIĆ PETROVIĆ, str. 254.

¹⁶⁹ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum*, str. 98, sl. 7.

¹⁷⁰ Usp. J. KOVAČEVIĆ, *Istorija*, str. 371; - *Spomenici II*, str. 4, sl. 4: *d(e)i*; *Spomenici I*, 42, sl. 2: *d(eu)s*. - Ž. RAPANIĆ, *Ranosrednjovjekovni latinski natpisi*, str. 309, navodi 6 sličnih primjera.

¹⁷¹ <http://www.perseus.tufts.edu>. *Latin Vulgate*, New Testament, Revelation, VII, 10; XIV, 4; XV, 3; XXI, 22; (rujan 2004).

¹⁷² *Dictionaire*, I, col. 882; cf. i 895.

¹⁷³ <http://www.perseus.tufts.edu>. *Latin Vulgate*, New Testament, 1 Timothy, VI, 3.

¹⁷⁴ *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Zagreb, 1968, Novi zavjet, str. 183.

¹⁷⁵ <http://www.perseus.tufts.edu>. *Latin Vulgate*, New Testament, Revelation, XXII, 1 i 3; (rujan 2004).

¹⁷⁶ P. TEKAČIĆ, *Uvod u vulgarni latinitet*, str. 37.

¹⁷⁷ Ako je čitanje *Dei et Agni* ispravno, kao što čvrsto vjerujemo da jest, mogli bismo se dalje upitati, otkud piscu to nadahnucé Apokalipsom, ima li ono kakve veze s aktualnim stanjem u crkvi i državi. Odgovoriti na to pitanje u nedostatku vijesti gotovo je nemoguće, no možda se neka nit paučine ipak da naslutiti. Riječ je o predstavi Krista kao Jaganjca uopće. Kako je, naime, poznato, “već se trulska sinoda, dakle ortodoksna nadopuna velikih koncila Carstva od 553. i 680/681, u svom kanonu 82. oborila na likovne prikaze kršćanskih ‘simbola’, npr. Agnus Dei, jer je u tim simbolima vidjela ‘sjenu’ novozavjetne punine, a ne samu puninu.” (*Velika povijest Crkve*, ur. H. Jedin, III/1, 2. odsjek: H-G. Beck, Grčka crkva u razdoblju ikonoklazma, Zagreb 2001, str. 56) Na njoj su “bez sudjelovanja Zapada uz gotovo isključivo korištenje istočnih vrela crkvenoga prava zaključena 102 canones, pretežno disciplinskog značaja. No oni su dijelom žestoko odbili latinske običaje, kao subotnji post ili svećenički celibat.” (II. sv., 2. polusv., 1. dio: H-G. Beck, Ranobizantska crkva, str. 612. Usp. i str. 482-483) Papa Sergije je “odlučno odbio dati pristanak uz te sinodalne zaključke.” (*Ibid.*) Nasuprot tome, tri je godine prije uveo baš molitvu *Agnus Dei* u misu za vrijeme lomljenja hostije, i to iz prosvjeda, kako tumače komentatori (*Liber Pontificalis*, ed. Duchesne, I, 381, note 42; prema *The Catholic Encyclopedia, Volume I*, Copyright © 1907 by Robert Appleton Company, Online Edition Copyright © 2003 by K. Knight:) “Duchesne, accepting the view of Sergius’s reason propounded by Cardinal Bona, says: “il n’est pas defendu de voir, dans ce décret de Sergius, une protestation contre le canon 82 du concile in Trullo, qui proscrivit la representation symbolique du Sauveur sous forme d’agneau”. Usp. i *Dictionaire d’archéologie chrétienne et de liturgie*, I, col. 967; 896) Čini se, po tome, da je papa osjećao što se sprema u Carigradu pa je reagirao preventivno, prije donošenja sinodalnog dekreta. On bi, dakle, na zabranu *slikanja* Jaganjca uzvratilo uvođenjem riječi “Jaganjče Božji” u rimski misni obred. Ako i nije prethodno znao, usprotivio se zaključcima kad su se pojavili. Suprotstavljanje je dakle posvjedočeno. Najveće je u svemu tome pitanje, koliko je autor našeg natpisa bio svjestan toga već više od sto godina

Idem bi u takvu kontekstu najbolje odgovaralo kao srednji rod, u značenju “isto”, “jednako”, “ujedno”, čime bi oba pojma, i Bog i Jaganjac, ukazivala na Krista, na njegovu dvostruku prirodu, božansku i ljudsku, s tim što slika janjeta označava još i njegovu nevinost i žrtvu. Prilično je usporediv ranokršćanski natpis na vratima Sv. Pudencijane u Rimu: *Idem sum pastor et agnus*.¹⁷² (“Ujedno sam pastir i jaganjac.”)

Bilo je logično i za prethodni pridjev *sani* potražiti pogodan primjer u Novom zavjetu, gdje se pak vezuje uz zdravlje čovjeka, bilo u tjelesnom bilo u duševnom smislu, ili uz pojmove govorenja: *verbum* (“riječ”), *sermo* (“govor”) ili *doctrina* (“nauk”). Teško je zamisliti dopunu našeg natpisa koja bi govorila o zdravlju ljudi kojima se obraća. Ako se dakle *sani* ne odnosi na čitatelje teksta, to jest na vjernike, onda bi kao genitiv jednine moglo stajati uz riječ *verbi* ili *sermonis*, koja bi se nalazila na izgubljenom prethodnom dijelu grede. Ali ostaje kao problem slovo *s* na početku sljedećeg retka. Ako se ono pripoji, dobije se dativ, koji bi odgovarao mjestu iz 1. Pavlove poslanice Timoteju: *si quis aliter docet et non adquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi...*¹⁷³ (“Ako tko uči drugu nauku i ne **pristaje uz spasonosne riječi** Gospodina našega Isusa Krista...”)¹⁷⁴ Prema tom navodu mogao bi se uspostaviti odgovarajući tekst natpisa: (*adquiescite sermonibus sanis idem Dei et Agni* (“pristajte uz spasonosne riječi ujedno Boga i Jaganjca”).

No mislim da je jednako privlačno *s idem* čitati kao riječ *sedem*, budući da se na dva mjesta u Otkrivenju nalazi upravo sintagma *sedes Dei et Agni* (“sjedište Boga i Jaganjca”).¹⁷⁵ Zamjena *i* za *e* uobičajena je u suvremenom jeziku,¹⁷⁶ premda na samom natpisu nema takva primjera. Značenje sintagme vrlo bi pristajalo liturgijskoj arhitekturi, jer sjedište Boga i Jaganjca može se vrlo prikladno odnositi na oltar zajedno s ciborijem, a i na čitavu crkvu. I ta varijanta podrazumijevala bi neki glavni glagol, kojemu bi riječ *sedem* bila objekt. To bi morao biti glagol u značenju “gledati”, “diviti se”, “klanjati se” ili neki sličan. Kako takve rečenice nema u Apokalipsi, mora da iz nje potječe samo izraz *sedes Dei et Agni*, koji bi onda bio uklopljen u novi, prigodan kontekst. No tada opet *sani* ne može biti dativ množine, nego vjerojatno genitiv jednine, (... *verbi?*) *sani sedem Dei et Agni*), sa smislom, npr., (“Štujte, sljedbenici riječi?) zdrave, sjedište Boga i Jaganjca...”¹⁷⁷

Redosljed. U svakom slučaju, bez obzira na to kako dopunili izraz *Dei et Agni*, to zahtijeva sigurno više prostora nego što ga ima na gredi s imenima careva (8-9 znakova, a pola od toga već zauzima *sani*). Zato ona ne bi mogla stajati na desnoj strani ciborija. Na njoj su i slova najzbijenija, što bi također moglo biti znak da je bila posljednja, pa je trebalo stisnuti da sve stane. K tome, i skraćene riječi, titula *d(omi)n(i)* dva puta i dva carska imena, sve je to smješteno na samom kraju retka. (Treće *domini*, na prvom dijelu grede, nije pokraćeno.) Ipak, moguće je i to da je klesar podijelio tekst tako da mu se zaokružene smisaone cjeline podudaraju s arhitektonskom cjelinom - jednom stranom ciborija. Pravilan razmak među slovima, premda malen, upućuje na to da je dobro odmjerio broj slova i preostali prostor na gredi.

6. *quia hoc aedificium aedificatum est*

QVIA je u klasičnom latinitetu uzročni veznik, kasnije je postao i izrični.¹⁷⁸ Izrični ovdje ima manje smisla. Mijović je u tom pogledu nejasan; po njemu, bilo bi nepravilno što “ ‘qui’ označava ‘kad’, a trebalo bi da stoji ‘cum’.”¹⁷⁹

ES. Dopunjuje se kao *est* što dobro pristaje prethodnim četirima riječima i zajedno s njima čini zavisnu rečenicu “jer ovo je zdanje sazdan”. Glavna rečenica vjerojatno

starog spora, je li uopće mogao biti svjestan, i da li se to odrazilo na izbor posvetnih riječi. Osmo pak stoljeće, ono između pape Sergija i ulcinjskog ciborija, obilježilo je ikonoklazam, kad su sve svete slike bile zabranjene. Novi val progona ponovo je začet na saboru 815, pri čemu je upravo Leon V, koji se prepoznaje i na natpisu, vodio glavnu riječ, uz žestoko protivljenje većine u Carigradskoj i čitave Rimske crkve. (*Velika povijest Crkve*, III/1, str. 48-50) U takvu ozračju formuliran je tekst na ciboriju. Je li moguće da je Ulcinjska crkva, poštujući carevu svjetovnu vlast, njime htjela pokazati svoje neslaganje s carevom teologijom, *riječima* ističući simbol koji se među prvima bio našao na udaru zabrane *likovnog* prikazivanja? Pri takvu gledanju na riječi *dei et agni* i nadopuna *sermonibus sanis* (pa i *verbi sani*) bila bi upozorenje protiv kriva (ikonoklastičkog) nauka, slično kontekstu Petrove poslanice, odakle smo i preuzeli izraz.

¹⁷⁸ Usp. upravo natpis iz starog Sv. Tripuna u Kotoru, J. KOVAČEVIĆ, *Spomenici* II, str. 9: *Memento, homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris, dixit Dominus. Am(en.)* "Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah obratiti.

¹⁷⁹ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum*, str. 98. Dobro o tome D. PRERADOVIĆ-PETROVIĆ, str. 254 i bilj. 30.

¹⁸⁰ P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum*, str. 98.

¹⁸¹ Usp. V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici na tlu ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Magistarski rad, Split, 1991, str. 113: *constr(u)ti et confirmari* ("biti sagrađen i utvrđen"); mnoštvo pasivnih participa i dva druga pasivna oblika u Ž. RAPANIĆ, *Ranosrednjovjekovni latinski natpisi*, str. 272-298, passim.

¹⁸² P. MIJOVIĆ, *Ulcinjanski ciborijum*, str. 98, ima dativ/ablativ *piis*. Usp. oporuku zadarskog priora Andrije iz 918, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I, Zagreb, 1967, str. 26: *Imperante domino nostro Constantino piissimo ac perpetuo augusto*; i dokument zadarskog priora Maja iz 986. (?), ibid. 45: *Imperantibus piissimis [et perpetu]is augustis Basilio et Constantino*. Također, natpis nadbiskupa Ivana iz San Apollinare in Classe (prema: Vera von Falkenhausen, *I Bizantini in Italia*, in *I Bizantini in Italia*, Milano 1982, str. 3 - 136): *IMP(eratorib)B(us) PIISSIMIS DDNN (dominis) LEONE ET CONSTANTINO A D(e)O CORONAT(is) PACIFIC(is) MAGNIS IMP(eratori)B(us)...*

¹⁸³ Vidjeti: P. TEKAVČIĆ, *Uvod u vulgarni latinitet*, str. 123.

prethodi, sudeći po smislu riječi koje se nalaze ispred, iako ne bi bilo nemoguće i da se nalazila u nastavku, gdje je bilo mjesta za tridesetak slova.

Mijović, čini se, ubraja u nepravilnosti i to što je rečenica *quia oc edificium edificatum* u pasivu.¹⁸⁰ Rekao bih na to da pasiv ne bi trebalo načelno smatrati nepravilnošću, jer se i razumije kao takav i ima smisla u rečenici, a susreće se i na srodnim spomenicima.¹⁸¹

7. *sub temporibus domini nostri pi(i)s(simi) perpetuo a(u)gusti d(omi)n(i) Leo(nis) et d(omi)n(i) C(on)s(tantini)*

PIS. Prema genitivima jednine muškog roda *domini* i *agusti* treba i *PIS* dopuniti kao genitiv, a to onda može biti jedino genitiv superlativa *piissimi*, prema ustaljenoj formuli.¹⁸²

AGVSTI umjesto *augusti*. Uobičajeno je pojednostavljivanje dvoglasnika *au* u nenaglašenom slogu ispred *u* u sljedećem.¹⁸³

DNLEOETDNCS. U suglasju s prethodnim genitivima i ove naslove i imena treba čitati kao genitive *domini Leonis et domini Constantini*.

Onda bi smisao čitavog natpisa mogao biti sljedeći:

2 ... *adquiescite sermonibus?*] *sani-*
3 *s idem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum*
es[t]...

ili:

2 ... *verbi?*] *sani*
3 *sedem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t]...*
4 ...] *sub temporibus domini nostri pi(is)s(imi) perpetuo a(u)gusti*
d(omi)ni L(e)o(nis) et d(omi)ni C(on)s[tantini]...

1 ...*ad honorem?*] *Salvatori(s) nostri Ih(s)u Xp(ist)[i c]Joniuge mea*
Gusmu pro remedio anim(a)e

2 "...Prionite uz riječi?] zdrave
3 ujedno Boga i Jaganjca jer je sazdano ovo zdanje [...od mene toga i toga...?

ili:

2 "...Častite, sljedbenici riječi?] zdrave,
3 sjedište Boga i Jaganjca jer je sazdano ovo zdanje [...od mene toga i toga...?

4 ...] u vrijeme gospodina našega najpobožnijega, vječno augusta,
gospodina Leona i gospodina Kons[tantina]...

1 ... na čast?] spasitelja našega Isusa Krista, mojoj supruzi Gusmu na pomoć duši."

Sudeći po načinu kako su pronalazeni ostaci ciborija, nije isključeno da se pojavi još koji dio natpisa te potvrdi ili opovrgne iznesene prijedloge. Dotad ćemo živjeti s blagom zebnjom, ali i u nadi.

Dodatak I

Ciborij iz Cividalea

Uvod

Ciborij u Cividaleu često se priziva u prvom dijelu knjige. Služio je kao uzor, osim mnogima u bližoj okolini, i onom u Novigradu.¹⁸⁴ Stoga sam se pozabavio i njegovim natpisom. Najviše me privukao neobičan ritmički sustav njegova govora, s kojim pokazuju srodnost i suvremeni zapisi na kamenu s istočne jadranske obale, osim ulcinjskoga.

Natpis

Reprodukcija napisanoga na gornjim rubovima sedam od prvotnih osam kamenih lukova izgleda ovako:¹⁸⁵

- 1 QVOS REGAT TRINITAS VERA + EX AQVA ET SPV REN
- 2 ATVS FVERIT NISI · TESTANTE VITAM DŌ · QVIS NON
VIDEB
- 3 IT AETERNAM × MYSTICVM BAPTISMATAE · SACR
- 4 ABIT VENIENS XPS × HOC IN IOVRDANNEN
- 5 NITENS PIORVM PATVIT REGNVM × TEGUR
- 6 IVM CERNITES VIBRANTE MARMORVM SC
- 7 EMA · QUOD CALISTI BEATI ORNABI
- 8 [...]

Cuscito ga je ovako transkribirao, stavljajući po običaju u oble zagrade ono što nedostaje pokraćenim riječima, u vitičaste višak slova, a u trokutaste manjak u odnosu na klasični latinski, te u uglate tekst koji je izgubljen:

- 1 + *Ex aqua et Spiritu ren=*
- 2 *atus fuerit nisi testante vitam D(omin)o quis non videb=*
- 3 *it aeternam; mysticum baptismat{a}e sacr=*
- 4 *abit veniens Chr(istu)s hoc in Io{u}rdan{n}en*
- 5 *nitens piorum patuit regnum. Tegur=*
- 6 *ium cernites vibrante marmorum sc=*
- 7 *ema<te> quod Calisti beati ornabit(t)*
- 8 [- - -]
- 1 *quos regat Trinitas vera +*

¹⁸⁴ Usp. M. JURKOVIĆ, *Il ciborio di Novigrad, Hortus artium medievalium*, 1, Zagreb - Motovun, 1995, str. 141-149.

¹⁸⁵ Prema fotografijama u G. CUSCITO, *Le epigrafi medievali dei patriarchi tra Aquileia e Grado, Aquileia nostra*, LXII, 1991, str. 144-146.

Preostale glasovne razlike u usporedbi s klasičnim latinskim (*sacrabit* umjesto *sacravit*, *ornabit* umjesto *ornavit* - tzv. betacizam, i *cernites* umjesto *cernitis*) evidentirale su obje interpretacije, koje ću navesti u sljedećem odlomku. Nezgodno je što *sacrabit* i *ornabit* zapravo imaju izgled antičkog futura i samo po smislu razumiju se kao perfekti.

Natpis s četiriju arkada ciborija iz Cividalea (prema: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*)

Sadržaj

Interpretacije. Krenut ćemo od dva “prijevoda” natpisa u korektan latinski. *Dictionnaire* interpretira tekst na ovaj način:

Nisi quis ex aqua et spiritu renatus fuerit, non videbit vitam aeternam, testante Deo cum Christo. Veniens in Jordanem hoc sacravit mystico baptisate. Nitens piorum regnum patuit. Cernutes¹⁸⁶ tegurium beati Calisti quod ornavit vibrante marmorum scema. Quos regat Trinitas vera.¹⁸⁷

“Osim tko iz vode i duha ne bude preporođen, neće vidjeti život vječni, po svjedočanstvu Boga s Kristom. Dolazeći u Jordan to je posvetio mističnim krštenjem. Uzlazeći, otvorilo se kraljevstvo pobožnih. Gledate pokrov blaženog Kalista koji je ukraasio ljeskavom mramornom shemom. Koje upravlja istinsko Trojstvo.”

Cuscito pak, prema Cechellijevu čitanju, predlaže ovako:

Nisi quis ex aqua et Spiritu sancto renatus fuerit non videbit vitam aeternam, testante Domino. Mysticum hoc (flumen) sacravit baptismate Christus veniens in Iordanem, nitens patuit regnum piorum. Cernitis tegurium beati Calisti quod (ipse) ornavit vibrante scemate marmorum. [- - -] quos regat Trinitas vera.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Očito pogreška u tiskanju, umjesto *cernites*.

¹⁸⁷ *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tome deuxième, 1re partie, B, Paris, 1910, str. 424.

¹⁸⁸ CUSCITO, *Le epigrafi*, str. 147.

*Natpis s triju arkada ciborija iz Cividalea
(prema: Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie)*

“Osim tko iz vode i Duha Svetoga ne bude preporođen, neće vidjeti život vječni, po Gospodinovu svjedočanstvu. Mističnu ovu (rijeku) posvetio je krštenjem Krist dolazeći u Jordan, uzlazeći otvorilo se kraljevstvo pobožnih. Gledate pokrov blaženog Kalista koji je (on sam) ukrasio ljeskavom mramornom shemom. [- - -] koje upravlja istinsko Trojstvo.”

Raščlamba. Interpretator iz *Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* prebacio je Krista bez potrebe, rekao bih, iz druge rečenice u prvu, znajući svakako da su to njegove riječi, a potaknut, čini se, osjećajem da pojam *Deo* nije dovoljno određen kao božanska osoba. Problematično *mysticum* shvatio je kao atribut riječi *baptismatae*. (Problem je sintaktički, no sama je misao prilično jasna.) Također, nije označio nepotpunost posljednje rečenice.

Cuscito je *DŌ* razriješio kao *Domino*, što se čini boljim i jasnijim čitanjem, ali, kako ćemo vidjeti, nikako ne odgovara ritmu ugrađenu u tekst. *Mysticum* on je povezao s *hoc*, a jedno i drugo bi se prešutno odnosilo na krsnu vodu (*flumen*). U njima dakle vidi objekt u rečenici, ono što je Krist posvetio: “ovu mističnu (rijeku)”. Za pravo davao bi mu Sv. Ambrozije (oko 340-397) svojom himnom, gdje se nalaze stihovi:

*Seu mystico baptismate
Fluenta Jordanis retro
Conversa quondam tertio
Praesente sacraris die.*¹⁸⁹

“I mističnim krštenjem
svu vodu Jordana natrag
okrenutu ti posveti
kad došao je treći dan.”

Tu je Isus doista posvetio vodu jordansku. Neobično mi je ipak što je pojam kršćanima životno važne tekućine potpuno ispušten u našem natpisu, te bi ga trebalo podrazumijevati.

S druge strane, u Ambrozija *mistična* nije rijeka, nego krštenje, kako je iste riječi u natpisu interpretirao i *Dictionaire*. Sličnost je Ambrozijeve sintagme s našom uistinu prevelika, a da ne bi nagonila na to da mlađi izraz gledamo kao citat starijega. Međutim, u tom slučaju moramo *mysticum* držati pogreškom u padežu, umjesto ispravnog *mystico*. Morfologija pak natpisa ne daje baš opravdanja za ispravak. To bi bila jedina takva nekorektnost. Jer od ostalih primjera *baptismatae* ima, kako izgleda, samo pogrešnu grafiju, dvoglasnik *ae*, koji se izgovarao jednako kao i ispravno *e*. Popravljanje riječi *scema* oblikom *scema<te>* druge je vrste, budući da *scema* nije nehوتيčan nego namjeran lik, uvjetovan ritmom, kako ćemo uskoro vidjeti. Dva slova viška u *Jo{u}rdan{n}en* samo su pravopisne razlike i ne utječu na tumačenje smisla.

Mysticum hoc moglo bi se odnositi i na prethodnu tvrdnju, ako se pridjev shvati kao imenica (“to mistično” = “tu tajnu”). Mistične bi prema tome bile riječi o krštenju u vodi i Duhu.

Formalno se *mysticum* slaže i s *Jourdannan*, ali to ima najmanje smisla. Bilo bi razumljivije, kad bi se i *hoc* odnosilo na Jordan, pa bi sve zajedno, *mysticum hoc in Jourdannan*, značilo “u ovaj mistični Jordan”, tj. u krsnu vodu, kojoj bi pristajao atribut otajstvenog. Međutim, *hoc* je u tom slučaju ili u pogrešnom rodu, srednjem umjesto muškog, ili u krivom padežu, ablativu umjesto akuzativa. K tome, usporedba s riječima Evanđelja, iz prizora Isusova susreta s Ivanom Krstiteljem, uvjerava da je Kalistov Jordan onaj pravi, a ne mistični. Najbliža je Matejeva verzija:

*tunc venit Iesus a Galilaea in Iordanen ad Iohannem ut baptizaretur ab eo... baptizatus autem confestim ascendit de aqua et ecce aperti sunt ei caeli...*¹⁹⁰

“Tada dođe Isus iz Galileje na Jordan k Ivanu da bude kršten od njega... a po krštenju smjesta uzide iz vode i evo, otvore mu se nebesa...”

¹⁸⁹ S. AMBROSIUS, *Hymni*, 5, 5, u: The IntraText Digital Library.

¹⁹⁰ MUSAIOS Version 1.0d - 32, by D. J. Drumont and R. M. Smith, *Latin Vulgate*, Math.

¹⁹¹ Od *nitor*, 3. *nixus* ili *nirus sum* (“upirati se o”, napose “upirati se idući; uspeti se...”). Time praktički otpada *niteo*, 2 *ui* (“svijetliti se, sjati se...”); M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 3. izd. reprint, Zagreb, 1980.

Identični elementi Pisma i ciborija su: Isus, dolazak, Jordan, krštenje. Ta činjenica potkrepljuje interpretaciju po kojoj se i druga Kalistova misao oslanja na Mateja: u *ascendit de aqua* (“uzide iz vode”) nije teško prepoznati *nitens* (“uspinjući se”),¹⁹¹ a u *aperti sunt ei caeli* (“pokažu mu se nebesa”) - *piorum patuit regnum* (“otvori se kraljevstvo blaženih”). Patrijarh je, čini se, ne samo parafrazirao, nego i dopunio smisao biblijskih riječi dajući im i preneseno značenje, po kojem je Krist ustanovom krštenja omogućio blaženima raj. Prema

tome, tekstopisac se ovdje poziva na stvarno Kristovo krštenje u rijeci, čime je Božji sin posvetio *mistične riječi* netom navedene, ili *mističnu vodu*, ili iste te riječi (svojim) *mističnim krštenjem*. Ugled Svetog Ambrozija koji o istoj situaciji govori identičnim riječima (uz *mystico baptisate* i glagol *sacrare* je jednak) naginje tumačenje na tu stranu. Za nju se već autor članka u *Dictionaireu* bio odlučio.

Cuscito vidi u natpisu tri sadržajna dijela: na prvih pet lukova očitovale bi se vjera Crkve u sakrament krštenja pomoću retka iz Ivanova Evanđelja; na kraju petog luka i na dva sljedeća riječ je o samom spomeniku i njegovu duhovnom tvorcu, patrijarhu Kalistu, a na kraju, gdje jedan luk nedostaje, izražavala bi se vjera u Presveto Trojstvo koje vodi krštene ili eventualno dobročinitelje. Zanimljivo je Cuscitovo tumačenje triju božanskih osoba kao namjerno suprotstavljanje *arijanskoj* tradiciji langobardskog Cividalea.¹⁹²

Moguć je i ponešto drugačiji pogled, tako da se na prvoj razini vide dvije teme, novozavjetna teologija krštenja i suvremeni čimbenici krštenja. Evanđeosko bogoslovlje temelji se opet na dvama potpornjima, na Kristovoj riječi i Kristovu činu. Njegova riječ ističe nužnost obrednog polijevanja za najveću nagradu kršćana - vječni život. Druga rečenica potkrepljuje svetost obreda, budući da ga je inaugurirao sam Krist.

Suvremene sastavnice krštenja čini se da su također mogle biti dvije: mjesto krštenja sigurno, za čiji sjaj zasluga pripada pastiru, a možda i sami krštenici ili već pokršteni, a to onda znači svi vjernici. Ili iz drugog kuta i sažetije: nakon božanskih slijedili bi Kalistov čin, dostojno uređenje obrednog mjesta, i Kalistova riječ. Ostatak posljednje rečenice, *quos regat Trinitas vera*, lako bi se, naime, mogao odnositi na iste one kojima se obraća glagol *cernites* u drugom licu množine, dakle "vi", nazočni u svetom prostoru, kojima bi na izgubljenom luku bio upućen i još neki pobožan poziv, sa zaključnim riječima: "koje neka vodi istinsko Trojstvo".

Ritam

U usputnoj napomeni Giuseppe Cuscito procjenjuje kako je posrijedi neka vrsta *cursusa* koji oponaša heksametar.¹⁹³ *Cursus* je ritmizirani završetak govorne cjeline, temeljen na naglasku, koji se u latinskim tekstovima pojavio tek tijekom 11/12. st.¹⁹⁴ Na to da je iskaz ipak podređen nekom ritmu upućuje ispremiješan red riječi, u prvoj rečenici čak toliko da krši granicu između glavne i zavisne rečenice. Riječ *vitam* koja pripada glavnoj (stražnjoj) rečenici nalazi se ispred *quis* iz zavisne (prednje) rečenice; sama riječ *quis* u normalnom bi se govoru, zajedno s *nisi*, trebala nalaziti na samom početku iskaza, kako to i stoji u izvornom tekstu Ivanova Evanđelja: *nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei*.¹⁹⁵

Na tako jak zahvat autor se odlučio zacijelo zato što je evanđeoski navod bio dovoljno poznat da se mogao prepoznati unatoč tomu što je redosljed poremećen gotovo do nečitkosti. Prijevod koji nastoji koliko god je moguće poštovati poredak riječi izvornika može donekle i na hrvatskom pokazati kako to zvuči na latinskom:

“Iz vode i Duha preporođen ne bude li, po svjedočanstvu - život - Božjem, tko, neće vidjeti vječni.”

Na razumljivom hrvatskom to bi trebalo izgledati zapravo ovako:

¹⁹² CUSCITO, *Le epigrafi*, str. 147-148.

¹⁹³ CUSCITO, *Le epigrafi*, str. 147.

¹⁹⁴ Usp. W. BEARE, *Latin Verse and European Song, A Study in Accent and Rhythm*, London, 2. izd. bez godine, (1. izd. 1957), str. 198; 205.

¹⁹⁵ MUSAIOS, *Latin Vulgate*, John 3,3-4.

“Ne bude li tko preporođen iz vode i Duha, po svjedočanstvu Gospodinovu, neće vidjeti život vječni.”

Već to daje naslutiti da je poruka natpisa morala biti podvrgnuta strogoj ritmu. Međutim, analiza ritamskih elemenata klasičnog latiniteta, dugih i kratkih slogova, ne daje rezultata. Ali zato itekako pokazuju pravilnost ostala dva načina ritmiziranja, broj slogova i slijed naglasaka.

I prva i druga rečenica sadrže po 30 slogova (ako se u prvoj rečenici pokraćeno *DŌ* čita kao *Deo* a ne *Domino*), treća, nedovršena, 25, te ostatak četvrte 8. Nadalje, prve tri rečenice daju se podijeliti na pola, dakle sa stankom iza 15. sloga. K tomu, i svaka polovica dopušta podjelu na dva dijela, od 7 i 8 slogova!

Boljim zagledanjem uočava se da su elementi takve diobe dani i na kamenu, i to znakovima interpunkcije, onim većima (između *aeternam* i *mysticum* na trećem luku, između *Christus* i *hoc* na četvrtom, *regnum* i *tegurium* na petom), ali i sitnim: između *nisi* i *testante* te *D(e)o* i *quis* na drugom luku, između *baptismatae* i *sacr(abit)* na trećem,¹⁹⁶ i između *(sc)ema* i *quod* na sedmom. Nedostaju, ili na meni dostupnim snimkama nisu vidljivi, znakovi interpunkcije na četiri mjesta: između *Sp(irit)u - renatus* (1. luk), *nitens - piorum* (5. luk), *cernites - vibrante* (6. luk) i *beati - ornabi* (7. luk).

Dakako, trećoj rečenici nedostaje u posljednjoj četvrtini pet slogova, jer ih je bez sumnje i ona imala 30, premda je oba interpretatora tretiraju kao dovršenu. Oni su isto tako genitiv *Calisti beati* povezali s *tegurium*. Kalist bi se po njihovu viđenju ujedno podrazumijevao kao subjekt sljedeće odnosne rečenice. Time bi autoru pripisali još jedno prekoračenje oštre sintaktičke međe, gdje bi se genitiv nalazio u zavisnoj odnosnoj rečenici, a riječ *tegurium* kojoj genitiv pripada - na početku glavne. Meni izgleda jednostavnije ostaviti genitiv gdje jest, i razumjeti ga kao dopunu nedostajućeg subjekta te iste odnosne rečenice (*quod Calisti beati...*). Subjekt se jamačno sastojao od imenice i njenog atributa, najvjerojatnije od jedne riječi od tri sloga i druge od dva. (Na natpisu postoji čak sedam primjera imenice s atributom od ukupno pet slogova: *testante... Deo*, *vitam... aeternam*, *veniens Christus*, *piorum... regnum*, *vibrante... scema*, *Calisti beati*, *Trinitas vera*.) Po smislu, subjekt je očigledno morao biti neka pohvalna kvaliteta biskupa Kalista, npr.:

“Pokrov gledate koji ljeskavim mramornim obličjem ukrasi blaženog Kalista...” (“nesebičan trud”, “pobožan zavjet” ili tako nešto).

Čovjek bi se zakleo da je i četvrta rečenica imala jednako toliko slogova kao i prve tri te da je sačuvana upravo njezina posljednja četvrtina. Time bi shema bila potpuna; četiri misli raspoređene na istu mjeru od 30 ritamskih dijelova, svaki podijeljen na pola s 15 gradivnih elemenata (što na tom stupnju podjele daje ukupno 8 sastavnih jedinica natpisa, 8 stihova, a to je jednako broju stranica ciborija, čime bi se broj u literaturi i arhitekturi skladno podudarao); još se svaka polovica stiha račva na dvije nejednake polovice. Međutim, za ono, što po takvoj zamisli nedostaje u četvrtoj rečenici, nema mjesta na izgubljenom luku. Manjkalo bi naime po tom računu 27 slogova, uzevši u obzir onih 5 na kraju treće rečenice, i 22 sloga iz zamišljene četvrte (jer sačuvano ih je 8). A na postojećim lukovima najveći broj slogova iznosi 18 (2. luk), zatim 16 (1. luk), svi

¹⁹⁶ Nju je označio i *Dictionaire*, str. 424.

ostali po 12, osim 6. luka koji ih ima 11. Gotovo je nemoguće prihvatiti pretpostavku da je izgubljeni luk sadržavao dvostruko od prosječne količine slogova. Bit će prije da nedostaje samo prva polovica stiha od 7 slogova, što s onih izgubljenih 5 iz prethodnog stiha daje upravo standardnih 12. Ipak teško je biti potpuno siguran, naročito imajući pred očima sliku novigradskog ciborija, gdje je klesar nastavio pisati i po plohi namijenjenoj za likovnu komponentu, kad mu natpis nije stao u prostor predviđen za pismo. Očito je, međutim, da je civilski tekstopisac jako pazio na sklad brojeva. Kako onda shvatiti, kako protumačiti to što mi doživljavamo kao raskorak? Jedino čega se mogu sjetiti jest hipoteza da je idejni začetnik krstioničkog baldakina svoju poruku doista podijelio u *sedam* ritmičkih jedinica od 15 slogova i tako je suprotstavio broju od osam lukova. Ona nejednakost između lijeve i desne polovice petnaesteraca, između sedam i osam, ona napetost između nesavršenog i potpunog koja rađa dinamičkom ravnotežom, bila bi prenesena na novu razinu, na odnos riječi i slike.

Takvu pretpostavku podupiru i natpis iz Novigrada, koji je, kako se čini, u drugoj strofi imao stih više nego u prvoj, i Višeslavova krstionica, gdje se broj slogova u dva puta po tri stiha kreće kao odraz u zrcalu, ali posljednji ima dva sloga manje nego njegov par iz prve polovice natpisa: 17 - 19 - 23 / 23 - 19 - 15!

Ritam naglasaka. Ispisat ćemo tekst u stihovima od po 15 slogova, s obveznom stankom poslije sedmog sloga, označujući naglasak riječi da bi se jasnije osjetio ritam kako u prednjim tako i u stražnjim polovicama stihova, i vidjele međusobne sličnosti i razlike:

1	<i>Ex aqua et Spíritu</i>	<i>renátus fúerit nísi,</i>
2	<i>testánte - vítam - Déo,</i>	<i>quis, nón vidébit aetérnam.</i>
3	<i>Mýsticum baptísmatae</i>	<i>sacrábit véniens Chrístus</i>
4	<i>hóc in Iourdánnen; nítens</i>	<i>piórum pátuít régnum.</i>
5	<i>Tegúrium cérnites,</i>	<i>vibránte mármorum scéma</i>
6	<i>quod Calísti beáti</i>	<i>ornábi(t . . . . .)</i>
	[. . . . . ?	. . . . . ?]
7	. . . . .)	<i>quos régat Trínitas véra .</i>

Prijevod:

1	“Iz vode tko ne bude	i Duha ponovo rođen,
2	po riječi Božjoj, neće	života vidjeti vječnog.
3	Posveti krštenjem to	otajstvo dolazeć Krist u
4	Jordan; na izlasku se	tad vidje kraljevstvo svetih.
5	Pokrivalo gledate,	svjetlucav mramorni oblik
6	komu blaženi Kalist	je dao (pobožnim marom?
	[...?	...?]
7	... ?)	što vodi pravo vas Trojstvo.”

Vidljivo je da prednje (lijeve) polovice stihova imaju po dva ili tri naglasaka; posljednji od ta dva ili tri pravilno se izmjenjuju tako što se jedan nalazi na trećem slogu od kraja, a

sljedeći na drugom (*Spíritu, Déo, baptísmatae, nítens, cérnites, beáti*). U četvrtom stihu početno *hoc* možda i nije bilo naglašeno, a nije siguran ni naglasak na *lourdánnen*; možda je bio na početku riječi (*Ioúrdannen*).¹⁹⁷

Stražnji ili desni polustihovi imaju po tri naglasaka, prvi se naglasak *sva tri* puta nalazi na drugom slogu, drugi naglasak *sva tri* puta na četvrtom slogu i treći *sva tri* puta na sedmom slogu. Podudarnost je potpuna.

Raspored naglašenih i nenaglašenih slogova doista ima sličnosti s *cursusom*. Završnih pet slogova drugog i četvrtog kolona odgovara svojim naglascima ritmiziranom kraju iskaza koji se naziva *cursus planus*, samo što *cursus*, bar prema jednom prikazu,¹⁹⁸ ima točno određen broj slogova posljednje i preposljednje riječi. Kalistov natpis nije podvrgnut tom pravilu. No on je istovremeno i više od *cursusa*, jer vodi računa o ritmu čitave rečenice i o broju slogova, što ga onda zapravo čini stihom. Može se uvjetno reći da ritam njegova govora oponaša heksametar, jer kadence petnaesteraca imaju istaknute iste slogove kao i najpoznatiji klasični stih. Nastanak ovakvih stihova zasnovanih na naglasku, što se od Bede Časnoga naziva *ritmička versifikacija*, uvjerljivo je protumačio Dag Norberg.¹⁹⁹ Srednjovjekovni pjesnici čitali su staru metričku poeziju kao prozu, budući da se razlika između dugih i kratkih vokala počela gubiti od vremena Sv. Augustina, kako je sam posvjedočio. Potom su oponašali raspored *proznih naglasaka*, a ne metrički naglašenih slogova (*iktusa*). U heksametru, koji je ispred najčešće stanke iza pete polustope mogao imati 5-7 slogova, a iza nje 8-10, postavljali su veća ili manja ograničenja.²⁰⁰ Pisac Kalistova natpisa strogo se ograničio na 7+8 slogova i identičan ritam u svim stražnjim polustihovima.

¹⁹⁷ O nesigurnosti pri naglašavanju vlastitih imena u srednjem vijeku D. NORBERG, str. 18-19.

¹⁹⁸ W. BEARE, *Latin Verse*, str. 198.

¹⁹⁹ *Introduction a l' étude de la versification Latine médiévale*, Stockholm, 1958, str. 87.

²⁰⁰ NORBERG, *Introduction*, str. 95-96, 101-102.

Zbog sličnosti s Ambrozijevim stihovima čini se da je riječ *mysticum* napisana u pogrešnom padežu, akuzativu umjesto ablativu *mystico*; tako bi se slagala s *baptismat(a)e*.

Ritam natpisa osniva se na pravilnoj izmjeni naglašenih i nenaglašenih slogova, podijeljenih u stihove od 15 slogova, s cezurom iza sedmog sloga. Slijed naglasaka u prvoj polovici stihova blago varira, dok je u drugim polovicama potpuno identičan.

Uočavanjem te pravilnosti u broju slogova i izmjeni naglasaka može se sa sigurnošću kazati da kraticu *DO* treba čitati kao *d(e)o* a ne *d(omin)o*, te da je ablativ *scema* namjerno toga oblika, i da ga ne treba ispravljati u *scema<te>*.

Dodatak II

Višeslavova krstionica

Kako se i ovaj spomenik zbog leksičkih veza sa stombratskim ciborijem našao u vidokrugu, iskušao sam akcenatski sustav ritmiziranja i na njemu. Dosadašnji pokušaj da se tu prepoznaju klasični heksametri nije bio uspješan, jer su bile potrebne brojne intervencije u tekstu.²⁰¹ Tekst glasi:

- 1 HEC FON(S) NE(m)PE SVMIT INFIRMOS VT REDDAT
- 2 ILLVMINATOS · HIC EXPIANT SCELERA SVA QVOD
- 3 [de primo] SVMPSERVNT PARENTE · VT EFFICIENTV
- 4 R XP(ist)ICOLE SALVBRITER CONFITENDO TRINV(m) P(er)
- 5 HENNE(m) · HOC IOH(annes) PR(es)B(iter) SVB TE(m)PORE VVISSAS
- 6 CLAVO DVCI OPVS BENE CO(m)PSIT DEVOTE
- 7 IN HONORE VIDELICET S(an)C(t)I
- 8 IOH(ann)IS BAPTISTE VT INTERCEDAT P(ro) EO
- 9 CLIENTVLOQVE SVO

Hec fons nempe sumit infirmos, ut reddat illuminatos. Hic expiant scelera sua, quod [de primo] sumpserunt parente, ut efficiantur chr(ist)icole salubriter confitendo Trinum perhenne(m). Hoc Ioh(annes) pr(es)b(iter) sub tempore Wissaclavo duci opus bene compsit, devote, in honore videlicet s(an)c(t)i Ioh(ann)is Baptiste, ut intercedat pro eo clientuloque suo.

Prijevod Radoslava Katičića²⁰²:

“Ovo vrelo doista prima nejake da ih učini prosvijetljenima. Ovdje se peru od svojih zločina što su ih primili od prvog roditelja kako bi postali poštovatelji Kristovi spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo je djelo dobro ukrasio svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava, iz pobožnosti, u čast, naime, svetoga Ivana Krstitelja, da zagovara njega i njegova štitičenika.”

Lako se uočavaju dva glavna sadržaja, teološki, o tome čemu služi zdenac, i stvarni, tko ga je napravio, kada, kako i zašto. Zanimljivo je da je interpunkcijama odijeljen samo tekst prvoga dijela. Znak je urezan iza *illuminatos*, iza *parente* i *perhenne(m)*. Ako tekst ispišemo prema tim znakovima, dobijemo sljedeća tri smisaono zaokružena retka:

- 1 *Hec fóns nempe súmit infírmos, ut réddat ìlluminátos.*
- 2 *Hic éxpíant scélera súa, quod de prímo sumpserunt parénte,*
- 3 *ut èfficiántur chrístícole salúbriter confiténdo Trínúm perhénnem.*

Na riječima je označen naglasak da se lakše uoči ritam govora. Bez naglaska su jednosložne riječi i čestica *nempe*, koje se u govoru prislanjaju uz jače riječi; u dvjema peterosložnim riječima stavljen je i pomoćni naglasak (*ìlluminátos* i *èfficiántur*), jer ga analogija s paralelnim mjestima očigledno traži.

²⁰¹ A. JADRIJEVIĆ, Latinski stihovi u natpisima starohrvatske dobe, VAHD, LX, Split, 1965, str. 77-92.

²⁰² R. KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998, str. 231, bilj. 1040, i str. 218, bilj. 736.

HETONSTERSAMTHERMOSREDDA UMINIBSLEGATSEERSVND ZSVREKVTETESTEHANT RXADLESAMBRECHDONTVR
 HENTHOCIOHPBSBEPVVSAS EAVODIORSBNEPSPITDEVOTE INHONORVDLEISII TOSBPTSTENTREDEPEO CLIENTVLOQVESVO

Višeslavova krstionica, prednja i stražnja strana

Potcrtani dijelovi pokazuju koliko se raspored naglasaka u recima međusobno podudara. Istovjetan je u prvih deset i posljednjih pet slogova u sva tri retka! K tomu se dodatno poklapaju još dva sloga u prvom i trećem retku, *réddat* i (*confi*)*téndo*, te još četiri sloga u drugom i trećem retku, *de prímo sum*(*psérunt*) i *salúbriter*. Čini se prilično neupitnim da je takav ritam plod autorove namjere, a ne slučaja.

Broj slogova u retcima nije jednak. U prvom iznosi sedamnaest, u drugom devetnaest, a u trećem dvadeset i tri.

Druga polovica teksta iz ne znamo kojeg razloga nije odijeljena interpunkcijama. Međutim, ako se kao kriterij podjele uzmu u obzir broj slogova u prva tri retka i zaokruženi rečenični dijelovi, bez poteškoća pojavljuje se ovakav ishod:

- 4 *Hoc Johánnes présbiter sub témpore Wissásclavo dúci opus béne cómpsit,*
- 5 *devóte, in honórem vidélicet sáncti Johánnis Baptíste,*
- 6 *ut intercédát pro éo clièntulóque súo.*

U četvrtom retku su dvadeset i tri sloga (jednako kao u trećem), u petom devetnaest (kao i u drugom), ali u šestom samo petnaest, za razliku od sedamnaest u prvom. Podudaranje naglasaka bitno je manje, ima ga samo u šest posljednjih slogova četvrtoga i šestog retka. U petom pak retku naglasak posljednjih pet slogova poklapa se s onima u prva tri retka. Čini se, dakle, da je tekstopisac u drugi dio kamene poruke uložio manje truda, ne dotjeravši ritam do onog sklada kakav je u prvom dijelu, i ne označivši cjeline interpunkcijama. Možda mu je svetost krštenja bila važnija od svjetovnih realija i osobnih motiva. Ukoliko nam, međutim, još uvijek ne izmiče njegov kriterij ritmiziranja. Jer neobičan položaj riječi *hoc* na početku četvrtog retka, jako udaljene od svoje imenice *opus*, što je jedinstven slučaj u čitavu natpisu, morao bi imati razlog upravo u ritmu. No taj razlog meni ostaje skriven. Moguće je da *hoc* nije u ulozi atributa imenice *opus*, nego ablativ u značenju “zato”, “radi toga”.

Natpis je dakle podijeljen u šest cjelina, koliko krstionica ima i stranica. Broj slogova u recima prvo raste (17, 19, 23) pa onda istim ritmom pada, samo što je posljednja rečenica kraća za dva sloga od njoj nasuprotne prve (23, 19, 15). Moguće je da je piscu namjera bila i na taj način označiti kraj poruke.

Pitamo se zašto su izabrane baš te količine slogova i zašto tim redom. 17, 19 i 23 u matematici se ubrajaju se “proste” ili “prim-brojeve”, čija je posebnost što su djeljivi samo sami sa sobom i s 1. Njima su se u starini bavili Pitagora, Euklid i Eratosten, koji je pronašao formulu za njihovo izračunavanje, tzv. Eratostenovo sito. Danas je vrlo popularno izračunavanje što većih prim-brojeva.²⁰³ Ako se naš niz (17, 19, 23, 23, 19) nije dogodio pukom slučajnošću,²⁰⁴ onda je očevitno da je i u srednjem vijeku postojalo znanje i zanimanje. Samo ne znamo u čemu je njihova simbolika.

Što se tiče redosljedja redaka po veličini, odnosno rasta i pada broja slogova u njima, možda je tajna u njihovu likovnom zamišljaju, što, dakako, nije ostvareno na samom spomeniku. Ako se naime redovi teksta prikažu sa simetralom po sredini, dobije se šesterokut, lik sukladan tlocrtu zdenca:

*Hec fóns nempe súmit infírmos, ut réddat illuminátos.
Hic éxpíant scélera súa, quod de prímo sumpsérunt parénte,
ut éfficiántur christícole salúbriter confíténdo Trínium perhénnem.
Hoc Johánnes présbiter sub témpore Wissásclavo dúci ópus béne cómpsit,
devóte, in honórem vidélicet sáncti Johánnis Baptíste,
ut intercédát pro éo clièntulóque súo.*

²⁰³ Usp. Internet, pod *prim-numbers*.

²⁰⁴ Od 1 do 30 prim-brojevi su 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23 i 29. Ostaje ih još 19 koji nisu. Rekao bih da je lakše dobiti zgoditak na lotu, nego pet puta za redom pogoditi prim-brojeve između 29 mogućnosti.

²⁰⁵ *Povijest svjetske književnosti*, II, str. 305 (V. VRATOVIĆ).

Po tome što dužinom redaka oponaša geometrijski lik natpis bi se ubrajao u jednostavniju vrstu takozvanih *carmina figurata*, u pjesničke igre koje su započeli već Grci, a nastavili kasnoantički i karolinški pisci, ocrtavajući oblike piramide, jajeta, križa, oltara itd.²⁰⁵

Zaključak

Od natpisa na istarskim i dalmatinskim ciborijima iz ranoga srednjeg vijeka našu su pozornost privukla četiri dulja, iz Novigrada, Zadra, Bijaća i Ulcinja. Njima su zbog srodnosti kao dodatak priključena još dva, natpis s ciborija biskupa Kalista iz Cividalea, premda se nalazi izvan područja određenog naslovom knjige, i natpis s Višeslavove krstionice, koji se dakle ne nalazi na ciboriju.

Glavni je cilj bio popuniti lakune, što se ponajviše odnosi na novigradski i bijački natpis. Kod ulcinjskoga riječ je o reinterpetaciji dijela teksta, a zadarski je dobio prostor zahvaljujući svomu pjesničkom savršenstvu. Natpisi iz Cividalea i s Višeslavove krstionice tu su pak prvenstveno zbog novog, srednjovjekovnog načina ritmiziranja teksta, zasnovana na pravilnom rasporedu naglasaka i na broju slogova. Čini se da je sličan sustav primijenjen i na posvetnom natpisu u Novigradu i Bijaćima.

Na novigradskom natpisu biskupa Mauricija u prvom je planu bilo oštećenje na početku petog retka (za koji mislimo da je zapravo bio šesti). Predloženo je rješenje koje se uklapa u kontekst i u sačuvane tragove slova. Potvrđena je i mogućnost molitve Svetom Ivanu za oprost grijeha, što se u kršćanskim tekstovima inače rijetko nalazi. Naše bi čitanje izgledalo ovako:

- 1 + *Hoc tígmen lucefluo almoque*
  - 2 *baptisterio digno marmore [erectum? ego?]*
  - 3 *Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo*
  - 4 *e studio, devote, pectore toto. Beate Iohanis, u-*
  - 5 *[tinam? ... aspergas? desup-?]*
  - 6 *er erili me róre, se delearis plura nost[ra crimina? commi-?]*
- 1a sa, se cognoscamu(s) {in}? quid nos [ducat?] in par/adisi vitalis / regna.*

Postoji, međutim, vjerojatnost da je tekst bio usklađen s nekom vrstom akcenatskog ritma i podijeljen u dvije nejednake kitice. U tom slučaju neke se riječi ne bi uklapale u pretpostavljenu ritmičku shemu:

<i>Hoc tígmen lucéfluo</i>	<i>almóque baptistério</i>
<i>dígno mármore [factum?]</i>	<i>Maurícius epíscop(us)</i>
<i>ó[bt]uli D(é)o súmmo</i>	<i>e stúdio, devóte,</i>
<i>pectore tóto.</i>	
<i>Beáte Iohánis, [x</i>	<i>x x x x x aspérgas?</i>
<i>x x x x x x</i>	<i>x x] eríli me róre?</i>
<i>sé delearis plúra</i>	<i>nóst[ra crímina commís?]sa,</i>
<i>sé cognoscámu(s) {in} quíd nos</i>	<i>[dúcat?] in paradísi</i>
<i>régna vitális.</i>	

Savršenstvo osam jampskih dimetara s ciborija prokonzula Grgura iz Zadra privuklo nas je na još jedan prijevod na hrvatski.

Najviše teksta, ali i najviše praznina, sadrži natpis iz crkve Svete Marte u Bijaćima kod Trogira. Oslanjajući se na sačuvane konstruktivne elemente rečenica i na očekivani smisao, usudili smo se spekulirati o nedostajućim dijelovima, sa sljedećim rezultatom:

- A1 + V[os] om[n]es] chri(sti)co[lae?, quicumque? intr?]oit, c[arum? lauda?]te
trinum
- A2 [...?]i in iub[ilo?... e?]t in [honore? beati? Io]hanis, necne[...]
- A3 ...?] almif[ic]ae Marthae cuncta ha[e]c nov[a] cernit[e] dicata?].
- A4a? + Tempore [NN factum est? ist?]ud v[...]
- A4b ...?] m[ise?]ri[cors?] op[us?].
- B1a + Hic a[n]ima? de laqueo? qua?]si [av?]is spe s[urgitu?]r (a)ete[r]nitate?] ili:
B1a + Hic a[n]ima...? Dei prom?]i(s)si[on?]is spe s[urgitu?]r e te[nebris?].
- B1b + Qu(a)es[umus... su]bnix[i? ...?]a c[...?]doq(ue)
- B2 san?]c(t)ae [Marthae? et sancti Iohannis? ne]mpe hu(mi)l
- B3 [l?]im[e?...?]s u[t?], dum subsistimus, dei m[o?/u?]remur voluntate [...? et? l? ut?
- B4 ... put?]ei tui p(er) flu[enta?] vita(m?) mereamur [aet]er[nam?]. Am[e?]n.

Tekst se sastoji od četiri rečenice, od kojih se prve dvije nalaze na vanjskoj strani lukova, a druge dvije na unutrašnjoj. U skladu s takvim razmještajem teksta je i njegov smisao, jer se njegova prva polovica tiče vanjskih okolnosti (posveta Svetom Ivanu i Svetoj Marti, datacija), a druga polovica odnosi se na duhovnu namjenu prostora (krštenje i vječni život koji se njime omogućuje).

Sudeći prema većim dijelovima sačuvana teksta moguće je da je i on bio ritmiziran prema akcenatskom sustavu, prije nego prema kvantitativnom, kako se prije pomišljalo.

Na ulcinjskom ciboriju prihvaćeno je čitanje skupine *DIETAGNI* u trećem retku kao sintagme *Dei et Agni*, na temelju Ivanove *Apokalipse*. Moguće je da je njime izraženo prozapadno opredjeljenje u sporu između pape i Carigrada oko Kristova predstavljanja u obliku janjeta. Najveća je pozornost usmjerena prema prethodnoj skupini slova *SANI/SIDEM* na kraju drugog i početku trećeg retka, gdje su ponuđene dvije inačice. Jednom bi se iskazivalo jedinstvo dvije Kristove naravi, božanske i ljudske, a po drugoj riječ bi bila o izrazu *sidem Dei et Agni* iz *Apokalipse*, gdje bi *sidem* bila grafija za *sedem*.

U nastojanju da se svi elementi povežu u smisaonu cjelinu predloženo je također čitanje ablativa *coniuge mea Gusmu* u značenju dativa.

- 2 ... adquiescite sermonibus?] sani-
- 3 s idem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t... ili:
2 ... verbi?] sani
3 sidem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t...
4 ...] sub temporibus domini nostri pi(is)s(imi) perpetuo a(u)gusti d(omi)ni L(e)o(nis) et d(omi)ni C(on)s[tantini...?
1 ...ad honorem?] Salvatori(s) nostri Ie(s)u Chr(ist)[i c]oniuge mea Gusmu pro remedio anim(a)e

Na natpisu biskupa Kalista iz Cividalea uočena je struktura pjesme, zasnovane na petnaest slogova po stihu, na odmoru poslije sedmog sloga i na potpunom podudaranju naglasaka u drugim polovicama stihova. Pritom je postalo jasno da izraz *DO* treba svakako čitati kao *Deo*, a ne kao *Domino*, kao i to da je riječ *scema* namjerno toga oblika te je ne treba ispravljati u *scemate*. Problem razumijevanja pojavio se u rečenici *Mysticum baptismatae sacrabit veniens Christus*. Predlaže se povezivanje riječi *mysticum* i *hoc* u funkciji objekta, a u značenju onoga što je Krist posvetio na Jordanu, premda je moguće da je *mysticum* pogrešan padež umjesto *mystico*, što bi podupirala analogija s riječima Sv. Ambrozija.

<i>Ex áqua et Spírítu</i>	<i>renátus fúerit nísi,</i>
<i>testánte - vítam - Déo,</i>	<i>quis, nón vidébit aetérnam.</i>
<i>Mýsticum baptísmatae</i>	<i>sacrábit véniens Chrístus</i>
<i>hóc in Iourdánnen; nítens</i>	<i>piórum pátuít régnum.</i>
<i>Tegúrium cérnites,</i>	<i>vibránte mármorum scéma</i>
<i>quod Calísti beáti</i>	<i>ornábi(t . . . . .)</i>
<i>[. . . . . ?</i>	<i>. . . . . ?]</i>
<i>. . . . .)</i>	<i>quos régat Trínitas véra .</i>

Iz istog razloga kao i natpis iz Cividalea, ovdje je našao mjesto onaj s Višeslavove krstionice. Pokazalo se naime da je složen od dvije misaone cjeline, duhovne i svjetovne, od kojih svaka zauzima po tri retka, ukupno šest, upravo onoliko koliko krstionica ima stranica. Broj slogova u njima najprije se penje, a onda se spušta: 17, 19, 23 - 23, 19, 15. Svi brojevi osim posljednjega takozvani su "prosti" ili "prim-brojevi", djeljivi samo sami sa sobom i s jedan, što je zacijelo i bio razlog njihovu preuzimanju u strukturu pjesme. Manjem broju slogova u posljednjem retku svrha je označiti kraj pjesme, prema običaju poznatu još iz antike. Takav odnos u broju slogova omogućuje da se u zapisu prepozna šesterokut sukladan tlocrtu krstionice, ako se stihovi prikazu simetrično, kako smo to dolje i učinili. Time bi raspored stihova tvorio *carmen figuratum*, dodajući riječima i likovnu vrijednost. K tomu, ritam naglasaka prva tri retka poklapa se u prvih deset i posljednjih pet slogova. U druga tri retka pravilnost ritma manje je izražena.

Hec fóns nempe súmit infírmos, ut réddat ílluminátos.
Hic éxpíant scélera súa, quod de prímo sumpsérunt parénte,
ut éfficiántur chrístícole salúbriter confiténdo Trínium perhénnem.
Hoc Iohánnes présbíter sub témpore Wíssásclavo dúci ópus béne cómpsit,
devóte, in honórem vidélicet sáncti Iohánnis Baptístae,
ut intercédát pro éo clientulóque súo.

Ipak, nakon svega, možda je meštar Rapanić doista bio u pravu, kad je ustvrdio da nema velikog smisla ni koristi domišljati se o onom što je vrijeme uništilo. Usprkos veliku trudu rodilo se mršavo dijete, koraka vrlo nesigurna. Možda je dobitak u tom što će nekom drugom biti ušteđen trud. Posao bi ipak bilo dobro zaokružiti tako da se uzmu u obzir svi ciboriji, prethodni, suvremeni, a i kasniji, kao i svi drugi srodni natpisi, da se dakle napravi potpun korpus i u tako široku kontekstu izvedu sigurniji zaključci.

Summary

Of the inscriptions on Istrian and Dalmatian ciboria dating from the early middle ages the ones which drew our attention were four longer inscriptions, from Novigrad, Zadar, Bijaći and Ulcinj. To these four we have added another two, related, inscriptions: one from the ciborium of Bishop Callistus from Cividale, although it is located outside the area identified in the title of the book, and an inscription from the baptismal font of Višeslav, although it is not a ciborium.

The main object of this part of the book has been to fill in *lacunae*, which is especially true for the inscriptions from Novigrad and Bijać. As for the inscription from Ulcinj, a portion of the text has been reinterpreted, and the inscription from Zadar has been included due to its poetic elegance. The inscription from Cividale and from Višeslav's baptismal font have been included first and foremost due to their new, medieval rhythm of the text, based on the regular placement of accent and the number of syllables. It seems that a similar system has been used on the dedicatory inscriptions from Novigrad and Bijać.

Concerning Bishop Mauritius' inscription from Novigrad the most important matter was the damage to the beginning of the fifth line, which we believe actually represents the sixth line. A solution has been proposed which fits in with the context and with the remaining traces of letters. The possibility of a prayer to St. John for the forgiveness of sins has been ascertained, which is otherwise a rarity in Christian texts. Our reading of the text would look like this:

1 + *Hoc tígmen lucefluo almoque*
2 *baptisterio digno marmore [erectum? ego?]*
3 *Mauricius episcop(us) o[bt]uli D(e)o summo*
4 *e studio, devote, pectore toto. Beate Iohanis, u-*
5 *[tinam? ... aspergas? desup-?]*
6 *er erili me rore, se delearis plura nost[ra crimina? commi-?]*
Ia sa, se cognoscamu(s) {in}? quid nos [dúcat?]
in par/adisi vitalis / regna.

There remains, however, the possibility that the text was rhythmically attuned to some sort of accentual rhythm and divided into two unequal stanzas. In that case, some of the words would not fit into the assumed rhythmic scheme.

<i>Hoc tígmen lucéfluo</i>	<i>almóque baptistério</i>
<i>dígno mármore [factum?]</i>	<i>Maurícius epíscop(us)</i>
<i>ó[bt]uli D(é)o súmmo</i>	<i>e stúdio, devóte,</i>
<i>pectore tóto.</i>	
<i>Beáte Iohánis, [x</i>	<i>x x x x x aspérgas?</i>
<i>x x x x x x</i>	<i>x x] eríli me róre?</i>
<i>sé delearis plúra</i>	<i>nóst[ra crímína commís?]sa,</i>
<i>sé cognoscámu(s) {in} quíd nos</i>	<i>[dúcat?] in paradísi</i>
<i>régna vitális.</i>	

The eight perfect iambic dimetres of the ciborium of Gregory from Zadar inspired us to make one more Croatian translation.

The largest text, which is also the one with the most voids (blanks), is the inscription from the church of St. Martha in Bijaći, near Trogir. Relying on the remaining constructive sentence elements and on the expected sense, we have dared to speculate about the missing parts, with the following result:

- A1 + V[os] om[n]es] chri(sti)co[lae?, quicumque? intr?]oit, c[arum? lauda?]te
trinum
A2 [...?]i in iub[ilo?... e?]t in [honore? beati? Io]hanis, necne[...
A3 ...?] almifica[e] Marthae cuncta ha[e]c nov[a] cernit[e] dicata?].
A4a? + Tempore [NN factum est? ist?]ud v[...
A4b ...?] m[ise?]ri[cors?] op[us?].
B1a + Hic a[nima? de laqueo? qua?]si [av?]is spe s[urgitu?]r (a)ete[rnitatis?]
or:
B1a + Hic a[nima...? Dei prom?]i(s)si[on?]is spe s[urgitu?]r e te[nebris?].
B1b + Qu(a)es[umus... su]bnix[i? ...?]a c[...?]doq(ue)
B2 san?]c(t)ae [Marthae? et sancti Iohannis? ne]mpe hu(mi)l
B3 [l?]im[e?...?]s u[t?], dum subsistimus, dei m[o?lu?]remur voluntate [...? et? l? ut?
B4 ... put?]ei tui p(er) flu[enta?] vita(m?) mereamur [aet]er[nam?]. Am[e?]n.

The text is made up of four sentences, of which the first two are found on the outer side of the arc, and the other two on the inner side. The meaning of the text is in keeping with such a distribution, for the first half has to do with external circumstances (a dedication to saints John and Martha, a date), and the second half has to do with the spiritual function of the area (baptism and the eternal life which it bestows).

Judging by the remaining pieces of text it is possible to infer that it was rhythmically arranged according to an accentual system, rather than according to a quantitative one, as it was earlier thought to be.

On the ciborium from Ulcinj a reading of the group DIETAGNI was accepted as representing the syntagm *Dei et Agni*, in accordance with John's Apocalypse. It is possible that it expresses a pro-west orientation in the dispute between the pope and Constantinople concerning the expression of Christ as a lamb. The greatest attention is given to the group of letters SANI/SIDEM at the end of the second and at the beginning of the third line, where two versions are offered. One expresses the unity of the two natures of Christ, divine and human, and the other expresses the locution *sidem Dei et Agni* from the *Apocalypse*, where *sidem* is a version of *sedem*.

In the endeavor to tie all of the elements into a sensible unit it has been suggested that the ablative *coniuge mea Gusmu* should be construed as a dative in meaning.

- 2 ... *adquiescite sermonibus?] sani-*
3 *s idem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t...]*
or:

- 2 ... verbi?] sani
 3 sidem D(e)i et Agni, quia (h)oc (a)edificium (a)edificatum es[t...
 4 ...] sub temporibus domini nostri pi(is)s(imi) perpetuo a(u)gusti
 d(omi)ni L(e)o(nis) et d(omi)ni C(on)s[tantini...?
 1 ...ad honorem?] Salvatori(s) nostri Ih(s)u Xp(ist)[i c]oniuge mea
 Gusmu pro remedio anim(a)e

In the inscription of Bishop Callistus from Cividale a poetic structure has been noted, based upon a verse of fifteen syllables, with a pause after the seventh syllable and a complete conformity of the accent in the second half of the verse. At the same time it has become clear that DO should certainly be read as *Deo*, and not as *Domino*, and it is also clear that the word *scema* was deliberately written thus and should not be corrected to read *scemate*. A problem in comprehension arose regarding the sentence *Mysticum baptisate sacrabit veniens Christus*. It has been suggested that *mysticum* should be linked to the word *hoc* and regarded as a direct object, meaning that which Christ sanctified at the river Jordan, although it is also possible that *mysticum* is the wrong case and should read *mystico*, which is supported by an analogy in the words of St. Ambrose.

<i>Ex áqua et Spírítu</i>	<i>renátus fúerit nísi,</i>
<i>testánte - vítam – Déo,</i>	<i>quis, nón vidébit aetérnam.</i>
<i>Mýsticum baptísmatae</i>	<i>sacrábit véniens Chrístus</i>
<i>hóc in Iourdánnen; nítens</i>	<i>piórum pátuít régnum.</i>
<i>Tegúrium cérnites,</i>	<i>vibránte mármorum scéma</i>
<i>quod Calísti beáti</i>	<i>ornábi(t . . . . .)</i>
<i>[. . . . . ?</i>	<i>. . . . . ?]</i>
<i>. . . . .)</i>	<i>quos régat Trínitas véra .</i>

The inscription from Višeslav's baptismal font has been added here for the same reasons as the inscription from Cividale. It has been shown to be made up of two notional parts, spiritual and mundane, of which each takes up three lines, for a total of six, which coincides with the number of sides of the baptismal font. The number of syllables in each line first rises, then falls: 17, 19, 23 - 23, 19, 15. All of the numbers, save the last are natural numbers, or prime numbers, and can be divided only by by itself or by the number one, which was surely the reason for their inclusion in the structure of the poem. The number of syllables in the last line is decreased to mark the end of the poem, as has been customary since antiquity. Such a ratio in the number of syllables allows us to identify in the written text a hexagon which coincides with the plan of the baptismal font, if the verses are shown symmetrically, as we have done below. Thus, the distribution of the verses constitutes a *carmen figuratum*, giving a visual value to the words. Furthermore, the rhythm of the accent of the first three lines coincides with the first ten and the last five syllables. In the remaining three lines the regular rhythmic recurrence is less apparent.

Hec fóns nempe súmit infírmos, ut réddat ílluminátos.
Hic éxpíant scélera súa, quod de prímo sumpsérunt parénte,
ut éfficiántur christícole salúbríter confíténdo Trínúm perhénnem.
Hoc Johánnes présbíter sub témpore Wissásclavo dúci ópus béne cómpsit,
devóte, in honórem vidélicet sáncti Johánnis Baptíste,
ut intercédát pro éo clientulóque súo.

Yet, after all, perhaps master Rapanić was correct in stating that there is no great point or advantage in busying oneself with that which time has ravaged. Despite much effort, a thin child has been born, unsure on its feet. Perhaps the profit lies in that someone else will be spared some effort. Yet, it would be seemly to round off the work by taking into account all ciboria, previous, contemporary and subsequent, as well as all other kindred inscriptions, in short to create a complete corpus and to deduce more certain conclusions from such a broad context.

Kazalo latinskih riječi iz natpisa

- accipere** 213
adprecari 186
adquiescere 230, 231, 246
aedificare 185, 212, 228, 229, 230, 231, 246
    edificavimus 138
    edificatum 161, 224, 226
aedificium 228, 229, 230, 231, 246
    edificium 161, 224, 226, 231
aeternitas 214, 223, 246
    eternitatis 111
aeternus 20, 111, 214, 220, 223, 232, 233, 237, 238, 246, 247
Agnus 147, 224, 226, 229, 230, 231, 246
almificus 107, 111, 211, 212, 221, 222, 223, 246
almus 20, 43, 185, 199, 200, 245
    almlo 183, 184
amen 100, 111, 220, 222, 223, 246
amor 29
Andrea 127
    Andree 127
Andreaei 124
anima 111, 147, 213, 214, 222, 223, 224, 226, 228, 231, 246
animus 228
annus 51, 125, 228
Antonius 49
aqua 20, 232, 233, 238, 247
arbor 129
arca (*acc. sg.*) 124
archiepiscopus 27, 227
aspergere 20, 191, 199, 201, 245
augustus 51, 231, 246
    agusti 147, 24, 226
aula 83, 205
avis 111, 213, 223, 246

baptisma 233, 235, 236
    baptismatae *abl. sg.* 14, 20, 27, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 247
Baptista 107, 211, 240, 242, 247
baptisterium 10, 20, 43, 46, 183, 184, 186, 193, 199, 200, 245
beatus 20, 27, 107, 111, 138, 183, 185, 188, 191, 196, 199, 200, 201, 202, 202, 211, 222, 223, 233, 237, 238, 239, 245, 246, 247
bene 212, 240, 242, 247

caelestis 205, 209, 210
Calistus 232, 233, 237, 238, 247

Carulus 27
carus 111, 210, 223, 246
Catharum 134
cernere 107, 111, 212, 221, 233, 246
    cernites 2. *pl.* 20, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 233
christianus 213
chresticola 111, 206, 209, 210, 219, 222, 223, 240, 242, 245, 247
Christus 20, 86, 111, 125, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 237, 238
claviger 62, 83, 205
clientulus 240, 242, 247
cognoscere 20, 183, 184, 185, 186, 192, 199, 200, 201, 245
coire 209
collum 111
Colomanus rex 86
comere 212, 240, 242, 247
comittere 198, 199, 201, 245
conferre 83, 205
confidere 217
confiteri 240, 241, 242, 247
coniux 38, 124, 138, 147, 224, 226, 227, 228, 231, 246
consecrare, consacravit 51
Constantinus 147, 224, 226, 228, 231, 246
constitutor 125
Cosma 227
crimen 20, 171, 184, 185, 187, 231
cum 216
cunctus 107, 111, 212, 221, 222, 223, 246
curare 51

decorare 130
delere (*delearis* 2. *sg. akt.*) 20, 183, 184, 185, 186, 191, 199, 200, 201, 245
desuper 20, 191, 199, 245
Deus 20, 29, 43, 81, 99, 111, 125, 136, 147, 183, 184, 185, 193, 199, 200, 201, 209, 214, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 245, 246, 247
devote 20, 43, 183, 185, 199, 200, 201, 240, 242, 245, 247
devotio 83, 205
dicare 107, 111, 212, 223, 246
dies 51, 125, 229
dignus 20, 43, 46, 183, 185, 186, 199, 245

dominus 27, 51, 124, 125, 136, 147, 224, 226
 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 237,
 239, 246, 247
dominus acc. sg. 124
Donatus 38
ducere 199, 245
dum 111, 200, 214, 218, 219, 222, 223, 246
dux 212, 240, 242, 247

ecclesia 21, 106, 143
aeclesia 51
efficere 240, 242, 247
ego 73, 124, 185, 191, 192, 199, 201, 202,
 205, 227, 245
michi 83, 205
Eleuchadius 27, 217
enixe 203
episcopus 20, 38, 43, 49, 51, 125, 183, 184,
 185, 199, 200, 245
erilis 20, 191, 192, 194, 197, 198, 199, 201,
 202, 245
erigere 20, 43, 51, 185, 199, 245
eripere 213, 214
esse 72, 129, 230, 231
etenim 214
expiare 240, 242, 247

facere 27, 29, 72, 111, 185, 212, 221, 223
 227, 245, 246
fieri 29, 73
filius 125
fluentum 111, 219, 220, 223, 246
flumen 107, 219, 220, 233, 234
fons 240, 242, 247

gratia 100, 213
Gregorius 27, 83, 205
Gusmu, coniux, abl. sg.? 147, 224, 226, 227,
 228, 231, 246

habere 111
Handegis 51
herilis v. **erilis**
hic adv. 240, 242, 246, 247
hic, haec, hoc 43, 51, 107, 111, 129, 183, 185,
 199, 200, 201, 212, 213, 214, 219, 220
 221, 222, 223, 228, 229, 230, 231, 232,
 233, 234, 237, 239, 242, 245, 246, 247
hec nom. sg. f. 240
oc 147, 224, 226, 231
honor 27, 107, 111, 127, 147, 211, 223, 227
 231, 240, 242, 246, 247
ad onore 27, 138
humillime 111, 218, 219, 220, 223, 246
Hurogus 226, 227, 228

Ianuarius 125
idem 147, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 246
Ido presbiter 27, 29
Iesus 27, 136, 147, 220, 223, 224, 226, 227,
 228, 231, 246
ille 212
illuminatus 240, 242, 247
imperator 27, 29, 51
incarnatio 51
indictio 51, 125
infimus 83, 205
infirmus 240, 242, 247
intercedere 240, 240, 247
introire 111, 209, 210, 223, 245
Iohannes 95, 212, 240, 242, 247
Iohanis 20, 111, 183, 185, 188, 192,
 196, 199, 200, 201, 202, 211, 214,
 222, 223
Iordanes 235
Iourdannen 20, 107, 232, 235, 238,
 239, 247
Jordanem 233

ipse 124, 233
ire 219, 220
is, ea, id 51, 240, 242, 247
iste 111, 212, 223, 246
ista acc. sg. fem. 124
Italia 51
iubar 210
iubilaeus 210
iubilus / iubilum 111, 210, 211, 223, 246
iuvenis 210
iuventus 210

Jordanes v. **Iordanes**

labor... 129
laqueus 111, 213, 214, 223, 246
laudare 111, 223, 246
legere 38, 124
leo 127, 135, 147, 182, 202
Leo 147, 224, 226, 228, 231, 246
lex 51
Lo(v)dowicus 51
lucifluus 193
lucefluus 20, 43, 183, 184, 199, 200,
 201, 245

magister 140
magnus 83, 114, 205
maior 127
Maria 124, 143
Marina 38, 93

marmor 20, 43, 46, 183, 184, 185, 199, 232, 233, 238, 245, 247
Martha 106, 107, 111, 211, 221, 222, 223, 246
martyr 106, 127
martir 72
mater 143
Matheus 72
Mauricius 20, 43, 183, 184, 185, 199, 200, 245
Maurus 49, 73
Mercurius 23
merere 190
mereri 111, 190, 214, 215, 218, 220, 222, 223, 246
meus 38, 124, 147, 224, 226, 227, 228, 231, 246
Michael 27, 138
mirari 218
misereri (misereatur) 32, 81, 186
misericors 111, 212, 223, 246
morari 111, 218, 220, 223, 246
multus
plus 181, 183, 184, 185, 191, 198, 199, 200, 201, 245
mundus 125
munus 83, 205
munusculum 83, 205
murare 111, 218, 219, 220, 222, 223, 246
mysticus 14, 20, 27, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 247

Nasci 214
nativitas 125
nativitate 125
necne 111, 211, 212, 214, 222, 223, 246
nempe 111, 218, 219, 223, 240, 242, 244, 247
Nikiforius 133, 134, 137
nisi 218, 219, 222, 223, 224, 233
niti 20, 199, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 247
niveus 211
nix 210
nobilis 134
nomen 124, 136, 227
nominare 83, 205
nos 20, 81, 183, 199, 200, 201, 245
pro nos 124
noster 20, 27, 125, 136, 147, 183, 184, 185, 191, 198, 199, 200, 201, 224, 226, 227, 228, 231, 245
novisse 104
novus 107, 111, 212, 221, 246

Obnix 217
obnixus 217
offerre 20, 43, 183, 184, 185, 199, 200, 201, 245

omnis 111, 124, 209, 210, 212, 221, 222, 223, 245
oportet 20, 199
opus 111, 129, 212, 223, 240, 242, 244, 247
orare 38
ornare 233
ornabit perf. 20, 232, 237, 238, 247

paenitentia 186
Pankratis 119
paradisus 20, 184, 185, 192, 193, 194, 199, 200, 201, 245
parens 240, 247
parvus 83, 205
pastor 230
patere 20, 232, 233, 235, 238, 247
peccator
peccatur 38
peccatores abl. sg. 38
pro nos peccatoris 124
peccatum 186, 191
pectus 20, 43, 183, 184, 185, 193, 199, 200, 201, 245
Pentecoste 51
perennis
perhenne(m) 107, 209, 240, 242
perire 190
perpetuo 147, 224, 226, 231, 246
Petrus 62, 83, 205, 227
pie 83, 205
pius 20, 147, 232, 233, 235, 237, 238, 247
piissimus 224, 226, 228, 231, 246
plus v. multus
Praecursor 211
preco 104
presbyter 23, 27, 227
presbiter 27, 212, 240, 242, 247
prex 111
primus 240, 241, 242, 247
princeps 83, 205
proconsul 27, 83, 205
promissio 213, 214, 225
promissionis 111, 246
propitiatorium 22, 153
propisiatorium 27, 138
pulchre 130
puteus 111, 219, 220, 223, 246

quaeso 214, 218, 222, 223, 246
quesumus 111
quasi 111, 213, 214, 223, 246
qui, quae, quod 83, 205, 230, 232, 233, 236, 237, 238, 240, 242, 247
quia 147, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 246

quicumque 111, 209, 210, 223, 245
quis, quid 20, 183, 185, 199, 20, 201, 232
 233, 236, 237, 238, 245, 247

reddere 240, 241, 242, 247
regere 232, 233, 236, 238, 247
regnare 51
regnum 20, 183, 184, 185, 192, 193, 194, 199
 200, 201, 232, 233, 235, 237, 238, 245, 247
remedium 147, 224, 226, 228, 231, 246
remissio 186, 213
renasci 20, 232, 233, 237, 238, 247
requiescere (*requiivimus* 124)
rex 86
rogare (*rogatis* 2. pl. imperat. 124)
ros 20, 191, 192, 194, 199, 201, 202, 245

Sacrare 233, 236
     sacrabi[t] perf. 20, 232, 237, 238, 247
salubriter 240, 242, 247
salvator 136, 147, 210, 212, 213, 217, 232
sanctus 27, 29, 72, 95, 106, 107, 111, 118,
 119, 127, 143, 211, 213, 217, 219, 223
 227, 233, 240, 242, 246, 247
sanus 147, 229, 230, 231, 246
scelus 240, 242, 247
schema,
     scema abl. sg. 20, 232, 233, 235, 237
     238, 239, 247
     scemate 233, 235, 239
sedes 51, 229, 230, 231
     sidem 147, 224, 226, 246
sermo 147, 230, 231, 246
si 114
     se 20, 183, 185, 186, 191, 199, 200, 201,
     245
similiter 38
socius 127
Sofia 118, 119
spes 111, 214, 223, 246
Spiritus 20, 213, 232, 233, 237, 238, 239, 247
splend... 72
studium 20, 40, 183, 184, 185, 199, 200, 201,
 245
subducere 72
submittere 111
subnixus 111, 217, 222, 223, 246
subnixo 217
subsistere 111, 214, 218, 219, 221, 222, 223, 246
sumere 240, 241, 242, 247, 247
superus
     summus 20, 40, 183, 184, 185, 193, 199
 200, 201, 245

surgere 111, 214, 223, 246
suscipere 83, 205
suus 127, 228, 240, 242, 247

tam 130
tegurium 17, 18, 20, 28, 153, 232, 233, 237,
 238, 247
tegmen 192, 193
tigmen 18, 20, 43, 153, 183, 184, 190, 199,
 200, 200, 245
tempus 27, 29, 111, 125, 147, 212, 222, 223,
 224, 226, 227, 231, 240, 242, 246, 247
tenebrae 111, 214, 223, 246
testari 20, 232, 233, 237, 238, 247
totus 20, 43, 183, 185, 193, 199, 200, 201, 245
Transfiguratio 229
tremere 111
Trinitas 107, 209, 232, 233, 236, 237, 238, 247
Trinum 107, 111, 209, 210, 214, 223, 246
trinus 209, 240, 242, 247
Tryphon 124
tu 220
tuus 111, 219, 220, 223, 246

ubi 72
una 124
unus 229
ut 83, 111, 205, 214, 217, 218, 222, 223, 240,
 240, 242, 246, 247
utinam 20, 196, 199, 245

Valerius 27, 227
vehere 185, 199
venire 20, 199, 232, 233, 237, 238, 247
verbum 147, 230, 231, 246
verus 107, 232, 233, 236, 237, 238, 247
vibrare 20, 232, 233, 237, 238, 247
videlicet 107, 240, 242, 247
videre 20, 232, 233, 238, 247
Vincencius, sanctus 29
Virgo 73
vita 20, 111, 129, 220, 222, 223, 232, 233,
 236, 237, 238, 246, 247
vitalis 20, 183, 184, 185, 192, 193, 194, 199,
 200, 201, 245
voluntas 111, 218, 219, 220, 222, 223
vos 111, 124, 206, 209, 210, 212, 221, 222,
 223, 245
vovere 83, 205
Vvissasclavus 212, 240, 242, 247

Katalog

Istra

1. Bale, bazilika Vele Gospe kod Bala - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 67 i dalje.

Dio ciborija: ulomci tjemnog dijela dviju arkada.

Smještaj: kriptu crkve Sv. Marije u Balama.

Okolnosti nalaza: prvi je ulomak od 19. stoljeća pohranjen u kripti. Objavio ga je B. Marušić. Drugi ulomak je otkriven za novih istraživanja I. Matejčića i M. Jurkovića.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz oblinu luka na prvom ulomku teče tropruta pletenica, a na završnom vijencu niz voluta. Slične se volute nalaze i na zabatu ograde svetišta iz Vele Gospe, kojoj je pripisan i drugi ulomak ciborija. Taj je gornji dio arkade na kojoj se u podgladu nalazi i utor za vješanje svjetiljke. Uz njezin luk također teče jednostavna tropruta pletenica.

Literatura: B. Marušić, Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, - svezak 13, Split 1983; I. Matejčić - M. Jurković, *Lapidarij u Balama*, MHAS / Kulturno-povijesni vodič 19, Split 2002.

2. Betika, bazilika Sv. Andrije - četverostrani ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 68 i dalje.

Dio ciborija: različiti ulomci četiriju arkada s krune četverostranog ciborija, kapitel.

Smještaj: Arheološki muzej Istre u Puli.

Okolnosti nalaza: ulomci su sabirani u više navrata za istraživanja na lokalitetu Sv. Andrije te pohranjivani u lapidariju Muzeja u Puli.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Arkade četverostrane krune imale su osmerostrani piramidalni pokrov. U tjemenu svake arkade vješana je svjetiljka, dok je o prut između peta lukova vješana zavjesa. Završni vijenac krune čini niz voluta, a plohe krune ispunjavaju razni pleterni ornament s geometrijskim i vegetabilnim motivima kao što su lozica s grozdom među listovima, listovi loze ili grozdovi u sredini učvorenih kvadrata. Karakteristični su motivi trorogih pereca s kružićima.

Literatura: B. Marušić, Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956-1958, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 8-9, Split 1963; M. Righetti Tosti-Croce, La scultura, *I Longobardi*, Milano 1990; M. Jurković, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium Medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun 1995; P. Vežić, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, kat. jed. I, 13, Split, 2000; S. Lusuardi Siena, L'arredo liturgico altomedievale, *San Martino a Rive d'Arcano - Archeologia e storia di una pieve friuliana*, Udine 1997; C. Rizzardi, Il ciborio di Sant'Eleucadio in Sant'Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia, *Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia I*, Bologna, 1993.

3. Novigrad, bazilika Sv. Pelagija - šesterostrani ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 39 i dalje, te 181 i dalje.

Dio ciborija: različiti ulomci pet arkada s krune šesterostranoga ciborija, kapitel i ulomci završnog vijenca.

Smještaj: Muzej *Lapidarium* Novigrad.

Okolnosti nalaza: ulomci su sabirani u različitim okolnostima.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Šesterostrani ciborij izdizao se nad šesterostranom *piscinom*. Raspored stranica određen je natpisom koji je tekao pod nesačuvanim vijencem. Lukovima pet stranica krune teče dekorativni pojas kojeg tvori lozica i pletenica, dok je na pročelnoj vitica s virovitim ružama i kružnim puncama. Lučni ornament omeđen je astragalom. Trokutasta polja ispunjena su karakterističnim motivima u simboličnom krštenju (jednorog i lav, stilizirani trolisti, jeleni, ukriženi ljiljani, ptice, paunovi). Trokutaste ploče na spojevima arkada podržavale su dvanaesterostrani čunjasti pokrov ciborija.

Literatura: G. F. Tommasini, De' commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria libri otto, *Archeografo Triestino - IV*, Trieste 1837; J. B. Seroux d'Agincourt, *Storia dell'Arte col mezzo dei monumenti della sua decadenza nel 4 secolo fino al suo risorgimento nel'16*, vol. 2, Mantova 1841; G. Caprin, *L'Istria nobilissima*, Trieste 1905; L. Parentin, *Cittanova d'Istria*, Trieste 1974; G. Cuscito, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria - III*, Trieste 1984; B. Marušić, Predromanička skulptura Novigrada (Istra), *Diadora*, sv. 16-17., Zadar 1994-95; M. Jurković, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb-Motovun 1995; Isti, kat. jed. I. 41, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000.; P. Vežić, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb-Motovun, 1997; Isti, Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu, *Novigrad / Cittanova 599-1999*, Novigrad, 2002.

4. Pula, katedrala - šesterostrani ciborij, 9. stoljeća, vidi starnicu 46 i dalje.

Dio ciborija: tri arkade i ulomak četvrte s krune šesterostranoga ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej Istre u Puli.

Okolnosti nalaza: ulomci sabrani u različitim prilikama, pohranjeni su u Muzeju.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: bočne stranice arkada rezane pod kutom od 60° što govori o šesterostranoj formi ciborija sa dvanaesterostranim pokrovom. Arkade su ukrašene geometrijskim ornamentima i prepletima različitih pleternih motiva. Oblinu luka prati široki pojas ukrašen mrežištem. U uglovima su zvjezdolike, kvadratne ili kružne kazete s rozetama ili križem po sredini, te trorogi pereci. U tjemenu jedne arkade, nalazi se monogram koji asocira na ime *Antonius* ili *Maurus*. U tjemenu svakog luka bio je ugrađen metalni trn s kukom za vješanje svjetiljke. Podizanje ciborija dovodi se u vezu s djelovanjem biskupa Handegisa iz sredine 9. stoljeća.

Literatura: G. Caprin, *L'Istria nobilissima*, Trieste, 1905; W. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden, 1912; D. Frey, Der Dom in Pola, *Jahrbuch der K. K. Zentral Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale*, Wien, 1914; M. Mirabella Roberti, *Duomo di Pola*, Pola, 1943; Isti, Indagini nel Duomo di Pola, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, vol. XXVII-XXVIII, Trieste, 1979-1980; B. Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, 1967; P. Vežić, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb-Motovun, 1997; Isti, kat. jed. I. 51, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.

5. Pula, Sv. Felicità - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 71 i dalje.

Dio ciborija: bočna (?) arkada s krune četverostranoga ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej Istre u Puli.

Okolnosti nalaza: otkrivena za istraživanja ranokršćanske cemeterijalne bazilike Sv. Felicite na pulskoj nekropoli.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Sačuvana je tek jedna bočna (?) stranica krune. Utori svjedoče o osmerostranom piramidalnom pokrovu. Arkada je ispunjena ornamentima prepletenih učvorenih krugova i rombova. Uz bočne bridove izvijaju se po dvije troprute stabljike koje su na mjestu spojeva podvezane, a u mjestu međusobnog širenja im je po jedan ljiljanov cvijet. U trokutastim poljima smještena je po jedna rascvjetana rozeta između trorogih pereca. Po cijelome obrisu arkade teku nizovi kvadratičnih zubaca koji pokazuju srodnost s pročelnom arkadom ciborija iz Sovane te s onima iz crkve Sv. Aleksandra u Rimu. Datirano u drugu četvrtinu ili trećinu 9. stoljeća.

Literatura: A. Gnirs, Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien, *Kunsthist. Jahrbuch*, sv. V, Wien, 1911; C. de Franceschi, Dante e Pola, *Atti e memorie*, vol. XLIV, Pola, 1933; B. Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967; P. Vežić, kat. jed. I. 52, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.

Dalmacija

1) Bijaći, bazilika Sv. Marte - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 106 i dalje, te 206 i dalje.

Dio ciborija: ulomci četiriju arkada s krune četverostranog ciborija.

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci pronađeni za istraživanje na lokalitetu Stombrata u Bijaćima nedaleko od Trogira.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: krunu ciborija tvore četiri arkade na koje se oslanjao pokrov u obliku osmerostrane piramide. O tjemena lukova vješala se svjetiljka, a o prutove u petama lukova zavjesa. Na arkadama su simboli euharistijskoga obreda: dva pauna, grozdovi, lavovi i rozeta. Uz oblinu luka arkade je traka s natpisom koji teče na vanjskim, ali i na unutrašnjim plohamu krune. Tordirani profil omeđuje sam natpis, vanjske rubove arkade te završni vijenac. Ovaj u donjoj zoni ima kimation od niza ljiljanovih cvjetova, te niz dvoprutih voluta iznad. Likovna obrada lava i pauna ukazuje na predloške po modelaciji različite od onih na istarskim i furlanskim ciborijima, ali i od onih iz južne Dalmacije. Temeljem analogija s ciborijima iz rimskih crkava San Andrea Cata Barbara i Sv. Bazilija, te zmijolikog dočetka natpisa, ciborij je datiran u drugu četvrtinu 9. stoljeća.

Literatura: I. Kržanić - J. Barač, *U kolievci hrvatske povjestnice*, Zagreb 1907; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930; M. Perojević, *Najstarija hrvatska zadužbina sv. Marta na Bijaćima*, Sarajevo, 1933; Lj. Karaman, *Živa starina*, Zagreb 1943; S. Gunjača - D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976; D. Jelovina, *Starohrvatsko kulturno blago*, Zagreb, 1989; V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996; Ista, kat. jed. IV. 13, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split 2000; Ista, Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, III, sv. 26, Split, 1999.; P. Vežić, Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija, *Starohrvatska prosvjeta*, III - sv. 26, Split, 1999.

2) Budva, ranokršćanska bazilika - četverostrani ciborij, 9. stoljeća, vidi stranicu 139 i dalje.

Dio ciborija: ulomci triju arkada s krune četverostranoga ciborija.

Smještaj: Muzej grada Budve - arheološka zbirka.

Okolnosti nalaza: istraživanje ranokršćanske bazilike u Budvi.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ulomci su otkriveni za arheoloških istraživanja ranokršćanske bazilike u Budvi. Stilske odlike ukazuju na karakterističnu produkciju bokeljske radionice.

Literatura: P. Vežić, Ciburiji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 39, Split, 2001-2002; Đ. Janković, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoljeća*, Beograd, 2007.

3) Budva, ranokršćanska bazilika - šesterostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi starnicu 140.

Dio ciborija: ulomak jedne arkade s krune šesterostranog ciborija.

Smještaj: Muzej grada Budve - arheološka zbirka.

Okolnosti nalaza: istraživanje ranokršćanske bazilike u Budvi.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: stilske odlike na ulomku ukazuju na produkciju bokeljske radionice.

Literatura: P. Vežić, Ciburiji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 39, Split, 2001-2002.

4) Cres, nepoznati lokalitet - akroterij ciborija, 11. stoljeće, vidi stranicu 72.

Dio ciborija: akroterij ciborija.

Smještaj: vrh preslice na crkvi Sv. Duha u Cresu.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: akroterij svjedoči o ciboriju, navodno iz 11. stoljeća, u nekoj crkvi na Cresu.

Literatura: J. Ćus-Rukonić, *Predromanička, protoromanička ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 1991.

5) Dubrovnik, katedrala - četverostrani ciborij (?), 9. stoljeće, vidi stranicu 117 i dalje.

Dio ciborija: dva ulomka različitih arkada s krune četverostranog ciborija i kapitel.

Smještaj: katedrala.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni za istraživanja u katedrali.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Na dva ulomka različitih arkada jednoga ciborija nalazi se srodan ornament: široka traka s troprutim stabljikama dviju lozica koje se pružaju u valovitim linijama. Traka je omeđena oblim profilom s astragalima i tordiranim prutom. Jedan ulomak pripada lijevoj peti jedne arkade, a drugi tjemenu dijelu druge. Kapitel ciborija podijeljen je ukrasima u četiri zone: prvu čine arkade, drugu tropruti trokuti, treću listovi koji nose četvrtu zonu abakusa. Na uglovima ima okomite prutiće i listove iza njih savijene u volute. Ulomci su datirani u prijelaz iz 8. u 9. stoljeće.

Literatura: J. Stošić, Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom kraju, Izdanja HAD-a*, sv. 12, Zagreb, 1988; Ž. Peković, *Dubrovnik - nastanak i razvoj srednovjekovnog grada*, Split, 1998; P. Vežić, Ciburiji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 39, Split, 2001-2002; I. Žile, Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale, *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001.

6) Dubrovnik, crkva Sv. Ivana - četverostrani ciborij, 10-11. stoljeće, vidi stranicu 121. i dalje.

Dio ciborija: tri ulomka jedne arkade s krune četverostranog ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej u Dubrovniku.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni 2000. godine za istraživanja arheoloških ostataka crkve Sv. Ivana.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz vanjske bridove arkade teče geometrijski ornament troprutih arkada s listićem po sredini. U trokutastim poljima nalazi se po jedan biljni motiv izduženih listova savijenih u dvostrukoј «S» liniji.

Literatura: neobjavljeno.

7) Dubrovnik, crkva Sv. Petra - stariji četverostrani ciborij, 10-11. stoljeće, vidi stranicu 120 i dalje.

Dio ciborija: četiri ulomka dviju arkada s krune četverostranog ciborija i dva kapitela.

Smještaj: Dubrovački muzeji - Arheološki muzej.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za arheoloških istraživanja crkve Sv. Petra.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ulomci su ukrašeni troprutom stabljikom koja u svojim zavojima zatvara srolike grozdove sa zrcima. Uz oblinu luka teče traka s karakterističnim geometrijskim ornamentom kojega tvori niz šiljastih arkadica.

Literatura: Ž. Peković, Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996; I. Žile, Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996; R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2003.

8) Dubrovnik, crkva Sv. Petra - mlađi četverostrani ciborij, 11/12. stoljeća, vidi stranicu 120.

Dio ciborija: četiri ulomka arkada.

Smještaj: Dubrovački muzeji - Arheološki muzej.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za arheoloških istraživanja crkve Sv. Petra.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ciborij je mjerama znatno veći od prethodnoga. Biljni ornament na ulomcima njegovih arkada po shemi su srodni s onima na starijem ciboriju, ali su po modelaciji znatno različiti. Oblikuje ih široka jednopruta traka.

Literatura: R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2003.

9) Dubrovnik, crkva Sv. Stjepana - četverostrani ciborij, 10-11. stoljeće, vidi stranicu 118 i dalje.

Dio ciborija: dva ulomka arkade s krune četverostranog ciborija

Smještaj: Dubrovački muzeji - Arheološki muzej.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni 1927. godine za istraživanja crkve.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: arkada ciborija ispunjena je biljnim ornamentima s troprutom stabljikom koja u trokutnim zonama zatvara peteljke oblikovane u širokim valovima. Na završnome vijencu je gusti geometrijski ornament šiljastih troprutih arkadica s listićima. Stilske odlike ukazuju na srodnosti s djelima kasne dubrovačke klesarske radionice.

Literatura: F. Radić, Razvaline crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. 1, Knin, 1897; M. Jurković, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 15, Split, 1985; I. Fisković, Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju, *Izdanja HAD*, sv. 12, Zagreb, 1988; R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2003.

10) Galovac, crkva Sv. Bartula - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 99 i dalje.

Dio ciborija: ulomci stupova, kapitela, jedne arkade i završnog vijenca četverostranog ciborija.

Smještaj: privremeni depot Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru.
Okolnosti nalaza: ulomci sabirani u višekratnim istraživanjima lokaliteta.
Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: na arkadi ciborija nalazi se znak križa između dva pauna. Uz bokove teče okomiti niz voluta. One se nalaze i na vodoravnoj gredi koja je kao završni vijenac pripisana ciboriju. Na njemu je natpis: AMEN D(e)O G(ratias). Zbog malih dimenzija moguće je pretpostaviti da je arkada pripadala ciboriju podignutom na oltarnoj menzi.

Literatura: B. Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, sv. 9, Zadar, 1980, J. Belošević, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34 (21), Zadar, 1995, Isti, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997, P. Vežić, I cibori a pianta esagonale risalenti ad Alto Medio evo, *Hortus artium medievalium*, Zagreb-Motovun, 1997.

11) Galovac, crkva Sv. Bartula - šesterostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 57 i dalje.

Dio ciborija: ulomci stupova, kapitela, arkada i pokrova ciborija.

Smještaj: privremeni depot Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni u višekratnim istraživanjima lokaliteta.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: trokutaste ploče položene na krunu šesterostranoga ciborija gradile su dvanaesterostrani pokrov. Uglovi ciborija bili su ukrašeni malenim akroterijima u obliku češera. Nepoznata je izvorna visina stupova. Zbog uskog profila moguće je pretpostaviti da su bili podignuti na parapetu uokolo krsnoga zdenca, poput stupova na ciboriju u Novigradu. Prema stilskim odlikama kapitela instalaciju se dovodi u vezu s opusom tzv. *Majstora koljanskog pluteja*.

Literatura: N. Jakšić, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 8, Split, 1984, J. Belošević, Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 28, Zadar 1989; Isti, Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 31, Zadar, 1993; Isti, Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32, Zadar, 1993, N. Jakšić, Die altkroatischen Reliefen, (katalog izložbe), Muzej Prigorja - Sesvete 1993; J. Belošević, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34, Zadar, 1995; P. Vežić, I cibori esagonali risalenti ad Alto Medio evo, *Hortus artium medievalium*, sv. III, Zagreb-Motovun, 1997; N. Jakšić, Vladarska zadužbina sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42. Zadar, 2000.

12) Knin, crkva Sv. Bartula na Kapitolu - četverostrani ciborij, 9/10. stoljeće, vidi stranicu 101.

Dio ciborija: ulomak stupa i kapitela.

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni za arheoloških istraživanja na lokalitetu Sv. Bartula.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ulomak stupa ima monolitno sraštenu bazu s plintom i torusom u obliku užeta. Ulomak kapitela ima ugaone volute i široki tordirani prut među njima.

Literatura: T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitolu kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 18, Split, 1988 (1990).

13) Knin, crkva Sv. Marije na Biskupiji - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 101 i dalje.

Dio ciborija: ulomci stupova, kapitela, arkada i pokrova ciborija.

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni za arheoloških istraživanja lokaliteta Sv. Marije.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: osobitu plastičnost arkadama ciborija daju nizovi međusobno spojenih i perforiranih ljiljanovih cvjetova koji tvore redove u prostoru slobodnih arkadica. U trokutnim poljima arkada uklesani su grozdovi i lozica. Pokrov je u obliku četverostrane piramide. Četiri pokrova rebra na bridovima piramide povezuje akroterij u vrhu pokrova. Iz rebara se izvijaju nizovi polukružnih lukova, a stranice piramide ispunjene su *squamama*. Kapitel stupa je bogato klesan s dva reda listova; u prvome su među listovima likovi životinja, a u drugome ptice u punoj plastici. Ciborij se datira vremenom posvete crkve Sv. Marije kao katedrale "hrvatskog biskupa" u posljednju četvrtinu 11. stoljeća.

Literatura: S. Gunjača, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*, Zagreb, 1958; S. Gunjača - D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976; N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 21, (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980; T. Marasović, Projektni modeli u graditeljstvu ranoga srednjeg vijeka, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 13, Split, 1983; N. Jakšić, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 24 (17), Zadar 1987/88; I. Petricioli, Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu, *Peristil*, sv. 38, Zagreb 1995; A. Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, kulturno-povijesni vodič 18, Split, 2002.

14) Knin, crkva Sv. Marije na Biskupiji - šesterostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 59 i dalje.

Dio ciborija: ulomci kapitela, arkada, pokrova i akroterij ciborija.

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci otkriveni za arheoloških istraživanja lokaliteta Sv. Marije.

Vrsta kamena: vapnenac.

Mjere: akroterij: visina 68 cm, širina 38 cm; kapitel: visina 35 cm, širina 37 cm.

Opis: šesterostrana konstrukcija imala je pokrov u obliku dvanaesterostrane piramide. U njezinom vrhu je kitnjasti akroterij s nizom palmeta i virovitih rozeta u donjoj zoni dok su u gornjoj zoni dva reda arkada u obliku ljiljanovih cvjetova. Maleni akroteriji u obliku akroterija ukrašavali su uglove podno pokrova. Dva reda arkada poput ljiljanovih cvjetova imaju i kapiteli stupova. Nije poznata izvorna visina stupova, ali njihov uski promjer govori o mogućnosti da je instalacija stajala na parapetu uokolo krsnoga zdenca, poput ciborija u Novigradu.

Literatura: S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 57, Zagreb 1953; Isti, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*, Zagreb, 1958; P. Vežić, I cibori a pianta esagonale risalenti ad Alto Medio evo, *Hortus artium medievalium*, sv. III, 1997; N. Jakšić, Biskupija kraj Knina - Crkvena, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.; A. Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, kulturno-povijesni vodič 18, Split, 2002; Isti, *Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kod Knina*, *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002.

15) Komolac, crkva sv. Duha - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 122 i dalje.

Dio ciborija: desna polovina arkade.

Smještaj: nad bočnim vratima crkve Sv. Duha na groblju u Komolcu.

Okolnosti nalaza: ulomak je uzidan nad bočnim vratima crkve. Možda potječe iz nekad benediktinskog samostana u obližnjem Rožatu.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ulomak s dijelom široke trake uz oblinu luka i trokutastim poljem do njega. Na traci su među profilima s astragalima tropruti krugovi kroz koje se provlače tropruti rombovi. U trokutastom polju je lik lava u trku. Progoni manju životinju pred njim.. Popraćen je legendom: LAV. Uz leđa lavu je ljudski lik s dugom kosom.

Literatura: K. Prijatelj, Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 3, Split, 1954; I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; J. Maksimović, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad, 1971; J. Stošić, Kada počinje hrvatska latinička pismenost, *Telegram*, Zagreb, 8. listopada 1971; M. Zorić, Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 21, Split, 1995; I. Žile, Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci Dubrovačkoj, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 21, Split, 1995; N. Jakšić, Predromanički reljefi 9. st. iz Kotora, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999-2000; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

16) Kotor, crkva Sv. Mihajla - ulomci ciborija, 9. stoljeće, vidi stranicu 136.

Dio ciborija: ulomak završnoga vijenaca, akroterij, kapitel.

Smještaj: lapidarij u crkvi Sv. Mihajla.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za arheoloških istraživanja crkve Sv. Mihajla.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: u gornjoj zoni završnoga vijenca sučeljena su dva niza voluta koje posred vijenca tvore trokutić, dok je u donjoj zoni natpis: + (i)N N(o)M(ine) D(o)M(ini) D(e)I ET SALV(atoris) N(ostr)I IH(es)V(s) XPI(sti). Na jednome ulomku prikazana je ptica kojoj tijelo oblikuje pletenica kao na ciboriju iz Prevlake.

Literatura: J. Kovačević, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, *Spomenik*, CV (1956); Z. Čubrović, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994; B. Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori, kraj VIII - početak XVI vijeka, Cetinje, 1994; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

17) Kotor, stara katedrala - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 124 i dalje.

Dio ciborija: arkada iz katedrale, preklesana arkada u zgradi Biskupije, ulomak treće arkade iz zgrade Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru.

Smještaj: privremeni depot Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i zgrada Biskupije u Kotoru.

Okolnosti nalaza: arkada iz katedrale zatečena je nad vratima sakristije, arkada iz Biskupije ugrađena je nad vratima jedne prostorije na prvome katu, a ulomak treće arkade otkriven je za građevinskih radova pri adaptaciji zgrade Historijskog arhiva u Kotoru.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: bočne strane arkada rezane pod kutom od 45° imale su pokrov u obliku osmerostrane piramide. Oblinu arkade iz katedrale prati široka traka s geometrijskim ornamentima omeđenima profilima astragala. U trokutastim poljima simetrično su klesani prikazi lavova kako progone neku životinju. Legenda: LEO na lijevoj strani zrcalno je okrenuta. Završni vijenac čine kimation, ovulusi, ljljanovi cvjetovi, te red polukružnih

arkada. U srednjem je polje s natpisom: ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM SOCIORVMQ(ue) MAIOREM +. Na preklesanoj arkadi nad vratima u zgradi Biskupije uz oblinu luka s desne strane nazire se široka traka sa sličnim geometrijskim ornamentom. Uz oblinu luka ulomka treće arkade protežu se među astragalima dvije troprute stabljike koje se u valovitim linijama međusobno primiču i odvajaju, a izmjenjuju se s ljiljanovim i bršljanovim cvjetovima.

Literatura: D. Farlati, *Ilyricum sacrum*, t. VI, Venetiis, 1751; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, I. Stijepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938; C. Fisković, Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru, »*Alma Mater Croatica*«, sv. 5, Zagreb, 1941; J. Stojanović-Maksimović, O srednjovjekovnoj skulpturi Boke kotorske, *Spomenik*, CIII, n. s. 5, Beograd, 1953; B. Ferjančić, Spis o narodima, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, 1959, I. Petricioli, Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, *Diadora*, sv. 1, Zadar, 1960; Isti, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; J. Kovačević, Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranoga srednjeg veka, Ulcinjski i kotorski preromanski ciboriji, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VII-I, Beograd, 1963; J. Martinović, Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX. vijeka, *Spomenica 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966)*, Kotor, 1966; J. Kovačević, *Istorija Crne Gore I*, Titograd, 1967; I. Pušić, Preromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka*, sv. 3, Herceg-Novi, 1971; I. Petricioli, *Od Donata do Radovana*, Split, 1990; J. Martinović, Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, Split, 1990; Isti, Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990; Z. Čubrović, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994; J. Belamarić, Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika, *Dubrovnik*, sv. 5, Dubrovnik, 1994; J. Martinović, Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (*Petricolijev zbornik I*), Split, 1995.; V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996; M. Čanak-Medić, Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. XXXVI, Beograd, 1997; N. Jakšić, Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb, 1997; I. Stevović, Sveti Andreja u kotorskom natpisu ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAIOREM +, *Zograf*, sv. 27, Beograd, 1998-1999; N. Jakšić, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999-2000; Isti, kat. jed. III. 5, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000; M. Jurković, kat. jed. III. 1, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000; D. Preradović-Petrović, Ulcinjski ciborium - natpis i reljefne predstave, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru L*, Kotor, 2002; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

18) Kotor, stara katedrala - šesterostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 129 i dalje.

Dio ciborija: četiri ulomka arkada.

Smještaj: privremeni depot Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za građevinskih radova na adaptaciji zgrade Historijskoga arhiva u Kotoru.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: dva se ulomka međusobno spajaju na lomu i tvore lijevu petu jedne arkade. Ona je na bočnoj strani rezana pod kutom od 60°. U dnu pete nalazi se lik Drva života, a nad njim se penje široka traka omeđena astragalima među kojima se u valovitim linijama pružaju

dvije stabljike s ljiljanovim cvijetom i bršljanovim listom u bademastim poljima među stabljikama. Dva ostala ulomka imaju dijelove završnoga vijenca s natpisom: + HOC OPUS EST LABO(r) (...), odnosno: (...)TAM PVLCHRE DE(coratum +). Jedan od ta dva ulomka, kao i peta arkade, ima bočnu stranu zakošenu pod kutem od 60°.

Literatura: C. Fisković, Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru, »*Alma Mater Croatica*«, sv. 5, Zagreb, 1941; J. Stojanović-Maksimović, O srednjovjekovnoj skulpturi Boke kotorske, *Spomenik*, CIII, n. s. 5, Beograd, 1953; B. Ferjančić, Spis o narodima, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, 1959; I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; J. Martinović, Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX. vijeka, *Spomenica 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966)*, Kotor, 1966; I. Pušić, Preromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka*, sv. 3, Herceg-Novi, 1971; Z. Čubrović, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994; J. Martinović, Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990; Isti, Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, Split, 1990; J. Martinović, Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (*Petricolijev zbornik I*), Split, 1995; M. Čanak-Medić, Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. XXXVI, Beograd, 1997; N. Jakšić, Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb, 1997; Isti, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999-2000; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

19) Kotor, stara katedrala - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 135 i dalje.

Dio ciborija: dva ulomka tjemena dijela dviju arkada jednoga (?) ciborija.

Smještaj: galerija katedrale u Kotoru.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: na oba ulomka se uz oblinu arkade pruža oštro modelirana lozica s povijenim listovima u svakome valu. U trokutastome polju jednoga je lik ptice. Tropruta pletenica s "okom" u svakome čvoru proteže se gornjim rubom drugoga ulomka čiju oblinu također prati istovrsna lozica. Introdos u podgledu luka je slomljen.

Literatura: I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; Isti, Reliefs de l'église salonitaine de St-Pierre, (dalje: St-Pierre), *Disputationes salonitanae I*, Split, 1970; M. Lavers, I cibori di Aquileia e di Grado, *Antichità Altoadriatiche IV*, Trieste, 1974; M. Čanak-Medić, Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. XXXVI, Beograd, 1997; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

20) Kotor, stara katedrala - ulomak ciborija, 11. stoljeće, vidi stranicu 135 i dalje.

Dio ciborija: tjemeni dio arkade.

Smještaj: sakristija crkve Sv. Marije od Rijeke.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: ulomak na prednjoj strani ima široku traku s astragalom i troprutom lozicom čiji su listovi virovito zavijeni.

Literatura: M. Čanak-Medić, *Arhitektura Nemanjinog doba - II*, Beograd, 1989; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split 2001-2002.

21) Kotor, memorija Sv. Tripuna (?) - ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 133.

Dio ciborija: ulomak arkade ciborija s imenom (n)IKIFORIVS.

Smještaj: Privremeni depot Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru.

Okolnosti nalaza: ulomak je predao na čuvanje Kotoranin Ljubo Ivanišević.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: zaseban ulomak arkade s likom ptice i natpisom (n)IKIFORIVS N(...), dio je nekoga trećeg ciborija, možda iz memorije Sv. Tripuna. Uz oblinu arkade teče široka nakošena traka, omeđena astragalima među kojima je lozica s listovima iznad koje je pletenica. U trokutastome polju vidi se dio ptice. Vijenac čini kimation ispod trake s natpisom, arkade i ovulusi, te niz polukružnih arkada s ljiljanovim cvijetom.

Literatura: B. Ferjančić, Spis o narodima, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom II, Beograd, 1959; M. Suić, Zadar u »De administrando Imperio« Konstantina Porfirogeneta, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 27-28, Zadar, 1981; J. Martinović, Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 30, Split, 1990; Z. Čubrović, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994; J. Martinović, Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 35, (Petricolijev zbornik I), Split, 1995; M. Lončar, On the Description of the Churches of the st. Anastasia and st. Donat in Zadar in De administrando imperio by Constantine Porphirogenitus, Hortus artium medievalium, sv. 5, Zagreb-Motovun, 1999; N. Jakšić, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 38, Split, 1999-2000; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

22) Lepuri, crkva Sv. Martina - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 101.

Dio ciborija: nekoliko ulomaka ciborija.

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni tokom arheoloških iskapanja crkve.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: nekoliko ulomaka ukazuje na mogućnost da su pripadali ciboriju.

Literatura: V. Delonga, Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (Petricolijev zbornik I), Split, 1995; S. Nimac - V. Delonga, *Lepuri - stanovništvo i kulturno povijesni spomenici*, Lepuri, 1997; N. Jakšić, kat. jed. IV. 164, *Hrvati i karolinzi - katalog*, Split, 2000; Isti, *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*, MHAS, Kulturno-povijesni vodič 15; Isti, *Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 27, Split, 2000.

23) Martinići, crkva na Gradini - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 140 i dalje.

Dio ciborija: ulomci kapitela, bočne arkade i pokrova ciborija.

Smještaj: Muzej u Danilovgradu.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni tijekom arheoloških iskapanja crkve na Gradini.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: kapiteli imaju košarastu formu s busenom od osam listova palmete u donjoj zoni kalatosa i volutama koje izrastaju iz busena i svijaju se pod abakom u gornjoj zoni

kapitela. Posred svake stranice abaka po jedna je rozeta. Oblinu luka arkade prati široka traka s prepletom troprutih traka s čvorovima u obliku pereca. U trokutastim poljima su dva sučelice postavljena pauna i znak križa među njima u tjemenu arkade. Vodoravni rub arkade tvori jednostavna tropruta pletenica. Nad njom je kimation koga čini niz šiljastih listića.

Literatura: V. Korać, *Martinići - ostaci ranosrednjovjekovnog grada*, Beograd, 2001.

24) Nin, bazilika Sv. Marije - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 99.

Dio ciborija: tri kapitela ciborija.

Smještaj: Muzej ninskih starina.

Okolnosti nalaza: kapiteli su naslijeđeni iz zbirke lapida u crkvi Sv. Križa gdje ih je mogao pohraniti L. Jelić koji je o njima pisao već 1911. godine.

Vrsta kamena: vapnenac

Opis: kapiteli imaju kalatos ispunjen listovima akantusa. Stilskim odlikama podsjećaju na ravenatske košaraste kapitele 6. stoljeća. Ipak, čini se da su nastali u vremenu opsežnoga preuređenja crkve Sv. Marije. Po tehnici izrade i karakterističnoj modelaciji moguće ih je povezivati s ostalim ranoromaničkim kapitelima iz Nina, Zadra i Raba.

Literatura: L. Jelić, Dvoraska kapela Sv. Križa u Ninu, Zagreb, 1911; Č. M. Iveković, *Građevinski i umetnički spomenici Dalmacije - Zadar*, Beograd, 1928; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930; I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, (*Povijest grada Nina*), Zadar, 1969; N. Jakšić, Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija - sv. 13, Split, 1983; V. Štrkalj, Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell'XI secolo nell'Altoadriatico, *Antichità Altoadriatiche*, vol XXVI, Udine, 1985.

25) Novalja, bazilika Sv. Marije - veći četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 75 i dalje.

Dio ciborija: dva ulomka pročelne arkade ciborija i dio završnog vijenca.

Smještaj: tjemeni dio pohranjen je u Arheološkom muzeju u Zadru, a peta arkade u arheološkoj zbirci "Stomorica" u Novalji. Ulomak jednoga tipa završnoga vijenca pohranjen je u Arheološkom muzeju u Zadru, a ulomci drugoga tipa ugrađeni su u ogradnom zidiću pred kućom Vidas u Novalji.

Okolnosti nalaza: tjemeni dio arkade otkriven je 1906. godine, okolnosti nisu poznate, kao ni za petu arkade, ali je vjerojatno da su oba ulomka otkrivena nedaleko Male crkve u Novalji, barokne crkve Gospe od Ružarija.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Na tjemenu dijelu arkade je latinski križ s trakama pleternoga ukrasa na krakovima. Uz gornji rub krune ciborija protezao se natpis od kojeg je sačuvano tek: (...)T VOV(...). Pod krakovima križa spušta se lozica prema peti arkade, a nju s donje strane omeđuje široki baston s astragalima. U trokutastim poljima nazire se ornament mrežišta. Na ulomku jednoga tipa završnoga vijenca nižu se tri pojasa ornamenta. U gornjem redu su volute, u srednjem arkadice (kimation), a u donjem tropruta pletenica. Na ulomcima drugoga tipa u dva su pojasa, u gornjem redu volute i u donjem kimation.

Literatura: M. Jurković, Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva - 13*, Zagreb, 1988; V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996; M. Skoblar, Ranosrednjovjekovni ciborij iz Novalje, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 29, Zagreb, 2005.

26) Novalja, bazilika Sv. Marije - manji četverostrani (?) ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 77 i dalje.

Dio ciborija: tri ulomka pročelne ili začelne arkade ciborija i jedan ulomak bočne arkade te dio završnog vijenca

Smještaj: veći ulomak pročelne ili začelne arkade ugrađen je na pročelnom zidu kuće Vidas u Novalji, dva manja se nalaze u lapidariju Arheološkog muzeja u Zadru, a ulomak bočne arkade u arheološkoj zbirci "Stomorica" u Novalji. Ulomak jednoga tipa završnoga vijenca pohranjen je u Arheološkom muzeju u Zadru, a ulomci drugoga tipa ugrađeni su u ogradnom zidiću pred kućom Vidas u Novalji.

Okolnosti nalaza: dva manja ulomka pročelne ili začelne arkade otkrivena su u ruinama crkve Sv. Jurja iznad Caske, a treći je ugrađen na pročelju kuće Vidas u Novalji; ulomak bočne arkade otkriven je u Novalji.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Uz oblinu pročelne ili začelne arkade teče široka traka koju ispunja ornament s troprutom povijušom te niz likova ptica, u svakom valu lozice po jedna. Trokutasta polja prekrivena su mrežištem. Uz vanjski rubove je profil s astragalima. Na ulomaku bočne arkade nalazi se dio široke trake s dvije troprute povijuše koje su se u valovima primicale i odvajale jedna od druge te tako zatvarale ovalna polja s parom ptica u njima. Ptice su leđima okrenutih jeda od druge, a kljunom ključaju srcolike bršljanove listove. Na ulomku jednoga tipa završnoga vijenca nižu se tri pojasa ornamenta. U gornjem redu su volute, u srednjem arkadice (kimation), a u donjem tropruta pletenica. Na ulomcima drugoga tipa u dva su pojasa, u gornjem redu volute i u donjem kimation.

Literatura: C. Fisković, Bilješke o paškim spomenicima, Ljetopis JA, knjiga 57, Zagreb, 1953; F. Buškariol, Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilježaka Mihovila Abramića, Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, *Izdanja HAD*, sv. 13, Zagreb, 1989; M. Jurković, Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, *Izdanje HAD*, 1989; N. Jakšić, Tisuću godina hrvatske skulpture, Zagreb, 1991; Isti, Tisuću godina hrvatskog kiparstva, Zagreb, 1997; M. Skoblar, Ranosrednjovjekovni ciborij iz Novalje, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 29, Zagreb, 2005.

27) Omišalj, župna crkva - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 73.

Dio ciborija: završni vijenac, dva kapitela, ulomak arkade (?).

Smještaj: vijenac ugrađen u glavnome oltaru, dva kapitela izložena su u muzejskoj zbirci, ulomak arkade (?) uzidan u crkvi.

Okolnosti nalaza: vijenac otkriven podno retable na glavnome oltaru.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Greda u gornjoj zoni vijenca ima dva niza nasuprotno polegnutih voluta s trokutom među njima, a u donjoj natpis: ... VIRGINIS ... EGO ... MAVRVS ... FIERI ... Oba kapitela imaju dva niza listova u donjoj zoni te vitice i volute u gornjoj. Ornament na trećem ulomku tvore dvije troprute stabljike što se u valovitim linijama primiču i odmiču jedna od druge i tako zatvaraju ovalna polja s likovima cvjetova i ptica.

Literatura: M. Bradanović, *Nepoznati Omišalj*, Omišalj, 2002.

28) Prevlaka, crkva Sv. Mihajla - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 137 i dalje.

Dio ciborija: greda završnoga vijenca, dva kapitela, dio bočne arkade

Smještaj: privremeni depot arheološke zbirke u Prevlaki.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za istraživanja lokaliteta Sv. Mihajla.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz oblinu arkade teku dva niza astragala s prepletom rombova i učvorenih krugova. U trokutastome polju nalazi se lik ptice čije tijelo oblikuje dvopruta pletenica. Uz nju se prislanja izduženo krilo. U gornjoj zoni završnoga vijenca, pak, sučeljena su dva niza voluta s trokutićem u sredini, a u donjoj zoni je kimation. Između njih je natpis: (... p]ROPISIATORIVUM AD ONORE BEAT[i Michaelis ...).

Literatura: V. Korać, Prevlaka u Boki Kotorskoj, *Pregled arheoloških iskopavanja 1965, Starinar*, Beograd, 1957; Isti, Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci, *Starinar*, knjiga LI/2001, Beograd, 2002, V. Delonga, kat. jed. III. 17, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000; P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 2001-2002.

29) Rab, crkva Sv. Andrije - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 74.

Dio ciborija: dva kapitela ciborija.

Smještaj: Samostan Sv. Andrije u Rabu, Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: kapitel u samostanu Sv. Andrije naslijeđen s ostalim lapidama, kapitel u Zadru dospio u zbirku Arheološkoga muzeja još u 19. st.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: kapitel na Rabu ima dva reda listova akantusa. U zoni abakusa na svakoj su stranici po dva lika ptica, glavama sučeljenih posred stranice. Kapitel u Zadru ima kockasti oblik i oplošje sa zamršenim pleternim ornamentima i likovima životinja te na uglovima abakusa po dvije međusobno glavama sučeljene ptice.

Literatura: Lj, Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930; I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960; M. Domijan, *Rab - grad umjetnosti*, Zagreb, 2001.

30) Rab, katedrala - šesterostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 52 i dalje.

Dio ciborija: tri arkade, dio pokrova i akroterij u vrhu piramide.

Smještaj: u svetištu katedrale u Rabu.

Okolnosti nalaza: sačuvana instalacija iz 16. st. u 18. stoljeću postavljena u svetištu iznad glavnoga oltara.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: šest kasnoantičkih stupova s bazama i kapitelima nose šesterostranu krunu ciborija. Nju tvore tri renesansne arkade na pročelnoj strani i tri preromaničke na začelnoj strani, te pokrov i akroterij na njegovome vrhu. Na središnjoj od tri ranosrednjovjekovne arkade, uz gornji rub teče gusti preplet troprute trake. U trokutnim poljima dva su istovjetna prizora: kantaros i dva sučelice postavljena pauna. Isti je motiv i na susjednoj arkadi s desne strane, a njemu nasuprot nalazi se pentagram ispred jarca i jednoroga. Na trećoj je arkadi, onoj s lijeve strane od središnje, ornament koji se sastoji od naizmjenično poredanih kvadrata i krugova s motivima grozda i ptice, lava, ljiljanovog cvijeta. Akroterij u podnožju ima visok trbušast prsten s gustim mrežastim prepletom, a iznad tri reda arkada koje tvore vijenci u prostoru istaknutih listova.

Literatura: R. Eitelberger, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens, Jarbuch der k. und k. Centralkommission*, Wien, 1861; D. Frey, *Der Dom von Arbe, Allgemeine Bauzeitung*, Wien, 1912; S. Gunjača - D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976; G. Cuscito, *Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, III, Trieste, 1984; M. Domijan, *Rab, Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2, Zagreb, 1987; P. Vežić, *I cibori esagonali risalenti all'Alto Medioevo, Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb-Motovun, 1997; M. Domijan, *Rab - grad umjetnosti*, Zagreb, 2001.

31) Rab - Supetarska Draga, crkava Sv. Petra - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 73.

Dio ciborija: tjemeni dio jedne arkade.

Smještaj: crkva Sv. Petra u Supetarskoj Dragi na Rabu.

Okolnosti nalaza: nisu poznate.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: ulomak je tjemeni dio arkade s horizontalnim nizom voluta (kuka) u završnome vijencu i širokom trakom koja prati oblinu luka. U traki je kimation kojega tvori niz ljljanovih cvjetova poredanih u troprute arkadice. Pod njima su ovulusi stilizirani poput češera.

Literatura: M. Domijan, *Rab - grad umjetnosti*, Zagreb, 2001.

32) Solin, crkva Sv. Petra i Mojsija - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 111 i dalje.

Dio ciborija: tri manja ulomka jedne arkade ciborija i devet ulomaka završnog vijenca.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za arheoloških istraživanja ostataka crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz vanjske rubove arkade teče jednostavna dvopruta pletenica. U trokutu s desne strane nalazi se lik jaganjca ili lavića propetog na stražnje noge. Na završnome vijencu u gornjoj zoni su nizovi dvoprutih voluta u vršku zavijenih u spirale, a u donjoj zoni je ornament koga tvore tri niza istaknutih i upisanih kvadratića, šahovsko polje, kao na zadarskim ciborijima 11. stoljeća.

Literatura: I. Petricioli, *Reliefs de l'église salonitaine de St-Pierre, Disputationes salonitanae*, Split 1970; T. Marasović, *Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjo-vjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978; A. Piteša, *Arheološka mjesta i spomenici, Starohrvatski Solin*, Split, 1992; M. Jurković, *Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. st. - od ninske biskupije do katedrale hrvatskoga biskupa, Od Nina do Knina*, Zagreb, 1992.

33) Split, nepoznato nalazište, vjerojatno katedrala - četverostrani ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 114 i dalje.

Dio ciborija: peta jedne arkade četverostranoga ciborija

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu.

Okolnosti nalaza: nisu poznati.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: Na ulomku arkade uz okomiti rub teče niz kuglica, a uz obli rub astragal. Do njega je široka traka s listovima lozice, a između nje i okomitoga ruba arkade valovita stabljika sa srcolikim listovima unutar kojih su grozdovi. Na bočnoj strani ulomka proteže se jednopruta lozica s listovima sličnim onima na širokoj traci, ali jednostavnijim u modelaciji.

Literatura: Lj. Karaman, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N. s. XXII-XXIII, Zagreb, 1941-1942; Isti, *O vremenu krstionice kneza Višeslava, Peristil*, sv. 3, Zagreb, 1961; Ž. Rapanić, *Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LX, Split, 1968; M-P. Fleche Mourges - P. Chevalier - A. Piteša, *Catalogue des sculptures du haut moyen-âges du Musée archéologique de Split, I, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, (*Starohrvatski Solin*), Split, 1992.

34) Split, katedrala - četverostrani (?) ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 116.

Dio ciborija: tjemeni dio arkade.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomak je otkriven 1896. godine za konzervatorskih radova na zvoniku katedrale.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: uz oblinu luka arkade teče široka traka s lozicom, a u tokutastome polju s lijeve strane nalazi se polovina rozete koja je imala dvanaest latica te do nje, čini se, kljun ptice.

Literatura: M-P. Fleche Mourgès - P. Chevalier - A. Piteša, Catalogue des sculptures du haut moyen-âges du Musée archéologique de Split, I., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, (Starohrvatski Solin), Split, 1992.

35) Split ili Solin, nepoznato nalazište - četverostrani ciborij, 9-10. stoljeće, vidi stranicu 113 i dalje.

Dio ciborija: četiri ulomka arkada s krune četverostranoga ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu.

Okolnosti nalaza: jedan ulomak je pronađen 1885. godine na mjestu crkve Sv. Matije, a dva u građi zvonika splitske katedrale na kome su potkraj 19. stoljeća vršeni opsežni konzervatorski radovi, četvrti je odranije pohranjen u Muzeju i zavedan kao navodno solinski nalaz.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: oblinu luka na ulomcima arkada prati široka traka s jednostavnom troprutom pletenicom, a isti je ornament uklesan i okomito uz bok arkada. Pod završnim vijencem ostalih dvaju ulomaka je traka s prepletenim krugovima i rombovima. Na vijencu je u donjoj zoni vrlo uzak i posve shenatizirani kimation, a u gornjoj red dvoprutih voluta zavijenih na desno. Likovi ptica, s malim razlikama u klesanju užljebina po tijelu, slični su prikazima ptica na zabatima oltarnih pregrada iz Šopota. Natpis je uklesan u podgladu lukova arkada: SI (...)N MAGNA (...)T VS(...) (...)NTE HO(...).

Literatura: Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LX, Split, 1968; M-P. Fleche Mourgès - P. Chevalier - A. Piteša, Catalogue des sculptures du haut moyen-âge du Musée archéologique de Split, I, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 85, (Starohrvatski Solin), Split, 1992; T. Burić, Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa u Cetini, Starohrvatska prosvjeta, serija III - sv. 22, Split, 1995; N. Jakšić, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, Starohrvatska prosvjeta, serija III - sv. 22, Split, 1995; Isti, Croatian art in the second half of the ninth century, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997.

36) Split, nepoznato nalazište - ulomci arkade s krune četverostranoga (?) ciborija, vidi stranicu 114.

Dio ciborija: tjemeni i bočni dio arkade.

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu.

Okolnosti nalaza: ulomke je 1894. godine za Muzej otkupio F. Bulić i zaveo ih kao inventar crkvice Svete Trojice na Poljudu u Splitu.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz oblinu luka arkade teče široka traka s troprutom pletenicom, u trokutastim poljima bile su ptice, a na vodoravnoj traki ponad njih tropruta pletenica prožeta troprutim krugovima. Na završnom vijencu u gornjoj zoni su volute zavijene udesno te pod njima kimation sa šiljastim listićima.

Literatura: M-P. Fleche Mourges - P. Chevalier - A. Piteša, Catalogue des sculptures du haut moyen-âges du Musée archéologique de Split, I, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, (*Starohrvatski Solin*), Split, 1992; A. Duplančić, Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, sv. 100, Split, 2007.

37) Trogir, katedrala - četverostrani ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 105 i dalje.

Dio ciborija: ulomci pročelne stranica krune.

Smještaj: jedan ulomak smješten u lapidariju Muzeja grada Trogira, ostali zabilježeni u fotografskoj dokumentaciji.

Okolnosti nalaza: nisu poznate.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: u tjemenu arkade istaknut je križ ispunjen pletenicom. Prema njemu su bila okrenuta dva pauna smještena u trokutastim poljima arkade. Na ulomku u lapidariju je vrat ptice sa šesterolisnom rozetom. Lozice s listovima uz oblinu luka omeđene su astragalima. Uz okomiti brid arkade nalazila se jednostavna pletenica, a uz vodoravni lozica s cvijetom i listom u valovima povijuše.

Literatura: T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija - svezak 12, Split 1982; I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 25, Split, 1985.

38) Ulcinj, crkva Sv. Spasa - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 143 i dalje, te 224 i dalje.

Dio ciborija: jedna cijela arkada, polovica druge arkade, niz manjih ulomaka s dijelovima natpisa.

Smještaj: jedna arkada (pročelna) u Narodnom muzeju u Beogradu, polovina druge arkade (začelna) i ostali ulomci u Muzeju u Ulcinju.

Okolnosti nalaza: povijesni izvori spominju katedralu u Ulcinju, crkvu Sv. Spasa, već sredinom 13. stoljeća. Prva istraživanja njezinih ruševina izvedena su 1888. godine. S radovima iz 1937. godine tu je otkrivena jedna cjelovitije sačuvana arkada ulcinjskoga ciborija iz 9. stoljeća. Iste je godine prenesena u Beograd i pohranjena u Narodnom muzeju te zavedena u staroj inventarskoj knjizi pod rednim brojem 1638, a u novoj pod brojem 2169. Godine 1955. i 1956. pod ostacima romaničke crkve otkriveni su temelji starije predromaničke te dijelovi pločnika u njoj. Među ostacima nisu uočeni tragovi koji bi nesumnjivo ukazivali na mjesto oltara ili ciborija pa nije moguće utvrditi da ciborij potječe upravo iz tog hrama. To tim više što su ulomci ostalih arkada otkriveni u različitim prilikama na više mjesta ruševnih zgrada na širem području Starog Grada u Ulcinju, na primjer godine 1970. na mjestu kuće Karamanagića, ili godine 1983. na mjestu kuće Balšića, itd. Druga srednjovjekovna crkva postojala je u gornjem dijelu Starog Grada na predjelu tzv. Citadele.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: Široku traku uz oblinu luka čine učvoreni krugovi prepleteni s rombovima, a uz vanjske bridove arkada teče tropruta pletenica. Kimation s ovulusima je podno natpisa a završni vijenac na pročelnoj arkadi ukrašavaju nizovi lukova s parom voluta pod njima. U trokutastim poljima beogradske i ulcinjske arkade su likovi sučelice postavljenih lavova. Na uskim bočnim stranicama tih arkada nalaze se visoki kitnjasti cvjetovi akantusa.

Literatura: P. Mijović - M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja Crne Gore*, Beograd - Ulcinj, 1975; Đ. Bošković - P. Mijović-M. Kovačević, *Ulcinj I*, Beograd 1981; P. Mijović, Ulcinjski ciborium, *Starinar*, sv. 36, Beograd, 1986; D. Preradović-Petrović, Ulcinjski

ciborium - natpis i reljefne predstave, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru L*, Kotor, 2002.

39) Zadar, bazilika Sv. Marije Male, (ili možda obližnja nekadašnja crkva Sv. Apolinara), - četverostrani ciborij, 8/9. stoljeće, vidi stranicu 85.

Dio ciborija: tjemeni dio i donji dio s lijeve strane arkade.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: tjemeni dio otkriven je potkraj 19. stoljeća u dvorištu kuće Smirich na Požarištu u Zadru, gdje se nekad nalazila i crkva Sv. Apolinara. Donji dio otkriven je 1949. godine.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: ukras na ulomcima sastoji se od dviju dvoprutih lozica koje se pružaju u valovitoj liniji. Ona koja prati vanjske rubove arkade u svakome valu ima po jedan rastvoreni list. Druga prati oblinu luka, a s nizom valova zatvara krugove u kojima se izmjenjuju po jedan grozd i jedan list vinove loze. Na poleđini tjemeno-g dijela nalazi se utor za ulaganje pokrova.

Literatura: neobjavljeno.

40) Zadar, crkva Sv. Dimitrija - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 88 i dalje.

Dio ciborija: ulomak gornjeg pojasa arkade.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomak je otriven 1959. godine u ruševinama nedaleko od crkve Sv. Dimitrija.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: na stranici se vidi omanji dio bočne trake i oveći dio gornje trake s troprutim ornamentima, te dio trokutnih polja uz šitoku traku koja prati oblinu luka arkade. U njoj je povijuša s listovima zavijenim u viroviti oblik. U trokutima su likovi ptica, glavom okrenutih prema bokovima krune, a pred njima je po jedna virovita rozeta.

Literatura: neobjavljeno.

41) Zadar, episkopalni kompleks - četverostrani ciborij (?), 8. stoljeće, vidi stranicu 78 i dalje.

Dio ciborija: ulomak jedne arkade i kapitel koji je možda pripadao istom ciboriju.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomak je otkriven za konzervatorskih radova 1972. godine u dnu križnoga prozora glavne apside na galeriji crkve Sv. Donata.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: Uz oblu stranicu ulomka teče profil s astragalima, a uz drugu ravnu niz trokuta u "cik-cak" liniji. Između njih je motiv sličan šahovskome polju. Srodni se ornament nalaze i na kapitelu otkrivenom u recentnom zazidu na sjevernom boku apside zadarske katedrale. U gornjoj zoni kapitela, listovi su svijeni u volute profilirane dijamentnim zupcima, dok mu je u donjoj zoni pet nizova takvih zubaca. Niz trokuta iste "cik-cak" linije su u njegovu donjem dijelu (pretpostavlja se da pripada istoj instalaciji).

Literatura: P. Vežić, *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1985, I. Petricioli, *Sculpture in Zadar between the late roman and pre-romanesque periods*, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995; I. Žile, *Kamení namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale*, *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001; P. Vežić, *Sveti Donat - Rotonda Sv. Trojstva u Zadru*, Split, 2002.

42) Zadar, episkopalni kompleks - četverostrani ciborij, 9.stoljeće, vidi stranicu 80.
Dio ciborija: dva ulomka jedne arkade, tjemeni dio i donji dio s lijeve strane, te ulomak pokrovnog rebra.

Smještaj: lapidarij Arheološkog muzeja u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomci arkade otkriveni u dvorištu katedrale još u 19. stoljeću, kao i ulomci pokrovnoga rebra.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: oblinu luka arkade prati pletenica, a gornje i bočne rubove ormanenat u obliku tzv. "osmice". U lijevom trokutastome dijelu nazire se lik ptice. Stilske analogije uočavaju se na ciboriju iz Betike. Možda su ciboriju pripadali i ulomci pokrovnih rebra s nizovima ažuriranih voluta koje su tekle bridom piramide. Podno voluta jednoga ulomka rebra uklesan je natpis: (m)ISEREATV(r). Vidi sliku na stranici 32.

Literatura: I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, sv.2, Zadar, 1962; A. Piteša, Arheološka mjesta i spomenici, *Starohrvatski Solin*, Split, 1982, T. Burić, Kameni namještaj predromaničke crkve Sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 13, Split, 1983; T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III - sv. 18, Split, 1988 (1990); V. Delonga, Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Prilozi povijesti umjetnosti*, serija III - sv. 35, (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 1995; I. Fisković, Il re croato del bassorilievo protoromanico di Spalato, *Hortus artium medevalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997; S. Nimac - V. Delonga, *Lepuri - stanovništvo i kulturno povijesni spomenici*, Lepuri, 1997; N. Jakšić, kataloška jedinica III. 47, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000; T. Burić, Putalj u srednjem vijeku, *Sv. Juraj od Putalja*, Split, 2001.

43) Zadar, episkopalni kompleks - greda završnoga vijenca i akroterija četverostranoga (?) ciborija, 9. stoljeće, vidi stranicu 81.

Dio ciborija: greda završnog vijenca krune i akroterija na pokrovu ciborija.

Smještaj: privremeni depot Konzervatorskog ureda u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomak grede završnog vijenca i akroterij ciborija otkriven je devedesetih godina 20. stoljeća.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: radi se o središnjem dijelu grede završnoga vijenca na kome troprute volute teku u dva nasuprotna smjera te u sredini tvore trokut. Akroterij čine dva reda vitkih listova palmete. Na samom vrhu je čunjasta čaška u koju je bio zaboden križ.

Literatura: N. Jakšić, kataloška jedinica III. 47, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.

44) Zadar, episkopalni kompleks - katedrala, četverostrani ciborij, 11. stoljeća, vidi stranicu 81 i dalje, te 204 i dalje.

Dio ciborija: veliki dijelovi svih stranica krune te gotovo cijeli završni vijenac pročelne i skoro polovina vijenca bočne arkade.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: otkriveni kao spolia zazidana u prvi kat zvonika katedrale u 19. st.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: stranica sa sučeljenim jaganjcima ili lavićima u jednome trokutu i grifonom što grabi janje u drugome, pripisana je prednjoj arkadi krune, dok bi ikonografskim konceptom pročelnoj stranici ciborija možda više odgovarala arkada s likovim pauna. Svaka stranica krune ima istu geometrijsku shemu: uz oblinu luka teče široka traka s

pletarnim ornamentom, a uz ostale bridove uska traka s pletenicom. U desnome trokutu jedne od bočnih arkada je euharistijski prizor dvaju pauna uz kalež, dok je u lijevome grifon koji grabi janje, s pticom ispred. U oba trokutasta polja treće arkade, druge bočne, prikazan je po jedan lav što grabi janje. U lijevome trokutu četvrte arkade su sučeljeni jaganjci ili lavići, a u desnome drugi prizor grifona što grabi janje. Povrh arkada je završni vijenac u obliku grede jednostavnoga profila s nizom naizmjenično istaknutih i upisanih kvadratića složenih u tri reda u donjoj zoni, te volutama u gornjoj zoni. Očuvani su tragovi crvene i plave boje. Vijenac na čeonj strani ima važan natpis složen u dva reda teksta: + O PRINCEPS PETRE PRINCIPVM CAELESTIS AVLAE CLAVIGER DEVOTIONIS SVSCIPE MVNVSCVLV(m) Q(uod) VO(veram) PROCONSVL EGO INFIMVS GREGORIVS Q(ui) NOMINOR VT PIE MICHI CONFERAS PRO PARVIS M(a)G(na) (munera).

Literatura: I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb, 1960; P. Vežić, Prezbitarij katedrale u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990; N. Jakšić, *Solidus romanatus* na istočnoj jadranskoj obali, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 12, Split, 1982; Isti, Tri umjetnička i epigrafska spomenika iz Sukošana, *Diadora*, sv. 10, Zadar, 1988.

45) Zadar, episkopalni kompleks - kapitel u kriпти katedrale, 11. stoljeće (?), možda dio nekoga od prethodnih ciborija, vidi stranicu 85.

Dio ciborija: kapitel i možda neki od osam stupova u prednjem dijelu kripte.

Smještaj: stariji spoliji ugrađeni u konstrukciju kripte iz 12. stoljeća.

Okolnosti nalaza: spoliji *in situ*.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: stupovi su promjerom uži od onih u stražnjem dijelu kripte. Jedan kapitel ima sačuvanu formu koja ukazuje na ranoromaničku modelaciju.

Literatura: neobjavljeno.

46) Zadar, bazilika Sv. Ivana ispred Grada - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 97 i dalje.

Dio ciborija: završni vijenac.

Smještaj: Samostan Sv. Ivana ispred Grada.

Okolnosti nalaza: od 19. st. bio izložen na začelju crkve.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: na prednjoj strani vijenca su troprute volute koje se do sredine grede povijaju u jednome, a od sredine u drugome.

Literatura: P. Vežić, Crkva Sv. Ivana ispred Grada u Zadru, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997.

47) Zadar, crkva Sv. Krševana - četverostrani ciborij, 9. stoljeće, vidi stranicu 87 i dalje.

Dio ciborija: jedna arkada krune ciborija, ulomak jedne stranice piramide na pokrovu ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: arkada i ulomak pokrova otkriveni su 1931. godine u podu bazilike Sv. Krševana.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uza sve bridove na stranici teče isti ornament lozice, a iz nje se granaju kratki prutovi zavijeni u kružni oblik s volutom. Iz pruća se izvijaju listići koji opet tvore privid virovitih rozeta. U trokutnim poljima po jedna je velika rozeta s pticom i perecom. Vijenac

je monolitan sa samom arkadom, a sastoji se od voluta. Sačuvana stranica pokrova obilježena je s latinskim križem. Oko sredine ili tijekom druge polovine 9. stoljeća.

Literatura: G. Smirich, La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di San Donato in Zara, *Ephemeris Bihačensis*, Zadar, 1894; V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia, 1913; I. Petricioli, Umjetnička baština samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća, *1000 godina samostana Sv. Krševana u Zadru*, Zadar, 1990; N. Jakšić, kataloška jedinica III. 53, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.

48) Zadar, crkva Sv. Lovre - četverostrani ciborij (?), 8. stoljeće, vidi stranicu 94.

Dio ciborija: dva stupa i dva kapitela.

Smještaj: stariji spoliji ugrađeni u konstrukcije prostorije na prvome katu iznad narteksa crkve Sv. Lovre.

Okolnosti nalaza: spoliji *in situ*.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: kapiteli imaju po dva reda glatkih listova i volute po sredini kojih su motivi stiliziranog akantusova cvijeta, odnosno dvije malene volute. Na uglovima kapitela su tordirani prutovi, a podno njih je profil s dijamantnim nizom.

Literatura: I. Petricioli, Crkva Sv. Lovre u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 17, Split, 1988.

49) Zadar, bazilika Sv. Nediljice - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 96.

Dio ciborija: ulomak bočne (?) arkade ciborija.

Smještaj: lapidarij Arheološkog muzeja u Zadru.

Okolnosti nalaza: otkriven na području crkve za vrijeme njenog rušenja u 19. stoljeću.

Vrsta kamena: mramor.

Opis: ulomak svjedoči o arkadi sa širokom trakom koja je pratila oblinu luka. U gornjem dijelu ima tropruti pleterni ornament, a u donjem šesterolatičnu rozetu u troprutome krugu. S desne strane je kitnjasti biljni ukras, cvijet akanta, te do njega dio obloga profila koji je pratio široku traku uz luk arkade.

Literatura: neobjavljeno.

50) Zadar, crkva Sv. Petra Starog - četverostrani ciborij, 10. stoljeće (?), vidi stranicu 93.

Dio ciborija: tri ulomka arkade četverostarnog ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za konzervatorskih istraživanja 1963. godine.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: arkada ciborija ima zabatni završetak. U gornjoj zoni je vijenac s nizom voluta i kimationom, a u donjoj tropruta pletenica koja prati oblinu arkade s natpisom u uglu: + MARINA.

Literatura: C. F. Bianchi, *Zara cristiana I*, Zara, 1877; I. Petricioli - S. Vučenović, Crkve Sv. Andrija i Sv. Petar Stari u Zadru, *Diadora*, sv. 5, Zadar, 1970; R. Jurić, Crkva Sv. Marine kod Zadra, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, Split, 1995, (*Petriciolijev zbornik I*).

51) Zadar, bazilika Sv. Stjepana - četverostrani ciborij, 9. stoljeće (?), vidi stranicu 96.

Dio ciborija: ulomak arkade, ulomak pokrovnog rebra, dio završnoga vijenca.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za konzervatorskih istraživanjima 1984. godine.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: na ulomku arkade nalaze volute koje prate oblinu luka, a njih prati astragal, volute se nalaze i na dijelu pokrovnoga rebra te na dijelu završnoga vijenca gdje se u sredini nalazi trokut koga zatvaraju dvije leđima okrenute volute.

Literatura: P. Vežić, Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, sv. 11, Zadar, 1989.

52) Zadar, bazilika Sv. Tome - četverostrani ciborij, 11. stoljeće, vidi stranicu 89 i dalje.

Dio ciborija: dijelovi stupa (baza i kapitel), arkade krune ciborija očuvane u velikom broju ulomaka te dva ulomka završnog vijenca.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: ulomci su otkriveni za konzervatorskih istraživanja 1972. godine.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: arkade su uokvirene pleternim ornamentima. Na jednoj stranici krune, vjerojatno pročelnoj, sučeljena su dva pauna, svaki u vlastitome trokutu arkade. Na ulomku s desne strane je virovita rozeta sa ljiljanovim cvijetom ponad paunovih leđa. U trokutima jedne od bočnih stranica su po dva jaganjca ili lavića sučeljena uz stablo među njima. Na trećoj stranici, onoj s drugoga boka krune, smješten je u svakom polju po jedan lav koji grabi janje. Od četvrte stranice sačuvan je tek ulomak pri dnu arkade s lijeve strane. Vijenac u gornjoj zoni ima niz voluta, a u donjoj kvadratiće poredane u četiri reda. Arkade imaju sačuvane utore i numeričke oznake za spajanje. Forma kapitela raščlanjena je s dva niza listova te volutama i tordiranim prutićima.

Literatura: I. Petricioli, Jedan nepoznati arhitektonski spomenik u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 4, Zadar, 1962; I. Petricioli - P. Vežić, Izvještaj o istraživanju i konzervaciji bazilike sv. Tome u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. 1, Zagreb, 1975; I. Petricioli, Ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III - sv. 11, Split, 1981.

53) Zadar, nepoznato nalazište - četverostrani ciborij, 10. stoljeće (?), vidi stranicu 97.

Dio ciborija: peta arkade s desne strane pročelne ili začelne stranice na kruni ciborija.

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru.

Okolnosti nalaza: nepoznate.

Vrsta kamena: vapnenac.

Opis: uz oblinu luka i desni bok ulomka teče isti ornament sačinjen od niza troprutih međusobno povezanih pereca.

Literatura: neobjavljeno.

Vrela

- Biblija, Stari i Novi zavjet*, Stvarnost, Zagreb, 1968.
- De laudibus Domini, u: *Patrologia Latina*, tom. XIX.
- Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I, Zagreb, 1967.
- DREPANIUS FLORUS, Psalmi et hymni, *Patrologia Latina*, vol. LXI.
- FALTONIA PROBA, Val., Centones Virgiliani, *Patrologia Latina*, vol. XVI.
- FERJANČIĆ, B., Spis o narodima, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, 1959.
- FRIEDLÄNDER, P., *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius*. Teubner, Berlin, 1912.
- GREGORIUS MAGNUS, Liber sacramentorum, *Patrologia Latina*, vol. LXXXV.
- JUVENCUS, Evangelicae historiae libri tres, I, *Patrologia Latina*, vol. XIX, col. 108.
- KLAIĆ, N., *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, 1972.
- OPTATIANUS, Porphyrius, *Patrologia Latina*, vol. XVI.
- PAULINUS NOLENSIS, Epistola XXIII; Epistola XLV; Poema X; Poema XX, Poema XXV; XXVII; Poema XXXV; u: *Patrologia Latina*, vol. LXI.
- SEVERUS, Carmen bucolicum, *Patrologia Latina*, vol. XVI.
- TERTULIJAN, K. S. F., *Spis o krstu*. Zagreb, 1981.
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, De baptismo, u: *Patrologia Latina*, vol. I.
- Thesaurus Linguae Latinae*, vol. V. 1, fasc. VIII, Leipzig, 1977 ; vol. VII, 2, fasc. I, Leipzig, 1975.
- VICTOR sive VICTORINUS, Claudius Marius, Commentariorum in Genesin libri tres, *Patrologia Latina*, vol. LXI.
- VIRGIL, *Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI*, with English translation by H. Rushton Fairclough, revised by G. P. Goold, London, 1999.

Bibliografija

- ANTOLJAK, S.
1990. Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990.
- BABIĆ, I.
1985. Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 25, Split, 1985.
- BACKES, M. - DOLLING, R.
1970. *Rođenje Evrope*. Rijeka, 1970.
- BAŠIĆ, P.
1992. *Slaviti euharistiju po Misalu Pavla Šestoga*. Zagreb, 1992.
- BEARE, W.
1957. *Latin Verse and European Song. A Study in Accent and Rhythm*. London, 2. izd. bez godine, (1. izd. 1957).
- BECKWITH, J.
1989. *Early Medieval Art*. Thames and Hudson, 1969, reprinted 1989.

- BELAMARIĆ, J.
 1994. Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika, *Dubrovnik*, sv. 5, Dubrovnik, 1994.
 2001. *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Split, 2001.
- BELOŠEVIĆ, J.
 1968. Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora*, sv. 4, Zadar, 1968.
 1989. Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 28, Zadar, 1989.
 1993. Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32, Zadar, 1993.
 1993. Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovac kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 31, Zadar, 1993.
 1995. Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34 (21), Zadar, 1995.
 1997. Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997.
- BERTACCHI, L.
 1980. Architettura e mosaico, u: *Da Aquileia a Venezia*, Milano, 1980.
- BIANCHI, C. F.
 1877. *Zara cristiana I*. Zara, 1877.
- BOŠKOVIĆ, Đ. - MIJOVIĆ, P. - KOVAČEVIĆ, M.
 1981. *Ulcinj I*. Beograd, 1981.
- BRADANOVIĆ, M.
 2002. *Nepoznati Omišalj*. Omišalj, 2002.
- BRATULIĆ, J.
 1984. Hrvatska srednjovjekovna poezija latinskog jezičnog izraza, *Croatica*, god. XV, sv. 20/21, Zagreb, 1984.
- BRAUN, J.
 1924. *Der christliche Altar*, II. München, 1924.
- BROZZI, M. - CALDERINI, C. - ROTILI, M.
 1980. *L'Italia dei Longobardi*. Milano, 1980.
- BRUNELLI, V.
 1913. *Storia della città di Zara dalle origini al MCCCCIX*. Venezia, 1913.
- BULBOUG, D.
 1976. Germanska Italija, u: *Rani srednji vek*. Beograd, 1976.
- BURIĆ, T.
 1982. Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 12, Split, 1982.
 1983. Kameni namještaj predromaničke crkve Sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 13, Split, 1983.
 1988. Ranosrednjovjekova skulptura s Kapitula kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 18, Split, 1988 (1990).
 1995. Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa u Cetini, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 22, Split, 1995.
 2001. Putalj u srednjem vijeku, u: *Sv. Juraj od Putalja*. Split, 2001.

- BUSCHAUSEN, H.
1971. *Die spätromanischen Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare*. Wien, 1971.
- BUŠKARIOL, F.
1989. Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilježaka Mihovila Abramića, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Izdanja HAD, sv. 13, Zagreb, 1989.
- CAPRIN, G.
1905. *L'Istria nobilissima I*. Trieste, 1905.
- CECCELLI, C.
1932. *Zara (Catalogo delle cose d'arte e di antichità)*. Roma, 1932.
- CHEVALIER, P.
1988. Les baptistères paleochrétiens de la province romaine de Dalmatie, *Diadora*, sv. 10, Zadar, 1988.
- COSMI DI FANTI, A.
1972. *Il battistero di Calisto a Cividale*, Bologna, 1972.
- CREMA, L.
1959. L'architettura romana, u: *Enciclopedia classica*, sec. III, vol. XII, t. I, Torino, 1959.
- CUSCITO, G.
1984. Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, III, Trieste, 1984.
1988-1989. Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria, *Atti*, XIX, Trieste - Rovigno, 1988-1989.
1991. Le epigrafi medievali dei patriarchi tra Aquileia e Grado, *Aquileia nostra*, anno LXII, Udine, 1991.
- ČANAK-MEDIĆ, M.
1989. *Arhitektura Nemanjinog doba II*. Beograd, 1989.
1997. Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom 12. veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. XXXVI, Beograd, 1997.
- ČREMOŠNIK, I.
1953. Izvještaj o iskopinama u Rogačićima kod Blažuja, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, sv. 8, Sarajevo, 1953.
- ČUBROVIĆ, Z.
1993-1994. Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XLI-XLII, Kotor, 1993-1994.
- ĆUS-RUKONIĆ, J.
1991. *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*. Cres, 1991.
- D'ACHILLE, A. M.
1993. Ciborio, u: *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. IV, Roma, 1993.
- DE FRANCESCHI, C.
1933. Dante e Pola, *Atti e Memorie*, vol. XLIV, Pola, 1933.

- DE RUBEIS, B. M.
1762. *Dissertationes variae eruditionis*. Venetiis, 1762.
- DELONGA, V.
1988. Starohrvatska crkva na "Mastirinama" u Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 18, Split, 1988. (1990).
1990. Kameni spomenici s "Begovače" u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 10, Split, 1990.
1991. *Latinski epigrafički spomenici na tlu ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Magistarski rad. Split, 1991.
1995. Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Prilozi povijesti umjetnosti*, sv. 35, (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 1995.
1996. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996.
1999-2000. Crtice iz ranosrednjovjekovne epigrafike (*propitiatorium i velum* u predromaničkim natpisima), *Opuscula archeologica*, sv. 23-24, Zagreb, 1999-2000.
2000. Kat. jed. I. 53; III. 17; 54; IV. 13; 108; u: *Hrvati i Karolinzi II - Katalog*. Split, 2000.
2000. Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, *Hrvati i Karolinzi - rasprave i vrela*. Split, 2000.
2004. Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 26/1999, Split, 2004.
- DI MANZANO, D.
1968. Il simbolismo del fonte battesimale esagonale, *Aquileia nostra*, XXXIX, Udine, 1968.
Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, I, Paris, 1907; tom. II, 1, Paris, 1910.
- DIVKOVIĆ, M.
1980. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 2. izd., Zagreb. 1900; 3. izd. reprint, Zagreb, 1980.
- DOBERER, E.
1965. Die ornamentale Steinskulptur an der karolingischen Kirchengenausstattung, Karolingische Kunst, u: *Karl der Grosse*, Band III, Düsseldorf, 1965.
- DOMANČIĆ, D.
1994. Lovrečina, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, (grupa autora). Split, 1994.
- DOMIJAN, M.
1987. Rab, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2. Zagreb, 1987.
1998-1999. Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb, 1998-99.
2001. *Rab - grad umjetnosti*. Zagreb, 2001.
2004. *Rab u srednjem vijeku*, kulturno - povijesni vodič 21, MHAS - Split, 2004.
2005. *Katedrala Sv. Marije Velike u Rabu* - kulturno - povijesni vodič 23, MHAS - Split, 2005.
- DU CANGE, Charles du Fresne
1883-1887. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I-X, Niort, 1883-1887.
- DYGGVE, E.
1996. *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, 1996.
- EITELBERGER, R.
1861. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens, *Jarbuch der k. und k. Centrankommission*, Wien, 1861.

- ERLANDE-BRANDENBURG, A.
1997. *Katedrala*. Zagreb, 1997.
- FADIĆ, I.
1996. Kasnoantičko staklo na Putalju, u: *Kaštel-Sučurac od prapovijesti do 20. st.*, Kaštel-Sučurac, 1996.
2001. Putalj u kasnoj antici, u: *Sv. Juraj od Putalja*, Split, 2001.
- FARLATI, D.
1751. *Ilyricum sacrum*. tom. VI, Venetiis, 1751.
- FISKOVIĆ, C.
1941. Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru, *Alma Mater Croatica*, sv. 5, Zagreb, 1941.
1953. Bilješke o paškim spomenicima, *Ljetopis JA*, knjiga 57, Zagreb, 1953.
- FISKOVIĆ, I.
1988. Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*. Izdanja HAD-a, sv. 12, Zagreb, 1988.
1997. Il re croato del bassorilievo protoromanico di Spalato, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997.
- FLECHE MOURGUES, M-P. - CHEVALIER, P. - PITEŠA, A.
1992. Catalogue des sculptures du haut moyen-âge du Musée archéologique de Split, I; Znanstveni skup "Starohrvatski Solin" - Disputationes Salonitanae, Solin, 1-2. 10. 1992. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85 (1992).
- FREY, D.
1912. Der Dom von Arbe, *Allgemeine Bauzeitung*, Wien, 1912.
1912. *Führer durch das K. K. Staatsmuseum in San Donato in Zara*, Wien, 1912.
1914. Der Dom in Pola, *Jarbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, b. VIII, Wien, 1914.
- GEORGES, K. E.
1951. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, 9. Auflage, 2. Band, Graz, 1951.
- GERBER, W.
1912. *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*. Dresden, 1912.
- GERKE, F.
1973. *Kasna antika i rano hrišćanstvo*. Novi Sad, 1973.
- GNIRS, A.
1911. Frühe christliche Kultbauten im südlichen Istrien, *Kunsthistorische Jahrbuch V*, Wien, 1911.
- GOLDSTEIN, I.
1992. O Trpimiru i njegovom dobu, *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u Kaštel Sućurcu*, Split, 1992.
- GOSS, V.
1996. *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*. Zagreb, 1996.
- GRABAR, A.
1968. *Christian Iconography. A Study of Its Origins*. Princeton University Press, 1968.

- GRIMAL, P.
1968. *Rimska civilizacija*. Beograd, 1968.
- GUARDUCCI, M.
1978. La capsella eburnea di Samager. Un cimelio di arte paleocristiana nella storia del tardo imperio, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Trieste, 1978.
- GUNJAČA, S. - JELOVINA, D.
1976. *Starohrvatska baština*. Zagreb, 1976.
- GUNJAČA, S.
1953. Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 57, Zagreb, 1953.
1958. *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*. Zagreb, 1958.
- GUNJAČA, Z.
1985. *Srima - kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture*, (katalog izložbe). Šibenik, 1985.
- HALL, J.
1991. *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb, 1991.
- HAMMAN, A. G.
1983. *Svagdašnji život prvih kršćana*, Zagreb, 1983.
- HEITZ, C.
1980. *L'architecture religieuse carolingienne*. Paris, 1980.
- HOLTER, K.
1965. Der Buchschmuck in Süddeutschland und Oberitalien, *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. Bd. 3 Karolingische Kunst*. Düsseldorf, 1965.
1995. *Hortus artium medievalium*, 1, Zagreb - Motovun, 1995.
- HOSU, S.
1977. Srednjovjekovna latinska književnost, u: *Povijest svjetske književnosti*, II, Zagreb, 1977.
2000. *Hrvati i Karolinzi, II - Katalog*, (originalne fotografije: Z. Alajbeg), Split, 2000.
- HUBERT, J. - PORCHER, J. - VOLBACH, W. E.
1968. *L'Empire carolingien*. Éditions Gallimard, 1968.
- ILAKOVAC, B.
1978. Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji, *Materijali*, XVIII, Bitola, 1978.
1993-1994. Ranokršćanski relikvijari kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu, *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb*, Zagreb, 1993-94, str. 47-65.
- IVANIŠEVIĆ, M.
1987. Stari oltar svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 17, Split, 1987.
- IVEKOVIĆ, Č. M.
1928. *Građevinski i umetnički spomenici Dalmacije - Zadar*. Beograd, 1928.
- JAKŠIĆ, N.
1980. Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 21, (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980.

1982. *Solidus romanatus* na istočnoj jadranskoj obali, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 12, Split, 1982.
1983. Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 13, Split, 1983.
1984. Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 8, Split, 1984.
- 1987-1988. O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 24 (17), Zadar, 1987/88.
1988. Tri umjetnička i epigrafska spomenika iz Sukošana, *Diadora*, sv. 10, Zadar, 1988.
1991. Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatske skulpture*. Zagreb, 1991.
1993. *Die altkroatischen Reliefen*, (katalog izložbe). Muzej Prigorja - Sesvete, 1993.
1993. Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora*, sv. 15, Zadar, 1993.
1995. Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 22, Split, 1995.
1995. La survivance des édifices paléochrétiens dans les terres de la principauté croate, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995.
1997. Predromaničko kiparstvo, *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*. Zagreb, 1997.
1997. Croatian art in the second half of the ninth century, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997.
1998. Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji, *Povijesni prilozi*, sv. 17, Zagreb, 1998.
2000. Klesarstvo u službi evangelizacije, *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*. Split, 2000.
2000. *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*. MHAS - Kulturno-povijesni vodič - 15. Split, 2000.
2000. Biskupija kraj Knina - Crkvina, *Hrvati i Karolinzi, II - katalog*. Split, 2000.
2000. Vladarska zadužbina sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42, Zadar, 2000.
2000. Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 38, Split, 1999-2000.
2000. Kat. jed. III, 5; 43; 45; 47, u: *Hrvati i Karolinzi, II - katalog*. Split, 2000.
2001. Klesarstvo u službi evangelizacije, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*. Split, 2001.
2002. On the Origin of the Baptismal Font whit the name of Prince Višeslav, *Hortus artium medievalium*, sv. 8, Zagreb - Motovun, 2002.
2002. Skulptura Branimirova doba u Hrvatskoj, *Hrvatska u doba kneza Branimira*. Zadar, 2002.

JEDIN, H. (ur.)

2001. *Velika povijest Crkve*. Sv. I-VI, 2. izd. Zagreb, 1971-2004; III/1, Zagreb, 2001.

JELIČIĆ-RADONIĆ, J.

1994. *Gata - Crkva Justinijanova doba*. Split, 1994.

JELIĆ, L. - BUŠKARIOL, F.

1990. O katedrali u Biogradu na moru, *Biogradski zbornik*. Zadar, 1990.

JOVANOVIĆ, V.

1986. Umetnost ranog srednjeg veka u Bosni i Hercegovini, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije - rani srednji vijek*. Beograd - Zagreb - Mostar, 1986.

JURAGA, B.

1980. Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, sv. 9, Zadar, 1980.

JURIĆ, R.

1995. Crkva Sv. Marine kod Zadra, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (*Petriciolijev zbornik*), Split, 1995.

JURKOVIĆ, M.

1985. Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 15, Split, 1985.
- 1986-1987. Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1986-1987.
1987. O bizantskom utjecaju i autohtonosti nekih likovnih rješenja na predromaničkoj plastici Bosne i Hercegovine, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, sv. 11, Zagreb, 1987.
1989. Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Izdanja HAD, sv. 13, Zagreb, 1989.
1990. Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 20, Split, 1990.
1992. *Od Nina do Knina: iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća: od Ninske biskupije do katedrale hrvatskoga biskupa u Biskupiji kod Knina*. Zagreb, 1992.
1995. Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb-Motovun, 1995.
1995. Predromanički šesterolisti Dalmacije - problemi funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (Petriciolijev zbornik I), Split, 1995.
2000. Kat. jed. broj III. 1, *Hrvati i Karolinzi, II - katalog*. Split, 2000.

KANDLER, P.

1845. Cenni al forestiero che visita Cittanova, *L'Osservatore Triestino*. Trieste, 1845.
1847. Dal Battistero di Pola, *L'Istria*, Pola, 1847.

KARAMAN, LJ.

1930. *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930.
1940. O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800., *Serta Hoffilleriana*. Zagreb, 1940.
1960. *Andrija Buvina*. Zagreb, 1960.

KATIČIĆ, R.

1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb, 1998.

KATIĆ, L.

1993. Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. Split, 1993.

KHATCHTRIAN, A.

1962. *Les baptistères paléochrétiens*. Paris, 1962.

KLAIĆ, N. - PETRICIOLI, I.

1976. *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar, 1976.

KLAIĆ, N.

1971. *Povijest Hrvata*. Zagreb, 1971.

KORAĆ, V.

1957. Prevlaka u Boki Kotorskoj, Pregled arheoloških iskopavanja 1965, *Starinar*, Beograd, 1957.
2001. *Martinići - ostaci ranosrednjovjekovnog grada*. Beograd, 2001.
2002. Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci, *Starinar*, knjiga LI/2001, Beograd, 2002.

- KOVAČEVIĆ, J.
 1953. Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, *Spomenik SAN*, 103, Beograd, 1953.
 1956. Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, *Spomenik*, 105, Beograd, 1956.
 1963. Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranoga srednjeg veka, Ulcinjski i kotorski predromanski ciboriji, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VII-I, Beograd, 1963.
 1963. Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranog srednjeg veka (Marginales aux problèmes de l'archéologie et de l'art du Haut Moyen âge), *Zbornik Filozofskog fakulteta VIII-1*, Beograd, 1963.
 1967. *Istorija Crne Gore I*. Titograd, 1967.
- KRASIĆ, S.
 1991. *Ivan Dominik Stratiko*. Split, 1991.
- KRAUTHEIMER, R.
 1969. *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*. New York, 1969.
 1986. *Architettura paleocristiana e bizantina*. Torino, 1986.
- LAVERS, M.
 1974. I cibori di Aquileia e di Grado, Atti del III Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana, *Antichità Altoadriatiche*, VI, Trieste, 1974.
- LAWRENCE, A. W.
 1979. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1979.
 1987. *Greek Architecture*. The Pelican History of Art, Yale University Press, 1983, reprinted 1987.
- LONČAR, M.
 1999. On the Description of the Churches of the st. Anastasia and st. Donat in Zadar in *De administrando imperio* by Constantine Porfirogenetus, *Hortus artium medievalium*, sv. 5, Zagreb-Motovun, 1999.
- LUIĆ, B.
 1993. Ivan Krstitelj - čovjek između vremena, *Svesci = Communio / Kršćanska sadašnjost*, 27, 1993, 1/4 (78-81).
- LUSUARDI SIENA, S. - PIVA, P.
 2002. Da Pemmone a Paolino d'Aquileia: Appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX sec., *Hortus artium medievalium*, sv. 8, Zagreb - Motovun, 2002.
- LUSUARDI SIENA, S.
 1997. L'arredo liturgico altomedievale, u: *San Martino a Rive d'Arcano - Archeologia e storia di una pieve friuliana*. Udine, 1997.
- MAKSIMOVIĆ, J.
 1961. *Kotorski ciborij iz XIV veka i kamena plastika susednih oblasti*. Beograd, 1961.
 1971. *Srpska srednjovekovna skulptura*. Novi Sad, 1971.
- MARASOVIĆ, J. - T. M.
 1971. *Sveta Trojica - Split*. Split, 1971.
- MARASOVIĆ, T.
 1978. Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*. Split, 1978.
 1983. Projektni modeli u graditeljstvu ranoga srednjeg vijeka, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 13, Split, 1983.

- MARIN, E. i suradnici
1999. *Sveti Vid*, (Narona I). Split, 1999.
- MARTINOVIĆ, A.
2002. *Constrvi et erigi ivssit rex Collomannvs: The Royal Chapel of King Coloman in the Complex of St. Mary in Zadar*, *Annual of medieval studies at CEU*, vol. 8, Budapest, 2002.
- MARTINOVIĆ, J.
1990. Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, Split, 1990.
1990. Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990.
1995. Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, (*Petricolijev zbornik I*), Split, 1995.
1996. Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX. vijeka, *Spomenica 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966)*. Kotor, 1966.
- MARUŠIĆ, B.
1963. Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956-1958, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 8-9, Split 1963.
1967. *Kasnoantička i bizantska Pula*. Pula, 1967.
1978. Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću, *Arheološki vestnik*, sv. XXIX, Ljubljana, 1978.
1983. Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 13, Split, 1983.
1995. Predromanička kamena skulptura Novigrada (Istra), *Diadora*, sv. 16-17, Zadar, 1995.
- MATEJČIĆ, I.
1995. The Episcopal Palace at Poreč, Results of Recent Exploration and Restauration, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995.
1996. Tri priloga za prof. Petricolija, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 36, (*Petricolijev zbornik II*), Split, 1996.
1997. *Dvije crkve*, Rijeka - Rovinj, 1997.
2000. Kat. jed. I. 31 i 49, u: *Hrvati i Karolinzi, II - katalog*. Split, 2000.
2006. Ranosrednjovjekovni spomenici Lapidarija i novigradska katedrala, *Novigradski Lapidarij*. Novigrad - Cittanova, 2006.
- MATEJČIĆ, I. - JURKOVIĆ, M. - CAILLET, J.-P.
1998. Velika Gospa près de Bale (Istrie): campagne de fouille de 1997, *Hortus artium medievalium*, sv. 4, Zagreb - Motovun, 1998.
- MENALO, R.
2003. *Ranosrednjovjekovna skulptura - Early Medieval Sculpture*, Dubrovnik, 2003. Split, 2003.
- MIJOVIĆ, P. - KOVAČEVIĆ, M.
1975. *Gradovi i utvrđenja Crne Gore*. Beograd - Ulcinj, 1975.
- MIJOVIĆ, P.
1986. Ulcinjski ciborium, *Starinar*, sv. 36, Beograd, 1986.
1987. Ulcinjski ciborij, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*. Titograd, 1987.

- MILOŠEVIĆ, A.
 2000. Kat. jed. III 10, u: *Hrvati i Karolinzi, II - katalog*. Split, 2000.
 2002. *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*. Kulturno-povijesni vodič 18. Split, 2002.
 2002. *Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kod Knina, Zbornik Tomislava Marasovića*. Split, 2002.
- MIRABELLA ROBERTI, M.
 1943. *Il Duomo di Pola*. Pola, 1943.
 1975. *Il battistero paleocristiano di Cividale, Antichità Altoadriatiche*, 7, Udine, 1975.
 1979-1980. *Indagini nel Duomo di Pola, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, vol. XXVII-XXVIII, Trieste, 1979-1980.
- MOHOROVIČIĆ, A.
 1957. *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, Ljetopis JAZU*, knjiga 62, Zagreb, 1957.
- NIKŠIĆ, G.
 1997. *Svjetlo u katedrali Sv. Duje u Splitu, Kulturna baština*, broj 28-29, Split, 1997.
- NIMAC, S. - DELONGA, V.
 1997. *Lepuri - stanovništvo i kulturno povijesni spomenici*. Lepuri, 1997.
- NORBERG, D.
 1958. *Introduction à l' étude de la versification Latine médiévale*. Stockholm, 1958.
- PACIAUDI, P. M.
 1755. *De cultu s. Johannis Baptistae antiquitates christianae. Accedit in veterem ejusdem ordinis liturgiam commentarius*. Romae, 1755.
- PARENTIN, L.
 1974. *Cittanova d'Istria*. Trieste, 1974.
 1992. *Cenni su la chiesa e la diocesi di Cittanova d'Istria, Archeografo Triestino*. Trieste, 1992.
- PEKOVIĆ, Ž.
 1995. *Crkva Sigurata na Prijekom, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije, sv. 35, (Petriciolijev zbornik I)*, Split, 1995.
 1996. *Crkva Sv. Petra u Dubrovniku, Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996.
 1998. *Dubrovnik - nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*. Split, 1998.
- PERČIĆ, I.
 1971. *Poreč*. Beograd, 1971.
- PETRICIOLI, I.
 1960. *Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra, Diadora*, sv. 1, Zadar, 1960.
 1960. *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*. Zagreb, 1960.
 1960-1961. *Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora*, sv. 2, Zadar, 1960-61.
 1962. *Jedan nepoznati arhitektonski spomenik u Zadru, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 4, Zadar, 1962.
 1967. *Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 13-14, Zadar, 1967.
 1967. *Umjetnost jedanaestog stoljeća u Zadru, Zadarska revija*, sv. 2-3, Zadar, 1967.
 1969. *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, Povijest grada Nina, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, Zadar, 1969.

1970. Reliefs de l'église salonitane de St-Pierre, *Disputationes salonitanae*. Split, 1970.
1981. Ciborij iz zadarske Crkve sv. Tome, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split, 1981.
1984. Krstionica s imenom "Vuissasclavo duci" i problem ninskog baptisterija, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 14, Split, 1984.
1984. Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, sv. 8, Split, 1984.
1988. Crkva Sv. Lovre u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 17, Split, 1988.
1990. *Od Donata do Radovana*. Split, 1990.
1990. Umjetnička baština samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća, u: *1000 godina samostana Sv. Krševana u Zadru*. Zadar, 1990.
1995. Sculpture in Zadar Between the Late Roman and Pre-romanesque Periode, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995.
1995. Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu, *Peristil*, sv. 38, Zagreb, 1995.
- PETRICIOLI, I. - VEŽIĆ, P.
1975. Izvještaj o istraživanju i konzervaciji bazilike sv. Tome u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. 1, Zagreb, 1975.
- PETRICIOLI, I. - VUČENOVIĆ, S.
1970. Crkve Sv. Andrija i Sv. Petar Stari, *Diadora*, sv. 5, Zadar, 1970.
- PETRONIO, P.
1968. *Memorie sacre e profane dell'Istria*. Trieste, 1968.
- PIRSON, J.
1913. *Merowingische und karolingische formuläre*. Heidelberg, 1913.
- PITEŠA, A.
1982. Arheološka mjesta i spomenici, *Starohrvatski Solin*. Split, 1982.
1997. *Praktični biblijski leksikon*. Zagreb, 1997.
- PRELOG, M.
1957. *Poreč - grad i spomenici*. Beograd, 1957.
1986. *Eufrazijeva bazilika u Poreču*. Zagreb, 1986.
- PRERADOVIĆ-PETROVIĆ
2000. Ulcinjski ciborium: natpis i reljefne predstave (ćirilicom), *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, L, Kotor, 2000.
- PRIJATELJ, K.
1954. Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 3, Split, 1954.
- PUŠIĆ, I.
1971. Predromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka*, sv. 3, Herceg-Novi, 1971.
- RADIĆ, F.
1897. Razvaline crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. 1, Knin, 1897.
- RAGGHIANI, C. L.
1968. Dal secolo V al secolo XI, Da Roma ai Comuni, *L'arte in Italia*, volume II, Roma, 1968.

RAPANIĆ, Ž. - JELOVINA, D.

1977. Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 70-71, Split, 1977.

RAPANIĆ, Ž.

- 1963-1965. Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII, 1963-1965.
1968. Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LX, Split 1968.
1985. Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 15, Split, 1985.
1987. *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987.
1992. Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1992.
1996. "Ecclesiae destructae ... ut restaurentur imploramus" (Iz pisma Stjepana VI pape biskupu Teodoziju 887. godine), *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996.

RIGHETTI, M.

1964. *Manuale di storia liturgica*, sv. 1. Milano, 1964.

RIGHETTI TOSTI-CROCE, M.

1990. La scultura, u: *I Longobardi*. Electa - Milano, 1990.

RIZZARDI, C.

1969. *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb, 1969.
1993. Il ciborio di Sant'Eleucadio in Sant'Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia, *Ocnus, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia I*, Bologna, 1993.
1994. L'architettura a Ravenna durante il Regno di Galla Placidia: problematiche ed influenze artistiche, *Ravenna Studi e Ricerche I*, Ravenna, 1994.

SEROUX D'AGINCOURT, J. B.

1825. *Storia dell'arte col mezzo dei monumenti. Dalla sua decadenza nel IV secolo fino al suo risorgimento nel XVI, II*. Milano, 1825.

SMIRICH, G.

1894. La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di San Donato in Zara, *Ephemeris Bihačensis*. Zadar, 1894.

SODINI, J-P. - BARSANTI, C. - GUIGLIA GUIDOBALDI, A.

1998. La sculpture architecturale en marbre au VI siècle à Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine, *Radovi XIII međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, dio II, Split, 1998.

STEVOVIĆ, I.

- 1998-1999. Sveti Andreja u kotorskom natpisu ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAIOREM +, *Zograf*, sv. 27, Beograd, 1998-1999.

STIJEPČEVIĆ, I.

1938. *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*. Split, 1938.

STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, J.

1953. O srednjovjekovnoj skulpturi Boke kotorske, *Spomenik*, CIII, n. s. 5, Beograd, 1953.

- STOŠIĆ, J.
 1971. Kada počinje hrvatska latinička pismenost, *Telegram*, Zagreb, 8. listopada 1971.
 1988. Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*, Izdanja HAD-a, sv. 12, Zagreb, 1988.
- SUIĆ, M.
 1981. Zadar u “*De administrando Imperio*” Konstantina Porfirogeneta, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 27-28, Zadar, 1981.
- ŠEKULARAC, B.
 1994. *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori, kraj VIII - početak XVI vijeka, Cetinje, 1994.
- ŠIŠIĆ, F.
 1914. *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb, 1914.
- ŠONJE, A.
 1981. *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*. Rijeka, 1981.
 1982. *Crkvena arhitektura zapadne Istre*. Zagreb - Pazin 1982.
- ŠTRKALJ, V. - MILETIĆ, D.
 1976-1977. Arheološka istraživanja u lađama crkve sv. Marije u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. 2-3, Zagreb, 1976-1977.
- ŠTRKALJ, V.
 1985. Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell’XI secolo nell’Alto Adriatico, *Antichità Altoadriatiche*, vol. XXVI, Udine, 1985.
 1985. Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell’XI secolo nell’Altoadriatico, *Antichità Altoadriatiche*, vol. XXVI, Udine, 1985.
- TAKACS, M.
 1997. Ornamentale Beziehungen zwischen der Steinmetzkunst von Ungarn und Dalmatien im XI. Jahrhundert, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997.
- TALBOT RICE, D.
 1959. *The Art of Byzantium*. New York, 1959.
 1968. *Umetnost vizantijskog doba*. Beograd, 1968.
- TEKAVČIĆ, P.
 1970. *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*. Zagreb, 1970.
- TERRY, A.
 1988. The Sculpture at the Cathedral of Eufraius, *Dumbarton Oaks Papers*, 42, 1988.
- TOMMASINI, G. F.
 1837. De’ commentari storici-geografici della Provincia dell’Istria, libri otto, *Archeografo Triestino*, IV, Trieste, 1837.
- UGLEŠIĆ, A.
 2002. *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*. Zadar, 2002.
- UNDERWOOD, P. A.
 1950. The Fountain of Life in Manuscripts of the Gospel, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 5, Washington, 1950.

VERZONE, P.

1973. *Od Teodorika do Karla Velikoga*. Novi Sad, 1973.

VEŽIĆ, P.

1985. *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru*. Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske. Zagreb, 1985.
1989. Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, sv. 11, Zadar, 1989.
1990. Prezbiterij katedrale u Zadru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990.
1991. Krstionica u Zadru, *Peristil*, sv. 34, Zagreb, 1991.
1991. O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku, *Diadora*, sv. 13, Zadar, 1991.
1995. The Early-medieval Phase of the Episcopal Complex in Zadar, *Hortus artium medievalium*, sv. 1, Zagreb - Motovun, 1995.
1996. Ninska crkva u ranom srednjem vijeku - problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996.
1997. I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, *Hortus artium medievalium*, sv. 3, Zagreb - Motovun, 1997.
1997. Crkva Sv. Ivana ispred Grada u Zadru, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997.
1998. Elementi di architettura bizantina nelle costruzioni altomedievali di Zara, *Hortus artium medievalium*, sv. 4, Zagreb - Motovun, 1998.
1999. Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru - Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 23, Zagreb, 1999.
2000. Kat. jed. I. 13; 52; III. 41 a-c, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*. Split, 2000.
- 2001-2002. Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 39, Split, 2001-2002.
2002. Kontinuitet kulturnoga mjesta, (Sažetak), *Hrvatska u Branimirovo doba*. Zagreb, 2002.
2002. Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu, *Novigrad - Cittanova 599-1999*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa. Novigrad: Pučko otvoreno učilište, 2002.
2002. Po čemu je u 10 st. zadarska katedrala mogla sličiti Halkopratejskoj bazilici u Carigradu, *Diadora*, sv. 20, Zadar, 2002.
2002. *Sveti Donat - rotonda Sv. Trojstva u Zadru*. Split, 2002.
2004. Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 26/1999, Split, 2004.

VON FALKENHAUSEN, V.

1982. I Bizantini in Italia, in: *I Bizantini in Italia*. Milano 1982.

VRATOVIĆ, V.

1977. Rimska književnost, u: *Povijest svjetske književnosti*. II, Zagreb, 1977.

ZORIĆ, M.

1995. Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 21, Split, 1995.

ŽILE, I.

2001. Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale, *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001.
1995. Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci Dubrovačkoj, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 21, Split, 1995.
1996. Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkome kraju, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*. Zagreb, 1996.

Mrežna izdanja

AGNELLUS RAVENAS

Liber pontificalis sive vitae pontificum Ravennatum, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

ALCUINUS

De cella Alcuini, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/
Epitaphium, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/
Sequentia de Sancto Michaeli, quam Alcuinus composuit Karolo imperatori, u: IntraText Digital library - www.intratext.com/LATINA/

AMBROSIUS, S.

Hymni, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

ARNOBIUS

Adversus nationes, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

AUGUSTINUS, Aurelius

Confessiones, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/
Aurelius, *De civitate Dei*, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

AUSONIUS, Decimus Magnus

Ephemeris, 2 - Parecbasis, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/
Decimus Magnus, *Epicedion in patrem*, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

BEDA VENERABILIS

Prophetia eiusdem de vita Ecgfridi regis et episcopatu suo, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/
Vita Sancti Cuthberti, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

CASSIODORUS, Flavius Magnus Aurelius

Variae, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

EKKEARDUS I. SANGALENSIS

Waltharius Manaufortis, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

GREGORIUS TURONENSIS

Historiae, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

HIERONIMUS

Vulgata, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

HRABANUS MAURUS

De rerum naturis, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

ISIDORUS HISPALENSIS

Etymologiarum libri, u: The IntraText Digital Library - www.intratext.com/LATINA/

LACTANTIUS

De mortibus persecutorum, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

NAMATIANS, Claudius Rutilius

De reditu suo, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

OVIDIUS NASO

Publius, *Metamorphoses*. u: Perseus Digital Library Project. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <<http://www.perseus.tufts.edu>>.

PAULINUS NOLANUS

u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

PAULINUS NOLENSIS

Poema VI (De S. Iohanne Baptista Christi Praecursore), u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)
Poemata, De S. Felice natalitium carmen IV, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

PAULUS DIACONUS

Carmina, 7, 50 u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)
Hymnus in honorem Sancti Iohannis Baptistae, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

PRUDENTIUS, Aurelius Clemens

Peristephanon, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

SEDULIUS

Carmen Paschale, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens

Adversus Iudaeos; Liber de monogamia, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)
De baptismo, u: The IntraText Digital Library - [www.intratext.com. /LATINA/](http://www.intratext.com/LATINA/)

WEBER-OSTWALDEN, W.

Sacramentarium Leonianum, Codex Veronensis LXXXV, olim 80;
www.adeva.com/buchseite.asp?id=1241.

Catholic Encyclopedia, www.newadvent.org.

Christian Classics Ethereal Library at Calvin College.
www.ccel.org/w/wace/biodict/

DUL MS, Cosin

V.V.12 Devotionalia s. xv/xvi.

<http://christianlatin.blogspot.com/>

Lewis and Short Latin Dictionary, u: Perseus Digital Library Project. Ed. Gregory R. Crane. Tufts University. <http://www.perseus.tufts.edu/>

<http://www.indult-bonn.de/Liturgie/Fontes/Veronense.htm> - br. 1335.

<http://www.sacred-texts.com/chr/lmass/ord.htm>.

Latin Vulgate, u: <http://www.perseus.tufts.edu>.

Latin Vulgate, u: Musaios, Version 1.0d - 32, by D. J. Drumont and R. M. Smith.

Liber Pontificalis, ed. Duchesne, prema: *The Catholic Encyclopedia, Volume I*, Copyright © 1907 by Robert Appleton Company, Online Edition Copyright © 2003 by K. Knight.

Ordo missae cum populo, 1975 edition.

www.christusrex.org/www1/CDHN/mass.

Sacramentarium Veronense, mense septembri, XXVIII, in natale episcopi;

<http://www.indultbonn.de/Liturgie/Fontes/Veronense.htm>.

www.abdn.ac.uk/diss/historic/collects/bps/text - folio 18v-19v.

List of Illustrations on Pages:

- 11) Roman mausoleum in Saint-Rémy-de-Provence, (from: P. Grimal, Rimska civilizacija)
“Large mausoleum” in Aquileia - 1st century (photo: M. Zanette)
- 12) Representation of Christ’s sepulchre on the ivory relief from München - around AD 400,
(from: A. Grabar in L’eta d’oro di Giustiniano)
- 13) Representation of Christ’s sepulchre on the mosaic in San Apollinare Nuovo in Ravenna - 6th
century, (from: A. Grabar in L’eta d’oro di Giustiniano)
Representation of Christ’s sepulchre from the Syrian plate, (drawing after a photograph)
- 14) Representation of the Christ’s sepulchre on the Monza ampulla - 6th/7th century, (drawing
after a photograph)
Representation of Christ’s sepulchre on the reliquary from Samager near Pula (Venezia,
Museo Archeologico Nazionale) - 5th century, (from: H. Buschausen in Die spätrömischen
Mettalscrinia und frühchristlichen Reliquiare)
- 15) Baptismal ciborium arcade from Cividale with the chiselled inscription: AETERNAM
MISTICUM BAPTISMATE - 8th century, (from: M. Brozzi in L’Italia dei Longobardi)
Baptismal ciborium in Cividale - 8th century (from: Enciclopedia dell’arte medievale - V)
- 16) “Fons vitae” from Godescalc Sacramentarium, (Paris, Bibliothèque nationale) - 8th century,
(from: F. Mütherich in Karl der Grosse)
“Fons vitae” from Gospel Book of Soissons (Paris, Bibliothèque nationale) - 9th century,
(from: F. Walther / N. Wolf in Masterpieces of Illumination)
- 18) Baptismal ciborium arcade from Cividale with the chiselled inscription: TEGURIUM - 8th
century, (from: M. Brozzi in L’Italia dei Longobardi)
Baptismal ciborium arcade from Novigrad with the inscription: TIGMEN - 8th century (photo:
Ž. Bačić)
Underside of the reconstructed ciborium from Crkvina in Biskupija near Knin, exhibited in
Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 9th century, (photo: Z. Alajbeg)
- 19) Ivory relief representation of a polygonal ciborium above the baptismal font in Drogon’s
Sacramentarium (Paris, Bibliothèque nationale) - 9th century, (from: J. Porcher in L’Empire
carolingien)
Ivory relief representation of a polygonal ciborium above the baptismal font in Drogon’s
Sacramentarium (Paris, Bibliothèque nationale) - 9th century, (from: S. Liégard - A. Fourvel
in Hortus artium medevalium, 8/2002)
Square baptismal ciborium from Djemila in northern Africa, 5th-6th century (from: A. Grabar
in L’eta d’oro di Giustiniano)
Reconstruction of the square baptismal ciborium in Lovrečina on the island of Brač, 6th
century, (photo: Ž. Bačić)
- 21) Aedicula on the apex of the “Large mausoleum” in Aquileia, (photo: P. Vežić)
- 22) Ciborium stored in the S. Mark’s treasury in Venice, (from: A. M. D’Achille in Enciclopedia
dell’arte medievale - IV)
King Arnulph’s ciborium, (from: J. Porcher in L’Empire carolingien)
Representation of a ciborium from St. Peter’s in Rome on the reliquary from Samager near
Pula (Venezia, Museo Archeologico Nazionale) - 5th century, (from: R. Krautheimer in
Architettura paleocristiana e bizantina)
- 23) Ciborium in the crypt of St. Demetrius’ in Thessalonica, (from: C. Mango in Architettura
Bizantina)
Vine tendril pattern bands on the two arcades of the so called king Liutprand’s ciborium in
St. George’s in Valpolicella - 8th century, (from: P. Brugnoli in San Giorgio di Valpolicella)
- 24) Figure of Christ as Helios on the mosaic from the mausoleum below St. Peter’s basilica in
Rome, (from: F. Gerke in Kasna antika i rano hrišćanstvo)
Lion figure on the rear arcade of altar ciborium from Kotor cathedral, (Regional Institute for
the protection of monuments in Kotor - photo: P. Vežić)
- 25) Priest Giovanni’s ciborium arcade from the church of San Pietro in Sylvis in Bagnocavallo -
8th century, (from: C. L. Raghianti in: L’arte in Italia - 2)

- Ciborium from the church of St. Prospero in Perugia - 9th century, (from: A. M. D'Achille in Enciclopedia dell'arte medievale - IV.)
- Ciborium from the church of St. Mary in Sovana, (from: A. M. D'Achille in: Enciclopedia dell'arte medievale - IV)
- 26) Ciborium exhibited in San Apollinare in Classe near Ravenna - 9th century, (from: A. M. D'Achille in: Enciclopedia dell'arte medievale - IV)
- 27) Ciborium arcade from the church of San Vincenzo in Cortona, exhibited in Accademia Etrusca - 8th/9th century, (from: E. Doberer in Karl der Grosse)
Lateral side of the Ravenna ciborium - 9th century, (from: C. Rizzardi in OCNUS 1993)
- 28) Representation of the ciborium from St. Peter's in Rome on the reliquary from Samager near Pula (Venezia, Museo Archeologico Nazionale) - 5th century, (from: R. Krautheimer in: Architettura paleocristiana e bizantina)
- 29) Ciborium in the choir of St. Ambrosius' in Milan - 11th century, (photo : P. Vežić)
Ciborium arcade from the church of San Vincenzo in Cortona, exhibited in Accademia Etrusca - 8th/9th century, (from: E. Doberer in: Karl der Grosse)
- 30) Ciborium in the church of St. Prosperus in Perugia - 9th century (from: A. M. D'Achille in Enciclopedia dell'arte medievale - IV)
Ciborium in the church of St. Mary in Sovana (from: A. M. D'Achille in Enciclopedia dell'arte medievale - IV)
- 31) Reconstruction of the elements of construction of the square ciborium crown with octagonal pyramid (drawing: P. Vežić)
Underside of the reconstructed ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, exhibited in Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 9th century, (photo: Z. Alajbeg)
Ciborium arcades from basilica of St. Alexander in Rome - 8th/9th century, (from: S. Lusuardi Siena in San Martino a Riva d'Arcano)
- 32) Fragment of the canopy rib of the ciborium from the church of St. Peter the Old in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
Fragment of the canopy rib of the ciborium from an unknown church in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
Ciborium crown from the church of St. Mary at Crkvina in Biskupija near Knin, exhibited in Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 11th century, (photo: Z. Alajbeg)
- 33) Acrotherium discovered in the courtyard by the Zadar cathedral belfry- 9th century
- 34) Presentation in the Temple in the Armenian, so called, Mugni Gospel Book- 11th century, (from: D. Tabolt Rice in Umetnost vizantijskog doba)
Presentation in the Temple in Trogir Gospel Book - 13th century, (from: I. Babić in Trogir)
- 35) Representation of the ciborium with curtains in the scene of Presentation in the Temple, initial "O" in Drogon's Sacramentarium, (Paris. Bibliothèque nationale) - 9th century, (from: J. Porcher in L'Empire carolingien)
Miniature with the figure of Carl the Bald in the Tours Bible, (Paris. Bibliothèque nationale) - 9th century, (from: J. Porcher in L'Empire carolingien)
- 36) Curtains below the arcade on the miniature with the figure of St. John the Evangelist in Lorsch Gospel Book (Biblioteca apostolica in Vatican) - 8th/9th century, (from: J. Porcher in L'Empire carolingien)
- 37) Lead injecting perforation in the spring of the arch of the ciborium from St. Martha's church in Bijaći, (Museum of the Croatian archaeological monuments in Split - photo: P. Vežić)
Representation of the metal clamps distribution in the ciborium construction (drawing: P. Vežić)
Upper plate with perforation for the metal clamps on an arcade of the baptismal ciborium from Novigrad (Museum Lapidarium in Novigrad - photo: P. Vežić)
- 38) Architraves of the presumed aedicula from Zadar cathedral - 9th century (drawing: P. Vežić in Sveti Donat - Rotonda Sv. Trojstva u Zadru)
Architrave of the presumed aedicula from the church of St. Chrysogonus in Zadar - 9th century, (from: I. Petricioli in Diadora - 2)

- 40) Ground plan and the cross-section of the Novigrad baptistery drawing by Léon Dufourny, 1783, (from: I. Matejčić in Novigradski lapidarij)
Ground plan of Novigrad cathedral with the supposed location of the baptistery, (from: L. Parentin, 1974 and 1992)
- 41) Installation of the Novigrad baptismal ciborium fragments, (Museum lapidarium in Novigrad - photo: Ž. Bačić)
- 43) Fragments of five arcades of the Novigrad cathedral baptismal ciborium, (Museum lapidarium in Novigrad - photo: Ž. Bačić)
Capital of the Novigrad baptismal ciborium, (photo: Ž. Bačić)
- 44) Installation of Novigrad baptismal ciborium fragments, (Museum lapidarium in Novigrad - photo: Ž. Bačić)
- 46) Cross-section, ground plan and front of the Pula baptistery facade, (from: P. Kandler in L'Istria)
- 47) Spatial disposition of Pula cathedral with the location of the baptistery, (from: M. Mirabella Roberti in Il duomo di Pola)
- 49) Ciborium arcade with a monogram from Pula baptistery, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
- 50) Pula baptismal ciborium arcades, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
Pula baptismal ciborium arcade represented as the lower one, with another two published by G. Caprin in L'Istria nobilissima
- 51) Portal pediment with the inscription of bishop Handegis, 9th century, built in the northern wall of the Pula cathedral, (photo: P. Vežić)
- 52) Spatial disposition of the Rab cathedral with the location of the baptistery, (from: M. Domijan in Rab - grad umjetnosti)
- 53) Rear-left view on Rab ciborium, (photo: Z. Alajbeg)
- 54) Acrotherium of the Rab ciborium canopy, (photo: Z. Alajbeg)
Middle arcade on the rear side of Rab ciborium, (photo: Z. Alajbeg)
- 55) Left and right arcade of the rear side of Rab ciborium, (photo: Z. Alajbeg)
- 56) Rear side of the Rab ciborium crown, (photo: Z. Alajbeg)
- 57) Spatial disposition of the remains of the church and its annexes, at Crkvina in Galovac near Zadar, (from: J. Belošević in Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 31)
- 58) Drawing of the approximate locations of baptismal ciborium fragments in Galovac, (from: J. Belošević in Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 30)
Galovac baptismal ciborium capitals, (from: J. Belošević)
- 59) Acrotheria of the uppermost cornice of the Galovac baptismal ciborium, (from: J. Belošević in Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 30)
Reconstruction of the Galovac baptismal ciborium, (from: J. Belošević)
Reconstruction of the ciborium crown in the uppermost cornice zone, (from: J. Belošević)
Reconstruction of the ciborium canopy, (from: J. Belošević)
- 60) Spatial disposition of the remains of the church and its annexes at Crkvina in Biskupija near Knin, (from: A. Milošević in MHAS, Kulturno-povijesni vodič - 18)
Underside of the baptismal ciborium from Biskupija near Knin (photo: P. Vežić)
Capital from Capestrano in Italy, (from: M. Righetti Tosti-Croce in I Longobardi)
- 61) Restored capital of the baptismal ciborium from Biskupija near Knin, (photo: Z. Alajbeg)
Acrotherium of the baptismal ciborium canopy from Biskupija near Knin (photo: P. Vežić)
Crown of the baptismal ciborium from Biskupija (photo: P. Vežić)
Reconstruction of the approximate positions of the baptismal ciborium fragments in Biskupija, (from: S. Gunjača in Ljetopis JAZU - 57)
Fragment of the baptistery from Biskupija near Knin, (photo: Z. Alajbeg)
- 63) Fragment of the ciborium arcade with the figure of lion and the inscription: (cla)VIGERIS VERI . ET (...), exhibited in Museo Paleocristiano in Aquileia - 8th century, (from: M. Lavers in Antichità Altoadriatiche 1974)
Fragment of the ciborium arcade from Grado

- 64) Geographical disposition of the known and supposed hexagonal ciboria in Istria and Dalmatia
- 66) Fragments of two triangular canopy slabs of the altar ciborium in Novigrad, (Museum Lapidarium in Novigrad - photo: Ž. Bačić)
- 67) Spatial disposition of the remains of church and monastery of St. Mary Major near Bale, (from: I. Matejčić - M. Jurković in MHAS, Kulturno-povijesni vodič - 19)
Fragment of the ciborium arcade from St. Mary Major near Bale, (Lapidarium in Bale - photo: P. Vežić)
- 68) Spatial disposition of the remains of church and monastery of St. Andrew in Betika near Pula, (from the documentation of Archaeological museum of Istria in Pula)
Elements of the ciborium from St. Andrew's church (drawings: F. Juroš-Monfardin)
- 69) Elements of the ciborium from St. Andrew's church (drawings: F. Juroš-Monfardin)
Installation of the fragments of ciborium from St. Andrew's church, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
- 70) Fragments of the four ciborium arcades from St. Andrew's church, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
- 71) Fragments of a ciborium arcade from the church of S. Maria delle Grazie in Grado, (photo: P. Vežić)
Fragment of the ciborium capital from St. Andrew's church, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: P. Vežić)
Ground plan of St. Felicita's church in Pula, at the rear are the remains of the early-Christian basilica on which the mediaeval church has been built, (from: B. Marušić in Kasnoantička i bizantska Pula)
Ciborium arcade of St. Felicita's church in Pula, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
- 72) Fragment of the uppermost cornice of the presumed ciborium from the basilica of St. John of Nymphaeum in Pula, (Archaeological museum of Istria in Pula - photo: Z. Alajbeg)
Fragment of the uppermost cornice of the ciborium from yet unspecified locality, (church of the Assumption in Omišalj - photo: P. Vežić)
- 73) Ciborium capitals from yet unspecified locality, (church of the Assumption in Omišalj - photo: P. Vežić)
Ciborium arcade apex from Supetarska draga on the island of Rab, (from: M. Domijan in Rab - grad umjetnosti)
- 74) Capital of an unknown ciborium from Rab, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)
Ciborium capital from St. Andrew's in Rab, (from: M. Domijan in Rab - grad umjetnosti)
- 75) Ground plan reconstruction of the early-Christian basilica of St. Mary in Novalja, (from: P. Vežić in Zadar na pragu kršćanstva)
Fragment of the front arcade of the larger ciborium from Novalja, (Archaeological museum in Zadar - photo: Z. Alajbeg)
- 76) Fragment of one type of the uppermost cornice of the ciborium from Novalja, (wall in the courtyard of Vidas house in Novalja - photo: P. Vežić)
Fragment of the other type of the uppermost cornice of the ciborium from Novalja, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
Reconstruction of the front arcade of the larger ciborium from Novalja, (drawing: P. Vežić)
Fragment of the front arcade of the larger ciborium from Novalja, (Archaeological collection Stomorica in Novalja - photo: P. Vežić)
- 77) Reconstruction of the wider arcade of the smaller ciborium from Novalja, (drawing: P. Vežić)
Fragments of the wider arcade of the smaller ciborium from Novalja, (Archaeological museum in Zadar, photo: S. Kukić)
Fragment of the wider arcade of the smaller ciborium from Novalja, (facade of the Vidas house in Novalja - photo: P. Vežić)
- 78) Fragment of the narrower arcade of the smaller ciborium from Novalja, (Archaeological collection Stomorica in Novalja - photo: P. Vežić)
- 79) Fragment of an arcade of the presumed ciborium dated into the second half of the 8th century, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)

- Capital of the presumed ciborium dated into the second half of the 8th century, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)
- Spatial disposition of the Episcopal complex in Zadar in the early-mediaeval period, (from: P. Vežić in Sveti Donat - Rotonda Sv. Trojstva u Zadru)
- 80) Fragment of a lower part of a ciborium arcade, found in Zadar cathedral courtyard, (Archaeological museum in Zadar - photo S. Kukić)
- Fragment of the upper left part of an ciborium arcade, found in the Zadar cathedral courtyard, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
- Reconstruction of the ciborium arcade with the fragments found in Zadar cathedral courtyard, (drawing: P. Vežić)
- 81) Fragment of the canopy rib of a ciborium pyramid, found in the Zadar cathedral courtyard, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
- Fragment of the arcade apex of a ciborium, found in the Zadar cathedral belfry courtyard, (temporary depot of the Conservation office in Zadar - photo: P. Vežić)
- Fragment of canopy rib of a ciborium, found in the Zadar cathedral belfry courtyard, (temporary depot of the Conservation office in Zadar - photo: P. Vežić)
- Acrotherium of a ciborium canopy, found in Zadar cathedral belfry courtyard, (temporary depot of the Conservation office in Zadar - photo: P. Vežić)
- 82) Installation of the of proconsul Gregorius' ciborium fragments, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)
- 84) Four arcades on the crown of proconsul Gregorius' ciborium, (Archaeological museum in Zadar - photo: Z. Alajbeg)
- 85) Limestone cross, probably from the canopy apex of a ciborium installed somewhere in the Episcopal complex in Zadar, (temporary depot of the Conservation office in Zadar - photo: Z. Alajbeg)
- Capital from Zadar cathedral crypt, (photo: P. Vežić)
- Fragments of the lower and the upper part of a ciborium arcade, probably from the basilica of St. Mary Minor, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
- 86) Reconstruction of a ciborium arcade, probably from basilica of St. Mary Minor, (Archaeological museum in Zadar - drawing: P. Vežić)
- 87) Fragment of the triangular slab from the ciborium canopy, found in the basilica of St. Chrysogonus in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)
- Ciborium arcade found in basilica of St. Chrysogonus in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: Z. Alajbeg)
- 88) Reconstruction of the ciborium from St. Chrysogonus in Zadar, (drawing: P. Vežić)
- 89) Upper fragment of a ciborium arcade, probably from the church of St. Demetrius in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - drawing: I. Čondić)
- Reconstruction of the ciborium arcade, probably from the church of St. Demetrius' in Zadar, (drawing: P. Vežić)
- 90) Ciborium arcades from basilica of St. Thomas in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: Z. Alajbeg and P. Vežić)
- 91) Fragment of the rear ciborium arcade from basilica of St. Thomas, (photo: Z. Alajbeg)
- 92) Distribution of arcades on the reconstruction of ciborium from St. Thomas' basilica in Zadar, (from: I. Petricioli)
- Reconstruction of a ciborium from basilica of St. Thomas' in Zadar, (from: I. Petricioli in Starohrvatska prosvjeta III - 11)
- 93) Restored ciborium capital from the basilica of St. Thomas in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: P. Vežić)
- Fragments of arcades from the church of St. Peter the Old in Zadar, (from S. Vučenović - I. Petricioli in Diadora - 5)
- Fragment of arcade from the church of St. Peter the Old in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo. S. Kukić)
- 94) Fragments of the canopy rib of the ciborium from the church of St. Peter the Old in Zadar, (Archaeological museum in Zadar)

- Fragments of the canopy rib of the ciborium from the church of St. Peter the Old in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
- Two columns with capitals of the presumed ciborium from the church of St. Lawrence in Zadar, (photo: P. Vežić)
- 95) Two capitals of the presumed ciborium from the church of St. Lawrence in Zadar, (photo: P. Vežić)
- 96) Fragment of the upper part of a ciborium arcade, presumably from basilica of St. Domenica in Zadar, (Archaeological museum in Zadar, photo S. Kukić)
- Reconstruction of a ciborium arcade, probably from basilica of St. Domenica in Zadar, (drawing: P. Vežić)
- SV. STJEPAN?
- SV. STJEPAN?
- 97) Fragment of the lower part of arcade of a ciborium from an unspecified location in Zadar, (Archaeological museum in Zadar - photo: S. Kukić)
- Reconstruction of the ciborium arcade from an unspecified location in Zadar, (drawing: P. Vežić)
- 98) Uppermost cornice of the crown of ciborium from basilica of St. John the Baptist, (St. John's monastery - photo: P. Vežić)
- Map of 11th century Zadar, (from N. Klaić - I. Petricioli in Prošlost Zadra II), with the marked disposition of early mediaeval ciboria described in this book
- 99) Ciboria (?) capitals from basilica of St. Mary in Nin, (Museum of Nin antiquities - photo: Č. M. Iveković and Z. Alajbeg)
- 100) Fragment of the uppermost cornice of the altar ciborium from the church of St. Bartholomew in Galovac (from J. Belošević in Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - 32)
- Front (?) arcade of the altar ciborium from the church of St. Bartholomew in Galovac, (photo: P. Vežić)
- Reconstruction of the approximate locations of the altar ciborium fragments from the church of St. Bartholomew in Galovac, (from: J. Belošević)
- 101) Fragment of the ciborium arcade from the church of St. Martin in Lepuri, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- Fragment of the capital and the column of the ciborium from church of St. Bartholomew at Kapitul near Knin, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- 102) Museal reconstruction of the altar ciborium from Biskupija near Knin - 11th century, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- 103) Crown of the altar ciborium from Biskupija near Knin - 11th century, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: P. Vežić)
- Canopy of the reconstructed altar ciborium from the church of St. Mary at Crkvina in Biskupija near Knin, exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 11th century, (photo: P. Vežić)
- Underside of the reconstructed altar ciborium from the church of St. Mary at Crkvina in Biskupija near Knin, exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 11th century, (photo: Z. Alajbeg)
- 104) Two sides of the crown of reconstructed altar ciborium from Biskupija near Knin - 11th century, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- Reconstructed capital of the altar ciborium from the church of St. Mary at Crkvina in Biskupija near Knin; exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 11th century, (photo: P. Vežić)
- 105) Fragment of a basin, probably the baptismal font (?) from the church of St. Lawrence in Morinj - Donje Polje near Šibenik, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- Reconstruction of the basin, possibly a baptismal font (?) with a ciborium from the church of St. Lawrence in Morinj - Donje Polje near Šibenik, (drawing: V. Bakulić)

- Fragment of the upper part of a front or rear arcade of Trogir cathedral ciborium, (Archaeological collection in Trogir - photo: Z. Alajbeg)
- Reconstruction of the front or rear arcade of the Trogir cathedral ciborium, (Archaeological collection in Trogir - drawing: P. Vežić)
- 106) Spatial disposition of the complex of St. Martha's church in Bijaći near Trogir (from the documentation of the Museum of Croatian archaeological monuments in Split)
Museal reconstruction of the altar ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: P. Vežić)
- 108) Four restored arcades of the reconstructed altar ciborium crown from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
- 109) Canopy of the reconstructed altar ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, (Museum of Croatian archaeological monuments in Split - photo: Z. Alajbeg)
Underside of the reconstructed ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 9th century, (photo: P. Vežić)
Underside of the reconstructed ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split, 9th century, (photo: P. Vežić)
- 110) Figures of peacock on the front, and lion on the rear arcade of the ciborium from the church of St. Martha in Bijaći near Trogir, exhibited in the Museum of Croatian archaeological monuments in Split - 9th century, (photo: P. Vežić)
- 111) Fragment of the uppermost cornice (?) of the presumed ciborium from Rižinice - 9th century, (from: V. Delonga in *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*)
- 112) Spatial disposition of St. Peter's and Moses' complex in Solin (from the documentation of the Museum of Croatian archaeological monuments in Split)
Apsidal complex with the remains of altar ciborium in the choir of St. Peter's and Moses' church in Solin (from the documentation of Museum of Croatian archaeological monuments in Split)
View of the choir with the traces of the altar ciborium in the church of St. Peter and Moses in Solin, (photo: P. Vežić)
View of the choir with the traces of altar ciborium in the church of St. Peter's and Moses in Solin, (photo: P. Vežić)
- 113) Fragments of parts of the crown and the lateral part of altar ciborium arcade from the church of St. Peter and Moses in Solin, (Archaeological museum in split - photo: Z. Alajbeg)
Four fragments of arcades from the crown of ciborium from an unknown church in Split or Solin, (Archaeological museum in Split - photo: Z. Alajbeg)
- 114) Two fragments of arcades from the crown of ciborium from an unknown church in Split, (Archaeological museum in Split - photo: T. Seser)
- 115) Fragment of a marble ciborium arcade, probably from Split cathedral, (Archaeological museum in Split - photo Z. Alajbeg)
- 116) Fragment of a marble ciborium arcade, probably from Split cathedral, (Archaeological museum in Split - drawing: D. Vukšić)
Reconstruction of the ciborium arcade, probably from Split cathedral, (drawing: P. Vežić)
- 117) Fragment of a marble arcade from another ciborium, probably from Split cathedral, (Archaeological museum in Split - photo: T. Seser)
Spatial disposition of Dubrovnik cathedral with the ground plan of Baroque church and the archaeological remains of older strata and annexes under and around it; shadowed area marks the area of Byzantine basilica, (from: J. Stošić in *Izdanja HAD-a - 12*)
- 118) Capital of a ciborium (?) from Dubrovnik cathedral, (temporary depot of Dubrovnik cathedral - photo: K. Tadić)
Fragment of the lateral part of an arcade from a crown of certain Dubrovnik cathedral ciborium, (temporary depot of Dubrovnik cathedral - photo: K. Tadić)
Fragment of the arcade apex of certain Dubrovnik cathedral ciborium, (temporary depot of Dubrovnik cathedral - photo: K. Tadić)

- Ground plan of St. Stephen's church with the marked ground plan of a Byzantine church in Dubrovnik, (from: I. Fisković)
- 119) Reconstruction of the front or rear arcade from the crown of altar ciborium from St Stephen's church in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - drawing: V. Bakulić)
 Reconstruction of the lateral arcade of the ciborium from St. Stephen's church in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - drawing: V. Bakulić)
 Fragments of arcades of the altar ciborium from St. Stephen's church in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - photo: B. Gjukić)
- 120) Reconstruction of ground plan and cross section of St. Peter's church in Dubrovnik, (from: Ž. Peković in Dubrovnik - Nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada)
 Reconstruction of the front or rear arcade from the older altar ciborium from St. Peter's church in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - drawing: V. Bakulić)
 Two fragments of the front or rear arcade of the older altar ciborium from St. Peter's in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - photo: B. Gjukić)
- 121) Two capitals from the crown of the older altar ciborium from St. Peter's in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik)
 Reconstruction of the front or rear arcade of the older altar ciborium from St. Peter's in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - drawing: V. Bakulić)
 Two fragments of the front or rear arcade of the older altar ciborium from St. Peter's in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - photo: B. Gjukić)
 Four fragments of arcades of the younger altar ciborium from St. Peter's in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik)
- 122) Spatial disposition of the narrower area with archaeological remains of St. John's church in Dubrovnik - drawing: N. Kovačević
 Reconstruction of the ciborium arcade from St. John's church in Dubrovnik - drawing: N. Kovačević
 Three fragments of the arcade of the altar ciborium from St. John's church in Dubrovnik, (Archaeological museum in Dubrovnik - photo: B. Gjukić)
- 123) Fragment of an arcade of ciborium from Komolac - photo: P. Vežić
 Reconstruction of the arcade of ciborium from Komolac - drawing: P. Vežić
- 125) Architectural drawing with the measures of the rear arcade of the altar ciborium, (from the documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
- 126) Rear arcade of the altar ciborium from Kotor cathedral, (Regional institute for protection of monuments in Kotor - photo: P. Vežić)
- 127) Architectural drawing of the altar ciborium arcade built above the door of a room on the first floor of Kotor bishopric house, (drawing: P. Vežić)
- 128) Photograph and the architectural drawing with measures of a fragment of panelling of a *confessio*, (from the documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
- 129) Photograph and the architectural drawing with the measures of a fragment of altar ciborium arcade, (from the documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
 Disposition of the archaeological remains or the original Kotor cathedral with the baptistery, under the church of St. Mary of Rijeka, with the reconstruction of the cathedral's ground plan, (from: J. Martinović in Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji - 29)
- 130) Photograph and the architectural drawing with measures of the fragment of baptismal ciborium arcade, (from documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
 Photograph and the architectural drawing with measures of fragments of baptismal ciborium arcade with the inscription: HOC OPVS EST LABO(r) from Kotor Cathedral, (from documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
- 131) Photograph and architectural drawing with the measures of fragments of an baptismal ciborium arcade with inscription: (...)TAM PVLCHRE DE(decoratum) from Kotor cathedral (from the documentation of the Regional institute for the protection of monuments in Kotor)

- Hypothetical reconstruction of the baptismal ciborium arcade from Kotor, (drawing: P. Vežić)
- 132) Front and rear slab of the baptismal font from Kotor cathedral, (from: Kotor, GZH - Zagreb)
- 133) Spatial disposition of the Romanesque cathedral with the location of the former Byzantine memoria of St. Tryphon in Kotor, (from: J. Martinović in Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji - 30)
 Photograph and the architectural drawing with measures of the fragment of arcade with the inscription (n)IKIFORIVS N(...), from the third Kotor ciborium, (from documentation of the Regional institute for protection of monuments in Kotor)
- 135) Fragment of the arcade of an early-Romanesque ciborium from Kotor cathedral, (Cathedral lapidarium)
 Architectural drawing and a photograph of the early-Romanesque ciborium fragment from Kotor cathedral, (Cathedral lapidarium - from: M. Čanak-Medić in Zbornik Vizantološkog instituta - XXXVI)
- 136) Fragment of the early-Romanesque ciborium from Kotor cathedral, (lapidarium in the church of St. Mary of Rijeka, from: M. Čanak-Medić in Arhitektura Nemanjinog doba -II)
 Fragment of a ciborium arcade, (Grado, Sta Maria delle Grazie - photo: P. Vežić)
 Photograph of a cast of the uppermost cornice of a ciborium from St. Michael's church, (St. Michael's church - photo: P. Vežić)
- 137) Architectural drawing of the apex or a left spring of an altar ciborium arcade from St. Michael's church in Prevlaka, (from: V. Korać in Starinar - LI)
 Photograph and the architectural drawing of the right fragment of second altar ciborium arcade from St. Michael's church in Prevlaka, (temporary depot of lapidae in Prevlaka - photo: P. Vežić, drawing from: V. Korać in Starinar - LI)
 Reconstruction of an altar ciborium arcade from St. Michael's church in Prevlaka, (from: V. Korać in Starinar - LI)
- 138) Spatial disposition of the remains of the church and annexes on the location of St. Michael's monastery in Prevlaka in Boka, (from: V. Korać in Starinar - LI)
 Fragment of the uppermost cornice of the altar ciborium from St. Michael's church in Prevlaka, (temporary depot of lapidae in Prevlaka - photo: P. Vežić)
 Two fragments of the uppermost cornice of the altar ciborium from St. Michael's church in Prevlaka, (temporary depot of lapidae in Prevlaka - from: V. Korać in Starinar - LI)
- 139) Spatial disposition of remains of an early-Christian church in Budva, (from the documentation of Museum of the town of Budva)
 Spatial situation of remains of an early-Christian church in Budva, (photo: P. Vežić)
 Fragment of the altar ciborium arcade from an early-Christian church in Budva, (photo: P. Vežić)
 Reconstruction of the altar ciborium arcades from an early-Christian church in Budva, (from: Đ. Janković)
- 140) Architectural drawing of the remains of uppermost ciborium cornice from an early-Christian church in Budva, (from: Đ. Janković)
 Ground plan of the complex basilica at Gradina in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
- 141) Photograph of fragments of the lateral arcade from the crown of altar ciborium from basilica at Gradina in Martinići, (Museum in Danilovgrad, from: V. Korać in Martinići)
 Reconstruction of the lateral arcade on the crown of altar ciborium from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
 Reconstruction of the lateral arcade on the crown of altar ciborium from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
- 142) Reconstruction of the altar ciborium from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
- 143) Drawing of the six triangular slabs of the octagonal canopy of ciborium from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
 Photograph of the ciborium capital from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
 Drawing of the four ciborium capitals from basilica in Martinići, (from: V. Korać in Martinići)
- 144) Front altar ciborium arcade from Ulcinj, (from the documentation of the National museum in Belgrade)

- Fragment of the altar ciborium from Ulcinj, (Museum of Ulcinj - photo: P. Vežić)
- Fragment of the rear altar ciborium arcade from Ulcinj, (Museum of Ulcinj - photo: P. Vežić)
- 145) Architectural drawings of fragments of the altar ciborium from Ulcinj, (from: P. Mijović in Starinar - 36)
- 146) Reconstruction of the altar ciborium from Ulcinj, (drawing: P. Vežić)
Reconstruction of the Ulcinj ciborium arcades, (drawing: P. Vežić)
- 147) Reconstruction of the ground plan of the Ulcinj altar ciborium, (drawing: P. Vežić)
- 149) Capital of the presumed ciborium from St. Lawrence's church - photo: P. Vežić
- 150) Geographical disposition of the known and presumed four-sided ciboria in Istria and Dalmatia
- 155) Distinctive ornaments and figures on the kindred models of the baptismal ciborium from Cividale and Novigrad indicate the production of a Friulian 8th century workshop
Distinctive ornaments on the kindred models of the altar ciborium from Grado and Betika indicate the use of the Grado models in the production of presumed Istrian 9th century workshop
- 156) Distinctive iconographical content: a rosette and a bird in the spandrels of ciboria from Sovana and Rab, and on the two 9th century examples from Zadar
- 157) Distinctive iconographical content: a figure of the lion in the spandrels and the stranded pattern bordered with astragal indicate kindred models for ciboria from Kotor and Ulcinj and the production of the presumed Boka 9th century workshop
Kindred elements with the presumed Boka 9th century workshop are present in the iconography on the fragment of the arcade from Komolac ciborium
- 158) An oval embedded within the waves of two three-stranded vine tendrils - a distinctive ornament on the ciborium arcade from Novalja, 9th century
- 159) An oval among the waves of the two three-stranded vine tendrils, distinctive ornament on ciborium arcades from Pula and Kotor, 9th century
An oval among the waves of the two three-stranded vine tendrils on the fragment of an arcade from Dubrovnik, 9th century
- 160) Acanthus flower - iconographical element on the lateral side of a ciborium arcade from Dubrovnik and Ulcinj, and on the plutei from Zadar and Kotor, 9th century
Tree of life - iconographical element on the baptismal ciborium arcade from Kotor and on the sarcophagi from Dubrovnik and Zadar, 9th century
- 161) Distinctive ornaments and figures on the fragments of kindred ciboria from Solin (?) and Split indicate the production of the so called Court stone-carving workshop active in the 9th/10th centuries.
- 162) Distinctive iconographical content: figures of fronting lambs and lions in the spandrels and the stranded ornaments on the ciborium arcades in Zadar and Solin clearly indicate production of the Zadar 11th century workshop
- 164) Distribution of the known and presumed hexagonal and four-sided ciboria in Istria and Dalmatia
- 182) Novigrad ciborium, inscription lines 1 and 1a
- 183) Novigrad ciborium, inscription lines 2, 3, 4, and 5?
- 203) Ciborium arcade with the inscribed name of Mauritius from Novigrad
- 204) Front of the ciborium with the inscription of proconsul Gregorius from Zadar
- 216) Inner faces of the two ciborium arcades from the church of St. Martha in Bijaći
- 225) Front arcade of the altar ciborium from Ulcinj, (from the documentation of the National museum in Belgrade)
Inscription on the ciborium arcades from Ulcinj
- 228) Fragments with datation on the ciborium from Ulcinj
- 229) Fragment with the inscription on the rear ciborium arcade from Ulcinj, lateral and frontal view
- 233) Inscription on the four ciborium arcades from Cividale
- 234) Inscription on the three ciborium arcades from Cividale
- 241) Višeslav's baptismal font, front and rear side

Indeks imena, pojmova i stvari

- abakus** 79, 86, 90, 104, 118
Academia Etrusca (da San Vicenco) u Cortoni 29
acanthus spinosa, kapiteli 54, 163
adriobizantinizam 9
adaptacija baptisterija u Puli 47
aedicula 21, 153 (= ciborij)
    Sv. Marine u Zadru 93 (v. i **edikula**)
Agnus Dei 25
Ahenski mir 9, 160
akantus 17, 45, 99 (v. i *acanthus spinosa*, **cvijet i list**)
akroterij 13, 16, 18, 32, 34, 49, 51, 54, 58, 59, 60, 62, 72, 80, 81, 85, 109, 136, 153, 161
aktiv 172
Akvileja 9, 16, 17, 19, 52, 110, 154
    Arheološki muzej u ~ 45
    baptisterij u ~ 42, 155
    ciborij u ~ 45, 161
    nadgrobni spomenik iz ~ 21
    piscina u ~ 46
    portik u ~ 40
Alpe 9
altare 21 (v. i **oltar**)
ambon
    iz katedrale u Zadru 55, 62
    u bazilici u Martinićima 140
Ambrozije v. **Sv. Ambrozije**
ambrozijansko bogoslužje 7
ampula 14
analogija 186, 202, 218, 222, 227, 240, 247
Anastazis, bazilika 13
Andreaci iz Kotora 124, 133
Andrija, biskup u Puli 153
andeo 13, 198
aneks
    katedrale u Puli 47
    Sv. Bartula u Galovcu 57
antena 67, 99
antika 9, 13, 28, 117, 219, 247 (v. i **stari vijek**)
    kasna 9, 15, 17, 43, 124
    suton ~ 204
Apokalipsa 230, 246 (v. i **Otkrivenje**)
apologet
    Arnobije 193
    Tertulijan 186
apostoli 196
apsida
    u bazilici u Martinićima 140
    u bizantskoj kapeli u Dubrovniku 118
    u katedrali u Zadru 81
    u Novalji 75
    u Puli 47 u
    u Rižinicama 111
    u Sv. Bartulu u Galovcu 99
    u Sv. Dimitriju u Zadru 88
    u Sv. Donatu u Zadru 78
    u Sv. Ivanu u Dubrovniku 121
    u Sv. Lovri u Zadru 95
    u Sv. Mariji u Kninu 101, 102
    u Sv. Mariji u Biskupiji 107
    u Sv. Mariji u Ninu 99
    u Sv. Mariji Maloj u Zadru 85
    u Sv. Marti u Bijaćima 107
    u Sv. Petru i Mojsiju u Solinu 111
    u Sv. Tomi u Zadru 89
    u Sv. Tripunu u Kotoru 134
    u Sv. Ivanu Krstitelju ispred Grada u Zadru 97
arcus 153 (= ciborij)
Arheološka zbirka "Stomorica" u Novalji 75, 78
arhitektura 237
    bizantska 159
    carigradska 47
    funerarna 11
    karolinška 59
    liturgijskih ambijenata 154, 230
    memorijalna 11, 13
    milanska 47
    postantička u Splitu 117
    pretkršćanska 21
    ranobizantska 47
    ranokršćanska 39
    ranoromanička u Zadru i Solinu 162
    ranoromaničkih bazilika 163
    sakralna langobardska 47
    starohrvatska sakralna 106
    Sv. Petra u Dubrovniku 120
    u Dalmaciji 99
arhitrav 11, 28, 29
    iz katedrale u Zadru 62
    iz Rižinica 111
    iz Sv. Ivana od Nimfeja u Puli 72
    iz Sv. Krševana 38
arhivolt 117
arkada 134, 153
    ciborija 29, 34, 35, 37, 45, 63, 111, 135, 138, 148, 155, 163
    iz Akvileje 161
    iz Bala 68
    iz Betike 68, 69, 70
    iz Bijaća (stombratski) 109, 110, 208
    natpis na ~ 212
    slijepe 109
    troprute 109
    iz Biskupije kod Knina 32, 60, 103
    iz Budve 139
    iz Cividalea 62
    iz Cortone 30
    iz Dubrovnika 118, 119, 120, 121, 122, 163
    iz Galovca 58, 99, 100, 161
    iz Grada 148, 156
    iz Komolca 122, 127
    iz Kotora 125-126, 129, 133, 134, 136, 143
    troprute polukružne 127
    iz Martinića 140
    iz Novalje 75, 76, 157, 159
    iz Novigrada 39, 43-46, 199
    iz Peruggije 25
    iz Pule 48-49, 51, 71, 156, 159
    iz Raba, ranosrednjovjekovna 52, 53, 56
    iz Rima 148
    iz Rogačića 148
    iz San Pietro in Sylvis 25
    iz Solina 111
    iz Splita
        u Arheološkom muzeju 113, 114, 115
        u prizemlju zgrade do baptisterija 117
    iz Sovane 89
    iz Supetarske drage 73
    iz Sv. Aleksandra u Rimu 31
    iz Trogira 105
    iz Ulcinja 143, 145, 146, 147
    iz Valpolicelle 23
    iz Zadra 78, 79, 80, 83, 86, 89, 90, 92, 95, 96, 148
    s Prevlake 137-138
    krune 18, 145, 153
    troprute 121
    ulomak iz Akvileje 110
    vijenac ~ iz Zadra 81
    zabatne ~ u Zadru 94
arkadice 103-104, 116, 119, 120, 162, 163
arkatura 99, 135
armatura 148
Arnobije, apologet 193
Arnulf, kralj 21

- Arsenal** u Zadru 93
asimetrija 201
Asisi, spomenik Dioskurima u ~ 21
astragal 26, 45, 46, 62, 75, 76, 78, 96, 105, 116, 117, 118, 122, 126, 128, 129, 134, 136, 137, 146, 155, 156
Atena 13
Atlantik 9
atrij
    bazilike u Budvi 140
    Eufrazijeve bazilike u Poreču 47
august, car Leon 147, 231
Augustin v. **Sv. Augustin**
autor 192, 200, 213, 221, 236
    kršćanski ~ 197
autorica 229
Auzonije, političar, profesor i pisac 193, 194
Avari 9
- Bagnacavallo** 25
baldachino 153
    detto anche tribuna 86
baldahin 21, 23 (v. i **sjenica**)
baldakin 238
Bale 67-68
baptisterij 7, 11, 13, 17, 27, 42, 57, 107, 153
    (v. i **krstionica**)
    battisterio 185
    kao centralna građevina 17, 39
    križni 17
    kružni 17
    kvadratni 17, 153
    oktogonalni 17
        u Cividaleu 42
        u Akvileji 42
        u Gradu 42
        u Poreču 42
        u Pridragi 42
    poligonalni 17
    u Akvileji 40
    u Bijaćima kod Trogira 40
    u Biskupiji 60
    u Gradu 40
    u hrvatskoj biskupiji 154
    u Novigradu 40, 45
    u Poreču (Eufrazijeva Bazilika) 39
    u Poveljima na Braču 39
    u Pridragi kod Zadra 40
    u Puli **46-48**
    u Splitu 117
Bar, Stari 80
baston s astragalima 75
- baza** 17, 28, 30, 36, 43, 67
    akroterija u Biskupiji 104
    pokrova ciborija 18, 58 (u Galovcu)
    stranica pokrova ciborija u Splitu 116
    stupa u Biskupiji 104
    stupova 153
        ciborija u Kotoru 130
        ciborija u Martinićima 140
        u Betiki 68
        u Novigradu 45
        u Puli 47, 52
        u Sv. Tomi u Zadru 90
bazice, tragovi ~ na kamenici iz Morinja 104
bazilika
    bizantska u Dubrovniku 117
    bizantska u Ulcinju 143
    Eufrazijeva u Poreču 39
    „Krunidbena“ u Solinu 28
    ranoromaničke 163
    Sv. Agneze u Rimu 23
    Sv. Aleksandra u Rimu 31
    Sv. Anastazije u Zadru 79, 81, 85
    Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Felicita) u Puli 51, **70**
    Sv. Ivana Krstitelja ispred Grada u Zadru **97-98**
    Sv. Ivana Krstitelja u Bijaćima 106
    Sv. Ivana od Nimfeja u Puli **72**
    Sv. Ivana u Lateranu 23
    Sv. Krševana u Zadru **87-88**
    Sv. Lovre u Trogiru **105-106**
    Sv. Lovre u Zadru 95
    Sv. Marije u Biskupiji 162
    Sv. Marije u Kninu **101-104**
    Sv. Marije u Ninu **99**
    Sv. Marije Formoze u Puli 47
    Sv. Marije Male u Zadru **85-86**
    Sv. Marije od Rijeke u Kotoru 124
    Sv. Marije u Balama 67
    Sv. Marte u Bijaćima **106-111**, 161
    Sv. Nediljice u Zadru **95-96**
    Sv. Petra i Mojsija u Solinu 95, **111-113**
    Sv. Petra u Vatikanu 23, 28
    Sv. Petra u Zadru 81
    Sv. Petra (Velikog) u Dubrovniku 95, 120
    Sv. Stjepana (Sv. Šime) u Zadru **96-97**
    Sv. Stošije (Sv. Anastazije) u Biogradu **101**
    Sv. Tome u Zadru 28, 89, 162
    u Betiki 68, 140
    u Budvi 139-140
    u hrvatskoj biskupiji 154
    u Martinićima **140-143**
    u Novalji 75, 157
- u Novigradu 39, 40, 67
u Puli 47, 51
u Rabu 74
Vele Gospe kod Bala 67
zadarske ranokršćanske 29, 94
Beda Časni, pisac 193, 239
Belamarić, J. 127
Belošević, J., arheolog 57, 62, 63, 99, 148
benediktinci 48
Benkovac, Lepuri kod ~ 80
Beograd, Narodni muzej u ~ 145
besmrtnost 45
    paunovi kao znak ~ 25
Betika kod Pule **68-71**
    ciborij iz ~ 46, 155, 156
Bianchi, C. F. 85, 88, 93
Biblija 22 (v. i *Evanđelje*, *Novi zavjet*, *Stari Zavjet*, *Sveto pismo* i *Vulgata*)
    iz Toursa 34
bifora u zvoniku Sv. Marije Male u Zadru 86
Bijaći kod Trogira 20, 28, 49, 83, 102, **106-111**, 161, 245, 245
biljke 16
Biograd 101
    Zavičajni muzej u ~ 99
biskup
    Andrija, u Puli 153
    biskupov rođendan 192
    bizantskih gradova u Dalmaciji 154
    Donat, u Zadru 38, 153
    Eufrazije, u Poreču 47
    Handegis 51
    hrvatski 101
    Ivan, u Kotoru 125, 153, 154
    Izidor Seviljski 193
    Kalist 237, 245, 246
    kninski 101
    Kotora 9, 124
    Mauricije, u Novigradu 20, 43, 45, 63, 153, 185, 192, 199, 202, 245
        vescovo 185
    Osora 9
    Paulin iz Nole 188, 189
    Raba 9
    romanskih gradova u Istri 154
    Salone 9
    splitski 115
    Stratiko, I. D. 39
    Tommasini, G. F. 39
biskupija 9
    hrvatska 154, 161
    prva hrvatska 10
    u Biogradu 10
    u Kninu 10
    u bizantskoj Dalmaciji 10

- Biskupija** kod Knina 9, 11, 32, 52, **101-104**, 107, 162
 krstionički ciborij u ~ 43, **59-62**, 63
- Biskupija** (zgrada) u Kotoru 125, 128, 133
- bizantska tema** 162
- Bizantsko carstvo** 66
- Blažena Ozana Kotorska** 124
- Blažuj** kod Sarajeva 138
- Bog** 147, 153, 187, 188, 190, 193, 195, 202, 218, 229, 230, 231, 233
 Božja riječ 238
 Božja volja 111, 218, 220, 223
 Božje ime 21, 228
 Božji autoritet 188
 Gospodin 21, 227
 Iddio 185
 jedinstveni i trojni 209
 kralj 193, 198, 228
 otac 193
 sjedište ~ 230
 slavljenje ~ 210
 stvoritelj 193
 trojni 209
 višnji 20, 191, 192, 193, 199
- bogomolja**
 carigradske ~ 23
 solunske 23
- bogoslovlje**, evanđeosko 236
- Bogorodica**, kip u Rabu 52
- boja**, tragovi 83
- Boka (Kotorska)** 10, 22, 39, 110, 156
- Bol** na Braču 161
- božica**, šumska 194
- Brač**, otok 28
 Bol na ~ 161
 Povlja na ~ 39
- bračni par** 227
- Branimir**
 vojvoda 38, 114
 Branimirovo doba 161
- broj**
 ciborija na hrvatskoj strani Jadrana 154
 prosti ili prim- 225, 247
 rimski I, II, III, IV 93
 sklad brojeva 238
 šest 17
- bršljan** 45, 127
 znak vječnog života 24
- Budva** 7, 11, **139-140**
 krstionički ciborij u ~ 43, 62
- Bulić, don Frane** 114
- bunja** (= *trulla*) 47
- Burić, T.** 105, 114, 161
- Buvinine vratnice** 34
- Caprin, G.** 39, 46, 48
- car**
 carska imena (Lava i Konstantina) 228, 230
 Dioklecijan 114
 Lav V 153, 159, 226, 228
 Konstantin, sin Lava 153, 159, 226, 228
 Ludovik 51
 Maksimijan 127
 Nikifor 154
 Svetoga Rimskog Carstva 15
- Carigrad** 246
 Arheološki muzej u ~ 33
 crkve u ~ 127
 patrijarh u ~ 154
 sabor u ~ 9
- carmina figurata** 242, 247
 u obliku
 jajeta 242
 križa 242
 oltara 242
 piramide 242
- Carstvo**, staro 15
 Sveto Rimsko 15, 154
- Caska** na Pagu 77
- Cechelli** 233
- cela** zvonika u Sv. Mariji Maloj u Zadru 86
- cella trichora** 68
- cenobij** u Rižinicama 111
- Cetina** 10
- cezura** 219, 239 (v. i **odmor**)
- ciborij** 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 153, 154, 162, 163, 181, 193, 211, 230, 247
 ciborio 185
 drveni 28
 četverostrani (kvadratni) 7, 10, 11, 17, 19, 27, 28, 48, 49, 54, 57, 63, **66-150**, 78, 99, 100, 124, 148, 149, 153, 154, 206, 224
 friulski / furlanski 62, 110
 istarski 110, 161
 istarski i dalmatinski 245
 iz Boke 110, 159, 161
 iz Dalmacije 161
 iz južne Dalmacije 110
 karolinški 154, 155, 156, 161
 konstrukcija ~ 11, 62
 kralja Arnulfa 21
 krstionički 10, **11-20**, 28, 29, 30, 52, 63, 78, 84, 99, 107, 108, 110, 125, 129, 139, 140, 148, 153, 155, 160
 kružni 13
 Liutprandov, iz Valpolicelle 30
 metalni 27
 model ~ 104
- monolitni 21
 montažni 21
 na Jadrano, rani 118
 na o. Kornatu 66
 na Prevlaci **137-138**
 oltarni / oltarski 10, 11, **21-39**, 49, 51, 66, 67, 78, 83, 90, 99, 101, 102, 107, 109, 111, 117, 118, 120, 125, 129, 130, 137, 139, 141, 148
 osmerostrani 49
 poligonalni 13, 16, 17, 27, 39, 63, 153
 predromanički 63
 ranokršćanski 66
 ranoromanički 148, 154, 162, 163
 ranosrednjovjekovni 8, 66, 110, 148, 154
 šesterostrani (heksagonalni) 7, 10, 11, 17, 18, **39-64**, 78, 99, 101, 124, 149, 153, 154, 157, 161
 u Akvileji 45, 59, 161
 ulomci u Arheološkom muzeju 45
 u Balama, u Sv. Mariji 68
 u Betiki 80, 155
 u Betiki u Sv. Andriji 46, 72, 156
 u Bijaćima (stombratski) 20, 49, 83, **106-111**, 175, 212, 222
 u Biogradu **101**
 u Biskupiji kod Knina 43, **59-61**, 62, 161
 u Sv. Ceciliji 104
 u Sv. Mariji 32, 101, 162
 u Bologni 25
 u Budvi 43, 62, **139-140**
 u Caski 77
 u Civateu 93
 u Civateu, u Sv. Petru na Brdu 29
 u Cividaleu 45, 46, 48, 110, 155, 235, 237
 u Cividaleu, Kalistov 14, 20, 45, 59, 107, 153, 209, 232
 u Cortoni 25, 27, 83, 93
 u Cresu **72**
 u Djemili na sjeveru Afrike 19
 u Dubrovniku 146, 163
 u Sv. Ivanu **121-122**, 148, 163
 u Sv. Stjepanu **118-119**, 120
 u katedrali **117-118**, 122, 160
 u Sv. Petru **120**
 u Galovcu kod Zadra 43, **57-59**, 60, **99-100**, 148, 161
 u Gradu 45, 63, 136, 163
 u Kninu 101, 148
 u Komolcu u Rijeci dubrovačkoj **122**, 146
 u Kotoru 30, 43, 63, 72, 78, 117, 122, 133, 137, 143, 145, 147, 148, 149, 157, 159
 iz katedrale **124-129**, 135, 136, 137, 163
 iz memorije Sv. Tripuna **124**

u Lateranu, u Sv. Ivanu 23
u Lepurima 101
u Lovrečini na o. Braču 66
u Martinićima **140-143**, 148
u Milanu 93
    u Sv. Ambrozu 29
u Morinju kod Šibenika, tragovi 104
u Naroni 66
u Ninu, pretpostavljeni 74, **99**, 163
u Novalji 72, **75-78**, 117, 128, 157
u Novigradu 17, 20, **39-46**, 55, 62, 63,
66, **67**, 70, 107, 110, 153, 155, 161, 181-
202, 232, 238
u Omišlju 73
u Omišlju na Krku, u Stomorini 72
u Orvietu, u San Lorenzu 30, 100
u Peruggiji 25, 83, 105
u Peruggiji, u San Prosperu 30
u Poreču 28
u Prevlaki u Boki 27, 122, 136, 148
u Puli 43, **46-52**, 63, 70, 128, 148, 155
    u Sv. Ivanu (Sv. Feliciti) **71**, 78, 88,
    117, 156
u Rabu 28, 43, 59, 63, 107, 130, 157, 163
u Raveni 25
    u San Apollinare in Classe 213
    u Sv. Eleukadiju 51, 70
u Rimu
    u Sv. Agnezi 23
    u Sv. Aleksandru 72
u Rive d' Arcano, u Sv. Martinu 31
u Rižinicama 111, 148
u Rogačićima **148**
u *San Lorenzo fuori le mura*, na medalji 23
u Solinu, u Sv. Petru i Mojsiju 111, 136,
149, 162
u Sovani (Toskana) 24, 31, 72, 87, 114
u Sovani, u Sv. Mariji 24, 31
u Splitu
    u lapidariju Arheološkog muzeja **113-**
    116, 148
    iz katedrale **116-117**
u Srimi 66
u Supetarskoj Dragi na Rabu 73
u Trogiru, u Sv. Lovri **105-106**
u Ulcinju 117, 122, 133, 134, 143, **145-**
147, 153, 160, 224, 226, 228, 231, 246
u Valpolicelli 25, 100, 121
u Vatikanu, u Sv. Petru 23
u Zadru 27, 43, **78-98**, 114, 136, 148,
149, 156
    gotički 81
    iz 11. st. 113
    prokonzula Grgura 81, 113, 245

s nepoznate lokacije 97
Sv. Marine 93
u Sv. Anastaziji (Sv. Stošiji) 78, 162
u Sv. Krševanu 31, 80, **87-88**
u Sv. Lovri 95
u Sv. Mariji Maloj (Kolomanov) 66, 86
u Sv. Petru Starom 148, 163
u Sv. Stjepanu (Sv. Šimi) **96**
u Sv. Tomi **89-93**, 96, 111, 162
u Sv. Trojstvu (Sv. Donatu) 78
u Zugliju 155
u Ženevi 28
ciborium 21
cibus 21
Ciceron, kršćanski (Laktancije) 193
cisterciti 198
citadela u Ulcinju 143
Civate, ciborij u ~ 93
Cividale 14, 42
    ciborij u ~ 45, 46, 49, 52, 62, 107, 110,
    153, 155, 200, 222, 232, 245, 247
    krstionica u ~ 62
civilizacija, zapadna 193
Cortona 29, 83
    ciborij u ~ 93
Cres 72
crkva (v. i **bazilika, bogomolja, crkvice,**
kapela i katedrala)
    dvojna u Novalji 78
Gospa od Karmena u Dubrovniku 121
“Koledata” (bl. Ozane Kotorske) u
Kotoru **124**, 143
Preobraženja Kristova (Sigurata) u
Ulcinju 147
San Andrea Cata Barbara u Rimu 110
San Apollinare u Raveni 226-227
San Apollinare in Classe u Raveni 227
San Clemente 23
San Lorenzo fuori le mura 23, 30
San Lorenzo u Orvietu 30
San Pietro in Sylvis u Bagnacavallo 25
San Prospero u Peruggiji 30
Sta Maria delle Grazie u Gradu 63, 70, 149
Sv. Agneze u Rimu 23
Sv. Aleksandra u Rimu 31
Sv. Ambroza u Milanu 29
Sv. Andrije na otočiću kod Rovinja 48
Sv. Andrije u Betiki 68
Sv. Andrije u Dubrovniku 134
Sv. Andrije u Rabu 74, 163
Sv. Apolinara u Zadru 85
Sv. Bartula u Galovcu kod Zadra 57,
99-100
Sv. Bazilija u Rimu 110

Sv. Cecilije u Biskupiji kod Knina **104**
Sv. Dimitrija u Zadru 80, **88-89**
Sv. Donata u Zadru: v. Sv. Trojstva
Sv. Duha u Cresu 72
Sv. Duha u Komolcu 122
Sv. Eleukadija u Raveni 51
Sv. Eufemije na Rabu 74
Sv. Felicite: v. Sv. Ivana Krstitelja u Puli
Sv. Ivana ispred Grada (Sv. Ivana
Krstitelja)
    u Zadru 81, 95, **97-98**
Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Felicite) u Puli
51, **70**, 159
Sv. Ivana Krstitelja, kapela u Novigradu 40
Sv. Ivana od Nimfeja u Puli 38, 72
Sv. Ivana u Dubrovniku 21, **121-122**, 148
Sv. Ivana u Lateranu 23
Sv. Julijana u Balama 67
Sv. Jurja u Valpolicelli (Verona) 30
Sv. Katarine na o. Sv. Katarina u Puli 47
Sv. Krševana u Zadru 34, 80, **87-88**
Sv. Lovre u Morinju kod Šibenika **104**
Sv. Lovre u Trogiru **105-106**
Sv. Lovre u Zadru **94-95**
Sv. Marije u Balama 67, 68
Sv. Marije u Biskupiji kod Knina **101-104**,
107
Sv. Marije u Ninu **99**, 163
Sv. Marije u Novalji na Pagu (“Mala
crikva”) 75
Sv. Marije u Sovani 24, 31
Sv. Marije Male u Zadru **85-86**, 107
Sv. Marije od Rijeke u Kotoru **124-129**,
134, 136
Sv. Marka u Veneciji 21
Sv. Marte u Bijaćima 20, 28, 49, 102,
106-111, 245
Sv. Martina u *Rive d' Arcano* 31
Sv. Matije u Solinu 114
Sv. Mihajla na Prevlaci 22, 134
Sv. Mihajla (Mihovila) u Kotoru 134, 226
Sv. Nediljice u Zadru **95-96**, 162
Sv. Pelagija u Novigradu 66
Sv. Petra u Rimu 23
Sv. Petra i Mojsija u Solinu 28, 107,
111-113, 114, 162
Sv. Petra na Brdu u Civateu 29
Sv. Petra Novog u Zadru 81
Sv. Petra Starog u Zadru 21, 32, **93-94**,
148
Sv. Petra u Supetarskoj dragi na Rabu 73
Sv. Petra (Velikog) u Dubrovniku **120**,
128
Sv. Pudencijane u Rimu 230

- Sv. Sofije** u Carigradu 23
Sv. Spasa u Ulcinju 143-147
Sv. Stjepana u Dubrovniku 118-120, 128
Sv. Stošije (Sv. Anastazije) u Biogradu 101
Sv. Šime u Zadru 96-97
Sv. Tome kod Rovinja 48
Sv. Tome iz Zadra 89-93
Sv. Vlaha (Sv. Blaža) u Dubrovniku 117
“Šuplja” u Solinu 80
u Gaju u Novalji 78
u Jazu na Starom groblju u Novalji 78
u Martinićima 163
u Rižinicama 111
Uznesenja Marijina (Stomorina) u Omišlju 73
Vele Gospe kod Bala 67, 68
župna
u Biogradu 101
u Omišlju 129
- Crkva** 16, 218
besançonska 189
dubrovačka 127
mjesna (u Ulcinju) 224
na Istoku 9, 23
na tlu stare hrvatske biskupije 106
na Zapadu 9, 23, 63, 154, 163
Rimska 10, 154
univerzalna 66
vjera ~ 236
- crkvica**
Sv. Jurja u Caski 77
Sv. Trojice na Poljudu 114
- Crkvina**
lokalitet u Biskupiji kod Knina 59, 62, 101-104
lokalitet u Galovcu kod Zadra 57, 99-100, 101
u Koljanima 62
- Crna gora, Republika** 39
- cursus** 236, 239
planus 239
- Cuscito, G.** 39, 40, 43, 44, 63, 67, 181, 183, 185, 186, 189, 193, 199, 201, 202, 232, 233, 234, 236
Cuscitova lekcija 192
- cvijet** 25, 72, 76, 118
akantusov 74, 95, 118, 147, 157, 160
bršljanov 128, 129
dvanaesterolatični 87
ljiljanov 17, 24, 29, 45, 55 (znak čistoće), 60, 62, 72, 90, 103, 109, 126, 127, 128, 129, 134, 135, 159
s pet latica 75
šesterolatični 96
- čaška**, čunjasta 81
- čednost** 210
češer, akroterij u obliku ~ 58, 60
Četiri knjige Evanđelja (Juvenk) 193
- čistoća**
djevičanska 45
ljiljan kao znak ~ 55
- čitanje** 228, 233, 246 (v. i **lekcija, varijanta i verzija**)
- Čubrović, Z.** 135
- Dalmacija** 7, 8, 11, 15, 17, 18, 19, 25, 28, 29, 32, 39, 40, 52, 57, 62, 66, 80, 157, 162
arhontija 9
bizantska 10, 17
bizantska vlast u ~ 9, 160
bivalentnost kulturne tradicije u ~ 9
ciboriji u ~ 148, 154
ciboriji u južnoj ~ 110
crkve 11. st. u ~ 95
crkvena reforma u ~ 136
četverostrani ciboriji u ~ Dalmaciji 149
hrvatske sredine u zaleđu ~ 154
kapiteli u ~ 143
acanthus spinosa 163
karolinški ciboriji u ~ 156
krstionički ciboriji u ~ 43, 63
plovni put uzduž ~ 157
predromanička plastika u ~ 55
radionice u ~ 161
ranosrednjovjekovni ciboriji u ~ 66, 110
ranokršćanske crkve u ~ 66
ranokršćanski ciboriji u ~ 66
ranoromanički ciboriji u ~ 162, 163
relikvije u ~ 127
rimska provincija 9
romanička umjetnost u ~ 93
romanski gradovi u ~ 153
skulptura na jugu ~ 123
šesterolisti u ~ 148
tema 9
za austrijske uprave 54
- Dalmacija, Donja** 10,
ciboriji u ~ 156, 157, 159, 161
- Dalmacija, Gornja** 10, 139
ciboriji u ~ 156, 157
- dar** 192
- datacija / datiranje** 146,
na natpisu 212, 228, 246
- datum** (na natpisu) 228, 229
- De administrando imperio** 119
- deambulatorium** 75
- dedikacija** 226
- De laudibus Domini** 193
- Delonga, V.** 63, 110, 138, 212, 213, 214
- depot** Arheološkoga muzeja u Zadru 38
- deponij** Zorana Šoše iz Zadra 86
- diakonikon** u Galovcu 57
- Dictionaire d' archéologie chrétienne et de liturgie** 233, 234, 235, 236
- Didaskalija** 21
- dijamanti**, nizovi ~ 95
- dijeceze** u Damaciji 154
- Dioklecijan**, rimski car 114
Dioklecijanovo vrijeme 193
- Dioskuri**, spomenik ~ 21
- Djela apostolska** 84, 107, 187
- Djemila** na sjeveru Afrike 19
- Djevica (Marija)** 73
jednorog kao simbol ~ 55
- dlijeto** 74, 100
- Dmitar Zvonimir**, hrvatski kralj 111
- dokument**, kasniji (Andreacijeva oporuka) 124
- Domijan, M.** 54, 73
- Donat**, biskup 38, 153
- donator** 20,
Andreaci, Kotoranin 124
ime ~ 21, 23, 26, 27, 192
ime i titula ~ 84
lokalni, kotorski 134
ulcinjski 213
- Drepanije**, plotičar i pisac 193, 195
- Drogonov Sakramentar** 18, 35, 52
- Drvo života** 25, 30, 62, 129, 133, 160
- država**
bizantska 39
franačka 10, 39
hrvatska 7, 63, 154, 161
stara 20, 38, 114, 154
karolinška 23
otonska 23
- Drugi svjetski rat** 78
- Dubrovnik** 9, 10, 73, 80, 117-122, 127, 128, 134, 135, 148, 156, 157, 159, 160, 163
bazilika Sv. Petra u ~ 95
ulomci iz ~ 72
crkva Sv. Andrije u ~ 134
- Dufourny, L.**, inženjer 39, 40, 43, 44, 45
- Duh Sveti** 84, 131, 187, 190, 195, 213, 233, 234, 235, 236, 237, 238
- duhovnost** 13
- dukat**, hrvatski 154
- Duklja** 139, 140, 148, 163
- Duplančić, A.** 114
- duša** 111, 147, 195, 213, 214, 223, 227, 228, 231
- dvoglasnik**
ae 235
au 231
- dvor** kneza Trpimira 17

- dvoznak** 184
Dyggve, E. 9
- Đakon, Pavao** 188, 210
- ecclesia** 21, 106, 143
 aecclesia 51
- edikula** 13, 38, 72, 96, 104, 163 (v. i **aedicula**)
- eilematikos** 133
- egzarhat**, bizantska pokrajina na Jadranu 9
- Eitelberger, R.** 54, 57
- elegijski distih** 221
- emendacija** 198, 222
- enciklopedist**
 Izidor Seviljski 193
 Kasiodor 193
- entazis** 104
- epigrafika**, latinska u Hrvatskoj 110
- epigram**, vjerski 22 (v. i **natpis**)
- episkopalni kompleks**
 u Puli 47
 u Zadru 78, 79, 81, 85, 98
- episkopij** 10
- Eratosten** 242
 Eratostenovo sito 242
- Eufrazije**, biskup u Poreču 47
- euharistija** 21, 27, 153
 grozdovi kao znamenje ~ 24
- euharistijski darovi** 21
- euharistijsko slavlje** 21, 22
- Euklid** 242
- Europa** 15, 46, 66
- evanđelist** 35
- Evanđelistar**
 Cividalski 17
 iz Lorsch 35
 iz Soissons 16, 18, 52
 iz Saint-Medarda de Soissons 35
Mugni (armenski) 33
- Evanđelje** 186, 189, 190, 235 (v. i **Biblija**, **Novi zavjet**, **Stari Zavjet**, **Sveto pismo** i **Vulgata**)
 četiri ~ 22
 Ivanovo 236
 Juvenkove *Četiri knjige* ~ 193
 Lukino 186
 Markovo 186
 Matejevo 235
- fakultet**, Katolički bogoslovni u Zagrebu 186
- Faltonija Proba**, obraćenica i pjesnikinja 195
- farizeji** 187
- fasada** ciborija u Ulcinju 228
- fenestella** cofessionis 21, 128
- feston** 147, 157
- feud** hrvatskih vladara kod Trogira 106
- Fisković, C.** 130
- fleur-de-lis** 24 (v. i **cvijet**, Ljiljanov)
- Fons vitae** (minijatura) 16, 18
- fotografija** natpisa
 u Novigradu 181, 182
 u Ulcinju 224, 226, 228, 229
- franačka država** 10
- Franačko Carstvo** 7
- Franci** 9, 15
- Francuska** 13, 18
- Frey, D.** 47, 48, 54
- Frigija** u Maloj Aziji 159
- Gaj** u Novalji 78
- galerija**
 bazilike u Budvi 140
 katedrale u Kotoru 128
 Sv. Donata u Zadru 78
- Galija** 21
 galska zemlja 189
- Galileja** 235
- Galovac kod Zadra** 7, 11, 28, **99-100**, 148
 krstionički ciborij u ~ 43, **57-59**, 60, 63
- Gerber, W.** 47, 48
- germanske države** 7, 15
- Glavičić, B.** 205
- Godeskalkov Sakramentar** 17, 18, 51, 52
- golub** 62, 74, 133
 znak Duha Svetoga 133
- gospodar** 173
 nebeski 183
- Gospodin**
 Bog 124, 192, 196
 Krist 187, 230
 lice Gospodnje 190
 njiva Gospodinova 196
 riječ Gospodinova 197
 svjedočanstvo Gospodinovo 234
- Gottschalk**, Saksonac 17
- governik Sever** 179
- Gradina**
 u Martinićima 140
 u Solinu 80
- Grado** 17, 19, 40
 arkada ciborija u ~ 148, 156
 baptisterij u ~ 42, 63
 ciborij u ~ 45, 136, 163
- piscina u ~ 46
 Sta Maria delle Grazie u ~ 63
- gradovi**,
 dalmatinski 163
 romanski 10, 66, 153, 154, 161
- Graeci** v. **Grci**
- grafija** 246
 pogrešna 235
- grafizam** 117, 143, 162
- gramatičar** Pavao Đakon 188
- Grci** 242
 Graecorum ritus et lingua 9
- grecizam** Kosmó 227
- greda** 28, 38, 72, 99, 148
 ograde svetišta 31, 95, 104, 111, 124
 s natpisom, iz Ulcinja 224, 226, 227, 230
 završnog vijenca 73, 83, 97, 98, 140
- grešnik** 197
- Grgur**, prokonzul iz Zadra 81, 82, 90, 153, 162, 204
 Grgurovo ime 204
- Grgur Turski**, povjesničar 193
- Grgur Veliki**, *Sakramentar* ~ 188
- grifon** 25, 45, 83
 simbol Krista kao Spasitelja 133
- grieh** 25, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 202, 245
 peccati 185
 svijeta 25
- grob** 11, 21, 22, 23, 153
 hebrejski *kabar*, *kebarim* 21
 helenistički tip svečanoga ~ 13
 Kristov 13, 14
 sirijski tip 13
 poistovjećen s Izvorom 13, 14
 Lazarov 13
 Sv. Marte u Bijaćima 107
 Sveti, u Jeruzalemu 153
 Vekenegin u Zadru 85
- groblje**
 u Galovcu 57
 Staro ~ u Novalji 78
- grozd** 25, 46, 69, 70, 86, 103, 116, 120, 155, 156
 simbol Krista 55
 znamen euharistije 24, 109
- Gunjača, S.** 63, 102
- Guran** u Istri 80
- Gusmu**, supruga (natpis) 147, 224, 227, 231
 (v. i **Kuzma**)
- Handegis**, biskup u Puli 51
- hasta** s rupicama, u Kotoru 127
- Hauser** 95
- heksametar** 211, 218, 221, 223, 236, 239, 240

- Helije**, Krist kao ~ 24
himan (himna)
 Sv. Ambrozija 198, 204, 234,
 cistercijski 198
 u čast Sv. Ivanu 189
Himna Svetom Ivanu Pavla Đakona 188, 210
hiperbaton 192, 196
Historijski arhiv u Kotoru 125, 129
historiografija, hrvatska 106
Hortus br. 1 181
Hraban Maur, nadbiskup u Mainzu 196, 198
hram 7, 21, 23, 28, 154 (v. i **crkva**...)
 bizantski model ~ 134
 kršćanski 23, 106, 153
 Sv. Duje u Splitu, oktogonalni **114-116**
 Sv. Mihajla na Prevlaci **237-238**
 Sv. Tripuna u Kotoru 159
 Sv. Trojice na Poljudu u Splitu 114
 židovski 22, 138
 u Jeruzalemu 153
Hrvati i Karolinzi, izložba 8
Hrvatska 17, 114
 dukat 10
 ranosrednjovjekovna 18, 39, 102
Hrvatska, Republika 10, 39
Hurogus (natpis) 226, 227
hvalospjev Sv. Ivanu 188
- Iadera** 10 (v. i **Zadar**)
iktus **239**
import, klesarski 157, 161
indikcija 51
inicijacija, kršćanska 191 (v. i **krštenje**)
inicijal "O" *Drogonova Sakramentara* 35
in situ 27, 28, 111
interpretator natpisa u Cividaleu 234
interpretacija natpisa iz Cividalea 235
interpunkcija 211, 212, 217, 219, 221, 222,
 237, 240, 242
 u obliku tri točke postavljene u trokut
 212
 znak ~ 206, 209
IntraText Digital Library 194
introdos 136
invokacija 226
 u obliku križa 185
isprava kneza Muncimira 106
Istok 127
Istra 7, 8, 9, 11, 15, 17, 18, 28, 29, 39, 52, 70,
 80, 155, 160
 bizantska vlast u ~ 9, 47
 bivalentnost kulturne tradicije u ~ 52
 ciboriji u ~ 154, 155
 četverostrani ciboriji u ~ 149
 krstionički ciboriji u ~ 63, 66
 nadbiskup Maksimijan iz ~ 47
 ranokršćanske crkve u ~ 66
 ranosrednjovjekovni ciboriji u ~ 110
 rimska provincija 9
 romanski gradovi u ~ 153
 Samager u ~ 14, 23
Isus Krist 84, 111, 147, 197, 202, 223, 227,
 228, 230, 231, 235 (v. i **Krist** i
Gospodin)
Italija 13, 21, 148, 163
 Regnum Italiae (langobardski) 8
Ivan, svećenik (natpis) 240; v. i **Sv. Ivan**
Ivanišević, Ljubo iz Kotora 134
Ivanišević, M. 116
Izidor Seviljski, biskup i enciklopedist 179
izvor 16, 195, 196
izvornik 236
Izvor života 14, 131
- Jadran** 7, 9, 15
 bizantska vlast na ~ 7
 hrvatska strana ~ 66, 80, 154
 istočni 182, 227, 231
 rani ciboriji na ~ 118
 slavenska strana ~ 63
 talijanska strana ~ 80
jaganjac (janje) 25, 83, 92, 113, 127, 147,
 229, 230, 231, 246
 Gospodnji (Božji) 21, 22, 25, 62
 sjedište Boga i ~ 230
 zaklani 25
 Preobraženje ~ 229
Jakšić, N. 62, 78, 101, 114, 134, 161, 163
jampski dimetar 204
Janković, Đ. 139
Janjina na Pelješcu 122
jarac, simbol grešnika 55
Jaz u Novalji 78
jednorog, simbol pravednika 45, 55, 170, 199
jelen 45, 46
Jelić, don Luka 101
Jeronim, Vulgata 193
Jeruzalem 13, 14, 153
jezik
 hrvatski 236
 latinski 10, 16, 17, 22, 184, 189, 213,
 228, 236 (v. i **latinitet**)
 kasni 198
 klasični 198, 209, 217, 232
 ~ i pismo 9, 26, 149, 154
 korektan 233
 lingua Graecorum 8
- Jobova knjiga** 197
Jordan, rijeka 14, 107, 233, 234, 235, 238, 247
Juraj Dalmatinac 116
jurisdikcija 9, 111
Jurković, M. 45, 62, 119, 122, 148, 155, 163, 181
Juroš Monfardin, Fina 49, 68
Justinijan, bizantski car 9
Justinijanova obnova 47
Juvenk, pjesnik *Četiri knjige Evanđelja* 193
- kadence** 239
kalendar, liturgijski 127
kalež 25, 83, 131
Kalist 14, 20, 59, 222, 233, 234, 235, 236, 237
 238, 239, 245, 246 (v. i **biskup** i **patrijarh**)
kamenica (v. i **krsni zdenac**, **krstionica** i
piscina)
 iz Sv. Lovre u Morinju kod Šibenika 104
 s paunovima u Kotoru 62, 124, 130, **131-133**
kamenorezac 184, 199
kandelon 33
kandilo 34
Kandler, P., konzervator 39, 40, 47, 49
kantaros 55, 62
kapela 12, 148
 posvećene Sv. Ivanu 107
 u Dubrovniku, bizantska 118
 u Kotoru, Sv. Tripuna 124
 u Zadru
 dvobrodna 93
 kraljevska 86
 zavjetna 97
 u Raveni, križna 47
 u Novigradu, Sv. Ivana Krstitelja 40
 u Puli, na Piazza di porta San Giovanni 48
 u Splitu, Sv. Lucije 116
kapitala 127
kapitel 17, 28, 30, 36, 37, 83, 129, 148, 153
acanthus spinosa 163
 iz Betike, s ciborija 68
 iz Bijača 109
 iz Biskupije, s ciborija 60, 62, 104, 161
 iz Budve 140
 iz Capestrana 62
 iz Dubrovnika 118, 120
 iz Galovca 62, 100, 161
 iz Knina 101
 iz Koljana 62
 iz Kotora 136
 iz Martinića 140, 141, 143
 iz Nina 99, 148, 163
 starohrvatski 99

- iz Novalje 78
 iz Novigrada, s ciborija 44, 46
 iz Omišlja 73, 148
 iz Pule
   bizantski košarasti 49
   iz krstionice 47
 iz Raba 148, 163
   s ciborija, kasnoantički 52
   iz Sv. Andrije 99
   iz Zadra 78, 79, 118, 148
   bizantski 54, 85, 94
   ciborija prokonzula Grgura 82
   u kriпти katedrale 85
   u Sv. Mariji Maloj 85, 86
   u Sv. Tomi 90, 92
   u Sv. Lovri 94, 95
- kapitelić** iz katedrale u Biogradu 101
Kapitul u Kninu 80, **101**
kapitularna dvorana benediktinskog samostana u Zadru 86
kaptol, splitski 111
Karaman, Lj. 99, 117
Karlo Ćelavi 34, 36
Karlo Veliki, franački kralj 7, 9, 15, 29
   Karlovi dvor 194
Karolinzi 9, 204
   kulturni utjecaj ~ 17
Kasiodor, enciklopedist 193, 196
kastron, bizantski 10, 157
katedra hrvatskog biskupa 154
katedrala (v. i **bazilika**, **crkva** i **hram**)
   u Biogradu 101
   u Biskupiji kod Knina **101-104**
   u Cividaleu 18
   u Dubrovniku (Sv. Marije Velike) **117-118**, 160
   u Kotoru 124, 163
     nova, Sv. Tripuna 124
     stara 134
   u Kninu **101**
   u Novigradu 39, 40, 43, (kripta 46), 67
   u Puli 46, 49
   u Rabu 54, 108
   u Solinu 113
   u Sovani (Toskana) 24
   u Splitu, (Sv. Duje) 33, **114-116**
   u Trogiru (Sv. Lovre) **105-106**
   u Ulcinju (S. Maria mater ecclesiae) **140**
   u Zadru (Sv. Stošije) 28, 38, 62, 78, 79, 81, **81-85**, 90, 93, 162
- Katičić, Radoslav** 240
kazete 49
kazna 189
kiborion 21, 23
kimation 38, 93, 109, 111, 114, 117, 118, 127, 134, 135, 138, 141, 143, 146, 157, 163
kip Bogorodice i mrtvog Krista u Rabu 52
kitica 200, 201, 202, 245 (v. i **strofa**)
klesar 55, 89, 181, 184, 185, 189, 190, 191, 199, 213, 214, 230, 238
   anonimni (Majstor koljanskog pluteja) 62
   klesarov
     stil 191
     osobina 217
   zabuna ~ 201
- klupa**
   u Cividaleu, jednostruka 42
   u Poreču, trostepena 40
   u Novalji 75
   u Novigradu 46
   u Zadru
     u katedrali 81
     u Sv. Ivanu ispred Grada 97
- ključar**
   nebeskih dvora 83
   rajskih dvora 205
- knez**
   knezova (Sv. Petar) 205
   Muncimir 106
   Višeslav 240
- Knin** 10, **101**, 148, 161, 162
   Biskupija kod ~ 32, **101-104**, 107
   Kapitul u ~ 80, 101
- Knjiga inventara** Arheološkog muzeja u Splitu 114
- književnici**, ranokršćanski i ranosrednjovjekovni 193
- književnost**
   engleska 193
   latinska 193
   srednjovjekovna crkvena 193
- kodeks** 17, 63
   iz Verone 192
- Koloman** 7
kolon 239
kolona 28
kolonada 85, 107
Koljani 62
Komolac u Rijeci dubrovačkoj **122-123**, 127, 133, 134, 147, 157
- konfesija** 26
   confessio 21, 22
   u Kotoru 128
   Sv. Anastazije 38
   u Novalji 78
- Konstantin**, bizantski car, sin Leona V. 147, 153, 159, 228
Konstantin Porfirogenet v. **Porfirogenet**
Konstantin Veliki 13, 23
kontekst 181, 202, 214, 217, 220, 227, 228, 229, 230, 245, 247
   krstionički 193, 219
- kontinent**, europski 163
konzervator P. Kandler 47
kor (*schola cantorum*) u bazilici u Martinićima 140
Korać, V. 140, 141, 143, 148
korijen Davidov 25
Kornat, otok 28, 66
korniž na ciboriju u Novigradu 43
korpus natpisa 247
- košara**
   ili kruna 30, 31
   kapitela 79
- Kotor** 7, 9, 10, 11, 30, 73, 117, 118, 122, **124-136**, 146, 147, 148, 149, 153, 156, 157, 160, 163
   krsni zdenac u ~ 63
   krstionički ciborij u ~ 43, 62
- Kotorani** 124
Kovačević, J. 125, 134, 147, 224
Kovačević, N. 121
Kovčeg s pločama Starog zavjeta 22, 138
- kraćenje**, znak ~ 228 (v. i **pokraćivanje/pokrata** i **skraćivanje**)
- kralj**
   Arnulf, ciborij ~ 21
   hrvatski 101
   Dmitar Zvonimir 111
   Koloman, ciborij ~ 66, 86
- kraljevstvo**
   blaženih 235
   hrvatsko 162
   nebesko 190, 193, 194, 195, 228
   pobožnih 233, 234, 235
   Regnum Italiae (langobardski) 8
   svetih 238
   regno del paradiso 185
   životnoga raja 190, 191, 194, 199
- krepost**, gospodareva 198
- kripta**
   katedrale u Zadru 85
   Sv. Julijana u Balama 67
   Sv. Lucije u katedrali u Splitu 116
   Sv. Nediljice u Zadru 95
   Sv. Petra u Dubrovniku 95
   Sv. Petra Velikog u Dubrovniku 120
- Krist** 14, 20, 21, 33, 127, 187, 196, 197, 196, 218, 233, 234, 236, 238, 247
   Bog 230
   Božji sin 236
   Kristov
     atribut 220
     čin 236
     djelokrug 186

- ime 206, 226, 227
 krštenje 236
 naravi 246
 riječ 236
 po-štovatelji 206, 209, 210, 223, 240
 život 188
 jaganjac / janje 229, 230, 246
 lav kao simbol ~ 25, 133
 mrtvi (kip u Rabu) 52
 orao kao simbol ~ 133
 Sin 21
 Spasitelj 133
 trs kao simbol ~ 23
 vječna vrata 197
- kristijanizacija** 10, 63
krivnja 188, 189 (v. i **grieh**, **pogreška**, **prijestup** i **propust**)
kríž 13, 16, 17, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 49, 55, 60, 62, 67, 75, 81, 83, 85, 93, 99, 135, 141, 197, 206
 grčki 47
 horizontalno položen, u Splitu 114
 invokacija u obliku ~ 185, 206, 221
 latinski 25, 47,
 iz Novalje 75
 iz Zadra 87
 ljliljani postavljeni u ~ 45, 62
 na arkadi
 u Kotoru 129
 u Trogiru 105
 na natpisu
 u Bijaćima 110
 u Kotoru 127
 pjesma u obliku ~ 242
 ranokršćanski iz Zadra 94
 rimski, u katedrali u Kotoru 126
 slobodni, u krstionici u Puli 47
 u ovalima, na ulomcima iz Dubrovnika 72
 upisani (*quincunx*) 134
 trokut s ~ 109
 znak Krista 24, 109
 znak vjere 17
- Krk** 10, 72, 129, 156, 159
krov
 bukve 193
 ciborija (v. i **pokrov**)
 u Orvietu 146
 u Ulcinju 146
krovná konstrukcija krstionice 40
krsni zdenac 7, 14, 16, 17, 18, 19, 63, 107, 148, 153, 220
 na minijaturi u Godeskalkovu *Sakramentaru* 52
 u Cividaleu, osmerostrani 42
 u Bijaćima, križni, ukopan **107**
 u Biskupiji 60, 63
 u Galovcu 28, 63
 u Kotoru 60, 63, 124, **130-132**
 u Lepurima 28
 u Lovrećini na Braču 28
 u Naroni 28
 u Novigradu 43, 45, 46, 130
 u Podvršju kod Zadra 28
 u Poreču 42
 u Puli 52, 63
 u Rabu 52
 u Splitu 55
 u Srimi kod Šibenika 28
 u Tarcu na o. Kornatu 28
- krstionica** 14, 17, 18, 20, 27, 39, 107, 153, 194, 199 (v. i **baptisterij** i **kamenica**)
 lateranska, u Rimu, najstarija 42
 u Bijaćima, osmerostrana 20, **106-111**
 u Biskupiji kod Knina 101
 u Cividaleu, osmerostrana 40, 43, 45, 62
 u Dalmaciji 154
 u Galovcu 57, 99
 u Gradu 63
 u Kotoru
 u “Koledati” 124
 u staroj katedrali **130-133**
 u Morinju kod Šibenika 104
 u Ninu 154
 u Novigradu, osmerostrana 20, 39, 40, 43, 46, 67, 186
 u Puli, križnoga oblika 39, **46-48**, 63
 u Rabu 54
 u Zadru 39, 78, 85
 Višeslavova, šesterokutna (= krsni zdenac) 17, 63, 107, 131, 206, 209, 212, 240, 242, 245, 247
- Krstitelj** v. **Sv. Ivan Krstitelj**
kršćanin 153, 192, 212, 235, 236
 Auzonije 194
 pisci ~ 193
 stradali 127
- kršćanstvo** 13
 filozofija ~ 13
 rano 21
- krštenik** 192, 236
krštavanje Ivanovo 195
krštenje 13, 14, 20, 27, 124, 187, 190, 191, 234, 236, 242, 246
 Ivanovo 186, 188, 235
 Kristovo 14, 133, 186, 188, 238
 liturgija ~ 14, 84, 153
 mistično 233, 235, 236
 nauk o ~ 213
- prvih pogana 84
krug 46, 55, 57, 75, 86, 92, 135
 akvilejski 63
 koncentrični 72, 87
 kulturni 71
 akvilejski 62
 furlanski 70
 gradeško-akvilejski 149, 155, 163
 zadarski 62
 s rozetom 70
 stabljike 87
 tropruti 96, 114, 122
 tropruti učvorení 83, 92, 126
 učvorení (pereci) 49, 137, 146
 znak vječnosti 17
- kruh** 21, 33, 197
kruna
 ciborija 7, 10, 17, 18, 23, 24, 29, 30, 31, 37, 39, 43, 45, 46, 52, 54, 58, 60, 63, 67, 68, 69, 71, 77, 80, 81, 83, 85, 87, 90, 96, 97, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 116, 120, 125, 126, 127, 128, 135, 137, 140, 141, 145, 148, 153, 161, 162
 ptice 134
krv Kristova 23, 153, 183
ktitor memorije sv. Tripuna 124
kugla na akroteriju 32, 55, 81
kuka 26, 31, 32, 68, 69, 72, 95, 98 (v. i **voluta**)
Kula Atlagića 161
kula od karata 220
kult Krista u Ulcinju 147
kultura, kršćanska 21, 153
kupka, sveta (= krštenje) 188
kupola
 kalotasta u Puli 47, 52
 na četiri stupa u Kotoru 134
 ovalna u Sv. Petru u Dubrovniku 120
 u “Koledati” u Kotoru 124
- kut**
od 120° 18, 44, 54
od 45° 30, 103, 125, 146
od 60° 18, 48, 129
pravi 29, 30, 46, 54, 125, 140, 141
tupi 93
- Kuzma**
 iz Kotora 154
 iz Ulcinja 227, 228 (v. i **Gusmu**)
kvader 79, 118
kvadrat 55, 57, 120
 znak Svijeta 17, 22
kvadratići 83, 93, 103, 113, 162
kvantitet sloga 207
Kvarner 10, 72

- labud** 83
- lagune** 9
mletačke 163
- laik** 228
- Laktancije**, kršćanski Ciceron 193
- lakuna** 181, 181, 190, 201, 202, 245
- lampa** 29
- Langobardi** 15
- lapida** 29, 45
u Budvi 139
u Dubrovniku, u katedrali 117
u Kotoru, u katedrali 128
u Novalji 78
u Novigradu 43
u Muzeju u Puli 49
u Zadru 78, 94
- lapidarij**
Arheološkoga muzeja
u Zadru 77, 80, 85, 86, 95
u Splitu 113
Muzeja grada Trogira 105
u Novigradu 43, 44, 67
- latinitet**, klasični 198, 230, 237
- lav** 25, 45, 62, 110, 113, 122, 123, 127, 130, 131, 135, 146, 147, 157, 161, 182, 201
kao simbol Krista 133
s križem, simbol Uskrsnuća 55
uklesana riječ 122, 135, 147
- Lav V**, bizantski vladar (v. i **Leon**) 147, 153, 159, 228
- lavić** 83, 92
- legenda**
o Davidu 123
o Samsonu 123
- legije**, maloazijske 127
- lekcija** 210 (v. i **čitanje**, **varijanta** i **verzija**)
Cuscitova 193
D. Preradović-Petrović 229
- Leon**, bizantski car 147 (v. i **Lav**)
- Leon III (Isaurijski)**, bizantski car 9, 48
- Lepuri** kod Zadra (kod Benkovca) 28, 80, 101, 161
- Le Puy-en-Velay**, grad u Francuskoj 18
- Lewis**, Lewisov i Shortov rječnik 193
- lezena** 47, 121
- lik**, ljudski 122, 123
- list** 46, 55, 76, 85, 89, 106, 110, 116, 118, 135
akantusov
u Rabu 74
na stupovima 54
u Ninu 74, 99
bademasti, u Novalji 75
bršljanov 49, 63, 156
u Kotoru 72, 159
u Novalji 78
- glatki, kapitela u Zadru 95
- kapitela
u Biskupiji kod Knina 104
u Omišlju 73
u Puli 47
u Zadru 79
- lepezasto rastvoren, u Zadru 85
- oštri 157
u Dubrovniku 118
u Ulcinju 147
- palmete, u Zadru 81
- povijeni
u Betiki 69
na Prevlaci 37
- sabljasti, u Dubrovniku 122
- srcoliki 155
u Betiki 70
u Biskupiji kod Knina 103
u Kotoru 135
u Splitu 116
- s volutama, u Zadru 90
- virovito zavijeni 134, 136
- literatura** 237
- liturgija** (v. i obred)
bizantska 23
euharistije 147
rimska 15, 23, 66, 154
krštenja 14, 15, 17, 55
u univerzalnoj Crkvi 66
- Liutprand**, langobardski kralj 9, 15
- lokalitet**
cenobija u Rižinicama 111
crkve Sv. Petra u Dubrovniku 120
crkvice Sv. Jurja u Caski 77
Crkvina
u Biskupiji 59, 60, 104
u Galovcu 57
Stupovi u Biskupiji 104
u Istri 154
- lokulus** s relikvijarima u Novalji 78
- Lončar, M.** 20, 51, 110, 125, 146, 147
- Lovre**, drug sv. Andrije 127
- Lovrečina** na Braču 19, 28, 66
- loza** vinova 24, 137
- lozica** 25, 45, 62, 70, 75, 78, 85, 86, 88, 89, 105, 106, 134, 135, 136
dvopruta 46, 76, 116
jednopruta 116
simbol vina 23, 24
s virovitim lišćem 155
tropruta 69, 87, 89, 117, 135, 136
znak Krista 103
- Ludovik, car** 51
- Luić, dr. fra Božo**, profesor 186
- luk** 17, 29, 34, 36, 40, 45, 46, 49, 51, 54, 62, 68, 77, 78, 80, 83, 87, 89, 90, 92, 96, 97, 100, 102, 105, 108, 109, 114, 116, 120, 122, 126, 128, 129, 133, 135, 136, 141, 146, 148, 157, 159, 162, 163, 181, 182, 188, 189, 191, 192, 196, 199, 201, 202, 206, 211, 212, 213, 214, 218, 222, 232, 236, 237, 238, 246 (v. i **arkada**)
polukružni 29, 30, 93, 104
renesansni u Rabu 54
- luneta** u Rabu 52
- ljaga** 188, 191, 195, 202, 210 (v. i **grijev**, **krivnja**, **prijestup** i **propust**)
- Madijevci**, zadarska obitelj 84
- Mainz** 196
- majstor** 182, 184, 206
- Majstor koljanskog pluteja** 62, 63
- Maksimijan**, car 127
- Maksimijan**, nadbiskup u Raveni 47
- Maksimović, J.** 123
- Mala Azija** 159
- manira** 162
- Mantova**
sinoda u ~ 8
sabor u ~ 154
- mapa**, Ivekovićeva 99
- Marasović, T.** 104
- Marija, Djevica**, jednorog kao simbol ~ 55
- Marija**, supruga Andreacijeva 124
- Marije Viktor** ili **Viktorin**, pjesnik 193
- Martinići** u Duklji **140-143**, 148, 163
- Martinović, A.** 86
- Martinović, J.** 124, 125, 129, 134
- martiri**, sveti 194
- Marušić, B.** 44, 45, 46, 67, 68, 153
- maslina** 194
- Matejčić, I.** 43, 44, 46, 51
- Maur** iz Omišlja 73
- Mauricije**, novigradski biskup 20, 43, 45, 66, 153, 185, 188, 189, 192, 199, 202, 272, 245 (v. i **biskup**)
Maurizio 185
- mauzolej** 13, 21
Dioklecijanov 114
Gale Placidije 47
Julijevaca 13
u Biskupiji 59, 60
- medalja**, ciborij na ~ 23
- Mediteran** 21
- Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek** 7
- memorija** 46

- Sv. Lovre 47
 u Betiki, kasnoantička 68
 u hrvatskoj biskupiji 154
 u Kotoru, Sv. Tripuna 124, 125, 128, **133-134**, 159
 u Puli 47
- Menalo, R.** 119
- menza** 21, 94, 100, 121, 128, 148, 163 (v. i **oltar, stol i žrtvenik**)
 mensa 20
- Mertalo, G.** 39, 46
- meštar** 184, 247
- metropola** 10
 bizantske teme u Dalmaciji 162
- metropolit**
 salonitanski 9
- Metz**, Drogonov Sakramentar iz ~ 35
- Mijović, P.** 143, 147, 224, 226, 227, 228, 229
 230, 231
- Milano** 29
 ciborij u ~ 93
- milosrđe** Božje 190, 192
- milost** 192, 195, 196, 213
- Milošević, Ante** 8, 104
- minijatura** 16, 18, 34, 35, 36, 49, 52, 63
- Mirabella Roberti, M.** 47, 49
- misa** 21, 188, 192, 209
- misionari, franački** 10
- misni red** 197
- misterij** 13
- mjesec**, svijetla strana ~ 193
- Mlečani** 124
- moći**
 Sv. Marte 107
 Sv. Pankracija 119
 Sv. Tripuna 124
- model**
 ciborija u Biskupiji 104
 rimske liturgije 154
- molitva** 188, 214, 220, 245
- monofora** 40
- monogram** 49
 Kristov (XP) 86
- Monza, ampula iz** ~ 14
- morfologija** natpisa u Cividaleu 235
- Morinje** kod Šibenika 63, **104**, 161
- motiv** 55, 62, 111, 122, 134
 biljni 25, 69, 122, 147
 geometrijski 69
 ornamentalni 45
 pletenice 55
 rombova i krugova 129
 stabljike 63
 zuboreza 79
- Motovun** 7
- mozaik** 14
 Zlatni 23
- mramor** 20
 grčki u Novalji 78
 marmo 171
 plemenit, u Novigradu 185, 186, 199
 sivi u Zadru 85, 86
 u Kotoru 124, 125
- mučenik** 21, 188
 frigijski (Sv. Tripun) 133, 159
 lokalni u Dubrovniku i Kotoru 127
 Sv. Ivan Krstitelj 210
- Muč** 161
- Mugni, Evandelistar**, 34
- München**, Schatzkammer der Residenz u ~ 21
- Muncimir**, hrvatski knez 106
- muzej**
 Arheološki
 u Akvileji 45
 u Carigradu 33
 u Puli 7, 49, 71
 u Splitu 113, 114, 134
 u Zadru 7, 38, 74, 75, 78, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 95, 97
 grada Budve 140
 grada Trogira 105
 hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu 7, 131
Museo paleocristiano u Akvileji 62
 u Ulcinju 145
 Narodni, u Beogradu 145
 Zavičajni, u Biogradu 99
- muž**, Kuzmin 227, 228
- nada** 213, 214, 223, 231
- nadahnuće**, božansko 195
- nadbiskup**
 akvilejski 9
 franački u Akvileji
 Hraban Maur, u Mainzu 196
 Maksimijan u Raveni 47
- nadbiskupija**
 akvilejska 17, 62
 dubrovačka 127
 splitska 114
- naglasak** 201, 204, 236, 238, 239, 240
 podudaranje ~ 242, 247
 poklapanje ~ 202
 pomoćni 240
 pravilna izmjena ~ 221, 239
 raspored ~ 200, 239, 241, 247
 ritam ~ 247
 slijed ~ 237, 239
- Namacijan**, pjesnik 193
- namjesnik**, carski (prokonzul) 83, 84, 205
- naos**
 u Biskupiji 59
 u Martinićima 140
- Narona** 28
- narteks**
 bazilike u Martinićima 140
 kat ~ u Sv. Lovri u Zadru 95
 Sv. Križa u Raveni 47
 Sv. Marte u Bijaćima 107
- naslov** 231 (v. i **titula**)
- natpis** 22, 26, 27, 31, 32, 72, 114, 135, 146, 149, 153, 154, 181, 184, 247
 biskupa Donata 38
 Hurogus 226, 227, 228
 iz Akvileje 62
 iz Biskupije kod Knina 104
 iz Bijaća 28, 107, 108, 245, 246
 zmijoliki dočetak ~ 110
 iz Cividalea 14, 20, 27, 181, 190, 200, 219, 222, **232-239**, 245, 247
 iz Cortone 29, 30
 iz Dubrovnika 118
 iz Galovca 100
 iz Kotora 124, 125, 127, 128, 130, 134, 136, 212
 iz Novigrada 43, 45, 63, 153, **181-202**, 222, 238, 245
 iz Omišlja 181
 iz Ravene 27, 226
 iz Rižinica 111
 iz *San Clemente* 23
 iz Splita 114, 227
 iz Stombrata u Bijaćima 181, **206-223**
 iz Sv. Krševana 38
 iz Sv. Pudencijane u Rimu 230
 iz Ulcinja 145, 147, 181, **224-231**, 238, 245
 Kolomanov 86
 latinski 63
 na istarskim i dalmatinskim ciborijima 245
 prokonzula Grgura iz Zadra 83, 84, 162, 181, **204-205**, 245
 s istočne transe Jadrana 227
 s Prevlake 137, 138
 s Višeslavove krstionice (iz Nina) 181, 222, **240-244**
- nebnica** 21 (v. i **ciborij**)
 iz katedrale u Biogradu 101
- nedjelo** 198
- nekropola**, rimska 13
- Neretva** 10
- nevinost** Kristova 230
- Niceja**, sabor u ~ 9

- Nikifor** (natpis u Kotoru) 134, 154
Nikifor, bizantski car 134, 154
Nikšić, G. 117
Nimfej, Sv. Ivan od ~ 38
nimfej, antički u Puli 72
Nin 10, **99**, 148, 153, 161, 222 (v. i **Nona**)
niša 40, 114, 121, 140
Nola, Paulin iz ~ 189
Nona 154 (v. i **Nin**)
Norberg, Dag 225
Novalja 73, **75-78**, 105, 117, 118, 128, 156, 157
pristanište s lukom i naseljem 157
Novi zavjet 21, 195, 230 (v. i **Biblija**,
Evandjelje, Stari Zavjet, Sveto pismo i
Vulgata)
Novigrad 7, 10, 11, 17, 52, 63, 66, **67**, 107,
110, 130, 153, 155, 222, 245
- Njemačka**, učitelj ~ 196
- obecanje** 213
Božje 214
objava, božanska 22
obraćenica, Faltonija Proba 194
obraćenik, Paulin iz Nole 188
obraćenje 186, 190, 191
obred (v. i **liturgija**) 17, 153, 213
euharistijski 103, 109
krštenja 17, 20, 40, 84, 107, 124, 153,
187, 191, 236
misni 209
ritus Graecorum 8
obrednik, rimski 10
oci, kršćanski 186
odljev 224
odmor u stihu 204, 247 (v. i **stanka**)
oficij, božanski 189
oganj 186, 187, 189
ograda svetišta (oltarna) 23, 31, 68, 148
bazilike u Martinićima 140
crkve u Rižinicama 111
katedrale u Zadru 85
Sv. Ivana od Nimfeja u Puli 72
Sv. Krševana u Zadru 38
Sv. Lovre u Zadru 95
Sv. Marije Male u Zadru 85
Sv. Nediljice u Zadru 162
Sv. Petra na Rabu 73
Sv. Petra i Mojsija u Solinu 162
šesterolista 148
u Komolcu 123
u Novalji 78
oktigon 46
- oltar** 7, 21, 22, 23, 26, 81, 153, 224, 230
neke crkve u Ulcinju 147
pjesma u obliku ~ 242
trapeza Kyriou 21
putni prenosivi 21
u Dubrovniku
u Sv. Ivanu 121, 163
u Sv. Stjepanu 119
u Galovcu 57, 148, 163
u Kotoru, u katedrali 124
u Rabu, u katedrali 52
u Martinićima 140, 148, 163
u Novalji 78
u Rabu, u katedrali 108
u Splitu, Sv. Staša 116
u Zadru
Sv. Marine 94
u Sv. Mariji Maloj 86
u Sv. Petru Starom 163
Omišalj na Krku **73**, 128, 148, 156, 159
olovo 74
tekuće 37, 78, 83, 92, 109, 116, 129
opacina 198
opat, benediktinski 10
opatija, benediktinska 17, 163
na Prevlaci 22, 137
u Kninu 101
u Ninu 99
u Ugarskoj 163
u Zadru 85, 87, 161
oplata 128
mramorna 42, 85
s parapeta 45
s Vekenegina groba 85
oporuka, Andreacijeva 124, 133
opraštanje / oprost / oproštenje grijeha 186,
188, 190, 195, 202, 244 (v. i **praštanje i**
otpuštenje)
Optacijan, virtuoz pjesničkih igrarija 193
orao 60, 133
kao simbol obnavljanja života 133
oratorij
u Rižinicama 111
u Zadru, ranokršćanski 93
Orijent 127
ornament 46, 72, 73, 75, 78, 86, 89, 106, 110,
113, 114, 128, 129, 135, 137, 146, 148, 159,
162 (v. i **motiv**)
astragala 137
biljni 45, 63, 119, 120, 153, 155, 163
cvjetni 62
dvopruti 92
dvopruti mrežasti 83
fino klesani 156
geometrijski 38, 55, 62, 103, 119, 120,
121, 122, 128, 134, 153, 155, 161
geometrijski pleterni 25, 49
kružni 83
lozice 87
od kvadrata i krugova 55
od troprutih rombova i krugova 126, 128
pletarni 45, 55, 67, 68, 83, 90, 96, 126,
141, 156, 157, 162
primitivni 55
rustični 117
srodan karolinškom 70
s troprutom stabljikom 78, 117
šahovskog polja 72, 79
trapezasti 83
tropruti 71, 80, 92, 96, 97
tropruti pleterni 155
zoomorfni 110, 153
zubaca (šahovsko polje) 31
Orvieto 30, 100, 146
osmerokut
pokrov ciborija u Splitu 116
znak Uskrsnuća 17
osmica 70, 80, 92
Osor 9, 10, 17, 72
osuda 187
oštećenje na natpisu 209, 212, 217, 219, 245
(v. i **lakuna**)
otajstvo 238
vode 191
Otkrivenje 25, 229, 230
otkup(ljenje) grijeha 21, 22
otoci, dalmatinski 163
otpuštanje / otpuštenje grijeha 187, 202, 213
(v. i **oprost / oproštenje**)
Otres 161
oval 73, 156
bademasti 78, 159
Ovidije, Metamorfoze 194
ovulusi 45, 117, 127, 134, 146, 157
Ozana Kotorska, blažena 124
Pag, Novalja na ~ 128, 157, 159
palma 195
palmeta 17, 60, 63, 81, 99, 129, 143
panegiričar Drepanije 195
papa 246
Ivan II (= *Mercurius presbyter*) 23
Ivan VIII 196
parafraza biblijske slike 219
parapet 17, 18
krsnog zdenca 45, 46, 52, 59, 60, 63, 130
Parentin, L. 39, 40
pas 83
pastir, duhovni

- Kalist 236
Mauricije 189
- pastoforija** 97
- patena** 33
- patera** 78
- patibulum** 67
- patrijarh**
akvilejski 9
carigradski 9, 154
gradeški 9
Kalist 235, 236
Sigvald 45, 59
- Paulin iz Nole** 188, 192, 193, 196
- paun** 30, 45, 55, 62, 83, 90, 99, 105, 110, 131, 133, 134, 135, 138, 141, 143, 147, 199
kao simbol euharistijskog obreda 109
kao znak besmrtnosti 25, 131
- Pavao Đakon** 188, 209, 210
- Pavao Silencijarije** 23
- Pedesetnica** 51
- Peković, Ž.** 117, 120, 121
- Pelješac** 119, 122, 163
- pentagram** (zvijezda petokraka - znak Krista) 55
- perec** 38, 49, 60, 70, 72, 87, 88, 97, 104, 141
- pergola** (= ograda svetišta) 23, 148
- perimetar** Sv. Nediljice u Zadru 95
- peristil** 17 (v. i **trijem**)
- perspektiva** 16
- Peruggia**, ciborij iz ~ 25, 30, 83, 105
- Petar**, drug Sv. Andrije 127
- Petar**, Sveti 83
- Petar Trogirani** 52
- Petilovrijenci** (Sv. Andrija, Petar i Lovre) 127
- petnaesterac** v. **stih**
- petokraka** zvijezda (pentagram) 55
- Petricioli, I.** 62, 63, 82, 90, 102, 122, 162
- Petronio, P.** 39, 40, 43
- Piazza di porta San Giovanni** u Puli 48
- Pietà** u Rabu 52
- pilastar**
u krstionici u Puli 47
u Sv. Lovri u Zadru 95
- piloni**
u Biskupiji 59
u Dubrovniku, u Sv. Ivanu 121
- piramida** 43, 59, 67, 81, 87, 140, 162
dvanaesterostrana 18, 43, 49, 54, 60
četverostrana 30, 103-104, 143, 146
osmerostrana 30, 31, 32, 67, 68, 83, 87, 108, 116, 126, 140, 143
pjesma u obliku ~ 242
poligonalna 67
- pisac** 194, 202
= klesar 214
Agnellus Ravennas Auzonije 193
- Beda Časni 193
Drepanije 193
Kalistova natpisa 239
karolinški 242
kasnoantički 242
kršćanski 186, 193, 206
natpisa s višeslavove krstionice 240
Pavao Đakon 211
- pisar** 184
- piscina** (v. i krsni zdenac)
heksagonalna 17, 42,
u Akvileji, Gradu, Poreču i Pridrugi
kod Zadra 46,
u Puli 48
križna 17
u Kotoru 124
ukopana u pod 17
u Bijaćima 106
kao kamenica 17
- pismo** Paulinovo 196
- Pitagora** 242
- pjesma**
Drepanijeva 195
na ciboriju u Cividaleu 247
na Višeslavovoj krstionici 247
Prudencijeva 195
- pjesnik** 202
Grgurova natpisa 204
Juvenk 188
Marije Viktor ili Viktorin 193
Namacijan 193
Paulin iz Nole 188, 189
Pavao Đakon 188
Prudencije 193
Sedulije 193
Sever 193
srednjovjekovni ~ 239
- plastika** 85
arhitektonska
u bazilici u Martinićima 140
u Sv. Nediljici u Zadru 95
ciborija iz Solina 161
kamena, u Biskupiji kod Knina 101
kasno- i postantička, u Zadru 85
predromanička
u Dalmaciji 55
u Zadru 79, 95
ranoromanička 63, 82
ranosrednjovjekovna, u Balama 67
ravenatska 6. stoljeća 99
u Dalmaciji 99
- pleme Judino** 25
- plemić**, kotorski, Nikifor 134
- pletunica** 45, 46, 63, 67, 135, 136, 141, 148,
- 155 (v. i **lozica i traka**)
dvopruta 72, 83, 105, 106, 113, 137
od tri troprute trake 146
tropruta 62, 68, 70, 80, 83, 92, 93, 105, 109, 126, 134, 135, 137, 141, 146
- pleter** 29, 30, 57, 76, 109 (v. i **ornament**)
- plinta** 90
- ploča** 103, 106, 135
arkade u Kotoru 127, 129, 133, 134, 145
čeona 29, 141
kamena u Zadru 93, 97
kamena tanka
u Kotoru, u katedrali 128
u Novigradu 45
krune ciborija
u Bijaćima 107
u Dubrovniku 118
mramorne
u Puli 49
u Zadru 96
u Splitu 116
monolitne kamene 17, 29, 30
Sigvaldove 62
pokrova 31, 32,
u Splitu, u Sv. Duji 116
u Zadru 85
trokutaste 17, 18, 31, 37, 43, 45, 49, 54, 58, 60, 68, 71, 87, 109, 126, 140
u Balama 68
u Novigradu 182
ulomci 67
u Novalji 77
u Splitu 114
- plutej** 45, 148
iz katedrale u Zadru 85, 129, 133, 160
iz Kotora 133, 134, 160
iz Prevlake 122, 127, 133, 137
iz S. Maria in Trastevere u Rimu 88
iz S. Maria in Valle u Cividaleu 88
iz Splita 134
iz sv. Mihajla na Prevlaci 134
koljanski 62, 161
- pljuvačka** 198
- pobožnost** 45
- Podgorski kanal** 10
- Podvršje** kod Zadra 28
- poezija**, stara metrička 239
- pogani** 84
- pogreška** 189, 202
pisarova 199
(v. i **griješ, krivnja i propust**)
- pokajanje** 187
- pokraćivanje / pokrata**, znak ~ 209, 217, 218, 219, 220, 226, 229 (v. i **skraćivanje**)

- pokrivalo** (= ciborij) 238
za tijelo i glavu / svod nebeski 193
- pokrov** 21
ciborija 18, 20, 30, 32, 43, 49, 51, 54, 58, 60, 68, 75, 82, 83, 85, 103, 116, 143, 146, 153, 161, 199, 233, 324, 237
čunjasti 13, 17, 43, 63
piramidalni 13, 16, 17, 67, 71, 81, 83, 87, 104, 109, 118, 126, 140, 141, 146, 153
nadgrobnni 21, 153
kamenog relikvijara u Biskupiji 104
Kovčega 138
oltara u Kotoru 128
- pokršćavanje** 106, 107
- polykandelon** 17, 49
- poliptih**, renesansni, u Omišlju 73
- političar**
Drepanije 193
Paulin iz Nole 188
- polustih** 200, 201, 202, 219, 221, 222, 239
- Poljud**, predio u Splitu 114
- Pomirilište** 22, 138, 153
- Poreč** 17, 19, 39,
baptisterij u ~ 42
Eufrazijeva bazilika u ~ 47
piscina u ~ 46
portik u ~ 40
- poradak** riječi 200
- Porfirogenet, Konstantin**, bizantski car 119, 133
- Porfirogenetova** Gornja Dalmacija 139
- porodica** Madijevaca u Zadru 84
- portal**
katedrale u Rabu 52
krstionice u Poreču 40
krstionice u Puli 47
- portik**
u Novigradu 40
u Puli 40
- poslanica**, 1. Pavlova Timoteju 230
- Posljednja večera** 21
- postpozicija** 211
- posredovanje / posredništvo** kod Boga 188
- posveta** 229, 246 (v. i **dedikacija**)
- posvećenje** u Kristu 187
- potres** u Dubrovniku 118
- povjesničar**
Grgur Turski 193
Pavao Đakon 188
- Povlja** na Braču 39
- Požarište**, predio u Zadru 85
- praštanje** 188 (v. i **oprost / oproštenje i otpuštenje**)
- pravo**, franačko 154
- predaja**
u Dubrovniku 127
u Kotoru 124, 127
- predložak** 62, 86, 89, 106, 110, 160
gradeško-akvilejski 156
karolinški, rani 161
križa u Kotoru 126
krstionice u Puli 47
primitivno crtani 155, 157, 161
- predromanika** 9
- predvorje** 55
- pregrada**
kora 140
oltarna 99 (v. i **ograda**)
- prekršaj** 198
- prelat**
akvilejski 154
hrvatski 8
- preobrazba**
božanska 13, 14
Kristova u kruh i vino 21, 23, 27
- Preobraženje** Jaganjca 229
- Preradović-Petrović, D.** 146, 147, 224, 226, 227, 228, 229
- preslica** u Sv. Duhu u Cresu 72
- Presveto Trojstvo** 236 (v. i **Sveto Trojstvo i Trojstvo**)
- Preteča** Kristov 174
- Prevlaka** u Boki 22, 27, 134, 136, **137-138**, 148
- prezbiterij** 28 (v. i **sakrarij i svetište**)
katedrale u Rabu 52
Sv. Marije Male u Zadru 86
Sv. Petra u Dubrovniku 120
u Dalmaciji 66
u Galovcu 57
- pričest** apostola 33
- Pridraga** kod Zadra 17
baptisterij u ~ 42
piscina u ~ 46
portik u ~ 40
- Prijatelj, K.** 122
- prijestup** 191, 198 (v. i **grijev, krivnja i propust**)
- prijevod** 245
natpisa iz Bijaća 110-111
natpisa iz Cividalea 20, 236, 238
natpisa iz Novigrada 20, 186
natpisa iz Pule 51
natpisa prokonzula Grgura 181, 204
natpisa s Višeslavove krstionice 240
- Prikazanje u Hramu** 34, 35
- princ** prinčeva (Sv. Petar) 205
- profesor** Auzonije 193
- profil** 26, 44, 45, 54, 59, 75, 78, 79, 81, 89, 92, 95, 96, 98, 104, 106, 109, 116, 118, 122, 126, 130, 131, 141, 148, 155, 224
- profilacija** 116
- prokonzul Grgur** iz Zadra 81, 82, 90, 153, 162, 204
- prolaznost** 13
- promidžba** 224
- propovjednik** 197
- propust** 188 (v. i **grijev i krivnja**)
- prorok** 198
Sv. Ivan Krstitelj 210
- provincija**, rimska 21, 154
- proza** 221, 239
- Prudencije**, pjesnik 193, 194
- prut**
masivni 96
obli 135
tordirani 95, 118, 148
za vješanje zavjesa 35, 109
- prućići**, tordirani 90
- psaltir**, engleski 188
- ptica** 25, 63, 71, 78, 80, 83, 87, 88, 89, 104, 105, 111, 114, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 143, 156, 213, 214, 223
znak duhovnog svijeta 24
simbol duha 55
- Pula** 7, 11, **70**, 73, 128, 148
Betika kod ~ 68
krstionički ciborij u ~ 43, **46-52**, 155
Muzej u ~ 49
portik u ~ 40
Samager kod ~ 23
Sv. Marija Formoza u ~ 47
Sv. Ivan Krstitelj (Sv. Felicita) u ~ 51, 117, 118, 156, 159
- punca** 26, 45, 49, 69, 155, 156 (v. i **traka**)
- Pusterla**, predio u Zadru 95
- Pustijerna**, predio u Dubrovniku 118, 121
- pustinja** 210
- Putalj** kod Solina 80
- pyrgos** 23
- quincunx** 134
- Rab** 7, 9, 10, 11, 28, **52-57**, 72, **74**, 108, 148, 156
krstionički ciborij u ~ 43, 52, 130
- Radić, F.** 119
- radionica** 45, **62-63**, 70, 78
benediktinska 38, 161
bokeljska 63, 126, 128, 139, 146, 157, 160

- dalmatinske 163
dubrovačka 119, 121-122, 163
friulska 155
istarska 155-156
kotorska 122, 124, 159
Majstora koljanskog pluteja 161
ranoromanička 143
s italskog područja 161
splitska 161
u Donjoj Dalmaciji 157, 161
u Splitu 157
u staroj hrvatskoj državi 114, 161
u Trogiru 157, 161
zadarska 62, 63, 80, 88, 89, 157, 161, 163
- raj** 21, 191
polja ~ 16
životni 20, 190, 194, 199
- Rapanić, Ž.** 154, 181, 247
- rat** protiv Perzijanaca, Maksimijanov 127
- ratovi** s Turcima 99
- Ravena** 9
San Apollinare u ~ 226-227
San Apollinare in Classe u ~ 227
mauzolej u ~ 47
metropola Istre i Dalmacije 9
mozaik iz ~ 14
Sv. Eleukadije u ~ 51
- Ravni Kotari** 10
- rebro**
metalna 29
pokrova 32, 81, 94, 96, 103-104, 162
- redovnik** 10
benediktinski (Gottschalk) 17
- reforma**, crkvena u 11. st. 107, 163
- Regnum Italiae** (langobardski) 8
- reinterpretacija** natpisa 245
- rekonstrukcija** natpisa 181, 190, 199, 217, 222
- relikvijar**
iz Samagera u Istri 14, 23
Lopudski 188
Novaljski 78
- relikvije** 21, 22, 128 (v. i **moći**)
kotorske 127
Sv. Agape u Zadru 127
Sv. Anastazije 38, 84, 127
Sv. Andrije Stratilata u Kotoru 127
Sv. Chione u Zadru 127
Sv. Irene u Zadru 127
Sv. Marine u Zadru 94
Sv. Marte u Bijaćima
Sv. Pankracija u Dubrovniku 118
Sv. Tripuna u Kotoru 124, 125, 133, 134, 159
Sv. Vlaha u Dubrovniku 127
- reljef** 18, 45, 59, 63, 78, 85, 87, 110, 120, 126, 131, 133, 154, 156, 159, 160, 161, 162
- renesansa**
karolinška 16, 46, 162, 188
liutprandska 9, 16, 62
- retabl** na oltaru u Omišlju 73
- riba** 45
- Rijeka Dubrovačka** 80
- rijeka** 188, 195, 220, 235
Jordan 107, 235
mistična 234
- Rim**
arkada ciborija u ~ 148
bazilika Sv. Aleksandra u ~ 31
bazilika Sv. Petra u ~ 29
Sv. Pudencijana u ~ 230
- Rimska crkva** 7, 15
obred u ~ 8
- Rimsko Carstvo** 7
Sveto ~ 15, 154
- rimsko-germanska sinteza** 15
- ritam** 200-202, 221-223, 234, 235, 236-239, 240-244, 245, 247
jampski 204
- ritmičnost** teksta 192
- ritus** 14
Graecorum 8
- Rive d' Arcano** 31
- riznica** u Sv. Marku u Veneciji 21
- Rizzard, C.** 47
- Rižinice** kod Solina 55, 111, 148
- rječnik**
biran 202
kršćanski 193
latinskog jezika 209, 217
Lewisov i Shortov 193
- Rogačići** kod Blažuja kod Sarajeva 148
- romanika**, rana 99
- romb** 83, 92, 114, 122, 126, 135, 137, 146
- rosa** 20, 192, 196, 197
Božja 191
Duha Svetoga 197
gospodareva 191, 199, 202
izvorska 194
kapi ~ 197
Kristova 196
laka 194
nebeska 195, 196, 197
obilna 196
svete ~ 195
tekuća 194
višnja 194
znanja 197
živa 194
- rotonda** Sv. Trojstva u Zadru 78, 79
- Rovinj** 9
Sv. Andrija kod ~ 48
Sv. Toma kod ~ 48
- rozeta** 49, 62, 72, 96, 99, 155, 156
polovina ~ 134
simbol sunca 24
sa sedam listova 110
s pet latica, simbol Krista 109
šesterolisna 105
u obliku kruga 114
virovita 60, 87, 88, 89, 90, 135
velika, iz Sv. Krševana u Zadru 88
- Rožat** kod Dubrovnika 122
- rukopis**, klesarov 189
- runo**, mistično 196
- Rupotine** kod Solina 111
- ruža** 24
znak pobjede 24
- sabor**
ekumenski 9
u Mantovi 154
- saepum** 23
- Saint Remy de Provence** 13
- sakrament** 214
euharistije 27, 153
krsta (krštenja) 27, 153, 236
uskrsni 14
- Sakramentar**
Drogonov 18, 35, 52
Godeskalkov 17, 18, 51, 52
Grgura Velikog 188
- sakrarij** 7
- sakristija** katedrale u Zadru 85
- Saksonac Gottschalk** 17
- Salona** 9, 17, 111
portik u ~ 40
- Samager**, relikvijar iz ~ 14, 23
- samostan** (v. i **cenobij** i **opatija**)
benediktinski
u Zadru 86
u Ninu 99
u Rožatu 122
u Solinu 111
Sv. Ivana u Zadru 97
- Samson** 123
- Sapfó** 227
- Sarajevo**, Blažuj kod ~ 138
- sarkofag**
iz Dubrovnika 129, 160
iz Kotora 124
iz Zadra 129, 160

- Sarsino**, nadgrobni spomenik iz ~ 21
scena Prikazanja u Hramu 35
Schatzkammer der Residenz u Münchenu 21
Schillebeeckx, E. 186
schola cantorum (kor) u Martinićima 140
sclaviniae 10
Sedulije, pjesnik 191, 197
Seroux d'Agincourt, J. B. 39
Sever, govornik i pjesnik 193
Short, v. Lewis
Siculi, antičko naselje kod Trogira 106
Sigvald, patrijarh 45, 59
simbol (v. i **znak** i **znamen**)
 euharistijskog obreda 109
 grozd kao ~ 55
 jarac kao ~ 55
 jednorog kao ~ 55
 lav kao ~ 25, 55
 ljiljanov cvijet kao ~ 24
 ptica kao ~ 55
 Saveza s Kristom 21
 trs kao ~ 23
 životinje kao ~ 25
simbolika
 biljnih motiva 45
 brojeva 17
 broja četiri 22
 broja šest 42
 broja osam 42
 ciborija 22
 euharistijska 23, 70
 kršćanska 21, 131
 krštenja 17
 uskršnja 133
simetrala 242
simetrija 206
Sirija, ploče iz ~ 14
sjenica 13, 21, 28 (v. i **trijem**)
skice ciborija u Ulcinju 226
skraćivanje, znak ~ 217 (v. i **pokraćivanje**)
skulptura
 maniristička ranosrednjovjekovna u
 Hrvatskoj 102
 na ciboriju u Puli 51
 na ciboriju u Martinićima 143
 na rapskom ciboriju 55
 kotorskih ciborija 143
 novigradska 62
 pleterna u Zadru 85
 predromanička 62, 143
 iz Rogaćića 148
 rana predromanička u Zadru 62, 86
 ranoga srednjeg vijeka 39
 ranoromanička 143
 u Komolcu 122
 u Sv. Petru u Dubrovniku 120
 zadarsko-kninska skupina ~ 162
skvame 104
 squama 104
Slaveni 9
slavenske države 7, 10
smrt, prividna 198
slog 201
 broj ~ 201, 202, 221, 222, 237, 238,
 239, 241, 242, 245, 247
 dugi i kratki ~ 200, 237
 metrički naglašeni ~ 239
 naglasak na ~ 238, 239, 241
 nenaglašeni 231
 raspored naglašanih i nenaglašanih ~ 239
 ritmičko poklapanje ~ 222
slovo 182, 184, 185, 189, 190, 206, 213, 214,
 217, 218, 228, 229, 230
 broj ~ 199, 200, 211, 214, 217, 219, 224,
 226, 227, 230, 231, 247
 dioba ~ 219
 grčka ~ 206
 gustoća ~ 226
 ispuštena ~ 183, 220, 228
 obrisi 211
 okomita os ~ 213
 ostaci ~ 181, 188, 199, 211
 prilagođena 184
 raspored ~ 227
 razmak između ~ 230
 skupina ~ 246
 smanjena 184, 189, 190, 191
 spojena 184
 tragovi ~ 199, 202, 245
 veličina ~ 182
 višak ~ 232, 235
sluga 187, 192
Sofija (natpis iz Budve) 140
solid, novac 124
Solin 10, 107, **111-113**, 114, 136, 149, 162
 Rižinice kod ~ 55
 Rupotine kod ~ 111
sonda, arheološka u Puli 47
spas / spasenje 45, 187, 189, 190, 227
Spasitelj 133, 147, 227, 228, 231
spirala 104, 109, 113, 114
spjev posvećen Ivanu Krstitelju 188
Split 9, 10, **113-117**, 156, 161
 Arheološki muzej u ~ 134, 148
 Buvinine vratnice 34
 krsni zdenac u ~ 55
 Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
 u ~ 7, 8, 17
spolij 78, 79, 85, 111, 117
spomenik 153, 181, 220
 civaldski (= ciborij) 236
 dalmatinski 202
 Dioskurima u Asisiju 21
 epigrafski 161
 Lizikratov 13
 nadgrobni (funerarni) 13, 21
 = kiborion 23
 = oltar 21
 iz Akvileje 21
 rimski 21
 iz Sarsina 21
 novigradski (= ciborij) 200
 s istočne strane Jadrana 227
 stombratski (= ciborij) 212
 Višeslavova krstionica 240
spone metalne 36, 37, 45, 68
spor pape i Carigrada 246
squama na ciboriju u Biskupiji 104
srednji vijek 99, 106, 111, 114, 117, 195, 204
 242
 kasni 17
 rani 7, 8, 14, 17, 27, 29, 39, 46, 52, 62,
 63, 66, 68, 70, 72, 78, 80, 87, 90, 93, 96,
 97, 102, 107, 108, 114, 124, 127, 148,
 154, 161, 182, 199, 202, 245
Srima kod Šibenika 28, 66
stablo 92
stabljika 136, 156
 bršljana 129, 135
 dvopruta 75, 86, 116
 s dvoprutim i troprutim granama 103
 tropruta 71, 73, 78, 87, 119, 120, 128,
 129, 135, 137, 155, 159, 163
stanka u stihu 237, 238, 239
Stari Bar 80
stari vijek 157 (v. i **antika**)
Stari zavjet 22, 153, 210 (v. i **Biblija**,
Evangelje, *Novi zavjet*, *Sveto pismo* i
Vulgata)
stepenica 30
Stevović, I. 127
stih 204, 219, 222, 237
 Ambrozijevi ~ 239
 civaldski 199, 238, 239
 elegijski distih 221
 jampski dimetar 204, 245
 petnaesterac 238, 239, 247
 Sv. Ambrozija 234-235
 Vergilijev 192
 zaglavni / završni 200, 201, 202
stilobat 30, 36
stipes oltara 21, 22, 26, 107, 128

- stol** (= oltar) 21
Stombrate 206
Stomorica, arheološka zbirka u Novalji 75, 78
Stošić, J. 117
strah 175
Stratiko, I. D., biskup 39
strofa 200, 201, 202, 238 (v. i **kitica**)
 sapfička 196
stup 11, 16, 17, 28, 30, 36, 38, 59, 74
 trijema 18
 četiri ~ 22, 29
 u Galovcu 57
 u Sv. Petru u Dubrovniku 120
 ciborija 153
 u Bijaćima 109
 u Biskupiji 60, 104
 u Kotoru 130
 u Martinićima 140, 141
 u Novigradu 43, 44, 45, 63
 prokonzula Grgura 82
 u Sv. Tomi u Zadru 90
 u Rabu, kasnoantički 52
 u Sv. Petru i Mojsiju u Solinu 111
 u Sv. Nediljici u Zadru 95
 u Betiki 68
 u Kninu 101
 u lapidariju u Novigradu 44
 u kriпти katedrale u Zadru 85
 u krstionici u Puli 47, 52
 u Sv. Duji u Splitu 114
 u Sv. Lovri u Zadru 94, 95
stupić iz katedrale u Biogradu 101
Stupovi, lokalitet u Biskupiji kod Knina 104
stupovlje u Sv. Šimi u Zadru 96
subselija 97, 100
 subsellium 75
sud ognjem 186
sufragan 8
sunce, rozeta kao simbol ~ 24
Supetarska draga 73
supruga 227
 Andreacijeva, Marija 124
 Ivanova 153
 Kuzma (Gusmu) 154, 27, 228, 231
svećenik 192, 240
Sv. Agapa, relikvije ~ 127
Sv. Anastazija, relikvije ~ 127
svetac 21, 22, 84, 107, 128
Sv. Chiona, relikvije ~ 127
Sv. Irena, relikvije ~ 127
Sv. Marta 108
 (natpis) 107, 211, 212, 217, 219, 220, 222, 246
 blagotvorna 111, 223
- svete žene** 13
Sv. Ambrozije 198, 234, 235, 236, 247
Sv. Andrija, mučenik 127
Sv. Andrija Stratilat 127
Sv. Augustin 193, 210, 219, 239
svetica 107, 108
Sv. Ivan Evanđelist 23, 25, 190, 229, 246
Sv. Ivan Krstitelj 25, 107, 186, 187, 188, 191, 192, 202, 210, 211, 218, 219, 220, 222, 235, 240, 245, 246
 beato Giovanni 171
 blaženi 20, 107, 111, 188, 190, 199, 223
 djelovanje ~ 189
 himna posvećena ~ 198, 210
 Ivanovo
 ispiranje ljaga 202
 krštavanje 195
 minijatura ~ 35
 poslanje ~ 190
 Preteča 188
 prorok 210
Sv. Ivan, tvrđava u Dubrovniku 121
Sv. Krševan, opatija ~ u Zadru 160
Sv. Luka Evanđelist 186, 190
Sv. Marko Evanđelist 186, 190
 (minijatura) 35
Sv. Petar (natpis) 84, 107, 191
Sv. Stjepan (natpis) 213
svetište (v. i **sakrarij**) 20, 21, 22, 23, 153
 ograda ~ 23, 31, 72, 85, 95, 162
 šesterolista 148
 u Betiki 68
 u Bijaćima
 u Budvi, u bazilici 140
 u Dubrovniku, u Sv. Petru Velikom 120
 u Puli, u bazilici 71
 u Rabu, u bazilici 74, 108
 u Novigradu, u katedrali 67
 u Zadru
 u katedrali 81, 85
 u Sv. Ivanu ispred Grada 97
 u Sv. Lovri 94
 u Novalji, pretpostavljeno 78
Sv. Tripun
 tijelo ~ 124
 relikvije ~ 127, 159
Sv. Vlaho, relikvije ~ 127
svetkovina Preobraženja 228, 229
Sveto pismo 218, 235 (v. i **Biblija, Evanđelje, Novi zavjet, Stari Zavjet i Vulgata**)
Sveto Rimsko Carstvo 9
Sv. Trojstvo (v. i **Trojstvo**) 107, 210
svijećnjak 17
svjedoci, ovjenčani 195
svjetiljka 18, 33, 34, 36, 49, 51, 68, 81, 85,
- 87, 109, 153
svjetlo 20, 153
 liturgijsko 29
 luce 185
svod 52
 dvorane u Sv. Lovri u Zadru 95
 nad grobom 22
 nebeski 22, 193
 Sv. Nediljice u Zadru 95
 u Biskupiji 59
 u Sv. Donatu u Zadru 78
 u Sv. Ivanu u Dubrovniku 121
 križni u celi zvonika Sv. Marije Male u Zadru 86
svrdlo 74
synthronon 75
- šesterokut** 242, 243
 znak Stvaranja 17
šesterolist
 dalmatinski 114, 148
 iz Rogačića 148
Šibenik, Morinje kod ~ 63, 104, 161
Šijane u Istri 80
škrinja (= sarkofag) 124
Šonje, A. 48, 78
Šoša, Zoran, iz Zadra 86
štićenik 240
štuk 28, 54
- tabernakul** 153
tabor, sveti 197
tambur 13
 krstionice u Puli 47
Tarac na otoku Kornatu 28
tegurij 193
tegurium 17, 18, 28, 153, 232, 233, 237
tekstopisac 198, 236, 238, 242
temelj
 ciborija u Sv. Petru u Dubrovniku 120
 crkve Sv. Marije u Biskupiji 59
teolog Hraban Maur 196
teologija 189, 236
Tertulijan 21, 186, 189, 193
tetravelum 36
Thesaurus linguae Latinae 212
tholos 17
tholos-tegurium 13, 14
tijelo Kristovo 153, 197
titula 84, 230
titular

- bazilike u Budvi 140
 crkve u Ulcinju 147
- Tivat**, Prevlaka kod ~ 22, **137-8**
- tjelesnost** 13
- tmina** 214
- Tommasini, G. F.**, biskup novigradski 39, 40, 43
- toranj** Sv. Marte u Bijaćima 107
- torus** 90
- Toskana**, Sovana gradić u ~ 24
- tradicija**
 bizantska 157
 kulturna, bizantska i karolinška 52
 arijanska kod Langobarda 236
 poganska 21
 ranokršćanska 42, 46, 153
 starozavjetna 22
 židovska pashalna 25
- traka** 78, 96, 122, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 146, 157
 dvopruta 55, 72, 79, 156
 dvoprute i troprute 49
 jednopruta široka 120
 kratke 55
 s astragalom i lozicom 136
 sa širim srednjim prutom 57
 s dvoprutom pletenicom 83, 105, 118
 s geometrijskim ornamentom 120, 126
 s krugovima i rombovima 71, 92, 129
 s kružićima (punca) 26, 45, 46
 s lozicom 87, 89, 115-116
 s natpisom 109, 110, 133, 134, 140, 143
 s pletenom 29, 75, 83, 104, 109, 156
 s troprutim ornamentima 88
 s troprutom pletenicom 114
 srednja široka 70
 tropruta 55, 69, 78, 122, 141, 146
- transept** u Sv. Petru Velikom u Dubrovniku 120
- transkripcija** natpisa u Bijaćima 110
- trapeza Kyriou** 21
- travej** kripte u Sv. Petru u Dubrovniku 120
- Travunja** 139
- tribelon**
 atrijska bazilike u Poreču 47
 baptisterija u Puli 47, 52
- tribuna** (= baldachino) 86
- trijem** 11, 13, 14, 17, 18,
 u Jeruzalemu 153
 u Novigradu 39, 40
 u Poreču 47
- trilobna konstrukcija** 47
- trn** 36, 37, 44, 45, 68, 81, 87, 93, 111
 gvozdeni 28, 32, 36, 85, 109
 s kukom 33, 49, 85
- Trogir** 10, **105-106**, 115, 155, 161
 Bijaći kod ~ 28, 49, 106, 246
- Trogiranin, Petar** 52
- trohilus** 90
- Trojstvo** (v. i **Sv. Trojstvo**) 20, 111, 209, 223, 233, 234, 236, 238, 240
- trokut** 78, 79, 81, 83, 89, 90, 92, 96, 104, 111, 113, 148
 s križem 109
 stranice ciborija 25, 31, 55
 tropruti 118
- trompe** krstionice u Puli 47, 52
- tron** 23
- trpeza** 21
- Trpimir, knez** 17, 55, 111
Domno Trepimero 17
- trs** 23, 103
- truba**, gospodareva 197
- trulla** (= bunja) 47
- tunika** 122
- Turci** 99
- tvorac** natpisa 194 (v. i **autor**)
- tvrdava** Sv. Ivana u Dubrovniku 121
- učitelji** zakona 187
- Ugarska** 163
- uglednik**, gradski
 Andreaci i Marija u Kotoru 153
 Ivan i supruga u Kotoru 153
 Kuzma u Ulcinju 154
 Marina u Zadru 153
 Nikifor u Kotoru 153
- Ulcinj** 39, 117, 122, **143-147**, 153, 157, 159, 245
- Ulcinjanin** 224
- unicornus** 55 (v. i **jednorog**)
- upitnik** 198
- Uskrs** 12, 27, 133
- Uskrsli** (Krist) 153
- Uskrsnuće** 14, 45, 153
- uskrsnuće** 190
- uskrsnje jutro** 13
- utjelovljenje** 51
- utor** 18, 28, 43, 44, 49, 58, 60, 68, 75, 78, 81, 85, 93, 98, 106, 109, 111, 116, 118, 125, 126, 145, 196
- uže**, tordirano 26, 156
- Valpolicella** (Verona) 30, 93, 100, 121
- vapnenac** 163
 bijeli 80, 97
 mjesni, u Novigradu 185
- varijanta** (v. i **lekcija**) 227, 230
- Velebit** 10
- Velika subota** 14
- velum** 18
- Vergilije**
Eneida 194
 prva *Ekloga* 193
 četvrta knjiga *Georgika* 193
 Vergilijev stil 188
- Verona** 30
- Veronski sakramentar** 192
- versifikacija**, ritmička 239
- versifikator**, zadarski 204
- verzija** 228 (v. i **lekcija** i **varijanta**)
- Vidas**, kuća u Novalji, 78
- vijenac** 30, 31, 38
 arkada iz Zadra 81
 sa zupcima 26
 iz Sv. Krševana u Zadru 38
 krovni u Poreču 40
 listova 55
 luka iz Splita 117
 s nizom voluta, u Zadru 93
 pleterni 87
 radirani, na kamenici iz Kotora 131
 stražnji, u Zadru 93
 u Novigradu 43, 44, 45
 u krstionici u Puli 63
 voluta
 u sv. Aleksandru u Rimu 70
 u Sv. Stjepanu (Sv. Šimi) u Zadru 96
- završni 111, 135, 146, 148, 153, 157
 na Prevlaci 137, 138
 u Balama 68
 u Betiki 69
 u Bijaćima 109
 u Biskupiji kod Knina 103
 u Budvi 140
 u Dubrovniku 118
 u bizantskoj kapeli 118
 u Sv. Stjepanu 119, 120
 u Sv. Petru 120
 u Kotoru 126, 127, 129, 130, 134, 136
 u Martinićima 141, 143
 u Novalji 75, 78
 u Omišlju 73, 75
 u Prevlaci 153
 u Puli 72, 75
 u Solinu 113, 162
 u Splitu 114, 116
 u Trogiru 105
 u Ulcinju 146
 u Zadru 75, 80, 81, 82, 83, 87, 90, 92, 93, 96, 97, 162
- vila**, rustička
 u Bijaćima 106
 u Rižinicama 111

villa Biaci 106, 161
vino 21, 33, 153
virtuoz pjesničkih igrarija Optacijan 193
Višeslav, knez 240 (v. i **krstionica**)
vječnost 13, 111, 153, 193, 198, 214, 223
Vjerovanje 190
vladar 212
     bizantski
         Leon i Konstantin 147
         Nikifor 154
     franački 66
     slavenski 17
     hrvatski 106, 107
voda 16, 20, 57, 111, 131, 186, 187, 190, 219, 220, 223, 233, 234, 236, 237, 238
     čista 194
     Jordana 235
     krsna 234, 235
     mistična 221
     posvećena 42
     živa 189
Vodnjan u Istri 80
vojnici 197
     usnuli 13
vojvoda Branimir 38
vokal, razlika između dugih i kratkih ~ 239
voluta (v. i **kuka**) 26, 29, 30, 31, 32, 38, 60, 68, 69, 71, 72, 73, 79, 80, 81, 83, 87, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 104, 109, 111, 113, 114, 118, 136, 138, 140, 146, 147, 148, 157, 162
Vrata Arsenala u Zadru (= Vrata Sv. Marije) 93
Vrata Sv. Marije u Zadru (= Vrata Arsenala) 93
vratnice, Buvinine 34
vrelo 240
Vulgata 193 (v. i *Biblija, Evanđelje, Novi zavjet, Stari Zavjet* i *Sveto pismo*)
zabat 29, 30
     iz Janjine 122
     oltarne pregrade 148
     sakristije u Zadru 85
     u Rižinicama 55, 111
     u Rogačiću 148
     u Balama 68
     u Biogradu, u Muzeju 99
     u Supetarskoj dragi 73
     u Sv. Mariji Maloj u Zadru 85
     u Sv. Petru Starom u Zadru 93
     u Šopotu 114
Zadar 9, 10, 17, 31, 32, 62, 72, **78-98**, 107, 127, 129, 133, 136, 148, 149, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 245
     Galovac kod ~ 57, 99, 163
zagovor Sv. Ivana 188
Zagreb, Katolički bogoslovni fakultet u ~ 186

Zagrebačko sveučilište 7
Zaharija 190
Zahumlje 139
Zapad 7, 8, 10, 127, 163
zaprega, sunčeva 24
zasluga 192
zastave 197
zaštitnik, nebeski 27
zavjesa 18, 35, 36, 44, 68, 153
zavjet 75
zbirka katedrale u Kotoru 134
zdenac 16, 18, 111, 133, 219, 220, 223, 240, 242 (v. i **krsni** ~)
     u Galovcu 57
Zemlja 21
     kvadrat kao simbol ~ 22
zlatovez 36
zločin 198, 240
zlodjelo 199
značenje riječi 193, 217
     preneseno 219
znak (v. i **simbol** i **znamen**)
     golub kao ~ 133
     križ kao ~ 17, 24, 55
     krug kao ~ 17
     kvadrat kao ~ 17, 22
     ljljanov cvijet kao ~ 55
     pentagram kao ~ 55
     zaštitni, dubrovačke radionice 121-122
znamen euharistije, grozd kao ~ 24 (v. i **simbol** i **znak**)
Zorić, M. 123
zuborez sličan šahovskom polju 79, 162
Zuglio, friulsko mjesto 62, 155
zupci 26
     dijamantni 79
     kvadratični 45, 72
zvijer 122, 135
zvijezda 210
     petokraka (pentagram) 55
zvonik (v. i **toranj**)
     katedrale u Splitu 114, 116
     katedrale u Zadru 80
     Sv. Marije Male u Zadru 86
Zvonimir, Dmitar, hrvatski kralj 111
Žile, I. 117, 163
žena donatorova 227 (v. i **supruga**)
život vječni 111, 190, 191, 193, 223, 233, 234, 236, 237, 238, 246
     drugi 224
životinja 16, 25, 45, 104, 122, 127, 135, 147, 153, 155, 156, 157, 161, 162
žlijeb 31, 43, 85
žljebić 37

žrtva 27
     euharistijska 20, 22, 25
     Jaganjca Gospodnjeg 27
     Kristova 24, 230
žrtvenik 20, 21
Župa Dubrovačka 163

Sadržaj

Pavuša Vežić	
Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije	5
Predgovor	7
Uvod	9
Krstionički ciboriji	11
Oltarni ciboriji	21
Ciboriji na tlu Istre i Dalmacije	39
Šesterostrani ciboriji	39
Četverostrani ciboriji	66
Zaključak	153
Summary	165
Glosarij	173
Milenko Lončar	
Munusculum quod voveram - čitajući natpise	179
Uvod	181
Novigradski ciborij	171
Natpis prokonzula Grgura iz Zadra	204
Stombrate	206
Ulcinjski ciborij	224
Dodatak I - Ciborij iz Cividalea	232
Dodatak II - Višeslavova krstionica	240
Zaključak	245
Summary	248
Kazalo latinskih riječi iz natpisa	253
Katalog	259
Vrela	283
Bibliografija	283
List of Illustrations on Pages	303
Index	315

